

E-ISNN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 34

Ocak/January 2019

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Ender COŞKUN
Doç. Dr. Yasemin BEYAZIT

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2018 yılından itibaren yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryası

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBİAD, DergiPark, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbed.pau.edu.tr

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Arif Bilgin Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Sakarya University, Turkey
- Prof. Dr. Aylin ÖZMAN Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye
Turkish Education Association University, Turkey
- Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Faye HAMMILL Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Francesco D'ANDRA Salento üniversitesi, İtalya
University of Salento, Italy
- Prof. Dr. Geri SMYTH Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Géza DÁVID Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan
Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
- Prof. Dr. Himmet UMUNÇ Başkent Üniversitesi, Türkiye
Baskent University, Turkey
- Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye
Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey
- Prof. Dr. Kubilay AKTULUM Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet AKGÜN Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet MEDER Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mithat ÜNER Gazi Üniversitesi, Türkiye
Gazi University, Turkey
- Prof. Dr. Naim KAPUCU Central Florida Üniversitesi, ABD
University Of Central Florida, USA
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Sinan OLKUN Ankara Üniversitesi, Türkiye
Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Vincent LUIZZI Teksas Devlet Üniversitesi, ABD
Texas State University, USA
- Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey
- Prof. Dr. Tefik DALGIÇ Texas at Dallas Üniversitesi, Amerika
University of Texas at Dallas, USA
- Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Doç. Dr. Cumali ÖKSÜZ Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Adnan Menderes University, Turkey
- Doç. Dr. Sedat YÜKSEL Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey
- Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Azerbaycan
Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Candan Dizdar TERWIEL	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Elif ÖZER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI	Selçuk Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Hüseyin KIRAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. MEHMET YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Ender COŞKUN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Nilfen KUNDAKÇI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Özay ÖZPENÇE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Yasemin BEYAZIT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Atalay ÇAĞLAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Emel SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Ferihan POLAT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Surur ÇELEPİ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Halil TUNCA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Safi AVCI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda SİVRİOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Alan Editörleri

Prof. Dr. Elif ÖZER
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. Hüseyin KIRAN
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Ferihan POLAT
Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ
Doç. Dr. Nilsen KUNDAKÇI
Doç. Dr. Özay ÖZPENÇE
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Atalay ÇAĞLAR
Dr. Öğr. Üyesi Emel SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Halil TUNCA
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Safi AVCI
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER	Muş Alpaslan Üniversitesi
Prof. Dr. Aytül ÖZÜM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla AKBABA	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fahriye BAYRAM	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan M. KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UMUNÇ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi
Pof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BEŞER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Oya SİPAHİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Sema TAĞI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin KAPIKIRAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER	Ege üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın IŞIK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhuriyet MADRAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ferihan POLAT	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer Nurgül BEĞİÇ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ERCAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin GÜNAY	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Reşet CEYLAN	Pamukkale Üniversitesi

Hakem Kurulu

Doç. Dr. Şafak ÜNÜVAR	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇAKIR	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arpine MIZIKYAN AKFIÇICI	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aylin İDİKUT ÖZPENÇE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun DURSUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir İNCE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Candan DİZDAR TERWIEL	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Duygu YOYCU KARADAM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel FAİZ	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan SOLMAZ	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AKÇAY	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferda ZAMBAK	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin YAŞAR	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali Avcı	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan DURUSOY ÖZTEPE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KUTLU YAPICI	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rezzan Ayhan TÜRKBAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serhat SURAL	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sezen KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Türkmen Taşer AKBAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal BOZYER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Pelin TOKTAŞ	Gazi Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Ali SARIKOYUNCU-Ali TOMALI.....	1
Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli Sağlık Hizmetleri <i>Denizli Health Service in Period of The National Struggle</i>	
Aynur MAKTAL (ERBAŞ)-Yusuf KORKMAZ.....	21
Motif ve Çizim Şemalarının Dijital Ortama Aktarılmasının Tezyîni Sanatlardaki Tasarım Sürecine Katkısı <i>The Contribution of Digitalized Traditional Motifs and Designs to The Design Process in The Ornament Arts</i>	
Ayşegül KOYUNCU OKCA-Bengin BİLİCİ.....	29
Denizli'de Sürdürülebilir Kentsel Koruma İçin Kent Müzesinin Gerekliği <i>The Necessary of The Urban Museum for Sustainable Urban Protection in Denizli</i>	
Ayşe Eda GÜNDOĞDU.....	39
Türkçede Yakın Anlamlılık Olgusu: "Geniş" ve "Bol" Sıfatları Üzerine Bir Değerlendirme <i>The Phenomenon of Near-Synonym in Turkish: An Evaluation of Adjectives "geniş, bol"</i>	
Özlem Türker BAYRAK-Burcu AYTAÇOĞLU-Ebru Yüksel HALİLOĞLU.....	47
Linear Profile Monitoring Adapted to Construct Early Warning System in Economics: A Pilot Study From Energy Sector <i>Doğrusal Profillere Dayalı Kontrol Şemalarının Ekonomide Erken Uyarı Sistemi Oluşturmak İçin Uyarlanması: Enerji Sektöründe Bir Pilot Çalışma</i>	
Caner DEMİR-Ömer Faruk GÜLEÇ.....	57
Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: BİST İmalat Sektörü Örneği <i>The Effect Of Research And Development Expenses On Firm Profitability: Evidence From BIST Manufacturing Sector</i>	
Coşkun AKDENİZ-Abdurrahman Nazif ÇATIK.....	73
Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşleyişinde Finansal Koşulların Önemi: TVP-VAR Modellerinden Bulgular <i>The Importance of Financial Conditions on The Functioning of Monetary Transmission Mechanisms: Evidences From TVP-VAR Models</i>	
Fulya KÖKSOY.....	97
Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikaları Çerçevesinde Fransa'da Romanlar: Nicholas Sarkozy Dönemi <i>The Romans in France jithin The Frame of The Minority Policies of The European Union: Nicholas Sarkozy Period</i>	
Hüsnü ERGÜN-Kazım ÇELİK.....	113
Örgütsel Bağlılık Ölçeği Türkçe Uyarlaması <i>Adaptation of Organizational Commitment Scale into Turkish Language</i>	
Işıl ÖTEYAKA-Meryem AYAN.....	123
Postmodern Red Riding Hood: Bella Swan in Twilight Series <i>Postmodern Kırmızı Başlıklı Kız: Alacakaranlık Serisinde Bella Swan</i>	
H. Feriha AKPINARLI-İbrahim ÜNER.....	133
Geleneksel Tekstillerin Özellikleri ve Çeşitleri <i>Properties and Diversities of Traditional Textiles</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

İsmail ABALI.....	147
Yörük Fıkralarında Eski Türk İnanış ve Geleneklerinin İzleri <i>Traces of The Old Turkish Beliefs and Traditions in The Yörük Anecdotes</i>	
Mehmet Fatih DOĞRUCAN-Zuhal HAZAR.....	159
Yapay Zekâ Çalışmalarında Dilsel Arka Plan ve Felsefe <i>Linguistic Background and Philosophy in a Study</i>	
Muhammet ŞAHİN.....	169
Kripto Para Yeni Bir Vergi Sığınağı Mı? Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Temelinde Bir Değerlendirme <i>Is Crypto Currency A New Tax Shelter? An Evaluation Based on Developments in Information Technologies</i>	
Murat ÖĞÜTCÜ.....	183
A Tale Of Two Nations:Chaucer, Henryson, Shakespeare, Troilus and Criseyde <i>İki Ulusun Hikayesi: Chaucer, Henryson, Shakespeare, Troilus ve Criseyde</i>	
Mustafa ÖZALP.....	193
Diplomatische Krise Um Katar:Die Sanktionskrise, Die Von Der Golfregion Uber Katar Im Rahmen Eines Energiekampfes Angewandt Wurde <i>Katar'daki Diplomatik Kriz: Enerji Mücadelesi Çerçevesinde Körfez Bölgesi Tarafından Katar'a Ugulanan Yaptırım Krizi</i>	
Oya KORKMAZ-Hasan Tezcan UYSAL-Kayhan ÇELİK.....	203
İzleyicilerin Pozitif ve Negatif Duygularının Liderin Hız ve Etkililiği Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of The Positive and Negative Emotions of The Followers on The Speed and Effectiveness of The Leader</i>	
Özlem Özdeşim SUBAY.....	221
Katılımcı Demokrasinin Gelişiminde E-Demokrasi Uygulamaları <i>E-Democracy Applications in The Development of Participant Democracy</i>	
Özlü DOLMA.....	245
Otosansür Eğilimi Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu: Yapı Geçerliliğine İlişkin İlk Bulgular <i>Turkish Version of The Willingness to Self-Censor (Wtsc) Scale: Initial Evidence of Construct Validity</i>	
S. Emre DİLEK-Nur KULAKOĞLU DİLEK-Eylin BABACAN AKTAŞ.....	259
Destinasyon Tanıtım Filmleri Ne Anlatır? <i>What Does Destination Promotion Films Tell?</i>	
Sefa ERBAŞ.....	275
Global Tüketim Kültürü ve Reklam Stratejileri <i>Global Consumption Culture and Advertising Strategy</i>	
Serkan ERDOĞAN-Korkmaz ŞEN.....	289
Yeşil Segedik (Gökçe) Kaya Mezarları ve Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi <i>The Rock-Cut Tombs of Yeşil Segedik and The Church of Surp Kevork (Kahraman Segedik)</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Şeyda YILDIRIM-Hakan BAYDUR-Gülten UÇAN	309
Yetişkinlerin Sosyal Hizmet Mesleğini Tanıma ve Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımlardan Yararlanma Durumu: Manisa Örneği	
<i>Recognition of The Social Work Occupation and Benefiting from Social Services and Social Assistances of Adults: Manisa Case</i>	
Yaşar ŞİMŞEK.....	325
Kemalettin Kamu ve Gültekin Sâmanoğlu Şiirlerine ‘Gurbet Teması’ Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Bakış	
<i>A Comparative View on Poetry of Kemalettin Kamu and Gultekin Samanoglu in The Context of ‘The Theme of Absence From Home’</i>	
Nejla YILDIRIM.....	343
Paleh Köyünün Kaderini Değiştiren Bir Sanatçı: Ivan Ivanoviç Golikov	
<i>An Artist Who Changed The Destiny of The Village of Palekh: Ivan Ivanovich Golikov</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 03.07.2018

DOI: 10.30794/pausbed.420787

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sarikoyuncu, A. ve Tomalı A. (2019). "Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli Sağlık Hizmetleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, s.1-20.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE DENİZLİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Ali SARIKOYUNCU*, Ali TOMALI**

Özet

Milli Mücadele Dönemi, Türk ulusunun varlığını ve bağımsızlığını korumak için maddi ve manevi tüm olanakların seferber edildiği önemli bir dönemi içerir. Bu dönemde, Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi, Denizli'de de Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde işgale karşı direniş başlamıştır. Dönemin olağanüstü şartları sebebiyle; İkmal, Lojistik ve Sağlık Hizmetleri gibi hayati öneme sahip faktörler Milli Mücadele'nin sonucunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu araştırmada, Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli'de gerçekleştirilen Sağlık Hizmetleri, Denizli Memleket Hastanesi'nin kuruluşu ve çalışmaları ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Denizli ve art bölgesindeki faaliyetlerinin tematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, İstiklal Harbi Sıhhiye Raporları, Kızılay Arşiv Belgeleri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Faaliyet Raporları ve basılı eserler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, sözü edilen kurum ve kuruluşların, Denizli ve çevresinde vuku bulan işgal hareketinin başarısızlığa uğratılması sürecinde, hem cephede hem de Denizli merkez ve kazalarında sağlık alanında yaptıkları hizmetler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Denizli, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sağlık Hizmetleri, Memleket Hastanesi.

DENİZLİ HEALTH SERVICE IN PERIOD OF THE NATIONAL STRUGGLE

Abstrac

The National Struggle Period includes an important period in which all material and spiritual possibilities are mobilized to preserve the existence and independence of the Turkish nation. In this period, as well as being in many parts of Anatolia, the resistance against the occupation started under the leadership of Mufti Ahmet Hulusi Efendi in Denizli. Due to the extraordinary circumstances of the period; Factors such as Supply, Logistics and Health Services have had a significant impact on the outcome of the National Struggle. In this research, it was aimed to thematically investigate the establishment and work of the Health Services, Denizli National Hospital in Denizli during the National Struggle Period and the activities of Red Crescent Society in Denizli and art zone. In this context, the Independence War Report, Red Crescent Archive Documents, Red Crescent Activity Reports and printed periodicals were examined. As a result of the research, the mentioned institutions and organizations will try to put forward the services they performed in the field of health in both frontal and maritime centers and accidents during the failure of the invasion movement that occurred in Denizli and its environs.

Keywords: National Struggle, Denizli, Red Crescent Community, Health Service, Country Nospital.

1. GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletleri'nin yanında katılan Osmanlı Devleti, savaştan yenik ayrıldı ve İngiltere'nin öncülüğündeki İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. İtilaf Devletleri, Mütareke sonrasında Anadolu'nun kendi aralarında taksim edilmesi planını harekete geçirdi ve işgallere başladı. İşgaller karşısında ülkenin içinde bulunduğu durumdan ancak topyekün bir direnişle kurtulacağına inanan Mustafa Kemal, Samsun'a hareket ederek Milli Mücadele'yi başlattı.

*Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KÜTAHYA.

e-posta: ali.sarikoyuncu@dpu.edu.tr (orcid. org/0000-0003-4646-0056)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, KÜTAHYA.

e-posta: ali.tomali@ogr.dpu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9560-7723)

İşgallerle birlikte yaşanan gelişmelere doğru teşhisi koyan ve “tam bağımsızlık” anlayışını benimseyen Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, İstanbul’da kontrolü düşman kuvvetlerinin elinde olan Yüksek Komiserliğin kurulması ve İngiliz yanlısı Tevfik Paşa Kabinesi’nin iktidara getirilmesi üzerine, İstanbul’da kalarak bağımsız bir Türk Devleti’nin kurulamayacağını, bunun için de Anadolu’ya geçerek Milli Mücadele’nin başlatılmasına karar vermişlerdi. Bu bağlamda, Milli Mücadele hareketinin kıvılcımlarını meşaleye dönüştürme gerekliliği diğer bir ifadeyle Milli Mücadele’nin Reel Politik’i ortaya çıkmıştı.¹

Milli Mücadele Dönemi’nin olağanüstü şartlarında cephelerde mücadele veren TBMM Hükümeti, aynı zamanda ülke çapında bunalıma yol açan bulaşıcı hastalıklarla da uğraşı halindeydi. Cephelerde savaşan askerlerle, Anadolu’daki yoksul halkın karşılaştığı salgınlardan ne kadar kişinin yaşamını yitirdiği ise tam olarak bilinemiyordu. İmzalanan mütareke sonrası sağlıkla ilgili genel durum ise, önceki dönemlerin devamı niteliğinde ve sorunlu bir yapıdaydı. Nitekim bu dönemde sadece İstanbul ve boğazlar çevresinde verem, kolera, tifo, tifüs, veba ve çiçek gibi hastalıkların hızlı bir şekilde yayılması tedirginlik yarattı ve önlem alma yoluna gidildi.² Bu bağlamda Milli Mücadele’nin seyrini etkileyen sağlık hizmetlerinin daha kapsamlı yürütülmesi adına bir dizi yenilikler yapılarak sağlık kurum ve kuruluşların etkinliğinin artırılması yoluna gidildi.

Milli Mücadele’nin başlangıcında Ankara’da kurulan ilk Milli Hükümet bünyesinde, toplumun sağlık ve sosyal yardım işlerini yürütmek üzere 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı Kanun’la “Sihhiye-i Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti” kuruldu ve ilk bakanı da Dr. Adnan Adıvar seçildi.³ Yeni hükümetin bu önemli atılımı sonrasında kurulan Vekalet’in politikası ve çalışma alanı belirlendi. Buna göre, salgın hastalıklarla mücadele etmek, koruyucu tedbirleri geliştirmek, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak ayrıca sağlık kurum ve kuruluşların sayısını artırmak en temel amaçlardandı. Bunların yanında, Teşkilat’ın yapısını geliştirerek Milli Mücadele’nin zorlu şartlarında cephe ve cephe gerisinde duyulan sağlık ihtiyacını en nitelikli şekilde karşılayarak milli kuvvetlerin yükünü hafifletmek yeni Sihhiye Teşkilatı’nın planları arasındaydı.

2. MİLLİ MÜCADELE’DE YÜRÜTÜLEN SAĞLIK HİZMETLERİ VE SALGINLAR

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Osmanlı coğrafyasında sağlık sisteminin istinat noktası, hastanelerin askeri hiyerarşiye göre tesis edilmesine bağlıydı. Bu hiyerarşiye uygun olarak ülke genelindeki dağılıma bakıldığında ise görünüm şöyleydi: Karargah merkezi Afyonkarahisar’da olan XII. Kolordu, Ankara’da XX. Kolordu, Diyarbakır’da XIII. Kolordu ve Erzurum’da XV. Kolordular mevcuttu. Bu Kolorduların kendi bünyesinde revir, hastane ve ilk yardım merkezleri bulunmaktaydı. Misal vermek gerekirse, XII. Kolordu emrinde bulunan Konya’da 400, Niğde’de 200, Kütahya’da 50, Afyon’da 200, Uşak’ta da 50 yataklı hastane hizmet vermekteydi.⁴

1919 yılı başlarında, yürütülmekte olan sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümünü bünyesinde barındıran askeri hastaneler ve diğer sağlık kurumları yeterli sayıya sahip değildi. Eldeki mevcut hastanelerde araç-gereç, doktor sayısı ve malzeme eksikliği sebebiyle sıkıntı yaşanmaktaydı. Bu yoksunluk ve yoksulluğa rağmen var olan imkanlar dahilinde tedbirler alınıyor, özellikle de kışla ve hastanelerde haşarattan dolayı hastalıkların yayılmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Bu kapsamda erlerin tıraş ve temizliklerine özen gösterilmesi yönünde uyarılar yapılıyordu. Ayrıca, mütareke şartlarına göre terhis edilen askerler arasında hasta olanların, tedavileri tamamlandıktan sonra gönderilmesi birliklere bildiriliyordu.⁵

Ayrıca savaş durumuna geçen ordu birliklerinden gelen bilgilere göre, birçok kuruluşta hekim olmadığı anlaşıldığından, öncelikle sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanelere mesnet olmak üzere her tümden iki tabip, bir eczacı, bir inzibat subayı ve hesap memurundan oluşan dört sedye ve dört arabalı sıhhiye müfrezeleri hazırlanmıştır. Memleketleri işgal altında olduğundan dolayı evlerine gidemeyen hava değişimli personelle birlikte malul olan hastaların hastanelerde bakımı mümkün olmadığından nekahathaneler teşkil edilmiş ve bu hususla ilgili talimatnameler yayınlanmıştır.⁶

Osmanlı Devleti’nde Milli Mücadele’nin ilk günlerinden itibaren sunulan sağlık hizmetleri istenilen seviyede değildi ve toplumun birçok yerinde görülen veba, kolera, çiçek, verem vb. salgın hastalıklar için karantina tedbirleri uygulanmaya çalışılıyordu. İtilaf Devletleri’nin Anadolu’yu işgale başlaması ile bu işgallere tepki gösteren Türk halkı, bir yandan da salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalıyordu. Bu dönemde salgın durumunda olan

1 Tahir Kodal, (2012), “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri”, *Belgi*, S.3, 2012/1-Kış, s.242.

2 Zafer Koşlu ve Saadet Altay, (2009), “Milli Mücadele Sürecinde Türk Ordusu’nda Sağlık Hizmetleri (1919-1922)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Osmangazi Tıp Dergisi*, C.31, S.3, Eylül 2009, Eskişehir: s.77.

3 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Cilt 1, 24 Nisan 1336 (1920), s.30-32. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Cilt 1, 3 Mayıs 1336 (1920), s.196-198.

4 *Türk İstiklal Harbi VII. Cilt*, (1975), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.516.

5 Koşlu ve Altay, *a.g.m.*, s.77.

6 *Türk İstiklal Harbi VII. Cilt*, s.520.

başlıca hastalıklar; humma, sıtma, kızamık, kabakulak, yılançık, dizanteri, iskorbüt⁷, frengi, çiçek ve tetanos'tur. Ayrıca salgın seviyesinde olmamakla birlikte tifo, tifüs ve kuduz vakalarına da rastlanılıyordu. Bunların dışında sıtma ve verem hastalığına yakalanan kişi sayısı da bir hayli fazlaydı.⁸

Şöyle ki savaş yıllarında istatistikler çok düzenli tutulamamış fakat bazı bölgelerle ilgili kayıtların olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Samsun bölgesinde % 70, Ordu'da % 50, Toros tünellerinde çalışan işçilerde % 50, Söke civarında % 44 ve İstiklal Harbinde savaştan yaralanan askerlerde de % 40 oranında sıtma mikrobuna rastlanmıştır. Ayrıca tutulan bir başka istatistiğe göre 1917-1925 yılları arasında en çok sıtmalı hastanın olduğu iller arasında % 90 oranıyla Ankara ile Denizli olduğu anlaşılmıştır.⁹

Bahsi geçen dönemde ilgili olarak cephede mücadele eden askerlerin birçoğunun savaş nedeniyle hayatını kaybettiği bilinmekle birlikte, önemli bir bölümünün de hastalıklardan yaşamını yitirdiği Milli Mücadele Dönemi'ne ait Sıhhiye Raporları'ndan anlaşılmaktadır. Çeşitli hastalıklardan dolayı 336 (1920) Haziran ile 339 (1923) Temmuz tarihleri arasında yaşamını yitiren ve hastalığa yakalanan askerlerin sayılarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.¹⁰

Tablo 1: İstiklal Harbinde Hastalığa Yakalanan ve Vefat Eden Asker Sayılarını Gösteren Cetvel

Yıllar	336 (1920)		337 (1921)		338 (1922)		339 (1923)	
	Vefat	Hastalığa Yakalanan	Vefat	Hastalığa Yakalanan	Vefat	Hastalığa Yakalanan	Vefat	Hastalığa Yakalanan
Lekeli Humma	6	32	78	474	402	2387	66	532
Humma-i Racia	3	335	71	2668	202	3905	2	114
Çiçek	2	13	71	523	86	501	25	215
Kara Humma	1	1	22	61	70	229	18	43
Paratifo*	-	-	-	-	8	67	13	63
Kızıl	-	-	2	7	2	7	1	4
Kızamık	1	3	18	142	4	150	10	135
Kabakulak	1	77	3	2721	9	4709	6	3290
Yılançık**	2	34	54	1308	316	4442	28	509
Dizanteri	88	148	286	1984	270	2507	61	1172
Nezle-i Müstevliye	180	553	755	6454	216	5331	52	850
İskorbüt	1	36	13	646	92	4192	18	462
Sarı Sahaya İltihabı	1	2	33	62	31	45	12	15
Tetanos	1	1	3	16	-	8	-	-
TOPLAM	287	1235	1409	17066	1708	28480	312	7404

Kaynak: İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (28.12.1341), s.48-51.

*Paratifo, Tifo benzeri mikrobik bir bulaşıcı hastalıktır. Paratifo mikropları hasta olan kişinin idrarında, kanında veya büyük abdestinde bulunur. Karasinekler de hastalığın bulaşmasında etkilidir. Paratifo, Salmonella paratyphi A, B ve C baktarılarının yol açtığı ve semptomları tifoya benzer bir hastalık türüdür. İçinde bol miktarda bakteri bulunan yiyecek ve içeceklerin çiğ ya da az pişmiş olarak tüketilmesi yoluyla gelişmektedir. bkz. "Tifo ve Paratifo Nedir", <http://www.dunyabulteni.net/genel/131237/tifo-ve-paratifo-nedir>. (Erişim Tarihi: 05.06.2018)

**Yılançık hastalığı; deride meydana gelen bir iltihap ve sıyrık sonucu ortaya çıkan hastalık türüdür. Erizipel olarak da adlandırılan bu hastalık, diyabetik, genel durumu bozuk, böcek ısırıkları, doku tramaları, tırnak çekme, hayvan ısırması ve alkolik kişilerde daha çok görülür. Hastalığa sebep olan mikrop, Amil denilen küçük ve yuvarlak bir bakteri şeklindedir. Vücuda nüfuz etmesi sonucu hızlı bir şekilde yayılır ve en çok da vücudun yüz kısmında, bacaklarda ve bebeklerin göbek kısmında görülürler. bkz. "Yılançık Hastalığı Nedenleri, Belirtileri ve Tedavisi", <https://www.saglikocagim.net/yanck-hastalg-erizipel-nedenleri-ve/>. (Erişim Tarihi: 05.06.2018)

7 İskorbüt; Vücuttaki C vitamini eksiliğine dayanan bir hastalıktır. Düşük karbonhidratlı beslenmeden ve C vitamini içeren besinlerin tüketilmemesinden kaynaklanan iskorbüt hastalığına yakalanma yaşı 25-45 aralığındadır. Eskiçağlardan itibaren Denizci hastalığı olarak bilinen hastalıkta dengesiz beslenme önemli rol oynamaktadır. bkz. "İskorbüt Hastalığı Belirtileri ve Tedavisi", <https://www.hastalikvesaglik.net/iskorbüt-hastaligi-belirtileri-ve-tedavisi/>. (Erişim Tarihi: 03.04.2018)

8 Metin Kopar, (2017), "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.4, No:8, s.223., Kurtuluş Savaşı devam ederken; tifo, tifüs, kolera, trahom, verem, sıtma, çiçek, sifilis (frengi) Anadolu'da çok yaygın görülmekteydi. Sakarya Vadisi'nde askerlere yapılan muayene sonucunda da % 49'unun kanında sıtma parazitine rastlanmıştır. bkz. Koşlu ve Altay, *a.g.m.*, s.90.

9 Fatih Tuğluoğlu, (2008), "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32, (4), s.353.

10İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (336-337-338 *Mudanya Mütarekesine Kadar*), Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, 28.12.1341, Ankara: s.48-51.

Görüldüğü üzere savaş süresince lekeli humma, humma-i racia, çiçek, karahumma, paratifo, kızıl, kızamık, yılanlık, kabakulak, dizanteri, nezle-i müstevliye, iskorbüt, sarı sahaya iltihabı ve tetanos gibi hastalıklar askerler arasında sıkça görülmüştür. En çok ölüme ve kalıcı hasarlara sebep olan hastalıkların; iskorbüt, yılanlık, dizanteri ve nezle-i müstevliye olduğu diğer taraftan da bu hastalıkların 337 (1921) ve 338 (1922) yıllarında en yüksek seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, 1921 yılında 1.409, 1922 yılında ise 1.708 asker hastalıklardan dolayı yaşamını yitirmiştir. Toplamda ise 54.185 asker hastalığa yakalanırken 3.716'sı hayatını kaybetmiştir. Ayrıca salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybeden asker sayılarının azımsanmayacak kadar fazla olduğu görülmüştür.

Aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafında tanzim edilen bir başka kaynağa göre, çeşitli hastalıklardan dolayı hastanelere yatırılan askeri personel sayısı 4 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla 24.730 olarak verilmiş olup, bunların içerisinde bulaşıcı hastalıklara yakalananların sayıları ve durumları ise şu şekildedir.¹¹

Tablo 2: Hastanelere Giren Personel Sayısını Gösteren 4 Temmuz 1921 Tarihli Cetvel

Hastalık İsmi	Hastalığa Yakalanan Kişi Sayısı	Vefat Eden Kişi Sayısı
Tifüs	11	3
Humma-i Racia	41	-
Çiçek	8	3
Kara Humma	6	1
Kızamık	4	-
Kabakulak	37	-
Yılanlık	17	3
Dizanteri	113	12
Salgın Grip	125	1
İskorbüt	25	-
Menenjit	1	1
TOPLAM	388	24

Kaynak: Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi), 1974, s.574.

Tablodan anlaşılacağı üzere, bahsi geçen tarihlerde hastanelere yatan askeri personellerin en çok salgın grip ve dizanteri vakalarından dolayı tedavi altına alındığı görülmektedir. Fakat ölüm vakalarının tedavi edilen hasta sayısına oranla daha az olduğu, en çok ölümün ise dizanteriden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Milli Mücadele boyunca cephede ve cephe gerisinde vuku bulan salgın hastalıklarla mücadele, Sıhhiye Vekaleti'nin öneri ve gayretleriyle farklı programlar dahilinde de yürütülmeye çalışılmıştır. Öyle ki Sosyal yardım işleri kapsamında yürütülen ve çok fazla açık olan Hekim ihtiyacını karşılamak için milletvekili hekimlerin zaman zaman hastanelerde görev yapması sağlanmıştır. Doktor ve diğer sağlık personeli açığının kapatmak, salgın hastalıklarla mücadele etmek ve koruyucu tedbirleri geliştirmek diğer önem verilen konular olarak ortaya çıkmıştır. Korunmaya muhtaç çocuklar ve göçmenlere yardımda bulunmak, çocuk ölümlerini azaltmak, nüfusu artırmak, karantina hizmetlerini geliştirmek ve gerekli yasal düzenlemeleri yapmak bu alanda yapılması düşünülen faaliyetlerdendi. Ayrıca bu dönemde bütçe hedeflerine harfiyen uyulmaya çalışılmış, Ordu'da salgın hastalıklarla iç içe yaşayan asker doktorların daha verimli çalışmalarını sağlamak üzere, doktorlara ikramiye verilmesi için kanuni düzenlemeye gidilmiştir.¹²

3. MİLLİ MÜCADELE'DE DENİZLİ SANCAĞI VE İŞGALE KARŞI TEPKİLER

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erip Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki dönemde Denizli Sancağı; Buldan, Çal, Sarayköy, Garbi Karaağaç (Acıpayam) ve Tavas kazalarını da içine alan bir sancak konumundaydı. Yerli nüfusun küçük bir bölümü Rum ve Ermenilerden¹³ oluşuyordu. İdari olarak Aydın vilayetine, askeri bakımdan ise

¹¹ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi), 4. Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, (1974), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.574.

¹² Fatih M. Dervişoğlu, (2009), Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış, Cedit Neşriyat, Ankara: s.69-70.

¹³ 1917 yılı resmi istatistik verileri esas alınarak, İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti tarafından Fransızca olarak hazırlanan nüfus istatistiğine göre, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği son yıllarda Denizli Sancağında (Kazalar dahil) 248.025 Türk, 3203 Rum, 557 Ermeni, 52

karargahı Aydın'da bulunan 57. Tümen'e bağlıydı.¹⁴

Mondros Mütarekesi'nin henüz mürekkebi kurumadan, İtilaf Devletleri mütareke hükümlerine aykırı olarak Anadolu'da yer yer işgallere koyuldular. Bu arada İngiltere'nin desteğini alan Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda tahrif edilmiş nüfus istatistikleriyle yürüttüğü ısrarlı politika sonucu, İzmir'in işgali için müttefiklerin onayını aldı ve Türk halkının tepkisiyle karşılaşmamak için işgal hareketi son güne kadar gizli tutuldu.¹⁵

Mütareke'nin ağır koşullarını bahane göstererek Anadolu'nun pek çok yerinde saldırılara başlayan işgal kuvvetleri, diğer şehirlerde olduğu gibi Denizli'de de tepkiyle karşılandı. Bu durum karşısında İstanbul Hükümeti, Heyet-i Nasiha¹⁶ adı verilen ve II. Abdülhamid'in oğlu şehzade Abdurrahim Efendi'nin de başkanlığını yaptığı bir heyet oluşturarak halkı yatıştırmak amacıyla Denizli'ye gönderdi.¹⁷ 16 Nisan 1919'da İstanbul'dan yola çıkan heyette; Ali Rıza, Süleyman Şefik, Hayret Paşa ile Bursa Müftüsü Ömer Fevzi ve Pazarcık Müftüsü Halil Fehmi Efendiler bulunuyordu. Ayrıca heyete Rum cemaatini temsilen eski mebus Yanko Güvenidis ve Dahiliye Nezareti Memur-in Kalemi Müdürü Ohannes eşlik ediyordu.¹⁸

İstanbul'dan hareket eden heyet; Bursa, Balıkesir, İzmir ve Aydın yolunu kullanarak 25 Nisan 1919 günü Denizli'ye ulaştı. Süleyman Şefik Paşa, hükümet konağı önünde toplanan halka padişahın selamını ileterek Hatt-ı Hümayunu¹⁹ okudu. Bu bildiriye göre Süleyman Şefik Paşa, mütareke şartlarına uyulmasını, Rumlarla iyi geçinilmesini ve saltanat makamının tehlikede olmadığını meydandaki halka anlattı. Heyet daha sonra, mutasarrıflık makamında bir süre dinlendikten sonra kendileri için ayrılan Tavaslı oğlu Mustafa Bey'in evinde geceyi geçirerek ertesi sabah Denizli'den ayrıldı.²⁰ İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Nasiha girişimi, Denizli halkı üzerinde pek etkili olmadı.²¹ Çünkü, Denizli halkı bu konudaki kararlılığını, Yunan işgali öncesinde İzmir'de toplanan Redd-i İlhak Kongresine²² katılmakla göstermişti.²³

İzmir'in işgal edileceği yönündeki söylentilerin artması ve halkın yaşadığı panikten dolayı 17 Mart 1919'da İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa'nın²⁴ girişimleri ile bir kongre toplandı. Kongre'de Yunanistan'a karşı nasıl bir tavır sergileneceği ve işgal karşısında nasıl hareket edileceği belirlenmeye çalışıldı.²⁵ Kongrenin üzerinden çok uzun zaman geçmeden Yunanistan 12 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nden İzmir ve art bölgelerini işgal edebilme

Yahudi ve 7 Katolik-Protestan yaşamaktaydı. Savaş sona erip mütareke başladığında ise, Denizli Sancağı'nda (Kazalar dahil) 243.542 Türk, 3184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni ve 7 Katolik bulunmaktaydı. bkz. Nuri Köstüklü, (1999), *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, AAM Yayınları, Ankara: s.164., Ayrıca bkz. Tahir Kodallı, (2009), *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2008)*, Divan Kitap, Ankara: s.32-34., 21 Ekim 1918 tarihli Köylü Gazetesi'nde yayınlanan istatistiğe göre, Denizli Sancağı'ndaki Türk nüfusu 258.025, Rum nüfusu ise 3.203'tür. bkz. Mustafa Turan, (1999), *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))*, AAM Yayınları, Ankara: s.24.

14 M. Şefik Aker, (1937), *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, Askeri Mecmua*, C. I, İstanbul: s.27. Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'ın ilk yıllarında idari bakımdan Eyalet ve Sancaklara bölünmüştür. Bu değişiklikte Denizli, Anadolu Beylerbeyliği'nin dağılması üzerine Aydın Eyaleti'ne bağlanmıştır. Denizli Sancağı, 1867 ıslahatında Menteşe ile birleştirilmiş, 1868'de de kaza olarak Aydın Sancağı'na bağlanmıştır. Bu durum 1882 yılı sonlarına kadar devam etmiş ve 10 Mart 1883 tarihinde tekrar sancak statüsünü kazanmıştır. Denizli; Sarayköy, Tavas ve Buldan kazalarından oluşan bu sancağa 1884 yılında Çal, 1888 yılında da Garbi Karaağaç (Acıpayam) kaza olarak dahil edilmiştir. 1910 yılında tekrar idari değişikliğe uğrayarak Bağımsız Mutasarrıflık haline getirilmiştir. Sınırları genişletilen Denizli'nin yönetim biçimi Cumhuriyet'in ilanına kadar Mutasarrıflık (Sancak) olarak kalmıştır. bkz. Tuncer Baykara, (1994), "Denizli" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.IX, İstanbul: s.157-158., *Yurt Ansiklopedisi*, (1982), "Denizli", Anadolu Yayıncılık, C.III, s.2137-2138.

15 Emine Pancar, (2011), "Aydın Cephesi Kuva-yı Milliyesi için Yürütülen İşe ve İkmal Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.2, Elazığ: s.275.

16 Heyet-i Nasiha hakkında detaylı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, (1992), *Heyet-i Nasiha; Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir.

17 Tarhan Toker, (1983), *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası Yayınları, Denizli: s.28. Süleyman Altıparmak, (2008), "Cumhuriyet Dönemi Denizli Sosyal Tarihi (1923-1950)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Afyon: s.19.

18 Turan, a.g.e., s.210.

19 Hatt-ı Hümayun; Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirleri için kullanılan bir tabirdir. Bazı istisnai haller dışında padişahın bizzat kaleme aldığı hatt-ı hümayunlar, unvanına, beyaz üzerine, telhis veya takrir üzerine yazılanlar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Detaylı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, (1997), "Hatt-ı Hümayun" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, Ankara: s.485-488.

20 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.28.

21 Mithat Sertoğlu, (1968), "Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. I, S. 6, İstanbul: s.3.

22 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a; Balıkesir, Aydın ve İzmir vilayetleri vaat edilmiş, bu haber ise Türk kamuoyunda tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra İzmir'de Vali Vekili ve 17. Kolorodu Komutanı Nurettin Paşa'nın öncülüğünde İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti kuruldu. Kurulan bu cemiyet bir kongre yapılmasına karar verdi ve Balıkesir, Aydın ve Denizli'den delegeler gönderilmesini istedi. Kongre 23.3.1919'da açılmış ve Balıkesir, Aydın ve Denizli Sancaklarında Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin kurulmasına karar vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Köstüklü, a.g.e., s.65-71.

23 Tahir Kodallı, *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, s.19., *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.m., s.2140.

24 Denizli Müftüsü Ahmet Hulisi Efendi'nin, Nurettin Paşa hakkında anlattıkları ve yaptığı mülahakat hakkında bkz., Cemal Kutay, (1973), *Kuruluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: s.45-46.

25 Ercan Haytoğlu, (2009), "Kuva-yı Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (16), İstanbul: s. 95.

serbestisini aldı ve bunun üzerine Venizelos, hükümet yetkililerine durumu bildirdi. 14 Mayıs 1919 gecesi İngilizler'i bilgilendiren Yunan kuvvetleri, 14/15 Mayıs gecesi sabaha karşı İzmir'i işgale başladı.²⁶ Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, işgal haberini öğrenir öğrenmez Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi, Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey'i, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'i ve eşraftan bazı kimseleri de yanına çağırarak İzmir'den gelen telgrafi okudu. Daha sonra heyet, halkı korku ve telaşa düşürmemek ve İzmir'de yaşananları anlatmak için belediye binası önünde bir miting yapmaya karar verdi. Bu mitingin düzenlenmesi görevini de Müftü Ahmet Hulusi Efendi üstlendi.²⁷

15 Mayıs 1919 sabahı Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine gerçekleştirilen ilk protesto mitingi, işgalden yaklaşık dört saat sonra yapıldı.²⁸ 15 Mayıs günü sabah erkenden halkın bir kısmı hükümet konağı önünde, bir kısmı ise Türkocağı etrafında ve Müftülük dairesi önünde toplandı. Denizli Çaybaşı mahallesinde bulunan Türkocağı'ndan ve Delikliçinar'da İttihat ve Terakkicilerin toplantı yeri olan Meserret Kiraathanesi önünden hareket eden büyük bir kalabalık, şehrin en seçkin münevverleri, ihtiyat subayları ve öğretmenler, ellerindeki bayraklarla Bayramyerindeki belediye meydanına geldiler. Mutasarrıf Bey, Belediye Reisi ve şehrin ileri gelenlerinden bir grup, belediye balkonunda ayakta yer aldılar. Çalınan trampetlerle halk sükunete davet edildi ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi, meydandaki halka gür ve heyecanlı bir sesle o tarihi konuşmasını gerçekleştirdi.²⁹

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi okumuş olduğu bu fetvayla, İzmir'in işgal edilmesini şiddetle protesto etmiş ve yaklaşmakta olan tehlikeye karşı Denizli halkını mücadeleye davet etmiştir. Vatanın bir an bile savunmasız bırakılmayacağı vurgusu yapan Müftü Efendi, Milli Mücadele'nin de ilk "kutsal savaş (cihat)" fetvasını ilan etmiştir.³⁰ Bu bakımdan çok önemli bir yere sahip olan fetva, hem Denizli ve kazalarında, hem de Anadolu'nun birçok şehrinde protesto mitingleri düzenlenmesine temel oluşturmuştur.

15 Mayıs 1919 günü Denizli ve ilçelerinden gelen halkın katılımıyla düzenlenen miting sonrası, şehrin ileri gelenleri hükümet konağında bir araya gelerek, İtilaf Devletleri temsilciliklerine birer protesto telgrafi çektiler. Ayrıca çevre il ve ilçelerle de irtibat sağlanarak ortak bir direniş cephesi kurulması kararı alındı.³¹ Öyle ki, ilçelerde peyderpey mitingler yapılarak protestolar çekilmeye başlandı. 16 Mayıs'ta Tavas, Acıpayam ve Sarayköy, 17 Mayıs'ta da Çal'da işgali protesto eden mitingler düzenlendi.³²

Bu gelişmeye müteakip Denizli'de bulunan 57. Tümen'e bağlı 57. Topçu Alay Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in, Yunan kuvvetlerinin Denizli'yi işgal edebileceği düşüncesiyle Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yle birlikte hareket etmeye başlaması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını kaçınılmaz kılan bir etken oldu.³³ Bu gelişmeler neticesinde 29 Mayıs 1919 tarihinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığını yaptığı, "Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti" kuruldu.³⁴ Bu şartlar altında kurulan heyet, bazen keresteci Ali Bey'in deposunda bazen de Meserret Otelindeki odalarında toplantılarını gerçekleştirdi. 6 Haziran 1919 tarihinde ise Denizli'de yedek subaylardan kurulu bir "Savaş Grubu" oluşturuldu. Kurulan bu savaş grubu sayesinde "Denizli Milli Savaş Cephesi" güçlendirilmiş ve Yunanlıların Menderes'in diğer tarafına geçmesi engellenmiş oldu.³⁵ Ayrıca 15 Temmuz'da da Denizli'nin Çal ilçesinde Heyet-i Milliye oluşturuldu ve Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, kasabanın ileri gelenlerini toplayarak, ulusal amaçlar için çalışacaklarını belgeleyen birer belge imzalatırdı. Belgede, verilen emirlere uymayanların da öldürüleceği ifade edildi.³⁶

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken karşısında çok kuvvetli bir direniş görmeyen Yunan kuvvetleri, 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı, 3 Haziran 1919'da da Nazilli'yi işgal ederek Denizli'ye doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Denizli, o güne değin hazırlayabildiği silahlı milli kuvvetlerini Sarayköy'e göndererek Menderes nehri gerisinde düşman askerlerini durdurarak taarruza geçme kararı almıştır. Alınan bu kararı tatbik etmek için 8 Haziran'da Sarayköy'e bağlı Dailli köyü'ne karargah kurmuş ve Menderes geçitlerinin tutulmasını sağlamıştır. Bu sebeple Denizli, Milli

26 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.35-36

27 Sarıkoynucu, *a.g.e.*, s.78.

28 Cemal Kutay, (1977), *İstiklal Savaşının Maneviyat Ordusu*, İstanbul: s.58.

29 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.29. Tütenk, *a.g.e.*, s.8-9., Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin konuşması için bkz. Sarıkoynucu, *a.g.e.*, s.79-80., Kutay, *Kuruluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, s.51-52.

30 Kodal, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri*, s.244-245., Kutay, *İstiklal Savaşı'nın Maneviyat Ordusu*, s.61.

31 Köstüklü; *a.g.e.*, s.65.

32 Sarıkoynucu, *a.g.e.*, s.80-81., Mehmet Ali Uysal, (2016), *Her Yönüyle Denizli Kazası*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli: s.27.

33 Saim Türkman, (2008), "Kuva-yı Milliye'nin İlaşe İkmal ve Heyeti Temsiliyenin Kaynakları", *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.22, Ankara: Kasım, s.201.

34 Veysi Akın, (2009), *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadele'de Sarayköy*, AAM Yayınları, Ankara: s.14.

35 Denizli Valiliği, (1968), *Denizli İl Yıllığı 1967*, Ayyıldız Matbaası, Ankara: s.133.

36 Nuray E. Keskin (Ed.), (2012), *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928 Cilt I*, içinde: "İşgal Yönetimi ve Kurtuluş Örgütlenmesi", Ankara Üniversitesi Yayın No:360, Ankara: s.36-37.

Mücadele’de ilk cepheyi tesis etme başarısını ve şerefini haklı olarak kazanmıştır.³⁷

29 Mayıs 1919’da kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra 12 Temmuz 1919’da daha iyi hizmet verebilmek için lağvedildi ve ismi “Denizli Heyet-i Milliyesi” olarak değiştirildi. Denizli’deki bu Milli kuruluş, yeni düzenlemede bir başkanlık ve altı şubeden oluşuyordu. Teşkilatlanmasını tamamlayan Heyet-i Milliye, gerekli çalışmalara başlayarak 18 Temmuz 1919’da Denizli’de seferberlik ilan etti³⁸ ve mücadeledeki etkinliğini ve kararlılığını ortaya koydu.

Yunan kuvvetlerinin 28 Haziran 1919’da Aydın’ı tekrar işgal etmesi üzerine Bozdağ’dan Kuşadası’na kadar uzanan ve merkezi Köşk olan Milli Aydın Cephesi’nin müdafaasında Denizli Heyet-i Milliyesi, maddi ve manevi her türlü desteği sağlamış ve bu uğurda birçok kayıplar vermiştir.³⁹ Bu bağlamda İstiklal Harbi Sıhhiye Raporları incelendiğinde, Milli Mücadele boyunca toplam şehit sayısının 9.167, yaralı sayısının 31.173, alınan esir sayısının ise 1.188 olarak tespit edildiği anlaşılmaktadır. Cephelelerde çatışmalar devam ederken şehit olan askerlerin künyeleri düzenli tutulmaya çalışılmış ve bağlı oldukları askerlik şubelerine bilgi verilmiştir. Sıhhiye Raporu kayıtlarına göre, Denizli ve kazalarından Milli Mücadele sürecinde şehit olan asker sayıları şu şekildedir:⁴⁰

Tablo 3: Askerlik Şubesi Kayıtlarına Göre Denizli ve Kazalarında Askeri Kayıplar

Askerlik Şubesi	Vefat Eden
Denizli	386
Buldan	7
Çivril***	80
Garbi Karaağaç (Acıpayam)	133
Sarayköy	94
TOPLAM	700

Kaynak: İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (28.12.1341), s.53-61.

Milli Mücadele boyunca Askerlik şubelerinin defterlerinde tutulan kayıtlara istinaden hazırlanan tabloda, Denizli ve kazalarında hayatını kaybeden asker sayısı 700 olup, en fazla kaybın Denizli merkezde olduğu anlaşılmaktadır. Merkeze bağlı kazalarda ise, 133 şehitle en çok kaybın yaşandığı yer Garbi Karaağaç olmuştur. Tabloda yer almayan Tavas ve Çal kazaları ile ilgili olarak da herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Denizli ve çevresinde gerçekleşen Milli Mücadele çalışmaları ve teşkilatlanmalar, her ne kadar İstanbul hükümetini rahatsız etse de, Denizli halkı mücadeleye en başından itibaren katılma başarısı göstermiş ve fiilin de cephede yer almıştır. Bu bağlamda mücadelenin seyri açısından tavrını en net koyan illerden biri olmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde hazırlanan genelge ve kongrelerle Milli Mücadele’nin programlı bir hale dönüşmesi sağlanmış ve bağımsızlık anlamında önemli kararlar alınmıştır. Anadolu’nun diğer illerinde olduğu gibi Denizli de kongrelere destek vermiş ve delegeler göndermiştir. Bu tavırla Denizli, Mustafa Kemal’in takdirini kazanan bir şehir olmuştur.

4. MİLLİ MÜCADELE’DE DENİZLİ SAĞLIK KURULUŞLARI

Denizli’de Milli Kuvvetlerin yürüttüğü sağlık hizmetleri, önceleri eldeki mevcut imkanlara göre ve mahalli seviyede idi. Daha sonraları ise yeni hastaneler ve sağlık kurumları açılmaya başlandı. Özellikle Kuva-yı Milliye’nin kuruluşundan sonra cepheye yakın olması sebebiyle ilk önce Denizli’de hastaneler açıldı ve Heyet-i Milliye’nin öncülüğünde birkaç büyük bina hastaneye dönüştürüldü.⁴¹

*** Çivril, 1910 yılında Afyonkarahisar iline bağlı bir kaza durumunda iken, 1925 yılında Denizli’ye bağlanarak ilçe statüsünü kazanmıştır.

³⁷ Cumhuriyet’in 15. Yıldönümünde Denizli, (1938), Cumhuriyet Matbaası, Denizli: s.36-37.

³⁸ Tütenk, a.g.e., s.26., Kodal, Atatürk Döneminde Denizli, s.22.

³⁹ Cumhuriyet’in 15. Yıldönümünde Denizli, s.38.

⁴⁰ Askerlik Şubelerine bildirilen ve kayıtları tutulan askeri kayıpların tamamını görmek için bkz. İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, s.53-61.

⁴¹ Köstüklü, a.g.e., s.148, Aker, a.g.e., C.II, s.177.

Heyet-i Milliye Başkanlık Dairesi, merkezi yönetimi sağlarken, şubeler; gönüllü toplama, besleme, silahlandırma, cepheye asker gönderme, asayiş sağlama, istihbarat ve sağlık hizmetlerini yürütmekle görevlendirilmişti.⁴² Sağlık şubesi altıncı şube olup bu şubeye, toplanacak gönüllülerin sağlık durumlarıyla ilgilenilmesi ve Denizli’de kurulması planlanan hastane ile ilgili çalışma yapılması görevi verilmişti. Bu şubenin başkanlık görevine de nöbetleşe çalışmak üzere Tabip Mazhar (Müfit) Germe⁴³ ve Dr. Kazım Samanlı⁴⁴ beyler getirilmişti.⁴⁵

“Sağlık Kontrol Şubesi” olarak da bilinen altıncı şube, görevini yerine getirebilmek için faaliyetlere hemen başlamış ve Denizli’de bir Hastane açılmasını öngörmüştür. Daha sonraları bu amaçla kullanılmak üzere Denizli’de iki adet Hastane açılmıştır.⁴⁶ Milli hastane adıyla bilinen ve Sarayköy, Nazilli cephelerinin ilk günlerinde ve sonraları Milli Kuvvetlere çok büyük hizmeti olan bu hastanelerde, Dr. Mazhar Bey, Eczacı Hacı (Hasan) Bey ve Kızılay tarafından gönderilen heyette bulunan Dr. Kemal Şakir⁴⁷ Bey görev yapmışlardır.⁴⁸ Ayrıca 11.8.1919 tarihli yevmiye defteri kayıtlarına göre, Milli Hastane’de 14 Kuva-yı Milliye efradının görev yaptığı ifade edilmiştir.⁴⁹

Ayrıca 57. Tümen Komutanı Şefik Aker de hastane’nin Heyet-i Milliye’nin yardımcılarıyla kurulduğunu işaret etmiştir. Şöyle ki, 21 Haziran 1919’da Aydın-Çine istikametinde çarpışmalar şiddetlendiği zaman, önce Çine’de Fırka Başhekimisi (Ser Tabib) Binbaşı Galip Bey’in çabası ve yine Çine Heyet-i Milliyesi’nin yardımcılarıyla yaralıların tedavisi için bir hastane açılmıştır. Kızılay, Çine’de kurulan bu hastaneyi teslim alarak birkaç bölgede dispanser açılmasını sağlamıştır. Denizli’de de birkaç büyük binanın Heyet-i Milliye’nin yardımıyla hastane haline dönüştürüldüğünü aktarmıştır.⁵⁰

Denizli’de Milli Hastane’nin yanında bazı küçük çaplı sağlık kurumlarının da olduğu bilinmektedir. Fakat bunlarla ilgili herhangi bir belge mevcut değildir. Bunların yanında daha sonraları Nazilli’de de bir hastane açılmıştır. Çarpışmaların yoğunlaştığı dönemde Refet Bey’in (Bele) İstanbul’a giderek bizzat isteği üzerine Kızılay tarafından Nazilli’ye seyyar bir hastane gönderilmiştir. Dr. Lütfi Bey’in (Kırdağ) başhekimlik yaptığı bu hastanenin bölgeye çok hizmetleri ve faydası olmuştur. Ancak bu hastanenin düşman eline geçmesiyle hastane Denizli üzerinden Isparta’ya nakil edilmiştir.⁵¹

Anadolu’nun işgal altında olan bölgelerinde çatışmalar devam ederken 1920 yılı sonlarına doğru sağlık teşkilatı genişletilmeye çalışılmış, cephelere birer “Hasta Nakliye Müfrezesi”, tümenlerde on beş sedyeli, iki arabalı birer “Sıhhiye Bölüğü” ile eksik kadrolu on beş “Harp Hastanesi” açılmıştır. Nitekim, Dr. İbrahim Tali Bey hatıratında, Batı Cephesi’nde bulunan boş yatak sayılarını sıralamış ve Denizli’de 50 yataklı bir sağlık merkezinin olduğunu işaret etmiştir.⁵²

Elde edilen tüm bilgi ve belgeler, tam manasıyla 23 Eylül 1919 tarihinde hizmet vermeye başlayacak olan Memleket (Menzil) Hastanesi’nden önce, bölgede hizmet veren sağlık kurumlarının varlığını doğrulamaktadır.

42 Ercüment Kuran, (1988), “Milli Mücadele’de Aydın ve Nazilli Cephesi”, *Merkez Efendi Sempozyumu, (27-29 Haziran 1988)*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları No:1, Manisa: s.183.

43 Mazhar (Müfit) Germe; 1884 yılında Aydın’da dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Mehmet Emin Efendi’dir. İstanbul Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane’yi bitiren Mazhar Bey, Tabib olarak pek çok farklı kurum ve kuruluşta görev yapmıştır. Aydın Kuva-yı Milliye Teşkilatının da kurucusu olan Mazhar Germe, Aydın I. Dönem Milletvekiliği de yapmıştır. 6 Kasım 1967 tarihinde vefat etmiştir. bkz. Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), (2010), *TBMM Albümü 1920-2010*, “1. Cilt 1920-1950”, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, Ankara: s.13. Ayrıca, Denizli’de kurulan Memleket Hastanesi’nin ilk doktorudur. 1920’de Aydın Milletvekili olarak görevinden ayrılmış yerine Belediye Tabibi Dr. Kazım Samanlı Bey gelmiştir. bkz. Toker, *Denizli Tarihi*, s.162.

44 Dr. Kazım Samanlı; 1890 yılında Denizli’de dünyaya geldi. Denizli-Atalar Mahallesi eşraflarından Ali Bey’in oğludur. Orta öğrenimini Denizli’de tamamladı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni bitirdikten sonra operatör olarak Denizli Memleket Hastanesi’nde görev yaptı. Ayrıca Hükümet Tabibliği görevinde de bulundu. bkz. Kaptan, *a.g.e.*, s.199-200.

45 Tüten ve Toker şubenin sağlık işleri ile ilgili olduğunu ve Dr. Mazhar Bey ile Dr. Kazım Beyler’in görev yaptıklarını yazarken Lütfü Müftüler, şehrin asayişinden sorumlu olduğunu ve Şube Müdürü’nün Komiser Hamdi Bey olduğunu yazmaktadır. bkz. Lütfü Müftüler, (1947), *Milli Mücadele’de Denizli Heyet-i Milliyesi*, Balıkesir: s.11-15.

46 Mustafa Albayrak, (1998), *Milli Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 – 2 Ağustos 1920)*, AAM Yayınları, Ankara: s.100.

47 Kemal Şakir (Saraçoğlu); 1898 yılında Denizli’de doğdu. Tıp Fakültesi’nden mezun olduktan sonra Kuva-yı Milliye’ye katılarak Nazilli cephesinde görev yaptı. Ayrıca İzmir ve Denizli’deki hastanelerde de görev yaptı. 1926 yılında Menzil Hastanesi Dahiliye Mütahassıslığı’na tayin edildi. Çaybaşı Mahallesi’nde ikamet eden orta boylu bir yapıya sahiptir. Ayrıca Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin yakın akrabası olan Dr. Kemal Şakir Bey Denizli’ye önemli hizmetleri olan doktorlardandır. bkz. Kaptan, *a.g.e.*, s.201.

48 Rahmi Apak, (1990), *İstiklal Cephesinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, Ankara: s.110.

49 Köstüklü, *a.g.e.*, s.149.

50 Aker, *a.g.e.*, C.II, s.176-177. Ayrıca bkz. Mehmet Başaran, (2006), “Aydın’ın İşgalinde Heyet-i Milliye’nin Sağlık Sorunlarına Bakışı”, ÇTTAD, V/12, Bahar, s.73-74.

51 Köstüklü, *a.g.e.*, 149., 1920 yılı itibarıyla Milli Cephelerin sağlık işlerini yürüten başlıca sıhhi kurumlar genel olarak şunlardır: Köşk mevkiinde Doktor Sabri Bey idaresindeki bir seyyar hastane, Çine’de 57. Tümen başhekimisi Galip Bey’in yardımı ile açılan bir Milli hastane, Nazilli’de Refet Bey idaresinde Kızılay Hastanesi ile Mustafa Feridun Bey başkanlığında İstanbul’dan gelen Kızılay Yardım heyetinin açtığı hastane ve Denizli’de Memleket hastanesi ile Kızılay hastanesi. bkz. *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, (Batı Cephesi), 2. Kısım, (1965)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.135.

52 Erdal Aydoğan ve Şaban Ortak (Der.), (2000), *Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul: s.26-27.

Dönemin çetin şartları altında faaliyet göstermiş olan bu kurumlar, Denizli halkına, bölgeye ve Milli Mücadeleye çok önemli katkılar sağlamış ve pek çok zorluğa göğüs germiştir.

5. DENİZLİ MEMLEKET (MENZİL) HASTANESİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Hastaneler, yapısı gereği hizmet sunucularıyla hizmet tüketicileri (hastalar) arasında sürekli temas halinde olan sağlık kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların sahip olduğu sermaye, tıbbi araç-gereç ve imkanların, verilen sağlık hizmetinin kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bundan hareketle hastanelerin kuruluşu ve gelişimi, sağlık hizmetleri ve tıbbi uygulamaların gelişimiyle paralel olarak hareket etmektedir.⁵³

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti; sosyo-ekonomik, kültürel ve sağlık alanında birtakım problemler yaşamaktaydı. Artarak devam eden bu sorunlarla mücadele eden Osmanlı Devleti, Milli Mücadele Dönemi'nde sağlık problemlerinin çözümü için çareler aramaya başladı. Ancak Milli Mücadele'nin yapısına uygun bir şekilde hareket edip, hiçbir özveriden kaçınmayan Anadolu halkı, ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi Denizli'de de sağlık problemlerini çözüme kavuşturmak için çeşitli dernek ve kuruluşlar meydana getirdi.⁵⁴

Bu amaçla Denizli'de bir hastane yapılması için ilk adım, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Belediye Reisi Miralay Hacı Tefvik Bey, Encümen Azası Nakip Ziya ve bazı hayırsever vatandaşlar tarafından atılmıştır. Müftü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında toplanan bu heyet, hastane yapmak üzere o yılın kurban derilerinin toplatılması ve satılmasını sağlamış ve değeri 30 altın lira olan hastane arsasını 1913 yılında alarak ilk adımı atmıştır.⁵⁵ Hastanenin yeri olarak, günümüzde 1 nolu Sağlık Ocağının faaliyette bulunduğu Saraylar Mahallesi'ndeki Saraylar Tepesi olarak bilinen yer seçilmiştir.⁵⁶ Hastane'nin inşaatına ise, dönemin Denizli Mutasarrıfı İsmail Fevzi Paşa tarafından 800 lira tahsisat (ödenek) verilerek 1914 yılında başlanmıştır.⁵⁷ Yapılmış olan bu tahsisat İzmir İl Özel İdaresi⁵⁸ tarafından sağlanmıştır.

Hastanenin yapılmasında Belediye Komiseri Göbekçi Mustafa Bey, Askerlik Şubesi Kalem Reisi Bedri Bey ile Gıyasettin Efendi, Kaşıkçı Mustafa, Tataroğlu Mustafa, Cillovoğlu Ali Bey ve Hacı Mehmet Beylerin de büyük emeği vardır. Dönemin inşaatçıları ve mimarları diyebileceğimiz Ali Kömürçüoğlu ve Ahmet Öksüzöğlü gibi ustalar da hastanenin yapımında görev yapmışlardır.⁵⁹ Denizli Cezaevindeki mahkûmlar da işçi ve usta olarak hastane yapımında çalışmışlardır.⁶⁰ Ayrıca Özel İdare Memuru Avni Ertan (sonra Müdür), Vilayet Daimi Encümen Azası Nakip Ziya ve kardeşi o sıralar "SANİHAT" adlı gazeteyi çıkaran Şirvanlızadelerden Gıyasi Şarman ve daha birçok kişi, çeşitli teşvik ve yardımlarla hastanenin yapımında büyük emek sarfetmişlerdir.⁶¹

İsmail Fevzi Paşa zamanında inşaatı başlayan hastanenin dış cephe duvarları bir metreye kadar yükseltilmiş, onun mutasarrıflık görevinden ayrılmasından sonra ise, yerine gelen Tefvik Bey de inşaatın devamında büyük katkıda bulunmuştur.⁶² Denizli halkı yöneticileri ve ileri gelenlerin gayretleriyle iki katlı olarak inşa edilen hastane 1916'da "Menzil Hastanesi" ismi ile kısmen hizmet vermeye başlamıştır. İlk Başhekim Giritli Kerim Bey, ilk doktoru da Mazhar Germen Bey olmuştur.⁶³ Kısıtlı bütçesi ve araç-gereç bakımından çok eksik olan hastane, Özel İdare ve Belediye bütçelerinden alınan ödeneklerle desteklenmiştir. Kısmen de olsa hizmete açılan bu hastanenin

53 Sevil Aslan ve Ramazan Erdem, (2017), "Hastanelerin Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.27, 2017/2, s.8.

54 Tarhan Toker, (1986), *Denizli Sağlık Tarihi Sağlık Hizmetleri Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli Devlet Hastanesi Yardım Derneği Yayını:1, Denizli: s.32.

55 Coşkun Önen, (2005), "Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, S.6, (Nisan-Mayıs-Haziran), Denizli: s.12., Toker, *Denizli Tarihi*, s.161., Mustafa Karatepe ve A. İhsan Bozkurt, (2009), "Denizli Devlet Hastanesi Tarihiçesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, Denizli: s.128.

56 Hastanenin yapım yeri olarak seçilen bu arsa, İnançoğulları Beyliği'nin Saraylarının bulunduğu yer olarak tasvir edilir. Saraylar Mahallesi adı da buradan gelmektedir. Hastane yapılacak arsa İzmirlioğulları ve Kunduracı (Şakir) Haşiller ailelerinden satın alınmıştır. bkz., Toker, *Denizli Tarihi*, s.161.

57 Ahmet Akşit, (1944), *Denizli Memleket Hastanesi*, Yeni Basımevi, Denizli: s.11., Önen, *a.g.m.*, s.12. Tarhan Toker; Hastane'nin 1913 yılında istimlak edildiğini fakat inşaatına ancak 1916 yılında başladığını söylemektedir.

58 1884 yılında Aydın Vilayeti'ne beşinci sancak olarak bağlanan ve 1910 yılında bağımsız mutasarrıflık konumuna getirilen Denizli'de ilk İl Özel İdare kurulması çalışmaları 1913 yılında başlamıştır. 1913 yılında kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilayet Geçici Kanunu ile İl Genel Yönetimi ve İl Özel Yönetimi'nin birlikte düzenlenmesi, Denizli'deki Vilayet İdare-i Hususi'nin kurulmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Denizli'nin ileri gelenleri ve yöneticilerinin önderliğinde diğer sancaklarda olduğu gibi Denizli'de de bir Vilayet İdare-i Hususi'nin kurulmasına karar verilmiş ve 1914 yılında Denizli İl Özel İdaresi kurularak çalışmalarına başlamıştır. Bu nedenle, İzmir İl Özel İdaresi tarafından yapılan 800 liralık tahsisat, Denizli İl Özel İdaresi'ne aktararak gerçekleştirilmiştir. bkz., Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*, s.86.

59 Ziya Tıkıroğlu, (2005), *Belleklerden Gerçeklere Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, No:13, Denizli: s.34.

60 Denizli Devlet Hastanesi, "Tarihçe", <http://www.denizlidh.saglik.gov.tr/TR,30780/tarihce.html>, (Erişim Tarihi: 30.11.2017), Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...* s.33.,

61 Akşit, *a.g.e.*, s.9., Önen, *a.g.m.*, s.13.

62 Haytoğlu, *a.g.m.*, s.99.

63 Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...*, s.33.

ameliyathanesi de yoktur.⁶⁴ Ayrıca İl Özel İdaresi ve belediye bütçesi ile desteklenen Denizli'nin ilk hastanesi, vatandaşların yoğun desteğiyle halk sağlığı kimliğine bürünmüştür.⁶⁵

1919 yılına kadar yapılan yardımlarla inşaatı sürdürülen hastane binası, 23 Eylül 1919 tarihinde 50 yataklı olarak tam anlamıyla hizmet vermeye başlamıştır. İlk doktor olarak 800 kuruş maaşla Aydınlı Mazhar Germen, idare memurluğuna 600 kuruş maaşla Ali Kahyaoğlu Nuri Bey ve ilk eczacı olarak da 500 kuruş maaşla Hacı Hasan Efendi tayin edilmişlerdir. Yılın sonuna kadar hastaneye iki hasta yatmış, biri iyileşerek taburcu olmuş diğeri de hayatını kaybetmiştir. Toplamda ise 80 hasta muayene edilmiştir.⁶⁶

Osmanlı döneminde İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir genel müdürlük şeklinde yönetilen sağlık hizmetleri, Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle TBMM Hükümeti bünyesinde 3 Mayıs 1920 tarihinde Sağlık Bakanlığı'nın kurulmasına müteakip ilk kez bakanlık seviyesinde yürütülmeye başlanmıştır.⁶⁷ Başka bir ifade ile Denizli Memleket Hastanesi, TBMM Hükümeti'ne bağlı olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Dr. Mazhar Germen, 1920 Milletvekili seçimlerinde Aydın'dan milletvekili seçildiğinden hastane doktorluğundan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bir süre Hükümet Tabibi Samanlızade Kazım Bey ve Belediye Tabibi Haydar Bey tarafından yönetilen hastaneye 12 Ağustos 1920'de Tabip Binbaşılıktan emekli Mustafa Kerimi Bey 800 kuruş maaşla Başhekim olarak tayin edilmiştir.⁶⁸ Eczacı Hacı Hasan Efendi'nin, Demirci Mehmet Efendi'nin adamları tarafından katledilmesi üzerine de bu göreve 1 Ekim 1920 tarihinde 500 kuruş maaşla eczacı Kadri Bey (Erbaş)⁶⁹ atanmıştır. Hastane'nin ihtiyacı olan eczane dolapları, karyola ve diğer gerekli malzemeler de ancak bu yıl içinde tamamlanabilmiştir. Bu hususta Denizli Sancağı Mutasarrıfı Cemal Bey'in yardımları ve halkın desteğiyle müessesenin bir çok eksiği giderilmiştir. 1920 yılında hastaneye 6 hasta giriş yapmış, 5 hasta tedavi olurken 1 hasta hayatını kaybetmiştir. Ayakta yapılan muayeneler de rutin şekilde devam etmiştir.⁷⁰ 1920 yılı Vilayet kayıtlarına göre ise, toplamda 236 kişi muayene edilmiştir.⁷¹

1921 yılında Kurtuluş Savaşı devam ederken hastane pek çok eksiğiyle hem ordunun hem de halkın hizmetini görmeye aynı kadrosuyla devam etmiştir. Aynı yıl 259 hasta yatarak tedavi edilmiş, bunlardan 187'si şifaen çıkmış, 33 hasta ise hayatını kaybetmiştir. 39 hasta da 1922 yılına devrolunmuş ve 1921 yılı boyunca tedavi hizmetleri kesintisiz olarak devam etmiştir.⁷² Ayrıca 1921 yılı boyunca hastanenin teknik anlamda eksiklikleri giderilmeye devam edilmiş, Göbekçi Mustafa ve Kömürcü Ali Usta tarafından geriz ve lağım tertibatı yapılarak, 1200 metre kuzeyinde bulunan dere mevkiine kadar bu tertibat uzatılmıştır. Bu inşaat faaliyetlerine Hüseyin Avni Erten ile birlikte gayrimüslimlerin de hizmetleri olmuştur.⁷³

1922 yılına gelindiğinde hastane idare memuru Nuri Bey'in Askeri Hastane İnzibat Zabıtlığı'na geçmesiyle, yerine vekaleten Sami Bey görevlendirilmiştir. Kerimi Bey'in maaşı 1000 kuruşa Eczacı Kadri Bey'in maaşı da 600 kuruşa çıkarılmıştır. Bu yıl ayakta muayene dışında hastaneye 692 hasta gelmiş, 589'u şifaen taburcu edilmiş, 76 hasta hayatını kaybetmiş ve 27 hasta da diğer yıla devrolunmuştur.⁷⁴

Milli Mücadele Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreçte Denizli Memleket Hastanesi'nin faaliyetleri aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.⁷⁵

64 Hasan Doğan, (1999), "Denizli Devlet Hastanesinin Dünü ve Bugünü", *Detay*, Denizli Tabipler Odası Yayını, S.3, Denizli: s.16.

65 Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*, s.157.

66 Akşit, *a.g.e.*, s. 11-61., *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.47.

67 Bülent Bilgiç, (1999), "Verem Hastalığının Sosyal Boyutları", *Detay*, Denizli Tabipler Odası Yayını, S.3, Denizli: s.8-9.

68 Önen, *a.g.m.*, s.13., Akşit, *a.g.e.*, s.11.

69 Akşit, *a.g.e.*, s.11., Mehmet Ali Uysal, *a.g.e.*, s.174., Tarhan Toker, Eczacı Hacı Hasan Bey'in öldürülmesinden sonra yerine getirilen eczacıyı "Kadir Özbaş" olarak belirtmiştir. bkz., Toker, *Denizli Tarihi*, s.162.

70 Haytoğlu, *a.g.m.*, s.99., Akşit, *a.g.e.*, s.11.

71 *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.47., Ahmet Akşit'e göre, 1920 yılı poliklinik muayene sayısı 232 olarak verilmiştir.

72 Toker, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.34., Akşit, *a.g.e.*, s.19.

73 Haytoğlu, *a.g.m.*, s.100.

74 Akşit, *a.g.e.*, s.19-20.

75 *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.47., Akşit, *a.g.e.*, s.61.

Tablo 8: Denizli Memleket Hastanesi'nin 1919-1923 yılları arasındaki çalışmalarını gösteren Tablo

YIL	YATAK SAYISI	POLİKLİNİK MUAYENESİ	YATAN HASTA SAYISI	ÇIKAN HASTA SAYISI	VEFAT EDEN HASTA SAYISI
1919	50	80	2	1	1
1920	50	236	6	5	1
1921	50	861	259	226	33
1922	50	1684	692	616	76
1923	50	2540	548	498	55
TOPLAM		5401	1507	1346	166

Kaynak: Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli, s.47., Akşit, a.g.e., s.61.

Tablodan da anlaşıldığı gibi; 1919-23 yılları arasındaki süreçte, Denizli Memleket Hastanesi'nde muayene olan hasta sayısı her yıl artarak devam etmiştir. Tabloda dikkat çeken husus 1923 yılına aittir. Milli Mücadele başladığı dönemden itibaren 1923 yılına gelene kadar hastaneye yatışı yapılarak taburcu edilen ve vefat eden hasta sayısında belirli bir artış görülürken, 1923 yılına gelindiğinde ise bu sayılarda düşüş meydana gelmiştir. Hasta sayılarındaki düşüşün sebebi ise, Milli Mücadele'nin sona ermesi ve buna bağlı olarak cephelelerden gelen hasta ve yaralıların kesilmesi ayrıca o yılda salgın hastalık görülmemiş olması bu sebebi açıklamaktadır.

1923 yılında Denizli Memleket Hastanesi'nin eksikleri Denizli halkının yardımlarıyla giderilmeye devam etmiştir. Hastane'nin suyu Denizli'nin hayırseverlerinden Mustafa Tataroğlu tarafından yaklaşık 1100 metre uzaklıktaki Karapınar'dan getirilmiş, aynı yıl hastane'nin içi Hacı Kaşıkçı tarafından yağlı boya ile boyatılmış, dış kısmı sıvartılmış ve badanası yaptırılmıştır.⁷⁶

Görüldüğü üzere Denizli halkının Memleket Hastanesi'nin hizmet vermeye başlamasında büyük katkıları olmuştur. Diğer tarafta Denizli İl Özel İdaresi'nce sağlık hizmetleri için gerekli ödeneğin ayrılmadığı da görülmüştür. Her ne kadar 1923 yılında ayrılan 14.892 liralık ödenek her yıl giderek artmış olsa da, o yıl için problemleri çözebilecek seviyede olamamıştır.⁷⁷

Nitekim, "Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Yasası" 3 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı Kanun ile kabul edilerek Cumhuriyet döneminin ilk Sağlık Bakanlığı kuruluşu gerçekleşmiş, daha sonra ise illerde Sağlık Müdürlüğü kuruluşları oluşturulmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak Denizli İl Sağlık Müdürlüğü'nün kuruluşu da Denizli'nin 1923 yılında il olmasından sonra gerçekleşebilmiştir. Bundan dolayı 1923 yılı itibarıyla Denizli'de, sağlık işlerinden sorumlu olan bir sağlık müdürlüğü doktoru, bir belediye doktoru, dört sağlık memuru ve bir de ebe görevlendirilmiştir.⁷⁸

1923 yılına ait önemli gelişmelerden biri de Dr. Hamdi Berkman'ın⁷⁹ Denizli Memleket Hastanesi'ne tayin edilmesi olmuştur. Dr. Hamdi Berkman İstanbul'daki Tıp öğreniminden sonra gittiği Paris'ten dönüşünde, aylık 2.000 kuruşla Operatör Doktor olarak Denizli Memleket Hastanesi'ne tayin edilmiş ve 1 Nisan 1923'te göreve başlamıştır.⁸⁰ 1922 yılında Askeri Hastane İnzibat Zabıtlığı'na görevlendirilen Nuri Bey de bu görevinden avdedi dolayısıyla Denizli Memleket Hastanesi İdare Memurluğu görevine kaldığı yerden devam etmiştir. Bu gelişmeye istinaden yerine bakan Sami Bey 1923 yılında hastaneden ayrılmıştır. İdare Memuru Nuri Bey'in maaşı 800 kuruşa, Başhekim Kerimi Bey'in maaşı da 1500 kuruşa yükseltilmiştir.⁸¹

Milli Mücadele Dönemi'nin ilk yıllarında hizmete giren bu müessese, ilerleyen yıllarda da bölge halkına hizmet vermeye devam etmiş ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yenilikçi bir çalışma programına dahil edilerek, modern anlamda revize edilmeye çalışılmıştır. Denizli Memleket Hastanesi, kuruluşundan bu yana Denizlili hayırseverler başta olmak üzere tüm Denizli halkının destek ve yardımlarıyla ayakta kalmayı başarmıştır.

⁷⁶ Toker, *Denizli Tarihi*, s.162., Akşit, a.g.e., s.12.

⁷⁷ Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*, s.89.

⁷⁸ *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.46.

⁷⁹ Hamdi (Mustafa) Berkman; 1892 Denizli'de doğmuştur. İstanbul Darü'l Fünun Tıbbiyesini bitiren Berkman Fransızca bilmektedir. Balkan Savaşları'nda İhtiyat Baytar Teğmeni olarak görev yapmıştır. İstanbul Çocuk Hastanesi ve Tıp Fakültesi'nde asistan olarak görev yaptıktan sonra, Denizli Memleket Hastanesi Operatörü ve Baştabibi olarak görev yapmıştır. V. Dönem Denizli Milletvekili olan Hamdi Berkman, 3 çocuk babasıdır. 25 Eylül 1958 yılında vefat etmiştir. bkz., Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e., s.253.

⁸⁰ Önen, a.g.m., s.13.

⁸¹ Akşit, a.g.e., s.19.

6. HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN DENİZLİ'DEKİ FAALİYETLERİ

Hilal-i Ahmer; 22 Ağustos 1864'de imzalanan Cenevre Sözleşmesi'ne göre, İsviçre Hükümeti'nin daveti ve on altı devletin katılımıyla Sâlib-i Ahmer (Kızılhaç) teşkilatı'nın benzeri olarak Osmanlı Devleti tarafından kurulan bir cemiyettir. Cenevre Sözleşmesi uyarınca 11 Haziran 1868'de "Mecruhin ve Marza-yi Askeriyyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti" kurulması sağlanmış fakat bu cemiyet kendisinden bekleneni yerine getirememiştir. Bunun üzerine, 1877-78 Osmanlı Rus Harbi devam ederken duyulan gereksinim üzerine, Padişah II. Abdülhamit'in talimatıyla 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) kurulmuştur.⁸²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım eksenli, kurulduğu günden itibaren çok genişti. Savaş esnasında, cephede ve cephe gerisinde tüm mali olanakları kullanarak askerlere, savaş esirlerine ve muhacirlere yardım etmiştir. Bunların yanında sivil halka da hizmet vererek aş evleri kurmuş, hastane, dispanser ve seyyar sağlık birimleri oluşturmuştur. Bu hizmetleri sağlarken devletin içinde bulunduğu durumu da göz önüne alarak devlet ekonomisini zorlamamak için şubeler açma yoluna gitmiştir. Açılan şubelerle üye sayısını artırmış, tahsil edilen aidat ve toplanan yardımlarla cemiyete düzenli gelir kaynağı sağlamıştır.⁸³

Bu bağlamda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bir çok şube açılması yönünde faaliyetlere başlanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Denizli Merkezi 3 numaralı teftiş mıntıkasına ait belgeye göre, Denizli merkez şubesinin ilk defa (1331) 1915, ikinci defa da (6/6/1337) 1921'de hizmete açıldığı tespit edilmiştir.⁸⁴

Hilal-i Ahmer Cemiyeti kuruluşundan sonra merkeze bağlı olarak hizmet verecek olan şubelerin kurulması ve yardım faaliyetlerine hız verdiği görülmüştür. Öyleki, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Aydın Vilayet Canib-i Merkezi'nden, Merkezi Umum-i Riyaseti Huzur-ı Alisine gönderilen 19 Mayıs 1915 tarihli belgede, Denizli livasında (sancak) şube teşkil etmek isteyen mahallelere nakdiye evrakı'nın⁸⁵ gönderilmesinin terk edilmesi üzerine icab edenlere havale ile gönderilmesi talep edilmiştir.⁸⁶ Nakdiye Evrak'ı özellikle şube kuruluş aşamalarında ve malzeme temininde daha çok ihtiyaç duyulduğundan nakdiye evrakı talebine ait belgelere sıkça rastlanmıştır.

23 Mayıs 1915 tarihli belgede ise, Denizli sancağı mülhakatında⁸⁷ bulunan Buldan kazasında bir şube teşkil etmek için Cemiyet merkezinden nakdiye evrakı talebinde bulunularak bu talep bir yazı ile bildirilmiştir.⁸⁸ Fakat Buldan'da kurulacak olan Hilal-i Ahmer Şubesi için gerekli olan nakdiye evrakının bahsi geçen dönemde henüz gönderilmediği ve ihtiyaçların giderilmesi için bu kıymetli evrakın ivedilikle ulaştırılması gerektiği 13 Temmuz 1915 tarihli yazıyla tekrar istenmiştir.⁸⁹ Ayrıca Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Aydın Vilayet Heyet-i Merkezi'nin, Merkezi Umum-i Riyasetine 14 Temmuz 1915 tarihinde göndermiş olduğu yazıda; Denizli sancağı mülhakatına bağlı Güney nahiyesinde kurulan Hilal-i Ahmer Şubesi'ne de nakdiye evrakı ve gerekli defterlerin yollanması talep edilmiştir.⁹⁰

Belgelerden anlaşılacağı gibi, bölgede teşkilatını yeni oluşturan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ihtiyaç duyulan araç-gereç ve malzemelerin sağlanması için gerekli hassasiyeti göstermiş ve bu kuruluş ve yayılma sürecinin takipçisi olmuştur. Cemiyetin takip ettiği bu strateji, etkinlik alanını hızla geliştirerek bölgedeki faaliyetlerini yaygınlaştırması bakımından anlaşılır bir gösterge olmuştur.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Denizli merkez ve kazalarını kapsayacak şekilde şube açma faaliyetlerini sürdürürken, kapsamlı bir hastanenin kurulması için gerekli olan malzemelerin temini amacıyla girişimlerde bulunmuş fakat yardım malzemelerinin tamamını gönderememiştir. Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkezi Umumiyesi Riyaseti 3 Nisan 1916 tarihinde, 1916'da açılması için teşebbüste bulunulan hastane için toplanan malzemenin bir kısmının Denizli Harp Hastanesi İzmir Hilal-i Ahmer Riyasetine verildiğini ve aynı belgede yüz doksan bin parça yatak ve yüz kırk

82 İsmail Hacifettahoğlu, (2009), *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara: s.12. Ayrıca bkz., Mesut Çapa, (2002), "Kızılay" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara: s.544-546.

83 Seçil Karal Akgün, (2012), "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Birakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S.39, Ankara: s.113-114.

84 *Kızılay Arşivi*, 209/92 (Bundan sonra *Kız. Arşv.* Olarak gösterilecektir.)

85 Evrak-ı Nakdiyye; Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Bankası hükümetin avans ve banknot ihraç isteğini reddetmiştir. Bu anlaşmazlık yüzünden, bankanın savaş döneminde banknot ihraç ayrıcalığını kullanmayacağını açıklaması üzerine gidilmiş ve Osmanlı yönetimi, 1915 yılından itibaren altın ve Alman hazine bonolarını karşılık göstererek dört yıl boyunca yedi tertipte toplam 160 milyon liranın üzerinde banknot çıkarmıştır. Bu banknotlar "evrak-ı nakdiyye adı altında Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiştir. bkz. "Kâğıt ParanınTarihçesi",<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler>, (Erişim tarihi: 31.12.2017)

86 *Kız. Arşv.*,155/41, 19 Mayıs 1915.

87 Mülhakat; Bir merkeze bağlı olan yerler.

88 *Kız. Arşv.*, 155/42, 23 Mayıs 1915.

89 *Kız. Arşv.*, 155/43, 13 Temmuz 1915.

90 *Kız. Arşv.*; 155/44, 14 Temmuz 1915.

bin altı yüz dokuz kuruş değerinde eşyanın olduğunu⁹¹ ifade etmiştir.

Denizli Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez Şubesi de, eksik olan sıhhi araç-gereçlerin giderilmesi için merkezden ilk yardım malzemeleri istemiştir. Denizli Şubesi, Dersaadet Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti Alisi'nin 9 Nisan 1916 tarih ve 1157/164 numaralı yazısına cevap olarak gönderdiği 7 Kasım 1916 tarihli yazıda; *"Cemiyet-i muhteremleri tarafından tertib, tab ve neşr edilen ilk yardım levhalarından merkez liva ve mülhakatında bulunan yerlerde kullanılmak üzere altı bin çiftinin gönderilmesinin talep edildiği"*⁹² bildirilmiştir. Görüldüğü üzere, bahsi geçen dönemlerde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Denizli ve çevresinde aktif olarak oluşum içinde olduğunu, merkez ve kazalarda tesis edilecek olan şubelerin eksik olan araç-gereç ve malzeme ihtiyaçları için yoğun bir şekilde talepte bulunduğu anlaşılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti bölgedeki çalışmalarına devam ederken Yunan kuvvetleri de İzmir'i işgal edip bütün Batı Anadolu'nun kontrolünü eline geçirmek istiyordu. Şöyle ki, Mondros Mütarekesi'ne göre Ege bölgesi Osmanlı Devleti sınırları içinde kaldığından Nizamname gereği burada tek örgütlenmeyi Hilal-i Ahmer Cemiyeti yapabilecek fakat Sâlib-i Ahmer (Kızılhaç), insani hizmet amacıyla resmi onay alarak şube açabilecekti. Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesinin ardından, Yunan askerleri, hastane ve Hilal-i Ahmer Merkezleri gözetmeksizin sağlık kurumlarına ciddi anlamda zarar vererek Nazilli'ye kadar ilerlemişlerdi.⁹³

İzmir'in işgal edilmesinin ardından birkaç Tıbbiyeli askerin kurduğu İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir kongre düzenleyerek işgali protesto etti. Özellikle İzmir ve çevresindeki hastanelerde görev yapan Tıbbiyelilerin gayretleri ile bölge halkının Ödemiş'te toplanması sağlandı ve milli bir direniş cephesi oluşturuldu. Tıbbiye'den mezun olan hekimler Kuvayı Milliye'ye katıldı ve Hilal-i Ahmer Hastaneleri'nde görev yapmaya başladı. Dr. Hayri Bey Batı Cephesi Hastanesi'nde, Dr. Galip Bey Çine'deki Milli Hastanede, Dr. Refet Bey Nazilli'de, Dr. Kazım Bey de Denizli Cephesinde Kuvayı Milliye güçlerine sağlık hizmeti verdi.⁹⁴ Yunan kuvvetlerinin meydana getirdiği tahribatın artarak devam ettiği bu dönemde, Denizli'ye Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bir heyet gönderildi. Bu heyetin çabalarıyla, 23 Ağustos 1919'da Denizli Hilal-i Ahmer Hastanesi açıldı. Yönetiminde ise Tabip Kemal Şakir Bey ve Tabip Kazım Bey'ler görev yaptı.⁹⁵

Arif Oruç'un Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan 9 Aralık 1919 tarihli yazısında Denizli'de açılan hastanenin durumu hakkındaki verdiği bilgiler konunun hassasiyeti ve değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Oruç, yazısında hastane hakkında şöyle bahsetmektedir:⁹⁶

"Denizli'nin ahvâl-i sıhhiyesine intikâl etmekden hicâb ediyorum. Güya frengilileri tedavi için bir dispanser açılmış. Gittim. Kuru birkaç oda da, kirlî bir masa göze çarpıyor. Gelenler ayak üstünde tedavi ediliyorlarmış. Bu ne demek, ya ağır hasta olursa? Tahsisatı var mı, yok mu sormağa utandım doğrusu. Bir sene olana kadar Hükümet Doktoru olmayan şehirden, teşkilat-ı sıhhiye namına faaliyet beklemek çölde yağmur duasına çıkmaktan farklı olmasa gerek. Birkaç gün evvel küçük bir bina isticar edilmiş ve ancak şehre on yataklı bir hastane teşkili düşünülebilmiş. Cephe yaralıları da Dinar tarafına sevk ediliyor. Bu fedakar insanları olsun düşünmek günah-ı kebirden değildir herhalde! Yine Mutasarrıf Tevfik Bey'in eser-i himmeti yüz yataklık bir hastane çatılmış. İnşaat bitmiş. Bu muazzam binanın çerçeveleri takıldığı halde camları unutulmuş. Mebuslukdan ziyade şu mühmel binaya on beş on cam tedarik etmek daha şerefli bir şey olurdu. Bari birkaç kahramanın kan sızan yarası sarılabilirdi. Onlar, kimin için ve ne için çalışıyor. Biz ne yapıyoruz? O kahramanlar nasırlı ellerini, kanlı göğüslerine basdırarak yüzümüze haykırsalar, ne cevap verilebilir."

Oruç'un aktardığı ifadeler incelendiğinde, frengili hastalar için bir hastane değil dispanser kurulduğunu ayrıca Mutasarrıf Tevfik Bey'in yardımları sayesinde Denizli'ye yüz yataklı bir hastanenin de açılmış olduğu ifade edilmektedir. Fakat bu hastanenin fiziki ve araç-gereç bakımından kullanışlı olmadığı, bu manada sağlıklı bir şekilde hizmet veremediği ve ortaya çıkan bu durumdan duyduğu üzüntü ve sitemi açıkça anlaşılmaktadır.

Devam eden süreçte, Mehmet Lütfü Bey Başkanlığı'nda Nazilli Heyeti kurulmuş ve Ege Bölgesi'nde Yunan ilerleyişini durdurmak üzere hizmet vermeye başlamıştır. Bölgedeki durumu yakından inceleme fırsatı bulan

91 Kız. Arşv., 159/192, 3 Nisan 1916.

92 Kız. Arşv., 321/3, 7 Kasım 1916. (bkz. Ek-1)

93 Murat Uluğtekin ve Seçil Karal Akgün, (2002), *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara: s.258.

94 Nermin Ersoy, (2015), "Atatürk ve Tıbbiyeliler", *10 Kasım 2015 KÜ Tıp Fakültesi Konferansı*, İstanbul: s.4.

95 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.62.

96 Yücel Özkaya, (1994), *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s.92.

heyet, Dinar'da⁹⁷ hastane ve dispanser, Denizli'de de ikinci bir dispanser açmıştır.⁹⁸ Denizli'de, Nazilli'den kurtarılabilen malzemelerin belirli bir kısmıyla tesis edilmiş olan bu dispanser, Müslüman ya da Gayri Müslim her dinden ve mezhepten çocuk, kadın ve ihtiyar yüzlerce hastaya yetişmek için gece gündüz hizmet vermiştir. Harekatın önemi sebebiyle karışıklık içinde bulunan mintikalarda faaliyete geçen bu sağlık kurumunun, bölgeye çok büyük faydaları ve hizmetleri olmuştur.⁹⁹

Hilal-i Ahmer Beşinci İmdat-ı Sıhhi Heyeti dispanserlerine ait İstatistik Hulasası incelendiğinde, Denizli Dispanseri'nin 1921 yılı itibarıyla 3.372 hasta baktığı da anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca, Denizli Dispanseri tarafından hazırlanan 1921 yılına ait "Tercüme-i Hal" evrakı'nda; Dispanser Tabibi Reşad Sami Bey hakkında bilgi verilmiştir. Reşad Sami Bey; Şehir Emaneti Levazım Müdüriyeti memurlarından Bekir Sami Bey'in oğludur. 1903 yılı İstanbul doğumlu olup, Tabip Yüzbaşı unvanına sahiptir. Ayrıca, Asâr ve müellifâtının olmadığı hakkında da bilgi verilmiştir. Tabip Yüzbaşı Reşad Sami Bey, 1920 yılı itibarıyla üç bin kuruş maaşla görev yaparken başarılı hizmetlerinden dolayı taltif edilerek ödüllendirilmiş ve 1921'de maaşı beş bin kuruşa çıkartılmıştır.¹⁰¹

Dönemin olağanüstü şartları altında her türlü fedakarlığa göğüs gererek hizmet vermeye devam eden Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Denizlili ileri gelen asker ve yöneticilerin de takdirlerini kazanmıştır. Buna en iyi örnek, Nazilli'de bulunan 2 numaralı Hilal-i Ahmer Nazilli Mecruh Hastanesi'nin ziyaret defterine not edilen yazıdan anlaşılmaktadır. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey ve Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin de altında imzaları bulunan bu yazı da şu ifadeler yer almaktadır:¹⁰² "Senin en büyük takdirinin en çok elem ve ıstırap çekenlerdir. Burada da elem çekenlerin yardımına yetiştiğini en büyük takdirde gördük ve en parlak ve insani çehrele seni burada da tanıdık. Ebedi şükranımızı bu hatıra defterine kaydediyoruz sevgili Hilal-i Ahmer!"

Bahsi geçen döneme ait pek çok sıkıntı içinde Merkez Heyeti'nin çalışmalarına devam etmiştir. Öyle ki, 1921 yılı Haziran ayında Hükümet Tabibi Kazım, Maarif Başkatipli Nevzat, Belediye Eczacısı Hüsnü ile Sabri Bey ve efendilerden oluşan merkez heyeti, 6.059 kuruş, 1922 yılında da 382.207 kuruş yardım toplamıştır. Toplanan bu yardımların da 3.617 kuruşunu bölgenin sağlık giderleri ve muhacirler için kullanmışlardır. 16 Ekim 1922 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulan Garbikaraağaç (Acıpayam) Şubesi bünyesinde 200.000 kuruş yardım toplanmış ve toplanan bu yardımların da Ankara muhacirliğine gönderildiği raporda ayrıca bildirilmiştir.¹⁰³

Ayrıca İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nden Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen 26 Eylül 1922 tarihli belgede ise, toplanmış olan yardımların Aydın ve Denizli'deki felaketzedelere ulaştırılması istenmiştir.¹⁰⁴ Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, sağlık hizmetlerinin yanında yardıma muhtaç olan bölge halkına ve felaketzedelere kuruluş amaçları doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmıştır. 1923 yılı Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası verilerine göre, Denizli Merkez Şubesi'nin genel idari yapısı ve görevli personeli hakkında da bilgiler verilmiştir. Elde edilen verilere göre; Dr. Ali Rıza Bey, Çaparoğlu Fahri Akça, Defterdar Cemil Bey ve Saraçoğlu Ali Rağıp Bey görev yapan şube görevlilerinden bazılarıdır.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti, kurulduğu günden itibaren bir yandan ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulması için sarf ettiği olağanüstü çaba, bir yandan ülkenin kalkınmasına yaptığı hizmetleriyle, özellikle de Milli Mücadele Dönemi'nde üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmesiyle, Denizli halkının gözünde ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır.

97 23 Haziran 1920'de Yunanlıların ileri harekatı esnasında cephenin Denizli'ye alınmasıyla, Nazilli Hastaneleri 27 Temmuz'da Burdur ve Dinar'a nakledilerek elişer yataklı iki yaralı hastanesi tesis edildi. Ağustos 1921 yılına kadar faaliyette kalan bu hastanelerde 28.855 hasta ve yaralı tedavi edildi.bkz., Mesut Çapa, (2010), *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2 Baskı, Ankara: s.103. Ayrıca Nazilli'de bulunan Kızılay Hastanesi'nin düşman işgaline uğraması üzerine, hastanenin Nazilli'den Isparta'ya nakline karar verildi. Hastane heyetinden bir görevli Isparta'ya gelerek 500 yataklı bir bina talep etti fakat bu talebi karşılayacak yer bulunmadığından Hükümet konağı boşaltıldı ve hastane binası olarak kullanıma açıldı. 1 Ocak 1922 tarihinde pazar günü öğleden sonra Dr. Mim Kemal Öke ve Halide Edip Adıvar'ın konuşmalarından sonra hastanenin açılışı yapıldı. Hastanenin Baştabibi Mim Kemal Bey olup, hastanede yaklaşık yedi doktor bulunmaktaydı. Isparta'ya gelen Ali İhsan Paşa'nın hastane Baştabibi Mim Kemal Öke hakkında görüşleri ve diğer gelişmeler için bkz. Köstüklü, a.g.e., s.149-151.

98 Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., s.259.

99 Hacifettahoğlu, a.g.e., s.60-61.

100 Murat Uluğtekin ve M. Gül Uluğtekin, (2013), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Ankara: s.141.

101 Kız. Arş., 42/172, Mayıs 1921. (bkz. Ek-2)

102 Uluğtekin ve Gül Uluğtekin, a.g.e., s.103.

103 Ayrıca,1923 senesi Denizli Merkez Heyeti'nin, Hükümet Tabibi Kazım, Maarif Baş Katibi Nevzat, Belediye Eczacısı Hüsnü, Belediye Reisi Hacı Refik, Belediye Tabibi Haydar Bey ve efendilerden oluştuğu bildirilmiştir. bkz., Uluğtekin ve Gül Uluğtekin, a.g.e., s.213.

104 Kız. Arş., 93/140, 26 Eylül 1922. (bkz. Ek-3)

105 OHAM, (1923), C.3 S.31, s.223.

7. SONUÇ

Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli, İzmir'in işgal edilmesine müteakip Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin önderliği ve bölge halkıyla birlikte işgale karşı topyekün direniş göstermiştir. Bu direniş, Denizli halkının Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında olduğunu göstermesi kadar, Milli Mücadele tarihindeki yeri bakımından da özel bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Denizli halkı, mücadelenin ilk gününden itibaren gösterdiği tavırla Mustafa Kemal Atatürk tarafından da takdirle karşılanmıştır.

Milli Mücadele'nin Denizli'de cereyan ettiği günlerde yetersiz ve mahalli seviyede yürütülen sağlık hizmetleri, Heyet-i Milliye'nin kuruluşu ile birlikte daha planlı bir şekilde bürünmüş ve şehirdeki bazı binalar hastaneye dönüştürülmüştür. Her ne kadar dönem şartlarına göre fiziki ve malzeme anlamında yetersiz olsa da Milli Hastane adıyla bir sağlık merkezi inşa edilerek, küçük çaplı yardım kuruluşları tesis edilmiştir.

Bu olağanüstü koşullar altında hem cepheye asker göndererek hem de cephe gerisindeki hizmetleriyle Denizli halkı da mücadelede aktif rol almayı bilmiştir. Bu süreçte Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve Denizlili hayırsever vatandaşlar, sağlık hizmetlerinin düzenli ve planlı bir şekilde bölge halkına sunulabilmesi için Denizli Memleket Hastanesinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Hastane'nin kuruluşunda karşılaşılan maddi sıkıntılar ve bu sıkıntıların doğurduğu fiziki eksiklik, hastanenin faaliyete geçmesini sekteye uğratmıştır. Karşılaşılan birçok sıkıntıya rağmen, Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile şehirdeki hayırsever vatandaşların gayretleriyle 1913'de yapımına başlanan Denizli Memleket Hastanesi, 1919'da inşaatı tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Hastanenin açılışıyla birlikte dönemin olağanüstü şartları gereği kısıtlı imkanlarla verilmeye çalışılan sağlık hizmetleri, en çok araç-gereç, lojistik ve mekansal sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Milli Mücadele Dönemi boyunca Denizli'de görev yapan yeterli sayıda hekim ve sağlık personelinin olmadığı da bir başka sorun olarak tespit edilmiştir. Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte eş zamanlı olarak hizmete açılan Memleket Hastanesi, hem cepheden gelen yaralıların tedavisinde hem de şehir halkının sağlık sorunlarına çareler bulmada etkin rol üstlenmeye çalışmıştır.

Denizli'de 1914 yılında çalışmalarına başlayan "Denizli İl Özel İdaresi" de, şehrin bir nevi finans ve kalkınma merkezi konumunda olup, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da belirli ölçülerde ödenekler ayırarak sağlık hizmetlerine katkı sağlamaya çalışmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreçte yeterli seviyede ödenek ayrılmadığı anlaşılmış ve bu dönemde sağlık problemleri çözüm beklemiştir. Nitekim 1923 yılından itibaren belirli düzeyde artış olduğu gözlemlenen ödenek tutarlarının, bahsi geçen dönem için Denizli Sağlık Hizmetleri adına yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Denizli'de düzenli ve programlı bir sağlık hizmetinin verilmesi noktasında karşılaşılan problemler, dönemin önemli yardım kuruluşu olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, merkez ve şubeleri ile birlikte sağladığı ikmal, iâşe ve sağlık alanındaki hizmetleriyle aşılmaya çalışılmıştır. Cemiyetin sunduğu bu imkanların yanında, kurmuş oldukları seyyar-sabit hastaneler, dispanserler ve imdat heyetleri Denizli ve bölge halkının hizmetine sunulmuştur. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi sonrası işgal edilen topraklarını kurtarmak ve bağımsız bir Türk Devleti kurmak noktasında topyekün bir tepki olarak başlattığı Milli Mücadele hareketi; Anadolu ile İstanbul arasında bağlantının kesilmesine, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine ve buna bağlı olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin başkentte bulunan merkezi ile Anadolu'da bulunan şubeleri arasında bir kopukluk yaratmasına sebep olmuştur. Fakat bu olumsuz gelişmeler cemiyetin etkinliğini azaltmamıştır. Cemiyet, Denizli ve art bölgelerinde savaşın ekonomik bunalımı ve sosyal kısıtlamalarını göğüsleyerek görevini sürdürmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

A. KIZILAY ARŞİVİ

- Kutu No: 42 Belge No: 172
Kutu No: 93 Belge No: 140
Kutu No: 155 Belge No: 41
Kutu No: 155 Belge No: 42
Kutu No: 155 Belge No: 43
Kutu No: 155 Belge No: 44
Kutu No: 159 Belge No: 192
Kutu No: 209 Belge No: 92
Kutu No: 321 Belge No: 3

B. RESMİ YAYINLAR

- 1. İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (336-337-338 Mudanya Mütarekesine Kadar)**, Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, Ankara 28.12.1341.
- 2. Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi), 4. Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri**, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- 3. Türk İstiklal Harbi VII. Cilt**, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1975, s.516.
- 4. OHAM** (Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası)

C. TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 1, 24 Nisan 1336 (1920)

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 1, 3 Mayıs 1336 (1920)

D. Kitaplar ve Makaleler

- Aker, M. Ş. (1937). *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Miladi Cidali*, Cilt I-II, İstanbul.
- Akın, V. (2009). *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadele'de Sarayköy*, AAM Yayınları, Ankara.
- Akşit, A. (1944). *Denizli Memleket Hastanesi*, Yeni Basımevi, Denizli.
- Albayrak, M. (1998). *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)*, AAM Yayınları, Ankara.
- Apak, R. (1990). *İstiklal Cephesinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, Ankara.
- Aslan, S. ve Erdem R. (2017). "Hastanelerin Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Isparta, ss.7-21.
- Aydoğan, E. ve Ortak Ş (Der.). (2000). *Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Başaran, M. (2006). "Aydın'ın İşgalinde Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı", *ÇTTAD*, 12, ss.67-80.
- Baykara, Tuncer. (1999). "Denizli" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, C:4, İstanbul.
- Bilgiç, B. (1999). "Verem Hastalığının Sosyal Boyutları", *Detay (3)*, Ocak-Şubat, ss.8-10.
- Bozkurt, A.İ. ve Karatepe M. (2009). "Denizli Devlet Hastanesi Tarihçesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Denizli, ss.127-133.
- Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*. (1938). Denizli Cumhuriyet Matbaası, Denizli.
- Çapa, M. (2002). "Kızılay" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, C:25, Ankara.
- _____ (2010). *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Çelebi, M. (1992). *Heyet-i Nasiha; Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Denizli Valiliği. (1968). *Denizli İl Yıllığı 1967*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Dervişoğlu, F.M. (2009), *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Demirtola, H. ve Atilla, A. (2015). "Türkiye'de Cumhuriyet'ten Bu Güne Merkezi Sağlık Yöneticileri", *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, C.1, S.2, ss.1-17.
- Doğan, H. (1999). "Denizli Devlet Hastanesinin Dünü ve Bugünü" *Detay (3)*, Denizli, Ocak-Şubat, ss.16-17.
- Ersoy, N. (2015). "Atatürk ve Tıbbiyeliler", *10 Kasım 2015 KÜ Tıp Fakültesi Konferansı*, İstanbul.

- Hacıfettahoğlu, İ. (2009). *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Haytoğlu, E. (2009). "Kuva-yı Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (16), İstanbul, ss.95-101.
- Kaptan, Ş.T. (2002). *Denizlili Meşhurlar*, EGAY-DER Yayınları No:1, Haziran, Denizli.
- _____ (2004). *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, Şükrü Tekin Kaptan Yayınları, Mayıs, Denizli.
- Keskin, E.N. (2012). *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928 Cilt I*, içinde: "İşgal Yönetimi ve Kurtuluş Örgütlenmesi", Ankara Üniversitesi Yayın No:360, Ankara.
- Kodal, T. (2007). *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları, No:4, Ankara.
- _____ (2009). *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2008)*, Divan Kitap, Ankara.
- _____ (2012/1). "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri", *Belgi*, S.3, Kış, ss.241-250.
- Koylu, Z. ve Altay S. (2009). "Milli Mücadele Sürecinde Türk Ordusu'nda Sağlık Hizmetleri (1919-1922)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Osmangazi Tıp Dergisi*, C.31, S.3, Eylül, ss.76-96
- Köstüklü, N. (1999). *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta, ve Burdur Sancakları*, AAM Yayınları, Ankara.
- Kuran, E. (1988). "Milli Mücadele'de Aydın ve Nazilli Cephesi", *Merkez Efendi Sempozyumu 27-29 Haziran 1988*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları No:1, Manisa.
- Kutay C. (1973). *Kuruluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1977). *İstiklal Savaşının Maneviyat Ordusu*, İstanbul.
- Kütükoğlu S.M. (1997). "Hatt-ı Hümayun" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, Ankara, ss.485-488.
- Müftüler, L. (1947). *Milli Mücadele'de Denizli Heyet-i Milliyesi*, Balıkesir.
- Önen C. (2005). "Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi* (6), (Nisan-Mayıs- Haziran), Denizli, ss.10-14.
- Özkan, A.F. (1984). *İlimiz Denizli*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara.
- Özkaya, Y. (1994). *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pancar E. (2011). "Aydın Cephesi Kuva-yı Milliyesi için Yürütülen İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.2 Elazığ, ss.274-284.
- Sarıkoymcu, A. (2012). *Milli Mücadelede Din Adamları I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Sertoğlu, M. (1968). "Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.I, S. 6, İstanbul, ss.3-7.
- Tıkıroğlu, Z. (2005). *Belleklerden Gerçeklere Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları No:13, Denizli.
- Toker, T. (1968). *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli.
- _____ (1986). *Denizli Sağlık Tarihi, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli Devlet Hastanesi Yardım Derneği No:1, Denizli.
- _____ (1983). *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası Yayınları, Denizli.
- Tuğluoğlu, F. (2008). "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), ss.351-359.
- Turan, M. (1999). *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, AAM Yayınları, Ankara.
- Türkman, S. (1998). "Kuva-yı Milliye'nin İaşe İkmal ve Heyeti Temsilîyenin Kararları", *Atatürk Yolu*, 6 (22), Kasım, ss.201-210.
- Tütenk, A.A. (1949). *Milli Mücadele'de Denizli*, Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayınları, İzmir.
- Uluğtekin, M. ve Uluğtekin, M.G. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Ankara.
- Uluğtekin, M. ve Karal Akgün, S. (2002). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Uysal, M.A. (2016). *Her Yönüyle Denizli Kazası*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Yıldırım, S. ve Zeynel B.K. (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*, 1.Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi*. (1982). "Denizli", Anadolu Yayıncılık, Cilt: III, İstanbul, ss.2115-2214.

E. Tezler

Altıparmak, S. (2008). "Cumhuriyet Dönemi Denizli Sosyal Tarihi (1923-1950)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.

F. Elektronik Kaynaklar

"Tarihçe". (Erişim Tarihi: 30.11.2017) <http://www.denizlidh.saglik.gov.tr/TR,30780/tarihce.html>.

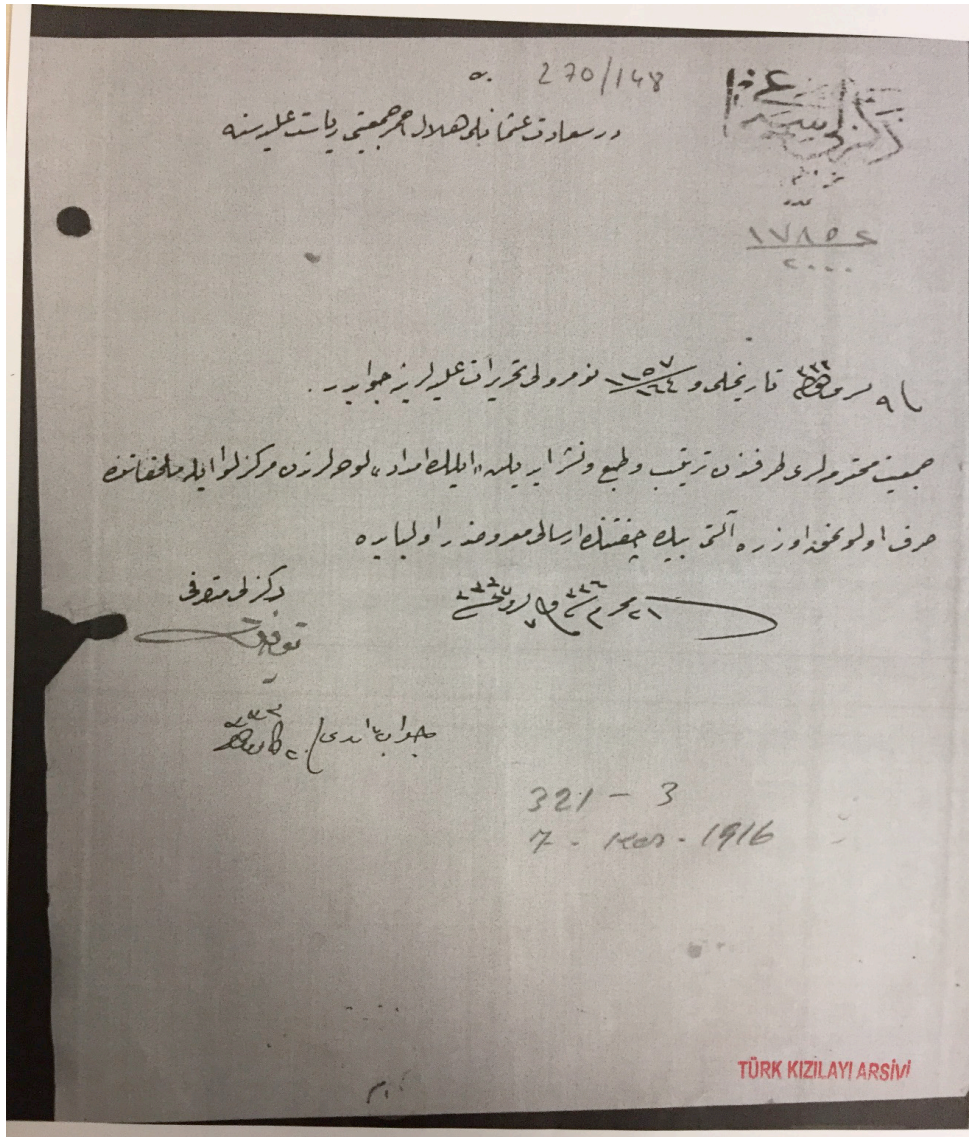
"İskorbüt Hastalığı Belirtileri ve Tedavisi". (Erişim Tarihi: 03.04.2018) <https://www.hastalikvesaglik.net/iskorbüt-hastaligi-belirtileri-ve-tedavisi/>.

"Kâğıt Paranın Tarihçesi". (Erişim Tarihi: 31.12.2017) <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler>

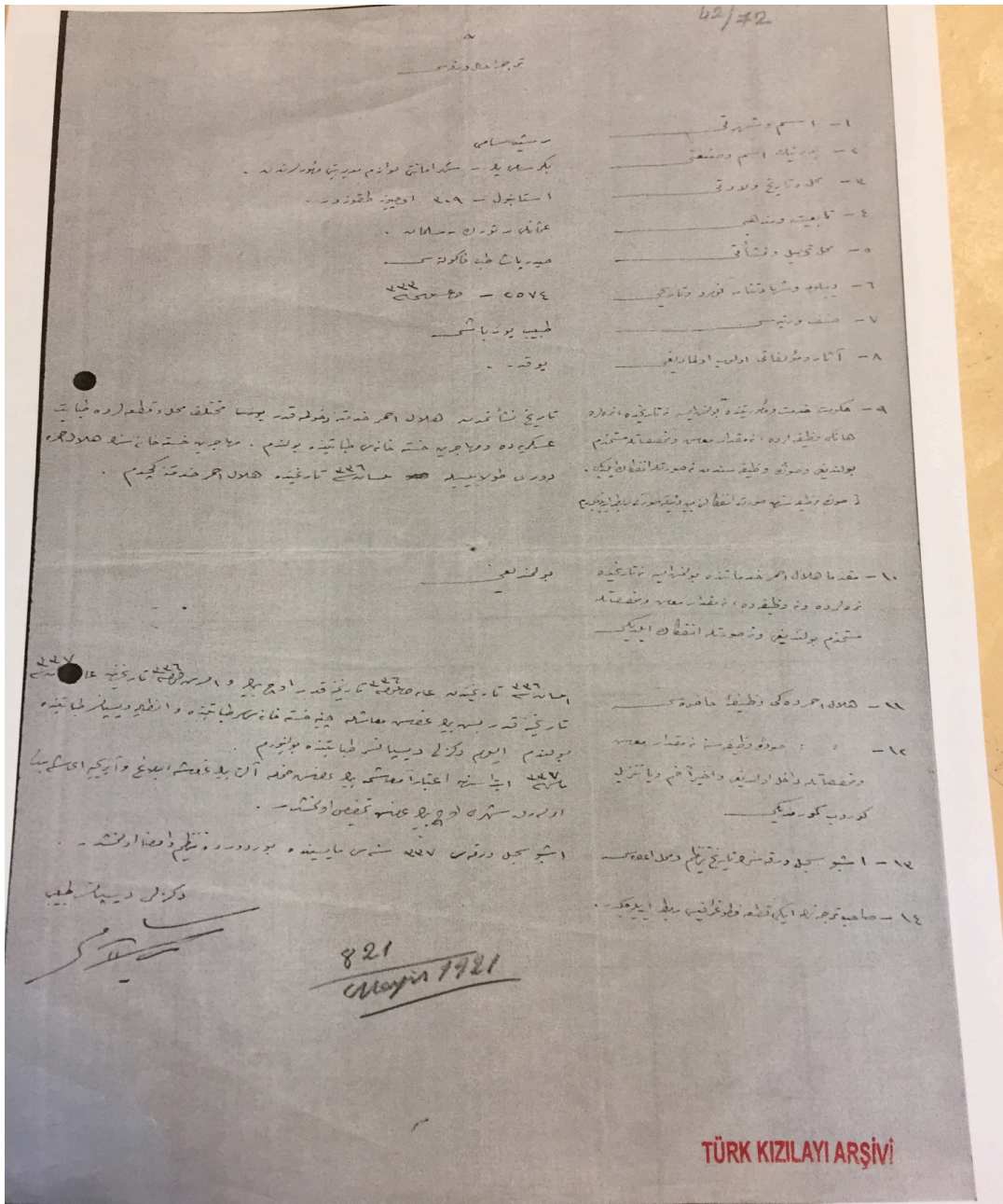
"Tifo ve Paratifo Nedir". (Erişim Tarihi: 05.06.2018) <http://www.dunyabulteni.net/genel/131237/tifo-ve-paratifo-nedir>.

"Yılançık Hastalığı Nedenleri, Belirtileri ve Tedavisi". (Erişim Tarihi: 05.06.2018) <https://www.saglikocagim.net/yanck-hastalg-erizipel-nedenleri-ve/>.

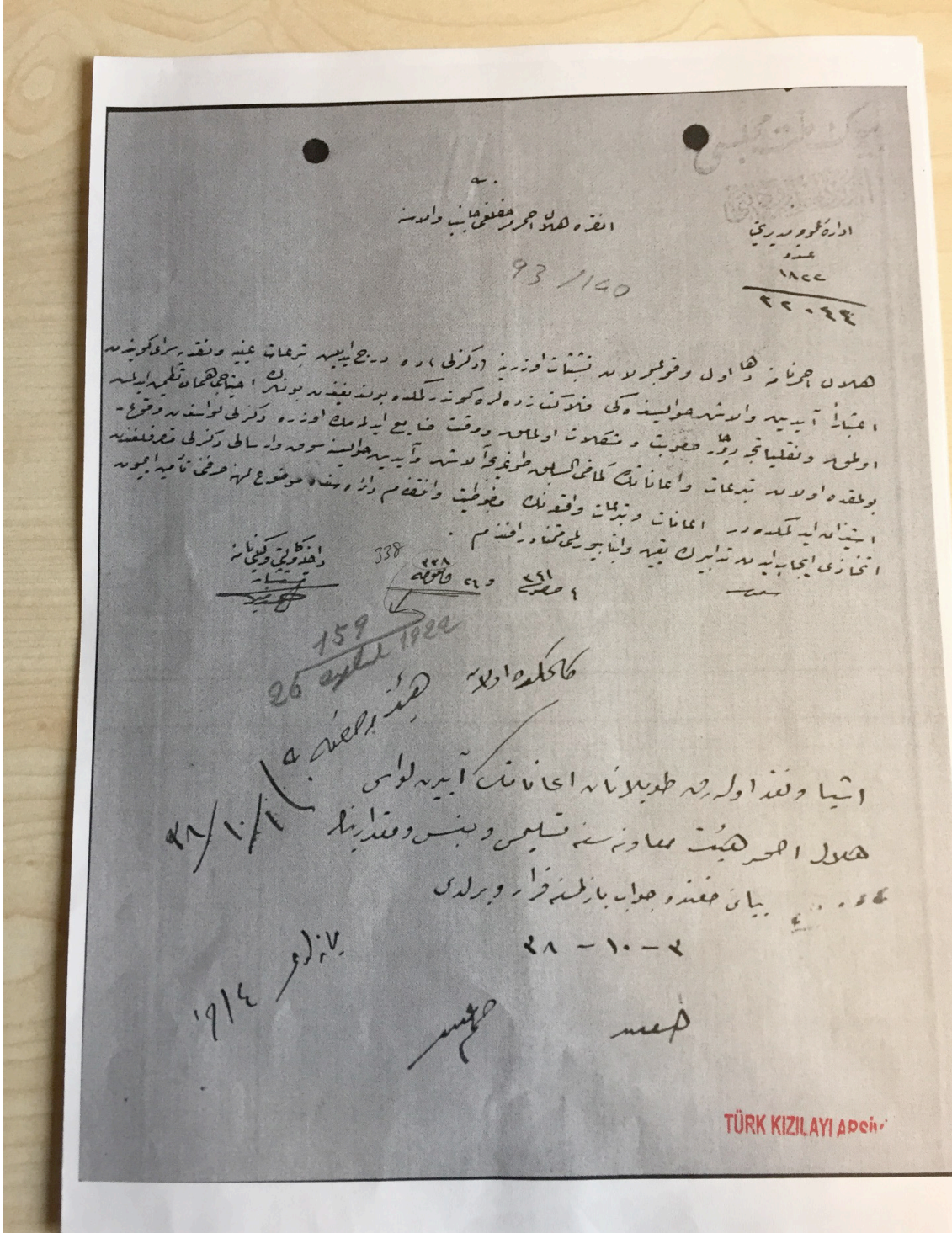
EKLER

Ek-1: Denizli Şubesi'nden Dersaadet Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti Alisine gönderilen ilk yardım malzemeleri talebi hakkında belge.

Ek-2: Denizli Dispanseri tarafından hazırlanan 1921 yılına ait Tercüme-i Hal evrakı.

Ek-3: İdare-i Umumiye Müdüriyetinden Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen belge.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02. 07. 2018 ✓Accepted/Kabul: 17.10. 2018

DOI: 10.30794/pausbed.439816

Araştırma Makalesi/ Research Article

Maktal(Erbaş) A. ve Korkmaz Y. (2019). "Motif Ve Çizim Şemalarının Dijital Ortama Aktarılmasının Tezyîni Sanatlardaki Tasarım Sürecine Katkısı", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 34, Denizli, s.21-27.

MOTİF VE ÇİZİM ŞEMALARININ DİJİTAL ORTAMA AKTARILMASININ TEZYİNİ SANATLARDAKİ TASARIM SÜRECİNE KATKISI

Aynur MAKTAL (ERBAŞ)*, Yusuf KORKMAZ**

Özet

Tezyini sanatlar kavramı bu çalışmada geleneği olan kitap sanatları için kullanılmıştır. Diğer sanat dallarının çoğunda olduğu gibi tezyini sanatlarda da desen taslağının (eskizinin) oluşturulması tasarım sürecinin en önemli aşamalardan biridir. Belli bir zaman diliminde mümkün olduğu kadar çok alternatif taslakların üretilmesi, tercihlerde daha seçici olunmasına imkân vereceği gibi, bu sürecin daha hızlı bir şekilde tamamlanmasına da katkı sağlayacaktır. Günümüz teknolojisi, desen tasarımı sürecinde doğru kullanıldığı takdirde çok daha fazla alternatif desenin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu maksatla burada seçilen örneklerde öncelikle, vektörel veya piksel tabanlı programlarda standart desen şemaları hazırlanmıştır. Daha sonra ise, hem klasik hem de özgün olarak hazırlanmış geleneği olan motif ve şemalar, birebir taranarak sağlıklı bir şekilde dijital ortama aktarılmıştır. Daha sonra ise farklı motif ve desenler yerleştirilerek aynı kalıp üzerinde tasarım çeşitliliği sağlanmıştır. Bu çalışma ile eğitiminde ve desen tasarım sürecinde teknolojinin katkısıyla, zaman tasarrufu sağlanması ve üretkenliğin artırılmasının mümkün olduğu sınırlı sayıda örnekler üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Tezyinat, Desen, Motif, Dijital, Tasarım.

THE CONTRIBUTION OF DIGITALIZED TRADITIONAL MOTIFS AND DESIGNS TO THE DESIGN PROCESS IN THE ORNAMENT ARTS

Abstract

The term Ornaments art is peculiarly used for book arts which possess a tradition. Like at most of other art branches one of the most critical stage of illumination art is the creation of the pattern draft (sketch). The production of the maximum number of alternative drafts in a limited time, gives a opportunity to be more specific while choosing as well as contributing to complete this process much faster. If the technology of today would be used correctly at the process of pattern design, it will provide both a better quality and a higher number of products to be produced. There have been prepared pattern schemas with this aim at vectorial or pixel based programs. Classical and uniquely prepared motives which possess a tradition have been scanned respectively and transferred to the digital environment. Later, these different motives and patterns have been placed on the previous drafts in order to provide a variety. With this work it has been aimed to increase the productivity in this field by using time better and more efficient, to bring technology together with our tradition, to reach a wider section by increasing the alternatives in both pattern education as well as in pattern design.

Key words : Ornaments, Pattern, Motives, Digital, Design

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İZMİR.

e-posta: aynur.maktal@deu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9746-8616)

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü ASD,İZMİR.

e-posta:yusuf.korkmaz@ogr.deu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-4372-9670)

1.GİRİŞ

Kültürümüzün temel taşlarını oluşturan ve kitap sanatlarına da damgasını vurmuş olan motiflerimizin tarih sahnesine çıkışı Orta Asya bozkırlarında başlamıştır. Yarı göçebe bir hayat yaşayan ilk Türkler kullandığı her eşyayı, zevkine göre bezemiş; estetiği, buldukları ortama, kullandıkları eşyaya başarıyla taşımışlar bu sayede henüz göçebe hayatı yaşarken bile zevki, estetiği sadece süs unsuru olarak görmemiş, hayatın içinde yaşanır hale getirmişlerdir (Biol, 2009: 8; Özcan, 2009: 489).

Tezyinatımızın ana unsuru olan motifler, *Türklerin tarih serüveninde o kadar önemli olmuştur ki, Orta Asya'da Hunlar'dan beri süzülüp gelmiş, Uygurlar'dan, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu ile Anadolu'ya ulaşmış, bu serüvende değişip gelişerek Osmanlılar'da, zirve kabul edilen biçimlerini kazanmışlardır.*

Tezyinat kelimesi, birçok dekoratif sanat ve zanaatları içinde barındıran bir ıstılah, yani terimdir. Tezyîn, Arapça *zeyn* kelimesinden türemiş olup, *süs* manasına gelir. Birol ve Derman (2012). Tezyîn etmek, *süslemek*, tezyinat ise bunun çoğulu, yani *süslemeler* demektir. Bu sebeple *tezyinî* sanatlara günümüzde, süsleme *bezeme* sanatları da denilmektedir (Birol, 2009a: 30).

Geleneği olan sanat dallarımızdaki terminoloji kargaşasından dolayı *tezyinat* ve *bezeme* ıstılahları bazen farklı bazen aynı anlamda kullanılmıştır. Birol (2009a); Arseven (1975). Teknik ve uygulama alanı bakımından farklı disiplinler için *tezyinât* ıstılahı kullanılsa da, hepsinin ortak özelliği, motif ve desen bilgisinin aynı olmasıdır. Sadece, kullanılan malzeme ve uygulanan teknikler bakımından disiplinler değişse de, motiflerin anatomik yapısı ile desen çizim özellikleri bakımından ortaktır. İster tezyinat ister bezeme olarak kullanılm her iki tanımın altyapısını da yukarıda belirttiğimiz üzere, motif ve desen tasarımı oluşturmaktadır. Bu çalışma kitap sanatları merkezli bir analize dayandığı için çalışmamızın genel ifadesi için tezyinat tabiri öncelikli olarak tercih edilmiştir (Maktal, 2007: 122).

Tezyinî sanatlarda desen tasarımı, desenin özgünlüğü açısından son derece önemlidir. Desenin özgünlüğünü sağlayan unsurların başında motif ve desen çizim tekniklerinin kavranmış halde yeni motifler ve bunlardan da birbirinden farklı özgün tasarımların oluşturulabilmesi gelir. Desen tasarımı, sanatkârın yeteneğini, hayal gücünün erişebildiği zenginliği, zevkini ve kazanmış olduğu becerisini ortaya koyan hem zorlu hem de zaman alan bir aşamadır (Birol, 2009b: 34). Bundan dolayı, tasarım sürecinde kalitenin ve çeşitliliğin artırılmasıyla birlikte nitelikten ödün verilmemesi de son derece önemlidir. Desen tasarım sürecinin kısaltılması, bu disiplinin eğitim aşamasına da dolaylı bir şekilde katkı sağlayacaktır.

Türk tezyinatındaki tasarım sürecinin disiplinli yapısı göz önüne alındığında, farklı özellikteki tasarım süreçlerinin de kendi içinde değişik zorluklarının olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Bu süreçlerin zorluğu ya da hazırlık zamanı, her tasarım çeşidinde aynı olmamakla birlikte özellikle tekrar eden desen çeşitlerinde diğerlerine göre çok daha fazladır. Klasik anlayışla desen tasarımının hazırlık aşamasında, öncelikle desenin çizileceği alanın sınırları belirlenir. Daha sonra ise tasarımın uygulanacağı alanın izleneceği göze olan mesafesi dikkate alınarak motif büyüklük ve özelliklerine karar verilir. Kompozisyon genellikle helezonlardan oluşan iskelet üzerine oturtulur. Özellikle *dolantı* şeklindeki tasarımlar için helezonların oluşturulması tasarım sürecinin omurgası(kanaviçesi) kabul edilir. *Simetrik* ya da *ulama* şeklinde tekrar eden kompozisyonlarda ise en küçük kesitin ölçüsü belirlenerek birim alanda desen kesitinin taslağı oluşturulur. Bir orta eksenin her iki tarafında aynı desenin çizilmesi, bir başka deyişle aynı desenin orta eksenin her iki yanında, aynada aksetmesi gibi oluşturulması *simetrik* kompozisyon olarak isimlendirilir. Bu çeşit çizimde bazen tek değil; enine ve dikine olmak üzere iki eksenli yani 1/4 oranında çalışılır. Simetrik kompozisyonlarda desenin çizimine genellikle eksen ya da eksenler üzerine yarım vaziyette oturtulmuş motiflerle başlanır. Belirlenmiş bir kesitin tek, iki ya da dört yöne tekrar edenleri için *raporlama* ve *ulama* terimleri kullanılmaktadır. Sözlükte *ulama* "yazma eserlerin kenarlarına yapılan birbirine geçmeli süsleme"; *raporlama* ise "...bir deseni kendi aralarında bağ kurarak bir kompozisyon oluşturmak" şeklinde açıklanmıştır. (Çağbayır, 2007: 424). Bu maksatla simetrik (aynalı/ müsennâ) ile raporlama kompozisyon çeşitlerinin hazırlık aşamalarının dijital ortamda yapılması, hem çeşitliliği arttıracak hem de zaman tasarrufu sağlayacaktır. Klasik desen tasarımının hazırlık aşamalarında özellikle simetrik (aynalı/müsenna), raport, ulama gibi kompozisyonlarda birimin tekrarıyla bütünün tamamlanma süreci, bir başka deyişle kesitten bütüne ulaşmanın daha hızlı görülebilir olması, dijital ortamda tasarım hazırlama sürecinin en cazip katkısıdır. Gerek serbest, dolantı, gerekse simetrik veya farklı yönlere devam eden tasarımlarda, desenin kanaviçesi üzerinde çok daha farklı motif değerleriyle alternatif desenler üretilir.

Bu yöntem ile tasarım eğitiminde, öğrencilerin desen çizebilme pratikliği de arttırılacaktır. Önceden dijital ortamda hazırlanmış desen taslaklarının, üzerinde kısa zamanda ve çok daha değişik alternatif desenler üretebilmek yanında, uzun zamanda kazanılacak tecrübenin daha çabuk kazanılmasına da vesile olacaktır. Özellikle

tasarım sürecinin başlangıç aşamasında öğrencilere hazır verilecek belirli taslak formların içerisine çalışılması, yöntemin öğrenci tarafından daha kolay kavranılmasını sağlayacaktır. Bu usul ile daha bol ve çeşitlendirilebilir örnekler hazırlanması, tasarım sürecine pozitif etki katması ilaveten; öğrencinin motivasyonunun yükseltilmesini de sağlayacaktır. Bu tür özgüven kazanımları öğrencilerin, Geleneksel Türk Sanatları disiplinde, teknolojinin kullanılması gibi disiplinler arası çalışma alışkanlığını da pekiştirecektir.

Sadece kitap sanatlarında değil; aynı şekilde farklı disiplinlerin tasarım sürecinde de istifade edilebilecek olan dijital ortamdaki desen çizme usullerinin uygulanması ve bunun neticesinde daha kısa zamanda özgün ve çeşitli tasarımlar hazırlanabilmesi de bu çalışmanın başlıca amaçları olarak belirlenmiştir.

2.TASARIMLARIN DİJİTAL ORTAMA AKTARILMASI

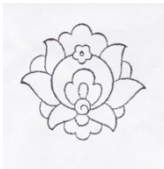
Günümüzde, *Tezini sanatlarda* tasarım ilkelerinin çizimlerle, kısmen geniş kısmen kısıtlı halde anlatıldığı müstakil yayımlar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda klasik olarak desenlerin hazırlık aşamalarına da yer verilmiştir (Demiriz, 2000; Birol, 2012; Azzam, 2013; Broug 2016). Konumuza ilişkin görselleri kendi sınırlı alanımız içerisinde yeterince sunabilmek amacıyla burada Türk tezvinatında klasik yöntemde desen çizim aşamalarına ayrıca yer verilmeyecektir. Bunun yanında çalışma yöntemimizi ifade edebileceğimiz yeterlilikte bilgi ve örnekler aktarılacaktır. Bu çalışmada sadece *raporlama, ulama ve serbest dolantı* gibi desen çizme çeşitlerinde örnekler verilecektir. Bu desen çizme tekniklerinde hem *tam üslûplaştırılmış bitki(hatayi grubu) ve hayvan(rûmî)* kökenli motifler hem de *yarı üslûplaştırılmış olan lâle ve karanfil* kullanılarak örnekleme yapılacaktır.

Dijital ortamdaki tasarım ve düzenlemeler için, bu çalışmada **vektörel ve piksel tabanlı programlar** kullanılmıştır. **Piksel** tabanlı tanımlanan *Adobe Photoshop ile vektörel tabanlı olan Adobe Illustration ve CorelDraw gibi programlar*, bu alanda yaygın olarak bilenenler olduğu için tercih edilmiştir.

Çalışmamızda seçilen desen örneklerinde vektörel ve piksel tabanlı programların tasarım sürecine katkıları bazen birbirini destekler bazen de müstakil niteliktedir. Öyle ki bazen hazırlanmış haldeki motif kaneviçeleri ya da tasarımların omurgaları taranarak bilgisayara aktarılıp, görsellerin kullanılması gerekir. Bunun için de klasik örneklerin öncelikle piksel tabanlı bir program süzgecinden taranarak geçirilmesi veya bilgisayar ortamında tek tek çizilmesi zaruridir. Bu aşamada taranmış belgelerde olabilecek kusurların giderilmesinde Adobe Photoshop programı tercih edilirken, Adobe Illustrator veya CorelDRAW programları ise tasarım aşamalarının çeşitlendirilmesinde gerekli olan düzenlemelerin daha pratik yapılmasında ön plana çıkmaktadır.

Taranmış olan desen kesiti, bilgisayara aktarıldıktan sonra *Photoshop* programında temizlenerek ya da bilgisayar ortamında çizilerek, biçim ve fon bakımından farklı desenlerin tasarımlarında kullanıma hazır hale getirilir.

Türk tezvinatında bazı motifler *nüanslı* bazı motifler *nüanssız* çizilir. *Nüanslı* motiflerin elle çizilip bilgisayar ortamına aktarılması gerekmektedir (bkz. Şekil: 1, 2). *Nüanssız* motiflerin çiziminin ise *Vektörel* programda hazırlanması nüanslı olanlara nispeten daha elverişlidir (bkz. Şekil: 3).

Şekil 1: Eskiz Üzerine Çizilmiş Motifin Taranmamış Hali

Şekil 2: Taranmış Motifin Photoshop'daki Temizlenmiş Hali

Şekil 3: Aynı Motifin Vektörel Çiziminden Sonraki Hali

Bilgisayar ortamında desenin hazırlanacağı alan şematik olarak ölçülendirilerek belirginleştirilir (bkz. Şekil: 4). Daha sonra tasarımın çizileceği en küçük kesit ölçüsü hesaplanarak işaretlenir (bkz. Şekil: 5).

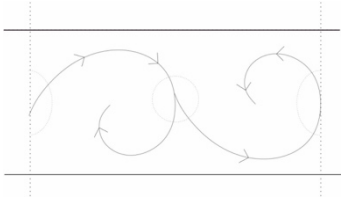
Kompozisyonda hangi çeşit motiflerin kullanılacağına; ne tür desen çizileceğine karar verilir. Desen çeşidi ve kullanılması düşünülen motif kanaviçeleri, bu motiflerin özellikleri göz önüne alınarak desenin omurgasını teşkil eden helezonlar üzerindeki motif kanaviçelerine yerleştirilir (bkz. Şekil: 6).

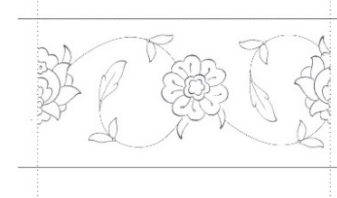
Şekil 4: Desen Şemasının Hazırlanması

Şekil 5: Desenin Çizileceği En Küçük Kesitin Belirlenmesi

Şekil 6: Hazırlanan Kesite Helezonların Ve Motif Kanaviçelerinin Yerleştirilmesi

Şekil 7: Hazırlanan Kesite Motiflerin Yerleştirilmesi

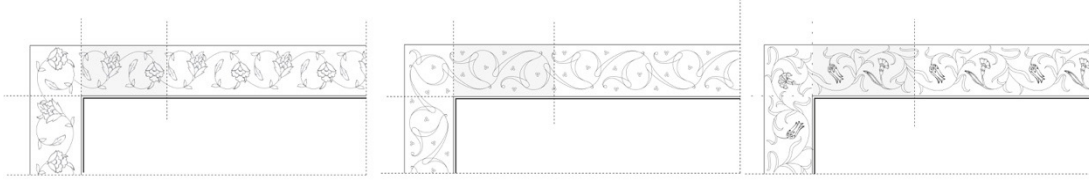
Motifler, tasarımın helezonları üzerine yön bildirme özellikleri dikkate alınarak yerleştirilir ya da *CorelDRAW* programında kullanılarak taslak üzerinde çizilir. *Büyük-küçük, boşluk-doluluk, leke dengesi* hedeflenerek tasarım kesitinde yer alan desen tamamlanır (bkz. Şekil: 7).

Burada ele alınan örneklerimiz arasında bulunan, tek yöne tekrar eden desen şemasının en küçük birimi hazırlanmış (bkz. Şekil: 7) daha sonra birimler kesit eksenlerine yapıştırılmak suretiyle bütün bir kompozisyon oluşturulmuştur (bkz. Şekil: 8).

Şekil 8: Hazırlanan Birimin Bütünde Görünümü

Aynı desen taslağı üzerine farklı motifler yerleştirilmek suretiyle tasarımda çeşitliliğe gidilmiştir. Birebir taranmış olan farklı *hatayi grubu* motiflerinden *goncagül* ve *rûmî* ayrıca yarı üslüplaştırılmış motiflerden lâle ile karanfil motifleri aynı kesit üzerinde kendi grup helezonlarına yerleştirilerek farklı desen birimleri oluşturulmuştur. Bu şekilde helezonlar üzerine farklı motifler yerleştirilir ya da yer değiştirilir veya başka motiflerle ilişkilendirilerek birbirinden farklı desen kompozisyonları elde edilir (bkz. Şekil: 9, 10, 11).

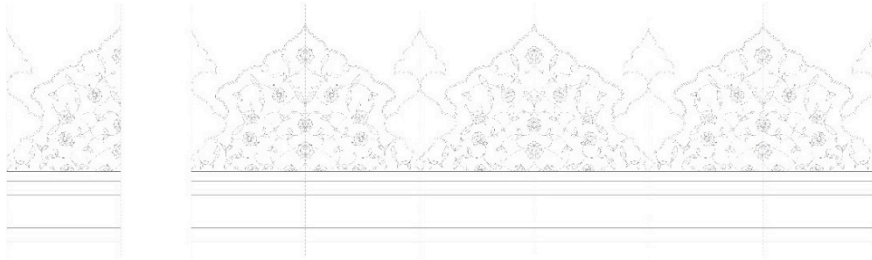

Şekil 9: Aynı Helezon Üzerine Farklı Grubu Hatayı Grubu Motiflerinin Yerleştirilmesi

Şekil 10: Aynı Helezon Üzerine Rûmî Motifinin Yerleştirilmesi

Şekil 11: Aynı Helezon Üzerinde Lâle ve Karanfil Motiflerinin Yerleştirilmesi

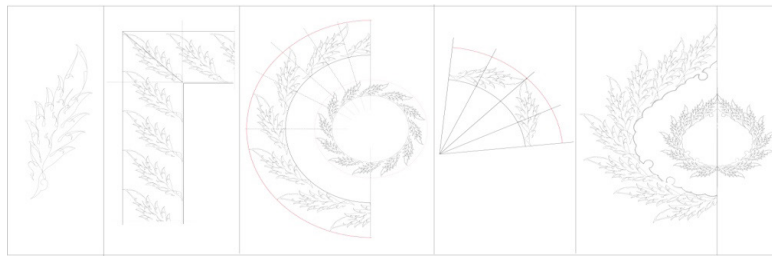
Dijital ortamda hazırlanan ulama, simetri gibi desen şemalarının bir kesiti, kopyalanıp çoğaltılarak çok hızlı bir şekilde, desenin bütünde görülmesi sağlanır (bkz. Şekil: 8, 9, 10, 11, 12). Aynı şekilde hazırlanabilecek alternatif çizimlerle de desenler arasındaki tercih seçenekleri arttırılır.

Şekil 12: Farklı Yöne Tekrar Eden Bir Birim ve Desen Örneği

Birimlerin hızlı bir şekilde çoğaltması ve genel tasarım üzerinde istenilen değişikliğin hem kolay hem de hızlı bir şekilde yapılabilmesi, tasarım zenginliğini de sağlamaktadır. Ayrıca bu yöntemle, tekrar eden bir kesitteki aynı desenin el ile çizilmesinde ortaya çıkabilecek motif ve helezonlardaki bozulmaların da önüne geçilmektedir.

Bütün bunlara ilaveten, hazırlanan birimler ile **içlerindeki helezon ve motifler**, dijital ortamda çok hızlı değiştirilebildiği için istenilen sayıda, yeni tasarımlar misliyle elde edilmektedir. Mesela, *kare* formundaki bir yazının tezyinatı için hazırlanmış olan bir desen çok kısa bir zamanda farklı formlardaki bir yazının desen tasarımına dönüştürülebilmektedir. Böylece desen üretiminde hem **çeşitlilik** hem de zenginlik sağlanmaktadır (bkz. Şekil: 13)

Şekil 13: Hazırlanan Bir Birimin Farklı Formlar Üzerinde Uygulanması

Dijital ortamın bize verdiği hareket kabiliyetinin önemli katkılarından birinin, birimlerin çoğaltılarak bütünde nasıl bir etki oluşturulduğunun çok hızlı bir şekilde görülmesidir. Bu yöntem özellikle desen hazırlığının öğrenilmesi aşamasında, öğrencilerin motivasyonunun artmasını desteklemesi bakımından da son derece faydalıdır.

3.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk tezyinatında motif ve kompozisyon zenginliği ile farklı desen çizme yöntemleri göz önüne alındığında dijital ortamdaki faydalanmanın katkısı çok daha belirginleşmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, dijital ortamdaki desen üretim süreci kısıtlı sayıdaki birkaç örnekle gösterilmeye çalışılmıştır. Aslında çok zengin ve çeşitli olan desen tasarım aşaması, burada sadece birkaç örnekle gösterilse de bu bakış açısının benzer çalışmalara kılavuzluk

edecek olması bakımından önemlidir. Seçilen örneklemelerde bu sürecin temel aşamaları gösterilmiş olup; farklı motif ve kompozisyon çizim çeşitliliğine göre, verimliliğin nasıl arttırılacağı dair çizimler sunulmuştur. Mesela serbest çıkış noktalı, dolantı şeklindeki kompozisyonlarda dijital tasarımdan istifade etmek daha sınırlı iken, simetrik veya farklı yönlere tekrar eden (çoğalabilen) desenlerde ise diğerlerine göre çok daha verimli olduğu anlaşılmıştır (bkz. Şekil: 8, 9, 10, 11, 12).

Bu çalışmanın sonucunda dijital ortamda desen hazırlama sürecinin özellikle, desen kesitinin tekrarlanma aşamasında elle çizilen desene oranla daha sıhhatli olduğu görülmüştür. Ayrıca dijital ortamda tasarlanan desenin kolayca ve istenildiği kadar çoğaltılmasının yanında, onu gerekli boyutlara küçültme ve büyütme imkânının, çok daha hızlı ve az emekle yapıldığı da tespit edilmiştir. Mesela, kâğıt üzerinde çizdiğimiz bir birimi çoğaltmak için harcadığımız süre 2-3 saat gibi bir vakit alabilecek iken dijital ortama da aynı işlem 5-10 dakika dahi sürmemektedir (bkz. Şekil: 8, 9, 10, 11, 12).

Aynı sürede çok daha fazla sayıda desen oluşturmak, tasarım verimliliği yanında çalışma ile ilgili desen çizilme motivasyonunu da arttırmıştır. Hazırlanmış olan motif veya desenin olduğundan daha farklı formlara kolayca uyarlanabilmesi de dijital yöntemle desen hazırlayabilmenin önemli sonuçlarından biridir (bkz. Şekil: 13).

Yapılan bu tip çalışmaların farklı desen özelliğindeki tasarım süreçlerinde işlenmesi ve bunlardan yeni formların oluşturulması, konunun öğrenim aşamasında da önemli katkı sağlamaktadır. Bunun yanında söz konusu çalışmaların, öğrencilerin pratikliğini arttırması, özgüven ve disiplinlerarası çalışma alışkanlığının kazandırılmasının da etkili olduğu görülmektedir.

Geometrik desenlerle ilgili hazırlanmış eski ve yeni yayımlara karşılık bunların dışındaki tasarımlar için de benzer çalışmaların hazırlanmasının ne kadar önemli olduğu sadece birkaç örneğin ele alındığı bu çalışma esnasında kolaylıkla görülebilmektedir. Bu maksatla yukarıda örnekleri sıralanan *serbest dolantı, ulama ve simetrik* kompozisyonlarda hazırlanabilecek çok daha farklı tasarımlar ile bunların dışındaki diğer desen çeşitlerinde de benzeri örneklemelerin yer alacağı çalışmaların yapılması son derece önemlidir. Mesela dört yöne ulayan, *serbest form tezyinatları*, kitap ciltlerinde kullanılan $\frac{1}{4}$ şeklindeki şemse ve köşebentler, *pano* kompozisyonlar ile *kıta ve koltuk tezyinatlarındaki* ana formların dijital ortamda hazırlanarak değiştirilmesi desen çeşitliliğine dair örnek taslakları da arttıracaktır. Bir başka deyişle zengin motif ve desen verilerinin elde edilmesine imkân verecektir.

Burada örneklendirme yapılmamış olmakla birlikte, hazırlanmış desen kesitlerinin bilgisayar ortamında renklendirilerek sonuca ilişkin birbirinden farklı seçenekler elde edilebileceği de ön görülmektedir ki bu yöntemin dijital ortamın *tezyini sanatlardaki* tasarım sürecine son derece önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sunulan örnekler göz önüne alındığında, desen tasarımlarının dijital ortamda çizilmesinin, bu alanda hiç de azımsanmayacak kadar yararı olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arseven, C. (1975). *Sanat Ansiklopedisi*, 4. Baskı. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Azzam, K. (2013). *Arts&Crafts Of Islamic Lands*, Toppan Leefuing Printing Limited, İstanbul.
- Birol, A., Derman Ç. (2012). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, 9. Baskı. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Birol, A. (2009). *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, 5. Baskı. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Broug, E. (2016). *İslam Sanatında Geometrik Desenler*, 2. Baskı. Klasik Yayınlar Yayınevi, İstanbul.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, I-V cilt, Ankara.
- Demiriz, Y. (2000). *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, Lebib Yalkın Yayınevi, İstanbul.
- Özcan Y.** (2002). *“Türk Tezhip Sanatı”*, *Türkler Ansiklopedisi*, (Editörler: Güzel C. vd.). 12. Cilt, Ankara.
- Özcan, A.** (2009). *Hat ve Tezhip Sanatı*, (Editör: Özcan A.), *Türk Tezhip Sanatında Desen*. Birol A.İ. Desen Ofset, Ankara.
- Özkeçeci, İ. (2008). *Türk Sanatında Kompozisyon*, İlhan Özkeçeci Yayınları, İstanbul.
- Derman Ç. (2000). *“Türk Tezyinatındaki İstilah ve Tabir Kargaşasına Dair”*, *M.Uğur derman 65. Yaş Armağanı*, (Edit: Schick C.), Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Maktal A. (2007). *“Tezyinat-ı Kur’aniye”*, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler*, (Editörler:Türkmen F.,Gülsevin G). 4. Cilt, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 29.08.2018 ✓Accepted/Kabul: 02.04.2018

DOI: 10.30794/pausbed.455539

Araştırma Makalesi/ Research Article

Koyuncu Okca, A., Bilici, B. (2019). "Denizli’de Sürdürülebilir Kentsel Koruma İçin Kent Müzesinin Gerekliliği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.29-37.

DENİZLİ’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL KORUMA İÇİN KENT MÜZESİNİN GEREKLİLİĞİ

Ayşegül KOYUNCU OKCA*, Bengin BİLİCİ**

Özet

Kenti kent yapan olgunun temelinde kentin tarihsel süreci ve kültürel mirası yer almaktadır. Kentlerde, somut olan kültürel mirasın korunmasında koruma faaliyetleri daha etkin bir şekilde görünmekteyken somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliği çoğu zaman arka planda kalmaktadır. Kente ait dokuyu oluşturan somut ve somut olmayan kültürel miras bir arada korunduğunda ancak o zaman doğru bir kent kimliği yaşatılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; sürdürülebilir kentsel koruma yaklaşımlarında geleneksel kültürel mirasın bütünlük olarak yaşatılması için etkili olan kent müzelerinin gerekliliği üzerine durularak, Denizli’de geleneksel kültürel mirasın yaşatılması için atılması gereken adımlardan ve Denizli kent müzesinde olması gereken değerlerden bahsetmektir. Bu çalışma Denizli’deki geleneksel kültürel miras incelemesi, bu kültürel mirasın kent müzesi bünyesinde olması gerektiğini vurgulaması ve bu konuda atılacak adımlara öncülük etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın gerçekleşmesi için yöntem anlayışı ışığında amaca ulaşmada gerekli araçlar olan literatür taraması, alan araştırması, gözlem ve söyleşi teknikleri kullanılmıştır. Denizli’ye özgü kültürel miras değerleri tarafımızdan fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Kentsel Koruma, Denizli, Kent Müzesi, Geleneksel Meslek, El Sanatları.*

THE NECESSARY OF THE URBAN MUSEUM FOR SUSTAINABLE URBAN PROTECTION IN DENİZLİ

Abstract

The historical process and cultural heritage are a city phenomenon. In urban, conservation activities seem to be more effective in protecting concrete cultural heritage, but the sustainability of intangible cultural heritage often remains behind. It is necessary to preserve the concrete and tangible cultural heritage together for the life of the urban identity. This purpose of study: It tells the values that should be taken for the survival of traditional cultural heritage in Denizli and the values that should be in Denizli urban museum and in sustainable urban conservation approaches do is with emphasis on the necessity at urban museum. This study examines the traditional cultural heritage of Denizli, it is importance in terms of this cultural heritage should be in the city museum and pioneering the steps to be taken in this regard. For the realization of this study, literature search, field research, observation and interview techniques were used as means to reach the aim of understanding the method. The values of cultural heritage unique to Denizli had documented and photographed by us.

Keywords: *Sustainable Urban Conservation, Denizli, Urban Museum, Traditional Occupation, Handicrafts.*

*Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: aysegulkoyuncu@pau.edu.tr (orcid.org/ 0000-0003-1060-0280)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı, DENİZLİ.
e-posta: bilicibengin@gmail.com (orcid.org/ 0000-0002-7195-4077)

1. GİRİŞ

Günümüzde modernleşmenin getirdiği sorunlardan biri olan kent kimliğini korumak için ortaya çıkan kentsel bütünleşik koruma ya da sürdürülebilir kentsel koruma gibi kavramlar silikleşen kent kimliğini yaşatmada büyük bir önem taşımaktadır. Kente ait olguların yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasındaki kaygı, kenti korumadaki temel esası oluşturmaktadır. Kenti kent yapan olgunun temelinde kentin tarihsel süreci ve kültürel mirası yer almaktadır. Bir kentte yer alan bu miras somut ve somut olmayan kültürel miras olarak iki grup altında ele alınabilir. Kentte, somut olan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği daha etkin (kazı/kurtarma kazısı, tarihsel dokular/silüetler, yapılar, sokaklar, tarihi eser konservasyonu ve restorasyonu, sit alan faaliyeti/çevre düzenleme, müze vs.) somut olmayan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği çoğu zaman arka planda kalmaktadır. Kent kimliğini doğru bir şekilde korumak ve sürdürülebilmek için kente ait dokuyu oluşturan somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir arada korunması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı; kente ait somut ve somut olmayan kültürel mirasın ayırt edilmeden korunması için kentsel koruma yaklaşımlarında bütünleşik korumanın sağlanması ve kültürel mirası yaşatmada büyük bir önem taşıyan sürdürülebilirliğin sağlanmasında kent koruma alanında disiplinler arası çalışılması gerektiğine dikkat çekmektir. Ayrıca kentteki kültürel mirasın korunmasında etkili olan kent müzelerinin önemi üzerinde durularak, Denizli’de somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması için atılması gereken adımlardan ve Denizli kent müzesinde olması gereken değerlerden bahsetmektir. 2016 Eylül tarihinden itibaren ulaşılan kültürel değerler ile sınırlandırılan bu çalışma Denizli’deki geleneksel kültürel mirasın incelenmesi, söz konusu mirasın kent müzesi bünyesinde olması gerektiğini vurgulaması ve bu konuda atılacak adımlara öncülük etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın gerçekleşmesi için yöntem anlayışı ışığında amaca ulaşmada gerekli araçlar olan literatür taraması, alan araştırması, gözlem ve söyleşi teknikleri kullanılmıştır. Denizli’ye özgü kültürel miras değerleri tarafımızdan fotoğraflanarak belgelenmiştir.

2. KENT KÜLTÜRÜ VE KİMLİĞİ

Kentler insanların bir arada barınmasını ve işgücünü sağlayan fiziksel mekânlar olmanın ötesinde; toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşim alanları olarak tanımlanır (Güler vd., 2016: 91). Kültür, bir ulusta bölgelere ayrılan ve aynı bölgede yer alan kentlerin, birbirleri ile olan kültürel etkileşimini ve aynı bölgede yer alan kentlere göre de kültürün değiştiğini gösterir. Kent kültürü ise “kent bünyesinde yaşayan insanlarca, ortak bir paydada buluşarak üretilen maddi veya manevi değerlerin oluşum sürecidir” (Hayta, 2016: 166). Kentsel kimlik, “bir kentin veya çevrenin doğal, yapay elemanları, sosyo-kültürel özellikleri ile belirlenir. Bu özelliklerin içinden belirgin ve etkileyici olabilenler, o kentin kimliğini oluşturmaktadır” (Oğurlu, 2014: 280). Kentsel kimlik, toplumsal ve çevresel kimlik olarak iki gruba ayrılmaktadır. Toplumsal kimlik (sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, psikolojik kimlik) kentin tarihinden, nüfus yapısından ve kentteki yaşam pratiklerinden oluşan, kentin geçmişine olduğu kadar bugününe de işaret eden bir kimlik ögesinden oluşmaktadır. Doğal (topografik özellikler, iklim ve bitki örtüsü özellikleri) ya da yapay çevre özellikleri (binalar, sokaklar, meydanlar, kentsel donatılar, anıtlar) arasında gösterilen çevresel kimlik ise, kent kimliğine ilişkin unsurları aynı zamanda kentlerin tarihi ve kültürel birikimlerini oluşturmaktadır (Uralman, 2012: 6-7). Bir kentin kimliğini oluşturan çevresel ve toplumsal kimlik sürekli olarak yeniden tanımlanmakta ve bu durum kent kimliğini silikleştirerek olumsuz bir etki yaratmaktadır. Türkiye’de koruma kanunlarında; korumanın özünde bulunan kamu yararının ön planda tutulmasını ve toplumun kültür varlıklarına sahip çıkmasını sağlamak amacı ile yerel sahiplik ilkesine uygun şekilde yeni yönetim modelleri geliştirmek gibi hedefler bulunmaktadır (Güler ve Ekinci, 2010: 12). Bu yeni yönetim modelleri yapıyı tarihi çevresi ile korumayı amaç edinmek için ortaya çıkmıştır. Koruma amaçlı yönetim modelleri; bütünleşik koruma, sürdürülebilir koruma, koruma sürecinde kentsel tasarım seçeneğinden oluşmaktadır (Koçan ve Çorbacı, 2012: 32).

Avrupa’da 1975’te Amsterdam Bildirgesi ile mimari mirasın korunması, kentsel ve bölgesel planlama hedeflerinde yer alan bütünleşik koruma; ekonomik, sosyal, yönetsel ve yasal yönleri gözeten, yerel yönetimlerin, merkezi hükümetlerin desteği ve halkın katılımını öngören bir düşünce anlayışıdır (Çelik ve Yazgan, 2007: 4). Sürdürülebilirlik kavramı; “bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme hak ve olanaklarından ödün vermeksizin karşılamak ilkesi” olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kentsel koruma ise; doğal ve kültürel miras değerleri ile biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğine, enerji ve kaynakların etkin, verimli ve tasarruflu kullanımının sağlanmasına, kentsel sosyal yaşam kalitesinin artırılarak kentsel mekânların sağlıklı ve yaşanabilir kılınmasına, kentsel üretim, tüketim, atık, geri kazanım zincirinin çevresel kaynak ve değerler üzerindeki olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi ve geri dönüşüm ya da yeniden kullanım olanaklarının yaygınlaştırılmasına dönük çevresel, mekânsal, sosyal-kültürel, ekonomik ve yönetsel hedefler içeren uzun dönemli vizyon ve geniş kapsamlı stratejik planlama anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Özcan, 2016:

9-10). Koruma sürecinde kentsel tasarım seçeneği ise kentin parçası ve bütünden bağımsız planlama anlayışı içinde post modernist planlama yaklaşımının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım; kentin tarihi dokuların özellikleri ile özgün yapıların, kentin modern çevresi ile bütünleşmesini kapsayan koruma amaçlı imar planından oluşur (Koçan ve Çorbacı, 2012: 33). Ülkemizde kentteki çoğu değerlerden sadece somut olan kültürel miras korunma altına alınmaktadır. Bu sebeplerin başında ise kamu yararı ya da turizm gelmektedir. Birçok kentte turizm anlayışı, sadece taşınır (müze kapsamındaki eserler) ve taşınmaz kültür-tabiat varlığı olarak görülmektedir. Bir kentteki kültürel miras sadece bu değerlerden oluşmamaktadır.

3.DENİZLİ'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL KORUMA İÇİN KENT MÜZESİNİN GEREKLİLİĞİ

Kente ait değerler sistemi iki grupta incelenmelidir. Bunlar; fiziksel olandan kaynaklı içsel değerler (maddi) ve fiziksel olmayandan kaynaklı dışsal değerlerdir (manevi). İçsel değerler taşınmaz kültür varlığının bilimsel, estetik ve doğal değerlerini ifade ederken, dışsal değerler ise kültür varlığına geçmiş ve günümüzdeki toplumlar tarafından atfedilmiş ya da yüklenmiş sosyo-kültürel, sembolik, ekonomik ve tinsel değerlerden oluşmaktadır (Levent, 2011: 119). Kentteki kültür varlıklarını bütünlük olarak korumak için, söz konusu bu iki değerlerin birlikte ele alınması gerekmektedir. Günümüzde her ne kadar tarihi çevrede koruma yapılsa da geleneğin yaşamadığı bir alan dekor olarak kalmaktadır. Örneğin; Denizli'de yer alan tarihi Kaleiçi Çarşısı'na bakıldığında yöreye ait sınırlı sayıda yerel üretim yapan atölyelerin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca bu alanda fabrikasyon üretimlerin oldukça fazla yer aldığı fark edilmektedir. Yapı her ne kadar tarihi çevresi ile korunsun da içinde ismine ait geleneği devam ettirmemektedir. Bu durum restore edilen bir yapının aslına uygun olarak işlevini yerine getirememesi gibidir. "Her yapıyı çevre bir toplumsal ilişkiler ağının ekonomik yapının, değerler sisteminin ürünü olarak varlığını kazanır ve sürdürür. Tarihin temsili olarak ele alındığı, yalnızca binaları ile korunan bir çevre sonunda bir tiyatro dekoru, bir yanılama olmaktan öteye geçemez. Oysa bir kent onu üreten kültürel, toplumsal ve ekonomik yapıyla bir bütündür, onlardan soyutlanamaz" (Mazi, 2009: 11).

Kentteki kültürel mirasın hem yaşatılması hem de gelecek kuşaklar tarafından korunması ve sürdürülebilmesini sağlamak için kentlilik bilincinin oluşturulması gereklidir. Kentlilik bilincinin üç temel yaklaşımında; "kentin tarihi ve kültürel değerlerinin farkına varmak, kentin fiziksel, kültürel ve sosyal dönüşümünü gerçekleştirmek ve kente aidiyet duygusunu hissederek, kenti sahiplenip korumak" (Uralman, 2012: 8) yer almaktadır. Bireyin yaşadığı kentteki hafızasını hatırlamada etkin olan kent müzeleri, kentin belleğinin korunması ve tanınmasında; kentin tarihini, toplumsal, sosyolojik, kültürel, coğrafi, ekonomik, siyasi, etnik, dini, yerel ve benzeri mirasını, özelliklerini konu alan ve bu anlayışa yönelik bir koleksiyon barındıran kurum (Köse, 2010: 9) olarak tanımlanmaktadır. Somut olmayan kültürel mirası, korumak, canlandırmak, yaşatmak ve sürdürülebilir kılmak için müzelere çeşitli görevler verilmiştir. Uluslar her ne kadar ortak bir kültüre sahip olsa da her ulusun somut olmayan kültürel mirası, kentte yaşayan toplumun gelenek-göreneklere, sözlü öğeleri ve geleneksel el sanatlarına göre değişiklik göstermektedir. Somut olmayan kültürel miras "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler, bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" olarak tanımlanmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlev gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar; ritüeller ve şölenler, doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar, el sanatları geleneğinden oluşmaktadır (<https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>, 14.08.2018). Kent müzelerinin hedefleri; kentin geçmiş ve bugününe ait materyallerin toplanıp korunarak geleceğe taşınmasında ve bu yolla kent kimliği ve kentlilik bilincinin geliştirilmesinden oluşmaktadır (Keskin, 2014: 33-34). Kent müzeleri kentin her dönemine ait yaşam tarzını, el sanatı ürünlerini, yeme içme kültürünü, giyim tarzını, sanayisini, ekonomisini, sosyal hayatını, mimarisini vb. çeşitli aktiviteler ile kentliye sunmaktadır. Ülkemizde özellikle büyük şehirlerde kültürel kimliğe sahip çıkmak adına kent müzeleri kurulmuştur. Bu yaklaşımda arka planda kalmış Denizli'nin, modernleşen toplumda kültürünü yeterince koruyamadığından dolayı kent kimliğinin silikleşmesi ile söz konusu somut olmayan kültürel mirasını sürdürmesinde sekteye uğradığı görülmektedir. Koruma bilincinin olmadığı bir toplumda kültürel miras yok olmaktadır. Bu durum bir kent müzesine sahip olmayan Denizli'de etkin bir şekilde gözlenmektedir. Somut olmayan kültürel mirasın bu kentte kaybolmaya yüz tutması modernleşme krizinin yoğun yaşandığını göstermektedir. Denizli'de küreselleşen ekonomi ile rekabet edemediği için kaybolmaya yüz tutan geleneksel üretimler/meslekler tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Denizli’de kaybolmaya yüz tutmuş bazı geleneksel üretimler/meslekler

Ham madde	Ürün/Meslek	Üretildiği Yer
Lif	El Dokumacılığı, Mekikli Dokumacılık, Kumaş Dokumacılığı, Bez Dokumacılığı, Peştamal Dokumacılığı, Mendil Dokumacılığı	Denizli-Merkez, Babadağ, Buldan, Tavas-Kızılcabölük ve Nikfer, Sarayköy, Kale
Lif	Halı, Kilim, Cicim, Zili, Tülü Dokumacılığı	Çal-Süller, Güney-Eziler, Çivril-Gürpınar ve Özdemirci, Bekilli, Baklan, Acıpayam, Serinhisar, Tavas
Lif	Yorgancılık, Hallaçlık ve Keçecilik	Denizli-Merkez ve İlçeleri
Lif	Urgancılık	Serinhisar
Toprak	Testi-Bardak Yapımcılığı, Çanakçılık, Çömlekçilik, Terra Cotta	Çivril-İğdir, Serinhisar, Sarayköy, Tavas-Medet
Cam	El İmalatı Camcılık-Çeşm-i Bülbül	Denizli-Merkez
Maden	Tel-Kırma	Tavas
Maden	Bıçakçılık	Serinhisar-Yatağan
Maden	Takı Yapımcılığı	Çivril-Beyköy
Maden	Demircilik	Denizli-Merkez ve İlçeleri
Maden	Bakırcılık-Kalaycılık	Denizli-Merkez
Deri	Dericilik, Debbaglık, Tabaklık, Sepicilik	Denizli-Merkez, Honaz, Acıpayam-Yeşilyuva, Güney, Buldan-Narlıdere
Deri	Ayakkabıcılık, Sayacılık, Körüklü Çizme Üretimi	Acıpayam-Yeşilyuva, Tavas
Kemik-Boynuz	Tarakçılık	Serinhisar-Yatağan
Ahşap	Ahşap İşlemciliği, Dülgerci (Marangozluk)	Baklan, Çameli, Tavas, Acıpayam-Yeşilyuva, Bozkurt-Avdan
Çeşitli Malzemeler	Saraçlık-Koşumcu, Semerci-Nalbant	Denizli-Merkez ve İlçeleri
Bitki Sap ve Atıkları	Hasırcılık, Hasır Dokumacılığı	Çivril-Gümüşsuyu, Çardak-Beylerli, Buldan-Süleymanlı

Kaynak: Koyuncu Okca, 2016: 204-219.

Kent müzesi kapsamında ele alınması gereken değerler sadece bu değerler ile sınırlı değildir. Kentin belleği olarak kabul edilen bu müze türünde kentin tarihi sürecini gösteren haritalar, fotoğraflar, yazılı belgeler, maketler, eğitim bölümleri, toplantı ve gösterim salonları, arkeolojik ve geleneksel el sanatlarına ait örnek eserler ile geleneksel el sanatlarının uygulanarak gösterildiği ve ziyaretçilerinin de uygulayarak öğrenebilecekleri mekânlar yer almalıdır (Buyurgan ve Mercin, 2010: 46). Bu çalışmada SOKÜM kapsamında ele alınan sözlü gelenekler ve anlatımlar, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar ve el sanatları geleneğinden sadece el sanatları konusunu seçerek bu mirasın kentte korunması için kurulması gerekli olan kent müzesinde nelerin yer alması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Kapsamlı ve uzun vadeli bir çalışma gerektiren bu müze türünde olması gereken geleneksel değerlere örnek verilmiştir (Bkz. Fotoğraf: 1-9).

Fotoğraf 1-10: Hammaddesi lif olan değerler (Ayşegül KOYUNCU OKCA Arşivi, Denizli)

Fotoğraf 11-13: Hammaddesi toprak olan değerler (Ayşegül KOYUNCU OKCA Arşivi, Denizli)

Fotoğraf 14-21: Hammaddesi maden olan değerler (Ayşegül KOYUNCU OKCA Arşivi, Denizli)

Fotoğraf 22-28: Hammaddesi deri olan değerler (Ayşegül KOYUNCU OKCA Arşivi, Denizli)

Fotoğraf 29-30: Hammaddesi kemik-boynuz olan değerler (Ayşegül KOYUNCU OKCA Arşivi, Denizli)

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih boyunca o şehirde yaşanmış değerlerin toplamı olarak tanımlanan kent kültürü (Taşçı, 2014: 56) günümüzde küreselleşmenin verdiği etki ile değişime uğramaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel mirasın aynı hassasiyette korunmasını sağlanmalıdır. Kentte yaşanan değişimlerin en iyi şekilde gözlemlendiği kent müzeleri, kentteki kültürel mirası bütün yönü ile topluma yansıtmakta ve korunması için ziyaretçilere duyarlılık kazandırmaktadır. Mevzuatlardan dolayı kentlerde somut olan kültürel miras daha fazla korunmaktadır. Bu koruma da kent müzeleri gerek koleksiyonu gerek eğitimi ile kentte eşit bir kültürel miras koruma anlayışını sağlamaktadır. Bu konuda ciddi çalışmalar yapan, Beypazarı, Bursa ve Tire Kent Müzesi somut olmayan kültürel mirasın korunmasında öncülük etmektedir. Denizli’de geleneksel üretim yapan ustaların birçoğu yaşamakta ve mesleklerini devam ettirmektedirler. Denizli’ye kurulması gereken kent müzesinde de kentteki somut olmayan kültürel miras öğelerinden biri olan geleneksel üretimlerin korunmasındaki hassasiyetin kazanılmasına, kentlinin benliklerini sahiplenmesine, eğitim süreçleri ile usta-çırak ilişkisi yolu ile devam eden mesleklerin bir sonraki kuşakta devam etmesini sağlamak için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Denizli’ye gelen turistlerin sadece ören yerlerini ve çevresini gezmeleri, kent kültürünün tanınmamasına yol açmaktadır. Bu konuda en büyük eksikliğin nedeni ise kent müzesinin olmayışıdır.

Denizli’de her ne kadar kent müzesinin kurulması için girişimler olsa da henüz bu girişimler gerçekleşmemiştir. Kent müzeleri, kent kimliğini yansıtan bir somut belgedir. Kurulması beklenen müzede kent kimliğini yansıtan eserlerin temini için Denizli merkez ve ilçelerindeki halkın başışı büyük bir önem taşımaktadır (Özdemir, 2012: 180). Kenti bütün yönü ile ele alan bu müze sadece kentlileri bir araya kavuşturmakla kalmaz aynı zamanda kenti ekonomi açısından da kalkındırmaktadır. Tarih boyunca belli bir kültürün ürünü olan kentlerdeki değerleri korumak, gelecek kuşaklara aktarmak için konunun kültürel mirasın bütünleşik koruma yaklaşımı şeklinde ele alması beklenmektedir. Denizli’ye kazandırılacak olan kent müzesi içerisinde geleneksel meslek-üretimlerine, el sanatlarına ve bunların gelecek kuşaklara aktarılması için gerekli her türlü eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürebilecek mekânlara ihtiyaç duyulduğu dikkate alınmalıdır ki Denizli kent kültürü somut ve somut olmayan değerleri ile birlikte geleceğe yön verebilsin.

KAYNAKLAR

- Buyurgan, S. ve Mercin, L. (2010). *Görsel Sanatlar Eğitiminde Müze Eğitimi ve Uygulamaları*, Öncü Basımevi, Ankara.
- Çelik, D. ve Yazgan, M. E. (2007). "Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 11, s. 4.
- Güler, M ve Ekinci, Y. (2010). "Tarihi Çevre Korumanın Yönetmelik Boyutu ve Alan Yönetimi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, s. 12.
- Güler, T. Şahnagil, S. Güler, H. (2016). "Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme" *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 11, s. 91.
- Hayta, Y. (2016). "Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 166.
- <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>, Erişim Tarihi: 14.08.2018.
- Keskin, N. (2014). "Kentlerde Yeni Bellek Mekânları: Kent Müzeleri", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 79, s. 33-34.
- Koçan, N. ve Çorbacı, Ö. L. (2012). "Tarihi Çevreleri Koruma Sürecinde Yeni Yaklaşımlar: Kongre Turizmi, Safranbolu Çarşısı Örneğinde Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2., s. 33.
- Koyuncu Okca, A. (2016). "Denizli'de Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Geleneksel Meslekler", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 58, Kırgızistan, s. 204-219.
- Köse, E. (2010). "Uygulamalar Işığında Türkiye'de Kent Müzeciliği Kavramının Değerlendirilmesi" T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Mazı, F. (2009). "Tarihi Çevrenin Korunmasında Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi" *Mevzuat Dergisi*, Yıl 12, Sayı 138, s. 11.
- Oğurlu, İ. (2014). "Çevre- Kent İmajı - Kent Kimliği- Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış" *İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Sayı 13, s. 280.
- Özdemir, N. (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi Seçki*, Hacettepe Yayıncılık, Ankara.
- Özcan, K. (2016). "Kent Planlamada Sürdürülebilirlik Gündemi: Bir Kavramsallaştırma Denemesi", *Avrasya Terim Dergisi*, Volume 4, Issue 2, s. 9-10.
- Sarıkaya Levent, Y. (2011). "Kültür Mirasına İlişkin Koruma Politikaları ve Uygulamalarında Kamu Yararı İlkesi", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl 5, Sayı 11, s. 119.
- Taşçı, H. (2014). *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan, Kaknüs Yayınları*, İstanbul.
- Uralman, N. H. (2012). *Müze Halkla İlişkileri Aracılığıyla Kentlilik Bilinci Oluşturma: Çanakkale'deki Müzelerin Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 17.06.2018 ✓Accepted/Kabul: 17.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.434255

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gündoğdu, A. E.,(2019). "Türkçede Yakın Anlamlılık Olgusu: "Geniş" Ve "Bol" Sıfatları Üzerine Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s. 39-46.

TÜRKÇEDE YAKIN ANLAMLILIK OLGUSU: "GENİŞ" VE "BOL" SIFATLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ayşe Eda GÜNDOĞDU*

Özet

Yakın anlamlılık, dillerde büyük oranda ortaklık sergileyen tipolojik bir özelliktir. Bu anlamda her dilde yakın anlamlı olarak ilişkilendirilebilecek işlem ilişkisine sahip sözcükler vardır. Bu çalışmada Türkçede yakın anlamlılık olgusunun sınırlarını hangi anlam bilimsel koşulların belirlediği, "geniş" ve "bol" sıfatları aracılığıyla tartışılmıştır. Bu kapsamda yakın anlamlı kabul edilen sıfatların derlem denetimi gerçekleştirilmiş ve bağımlı dizinler aracılığıyla, dizgesel kullanım koşullarında ne düzeyde bir anlam bilimsel benzerlik sergileyebildikleri araştırma konusu yapılmıştır. Çalışmada yöntem olarak betimsel tarama kullanılmış ve elde edilen bulgular yüzde ve sıklık analiziyle ortaya konmuştur. Sonuç olarak, inceleme konusu sıfatların, ortak bir anlamsal alanda konumlansalar dahi büyük oranda birbirinden farklı somut/soyut uzanımlara sahip eşdizimsel öğeleri ve anlam bilimsel ulamları tercih edebildiği gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Yakın anlamlılık, Sıfat, Derlem.*

THE PHENOMENON OF NEAR-SYNONYM IN TURKISH: AN EVALUATION OF ADJECTIVES "GENİŞ, BOL"

Abstract

Near-synonym is a typological feature which is common in languages. In this sense, there are meaningfully close words which have comprehensive relations with each other. In this study, what semantical conditions determine the boundaries of near-synonym, with the adjectives in accordance with boundedness, is discussed. Within this context, the adjectives "geniş, bol" which are semantically close, even accepted as synonyms in some sources, are corpus-checked and how similar semantically they are in systemic using conditions in dependant indexes is discussed. Descriptive survey model is used in the study and the data obtained are revealed with percentage and frequency analysis. As a result, it has been observed that even though the adjectives which have been studied on are considered as having near-synonym, they may prefer different units which have syntactically different concrete/abstract extensions.

Key words: Near-synonym, Adjectives, Corpus.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü Uygulamalı Dilbilimi Anabilim Dalı, KONYA.
e-posta: aedagundogdu@gmail.com. (orcid.org/0000-0002-9074-7903)

1. Giriş

Bilindiği gibi, dilde sözcükler anlam bilimsel niteliklerini bağlamsal görünüşleri aracılığıyla kazanmaktadır. Bir dilsel ögenin anlamsal uzanımlarını ve diğer öğelerle olan ilişkisini sözcüksel, tümcesel ve tümce üstü düzeylerde ortaya koyan anlam bilim çalışmaları temelde anlamın üretilme sürecine ilişkin çeşitli betimlemeler yapmaktadır. Bu açıdan Patrick (2006) anlam bilimi anlam inceleme çalışmaları için bir araç takımına (toolkit) benzetmekte, sözcük anlamından tümce anlamına kadar uzanabilen anlam örüntülerinin bilgisel kodlanmasının anlam biliminin çeşitli yöntemleriyle ortaya konduğunu belirtmektedir. Anlam biliminin alt dalı olan sözcük anlam bilim ise buna paralel olarak dilde temel öğeler sayılan sözcüklerin düz anlamından işlem ilişkilerine kadar farklı anlamsal düzeylerine odaklanmaktadır.

Bir sözcüğün işlemini aynı dilde, o sözcükle ilişkisi olan diğer sözcüklerin tamamı oluşturur, işlem ilişkilerinin betimlenmesi sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini ortaya koymanın yollarından biridir (Goldberg, 2000, Saeed, 2003; Cruse, 2006; Patrick, 2006). Bu açıdan sözcüğün anlam bilimsel sınırları, kendi anlam boyutları (düz anlam, yan anlam, değişmeceli anlam vb.) ve diğer sözcüklerle olan dizgesel ilişkileri ile belirlenmektedir. Örneğin Türkçede “göz” sözcüğü ele alındığında kendi anlam bilimsel katmanlarının yanı sıra ilişkili olduğu diğer kavramlarla birlikte anlam bilimsel sınırlarına ulaşmaktadır.

(I) Kahverengi **gözlerindeki** hüznü duyumsayabiliyordum.

(II) Sıranın **gözündeki** kitabı çıkardı.

(III) Sen benim **gözüksün**, sensiz yaşayamam.

Örnek Tümce I, II ve III incelendiğinde sözcüğün düz anlam, yan anlam ve değişmeceli anlam düzeylerini görmek mümkündür. Bu, sözcüğün kendi anlam bilimsel katmanlarını oluşturmaktadır. Öte yandan “göz” sözcüğünün anlam bilimsel uzanımları bununla sınırlı değildir. Dilin kavramsal evreninde, sözcükle ilişkili olan her öge de onun işlem sınırlarına girmektedir. Örneğin “kulak, burun, dudak” öğeleriyle birlikte anlam bilimsel denklik ilişkisi kurarken aynı sözcük “kafa” ögesiyle parça-bütün ilişkisi kurabilmektedir. Bu açıdan, bir sözcük yalnızca içkin anlamlarıyla değil, aynı zamanda işlem özellikleriyle birlikte yorumlanmalıdır.

İşlem özellikleri karşılaştırmalı sözcük anlam bilim çalışmalarında da büyük önem taşımaktadır. Söz konusu çalışmalarda özellikle yakın anlamlılık ilişkilendirmesi en yaygın biçimde karşımıza çıkan işlem ilişkilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Cruse (2006) yakın anlamlı sözcüklerin aynı çekirdek anlamı paylaşmasında rağmen tipik bağlamlarda aynı anlam özelliğini göstermeyen yapılar olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan alan yazında eş anlamlı olarak adlandırılan yapıların büyük çoğunluğunun aslında yakın anlamlılık ilişkisi kurduğu söylenebilir (Palmer, 2001; Saeed, 2003; Cruse, 2006; Murphy vd., 2010).

(IV) **Kara** haber tez duyulur.

(V) **Siyah** haber tez duyulur.

Örnek Tümce IV ve V incelendiğinde, “siyah” ve “kara” öğeleri için bağlamdan uzak bir konumda eş anlamlı demek mümkünken bağlam içerisinde kabul edilebilirlik sınırlarının zorlandığı görülmektedir. Bu kapsamda Murphy (2010) yakın anlamlılık ilişkisindeki sözcüklerin doğruluk koşulları ve tümcesel önermeyi etkilediğini, bu bağlamda birbirinin yerine kullanılma olasılığının her zaman olmadığını belirtmektedir. Bu açıdan alan yazında eş anlamlı olarak adlandırılan yapıların büyük çoğunluğunun aslında yakın anlamlılık ilişkisi kurduğu söylenebilir (Palmer, 2001; Saeed, 2003; Cruse, 2006; Murphy vd., 2010). Öte yandan, yakın anlamlılık görünüşleri yalnızca kalıplaşmış öğelerde karşımıza çıkmamaktadır. Bazı durumlarda sözcüklerden her ikisi de aynı bağlamda kullanılsa dahi anlam bilimsel söylem ezgisini etkileyen koşullar da kurulabilmektedir:

(VI) **Ak** sakallarını şöyle bir karıştırdı dede.

(VII) **Beyaz** sakallarını şöyle bir karıştırdı dede.

(VIII) **Kısa** bir kadın gelip seni sordu.

(IX) **Bodur** bir kadın gelip seni sordu.

Yukarıdaki örnek tümceler incelendiğinde ak/beyaz ve kısa/bodur sözcükleri bağlama uyum sağlarken sözcüklerin tümceye kazandırdığı tutumsal değer farklılaşabilmektedir. Bu durum da yine dilde eş anlamlılıktan çok, yakın anlamlılık düzeylerinin yaygınlığını işaret etmektedir. Bu açıdan, yakın anlamlılıkta bağlama uyum sağlayıp sağlamama, diğer bir deyişle kabul edilebilirlik koşullarına uygunluk bir ölçüt oluştururken bağlama uyum sağlayıp farklı duygu değeri yaratma da başka bir ölçüt oluşturabilmektedir.

Yakın anlamlılık görünümlerinin sınanması büyük oranda değiştirim testleriyle sağlanmaktadır. Değiştirim testleri özellikle söz dizimi alanında yaygınlıkla kullanılan, belirli bir ögenin saptanan diğer ögeyle benzer bağlam koşullarını oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla başvurulan testlerdir. Söz konusu testlerin uygulanma sürecini sınanmak istenen ögenin, bağlama hiçbir şekilde müdahale edilmeksizin, diğer ögenin yerine yerleştirilerek uygunluk düzeyinin kabul edilebilir olup olmadığının denetlenmesi oluşturmaktadır. Testte aynı anlam düzeyinde karşılık sergileyen yapıların da ortak ulamlarla/sözcüklerle yaygın olarak kullanılması gerektiği önvarsayım olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda, araştırmada Türkçede yakın anlamlılığın sınırları *geniş* ve *bol* sıfatları üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Söz konusu sıfat grubunun dizimsel ve anlamsal açılarından farklılıklar oluşturup oluşturmadığı, diğer bir deyişle dizgesel kullanıma çıktığında ne tür uzanımlarda kabul edilebilir görünümler oluşturduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu süreçte sıfatların eşdizimlilik sergilediği eylemlerle olan ilişkileri derlem temelli olarak ele alınmıştır.

2. Yöntem

Bu araştırmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel çalışmalar bilimin betimleme amacına hizmet etmekle birlikte, aynı zamanda kendinden sonraki çalışmalar için denence üretmeye yönelik öngörü sağlamaktadır (Erkuş, 2009). Araştırmada veriler içerik analizinin alt yöntemlerinden biri olan tematik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22). Tematik analiz ise içerik analizi kapsamında, elde edilen veriler içerisinde tema ve örüntüler aramak amacıyla yapılan kodlamalara dayalı bir analiz yöntemidir (Glesne, 2013). Bu çalışmada tematik analiz yöntemi ile sıfatların anlam bilimsel örüntüleri ortaya konmuştur.

3. Bulgular ve Yorum

İnceleme konusu sıfatların Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük (TDKGTS) görünümleri kontrol edildiğinde birden çok anlamsal düzeyleri olduğu görülmektedir. Bu kapsamda “geniş” sıfatına ilişkin altı, “bol” sıfatına ilişkin iki farklı tanımdan söz etmek mümkündür. Tablo 1. ve Tablo 2.de sıfatların TDKGTS kapsamındaki tanımları ve tanık tümceleri yer almaktadır.

Tablo 1: “geniş” Sıfatına ilişkin GTS’de yer alan tanımlar ve tanık tümceler

TANIMLAR	TANIK TÜMCELER
1. Eni çok olan, enli, vâsi.	“Geniş, bomboş bir taşlığın serin, rutubetli küf kokusu duyuldu.” - P. Safa
2. Alanı büyük olan, makro, dar karşıtı.	“Bu ağaç, bir geniş bostan duvarının dış tarafında idi.” - O. C. Kaygılı
3. Bol (elbise).	-
4. Kapsamı büyük, dar sınırlar içinde kalmayan, yaygın, makro.	“Geniş anlamlı.”
5. Kolay kolay tasalanmayan, hoşgörülü, rahat.	“Besbelli geniş, olabildiğince umursamaz görünmek istiyordu.” - A. İlhan
6. Çok.	“Geniş iş alanları sağlandı.”

Tablo 1 incelendiğinde “geniş” sıfatının ilk üç tanımının somut, diğerlerinin soyut uzanıma sahip olduğu gözlemlenmektedir. Somut uzanıma Tanım-1 ve Tanım-2’nin yer ya da alanın boyutuna ilişkin bir kodlama yaptığı söylenebilir. Tanık tümcelerde yer alan “geniş taşlık” ve “geniş bostan” öbekleri de bu eğilimi göstermektedir. Tanım-3 incelendiğinde ise anlam bilimsel sınırların daraltıldığı, sıfatın yalnızca “geniş elbise” öbeğinde olduğu gibi GİYECEK ulamına özgü nesnelere birlikte kullanıldığı belirtilmektedir. Sıfatın soyut uzanımlarına bakıldığında Tanım-4 ve Tanım-6’nın soyut uzanıma sahip adlarla kullanıldığı gözlemlenmektedir: Tanım-4’te kapsam/içeriği

özgü aşkınlık, Tanım-6'da niceliksel bir aşkınlıktan söz edildiğini gözlemek mümkündür. Tanım-5 ise diğer tanımlardan çok farklı olarak İNSAN ulamıyla öbek yapı oluşturacak biçimde "tasasızlık, rahatlık" uzanımını kodlamaktadır.

Tablo 2: "bol" sıfatına ilişkin GTS'de yer alan tanımlar ve tanık tümceler

TANIMLAR	TANIK TÜMCELER
1. İçine girecek şeyin boyutlarından daha büyük veya geniş olan, dar karşıtı.	"Bol zamanıma yetişti de ben onu böyle şımarık büyüttüm." - P. Safa
2. Nicelik bakımından olağandan veya alışıldandan çok, kıt karşıtı.	"Demek ki zeytinin bol ve ucuz olduğu bir yerdeymiş." - B. Felek

Tablo 2'de "bol" sıfatına ilişkin tanımlar incelendiğinde Tanım-1'in somut, Tanım-2'nin ise soyut uzanıma sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca sözlükte Tanım-1'e ilişkin sunulan tanık tümcenin tanım içeriğiyle eşleşmediği belirtilmelidir. Tanımda nesneye ilişkin bir uzanım söz konusu iken tanık tümcede soyut-uzanımsal bir varlığa ilişkin sınırlandırma yapılmaktadır. Tanım-2 incelendiğinde tıpkı "geniş" sıfatının son tanımında olduğu gibi niceliksel olarak aşkınlığa ilişkin bir kodlama yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan inceleme konusu iki sıfat işlem ilişkileri kapsamında bazı tanım düzeylerinde yakın anlamlılık sergileyebilmektedir. Özellikle "niceliksel aşkınlık" kodlayan bağlamlarda "geniş" ve "bol" sıfatları kullanılabilir. Söz konusu anlamsal yakınlıkla birlikte iki sıfatın birbiri yerine geçip geçememe koşulları değiştirim testi sonucunda ele alınacaktır.

Öte yandan, her iki sıfatın düz anlamsal uzanımları kontrol edildiğinde her ikisinin de karşıtlık çerçevesinde "dar" sıfatıyla işlem ilişkisi kurabildiği gözlemlenmektedir. "Geniş" sıfatı Tanım-2 düzeyinde "Alanı büyük olan, makro, dar karşıtı." ve "bol" sıfatının Tanım-1 düzeyinde "İçine girecek şeyin boyutlarından daha büyük veya geniş olan, dar karşıtı." içeriklerine bakıldığında her ikisinde de ortak bir karşıtlık alanı kurulabildiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan Tablo 3.teki gibi anlam bilimsel bir sema kurmak mümkündür.

Tablo 3: "geniş", "dar" ve "bol" sıfatlarının karşıtlık görünüşleri

GENİŞ		DAR		BOL
kazak		kazak		kazak
zaman	X	zaman	X	zaman
koridor		koridor		? koridor
? miktar		? miktar		miktar

Tablo 3 incelendiğinde dar sıfatının hem "geniş" hem de "bol" sıfatlarıyla belirli düzeylerde karşıtlık sergilediği görülmektedir. "Geniş kazak" ve "bol kazak" gibi düz anlamsal boyutta "dar" sıfatının her iki sıfatla karşıtlık kurabildiği gözlemlenmektedir. Öte yandan "geniş/dar koridor" gibi bazı koşullarda "dar" sıfatı "geniş" sıfatıyla karşıtlık sergilerken "bol" sıfatıyla sergileyememektedir. Öte yandan, "?dar miktar/bol miktar" öbeklerinde olduğu gibi bir diğer koşulda da "dar" ve "bol" sıfat çifti karşıtlık sergileyememektedir. Bu açıdan, yakın anlamlılık ve karşıt anlamlılık koşullarının sözcüğün anlamsal içeriğine ve tercih edilen eşdizimsel ögeye göre değişebildiği söylenebilir. Araştırma konusu sıfatların karşıtlık sınırları eşdizimlilik ve anlam tercihi görünüşleriyle daha kapsamlı bir biçimde ortaya konacaktır.

Sıfatların Eşdizimlilik Görünüşleri

Çalışmada sıfatların eşdizimlilik görünüşleri [-1 / +1 n-gram] yapıları düzeyinde ele alınmıştır. Bu kapsamda derlemde "geniş" sıfatının 4.953 defa, "bol" sıfatının 1.327 defa karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu açıdan, sınırlılıklar bağlamında, geniş sıfatının tercih edilme sıklığının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, söz konusu sıfatın tanım sayısının daha fazla olması nedeniyle daha farklı içerikleri kodlayabilmesiyle açıklanabilir. Tablo 4. ve Tablo 5.te inceleme konusu sıfatların eşdizimlilik görünüşleri yer almaktadır.

Tablo 4: “geniş” sıfatının eşdizimlilik görünümleri

GENİŞ	kapsam (447), anlam (413), ölçü (370), çap (369), kitle (350), alan (337), bant (207), kesim (135), zaman (132), aile (106), katılım (104), yetki (102), taban (96), omuz (89), boyut (69), ölçek (69), cadde (65), biçim (65), bahçe (58), çevre (54), yelpaze (54), toprak (52), bölge (50), yaprak (49), salon (48), pencere (46), ekran (45), çerçeve (43), ufuk (42), tanım (41), spektrum (40), arazi (38), bilgi (37), imkan (36), ağız (34), alın (31), aralık (30), oda (30), yüzey (30), avlu (29), sınır (28), cam (26), olanak (26), yığın (26), pazar (25), saçak (25), bulvar (21), kalça (21), özgürlük (19), hacim (18), kanat (18), kenar (18), yol (17), coğrafya (16), gövde (16), mana (16), cephe (15), ev (12), mermer (12), yatak (12), göğüs (11), koridor (11), ova (11), sınıf (11), gönül (10), kapasite (10), masa (10), orman (10), sokak (10), yaka (10).
--------------	---

Tablo 4 incelendiğinde “geniş” sıfatının kapsam (f=447), anlam (f=413), ölçü (f=370), çap (f=369), kitle (f=350) gibi soyut uzanıma sahip adlarla öbek kurma eğiliminin yüksek olduğu görülmektedir. Bu açıdan, sıfatın düz anlamsal görünümlerinden çok değişmeceli anlamsal boyutta kullanıldığı söylenebilir. Sıfat, soyut uzanımsal kullanımlar dışında “bahçe (f=58), yaprak (f=49), pencere (f=46) gibi somut adlarla da kullanılmaktadır.

Tablo 5: “bol” sıfatının eşdizimlilik görünümleri

BOL	miktar (438), su (217), para (97), ışık (45), şans (37), sayı (35), kazak (32), yağ (32), ödül (29), pantolon (23), fotoğraf (21), süt (20), soğan (19), bahşiş (17), içki (17), makyaj (17), vakit (17), limon (16), acı (15), köpük (15), vitamin (15), ağaç (14), şeker (14), dedikodu (13), dua (13), güneş (13), kazanç (12), malzeme (12), balık (11), gıda (11), çeşit (10), giysi (10), kahkaha (10),
------------	---

Tablo 5 incelendiğinde “bol” sıfatının miktar (f=438), su (f=217), para (f=97) öğeleriyle güçlü eşdizimlilikler sergilediği gözlemlenmektedir. Bu açıdan sıfatın öbek yapı oluşturduğu adlar her ne kadar somut ya da soyut da olsa tıpkı “geniş” sıfatı gibi değişmeceli anlamsal uzanımlar kurmaya yatkın olduğu söylenebilir.

Sıfatların Anlam Tercih Görünümleri

“Geniş” ve “bol” sıfatlarının tercih ettiği anlamsal ulamların niceliksel ve niteliksel açılardan ortaya konması, sıfatların uzanımlarına ilişkin derinlemesine bilgiler vermektedir. Tablo 6. ve Tablo 7.de sıfatların anlam tercihi görünümleri yer almaktadır.

Tablo 6: “geniş” sıfatının anlam tercihi görünümleri

ULAM	EŞDİZİMSEL ÖGE
1. MİKTAR	kapsam (447), ölçü (370), çap (369), ölçek (69), hacim (18), kapasite (10).
2. SOYUT-NİTELİK	anlam (413), bant (207), zaman (132), yetki (102), boyut (69), yelpaze (54), çerçeve (43), ufuk (42), tanım (41), spektrum (40), bilgi (37), imkân (36), olanak (26), pazar (25), özgürlük (19), mana (16), kadro (10), gönül (10).
3. YER	alan (337), cadde (65), bahçe (58), toprak (52), bölge (50), salon (48), pencere (46), arazi (38), oda (30), avlu (29), saçak (25), bulvar (21), yol (17), coğrafya (16), cephe (15), ev (12), koridor (11), ova (11), sınıf (11), orman (10), sokak (10).
4. TOPLULUK	kitle (350), kesim (135), aile (106), katılım (104), çevre (54), yığın (26).
5. NESNE	ekran (45), cam (26), mermer (12), yatak (12), masa (10), yaka (10).
6. VÜCUT/CANLI BÖLÜMÜ	omuz (89), yaprak (49), ağız (34), alın (31), kalça (21), kanat (18), gövde (16), göğüs (11), boy (10).
7. BİÇİMSEL NİTELİK	taban (96), biçim (65), aralık (30), yüzey (30), sınır (28), kenar (18).
TOPLAM	

Tablo 6 incelendiğinde, geniş sıfatının yedi farklı anlam bilimsel ulamı tercih ettiği gözlemlenmektedir. Sıfatın en yoğun MİKTAR ve SOYUT-NİTELİK ulamlarına ilişkin öğeleri tercih ettiği söylenebilir. Bu açıdan, kullanım düzleminde sıfat soyut uzanımsal tanımlarıyla daha çok karşımıza çıkmaktadır. Kapsam, ölçü, anlam, zaman gibi öbek yapılar yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, ulam içi öğelerin çeşitliliği açısından YER ulamı ön plana çıkmaktadır.

Tablo 7: “bol” sıfatının anlam tercihi görünümüleri

ULAM	EŞDİZİMSEL ÖGE
1. MİKTAR	miktar (448), para (97), sayı (35), ödül (29), bahşiş (17), kazanç (12), çeşit (10).
2. YİYECEK-İÇECEK	su (217), yağ (32), süt (20), soğan (19), içki (17), limon (16), acı (15), köpük (15), vitamin (15), şeker (14), balık (11), gıda (11).
3. NESNE	kazak (32), pantolon (23), malzeme (12), giysi (10).
4. DOĞA	ışık (45), ağaç (14), güneş (13).
5. SOYUT-NİTELİK	şans (37), vakit (17), dua (13).
6. ETKİNLİK	makyaj (17), dedikodu (13), kahkaha (10).
TOPLAM	

Tablo 7 incelendiğinde bol sıfatının altı farklı ulamda tercih edildiği gözlemlenmektedir. En yoğun biçimde karşımıza çıkan ulamların MİKTAR ve YİYECEK-İÇECEK olduğunu görmek mümkündür. Bu açıdan düz anlamsal görünümüleri üçüncü sırayı almaktadır.

Her iki sıfat incelendiğinde MİKTAR, SOYUT NİTELİK, NESNE olmak üzere üç farklı ulamı ortak olarak tercih ettiği gözlemlenmektedir. Ulamlar içi öğelerin kabul edilebilirlik koşulları Tablo 8.de değiştirim testi aracılığıyla sunulmuştur.

Tablo 8: “geniş” ve “bol” sıfatlarına ilişkin değiştirim testi sonuçları

SIFAT	EŞDİZİMSEL ÖGE	SIFAT	
		GENİŞ	BOL
GENİŞ	kapsam	+	-
	ölçü	+	-
	çap	+	-
	ölçek	+	-
	anlam	+	-
	bant	+	-
	zaman	+	+
	yetki	+	-
	ekran	+	-
	cam	+	-
BOL	yaka	+	+
	miktar	+	+
	para	-	+
	sayı	-	+
	ödül	-	+
	kazak	+	+
	pantolon	+	+
	giysi	+	+
şans	-	+	

Tablo 8 incelendiğinde iki sıfatın aynı ulamları tercih etmesine rağmen ulam içi ögelerde büyük oranda farklılaştıkları gözlemlenmektedir. MİKTAR ulamında ulama da adını veren üst düzey ulam içi ögeyle uyum sağlamaktadır. Soyut uzanım ulamında yalnızca zaman ögesiyle kabul edilebilir birliktelik sergileyebildiği gözlemlenmektedir. Dizgelerde tamamen ortak olarak karşımıza çıkan ulam ise GİYECEK ulamıdır. Söz konusu ulamı, NESNE ulamının alt ulamı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kapsamda giysi gibi üst düzey ulamın yanı sıra kazak, pantolon gibi temel düzey ulam içi ögelerle de eşdizimsel yapılar oluşturabilmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Türkçede yakın anlamlılık kavramı “geniş” ve “bol” sıfatları üzerinden tartışılmıştır. TDKGTS’de geniş sıfatının altı, bol sıfatının iki farklı tanım düzeyinde karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Geniş sıfatı düz anlamsal açıdan boyut ya da büyüklüğe ilişkin gönderimlere sahiptir. Söz konusu gönderimler daha çok YER ve NESNE ulamları kapsamındaki adları nitelemektedir. Öte yandan bol sıfatının tıpkı geniş sıfatında olduğu gibi boyut ya da büyüklüğe gönderimde bulunduğu fakat yalnızca NESNE ulamındaki sözcüklerle kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan ilk sınırlılık olarak sözlükte karşımıza bu durum çıkmaktadır. Sözlükteki değişmeceli anlam düzeylerine bakıldığında MİKTAR ulamında her iki sıfatın da kullanılabilirdiği söylenebilir. Öte yandan geniş sıfatının bol sıfatından farklı olarak insana ilişkin uzanımlarla da kullanıldığı görülmektedir.

İkinci aşamada sıfatların bağımlı dizinlerdeki eşdizimlilik görünümleri ele alınmıştır. Eşdizimlilik sergilediği adlar incelendiğinde geniş sıfatının niceliksel olarak daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Sıfatların her ikisinin de yoğun olarak eşdizimlilik sergilediği öbeklerin değişmeceli anlam kapsamında konumlandırılabilirdiği gözlemlenmektedir. “Geniş kapsam, geniş anlam, geniş ölçü” ve “bol miktar, bol su, bol para” öbeklerinin en yaygın karşılaşılan öbeklerden olduğunu söylemek mümkündür. Sıfatların düz anlamsal boyutundaki kullanımına bakıldığında geniş sıfatına ilişkin “geniş omuz, geniş salon”; bol sıfatına ilişkin “bol pantolon, bol kazak” öbeklerine rastlanmaktadır. Bu açıdan, eşdizimlilik görünümleri çerçevesinde boyuta ilişkin ortak uzanımları olsa da bağlamlarda kabul edilebilirlik sergileyemedikleri söylenebilir. Sonuç olarak, geniş ve bol sıfatları uzanımsal açıdan birbirine yakın bir görünüm sergilese de dizgesel kullanımları bağlamında farklı ulamları ve eşdizimsel ögeleri tercih edebildiği gözlemlenmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksan, Y. vd. (2012). "Construction of the Turkish National Corpus (TNC)". *Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. Türkiye.
- Cruse, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Erkuş, A. (2009). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya Giriş*. (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Goldberg, A. (2000). *Verbs, Constructions, and Semantic Frames. Lexical Semantics, Syntax, and Event Structure*. (Edt: M.R. Hovav, E. Doron, I. Sichel). Oxford University Press, Oxford.
- Murphy, M. L. (2010). *Lexical Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Palmer, F. R. (1991). *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Saeed, J. (2003). *Semantics*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Tavşancıl, E.ve Aslan A.E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük: <http://www.tdk.gov.tr/> (ET: 11.04.2018)

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 26.03.2018 ✓Accepted/Kabul: 08.08.2018

DOI: 10.30794/pausbed.409482

Araştırma Makalesi/ Research Article

Türker Bayrak,Ö., Aytaçoğlu, B., Yüksel Haliloğlu, E., (2019). "Linear Profile Monitoring Adapted to Construct Early Warning System in Economics: A Pilot Study From Energy Sector" , Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 34, Denizli, s. 47-55

LINEAR PROFILE MONITORING ADAPTED TO CONSTRUCT EARLY WARNING SYSTEM IN ECONOMICS: A PILOT STUDY FROM ENERGY SECTOR*

Özlem Türker BAYRAK**, Burcu AYTAÇOĞLU***, Ebru Yüksel HALİLOĞLU****

Abstract

In this study, control charts for monitoring linear profiles are adopted to early warning system (EWS) to see if global crises can be detected before they occur so that preventive actions can be taken by the policy makers. For this purpose, the relation between the annual gross domestic product (GDP) and energy consumption of G8 and big emerging countries through the years 1980-2012 is observed. Phase I analysis indicated that the model parameters are autocorrelated through time. Thus, the Shewhart and EWMA charts for linear profile monitoring are adopted to take this into account and found that EWMA is better. It is seen that the 2008 global crisis can be detected whereas relatively local Asian crisis cannot. This is the first study that integrates linear profile monitoring schemes to EWS and that takes into account the correlation among profiles with different explanatory variables (x-values) for each profile.

Keywords: Crisis, Energy, Linear Profiles, Monitoring, Control Chart.

DOĞRUSAL PROFİLLERE DAYALI KONTROL ŞEMALARININ EKONOMİDE ERKEN UYARI SİSTEMİ OLUŞTURMAK İÇİN UYARLANMASI: ENERJİ SEKTÖRÜNDE BİR PİLOT ÇALIŞMA

Özet

Bu çalışmada, küresel krizleri öngörebilmek ve dolayısıyla karar alıcılar tarafından önleyici aksiyonlar alınabilmesi amacıyla erken uyarı sistemi oluşturmak üzere doğrusal profil için kontrol şemaları adapte edilmiştir. Bu doğrultuda, gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) ile G8 ve gelişmekte olan büyük ülkelerin 1980-2012 yıllarındaki enerji tüketimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Faz I analizi model parametrelerinin zaman içinde otokorelasyon içerdiğini göstermiştir. Dolayısıyla, bu otokorelasyonu dikkate alan, doğrusal profiller için Shewhart ve EWMA şemaları kullanılmış ve EWMA şemasının daha iyi olduğu tespit edilmiştir. 2008 küresel krizinin tespit edilebildiği ancak yerel Asya krizinin tespit edilemediği görülmüştür. Bu çalışma, hem doğrusal profillerin izlenmesi için geliştirilen kontrol şemalarını erken uyarı sistemi oluşturmak amacıyla kullanan hem de açıklayıcı değişkenlerin (x-değerleri) profilden profile çeşitlilik arz etmesi ile profiller arası korelasyonu da dikkate alan ilk çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Enerji, Doğrusal Profil, İzleme, Kontrol Şeması.

* An early version of this work was presented in 9th International Statistics Day Symposium, 10-14 May 2014, Antalya, Turkey and in a seminar at Middle East Technical University, 22 May 2014.

**PhD., Assoc. Prof., Cankaya University, Department of Inter-Curricular Courses, ANKARA.

e-posta: ozlemt@cankaya.edu.tr (orcid.org/0000-0003-0821-150X)

***PhD., Asst. Prof., Ege University, Faculty of Science, Department of Statistics, İZMİR.

e-posta:burcu.aytacoglu@ege.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7164-9240)

****PhD., Assoc. Prof., TOBB ETU, Department of Management, ANKARA.

e-posta:e.yuksel@etu.edu.tr (orcid.org/0000-0001-8267-0339)

1. INTRODUCTION

Both local and global crises are unfortunately so common in history. Crises can be broadly classified as financial and economic. Financial crises are related with banking sector, currency and capital markets whereas economic crises are related with macro economic conditions like fall in GDP, current account deficits, unemployment etc. that can take the form of a recession or a depression. Financial crises affect the macro economic conditions and turn into economic crises if they are not addressed properly and preventive actions are not taken. Therefore, attempts to identify a way to forecast an incoming crisis began so that corrective actions could be taken to prevent it or at least to degrade its effects.

For this purpose, beginning with the 90s, Early Warning Systems (EWS) models trying to determine the factors leading the financial crisis are started to be developed by the international organizations like International Money Found (IMF). So far, many methods are developed starting from finding leading indicators followed by signal approach, probit approach and many more techniques like artificial neural networks. Almost all of these models try to identify the causes of the crises and based on these factors and their effects, try to figure out an incoming crisis. However, since the structure of each crisis is unique, a method that can foresee a type of crisis might not well predict another type of crisis.

Thus, in this study, a methodology is tried to be developed not based on a cause of a crisis but rather investigating a change in the affected macro economic relations. Since a crisis cause a loss in GDP whose main contributor is the consumption, the relation between GDP and energy consumption is investigated to see whether the coming crises could be foreseen. For this purpose, newly developing quality control schemes for profile monitoring are adopted. Application of a newly developed quality control technique to a macroeconomic problem is the first to the authors' knowledge. Therefore, this study is not only different from the literature by looking from the consequences side rather than causes side to a crisis but also unique by adopting a new developing quality control scheme. Besides, since the existing schemes in profile monitoring are not suitable for the structure of the data used in the analysis, their assumptions are relaxed and the schemes are adopted according to these relaxed assumptions. A brief discussion of the methods in literature for both EWS and profile monitoring, and how this study differs from them are discussed in Section 2 while the adopted methodology is given in Section 3. The results and discussion of the analysis can be found in Section 4; and finally Section 5 provides the conclusion including the future study.

2. LITERATURE REVIEW

Although the researchers and policy makers are interested in constructing EWS for crises for many years, the recent big global crisis of 2008-09 renewed this interest and its importance so that it is asked from the IMF 'to provide early warning of macroeconomic and financial risks and the actions needed to address them' by the April 2009 London summit. First attempts for crises analysis were held out in terms of finding out leading indicators (Bilson, 1979) and constructing theoretical models to explain them (Krugman, 1979). Then the EWS idea based on signals approach is proposed by Kaminsky et al. (1998) where the focus is on currency crises. In this methodology, an indicator warns about a coming crisis if it exceeds a certain threshold. As an alternative, Berg and Pattillo (1999) suggest probit based models where the dependent variable is a binary zero-one variable referring whether there is a crisis ahead or not yielding the crisis probability at different points in time which made discrete choice models popular in this area. In recent years, there are many other methods employed to construct EWS like use of binary recursive trees, artificial neural networks and genetic algorithms, Markov switching models and panel data approaches. For review of literature one can refer to Kaminsky et al. (1998), Abiad (2003), Hawkins and Klau (2000) and Frankel and Saravelos (2012).

Besides the methodology they use, developed EWS differ according to their crises definition indicating that there is no consensus in the literature on how to define crisis. Some define it in terms of nominal variables like large currency depreciations (Frankel and Rose, 1996; Kaminsky and Reinhart, 1999), while others define in terms of stock market crashes (Grammatikos and Vermeulen, 2010), or rapid decreases in asset prices (Alessi and Detken, 2011). Alternatively, there are studies defining it in terms of its real costs like loss of GDP or loss of wealth (Caprio and Klingebiel, 2003; Laeven and Valencia, 2008). In this study, we follow this last definition and consider the crisis as a loss of GDP since, whatever the definition of crisis is, it will cause a loss of GDP eventually. Hence, the global crises are tried to be detected based on the changes in relations between macroeconomic variables; namely GDP and energy consumption.

As it is stated in Lee (2006), the causal relationship between energy consumption and economic growth can be various. Simply, rising energy consumption increases the production level as well as the consumption level in a country, which results in increase in income. If causality runs from energy consumption to economic growth, it means that economy is energy-dependent and energy is a stimulus for economic growth. A decrease in energy consumption might potentially indicate a fall in income therefore; macroeconomic energy

policies should be designed accordingly. On the other hand, if causality is from economic growth to energy consumption, it indicates that economy is less energy-dependent (there are other major factors driving the economic growth) and macroeconomic policies favoring energy conservation might not have so much negative impact on economic growth, contrary to other way of causality. Finally, no causality between energy consumption and economic growth indicates that increase in energy consumption or implementation of energy conservation policies are expected to neither boost the economic growth nor shrink the income. Therefore, it is important to examine the casual relation between energy consumption and income, especially in crisis periods to design appropriate macroeconomic policies without worsening economic growth.

There are various studies analyzing this relationship for different countries and periods with different variables and techniques. The well-known initiating study in this area belongs to Kraft and Kraft (1978) reporting uni-directional causality from GNP to energy consumption for the U.S. during 1947-1974. Later studies for the U.S. concluded both supporting and contradicting results for different time periods. When emerging and developed countries are considered, it is found that some have uni-directional causality from energy consumption to GDP; while others have bi-directional, neutral, or uni-directional causality from GDP to energy consumption. As can be seen, the conclusions regarding this relation are quite ambiguous. Comprehensive summary tables outlining the features of the energy consumption-economic growth relationship can be found in Lee (2005; 2006) and Huang et al. (2008). Hence, in this study, we take causality from energy to GDP since energy is a good indicator of consumption which is the main component of GDP.

The analysis requires observing cross sectional data over time, named as longitudinal or panel data. The previous studies use panel data mainly for increasing the number of useful observations to gain accuracy in estimation (Berg et al., 2008) for all types of approaches to the problem mentioned above. However, we both differ from them in terms of methodology and the way of handling panel data. We first establish the relation between macroeconomic variables by linear regression method at each point in time separately; i.e. cross-sectional modeling. Then, to observe the behavior over time for early warning global crisis, we introduce linear profile control charts, a tool newly being developed in statistical process control (SPC).

The basic idea behind SPC is to spot a change in the process before producing a low qualified product. For this purpose, a control chart which is a graph having upper and lower limits is constructed through time. A control chart has two analysis phases. In Phase I, the aim is to evaluate the process stability and estimate the parameters for control charts by the use of historical data. Thus, the limits used in the charts are determined in this phase. The aim of Phase II analysis is to detect the shifts in process parameters as soon as possible. The current datum is compared with the determined limits for this purpose. Being within the limits is an indication of in control process. Else, the process is said to be out of control meaning it is affected by special causes of variation and an action has to be taken to return the process in control again.

So far, the control charts were related to a univariate or vector of multivariate quality characteristics. However, in some cases, the quality of a product or process can be defined as a relation between two or more variables that can be linear, nonlinear or polynomial. This relation is named as profile. The idea is mostly motivated by calibration applications (Mestek et al., 1994; Stover and Brill, 1998; Kang and Albin, 2000) where mainly the relation is linear. There are different methods developed to monitor simple linear profiles in literature for both Phases I and II. For Phase I, Mestek et al. (1994), Stover and Brill (1998) and Kang and Albin (2000) recommend T^2 type of control charts where a single control chart is produced for all parameters. Kim et al. (2003) recommend coding the explanatory variable so that the average becomes zero yielding the parameters become independent, and then constructing individual Shewhart-Type control charts for each one.

Phase II approaches are divided into two as (i) omnibus control charts for monitoring simultaneously the intercept and slope and (ii) individual control charts for monitoring them separately. T^2 and Exponentially Moving Average (EWMA) approach (Kang and Albin, 2000), Multivariate Cumulative Sum (MCUSUM) approach (Noorossana et al., 2004) are among the omnibus charts whereas EWMA chart approach of Kim et al. (2004) and Cumulative Sum (CUSUM) chart approach of Saghaei et al. (2009) are the ones for the individual control charts. Since detecting the source parameter of an out-of-control point in the omnibus charts is hard to figure out, individual charts are better for interpretation. For the other methods proposed to monitor linear profiles as well as more complicated models like polynomial and nonlinear profiles, and for further discussions and details, one can refer to Noorossana et al. (2011).

Known to the knowledge of authors, this is the first study that profile control charts are used to construct EWS in economics. For this, energy sector, which is highly encouraging area for governments and global policy makers, is selected as a pilot application and tried to figure out whether global crises defined as loss in GDP can be detected before it occurs so that preventive actions could be taken. Besides the contribution of EWS

in economics, the study contributes to the linear profile monitoring literature in two ways: (1) relaxing the assumption of same fixed X-values through all profiles which is unrealistic in our case (2) extending the methodology to the case where the profiles at different times are correlated. Although different methods considering autocorrelation within profiles are suggested in literature, there is only one study dealing with between profile correlations done by Noorossana et al. (2008). It assumes that the error term follows autoregressive model of order one (AR(1)) and again same fixed X-values are assumed for each profile. Besides, the recommended methodology is for Phase II only; i.e. it assumes all the parameters known. Therefore, it is not suitable for our practice.

3. MATERIAL AND THE METHODOLOGY

In this study, big emerging countries except Poland; i.e. Brazil, China, Egypt, India, Indonesia, Mexico, Philippines, South Africa, South Korea and Turkey, and G8 developed countries except Russia are considered. The exclusion of Russia and Poland is due to the lack of full data among the studied years 1980-2012. 1980-1994 are taken as Phase I years to estimate the parameters of control charts and the remaining years are taken as Phase II to see if the chart can detect the global 2008 crisis or 1997 Asian crisis. Although there were crises in Southern Cone of Latin America (1981-1982); Latin America (1982-1989); Western Europe (1992-1993) and Mexico (1994-1995) during Phase I period, it is thought that they will not affect the estimation procedure since they were more local crises. Actually when the stability of Phase I analysis is controlled, this belief is seen to be correct since there were no out-of-control points in those years. The annual data of GDP at current prices in \$ and primary energy consumption in quadrillion Btu is gathered from Data stream and International Energy Agency web-based data delivery system.

3.1. Phase I Methodology

Suppose for a sample j of size n collected over time, we have (x_{ij}, y_{ij}) as observations. Thus, the first subscript i denotes observation whereas j denotes the profile collected over time. Further, suppose that a simple linear regression model (can also be log-linear or double log-linear model) is adequate to model the data so that the model for the in control process is:

$$Y_{ij} = A_0 + A_1 X_{ij} + \eta_{ij}, \quad i = 1, 2, \dots, n; \quad j = 1, 2, \dots, m, \quad (1)$$

where A_0 and A_1 are the model parameters and η_{ij} are independent and normally distributed random variable with mean 0 and variance σ_η^2 . As recommended by Kim et al. (2003), explanatory variable, X , is coded by subtracting its mean to make the estimates of slope and intercept parameters independent so that separate control charts can be constructed for signaling. Thus, the model in Equation (1) transforms to

$$Y'_{ij} = B_0 + B_1 X'_{ij} + \eta_{ij}, \quad i = 1, 2, \dots, n; \quad j = 1, 2, \dots, m, \quad (2)$$

where $B_0 = A_0 + A_1 \bar{X}_j$, $B_1 = A_1$, $Y'_{ij} = Y_{ij}$, $X'_{ij} = (X_{ij} - \bar{X}_j)$, and $\bar{X}_j = \sum_{i=1}^n X_{ij}/n$. The least squares estimators of B_0 and B_1 for the jth profile are $\hat{B}_0 = \bar{y}'_j$ and $\hat{B}_1 = S_{x_j y_j} / S_{x_j x_j}$, respectively. They are both normally distributed with means B_0 and B_1 , variances σ_η^2/n and $\sigma_\eta^2 / S_{x_j x_j}$, respectively, and the covariance between them is zero. Thus, univariate control charts for each parameter, B_0 , B_1 and σ_η^2 , can be constructed separately if there is no correlation between profiles. However, in our study, due to the time series nature of the variables, there appeared correlation among the profiles making such univariate control charts inapplicable. To overcome this problem, appropriate ARIMA(p,d,q) models are fitted to each parameter given as

$$\phi(B)(1 - B)^d W_t = \theta(B)\varepsilon_t \quad (3)$$

where B is the backward shift operator defined as $B^k W_t = W_{t-k}$, $\phi(B)$ and $\theta(B)$ are polynomials of degree p and q ; respectively, d is a nonnegative integer and ε_j is independent and normally distributed random variable with mean 0 and constant variance σ . Hence, univariate control charts can now be applied to the residuals of the fitted models given in Equation (3); separately. We propose two control charts for each parameter: (i) The classical Shewhart control chart with the upper and lower limits

$$UCL = \hat{\mu} + 3\hat{\sigma}, \text{ and } LCL = \hat{\mu} - 3\hat{\sigma}; \text{ respectively,} \quad (4)$$

where $\hat{\mu}$ and $\hat{\sigma}$ are the mean and MSE of the residual of the corresponding fitted model given in Equation (3) and (ii) EWMA control chart where the EWMA statistic is the weighted average of the jth residual of Equation (3) denoted by e_j and the previous residual given as

$$Z_j = \lambda e_j + (1 - \lambda)Z_{j-1}, \quad 0 < \lambda < 1 \quad (5)$$

where λ is the weighting constant and $Z_0 = \hat{\mu}$. The upper limit, central line and lower control limit are

$$\begin{aligned} \text{UCL} &= \hat{\mu} + L\hat{\sigma} \sqrt{\frac{\lambda}{(2-\lambda)} [1 - (1-\lambda)^{2t}]} \\ \text{CL} &= \hat{\mu} \\ \text{LCL} &= \hat{\mu} - L\hat{\sigma} \sqrt{\frac{\lambda}{(2-\lambda)} [1 - (1-\lambda)^{2t}]} \end{aligned} \tag{6}$$

respectively, where L is the multiple of the sample statistic standard deviation that determines the false alarm rate. L and λ are determined according to a specified ARL given by Lucas and Saccucci (1990).

These estimates of parameters in Equations (2-6) can be used for future monitoring if they are obtained from a stable process. Hence, when the control charts are constructed there has to be no out-of-control points. If there exists, each out-of-control point is examined for an assignable cause. If it is found, the out-of-control point is discarded and the control limits are recalculated. However, since the profiles are correlated, this omission will destroy the time series structure of the data. To avoid this, imputation techniques used in time series can be employed. This procedure has to be repeated till there are no out-of-control points in Phase I data.

3.2. Phase II Methodology

Once the parameters are determined in Phase I analysis, these values can be used in Phase II analysis for future monitoring of out-of-control points, if exists. Hence, the procedure will be as follows: First we will fit the regression line given in Equation (2) for the new profile. Then, obtain the residual value from the Equation (3) for each parameter where the model parameters in Equation (3) are the values obtained during the model identification in Phase I analysis. Finally plot this residual value to the corresponding control chart where the limits are determined in Phase I. Repeat this procedure for the incoming profiles in Phase II stage.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The regression model given in Equation (2) is estimated for each year between 1980 and 1994 in Phase I analysis. Here the dependent variable, Y'_{ij} , is $\ln(GDP_{ij})$; i.e. natural logarithm of the ith country's GDP at j^{th} year, and the explanatory variable, X'_{ij} , is coded values of the natural logarithm of the ith country's energy consumption at j^{th} year, The results obtained can be seen in Table 1.

Table 1: The Estimates of the Parameters in Phase I Analysis.

Year	B ₀	B ₁	σ_{η}^2	Year	B ₀	B ₁	σ_{η}^2	Year	B ₀	B ₁	σ_{η}^2
1980	26,094	0,933	0,304	1985	26,183	0,999	0,248	1990	26,760	1,073	0,456
1981	26,141	0,926	0,303	1986	26,297	1,050	0,358	1991	26,789	1,088	0,495
1982	26,122	0,942	0,295	1987	26,428	1,060	0,421	1992	26,864	1,075	0,513
1983	26,117	0,977	0,262	1988	26,549	1,071	0,444	1993	26,905	1,059	0,484
1984	26,142	0,982	0,238	1989	26,644	1,064	0,395	1994	26,982	1,078	0,494

When the time series plots, autocorrelation and partial autocorrelation functions of each parameter are drawn, it is found that the slopes follow a Random Walk, whereas intercepts and error variances follow ARIMA(1,1,0) and AR(1) models; respectively. The fitted models are as follows:

$$\hat{B}_{1j} = B_{1(j-1)}, \tag{7}$$

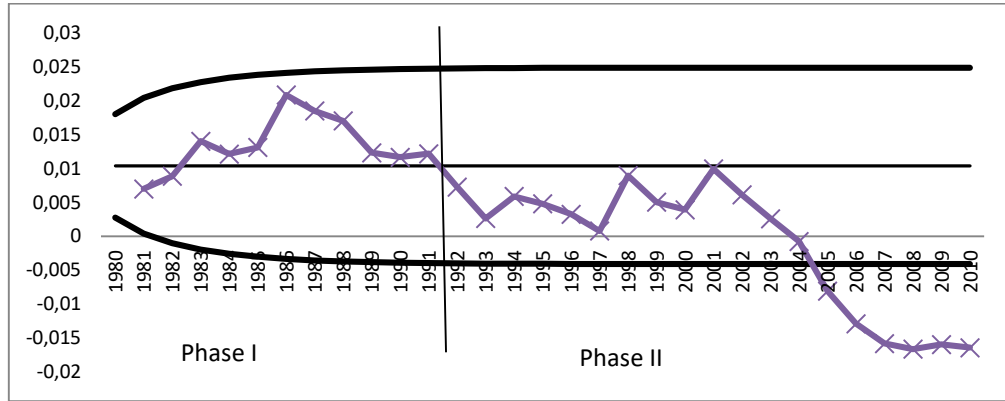
$$\nabla \hat{B}_{0j} = 0.02587 + 0.591 \nabla B_{0(j-1)}, \text{ and} \tag{8}$$

$$\hat{\sigma}_j^2 = 0.01447 + 0.9636 \sigma_{j-1}^2; \text{ respectively,} \tag{9}$$

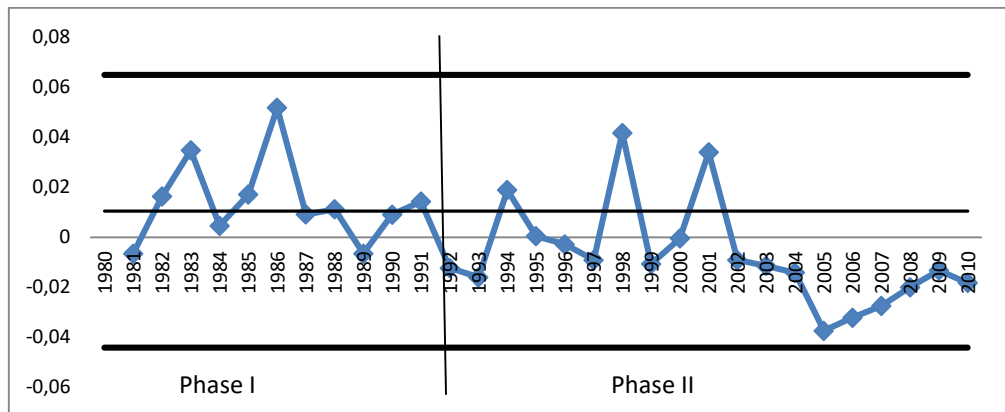
where ∇ is the difference operator. The residuals of each ARIMA model fitted are checked for normality, independence and homoscedasticity and found that there is no assumption violation. Thus, the Shewhart and EWMA charts given by the Equations (3-6) are constructed for each residual obtained from the ARIMA models given in Equations (7-9). To construct the EWMA chart λ and L are taken to be 0.15 and 2.8; respectively, to obtain approximately in-control ARL of 370 according to Lucas and Saccucci (1990).

The Shewhart and EWMA chart for the residuals of slopes' model given in Equation (7) can be found in Figure 1. As can be seen from the Phase I part of Figure 1, all the points are in-control meaning that the set control chart can be used for Phase II analysis for both methods. The corresponding charts for the residuals of intercepts' model given in Equation (8), and for the residuals of variances' model given in Equation (9) can be seen in Figure 2 and 3; respectively. Similar results can be derived from the Phase I part of each graph indicating that the process is stable and the charts constructed can be used for future monitoring of out-of-control points, if exists.

When the Phase II part of Figure 1 covering years 1995-2012 is considered, it can be seen that EWMA chart for monitoring slope changes gives an alert at 2005, three years before the 2008 global crisis whereas Shewhart chart indicates no point outside the limits. However, there is an anomaly after 2002 in Shewhart chart that all the points are below the central line which is unexpected.

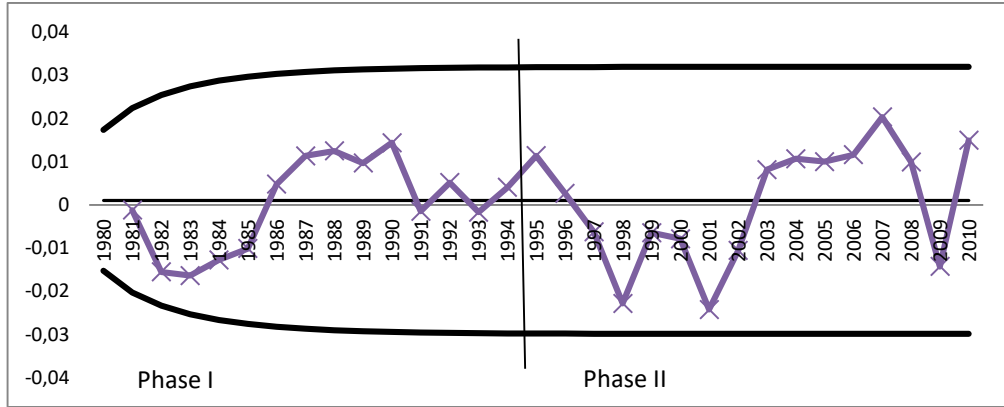
(a)

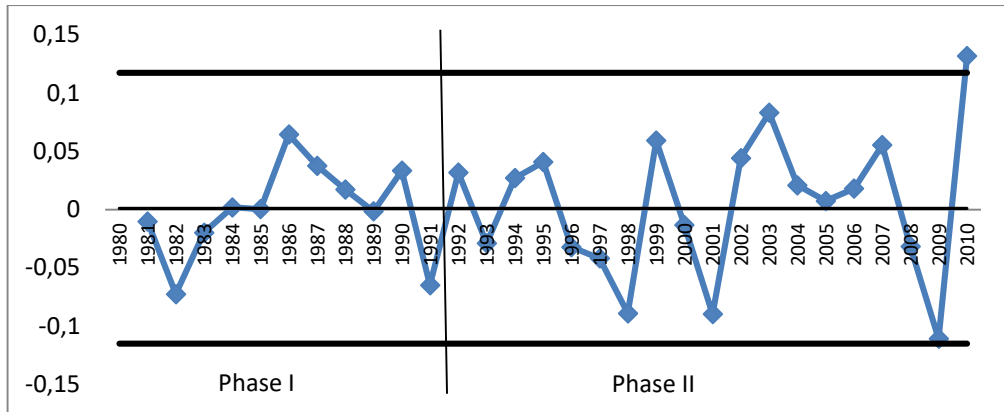
(b)

Figure 1: (a) EWMA Control Chart and (b) Shewhart Control Chart for the Residuals of the Slopes' Fitted Model

From the Phase II part of Figure 2, it can be seen that although EWMA chart for monitoring intercept changes does not yield an out-of-control point, Shewhart chart gives a signal at 2010 with a high but in-control value for 2009. Having in-boundary changes for intercept indicates that there are not significant changes in the level values of energy consumption and GDP. Combined with the implications of Figure 1, level changes for the variables are not significant; however, trend changes are suggesting a break point after 2005. This implies altered nature of the relationship between energy consumption and GDP.

(a)

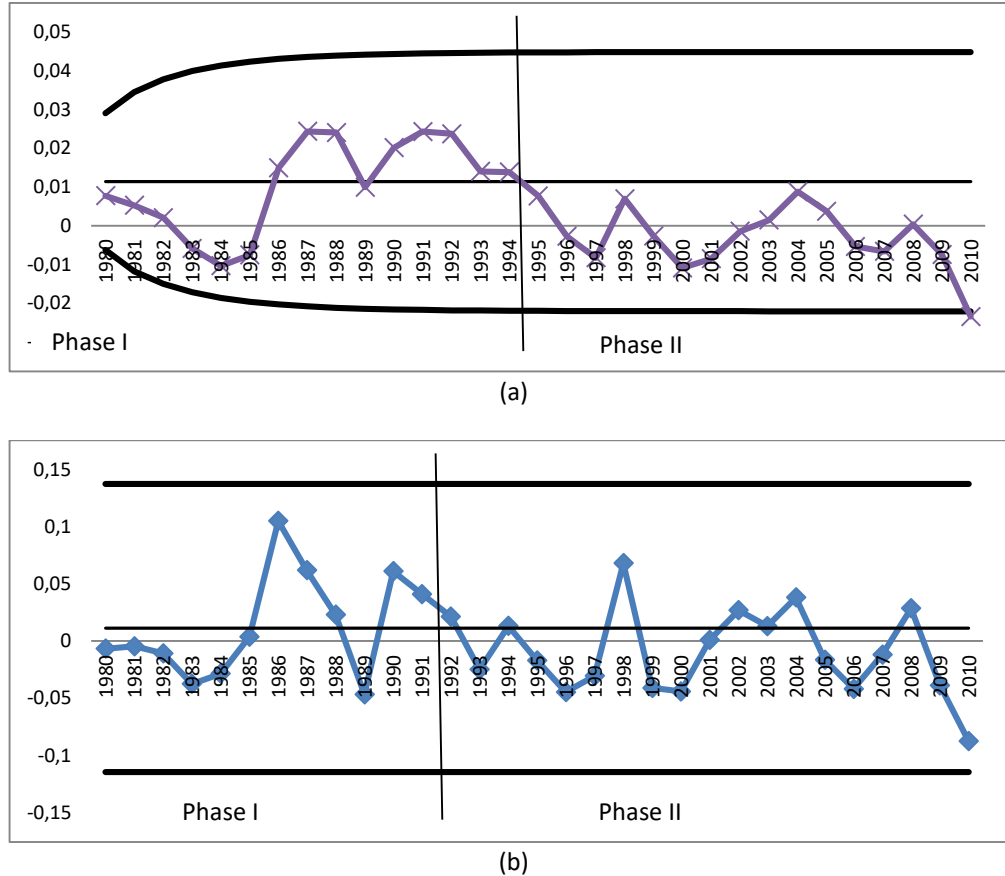

(b)

Figure 2: (a) EWMA Control Chart and (b) Shewhart Control Chart for the Residuals of Intercepts' Fitted Model.

When we consider the variance changes, we see from the Phase II part of Figure 3 that, it is in-control for both charts. However, the structure of EWMA chart is doubtful in the sense that all values of Phase II are below the central line. This is the indication of change in the model of Equation (2) which supports the alert obtained from the control chart for the residuals of the slopes' in Figure 1. Besides, it is the sign of increased volatility, which can be considered as instability in the energy consumption-GDP relationship.

The observed alterations in the energy consumption-GDP relationship indicate (i) changes in the behavior of people (both in terms of individual and industrial utilization) towards energy consumption and (ii) changes in income dependent on energy consumption. When these changes go beyond control limits, this can be accepted as significant variation in energy consumption-GDP link, which should be investigated carefully and macroeconomic energy conservation policies should be designed accordingly.

Figure 3: (a) EWMA Control Chart and (b) Shewhart Control Chart for the Residuals of Variances' Fitted Model.

5. CONCLUSION

In this study, quality control chart logic in terms of profile monitoring is integrated to construction of EWS to detect a coming global crisis. For this purpose, we use the reality that if there is a crisis, there should be loss in GDP which is the real cost of a crisis and consumption is the main component of GDP where primary energy consumption is a good indicator of it both in terms of industry and individuals' side reflecting their wealth. Thus, as a pilot study, we investigated whether a crisis can be detected by monitoring the relation between GDP and primary energy consumption. The annual data of G8 countries except Russia and big emerging countries except Poland, between the years 1980-2012, are examined. When the regression lines are fitted, it is observed that the model parameters are autocorrelated through time which violates control chart assumptions. To overcome this difficulty, we modeled them by well known ARIMA models that yield independent residuals. Then, the monitoring scheme is based on these residuals for each parameter, separately. At this stage, two alternative schemes namely Shewhart and EWMA, are considered and seen that EWMA is better to capture the 2008 global crisis although both couldn't detect the 1997 Asian crisis. However, this is an expected result since it was more local compared to 2008 crisis that affected both developed and emerging countries. Besides, the alert was seen three years before the crisis which gives quite time to policymakers to search for the reasons and take preventive actions. Of course, the other relations among monetary variables have to be considered for saying that it is about a coming crises. But this primitive initial study shows that it is a promising technique. Thus, as a future study, other relations have to be examined as well as the extension of the countries so that more local crises can be detected as well. Further, inclusion of more explanatory variables, common to all countries, would yield more precise and timely results in assessing the direction and timing of crises and/or structural change periods.

REFERENCES

- Abiad, A. (2003). "Early Warning Systems: A Survey and a Regime-Switching Approach", *IMF Working Papers*, 03/32.
- Alessi, L. and Detken, C. (2011). "Quasi real time early warning indicators for costly asset price boom/bust cycles: a role for global liquidity", *European Journal of Political Economy*, 27(3):520–533.
- Berg, A. and Pattillo, C. (1999). "Are currency crises predictable? A test", *IMF Staff Papers*, 46(2):107–138.
- Berg, J. V. D., Candelon, B. and Urbain, J.P. (2008). "A cautious note on the use of panel models to predict financial crises", *Economics Letters*, 101:80-83.
- Bilson, J. F. O. (1979). "Leading indicators of currency devaluations", *Columbia Journal of World Business*, 14(4):62-76.
- Caprio, G. and Klingebiel, D. (2003). Episodes of Systemic and Borderline Financial Crises, World Bank. <http://go.worldbank.org/5DYGICS7B0>.
- Frankel, J. A. and Rose, A. K. (1996). "Currency crashes in emerging markets: an empirical treatment", *Journal of International Economics*, 41(3–4):351–366.
- Hawkins, J. and Klau, M. (2000). "Measuring potential vulnerabilities in emerging market economies", *BIS Working Papers*, 91, Bank for International Settlements.
- Frankel, J. A. and Saravelos, G. (2012). "Can leading indicators assess country vulnerability? Evidence from the 2008–09 global financial crisis", *Journal of International Economics*, 87(2):216–231.
- Grammatikos, T. and Vermeulen, R. (2010). "Transmission of the Financial and Sovereign Debt Crises to the EMU: Stock Prices, CDS Spreads and Exchange Rates", *DNB Working Paper*, No 287, Netherlands Central Bank.
- Huang, B. N., Hwang, M. J. and Yang, C. W. (2008). "Causal relationship between energy consumption and GDP growth revisited: A dynamic panel data approach", *Ecological Economics*, 67:41-54.
- Kaminsky, G. L. and Reinhart, C. M. (1999). "The twin crises: the causes of banking and balance-of-payments problems", *American Economic Review*, 89(3):473–500.
- Kaminsky, G. L., Lizondo, S. and Reinhart, C. M. (1998). "The leading indicators of currency crises", *IMF Staff Papers*, 45(1):1–48.
- Kang, L. and Albin, S. L. (2000). "On-line monitoring when the process yields a linear profile", *Journal of Quality Technology*, 32(4):418–426.
- Kim, K., Mahmoud, M. A. and Woodall, W. H. (2003). "On the monitoring of linear profiles", *Journal of Quality Technology*, 35(3):317–328.
- Kraft, J. and Kraft, A. (1978). "On the relationship between energy and GNP", *Journal of Energy Development*, 3:401-403.
- Krugman, P. (1979). "A model of balance-of-payments crises", *Journal of Money, Credit and Banking*, 11(3):311–325.
- Laeven, L. and Valencia, F. (2008). "Systemic Banking Crises: a New Database", *IMF Working Paper*, No 08/224.
- Lee, C. C. (2005). "Energy consumption and GDP in developing countries: A cointegrated panel analysis", *Energy Economics*, 27:415-427.
- Lee, C. C. (2006). "The causality relationship between energy consumption and GDP in G-11 countries revisited", *Energy Policy*, 34:1086-1093.
- Lucas, J. M. and Saccucci, M. S. (1990). "Exponentially weighted moving average control schemes: properties and enhancements", *Technometrics*, 32(1):1–29.
- Mestek, O., Pavlik, J. and Suchánek, M. (1994). "Multivariate control charts: control charts for calibration curves", *Fresenius' Journal of Analytical Chemistry*, 350(6):344–351.
- Noorossana, R., Amiri, A., Vaghefi, S. A. and Roghanian, E. (2004). "Monitoring quality characteristic using linear profile", *Proceedings of the 3rd International Industrial Engineering Conference*, Tehran, Iran.
- Noorossana, R., Amiri, A. and Soleimani, P. (2008). "On the monitoring of autocorrelated linear profiles", *Communications in Statistics-Theory and Methods*, 37(3):425–442.
- Noorossana, R., Saghaei, A. and Amiri, A. (2011). *Statistical Analysis of Profile Monitoring*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
- Saghaei, A., Mehrjoo, M. and Amiri, A. (2009). "A CUSUM-based method for monitoring simple linear profiles", *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 45(11):1252–1260.
- Stover, F. S. and Brill, R. V. (1998). "Statistical quality control applied to ion chromatography calibrations", *Journal of Chromatography A*, 804(1–2):37–43.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 30. 03. 2018 ✓Accepted/Kabul: 14. 05. 2018

DOI: 10.30794/pausbed.411141

Araştırma Makalesi/ Research Article

Demir, C. ve Güleç, Ö. F., (2019). "Araştırma Ve Geliştirme Giderlerinin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: Bist İmalat Sektörü Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.57-72.

ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME GİDERLERİNİN FİRMA KÂRLILIĞI ÜZERİNE ETKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Caner DEMİR*, Ömer Faruk GÜLEÇ**

Özet

Bu çalışmanın amacı, Ar-Ge yatırımlarının işletmelerin kârlılığı üzerindeki etkilerinin tespit edilmesidir. Çalışmanın örneklemi, Borsa İstanbul'da (BİST) imalat sektöründe 2005 – 2016 tarihleri arasında faaliyet gösteren 60 işletmeden oluşmaktadır. Ar-Ge giderleri ile kârlılık arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemlerinden Sistem-GMM modeli kullanılarak incelenmiştir. Buna ek olarak, firma büyüklüğü (toplam varlıklar, toplam öz kaynaklar ve piyasa değeri), sermaye yapısı (finansal kaldıraç oranı, finansman oranı) likidite (cari oran) ve maddi duran varlık oranları da modele dâhil edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, Ar-Ge giderleri ile kârlılık arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, firma büyüklüğü, likidite ve maddi duran varlık oranları ile kârlılık arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Finansal kaldıraç oranı ve finansman oranı kârlılık üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Ar-Ge Faaliyetleri, İmalat Sanayii, Kârlılık, TMS 38, Sistem-GMM.*

JEL Sınıflandırması: O14, O30, C33, M40, M41, M49,

THE EFFECT OF RESEARCH AND DEVELOPMENT EXPENSES ON FIRM PROFITABILITY: EVIDENCE FROM BIST MANUFACTURING SECTOR

Abstract

The purpose of this study is to find out possible effects of R&D investments on firms' profitability. The sample of the study consists of 60 firms operating in the manufacturing sector in Borsa Istanbul (BIST) between 2005 and 2016. The association between R&D expenses and profitability is examined by using the System-GMM model that is one of the panel data analysis methods. In addition, firm size (total assets, total equity and market value) capital structure (financial leverage and debt ratio), liquidity (current ratio) and tangibility ratios are also included in the model. According to the results, there is a positive and statistically significant relationship between R & D expenses and profitability. Besides, there is also positive and statistically significant relationship between the firm size, liquidity, tangibility ratios and profitability. The financial leverage ratio and the debt ratio have a negative and statistically significant effect on profitability.

Keywords: *R&D Activities, Manufacturing Industry, Profitability, IAS 38, System-GMM*

JEL Classification: O14, O30, C33, M40, M41, M49,

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, MANİSA.
e-posta:caner.demir@cbu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-3840-6335)

**Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, KIRKLARELİ.
e-posta:omerfarukgulec@klu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-8890-1140)

1. GİRİŞ

Bilginin ve teknolojinin ayırt edici itici güç olduğu günümüzde, küreselleşme ve uluslararası rekabetin artış göstermesiyle birlikte işletmeler bilgiye yatırım yaparak rekabet avantajı sağlamak ve farklılaşma stratejileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sürekli değişen ve gelişen teknoloji, işletmeler tarafından sunulan mal ve hizmetlerin yaşam süresini kısaltmakta ve bu nedenle işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmesi için yenilikçi olma ihtiyacı daha çok hissedilmektedir. Araştırma ve geliştirme faaliyetleri, iktisadi bir açıdan bakıldığında da teknolojik gelişme sağlayarak emek ve sermayenin verimliliğini arttıran eylemler bütünü olarak yorumlanabilir. Bu faaliyetler sonucunda yakalanan yeni teknolojik patika, firmaların (işletmelerin) üretim sürecinde daha az sermaye ve daha az emek ile daha yüksek üretim düzeylerini yakalayabilmesine imkân tanımaktadır. Sermaye ve emeğin daha verimli hale gelmesinin yanı sıra, araştırma ve geliştirme faaliyetleri sayesinde stok yönetimi ve muhasebe sistemleri gibi operasyonel alanlarda meydana gelen bilişsel ilerlemeler de firmaların etkinlik ve verimlilik düzeylerini arttırmaktadır. Güncel ekonomik büyüme literatürüne göre, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de fiziki sermaye yatırımlarının yanı sıra araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımlar tarafından belirlenmektedir. Hatta, daha yakın döneme ait çalışmalar, büyümenin “cennetten gelen refah (*mana from heaven*)” şeklinde dışsal bir katkı olarak değil, ekonomi içerisinde içsel olarak belirlenen ve büyüme sürecini de doğrudan etkileyen bir süreç olarak tanımlamışlardır (Dışsal teknolojik gelişme için bkz. Solow, 1957. İçsel teknolojik gelişme için ise bkz. Romer, 1986; Lucas, 1988; Romer, 1990; Grossman ve Helpman, 1991; Aghion ve Howitt, 1992).

Araştırma ve Geliştirme faaliyetleri, tanımı itibarıyla işletmelerde yeni ürün veya üretim süreçleri geliştirmeye ve/veya uygulamaya yönelik sistematik ve yaratıcı aktiviteler bütünüdür (Albez, 2017:85). Bu düzenli çalışmalar, bilim ve teknolojinin gelişmesine katkı sağlayacak ürün, sistem, araç ve malzeme gibi somut çıktılar ortaya koyabileceği gibi yazılım, teknik veya süreç gelişimi gibi soyut çıktılarla da gerçekleşebilir.

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yapılan yatırımlar, işletmelerin daha kaliteli ve etkin bir şekilde üretim yapabilmesi ya da rekabetçi bir ürün veya hizmet geliştirmesine katkı sağlayacağından, yapılan harcamalar hiç şüphesiz işletmelerin satış gelirleri ve kârlılıkları üzerinde de olumlu etkiler ortaya çıkaracaktır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da 2005 – 2016 yılları arasında faaliyet gösteren 60 işletmenin finansal tablolarından elde edilen veriler kullanılarak Ar-Ge giderleri ile kârlılıkları arasındaki ilişki diğer kontrol değişkenleriyle birlikte panel veri analizi yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Ar-Ge harcamalarının birçok işletme için belirleyici olması ve bu tür giderlerin kârlılık ve diğer firma değişkenleri üzerindeki potansiyel etkilerinin tespiti bu çalışmanın oluşturulmasındaki en temel motivasyondur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, araştırma ve geliştirme giderlerinin özellikleri ve farklı disiplinler açısından nasıl ele alındığı üzerinde durularak dünya ve Türkiye’de Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin genel değerlendirmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırma ve geliştirme harcamaları ile firma performansı (kârlılık) arasındaki ilişkiyi ele alan literatürdeki diğer çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde, örneklem sürecinin belirlenmesi ve değişkenlerin tanımlanması ile birlikte hipotezler geliştirilerek kullanılan model ve bulgulardan bahsedilmiş ve son bölümde çalışmanın sonuçları tartışılmıştır.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE AR-GE FAALİYETLERİ

Küreselleşen dünyada rekabet avantajı sağlayabilme ve inovasyon temelli bir kalkınma süreci içerisinde yer almanın en önemli göstergelerinden birisi olan araştırma ve geliştirme faaliyetleri ülkeler ve şirketlerin farklılaşma misyonlarında hayati görev üstlenmektedir. Dünyada başta gelişmiş ülkeler ve OECD ülkeleri olmak üzere birçok ülke Gayrisafi Yurtiçi Hasılları içerisindeki Ar-Ge payını artırma politikası sürdürmekte ve yeni bilimsel ve teknolojik alanlara yatırımlar yapmaktadır. Dünya genelinde ülkelerin Ar-Ge faaliyetleri için toplam harcadığı miktar 1.7 Trilyon Dolar olarak gerçekleşmiş ve 10 ülkenin yapmış olduğu harcamalar toplam harcamaların %80’ini oluşturmaktadır (Erişim Tarihi 20.03.2018, <http://uis.unesco.org/>). Dünya Bankası verilerine göre, son yıllarda dış ticaret açısından büyük ilerlemeler kaydeden Çin’in 1996 yılında Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı %0,56 iken, 2015 yılında bu oran %2,07’ye yükselmiştir. Tablo 1’de dünyada Ar-Ge harcamaları ile başı çeken ve sanayi ve teknoloji açısından en gelişmiş ülkelerin GSYİH içinde Ar-Ge payları yer almaktadır. İsrail ve Güney Kore’nin yaklaşık %4,3 ile ilk sıralarda yer aldığı sonuçlara göre, Amerika Birleşik Devletleri’nde bu oran %2,75; Japonya’da %3,39; Almanya’da %2,89 ve Fransa’da %2,23 olarak gerçekleşmiştir. Ar-Ge harcamalarında özel sektörün payı, tüm ülkelerde kamu ve üniversite tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge harcamalarının payından daha yüksek olup, bu oran İsrail, Güney Kore, Japonya ve Slovenya’da en yüksek düzeydedir.

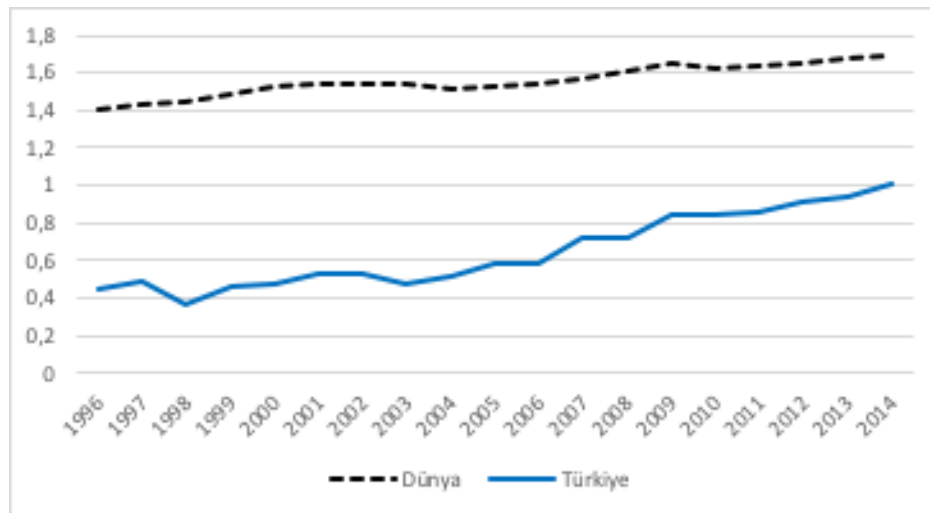
Tablo 1. Ülkelerin Ar-Ge/GSYİH Oranları (2014 yılı itibariyle)

Sıralama	Ülkeler	Ar-Ge/GSYİH	Özel Sektör Payı
1	İsrail	% 4,28	% 84,76
2	Güney Kore	% 4,27	% 78,22
3	Japonya	% 3,39	% 77,75
4	Finlandiya	% 3,17	% 67,71
5	İsveç	% 3,14	% 67,04
6	Avusturya	% 3,06	% 70,82
7	İsviçre	% 3,00	% 69,3
8	Danimarka	% 2,97	% 63,76
9	Almanya	% 2,89	% 67,48
10	A.B.D.	% 2,75	% 71,08
11	Belçika	% 2,46	% 71,21
12	Slovenya	% 2,38	% 77,34
13	Fransa	% 2,23	% 64,97
14	Singapur	% 2,19	% 61,17
15	İzlanda	% 2,02	% 61,06
###	Türkiye	% 1,00%	% 49,77

Kaynak: <http://uis.unesco.org/> ; Erişim Tarihi 20.03.2018.

Not: Verilerin karşılaştırılmasında uyumluluk sağlanması amacıyla, daha güncel olan ancak eksik gözlemlerin bulunduğu 2015, 2016 veya 2017 yılları yerine 2014 yılı verileri temel alınmıştır.

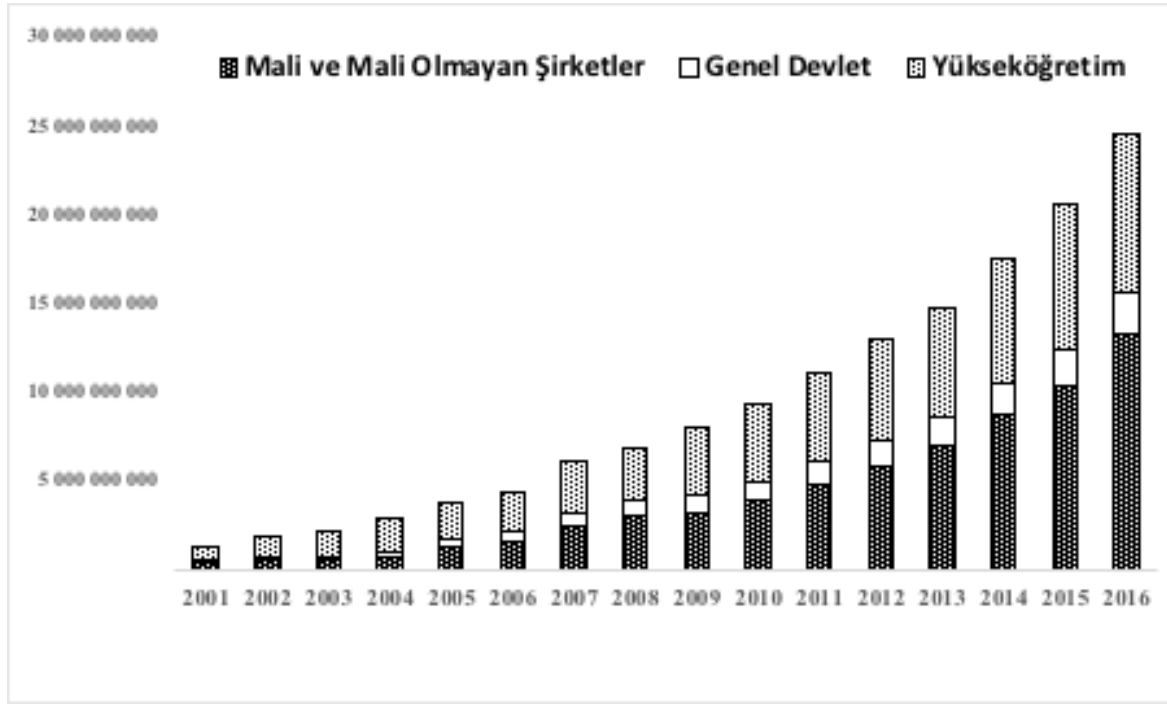
Ar-Ge harcamaları Türkiye açısından ele alındığında, özellikle son yıllarda Ar-Ge'ye yönelik faaliyetlerde ciddi artışlar görülmektedir. Ancak Şekil 1 incelendiğinde, Ar-Ge faaliyetlerinin henüz istenilen düzeyde olmadığı ve araştırma geliştirme giderlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içerisindeki payının dünya ortalamasının altında seyrettiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) verilerine göre, 1996 – 2014 tarih aralığında, tüm ülkelerin ortalama Ar-Ge/GSYİH oranı yaklaşık %1,56 olarak gerçekleşmişken, bu oran Türkiye'de aynı dönem için ortalama %0,65 olarak tespit edilmiştir. Ancak 2014 yılı itibariyle Türkiye için %1 sınırı aşılmış ve Şekil 1'de görüldüğü üzere son yıllarda aradaki fark, azalma eğilimi göstermektedir.

Şekil 1. Ar-Ge Giderlerinin GSYİH İçindeki Payı (Ar-Ge/GSYİH %)

Kaynak: <http://data.uis.unesco.org> , Erişim Tarihi 20.03.2018

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan, Türkiye'ye ait daha güncel verilere bakıldığında, 2016 yılı itibarıyla, Türkiye'nin toplam Ar-Ge harcamasının yaklaşık 24,65 Milyar TL olarak gerçekleştiği gözlenmektedir. Bu harcamaların %50'si Ar-Ge personel harcamasına, %10'u Ar-Ge yatırım harcamasına ve %40'lık kısmı ise diğer cari Ar-Ge harcamalarına tahsis edilmiştir. Ar-Ge faaliyetlerinde yer alan insan kaynağı değerlendirildiğinde, 2001 yılında 27.698 olan insan kaynağı gücü, 2016 itibarıyla 136.953 olmuştur. Şekil 2'de, Ar-Ge harcamalarının sektörler açısından dağılımına yer verilmiş ve diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de özel sektörün payının toplam harcamalar içerisindeki payı başı çekmektedir. Mali ve mali olmayan şirketlerin, yani özel sektörün payı yıllar itibarıyla ortalama %45,7 olup, 2016 yılında %54,2'ye yükselmiştir. Bu oran ve değerlerin Türk Lirası cinsinden hesaplanması nedeniyle, satın alma gücü paritesine göre hesaplanan UNESCO verileri ile TÜİK verileri kısmi farklılıklar gösterebilmektedir.

Şekil 2. Ar-Ge Harcamalarının Sektörler Açısından Dağılımı

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> , Erişim Tarihi 20.03.2018

Ar-Ge harcamaları muhasebe perspektifinden değerlendirildiğinde, Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)'de TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardı içerisinde ele alınan Ar-Ge harcamaları, araştırma ve geliştirme giderleri olarak ikiye ayrılmıştır. TMS 38'in 8. maddesinde araştırma "Yeni bir bilimsel ya da teknik bir bilgi ve anlayış kazanma amacıyla üstlenilen özgün ve planlı incelemedir." şeklinde tanımlanmıştır. Yine aynı maddeye göre geliştirme ise "Ticari üretim ya da kullanıma başlamadan önce, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş malzeme, aygıt, ürün, süreç, sistem ya da hizmetlerin üretim planı veya tasarımında araştırma sonuçları ya da diğer bilgilerin uygulanmasıdır." TMS 38'e göre araştırma giderleri yeni bir bilgiye ulaşılması, üretim teknikleri ve teknolojileri üzerinde araştırmalar yapılması gibi sonuçları henüz belirsiz faaliyetler olduğundan giderleştirilir (Örten vd. 2014:568). Ancak geliştirme faaliyetleri açısından durum değerlendirildiğinde, TMS 38'deki tanımdan da anlaşılacağı üzere sonuçları belirlenmiş bir proje veya faaliyetten bahsedilmektedir ve bu nedenle aktifleştirilir. Vergi kanunları açısından değerlendirildiğinde, Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre, işletmeler, TMS 38'den farklı olarak araştırma ve geliştirme giderlerini tamamını birbirinden ayırt etmeksizin gider olarak kaydetmektedir.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin firma performansı üzerindeki etkisini ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Firma performansı çalışmalarda pek çok farklı değişkenlerle ele alınmış olsa da genel itibarıyla kârlılık, hisse senedi getirisi ve satışlardaki büyüme gibi temel değişkenler çalışmalarda öne çıkan unsurlar olmaktadır. Bu çalışmalardan Branch (1974) 1950-1965 yılları için 111 işletme ve 7 sektörün kârlılığını gecikmeli modellerle incelemiş ve Ar-Ge faaliyetlerinin geçmiş kârlılıktan etkilendiğini ve gelecekteki kârlılığı ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilediğini vurgulamıştır. Morbey ve Reithner (1990), Ar-Ge harcamaları ile satış büyüme hızı arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit ve etmiş ve incelenen 173 işletmeden daha çok Ar-Ge yatırımı yapan işletmelerin satışlarının da diğer işletmelere göre çok daha hızlı artış gösterdiğini belirtmiştir. Chauvin ve

Hirschey (1993), Ar-Ge aktivitelerinin işletmenin gelecekteki nakit akışlarına pozitif katkı sağlayacağını ve firmanın piyasa değerini artıracığını belirtmiştir.

Sougiannis (1994), Amerika için 1975-1985 yılları arasını ele alarak gerçekleştirdiği çalışmada, Ar-Ge harcamalarının işletmelerin muhasebe kazançları ve piyasa değerleri üzerine etkisini incelemiş, 7 yıllık bir dönem için Ar-Ge harcamalarındaki 1 birimlik artışın, kârlılığı yaklaşık 2 birim ve piyasa değerini 5 birim artırdığı tespit edilmiştir. Hundley vd. (1996), Japon ve Amerikalı işletmeler açısından Ar-Ge yoğunluğu ile kârlılık ve likidite arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlara göre, Japon firmaların kârlılık ve likidite dalgalanmalarına rağmen Ar-Ge harcamalarına daha çok önem verdikleri ve kârlılık düştüğünde daha çok Ar-Ge harcaması yaptıklarını tespit etmiştir. Del Monte ve Papagni (2003), 1989-1997 dönemi için İtalya'da 500 işletmelik bir örnekleme oluşturdukları çalışmada firma büyümesi ile Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişkiyi firma büyüklüğü açısından ele almışlardır. Büyüme ile Ar-Ge'nin doğru orantılı bir şekilde hareket ettiğinin belirtildiği çalışmada, inovatif faaliyetlerin geleneksel sektörlerdeki büyümeyi özellikle teknoloji ağırlıklı sektörlerden daha çok tetiklediği vurgulanmıştır.

Lantz ve Sahut (2005), işletmeleri Ar-Ge harcamalarının yoğunluklarına göre gruplandırarak finansal performanslarının yönünü tayin etmeye çalışmıştır. Ar-Ge Giderleri / Faiz ve Vergi Öncesi Kâr ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar / Ar-Ge Giderleri gibi değişkenlerle ölçülen model sonuçlarına göre yüksek Ar-Ge yatırımı yapan işletmelerin finansal performansları göreceli olarak daha zayıftır. Jefferson vd. (2006) Çin'de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada özellikle sermaye yoğun ve yüksek satış hacmine sahip işletmelerin yoğun Ar-Ge faaliyetlerinde buldukları ve Ar-Ge giderlerinin firma büyüklüğü, kârlılık ve piyasa yoğunluğu değişkenleri ile pozitif ilişkili olduğu belirtilmiştir. Anagnostopoulou ve Levis (2008) Birleşik Krallık'ta 1990-2003 tarihleri arasında faaliyet gösteren işletmelerin Ar-Ge yoğunlukları ile satış ve brüt kâr kalemlerindeki ilişkiyi incelemiş ve Ar-Ge faaliyetlerinin özellikle faaliyet kârlılığının sürdürülebilirliği üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca inovasyonun brüt kâr, satışlar ve hisse başına kâr ile pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Coad ve Rao (2010), 1973-2004 tarihleri arasında Amerikan imalat sanayi için gerçekleştirdiği çalışmada, büyüme ile Ar-Ge arasındaki ilişkiyi toplam satışlar, çalışan sayısı, faaliyet kârı değişkenleriyle ele almıştır. Önceki yıllarda artan çalışan sayısı ve satışların sonraki yıllarda yapılan Ar-Ge harcamaları ile ilişkili olduğunu belirttiği çalışmada satışlardaki büyüme hızının Ar-Ge üzerindeki etkisinin kârlılığa göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Çiftçi ve Cready (2011), 1975 – 2003 tarih aralığı için New York Borsası, AMEX ve Nasdaq endekslerinde yer alan işletmelerin Ar-Ge harcamalarını firma büyüklüğü üzerinden ele almış ve Ar-Ge faaliyetleri daha yoğun, büyük işletmelerin küçük işletmelere göre daha yüksek kazanç sağladıkları ve bu kazançların daha sürdürülebilir olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ölçek ekonomisinden dolayı firmanın büyüdükçe daha yüksek tutarlarda inovasyon harcaması yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Apergis ve Sorros (2014), 1990-2011 döneminde A.B.D. enerji sektöründe faaliyet gösteren 183 işletmeyi elektrik üretimlerinde fosil ürünler ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanmalarına göre sınıflandırmış ve kârlılık değişkenleriyle birlikte nakit akışlarını da modele dâhil etmiştir. Beklenildiği üzere, yenilenebilir enerji kapsamındaki işletmelerin Ar-Ge harcamaları ile kârlılıkları arasında güçlü ve pozitif bir ilişkiye rastlanılmıştır.

Ülkemizde araştırma ve geliştirme giderlerinin firma performansı üzerine etkilerini ele alan çalışmalar incelendiğinde firma temelli ve makroekonomik değişkenlere dayalı çalışmalara rastlanılmaktadır. Ar-Ge harcamalarını firma düzeyinde ele alan çalışmalar, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren işletmelerin finansal tablolarından yararlanarak finansal oran temelli analizlere dayandırılmıştır. Ar-Ge harcamalarına ilişkin makro değişkenlerden yararlanılan çalışmalarda ise zaman serisi analizleri üzerinden uzun ve kısa dönemli ilişki inceleyen çalışmalar öne çıkmaktadır.

Ar-Ge harcamalarını finansal tablolara dayalı inceleyen çalışmalardan Karacaer vd. (2009), 2005-2006 yılları arasında BİST'te yer alan ve finansal olmayan 84 işletme ve 174 firma-yıl gözlemi açısından Ar-Ge harcamalarının işletme performansı üzerine etkilerini incelemiştir. Çalışmada, Ar-Ge giderlerinin hesaplanmasında Ar-Ge/Toplam Faaliyet Giderleri değişkeni kullanılmış ve temel bir bağımsız değişken olarak modellerde yer almıştır. Çalışmada bir diğer Ar-Ge değişkeni olarak Ar-Ge/Net Satışlar kullanılmış ve Ar-Ge yoğunluğu olarak isimlendirilmiştir. Firma büyüklüğü değişkenlerinden toplam varlıkların ve çalışan sayısının kontrol değişkenleri olarak kullanıldığı modellerde piyasa temelli (hisse senedi getirisi) ve muhasebe temelli (varlıkların kârlılığı, ROA) bağımlı değişkenler tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Ar-Ge harcamaları ile firma performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Ayrıca Ar-Ge harcaması yapan firmaların göreceli olarak daha büyük ve daha çok personele sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğan ve Yıldız (2013), 2008-2011 yılları için 173 işletmenin Ar-Ge harcamalarının kârlılık üzerindeki etkisini incelediği çalışmada Ar-Ge değişkeni için Ar-Ge/Toplam Satışlar'ı kullanmış ve iki bağımlı kârlılık değişkeni olarak varlık ve öz sermaye kârlılığı (ROA ve ROE) değişkenlerini modele dâhil etmiştir. Kaldıraç oranı, satışlar ve cari oranın kontrol değişkeni olarak yer aldığı regresyon modeli

sonuçlarına göre, kârlılık ile Ar-Ge harcamaları arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Ar-Ge harcaması yapan firmaların yapmayan firmalara göre kârlılık oranları daha yüksek seviyededir.

Belirli bir sektör açısından Ar-Ge harcamalarının kârlılık üzerine etkisini ele alan çalışmalardan Kiracı ve Arsoy (2014), 2007-2011 tarihleri aralığında Metal Eşya sektörü için 25 işletmeyi incelemiştir. Önceki çalışmalarda da belirtildiği gibi, Ar-Ge yoğunluğu değişkeni ile 5 kârlılık oranı (Aktif Karlılık Oranı, Öz Sermaye Karlılık Oranı, Brüt Kar Oranı, Faaliyet Karı Oranı ve Net Kar Oranı) arasında korelasyon analizi ve T testi uygulamıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre, Ar-Ge yatırımları ile faaliyet kar oranı ve öz sermaye karlılık oranları arasında negatif ve anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Sonuçlara ilişkin değerlendirmede Ar-Ge giderlerinin Kurumlar Vergisi Kanunu gereği gider yazılarak indirim konusu yapılması ve aktifleştirilmemesine değinilmiştir. Kocamış ve Güngör (2014), 2009-2013 yılları için BİST teknoloji sektöründe yer alan 16 işletmenin kârlılık verileri ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve 3 kârlılık değişkeni olarak faaliyet kâr/zararı, vergi öncesi kâr/zararı ve dönem net kâr/zararını belirlemiştir. Literatürde yer alan diğer çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da kârlılık değişkenleri ile Ar-Ge giderleri arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır. Yücel ve Ahmetoğulları (2015) yine teknoloji ve bilişim alanında faaliyet gösteren 135 işletmeyi ele almış ve 14 yıllık bir süreç içerisinde dönem net kârı ve hisse başına kâr değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre, Ar-Ge giderlerindeki değişim 3 dönem gecikmeli olarak hisse başı kârdaki değişimi etkilemekte, bir başka ifadeyle Ar-Ge harcamalarının kârlılığa etkisi aynı dönemde değil 3 yıl sonra gerçekleşmektedir. Öztürk ve Zeren (2015), 2007-2014 çeyreklik verilerle imalat sektöründe yer alan 26 işletmenin Ar-Ge harcamaları ile satış büyüme hızları arasındaki ilişkiyi Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi kullanarak incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Ar-Ge harcamalarının satış büyüme hızı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ve bu etkinin 6 ay yani 2 çeyrek sürdüğü tespit edilmiştir. İmalat sektöründe Kimya endüstrisinde faaliyet gösteren 20 işletmenin 2001-2014 yılları arasında finansal performansları ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen Alper ve Aydoğan (2016), 1 yıl gecikmeli olarak kârlılık değişkenlerinin Ar-Ge üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu saptamıştır.

Çiçek ve Onat (2012) çalışmasında Ar-Ge faaliyetlerini inovasyon başlığı altında değerlendirmiş ve BİST Bilişim ve teknoloji sektöründe yer alan 9 işletmenin etkinliğini Veri Zarflama Analizi ile ölçmüşlerdir. Belirlenen üç adet girdi değişkeni, maddi olmayan duran varlıkların değişimi, aktif toplamı içerisindeki payı ve Ar-Ge giderleri iken, çıktı değişkenleri, aktif kârlılığında ve satışlardaki yüzde değişimidir. Araştırma sonuçlarında 5 işletmenin etkin olduğu ve maddi olmayan duran varlıklar ve Ar-Ge faaliyetlerine yatırım yaparak satışlarını yükselten işletmelerin başarılı olduğu vurgulanmıştır. Çok kriterli karar verme kriterlerinden TOPSİS yöntemi kullanarak finansal performansın farklı finansal oranlarla ölçüldüğü Demirhan ve Aracıoğlu (2017) çalışması elde edilen skorlarla BİST teknoloji endeksindeki işletmelerin inovasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İnovasyon göstergesi olarak Ar-Ge giderlerinin ve maddi duran varlıkların kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre, elde edilen skorlar ile inovatif faaliyetler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Ar-Ge yatırımlarının hisse senedi getirileri ile ilişkisini zaman serisi yöntemleri kullanarak ele alan çalışmalardan Özcan vd. (2014), BİST'e kote teknoloji ve bilişim sektöründe yer alan 16 işletmenin 2000-2013 çeyreklik verilerini incelemişlerdir. Literatürde beklenenin aksine nedensellik analizi sonucunda sadece hisse senedi getirilerinin Ar-Ge harcamaları üzerinde olumlu etkisi olduğu elde edilmiştir. Çalışmada bu durum, Ar-Ge harcamalarının gerek işletme bazında gerekse ülke bazında ciddi oranlara ulaşamamış olması ve bu tür giderlerin hisse senetlerini etkileyecek seviyede olmadığı şeklinde ifade edilmiştir.

Elmas ve Polat (2016), çalışmasında Kurumsal Yönetim Endeksi kapsamında yer alan imalat firmalarının 2007-2015 çeyreklik verilerini kullanarak firma performansı ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Firma performansının satışların kârlılığı ve satışlardaki büyüme olarak değerlendirildiği ve 1 yıl gecikmeli olarak kurulan model sonuçlarına göre, Ar-Ge yatırımlarının hem cari yıl hem de 1 yıl sonrası açısından firma performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ar-Ge harcamalarının etkisini makroekonomik değişkenler aracılığıyla ele alan çalışmalardan Korkmaz (2010), 1990-2008 yılları arasında Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanarak incelemiştir. Sektörlere ve harcama gruplarına göre TÜİK üzerinden elde edilen Ar-Ge değişkeni ve GSYİH'nın logaritmasının alındığı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, her iki değişkenin uzun dönemde birbirlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Hata düzeltme ve Granger nedensellik testi sonuçlarına göre kısa dönemde Ar-Ge harcamalarının GSYİH'yi etkilediği belirlenmiştir. Demirgüneş ve Üçler (2016), 1992-2013 çeyreklik verileri ile büyüme ve Ar-Ge harcamaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testleri ile analiz etmiştir. Büyümenin satışlardaki yüzdesel değişim ile açıklandığı modelde Ar-Ge değişkenine ek olarak, maddi olmayan duran varlıklar ve kârlılık değişkenlerine de yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, firma büyümesi ile Ar-Ge harcamaları ve kârlılık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır. Ancak maddi olmayan duran varlıklar ve faaliyet nakit akımları ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Albeni ve Doğan (2015), 2005-2011 yılları arasında imalat sanayisinde faaliyet gösteren ve TÜİK rassal anketi sonucunda örneklem kapsamına alınan 25.394 işletmenin yenilikçi faaliyetlerinin firma performansı

üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Ar-Ge değişkeninin ilgili işletmenin belirtilen yıllarda yenilik yapıp yapmaması şeklinde belirlendiği çalışmada, ciro, çalışan sayısı, firma yaşı gibi değişkenler kullanılmış ve firma performansı ile Ar-Ge faaliyetleri arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır.

4. ARAŞTIRMA TASARIMI

4.1. Örneklem Süreci, Değişkenler ve Hipotezler

İşletmelerin Ar-Ge faaliyetleri ile kârlılıkları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma 2005-2016 yılları arasında Borsa İstanbul'da aralıksız faaliyet gösteren imalat sanayi işletmelerini kapsamaktadır. Üretim işletmelerinde teknolojiye yapılan yatırımların giriş bölümünde de belirtildiği gibi hem faktör verimliliğini artırıcı hem de faaliyetleri kolaylaştırıcı ve rekabetçiliği artırıcı bir etkisi olduğundan çalışmanın örnekleme için imalat sanayi işletmeleri tercih edilmiştir. Çalışmada Borsa İstanbul'a (BİST) kote ve verilerine ulaşılabilen 60 işletme yer almıştır. Analiz için kullanılan veriler Thomson Reuters Eikon Database veritabanı ve Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) temin edilmiştir.

Çalışmada firmaların Ar-Ge harcamalarının kârlılığa etkisinin tespit edilmesinde aşağıdaki gibi bir fonksiyonel yapı kurulmuş ve literatürde yer alan kontrol değişkenleri de modele dâhil edilmiştir.

$$PROF = f(RD, SIZE, CURRAT, TANGR, INDEBT)$$

Modelde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin açıklamaları ve ilgili değişkenlere yönelik literatürle uyumlu olarak kurulan hipotezler şu şekildedir;

Kârlılık: Modelde kârlılığı temsilen bağımlı değişken olarak işletmelerin net dönem kârı/zararı verisi kullanılmış ve modellerde "PROF" kısaltmasıyla yer almıştır.

Ar-Ge Giderleri: İşletmelerin kâr zarar tablosunda yer alan araştırma ve geliştirme giderleri modelde bağımsız değişken olarak kullanılmış ve modellerde "RD" kısaltmasıyla yer almıştır. Literatürde birçok çalışmada Ar-Ge harcamaları ile işletme kârlılığı arasında pozitif bir ilişki beklenildiğinden ilk hipotez;

H1: Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) giderleri ile firma kârlılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Firma Büyüklüğü: Firma büyüklüğünü temsilen, dirençlilik kontrolü de yapılması amacıyla birden çok değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler, modellerde yer alan kısaltmalarıyla işletmelerin toplam varlıkları "TOTAS", toplam öz kaynakları "TOTEQ" ve piyasa değerleridir "MARCAP". Literatürde diğer çalışmalarda da firma büyüklüğü ile kârlılık arasında pozitif bir ilişki beklenildiğinden ikinci hipotez;

H2: Firma Büyüklüğü ile firma kârlılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Likidite: İşletmelerin kısa vadeli yükümlülüklerini ödeyebilme gücünü gösteren likidite oranlarından Cari Oran (Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler) modele eklenerek hem dâhil edilmemiş değişken problemi (omitted variable) engellenmiş hem de likidite ile kârlılık arasındaki pozitif ilişki vurgulanmıştır. Modellerde Cari Oran "CURRAT" şeklinde kısaltılmıştır.

H3: Likidite ile firma kârlılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Maddi Duran Varlık Oranı: İşletmeler, yeni ve net bugünkü değeri pozitif olan projelere yatırım yaparak kârlılıklarını artırma yoluna giderler. Dolayısıyla duran varlık yatırımı işletmelerin kârlılıkları ile doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. Modellerde "TANGR" maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranı olarak ele alınmıştır.

H4: Maddi Duran Varlık Oranı ile firma kârlılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Borçluluk Düzeyi: İşletmelerin finansman yapısının değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılan oranlardan Finansal Kaldıraç Oranı (Toplam Yükümlülükler/Aktif Toplamı) ve Finansman Oranı (Toplam Yükümlülükler/Toplam Öz Kaynaklar), modellerde sırasıyla "FINLEV" ve "DEBT" kısaltma isimleriyle dâhil edilmiştir. Kısaca, yukarıdaki fonksiyonel yapıda *INDEBT* olarak ifade edilen borçluluk düzeyi ampirik analizde iki farklı değişken ile gözlenecektir. Literatürde borçluluk düzeyi ile kârlılık arasındaki ilişki negatif yönlü olduğundan son hipotez şu şekildedir.

H5: Borçluluk düzeyi ile firma kârlılığı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır.

4.2. Metodoloji

Birden fazla kesitin yine birden çok zaman boyutu ile analiz edilmesi hem kesit hem de zaman boyutu içeren bir veri seti oluşmasını sağlamakta ve oluşan bu veri setleri ile yapılan analizler, panel veri analizi olarak adlandırılmaktadır. Tek bir zaman boyutuna sahip kesit veri analizi yöntemi veya tek bir kesit boyutuna sahip zaman serisi analizi yöntemlerine kıyasla, panel veri analizi, daha yüksek serbestlik derecesi ve daha çok örneklem değişkenliği sunması nedeniyle ekonometrik tahminlerin etkinliğini arttırmaktadır (Hsiao vd., 1995). Öte yandan, toplam veri yerine mikro verilerle çalışmaya imkan tanınması da panel veri analizinin önemli bir avantajıdır. Örneğin tüm nüfusun ekonomik davranışlarını toplam verilerle analiz etmek yerine, bireylere ait mikro gözlemler toplayarak analiz etmek veya tüm firmaların toplamından oluşan toplam veriler yerine firmalar özelinde toplanan veriler ile analiz etmek, daha kesin sonuçlar sunabilmektedir (Hsiao vd., 2005). Basit bir panel veri modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + u_{it} \quad ; \quad i = 1, \dots, N \quad ; \quad t = 1, \dots, T \quad ; \quad u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (1)$$

Burada i ve t indisleri sırasıyla kesit ve zaman boyutlarını, α parametresi sabit bir terimi, X değişkeni açıklayıcı faktörü, β parametresi bu açıklayıcı değişkene ilişkin katsayıyı ve u parametresi ise artıkları ifade etmektedir. Artıklar ise μ_i ve v_{it} gibi iki unsurdan meydana gelmekte, bunlardan ilki gözlenemeyen bireysel spesifik etkileri ifade ederken ikincisi bunların dışında kalan hataları temsil etmektedir.

Her ne kadar sunulan bu basit formdaki model, statik bir yapıyı temsil etse de doğası gereğince ekonomide pek çok ilişki, dinamik bir yapı içerisindedir (Baltagi, 2005: 135). Bu nedenle, (1) numaralı denklemdeki gibi dinamik olmayan panel veri modelleri, model içerisine bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin eklenmesiyle dinamik bir yapıya kavuşturulabilir.

$$y_{it} = \alpha + \delta y_{i,t-1} + \beta X_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Burada, bağımlı değişkenin gecikmeli değerinden elde edilmiş parametreyi göstermektedir. Ancak dinamik yapıdaki bu model, eşitliğin sağ tarafında hem bağımlı değişkenin gecikmeli değeri hem de bu bağımlı değişkene ait artıkların bulunması nedeniyle içsellik (endojenlik) sorununa yol açmaktadır. İçsellik sorununun bulunması durumunda en küçük kareler (EKK) tahmin edicisine dayalı yöntemler, sapmalı ve tutarsız katsayılar vereceği için, araç değişken kullanımına imkan tanıyan tahmin edicilerin kullanılması önerilmektedir (Baltagi, 2005: 113). Bu da araç değişken (instrument variable-IV) tahmin edicisi veya Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile mümkün olabilmektedir.

Anderson ve Hsiao (1981, 1982) bu noktadan hareketle, modelin birinci farkını alarak olası sapmaları ve birim etkiyi ortadan kaldırmayı düşünmüş ve fark değişkenlerindeki negatif işaretli unsurlar, yani ikinci terimler, araç değişken olarak kullanılacak şekilde, aşağıdaki gibi basit bir fark modelini önermiştir;

$$\Delta y_{it} = \delta \Delta y_{i,t-1} + \beta \Delta X_{it} + \Delta u_{it} \quad (3)$$

Anderson ve Hsiao (1981, 1982) tarafından önerilen bu basit çözüm, Holtz-Eakin, Newey, and Rosen (1988) ile Arellano ve Bond (1991) tarafından çok değişkenli araç kullanımına izin veren fark-GMM şeklinde geliştirilmiştir. Burada, fark alma işlemi nedeniyle sabit terim model içerisinde yer almamaktadır. Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) ise fark-GMM yaklaşımına araç değişkenlerin birinci farklarının sabit etkiler ile ilişkisiz olduğu şeklinde ek bir varsayım ekleyerek sistem-GMM modelini geliştirmişlerdir. Basit bir anlatımla, fark-GMM yaklaşımı, düzeyleri farklar için araç olarak kullanırken sistem-GMM yaklaşımı farkları düzeyler için araç olarak kullanmaktadır (Roodman, 2009: 86). Sistem-GMM yaklaşımında fark-GMM'den farklı olarak, sabit terimi model içerisinde bulundurup bulundurmama seçeneği bulunmaktadır. Yöntem temelde kesit boyutu yüksek, ancak zaman boyutu kısa olan örneklem için tasarlanmıştır ($N > T$). Kullanılan çok sayıda araçların sayısının ise kesit boyutundan az olması gerekmektedir (Roodman, 2009: 128).

Bu çalışmada tahmin edilen modeller ise dinamik bir formda, sistem-GMM yaklaşımına uygun bir şekilde aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

Model 1:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Model 2:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \beta_3 TOTEQ_{it} + \beta_4 CURRAT_{it} + \beta_5 TANGR_{it} + \beta_6 FINLEV_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Model 3:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \beta_3 TOTAS_{it} + \beta_4 CURRAT_{it} + \beta_5 TANGR_{it} + \beta_6 FINLEV_{it} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Model 4:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \beta_3 MARCAP_{it} + \beta_4 CURRAT_{it} + \beta_5 TANGR_{it} + \beta_6 FINLEV_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Model 5:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \beta_3 TOTEQ_{it} + \beta_4 CURRAT_{it} + \beta_5 TANGR_{it} + \beta_6 DEBT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Model 6:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \beta_3 TOTAS_{it} + \beta_4 CURRAT_{it} + \beta_5 TANGR_{it} + \beta_6 DEBT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Model 7:

$$PROF_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{i,t-1} + \beta_2 RD_{it} + \beta_3 MARCAP_{it} + \beta_4 CURRAT_{it} + \beta_5 TANGR_{it} + \beta_6 DEBT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

Burada, (4) numaralı denklemde yer alan Model 1, açıklayıcı değişken olarak bağımlı değişkenin gecikmeli değerine ek olarak sadece Ar-Ge harcamalarını içerirken diğer altı model, çalışmada yer alan diğer açıklayıcı değişkenleri de içermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, firma büyüklüğü ve borçluluk düzeyleri, dirençlilik sınaması yapılması amacıyla birden çok değişkenle tahmin edilmiştir. Modellerin ve katsayıların dirençliliğini sınamak adına böyle bir yol izlenmiştir. Buna göre, denklem (5) - denklem (10) arasındaki altı adet modelde, firma büyüklüğün temsilen sırasıyla toplam öz kaynaklar, toplam varlıklar ve firmaların piyasa değeri kullanılırken firmanın borçluluk düzeyi için finansal kaldıraç oranı ve borçluluk oranı değişkenleri kullanılmıştır. Bir sonraki bölümde yer alan ampirik analizde, kurgulanan bu yedi modeldeki değişkenlerin tümü doğal logaritması alınarak tahmin edilecektir.

5. ÇALIŞMANIN BULGULARI

Bu bölümde, bir önceki bölümde sunulan veriler ve ekonometrik yöntem kullanılarak elde edilen ampirik bulgulara yer verilecektir. Panel veri analizinden elde edilen katsayılara değinmeden önce bir takım ön istatistiklerin sunulması ve incelenmesinde yarar vardır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin temel betimleyici istatistikler, Tablo 2’de yer almakta olup değişkenlerin tümü doğal logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Toplamda 60 firmaya ait 2005-2016 dönemini kapsayan bir veri seti olmasına rağmen, bazı değişkenlerde gözlem kaybı bulunması nedeniyle analiz kısmen de olsa dengesiz (unbalanced) bir panel veri seti ile uygulanacaktır.

Tablo 2. Betimleyici İstatistikler

	Ortalama	Standart Hata	En Küçük Değer	En Büyük Değer	Firma	Gözlem
Değişken						
LPROF	17.45	1.91	11.09	21.99	60	602
LRD	14.32	1.90	8.98	20.80	60	701
LTOTEQ	19.56	1.54	15.48	23.97	60	720
LTOTAS	20.29	1.61	15.63	25.41	60	720
LMARCAP	19.76	1.69	15.62	24.27	60	720
LCURRAT	0.61	0.49	-1.53	2.92	60	720
LTANGR	-1.37	0.81	-4.75	-0.15	60	720
LFINLEV	-0.89	0.52	-3.04	-0.04	60	720
LDEBT	-0.15	0.93	-2.99	3.06	60	720

Not: Tüm değişkenler, doğal logaritması alınarak rapor edilmiş ve analizde de bu şekilde kullanılmıştır.

Firmalara ait karlılık durumunu belirleyen bu değişkenlerin birbirleri arasında da birtakım ilişkiler bulunması muhtemeldir. Bu durum analizlerde çoklu doğrusallık (*multicollinearity*) sorununa yol açabileceği ve tahmin gücünü düşüreceği için, analiz öncesinde kullanılacak olan değişkenler bu açıdan test edilmelidir.

5.1. Değişkenler Arasındaki Çoklu Doğrusallığın Test Edilmesi

Sapmasız ve tutarlı tahmin sonuçları elde edebilmek için açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu bulunmamalı ve bu durum tahmin öncesinde sınanmalıdır (Greene, 2012: 89-91). Bu durumun göz ardı edildiği çok değişkenli regresyon tahminlerinde, açıklayıcı değişkenlerin birbirleri arasında olan ilişki, bunların her birisinin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin de eksik veya hatalı gözlenmesine yol açacaktır. Böyle bir durumun olması halinde, klasik bir yaklaşım olarak, çoklu doğrusallık sorununa yol açan açıklayıcı değişkenlerin normalize edilerek tahmine geçilmesi yolu izlenmektedir.¹ Çoklu doğrusallık sorununa ilişkin karar ise tahminde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin buldukları model içerisindeki varyans artış faktörleri (VIF) hesaplanarak verilmektedir.

Tablo 3'te yer alan test sonuçları, açıklayıcı değişkenlerin gerçek değerleri ve normalize edilmiş değerleri için VIF değerlerini sunmaktadır. Bir "baş parmak kuralı" olarak, VIF değerinin 10'dan küçük veya tolerans değerinin (1/VIF) 0.10'dan büyük olması gerekmektedir. Tablo 3'ün üst panelinde yer alan ortalama VIF değerlerine göre, serilerin gerçek değerleri, kurgulanan modellerin tümü için çoklu doğrusallık sorununun bulunduğu işaret etmektedir. Bu sorun ise ağırlıklı olarak, LTOTEQ, LTOTAS, LMARCAP ve LFINLEV değişkenlerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın araştırma sorusunun temelini oluşturan LRD değişkeni de yüksek bir VIF değerine sahip olsa da hem temel bir değişkenin gerçek değerlerinin tutulmak istenmesi hem de yukarıda sayılan dört değişkenin normalize edilmesi halinde bu değişken ile çoklu doğrusallık ilişkisi bulunan başka bir değişkenin kalmayacağı ihtimali düşünülerek LRD değişkeni gerçek haliyle bırakılmıştır. Bu nedenle, sadece bu dört değişken normalize edilmiştir. Tablo 3'ün alt panelinde yer alan VIF değerleri ise, normalize etme işlemi sonucunda, modellere ait ortalama VIF değerlerinin 10'un altına düştüğünü, hatta yaklaşık 5 düzeyinde sonuçlar elde edildiğini göstermektedir. Ortalama VIF değerlerinin yanı sıra, değişkenlere özgü VIF değerlerinin de bir tanesi hariç 10'un altına düştüğü gözlenmektedir. Sadece, Model 4'te yer alan LRD değişkeni, normalizasyon işlemi sonucunda da 11.27 gibi bir VIF değerine sahip olduğu gözlenmiş, ancak bu modelin ortalama değeri 5.60 olarak hesaplandığı için bunun bir sorun teşkil etmeyeceği kanısına varılmıştır.

1 x gibi bir değişkenin normalize edilmesi işlemi basitçe, $z_i = \frac{x_i - \min(x)}{\max(x) - \min(x)}$ formülüne göre yapılmış ve 0 ile 1 arasında değer alan normalize

edilmiş bir seri oluşturulmuştur. Burada Z_i , x değişkeninin normalize edilmiş halini temsil etmektedir. Normalize etme işlemi, her bir kesit (firma) özelinde ayrı ayrı uygulanmıştır.

Tablo 3. Açıklayıcı Değişkenler Arası Çoklu Doğrusallık Durumunun Test Edilmesi

Açıklayıcı Değişkenlerin Gerçek Değerlerine Göre Çoklu Doğrusallık Sınaması	Model 2		Model 3		Model 4		Model 5		Model 6		Model 7	
	VIF Değeri	Tolerans Değeri	VIF Değeri	Tolerans Değeri	VIF Değeri	Tolerans Değeri	VIF Değeri	Tolerans Değeri	VIF Değeri	Tolerans Değeri	VIF Değeri	Tolerans Değeri
Değişkenler												
LRD	81.04	0.01	81.90	0.01	80.52	0.01	81.90	0.01	81.72	0.01	81.21	0.01
LTOTEQ	93.34	0.10					82.31	0.01				
LOTAS			90.19	0.01					82.43	0.01		
LMARCAP					90.42	0.01					83.15	0.01
LCURRAT	8.19	0.12	8.19	0.12	8.02	0.12	7.29	0.13	7.29	0.13	7.31	0.13
LTANGR	4.16	0.24	4.21	0.23	4.17	0.23	4.47	0.22	4.48	0.22	4.47	0.22
LFINLEV	12.34	0.08	11.57	0.08	11.56	0.08						
LDEBT							2.92	0.34	2.84	0.35	2.86	0.35
Ortalama VIF Değeri	39.81		39.21		38.94		35.78		35.75		35.80	
Açıklayıcı Değişkenlerin Normalize Edilmiş Değerlerine Göre Çoklu Doğrusallık Sınaması												
Değişkenler												
LRD	9.50	0.10	8.72	0.11	11.27	0.08	6.57	0.15	6.59	0.15	8.13	0.12
LTOTEQ *	3.58	0.27					3.57	0.28				
LOTAS *			4.40	0.22					3.96	0.25		
LMARCAP *					4.98	0.20					4.99	0.20
LCURRAT	3.13	0.31	3.13	0.31	3.13	0.31	7.29	0.13	7.30	0.13	7.30	0.13
LTANGR	4.33	0.23	4.40	0.22	4.22	0.23	4.60	0.21	4.71	0.21	4.47	0.22
LFINLEV *	4.43	0.22	4.99	0.20	4.42	0.22						
LDEBT							2.83	0.35	2.88	0.34	2.84	0.35
Ortalama VIF Değeri	4.99		5.13		5.60		4.97		5.09		5.55	

Not: Tablonun üst kısmında yer alan varyans artış faktörü (VIF) değerleri, normalizasyon işlemi öncesi değerleri, alt kısmında yer alan VIF değerleri ise normalizasyon işlemi sonrasında elde edilmiş değerlerdir. Alt kısmında yer alan değişkenlerden (*) ile işaretlenmiş olanlar normalize edilmiş olup diğer değişkenler bu işleme tabi tutulmamıştır. Çoklu doğrusallık sorununun olmaması için, bu değerlerin 10'un altında olması veya (1/VIF) olarak hesaplanan tolerans değerlerinin 0.10'dan yüksek olması gerekmektedir. Model 1, sadece LRD açıklayıcı değişkenine sahip olduğundan bu model için VIF hesaplaması yapılmamıştır.

5.2. Sistem-GMM Tahmin Sonuçları

Bir önceki bölümde tanımlanan yedi farklı modelden elde edilen ampirik bulgular, Tablo 4’te yer almaktadır. Kullanılan sistem-GMM tahmin edicisi ile dinamik yapıda modeller tahmin edildiği için, tahmin edilen her bir modelde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri de açıklayıcı değişken olarak yer almaktadır. İlk model dışındaki diğer tüm modellerde firma büyüklüğünü, likidite durumunu, maddi duran varlık durumunu ve borçluluk durumunu temsil eden değişkenler kullanılırken Model 1’de firmaların net kârlılık durumu sadece net kârlılığın gecikmeli değeri ve Ar-Ge harcamaları kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarının değerlendirilmesinde geçmeden önce, sistem-GMM tahmin edicisine ilişkin bazı tanısal testleri yorumlamak gerekir. Modelin bir bütün olarak anlamlılığını sınavan Wald Testi sonuçları, tahmin edilen modellerin tümünün kendi içlerinde bir bütün olarak anlamlı olduklarını göstermektedir. Boş hipotezi, kullanılan araçların geçerli olduğu şeklinde tanımlanan Hansen J-Testi sonuçlarına göre ise tüm modeller için boş hipotezin kabul edildiği söylenebilir. Roodman (2009), modelin geçerli sayılabilmesi için bu test istatistiğinin olasılık değerinin 0,10’dan büyük olması gerektiğini belirtmektedir. Bağımlı değişken açısından ikinci dereceden bir otokorelasyon bulunup bulunmadığını test eden Arellano-Bond Testi “otokorelasyon yoktur” şeklindeki bir boş hipoteze dayanmaktadır. Bu testten elde sonuçlar, doğru tahmin edilen bir dinamik panel veri modelinden beklendiği üzere, birinci dereceden otokorelasyonun bulunduğu, ikinci dereceden otokorelasyonun ise bulunmadığına işaret etmektedir. Ayrıca modellerin tahmininde kullanılan araç değişken sayıları da kesit (firma) sayısından küçük olduğu için yapılan tahminlerde bu bakımdan da bir sorun bulunmamaktadır.

Model 1, bu çalışmanın temel motivasyonu olan Ar-Ge harcamalarının firmaların kârlılığını pozitif yönde etkileyip etkilemediği sorusunu cevaplamak amacıyla düzenlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, sadece Ar-Ge harcamalarında meydana gelen artışlar, firmaların net kârlılığını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Kısaca, hipotez 1 bu temel modele göre doğrulanmaktadır. Model 2, Model 3 ve Model 4, Ar-Ge değişkenine ek olarak diğer değişkenlerin ve hipotezlerin test edilmesi amacıyla firma büyüklüğü, likidite, maddi duran varlık ve borçluluk düzeyi değişkenlerini içermektedir. Model 2, 3 ve 4’te firma büyüklüğü değişkenleri farklılaşmış ve modellerde sırasıyla toplam öz kaynaklar, toplam varlıklar ve piyasa değeri değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca bu modellerde yine firmaların borçluluk düzeyine ilişkin iki değişkenden birisi olan Finansal Kaldıraç Oranı (Toplam Yükümlülükler/Aktif Toplamı), “FINLEV” kullanılmıştır. Model 2, Model 3 ve Model 4’te yer alan tahmin sonuçlarına göre, Ar-Ge harcamalarında meydana gelen artışlar firmaların kârlılığını istatistiki olarak anlamlı bir şekilde arttırmaktadır. Buna ek olarak kârlılığın gecikmeli değerinde, toplam öz kaynaklarda, cari oranda ve maddi duran varlık oranında meydana gelen artışlar da firmaların kârlılığını istatistiki olarak anlamlı bir şekilde arttırmakta, ancak finansal kaldıraç oranında meydana gelen artışlar ise firmaların kârlılığını istatistiki olarak anlamlı bir şekilde azaltmaktadır. Dolayısıyla belirtilen değişkenler kullanılarak oluşturulan modellerde beş hipotez de doğrulanmıştır.

Borçluluk düzeyinin Finansman Oranı (Toplam Yükümlülükler/Toplam Öz Kaynaklar), “DEBT” ile ölçüldüğü ve diğer değişkenlerin yine aynı değerlerle yer aldığı değerlendirmeler Model 5, Model 6 ve Model 7’de ele alınmıştır. Üç modelde de elde edilen tahmin sonuçlarına göre, Ar-Ge giderlerinde yaşanan artışlar firmaların kârlılığını istatistiki olarak anlamlı bir şekilde arttırmaktadır. Önceki modellerde de olduğu gibi, kârlılığın gecikmeli değerinde, toplam öz kaynaklarda, dönen varlıkların kısa süreli borçlarını gösteren cari oranda ve maddi duran varlık oranında meydana gelen artışlar da firmaların kârlılığını istatistiki olarak anlamlı bir şekilde arttırmaktadır. Yine beklenildiği üzere, finansman oranında yani işletmelerin borçluluk düzeyinde meydana gelen artışlar ise firmaların kârlılığını istatistiki olarak anlamlı bir şekilde azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle, beşinci hipotez, borçluluk düzeyinin finansman oranı olarak kabul edildiği modeller için de kabul edilmektedir.

Tahmin edilen yedi adet model sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, elde edilen bulgular birbirleri arasında oldukça tutarlı ve beklenen yönde etkilere işaret etmektedir. Tahminlerin dirençliliğini test etmek amacıyla kullanılan üç farklı büyüklük değişkeni ve iki farklı borçluluk değişkeni de yine birbirleriyle benzer sonuçlar vermekte, yani firma büyüklüğü ve borçluluk durumunun firmaların kârlılığı üzerinde sırasıyla pozitif ve negatif etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Ar-Ge ve diğer değişkenlere yönelik kurulan tüm hipotezler literatürle uyumlu olarak kabul edilmiştir.

Tablo 4. Sistem-GMM Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: KÂRLILIK (LPROF)							
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
<i>LPROF</i> _{t-1}	0.487*** (0.041)	0.221*** (0.014)	0.263*** (0.018)	0.361*** (0.014)	0.207*** (0.015)	0.219*** (0.018)	0.346*** (0.014)
<i>LRD</i>	0.155*** (0.034)	0.104*** (0.016)	0.109*** (0.016)	0.095*** (0.012)	0.148*** (0.012)	0.145*** (0.017)	0.123*** (0.010)
<i>LTOTEQ</i>	-	1.465*** (0.036)	-	-	1.568*** (0.046)	-	-
<i>LTOTAS</i>	-	-	1.482*** (0.065)	-	-	1.630*** (0.047)	-
<i>LMARCAP</i>	-	-	-	1.265*** (0.038)	-	-	1.347*** (0.043)
<i>LCURRAT</i>	-	0.697*** (0.077)	0.772*** (0.080)	0.813*** (0.061)	0.644*** (0.076)	0.838*** (0.075)	0.610*** (0.068)
<i>LTANGR</i>	-	0.115*** (0.042)	0.104*** (0.035)	0.116*** (0.023)	0.205*** (0.044)	0.244*** (0.048)	0.119*** (0.025)
<i>LFINLEV</i>	-	-0.405*** (0.106)	-0.979*** (0.109)	-0.117* (0.070)	-	-	-
<i>LDEBT</i>	-	-	-	-	-0.382*** (0.050)	-0.615*** (0.055)	-0.321*** (0.051)
<i>Sabit</i>	6.891*** (0.563)	11.443*** (0.414)	10.833*** (0.423)	8.923*** (0.243)	10.838*** (0.222)	10.471*** (0.388)	8.721*** (0.333)
<i>Hansen J-Test (p-olasılık)</i>	0.380	0.236	0.272	0.372	0.214	0.205	0.314
<i>AR(1) (p-olasılık)</i>	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
<i>AR(2) (p-olasılık)</i>	0.625	0.608	0.572	0.346	0.670	0.633	0.393
<i>Wald Test</i>	368.99	6922.29	2990.75	6886.66	6364.48	23346.02	5204.56
<i>Gözlem Sayısı</i>	483	483	483	483	483	483	483
<i>Firma Sayısı</i>	60	60	60	60	60	60	60
<i>Araç Değişken Sayısı</i>	34	56	56	57	56	56	57

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Arellano-Bond AR(2) Test istatistiği, ikinci dereceden otokorelasyonun bulunmadığı boş hipotezini, Hansen J-Testi ise kısaca kullanılan araçların geçerli olduğu yönündeki boş hipotezi test etmektedir. Enstrümanlar, düzey değerler olarak kullanılmış olup üretim ve karlılık üzerindeki etkileri çok daha geç gözlenen Ar-Ge giderleri için 2-5 gecikme arası uzunluk, diğer değişkenler için ise 1 gecikme uzunluğu kullanılmıştır. (Uygulanan tüm testlere ve sistem-GMM tahmin edicisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Roodman, 2009).

6. SONUÇ

Araştırma ve geliştirme yatırımları, işletmeler açısından ürün ve hizmetlerin kalitesinin artırılması, rekabet avantajı sağlaması ve teknolojinin etkin olarak kullanılması noktasında son yıllarda belirleyici ve farklılık yaratan faaliyetler haline gelmiştir. Hem çağın gereksinimlerini yakalayarak rekabette geriye düşmemek hem de temel iktisadi amaçları olan kar maksimizasyonu amaçlarını yerine getirmek amacıyla firmaların Ar-Ge yatırımlarına mümkün olduğunca ağırlık vermeleri gerekmektedir. Üretim yapan işletmeler, aynı miktarda girdiyle daha yüksek üretim düzeylerine ulaşabilmek için faktör verimliliklerini arttırmalı, ticaretle uğraşan işletmeler yine kârlılıklarını artırabilmek için süreç inovasyonuna önem vererek yenilikçi ürün ve hizmetler sunmalı ve pazar paylarını yükseltmelidir. İşletmelerin sistem ve süreçlerinin verimli hale getirilebilmesi ve sıkı piyasa koşulları içerisinde bulunduğu çağa ayak uydurarak varlığını sürdürebilmesi için Ar-Ge faaliyetleri için daha çok bütçe ayrılmalıdır. Özellikle ulusal ekonomi açısından da ayrıcalıklı öneme sahip olan anahtar sektörlerde Ar-Ge yatırımlarının yapılması hususunda devletin de tüm sektörün inovasyon yapısına destek sunması, firmalara olduğu kadar ülke kalkınmasına da önemli getiriler sağlayacaktır. Bu bağlamda, muhasebe standartlarına göre yapılan harcamalar araştırma ve geliştirme giderleri olarak farklı sınıflandırılrsa ve muhasebeleştirilse de, devlet özellikle bazı sektörlerde vergi ve teşvik konularında daha destekleyici politikalar üretebilir.

Ar-Ge yatırımları ülkemiz perspektifinden değerlendirildiğinde, başta Avrupa Birliği ülkeleri ve OECD ülkeleri olmak üzere, diğer ülkelerle rekabet edilebilmesi için gereken teknoloji açığının minimize edilmesinde hayati önem taşımaktadır. Henüz yeterli düzeye ulaşamamış olsa da, özellikle son dönemlerde Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payında da ciddi artışlar meydana gelmiştir. Özel sektörün Ar-Ge harcamaları içindeki payının artış göstermesi de kamu otoritesinin dışında, piyasanın da yenilikçi faaliyetleri eskiye kıyasla daha çok önemseyişinin bir göstergesidir.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da (BİST) faaliyet gösteren ve verilerine ulaşılabilen 60 üretim işletmesinin Ar-Ge giderleri ile kârlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. 2005 - 2016 tarihlerini kapsayan çalışmada panel veri analizi yöntemlerinden Sistem-GMM yöntemi kullanılmıştır. Analizlerde, Ar-Ge değişkenine ek olarak firma büyüklüğü, sermaye yapısı, likidite ve maddi duran varlık oranı değişkenleri de kullanılarak hem literatürle uyumlu modeller oluşturulmuş hem de dahil edilmemiş değişken problem minimize edilmiştir. Analizlerin geçerliliğinin artırılabilmesi amacıyla firma büyüklüğü için toplam varlıklar, toplam öz kaynaklar ve piyasa değeri değişkenleri ile sermaye yapısı için finansal kaldıraç oranı ve finansman oranı gibi alternatif değişkenler modellere dahil edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, literatürde de elde edildiği gibi, Ar-Ge yatırımları ile kârlılık arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Buna ek olarak, firma büyüklüğü, likidite ve maddi duran varlık oranları ile kârlılık arasında da beklenildiği üzere pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Finansal kaldıraç oranı ve finansman oranı gibi sermaye yapısı değişkenleri kârlılık üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). "A Model of Growth through Creative Destruction", *Econometrica*, Vol. 60, pp.323-351.
- Albeni, M. ve Doğan, B. (2015). Türk İmalat Sanayisinde Yenilikçi Faaliyetlerin Firma Performansına Etkisi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 25-44.
- Albez, A. (2017). Üretim İşletmelerinde Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Giderlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1).
- Alper, D. ve Aydoğan, E. (2016). Relationships Between R&D and Corporate Performance: An Empirical Analysis in Istanbul Stock Exchange. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 12(2).
- Anagnostopoulou, S. C. ve Levis, M. (2008). R&D and performance persistence: Evidence from the United Kingdom. *The International Journal of Accounting*, 43(3), 293-320.
- Anderson, T.W. ve Hsiao, C. (1981). Estimation of dynamic models with error components, *Journal of the American Statistical Association*, 76, 598-606.
- Anderson, T.W. ve Hsiao, C. (1982). Formulation and estimation of dynamic models using panel data, *Journal of Econometrics*, 18, 47-82.
- Apergis, N. ve Sorros, J. (2014). The role of R&D expenses for profitability: Evidence from US fossil and renewable energy firms. *International Journal of Economics and Finance*, 6(3), 8.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). "Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations", *Review of Economic Studies*, 58, pp. 277-297.
- Arellano, M., ve Bover, O. (1995). "Another look at the instrumental variable estimation of error-components models", *Journal of Econometrics*, 68, pp. 29-51.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric analysis of panel data*. 3rd Edition, John Wiley & Sons.
- Blundell, R., ve S. Bond, (1998), "Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models", *Journal of Econometrics*, 87, pp. 115-143.
- Branch, B. (1974). Research and development activity and profitability: a distributed lag analysis. *Journal of Political Economy*, 82(5), 999-1011.
- Chauvin, K. W. ve Hirschey, M. (1993). Advertising, R&D expenditures and the market value of the firm. *Financial management*, 128-140.
- Ciftci, M. ve Cready, W. M. (2011). Scale effects of R&D as reflected in earnings and returns. *Journal of Accounting and Economics*, 52(1), 62-80.
- Coad, A. ve Rao, R. (2010). Firm growth and R&D expenditure. *Economics of Innovation and New Technology*, 19(2), 127-145.
- Çiçek, H. ve Onat, O. K. (2012). İnovasyon Odaklı Faaliyetlerin Firma Performansına Etkisinin Veri Zarflama Analizi İle Belirlenmesi; İMKB Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 46-53.
- Del Monte, A. ve Papagni, E. (2003). R&D and the growth of firms: empirical analysis of a panel of Italian firms. *Research policy*, 32(6), 1003-1014.
- Demirgünes, K. ve Üçler, G. (2016). Ar-Ge Yatırımları ve Büyüme: İmalat Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 45(1), 53.
- Demirhan, D. ve Aracıoğlu, B. (2017). İnovasyon ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: BİST Teknoloji Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 195-218.
- Doğan, M. ve Yıldız, F. (2013). Araştırma ve geliştirme harcamaları firma karlılığını etkiler mi? Türkiye örneği. In жинағы= Procedia V International Congress on Entrepreneurship.-Алматы, 2013.-324 б. (p. 166).
- Elmas, B. ve Polat, M. (2016). Researching the Effects of R&D Investments of the Manufacturing Companies Registered in BİST Corporate Governance Index Over the Company Performance. *Global Business Research Congress (GBRC)*, Istanbul, Turkey.
- Greene, W., (2012). *Econometric Analysis*, 7th Edition, Prentice Hall-Pearson.
- Grossman, G. ve Helpman, E. (1991). "Quality Ladders and Product Cycles", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106, pp.557-586.

- Holtz-Eakin, D., Newey, W. ve H.S. Rosen. (1988). Estimating vector autoregressions with panel data, *Econometrica*, Vol. 56, pp. 1371-95.
- Hsiao, C., Mountain, D.C. ve Ho-Ilman, K. (1995). "Bayesian Integration of End Use Metering and Conditional Demand Analysis", *Journal of Business and Economic Statistics*, 13, 315-326.
- Hsiao, C., Shen, Y. ve Fujiki, H. (2005). Aggregate vs. disaggregate data analysis—a paradox in the estimation of a money demand function of Japan under the low interest rate policy. *Journal of Applied Econometrics*, 20(5), 579-601.
- Hsiao, C. (2007). Panel data analysis—advantages and challenges. *Test*, 16(1), 1-22.
- Hundley, G., Jacobson, C. K. ve Park, S. H. (1996). Effects of profitability and liquidity on R&D intensity: Japanese and US companies compared. *Academy of Management Journal*, 39(6), 1659-1674.
- Jefferson, G. H., Huamao, B., Xiaojing, G. ve Xiaoyun, Y. (2006). R&D performance in Chinese industry. *Economics of innovation and new technology*, 15(4-5), 345-366.
- Karacaer, S., Aygün, M. ve İç. S. (2009). Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir İnceleme. *World of Accounting Science*, 11(2).
- Kiraci, M. ve Arsoy, M. F. (2014). Araştırma Geliştirme Giderlerinin İşletmelerin Kârlılığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İMKB Metal Eşya Sektöründe Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Denetim Bakış= Accounting & Auditing Review*, 13(41), 33.
- Kocamış, U. T. ve Güngör, A. (2014). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ve Teknoloji Sektöründe Ar-Ge Giderlerinin Kârlılık Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması. *Maliye Dergisi*, 166, 127-138.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi. *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3320-3330.
- Lantz, J. S. ve Sahut, J. M. (2005). R&D investment and the financial performance of technological firms. *International Journal of Business*, 10(3), 251.
- Lucas, R. E. (1988). "On the mechanics of economic development". *Journal of Monetary Economics*, 22, 3 - 42.
- Morbey, G. K. ve Reithner, R. M. (1990). How R&D affects sales growth, productivity and profitability. *Research-Technology Management*, 33(3), 11-14.
- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar A. (2014). *Türkiye Muhasebe–Finansal raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları*, 7. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özcan, M., Ağırman, E. ve Yılmaz, Ö. (2014). Ar-Ge Yatırımlarının Hisse Senedi Getirisi Üzerine Etkisi: BİST Teknoloji ve Bilişim Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Dergisi*, 166, 139-158.
- Öztürk, E. ve Zeren, F. (2015). The Impact of R&D Expenditure on Firm Performance in Manufacturing Industry: Further Evidence From Turkey. *International Journal of Economics and Research*, 6(2), 32-36.
- Roodman, D. (2009). "How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata", *The Stata Journal*, 9(1), 86–136.
- Romer, Paul M. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, Vol. 94, October, pp.1002-1037.
- Romer, Paul M. (1990). "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, Vol. 98, October, part II, pp.71-102.
- Solow, Robert M., (1957). "Technical Change and Aggregate Production Function", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 39, No. 3, pp.312-320.
- Sougiannis, T. (1994). The accounting based valuation of corporate R&D. *Accounting review*, 44-68.
- TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar, 17/03/2006 tarih ve 26111 sayılı Resmi Gazete (12.Güncelleme 18/09/2014 tarih ve 29123 sayılı Resmi Gazete).
- Yücel, R. ve Ahmetoğulları, K. (2015). Ar-Ge Harcamalarının Firmaların Net Kâr Değişimi ve Hisse Başına Kârlılığına İnovatif Etkisi: BİST Teknoloji Yazılım ve Bilişim Sektöründe Bir Uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Erişim Tarihi 20.03.2018, <http://uis.unesco.org/>.
- Erişim Tarihi 20.03.2018, <http://www.tuik.gov.tr>
- Erişim Tarihi 20.03.2018, <https://data.worldbank.org>

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 04.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.30794/pausbed.421112

Araştırma Makalesi/ Research Article

Akdeniz, C., ve Çatık, A. N., (2019). "Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşleyişinde Finansal Koşulların Önemi: TVP-VAR Modellerinden Bulgular", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 34, Denizli, s.73-96.

PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARININ İŞLEYİŞİNDE FİNANSAL KOŞULLARIN ÖNEMİ: TVP-VAR MODELLERİNDEN BULGULAR*

Coşkun AKDENİZ**Abdurrahman Nazif ÇATIK***

Özet

Bu makalede Türkiye’de parasal aktarım mekanizmalarındaki değişimin finansal koşulların rolü dikkate alınarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, parasal değişkenler ve finansal koşulların fiyatlar ve iktisadi aktivite üzerindeki etkileri zamanla değişen parametrelili vektör otoregresif (TVP-VAR) modellerin tahmininden elde edilen etki-tepki fonksiyonları ile analiz edilmiştir. Sonuçlar aktarım mekanizmalarının işleyişinin zaman içinde önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Fiyatların faiz oranı şoklarına 2006 yılından sonra negatif ve anlamlı tepki vermesi; faiz oranı kanalının açık enflasyon hedeflemesine geçiş ile birlikte etkin bir şekilde çalıştığını ima etmektedir. Finansal koşullar endeksine verilen şoklar özellikle finansal kriz dönemlerinde iktisadi aktivite üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahiptir. Bu nedenle söz konusu değişken iktisadi aktivitenin iyi bir öngörücüsü olarak dikkate alınabilir.

Anahtar Kelimeler: *Parasal Aktarım Mekanizması, TVP-VAR, Finansal Koşullar Endeksi*

JEL Sınıflaması: C32, E44, E52

THE IMPORTANCE OF FINANCIAL CONDITIONS ON THE FUNCTIONING OF MONETARY TRANSMISSION MECHANISMS: EVIDENCES FROM TVP-VAR MODELS

Abstract

This article aims to investigate the evolution of monetary transmission channels in Turkey by taking into account the role of financial conditions. In this context, the impacts of monetary variables and financial conditions on the prices and economic activity have been analyzed through impulse-response functions obtained from the estimation of time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) models. The results suggest that the functioning of transmission channels has changed remarkably over time. The evidence on the negative and significant impact of interest rate shocks on the prices after 2006 indicates that interest rate channel is functioning efficiently with the adoption of explicit inflation targeting policy. The shocks in financial conditions index have a positive and significant impact on economic activity especially during the periods of financial crises. Therefore this measure can be considered as a good predictor of economic activity.

Keywords: *Monetary Transmission Mechanism, TVP-VAR, Financial Conditions Index.*

JEL Classification: C32, E44, E52.

* Bu çalışma Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Abdurrahman Nazif Çatık danışmanlığında Coşkun Akdeniz tarafından hazırlanan “Türkiye’de Finansal İstikrarın Para Politikası Üzerine Etkisi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Yazarlar söz konusu çalışmaya SOBAG 215K414 nolu proje kapsamında finansal desteklerini sunan TÜBİTAK’a teşekkürlerini sunar.

**Arş. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, TEKİRDAĞ.

cakdeniz@nku.edu.tr (orcid.org/0000-0002-3973-754X)

***Doç. Dr., Ege Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, İZMİR.

e-posta: a.nazif.catik@ege.edu.tr (orcid.org/0000-0001-9247-5668)

1. Giriş

Parasal değişkenlerin iktisadi aktivite ve fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi amacıyla parasal aktarım mekanizmaları analiz edilmektedir (Parasal aktarım kanallarına ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bkz. Mishkin (1995, 2004)). 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren para politikası merkezli ekonomi politikalarının uygulanmasıyla birlikte; aktarım mekanizmalarının işleyişine yönelik çalışma sayısında önemli bir artış görülmüştür. Gelişmiş ülkeler üzerine yapılan ilk çalışmalarda aktarım kanallarının geleneksel faiz oranı ve kredi kanalları üzerinden analiz edildiği görülmektedir (bkz. Bernanke ve Blinder (1988, 1992), Sims (1992) ve Taylor (1995)).

Söz konusu aktarım mekanizmaları yanında finansal piyasalardaki gelişmelere paralel olarak, para politikasının döviz kuru ve hisse senedi gibi farklı kanallar üzerinden toplam üretim ve fiyat düzeyi üzerindeki etkileri gelişmiş ülke ekonomileri için analiz edilmiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren merkez bankalarının fiyat istikrarı temel amacı çerçevesinde araç bağımsızlığına kavuşmaları ile birlikte gelişmekte olan ülkeleri içeren çalışma sayısında da önemli bir artış görülmüştür (bkz. Çiçek (2005), Karasoy vd. (2005), Aleem (2010), Franta vd. (2014)).

Parasal aktarım kanalları ile ilgili yazına bakıldığında, parasal değişkenlerin toplam çıktı ve fiyat düzeyi üzerindeki etkilerinin çoğunlukla doğrusal VAR modelleri ile araştırıldığı görülmektedir. Örneğin ilk çalışmalardan olan Bernanke ve Blinder'da (1988) ABD ekonomisi için para ve kredi talebi şoklarının etkileri incelenerek; kredi aktarım kanalının beklentiler doğrultusunda etkin bir şekilde çalıştığı gözlemlenmiştir. Kredi aktarım kanalının incelendiği diğer bir çalışma olan Suzuki (2004) ise, söz konusu aktarımın Avusturalya ekonomisi için etkin olmadığını tespit etmiştir. Ancak Suzuki'nin (2008) diğer bir çalışmasında ise açık ekonomiler için uluslararası kredi kanalının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan döviz kuru kanalını Japonya ekonomisi için inceleyen Nagayasu (2007), söz konusu değişkenin iktisadi aktivite üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğunu bulmuştur. Benzer bir şekilde Aleem (2010) Hindistan ekonomisi için hisse senedi kanalının reel sektör üzerindeki etkisinin önemsiz olduğu ve döviz kuru kanalının var olmadığını tespit etmiştir. Kredi kanalının ise Hindistan ekonomisi için önemli bir aktarım kanalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu araştırmalardan elde edilen farklı bulgular, aktarım kanallarının etkinliğinin para ve döviz kuru politikaları ile finansal piyasalarda meydana gelen gelişmelere göre zaman içinde önemli ölçüde farklılaştığını ima etmektedir (bkz. Çevik ve Teksöz (2012), Franta vd. (2014)).

Bu nedenle, literatürde son yıllarda parasal aktarım mekanizmasında meydana gelen değişimin etkilerinin belirlenmesine imkân tanıyan rejim değişimi modelleri ve zamanla değişen parametreliler modeller kullanılmaya başlanmıştır. Primiceri (2005), Nagayasu (2007), Koop vd. (2009), Nakajima (2011), Çatık ve Karaçuka (2012), Çatık ve Martin (2012) ile Saraç ve Uçan (2013) söz konusu çalışmalara örnek verilebilir. Bu çalışmalarda genel olarak aktarım kanallarının etkinliğinde, uygulanan para ve döviz kuru politikaları ile yaşanan iktisadi krizlere göre dönemden döneme önemli farklılıklar olduğunu destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de parasal aktarım mekanizmalarının işleyişinde zaman içinde meydana gelen değişimi finansal piyasaları da dikkate alacak şekilde analiz etmektir. Türkiye ekonomisi diğer ülke örneklerinde olduğu gibi; özellikle son otuz yılda yaşadığı yerel ve küresel krizler nedeni ile para ve döviz kuru politikalarında önemli değişimler yaşamıştır. Bu nedenle parasal aktarım mekanizmalarının işleyişinde de değişimlerin yaşanması muhtemeldir. Bu çalışmada söz konusu hususun dikkate alınması amacıyla, Türkiye ekonomisini konu edinen önceki çalışmalardan farklı olarak parasal aktarım mekanizmaları zamanla değişen parametreliler VAR (TVP-VAR) modeli ile analiz edilecektir. Primiceri (2005) tarafından geliştirilen TVP-VAR modellerinden elde edilen etki-tepki fonksiyonları; parasal değişkenlere verilen şokların iktisadi aktivite ile fiyatlar üzerindeki etkilerinin zamanlaması ve şiddetinin belirlenmesinde son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu yöntemin kullanılması ile doğrusal VAR modellerinin tahmin edildiği çalışmalardan farklı olarak, analiz dönemi boyunca gerçekleşen yapısal reformlar ve ekonomik krizlerin para politikası uygulamaları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Diğer taraftan aktarım mekanizmasının analiz edildiği çalışmalarda genel olarak, para politikası değişkenlerinde meydana gelen şokların fiyatlar ve çıktı üzerindeki etkilerinin doğrudan olduğu varsayılmıştır. Ancak Bernanke'nin (2007) de vurguladığı gibi para politikası araçları ilk aşamada faiz oranları ve varlık fiyatlarının belirlendiği finansal piyasaları etkilemekte, finansal piyasalardaki değişimler ise iktisadi ajanların ne kadar tüketeceği, üreteceği ve yatırım yapacağına ilişkin pek çok kararı etkilemektedir. Bu çerçevede parasal aktarım mekanizmaları finansal koşullardaki değişme aracılığıyla da fiyatlar ve üretim düzeyi üzerinde dolaylı yoldan etkide bulunma potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada literatürdeki söz konusu eksiklik de dikkate alınarak; parasal şokların finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin yansıtılması amacıyla, Finansal Koşullar Endeksi (Financial Conditions Index, FKE) TVP-VAR modellerinde içsel değişkenlerden biri olarak yer alacaktır. İlk kez Goodhart ve Hofmann (2001) tarafından geliştirilen finansal koşullar endeksi, politika faiz

oranı ve döviz kurunun yanı sıra içerdiği küresel finansal değişkenler ile dış koşullardaki değişimlerin ulusal ekonomi üzerindeki etkilerinin de ölçülmesine imkân tanımaktadır.

Çalışma altı kısımdan oluşmaktadır. İzleyen kısımda parasal aktarım mekanizması ile ilgili ampirik çalışmaları içeren bir literatür taramasına yer verilecektir. Sonraki bölümde ise analiz kapsamında TVP-VAR modellerinde kullanılan veri setine ilişkin bilgiler verilecektir. Dördüncü bölümde TVP-VAR modelinin yapısına değinilecektir. Ampirik sonuçlar kısmında zamanla değişen etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen sonuçlar yorumlanacak, çalışmanın sonuç kısmında ise parasal aktarım mekanizmalarının işleyişine yönelik politika önerilerine yer verilecektir.

2. Literatür

Parasal aktarım mekanizmasına ilişkin ampirik araştırmaların Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modelinin kullanımı ile birlikte 1980'lerin sonundan itibaren hız kazandığı görülmektedir. İlk çalışmalar Keynesyen aktarım kanalı olan geleneksel faiz oranı kanalı üzerine yoğunlaşmış, ABD ekonomisi başta olmak üzere daha çok gelişmiş ülkeler konu alınmıştır. Ancak özellikle son yıllarda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri konu alan çalışmalar literatürde yer almaya başlamıştır.

Bernanke ve Blinder (1988) ABD ekonomisini konu aldığı çalışmalarında, çeyreklik veriler üzerinden 1953Ç1 ile 1985Ç4 dönemini analiz etmişlerdir. Mal ve para piyasalarını içeren IS/LM modeline, üçüncü bir finansal büyüklüğü ekleyen yazarlar; mal piyasasını, mal ve kredi piyasası (CC eğrisi) olarak genişletmişlerdir. Böylece parasal şokların sadece para piyasası üzerinden değil, ayrıca kredi piyasaları üzerinden de etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bernanke ve Blinder'in (1992) ABD ekonomisini ele aldığı diğer bir çalışmada ise 1959:7-1989:12 dönemi için aylık veriler kullanılarak parasal değişkenler ile reel ekonomiyi yansıtan değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. İktisadi aktiviteyi öngörü gücü açısından politika faiz oranının diğer değişkenlere göre daha üstün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca etki-tepki analizlerine göre, daraltıcı para politikası şoklarında banka bilançolarına ait değişkenler negatif tepki vermektedir. Dolayısıyla politika faizinin banka kredileri ve mevduatları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar her iki çalışmada da ABD ekonomisi için kredi kanalının çalıştığını tespit etmişlerdir. Fransa, Almanya, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD'nin konu alındığı çalışmada Sims (1992), her bir ülke için iki farklı VAR modeli tahmin etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre faiz oranı şoklarına üretim düzeyinin verdiği tepkilerin negatif olduğu gözlenmiştir. Fiyat düzeyinin faiz şoklarına verdiği tepkilerin ise genellikle pozitif ve sürekli olduğu tespit edilmiştir.

Parasal aktarım mekanizmasını siyah kutu (black box) olarak tanımlayan Bernanke ve Gertler (1995), kredi aktarımını bilanço ve banka kredi kanalları üzerinden değerlendirmişlerdir. ABD ekonomisinin konu alındığı çalışmada, 1965:1-1993:12 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Tahmin edilen VAR modellerine göre daraltıcı para politikası iktisadi aktivite üzerinde daraltıcı bir etkiye sahip olup, fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca daraltıcı para politikasının nakit akışı ve şirketlerin toplam kârlarını azalttığı gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, ABD ekonomisi için kredi kanalının çalıştığını ima etmektedir. Parasal aktarım kanallarından faiz oranı kanalını inceleyen Taylor (1995), 1972-1986 ve 1972-1993 dönemleri için ABD, Almanya ve Japonya'yı ele almıştır. VAR modelinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre, faiz kanalı etkin bir şekilde çalışmakta ve para politikası şoklarına iktisadi aktivitenin en büyük tepkisi ABD ekonomisinde gözlemlenmektedir. Rapach (2001), ABD ekonomisi için 1959Ç3-1999Ç1 dönemini ele aldığı çalışmada para arzı, toplam harcama ve toplam arz şoklarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini VAR modeli üzerinden ele almıştır. Ampirik sonuçlara göre makro şokların reel hisse senedi fiyatları üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Ayrıca varyans ayrıştırma sonuçlarına göre 1990'ların sonlarında reel hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanmaların, ABD ekonomisinin farklı sektörlerindeki bir dizi olumlu yapısal şoklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. İspanya ekonomisinin ele alındığı çalışmada ise Camarero vd. (2002), eşbütünleşik yapısal VAR metodolojisini kullanmışlardır. 1986:1-1998:5 döneminin analiz edildiği çalışma sonuçlarına göre, daraltıcı para politikasının fiyatlar üzerindeki azaltıcı etkisi zayıf, kısa ve uzun vadeli faiz oranları üzerindeki arttırıcı etkisi ise yüksek bulunmuştur. Ayrıca faiz oranlarındaki yükselmenin toplam talepte azalmaya ve döviz kurunun değerlenmesine sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar İspanya ekonomisi için faiz ve döviz kuru kanalının geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. Döviz kuru kanalı üzerine yapılan diğer bir çalışmada ise Bredin ve O'Reilly (2004) İrlanda ekonomisini incelemişlerdir. VAR modelinin kullanıldığı çalışma, çeyreklik sıklıktaki veriler üzerinden 1980Ç1-1996Ç3 dönemini ele almaktadır. Elde edilen ampirik sonuçlara göre kısa dönem faiz oranındaki geçici dışsal artışlar, döviz kurunu yükselterek ulusal paranın yabancı para birimleri karşısındaki değerini düşürmektedir. Diğer bir değişle döviz kuru kanalı İrlanda ekonomisi için etkin bir şekilde çalışmaktadır. Suzuki (2004) çalışmada Avustralya ekonomisi için kredi kanalını test etmiştir. VAR modelinin kullanıldığı çalışmada, 1985Ç1-2000Ç2 dönemi için yerel ve küresel değişkenler analize dâhil edilmiştir. Daraltıcı para politikası sonrasında kredi talebinde geçici olarak artış gözlemlenmiştir. Söz

konusu artışın Avustralya bankacılık sistemi tarafından nasıl karşılandığının tespit edilmesi amacıyla; daraltıcı para politikası şokları sonrasında mevduat sertifikaları ve yurt dışı kredilerinin tepkileri sırasıyla 1989Ç4-2000Ç2 ile 1986Ç2-2000Ç2 dönemleri için ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre politika faiz şokları sonrasında mevduat sertifikalarında azalma ve yurt dışı kredilerde artış gözlemlenmiştir. Söz konusu bulgular, Avustralya bankalarının tutumu açısından kredi kanalının daha az önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer çalışmada Suzuki (2008) uluslararası kredi kanalını değerlendirmektedir. Avustralya ve Yeni Zelanda'nın ele alındığı çalışmada VAR yöntemi kullanılmaktadır. Avustralya merkezli bankaların Yeni Zelanda bankacılık piyasasına egemen olması nedeniyle, Avustralya'da uygulanan para politikasının Yeni Zelanda kredi piyasasını etkileyeceği düşüncesi test edilmektedir. Çeyreklik veriler aracılığı ile 1988Ç4-2005Ç4 döneminin analiz edildiği çalışmada, Avustralya'da uygulanan daraltıcı para politikası sonucunda Yeni Zelanda kredi arzında azalma meydana geldiği tespit edilmiştir. Aleem (2010) ise Hindistan ekonomisi için aktarım mekanizmasını incelerken yerel ve küresel değişkenleri kullanmıştır. VAR modellerinin 1996Ç4-2007Ç4 dönemi için tahmin edildiği çalışmada, para politikasının reel sektör üzerine aktarımı açısından kredi kanalının önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca hisse senedi ve döviz kuru kanallarının ise önemli aktarım kanalları olmadığı tespit edilmiştir.

Doğrusal VAR modellerinin yanı sıra son dönemlerde parasal aktarım mekanizmalarının fiyatlar ve üretim düzeyi üzerindeki etkilerinin zamanla değişip değişmediğinin araştırılmasına olanak tanıyan, zamanla değişen parametrelili VAR modelleri (TVP-VAR) Primiceri'nin (2005) çalışması ile kullanılmaya başlanmıştır. ABD ekonomisinin ele alındığı çalışmada, 1953Ç1-2001Ç3 dönemini içeren çeyreklik veriler kullanılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, para politikası değişkenine verilen şokların etkileri zaman içerisinde dalgalanmalar göstermektedir. Özellikle son yıllarda ABD enflasyon ve işsizlik oranlarının açıklanmasında para politikasından kaynaklanmayan dışsal şokların daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Japonya ekonomisi için döviz kuru kanalının işleyişini test eden Nagayasu (2007), 1970Ç1-2003Ç1 dönemi için çeyreklik sıklıkta veriler kullanmıştır. Markov rejim değişim (Markov switching) ve vektör hata düzeltme modelinin (VECM) tahmin edildiği çalışma, Japon ekonomisinin likidite tuzağından çıkarılması için ulusal paranın değerinin düşürülmesini savunmaktadır. Ancak ampirik sonuçlar ulusal paranın değer kaybetmesinin ekonomik büyümeyi arttıracığına ilişkin bir kanıt sunmamaktadır. Ayrıca kısa dönem nominal faiz oranları sıfır seviyesine geldiği durumda bile, finansal sistemdeki sorunlar (kredi piyasasından kaynaklı sorunlar) nedeniyle üretim düzeyinde artışa neden olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Zamanla değişen parametrelili VAR modelinin kullanıldığı diğer bir çalışma olan Koop vd.'de (2009), ABD ekonomisi 1953Ç1-2006Ç2 dönemi için çeyreklik veriler ile ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar aktarım mekanizmasında yer alan değişkenlerin, iktisadi aktivite üzerindeki etkilerinin zaman içerisinde önemli ölçüde değiştiğini ve dışsal şokların da para politikasının etkinliği üzerinde önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Zamanla değişen parametrelili modellerin kullanıldığı çalışmalardan Nakajima (2011), Japonya ekonomisi için faiz oranı kanalının işleyişini TVP-VAR modeli ile incelemiştir. 1977Ç1-2007Ç4 döneminin çeyreklik veriler ile analiz edildiği çalışma sonuçlarına göre, orta vadeli faiz oranı şokuna üretimin 1980'lerde negatif tepki verdiği ve 1990'ların ortasında söz konusu tepkinin sifıra yakınsadığı gözlemlenmiştir. Enflasyonun kısa vadeli faiz oranına tepkisi ise 1980'lerin ortasından itibaren azalış göstermiştir. Üretimin kısa vadeli faiz oranına tepkisi 1990'ların ortalarına kadar pozitif bulunmuştur, sonrasında ise sifıra düşmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular, Japonya ekonomisi için faiz kanalının 1990'lardan sonra işlemediğine işaret etmektedir.

Parasal aktarım mekanizmalarının Türkiye için araştırıldığı çalışmalar 2000'li yılların başından itibaren önemli bir artış göstermiştir. Bunun temel nedeni TCMB'nin 2001 Şubat krizi sonrasında, fiyat istikrarı temel amacı doğrultusunda bağımsız bir şekilde para politikası uygulayabilme yetkisine sahip hale gelmesidir. Yapılan çalışmaların çoğunluğunda uluslararası literatürde olduğu gibi doğrusal VAR modelleri kullanılmıştır. Karasoy vd. (2005) Türkiye ekonomisindeki parasal aktarım mekanizmalarını 2001:1-2003:12 dönemi için incelemiştir. Küçük-ölçekli makroekonomik model sonuçlarına göre zayıf iç talebin olduğu dönemlerde, üretim açığının enflasyonu belirleme gücünün daha az olduğu bulunmuştur. Ayrıca Türkiye ekonomisi için risk göstergesini yansıtan Embi+Turkey endeksinin ise, kamu borçlanma faizi ve döviz kurlarını başarılı bir şekilde açıkladığı görülmüştür. Ampirik sonuçlar 2001 Şubat krizi sonrasında temerrüt riskinin (default risk) parasal aktarım mekanizmasının merkezinde yer aldığını göstermektedir. Enflasyon oranının döviz kuru, temerrüt ve toplam talep aktarım kanalları üzerinden etkilendiği vurgulanmıştır. Analiz dönemi kapsamında temerrüt kanalının daha etkin olduğu, toplam talep kanalının ise en zayıf aktarım kanalı olduğu tespit edilmiştir. Türk lirasındaki değer artışının ise fiyat düzeyini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Çiçek (2005), 1995Ç1-2003Ç2 dönemini ele almaktadır. VAR modelinin kullanıldığı çalışmada faiz, kredi, döviz kuru ve hisse senedi kanalları incelenmiştir. Faiz kanalının en etkin aktarım kanalı olduğu ifade edilen çalışmada, daraltıcı para politikasına iktisadi aktivitenin fiyatlar genel seviyesine göre daha hızlı tepki verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca döviz kurunun iktisadi aktivite üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu ve faiz oranı değişimlerine kredi kanalının duyarsız kaldığı ifade edilmiştir. Başçı vd. (2007) ise döviz kuru, faiz oranı, varlık fiyatları, kredi ve beklenti kanallarının işleyişlerini 2001

krizi öncesi ve sonrası için karşılaştırmıştır. Sonuçlara göre faiz oranı ve kredi kanalının ekonomik aktivite üzerindeki etkisinin arttığı, döviz kuru kanalının etkisinin de azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Daraltıcı ve genişletici parasal şokların makroekonomik değişkenlere olan etkilerini ele alan Güloğlu ve Orhan (2008), 1986:1-2006:1 dönemi için aylık veriler kullanarak yapısal vektör hata düzeltme modelini (SVECM) tahmin etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre pozitif faiz şokunun kredi hacmi ve varlık fiyatları üzerindeki etkileri anlamsız, sanayi üretimi üzerindeki etkisi ise pozitif ve anlamlıdır. Daraltıcı para politikasının döviz kuru kanalı üzerinden üretimi arttırıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçların elde edildiği diğer bir çalışmada Örnek (2009), çeyreklik veriler ile 1990Ç1-2006Ç1 dönemini analiz etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre faiz ve döviz kuru kanalının etkin bir şekilde çalıştığı, hisse senedi fiyatı ve kredi kanalının ise istatistiksel açıdan anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde parasal aktarım mekanizmalarının işleyişi, son dönemde az sayıda çalışma tarafından doğrusal olmayan VAR modelleri ile de incelenmiştir. Çatık ve Karaçuka'nın (2012) çalışmalarında kredi kanalının işleyişi, 1986:1 ve 2009:10 dönemini kapsayacak şekilde aylık veriler ile araştırılmıştır. Eşik-VAR (Threshold-VAR) modelinden elde edilen sonuçlar, geleneksel faiz oranı kanalının sadece enflasyon hedeflemesi sonrası dönem için geçerli olduğunu göstermektedir. Bunun yanında bankalararası faiz oranının iktisadi aktivite üzerindeki etkisi açısından en etkin para politikası değişkeni olduğu bulunmuştur. Kredi şoklarının iktisadi aktivite ve fiyatlar üzerinde önemli etkileri olmasına rağmen, söz konusu etkinin özellikle düşük enflasyon rejiminde oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Benzer bir çalışma olan Çatık ve Martin'de (2012) aktarım mekanizmasındaki değişimler, 2000'lerin başındaki para politikasında yaşanan köklü reformlar dikkate alınarak incelenmektedir. Eşik VAR (Threshold-VAR) modelinin kullanıldığı çalışmada, 2003 yılının 4. ayı öncesi ve sonrasını kapsayan iki ayrı rejim olduğu tespit edilmiştir. Yüksek enflasyon, pasif para politikası ve şoklara verilen kalıcı tepkiler reform öncesi dönemin karakteristik özellikleridir. Reform sonrası dönemin özellikleri ise düşük enflasyon, aktif ve güvenilir para politikası ile şoklara verilen daha az kalıcı tepkilerdir. Diğer bir çalışma olan Saraç ve Uçan'da (2013) 1990Ç1-2011Ç3 dönemi için Türkiye ekonomisinde faiz oranı kanalının geçerliliği, Markov rejim değişimi regresyonları tahmin edilerek araştırılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, enflasyon hedeflemesi rejimiyle faiz kanalının etkinliğinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ekler bölümünde Tablo-2'de ulusal ve uluslararası literatüre ilişkin seçili çalışmalar yer almaktadır.

Yukarıda bulguları sunulan Türkiye üzerine yapılan çalışmalar dikkate alındığında; parasal aktarım mekanizmasının son dönemlerde para politikasında yaşanan köklü değişimlere, gerçekleşen yerel ve küresel finansal krizlere rağmen henüz zamanla değişen parametrelili VAR (TVP-VAR) modeli ile analiz edilmediği görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında parasal aktarım mekanizmalarının işleyişinin faiz oranı, döviz kuru, hisse senedi ve kredi kanalları dikkate alınarak TVP-VAR modelleri ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra parasal aktarım mekanizması açısından, finansal koşullardaki değişimlerin rolünün de dikkate alınacak olması çalışmanın diğer bir özgül yönünü teşkil etmektedir.

3. Veri Seti

Çalışma kapsamında parasal aktarım mekanizmalarının analizinde kullanılan değişkenler aylık sıklıkta mevcut olup, örneklem dönemi ise analizde kullanılan verilerin mevcudiyetine bağlı olarak 1992:01-2015:12 şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan aktarım kanallarını içeren içsel değişkenler vektörü aşağıda yer almaktadır:

$$Y'_t = [M_t \ INT_t \ FKE_t \ IP_t \ CPI_t] \quad (1)$$

$$Y'_t = [M_t \ INT_t \ ER_t \ FKE_t \ IP_t \ CPI_t] \quad (2)$$

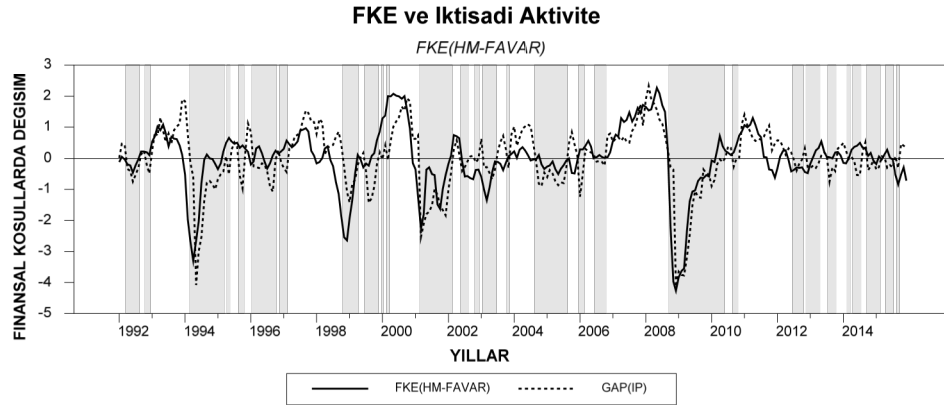
$$Y'_t = [M_t \ INT_t \ BIST_t \ FKE_t \ IP_t \ CPI_t] \quad (3)$$

$$Y'_t = [M_t \ INT_t \ CREDIT_t \ FKE_t \ IP_t \ CPI_t] \quad (4)$$

FKE_t haricinde çalışmada kullanılan seriler Datastream veri tabanından elde edilmiştir. Ekler Tablo-1'de kullanılan veri setlerine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır. TCMB gecelik borçlanma faizi (INT_t), politika faiz oranı olarak kullanılmıştır. Kullanılacak diğer bir para politikası değişkeni ise dar tanımlı M1 para arzıdır (M_t). Kredi aktarım kanalı banka kredileri üzerinden değerlendirileceğinden, bankaların özel sektöre verdiği toplam krediler ($CREDIT_t$) modelde kullanılan diğer bir içsel değişkendir. Döviz kuru ve hisse senedi kanalları için sırasıyla nominal döviz kuru (ER_t) ve Borsa İstanbul 100 endeksi ($BIST_t$) kullanılmıştır. İktisadi aktivite ve fiyat düzeyi ise sırasıyla sanayi üretim endeksi (IP_t) ve tüketici fiyat endeksi (CPI_t) ile temsil edilmektedir.¹

¹ Çalışmada mevsimsellik gösteren seriler, Census X-13 prosedürüyle söz konusu etkiden arındırılmıştır. FKE ve INT hariç tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Akdeniz ve Çatık'ın (2017) hesapladıkları FKE'nin standardize edilen seriler üzerinden elde edilmesi ve diğer

Yukarıda belirtildiği üzere finansal koşulların bir göstergesi olarak, Akdeniz ve Çatık'ın (2017) çalışmalarındaki eş varyanslı FAVAR modelinden elde edilen FKE_t ; aktarım kanallarının analizinde içsel değişkenlerden biri olarak kullanılacaktır. Hesaplanmasında 13 farklı parasal ve finansal değişkenlerin kullanıldığı söz konusu endeks Grafik-1'de sunulmuştur.² Endeksin yukarı yönlü bir hareketi finansal koşullardaki gevşemeyi gösterirken, aşağı yönlü değişimi ise finansal koşullardaki daralmayı yansıtmaktadır. Grafikten de görüldüğü üzere FKE_t , iktisadi aktivitedeki dalgalanmaları başarılı bir şekilde tespit etmekte, özellikle kriz dönemlerinde iktisadi aktivitede meydana gelen düşüşleri doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz dönemleri incelendiğinde, iktisadi aktivitede meydana gelen daralmanın 1994, 2001 finansal krizleri ve 2008 küresel finans krizinden sonra gerçekleştiği görülmektedir. Üretim açığına paralel olarak, finansal koşullarda da söz konusu dönemlerde önemli miktarda daralma gerçekleşmiştir.

Grafik-1: Eş Varyanslı FAVAR Modelinden Elde Edilen FKE ve Çıktı Açığı

4. Yöntem

Türkiye ekonomisi için aktarım kanallarının incelendiği analiz döneminde para politikası rejimindeki değişimler, yerel ve küresel ekonomik krizler nedeniyle kullanılacak yöntemin söz konusu değişimlerin olası etkilerini yansıtması daha uygun olacaktır. Bu çerçevede tahmin edilecek durum-uzay (state-space) formuna sahip olan TVP-VAR modelinin ölçüm denkleminin aşağıdaki gibi ifade edilmesi mümkündür (Nakajima (2011)):

$$Y_t = c_t + B_{1t}y_{t-1} + \dots + B_{st}y_{t-s} + e_t, \quad e_t \sim N(0, \Omega_t) \quad (5)$$

Burada Y_t ve c_t sırasıyla $k \times 1$ boyutlarındaki içsel değişkenler ve sabitler vektörünü ifade etmektedir. B_{it} , $k \times k$ boyutundaki zamanla değişen katsayılar matrislerini temsil etmektedir. Ω_t ise $k \times k$ boyutunda artıklara ait zamanla değişen varyans-kovaryans matrisidir. Etki-tepki analizlerindeki şokların tanımlanması için Ω_t matrisi Nakajima ve Watanabe (2011)'de olduğu gibi özyineli tanımlama (recursive identification) kullanılarak aşağıdaki gibi bir ayrıştırmaya tabi tutulabilir:

$$\Omega_t = A_t^{-1} \Sigma_t \Sigma_t' (A_t^{-1})' \quad (6)$$

Burada A_t , $k \times k$ boyutunda değişkenler arasındaki anlık etkilerin belirlenmesini sağlayan kovaryans bileşenlerinin (covariance components) alt-üçgenel matrisidir:

$$A_t = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ \alpha_{21,t} & \ddots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \ddots & \ddots & 0 \\ \alpha_{k1,t} & \dots & \alpha_{k,k-1,t} & 1 \end{pmatrix} \quad (7)$$

$\Sigma_t = \text{diag}(\sigma_{1t}, \dots, \sigma_{kt})$ ise $k \times k$ boyutunda köşegenel bir matris olup, geçici şokların zamanla değişen varyanslarını içermektedir:

değişkenler ile düzey farkının ortadan kaldırması amacıyla; Koop (2012), Koop ve Korobilis (2013), Simo-Kengne vd.'de (2015) olduğu gibi tüm seriler standardize edilmiştir.

² FKE'lerin hesaplanmasında kullanılan yöntemler ve değişkenler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akdeniz ve Çatık (2017).

$$\Sigma_t = \begin{pmatrix} \sigma_1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \ddots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \ddots & \ddots & 0 \\ 0 & \cdots & 0 & \sigma_k \end{pmatrix} \quad (8)$$

Durum-uzay yapısına sahip olan TVP-VAR modelinde parametrelerin rassal yürüyüş süreci izlediği ve normal dağıldığı varsayımı altında β_t , α_t ve h_t zamanla değişen parametrelerinin yapısının aşağıdaki gibi ifade edilmesi mümkündür (Primiceri (2005), Nakajima (2011)):

$$\begin{aligned} \beta_{t+1} &= \beta_t + u_{\beta t}, \\ \alpha_{t+1} &= \alpha_t + u_{\alpha t}, \\ h_{t+1} &= h_t + u_{h t}, \end{aligned} \quad \begin{pmatrix} \varepsilon_t \\ u_{\beta t} \\ u_{\alpha t} \\ u_{h t} \end{pmatrix} \sim N \left(0, \begin{pmatrix} I & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \Sigma_\beta & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \Sigma_\alpha & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \Sigma_h \end{pmatrix} \right) \quad (9)$$

Yukarıdaki modelde değişkenler arasındaki eşanlı ilişkiyi yansıtan Σ_α matrisi blok köşegeneldir, bu durum β_t matrisindeki parametrelerin her denklemde birbirinden bağımsız olarak değişmesine imkân tanımaktadır. Söz konusu varsayım yukarıdaki modelin Bayesyen tahmin sürecinde kullanılacak Markov Zinciri Monte Carlo (Markov Chain Monte Carlo, MCMC) algoritmasının etkinliğini arttırmaktadır. Bayesyen modellerin tahmininde parametrelerin ve gözlemlenemeyen gizil değişkenlerin (latent variables) dağılımı gözlemlenen değişkenlere bağlıdır. MCMC yöntemi zamanla değişen gizil parametrelerin yüksek-boyutlu ardıl dağılımından (posterior distribution) örneklemin türetilmesini sağlayan bir yöntemdir (Carlin ve Chib (1995), Chib (2001)).³

Yukarıda metodolojik yapısı sunulan TVP-VAR modelleri faiz, döviz kuru, hisse senedi ve kredi kanallarının her biri için tahmin edilerek; parasal aktarım mekanizmasında yaşanan değişimler finansal koşullar endeksini de içerecek şekilde analiz edilecektir.⁴

5. Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında TVP-VAR modelleri tahmin edilerek, zamanla değişen etki-tepki fonksiyonları üzerinden aktarım kanallarının işleyişi araştırılmıştır. Bayesyen yöntemlerin kullanıldığı TVP-VAR modellerinin tahmininde Nakajima'da (2011) olduğu gibi parametrelere ilişkin birleşik ardıl dağılımların (joint posterior distribution) hesaplanmasında, 5.000'i zamanla değişen parametrelerin yakınsamasında kullanılmak üzere 50.000 iterasyon yapılmıştır. TVP-VAR modelleri tahmin edildikten sonra ise denklem (6)'da yer alan varyans-kovaryans matrisi üzerinden zamanla değişen etki-tepki fonksiyonları hesaplanmıştır. Zamanla değişen etki-tepki fonksiyonları ilk olarak üç boyutlu grafikler ile gösterilmiştir. Burada yatay eksenlerden biri zamanı, diğeri ise $h = 0,1,2, \dots, 24$ olmak üzere verilen şok sonrası geçen dönemi göstermektedir. Daha sonra söz konusu şokların anlamlılıklarının değerlendirilmesi amacıyla, dönem sonundaki $h = 24$ birikimli etki-tepki fonksiyonlarının bir standart sapmalılık güven aralıklarına grafikler kısmında yer verilmiştir. Parasal aktarım mekanizmasının incelenmesinde karşılaştırma sunması amacıyla, TVP-VAR modeli ile özdeş spesifikasyona sahip doğrusal VAR modellerinden elde edilen ve özellikle kriz dönemlerinin başlangıç yılı olarak kabul edildiği etki-tepki fonksiyonları da sunulmuştur. Söz konusu tahmin sonuçları da parasal değişkenlerin iktisadi aktivite ile fiyatlar üzerindeki etkilerinin zamana göre önemli ölçüde değiştiğini göstermekte ve tahminlemelerde zamanla değişen parametrelere modellerin kullanılması gerektiği fikrini desteklemektedir.⁵

Çalışmada ilk olarak para arz şokunun etkileri incelenmiştir. Bu amaçla para arzına verilen bir standart sapmalılık şoka FKE, IP ve CPI değişkenlerinin zamanla değişen tepkileri Grafik-2'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlar hemen hemen tüm dönemler için değişkenlerin para arzına beklentilere uygun olarak pozitif tepkiler verdiğini göstermektedir. Para arzına verilen şok sonrasında FKE'nin zamanla değişen tepkisi, ilk beş dönem boyunca artarak en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Örneklem dönemi içerisinde FKE'nin para arz şokuna verdiği en yüksek pozitif tepkinin yaklaşık yüzde 22.63 ile 2008 küresel finansal krizi öncesine denk geldiği görülmektedir. Grafik-2'den de görüleceği üzere söz konusu dönemde pozitif para arzı şoku finansal koşullarda anlamlı bir genişlemeye neden olmaktadır. Bu açıdan FKE'nin küresel finans krizi döneminde para politikası değişimlerine

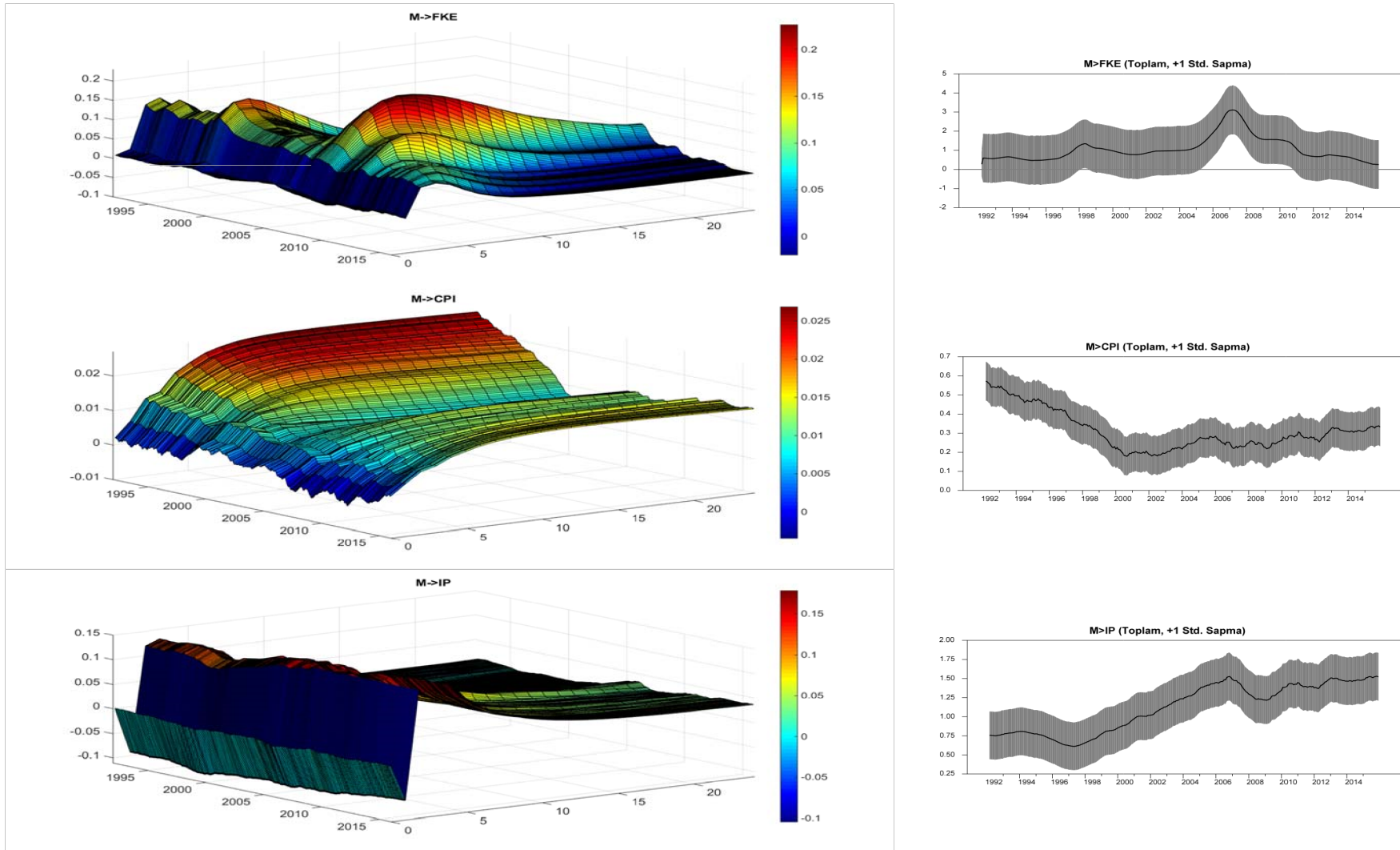
³ Parametrelerin ortak ardıl dağılımlarının hesaplanması için Nakajima'nın (2011) çalışmasındaki önseller kullanılmaktadır: $\Sigma_\beta \sim G(20, 0.01)$, $(\Sigma_\alpha)_i^{-2} \sim G(2, 0.01)$ ve $(\Sigma_h)_i^{-2} \sim G(2, 0.01)$. Burada $(\Sigma_\alpha)_i^{-2}$ ve $(\Sigma_h)_i^{-2}$ sırasıyla Σ_α ve Σ_h matrislerinin i . köşegenel elemanlarıdır. G simgesi ise Gamma dağılımını temsil etmektedir. Parametrelerin başlangıç değerleri için Nakajima'da (2011) olduğu gibi düz önseller (flat priors) kullanılmaktadır ($\mu_{\beta_0} = \mu_{\alpha_0} = \mu_{h_0} = 0$ ve $\Sigma_{\beta_0} = \Sigma_{\alpha_0} = \Sigma_{h_0}$).

⁴ TVP-VAR modelleri Nakajima'nın (2011) çalışmasında kullanılan Matlab ve Ox programları revize edilerek tahmin edilmiştir. Söz konusu kodlara ve zamanla değişen parametrelere modellerin MCMC yöntemi ile tahminine ilişkin çalışmalara Jouchi Nakajima'ya ait <https://sites.google.com/site/jnakajimaweb/tvpvar> internet adresinden ulaşılabilir.

⁵ Söz konusu modellerden elde edilen etki-tepki fonksiyonlarına çalışmanın ekler kısmında bulunan grafiklerde yer verilmiştir. Tahmin edilen VAR modellerine ilişkin gecikme sayıları Akaike bilgi kriterlerine göre hesaplanmıştır.

karşı daha hassas olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Sanayi üretiminin (IP) para arz şokuna verdiği tepkiler ilk iki dönemde negatif bulunmuştur. Üçüncü dönem itibarıyla pozitif olan tepkiler FKE'nin verdiği tepkilere benzer bir şekilde artarak en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Dönemsel olarak pozitif para politikası şokuna IP'nin verdiği tepkilerin, enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı 2006 yılı sonrasında daha yüksek ve anlamlı bulunması dikkate değer önemli noktalardan biridir. Bir standart sapmalı para arzı şokuna sanayi üretiminin verdiği en yüksek tepki 2015 yılında yaklaşık yüzde 17.67 olarak gerçekleşmiştir. Fiyat düzeyinin (CPI) bir standart sapmalı pozitif para arzı şokuna verdiği zamanla değişen tepkiler ise her dönemde pozitif ve anlamlı bulunmakla birlikte, şokların etkisinin analiz döneminin başından 2000 yılına kadar önemli ölçüde azaldığı görülmektedir.

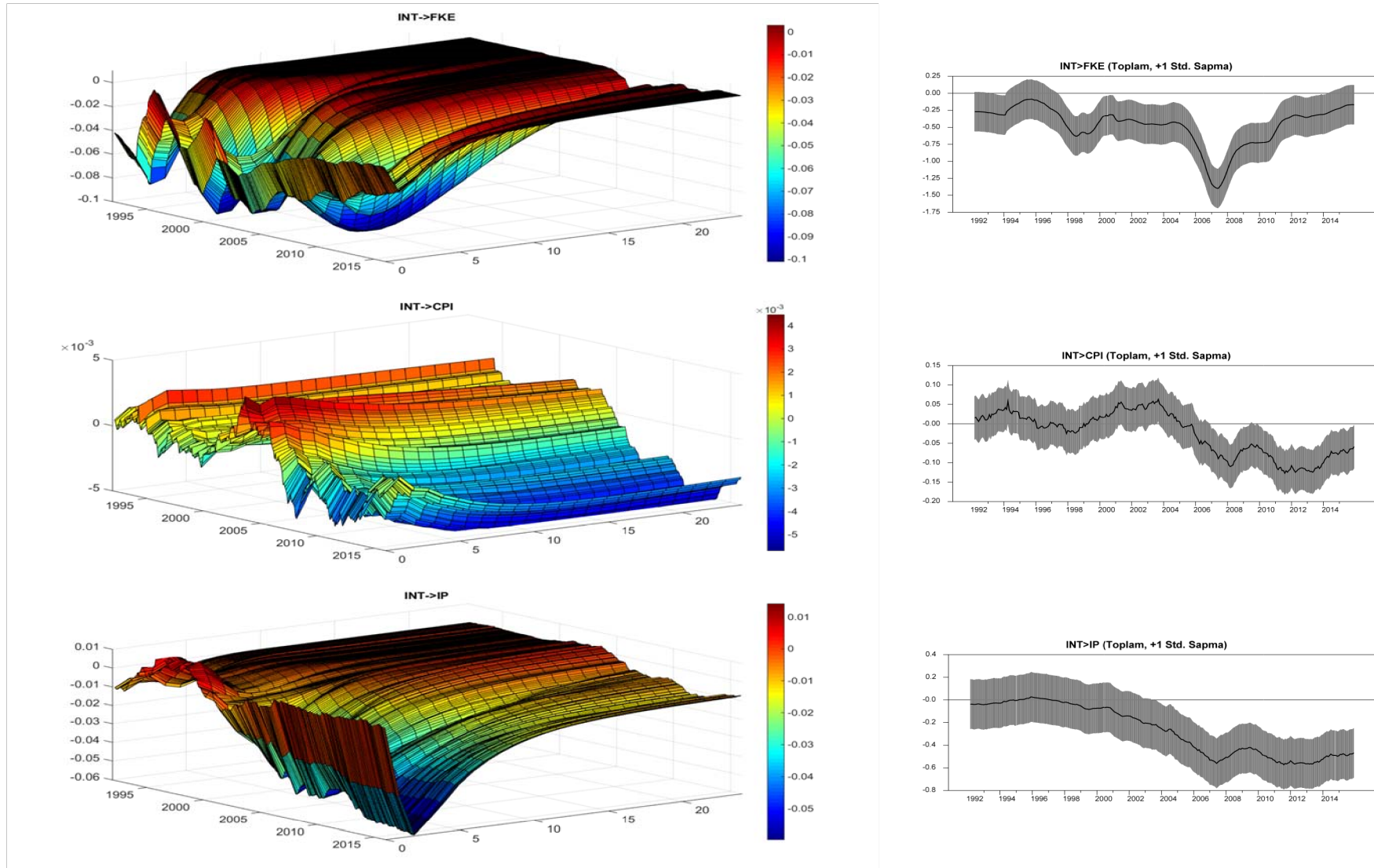
Faiz oranı kanalının işleyişi (1) nolu denklemde yer alan içsel değişkenler vektörünün kullanıldığı TVP-VAR modeli üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda merkez bankası gecelik borçlanma faizine verilen bir standart sapmalı şoka FKE, IP ve CPI değişkenlerinin zamanla değişen tepkilerine Grafik-3'te yer verilmiştir.

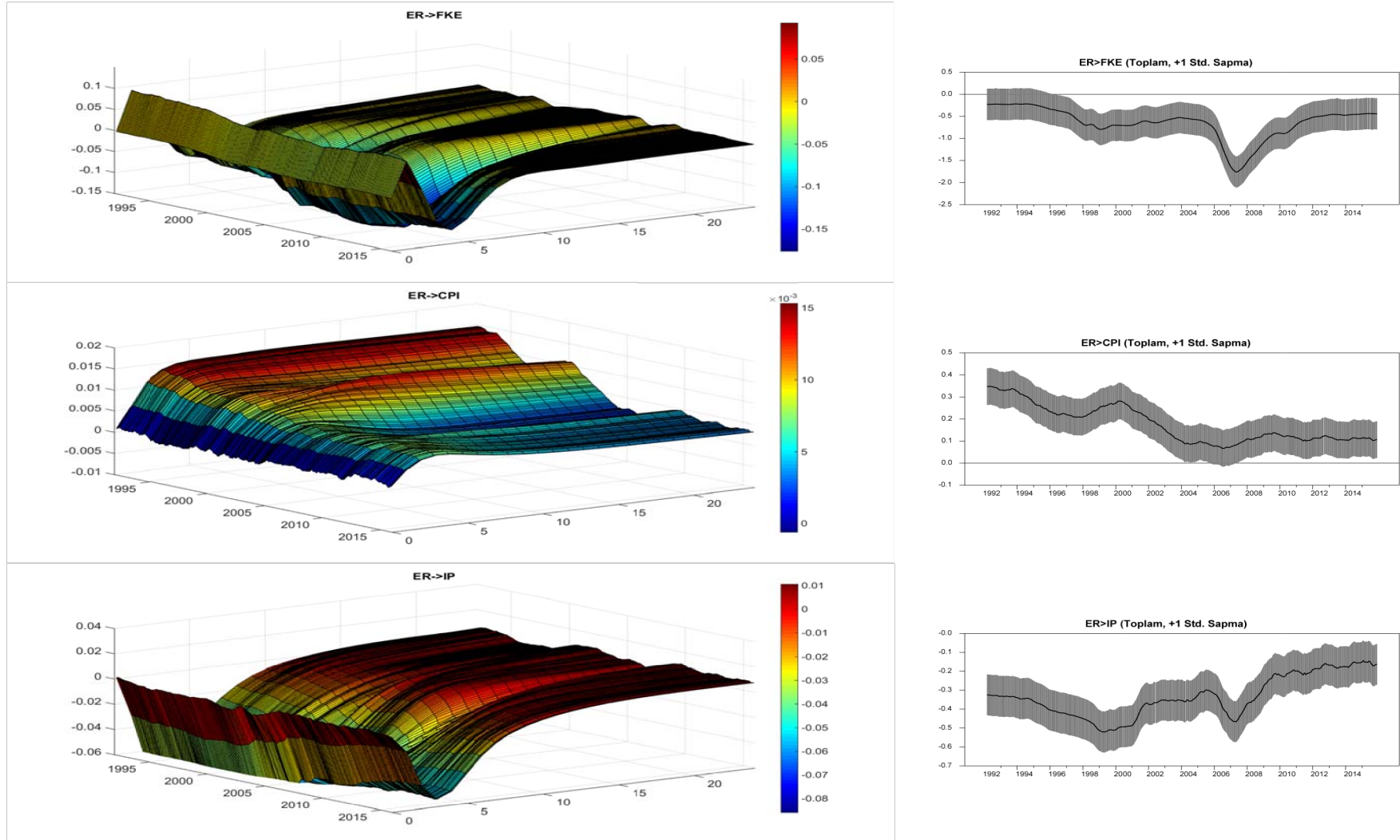
Grafik-2: Para Arzı Şokuna Verilen Tepkiler: TVP-VAR ve +1 Std. Sapmalılık Güven Aralıkları

Grafik-3'te görüldüğü üzere faiz oranı şoku sonrasında FKE'nin zamanla değişen tepkileri üçüncü döneme kadar azalarak en düşük seviyeye ulaşmaktadır. FKE'nin faiz oranı şokları üzerinden daraltıcı para politikası uygulamalarına en duyarlı olduğu dönem, 2008 küresel finans krizi öncesine tekabül etmektedir. Söz konusu dönemde faiz oranına verilen bir standart sapmalılık şokun FKE üzerindeki etkisi anlamlıdır ve endeksin yaklaşık yüzde 7.7 civarında düşmesine neden olmaktadır. Faiz oranının arttırılmasına dayalı daraltıcı para politikasına IP'nin verdiği tepkiler önsel beklentilere paralel olarak negatif bulunmuştur. 2006 yılı sonrasında ise tepkilerin arttığı ve anlamlı hale geldiği görülmektedir. Örneklem dönemi içerisinde IP'nin verdiği en şiddetli tepki yüzde 5.68 ile 2012 yılında elde edilmiştir. Söz konusu bulgu para politikasının iktisadi aktivite üzerindeki etkisinin, enflasyon hedeflemesi rejimine geçiş ile birlikte artarak daha etkin hale geldiğini ima etmektedir. Gecelik borçlanma faizine verilen bir standart sapmalılık şok sonrasında fiyatın (CPI) verdiği tepkilerin büyüklükleri, aktarım kanalında yer alan diğer değişkenlere göre oldukça düşük kalmıştır. Fiyat düzeyinin 2006 yılına kadar faiz şoklarına verdiği tepkiler beklentilerin aksine pozitif fakat anlamsız bulunmuştur. Söz konusu bulgu kronik enflasyon sorununun hâkim olduğu dönemde, politika faiz oranının enflasyonun düşürülmesinde başarılı bir şekilde kullanılmayacağını ve faiz kanalının bu anlamda işlemediğini ima etmektedir. Fiyat düzeyinin faiz oranı şokuna en şiddetli tepkisi 2012 yılında yaklaşık yüzde 0.564 olarak gerçekleşmiştir.

Döviz kuru şoklarına FKE, sanayi üretimi ve fiyat düzeyinin zamanla değişen tepkilerine Grafik-4'te yer verilmiştir. Burada döviz kurundaki bir artış, ulusal paranın değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Döviz kuruna verilen bir standart sapmalılık şok, FKE'nin artmasına dolayısıyla finansal genişlemeye neden olmaktadır. Zamanla değişen tepkileri dördüncü dönemde en yüksek düzeye ulaşan FKE'nin döviz kuru şokuna en yüksek tepkisi, 2007 yılında diğer bir deyişle 2008 küresel finans krizi öncesinde gerçekleşmektedir. Bu dönemde ortalama yüzde 7.00 azalış gösteren FKE, faiz aktarım kanalına benzer bir şekilde döviz kurundaki değişimlerden küresel finans krizinin gerçekleştiği dönemde daha fazla etkilenmektedir. Sanayi üretim endeksinin (IP) döviz kuruna verdiği tepkiler ise başlangıçta negatiftir. Üçüncü dönemde en yüksek değerine ulaşan tepkiler, yavaşça azalarak kalıcı bir seyir izlemektedir. Döviz kuru şoklarının iktisadi aktivite üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu dönemlerin genel olarak 2001 finansal krizi (yüzde 3.42) ve 2008 küresel finans krizi (yüzde 4.42) ile ilintili olduğu görülmektedir. Döviz kuruna verilen bir standart sapmalılık şok fiyat düzeyini on ikinci döneme kadar arttırmaktadır. Döviz kuru şokuna fiyatın zamanla değişen tepkileri, Körfez savaşına tekabül eden 1992 yılı (yüzde 15.32), 1994 ekonomik krizi (yüzde 14.52) ile Kasım 2000 ve Şubat 2001 finansal krizlerinde en üst seviyelerine ulaşmıştır.

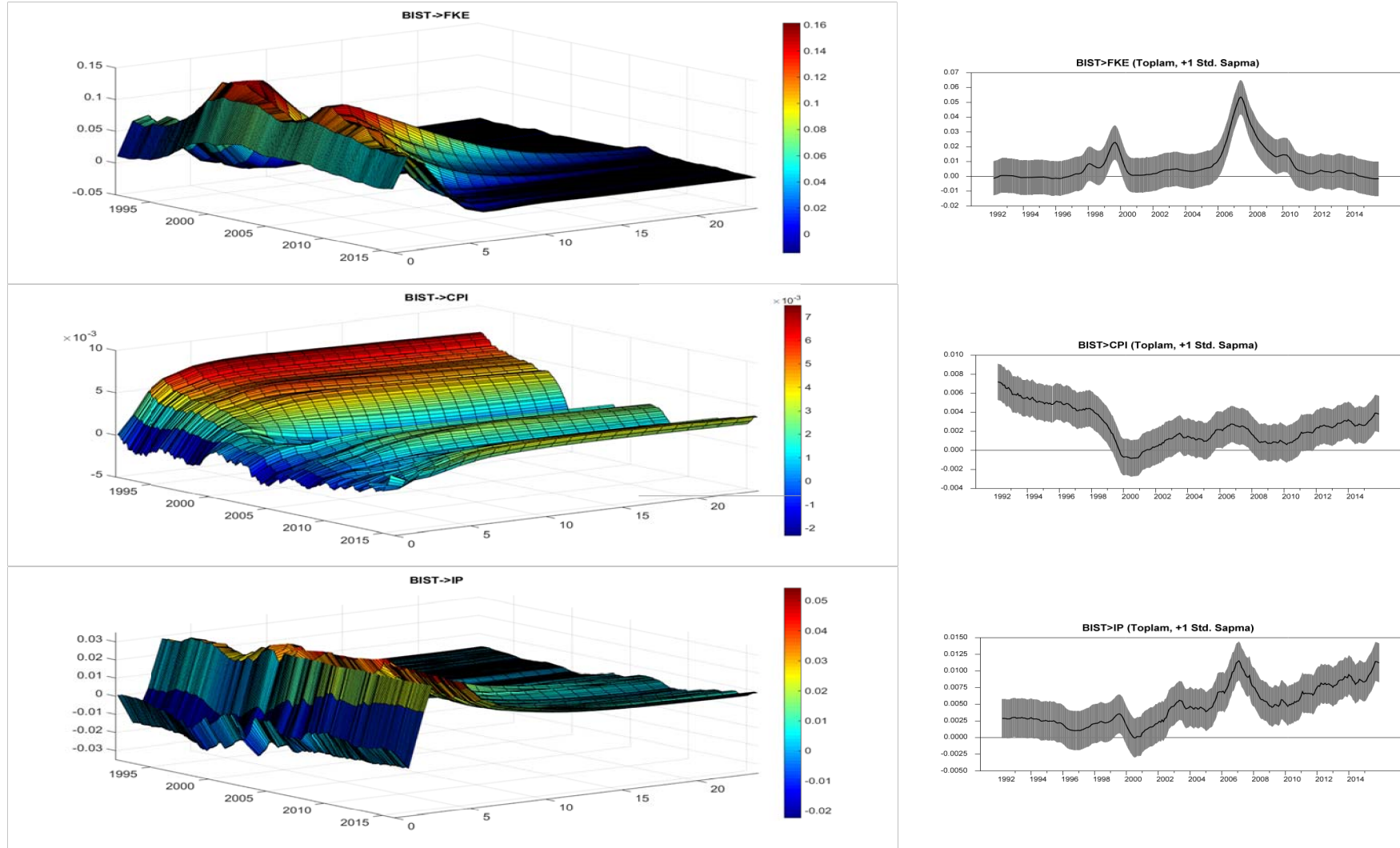
Grafik-3: Faiz Oranı Şokuna Verilen Tepkiler: TVP-VAR ve +1 Std. Sapmalı Güven Aralıkları

Grafik-4: Döviz Kuru Şokuna Verilen Tepkiler: TVP-VAR ve +1 Std. Sapmalı Güven Aralıkları

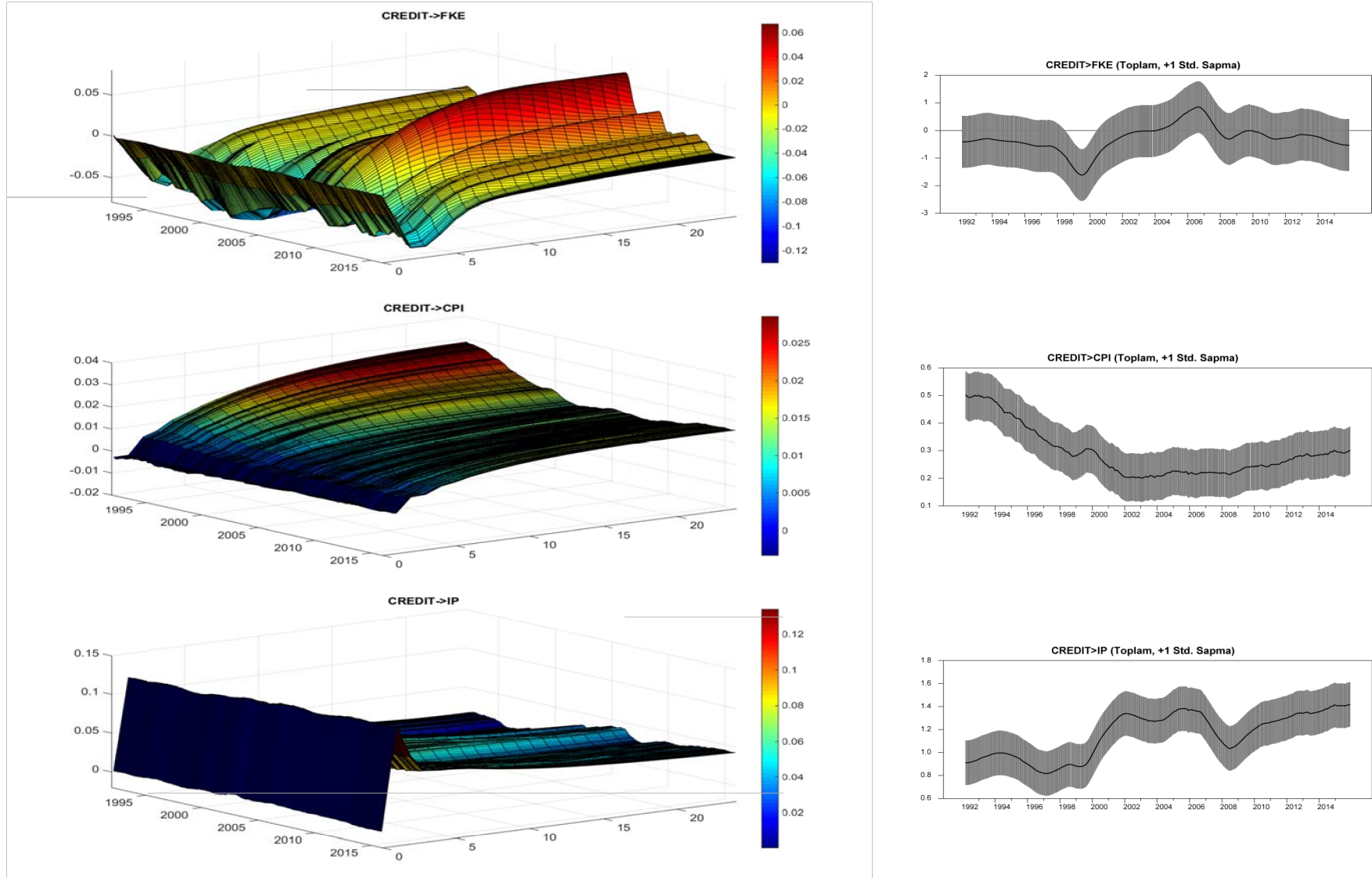
FKE, sanayi üretimi ve tüketici fiyat endeksinin hisse senedi fiyat şoklarına verdiği zamanla değişen tepkileri Grafik-5'te yer almaktadır. Hisse senetleri fiyatlarına şok verilmesiyle FKE'den elde edilen zamanla değişen tepkiler beklentilere paralel olarak pozitif bulunmuştur ve üç dönem sonra maksimum seviyeye ulaşmaktadır. Diğer bir değişle FKE'nin hisse senedi aktarım kanalına hızlı bir şekilde tepki verdiği görülmektedir. Önceki aktarım kanallarında olduğu gibi, 2008 krizi öncesi 2007 yılında FKE'nin verdiği tepkiler yaklaşık yüzde 14.43 artışla en yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Hisse senedi fiyat şoklarına verilen tepkilerin 2001 krizinin yaşandığı dönem itibarıyla oldukça yüksek ve anlamlı olduğu da dikkate değer bir diğer husustur. Bu bağlamda FKE'nin hisse senedi fiyatındaki değişmelere, özellikle kriz dönemlerinde oldukça duyarlı olduğu çıkarsamasında bulunmak mümkündür. Sanayi üretiminin (IP) hisse senedi aktarım kanalına hızlı bir şekilde tepki verdiği görülmektedir. İlk iki dönemde negatif değerler alan IP'nin zamanla değişen ortalama tepkileri, dördüncü dönemde artarak en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. IP'nin hisse senedi aktarım kanalına en hassas olduğu dönem ise yine küresel finans krizinin gerçekleştiği 2008 yılı ve sonrasına tekabül etmektedir. Söz konusu dönemde yaklaşık yüzde 5.42 artan IP'nin zamanla değişen tepkilerinin, analiz döneminin başlarında düşük ve daha çok anlamsız olduğu göze çarpmaktadır. Hisse senedi kanalında aktarım süresi açısından CPI diğer değişkenlere göre daha geç tepki vermektedir. Hisse senedi fiyatlarına verilen şok sonrasında CPI'nin tepkisi on ikinci dönemde en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Ancak önceki aktarım kanallarına benzer bir şekilde, CPI'nin zamanla değişen tepkileri FKE ve IP değişkenlerine göre daha düşük bulunmuştur.

Aktarım mekanizmasının diğer bir kanalı olan kredi kanalının işleyişi, bankaların özel sektöre verdiği kredilere bir standart sapmalı şokun FKE, iktisadi aktivite ve fiyat düzeyinin tepkileri üzerinden araştırılmıştır (bkz. Grafik-6). Şekilden de görüleceği üzere zamanla değişen tepkiler incelendiğinde, kredi hacminin genişlemesiyle bazı dönemlerde beklentilerin aksine finansal koşullarda bir daralmanın meydana geldiği görülmektedir. Ancak söz konusu tepkilerin 2001 finansal krizi hariç anlamlı olmadığı görülmektedir. İktisadi aktivite kredi şoklarına beklenildiği şekilde pozitif tepki vermekte, tepkiler ikinci dönemde en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Kredi şoklarının IP üzerindeki pozitif etkileri yaklaşık yüzde 13.42 ile 2015 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Banka kredi kanalının IP üzerine olan etkileri tüm örneklem dönemi için oldukça yüksektir. Aktarımın en düşük olduğu 1997 yılında dahi, kredi şokları IP'yi yüzde 12 oranında arttırmaktadır. Kredi hacmi artışına CPI'nin verdiği tepkiler, birinci dönem hariç pozitifdir. Şok sonrasında CPI'nin en fazla artış gösterdiği dönem ise 1994 kriz yılıdır. Genel olarak 1990'lı yılların ilk yarısında CPI'nin, kredi şoklarına daha hassas olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kredi genişlemesinin söz konusu dönemde, diğer dönemler ile karşılaştırıldığında daha enflasyonist olduğunu söylemek mümkündür.

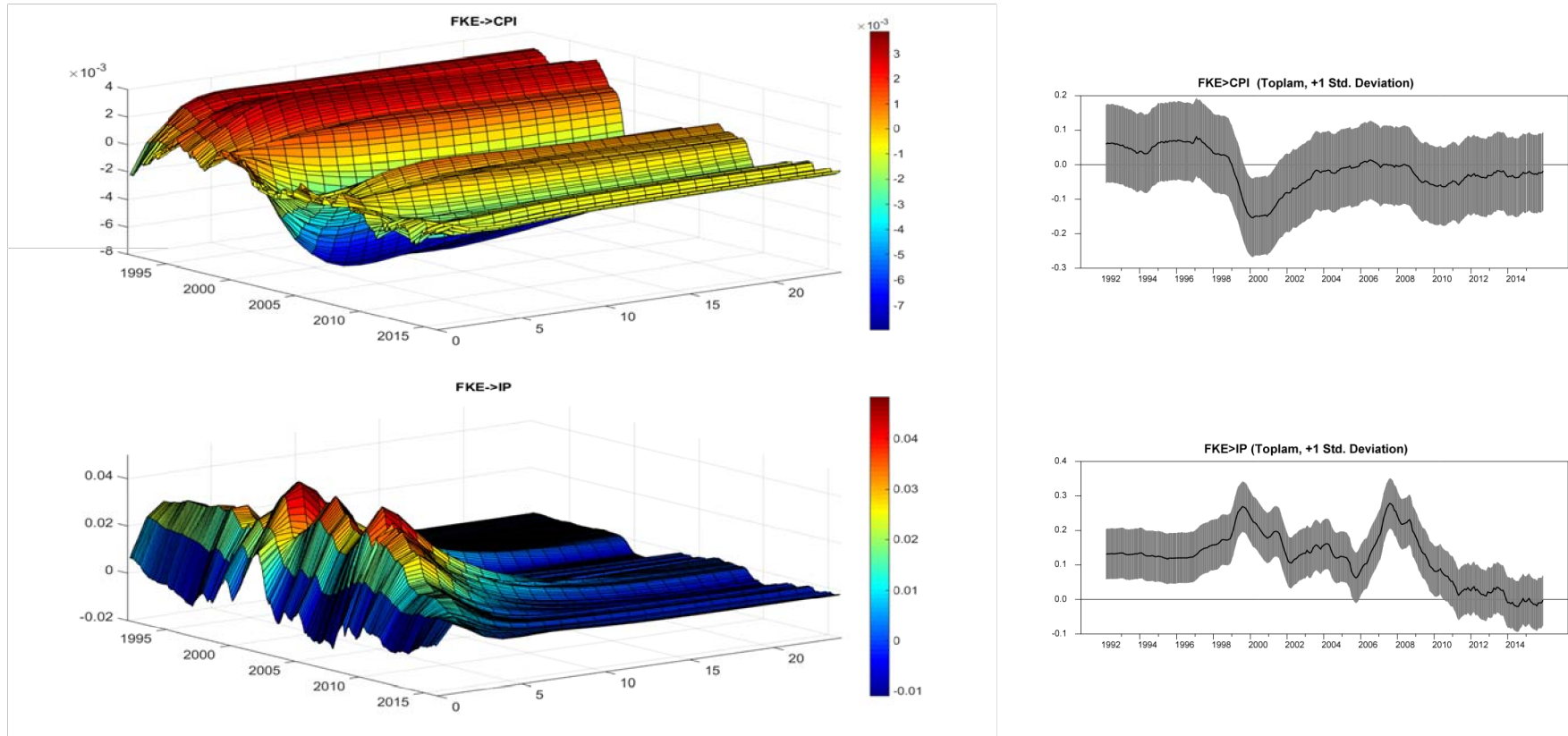
Grafik-5: Hisse Senedi Şokuna Verilen Tepkiler: TVP-VAR ve +1 Std. Sapmalı Güven Aralıkları

Grafik-6: Kredi Şokuna Verilen Tepkiler: TVP-VAR ve +1 Std. Sapmalı Güven Aralıkları

Parasal aktarım mekanizmalarının incelenmesinden sonra son olarak finansal koşullardaki değişimin üretim ve fiyatlar üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu çerçevede FKE'ye verilen bir standart sapmalılık şokun diğer bir deyişle finansal genişlemenin, IP ve CPI üzerindeki zamanla değişen etkileri Grafik-7'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre finansal koşullardaki değişimin fiyatlar üzerindeki etkisi zamana göre değişmekle birlikte; birikimli etki-tepki fonksiyonlarına bakıldığında çoğunlukla anlamsızdır. 2001 krizi öncesine kadar fiyatlar FKE şoklarına pozitif yönde tepki vermektedir. Ancak 2001 sonrası tepkilere bakıldığında, FKE'de meydana gelen genişlemenin enflasyonu düşürücü bir etkisi olduğu görülmektedir. Buna karşılık finansal koşullardaki bir genişleme üretimi belirgin bir şekilde arttırmaktadır. Zamanla değişen etki-tepkiler FKE'den iktisadi aktiviteye aktarımın oldukça hızlı gerçekleştiğini ve şok sonrası dördüncü dönemde iktisadi aktivitenin tepkisinin artarak en yüksek düzeye ulaştığını göstermektedir. Ancak söz konusu tepkilerin 2001 ve 2008 kriz dönemlerinde en yüksek seviyelerine ulaşması dikkate değer bir husustur. 2008 krizi sonrası dönemde ise tepkilerin şiddetinde önemli bir düşüş göze çarpmakta, 2010 sonrasında ise anlamsız hale geldiği görülmektedir.

Grafik-7: FKE Şokuna Verilen Tepkiler: TVP-VAR ve +1 Std. Sapmalılık Güven Aralıkları

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türkiye’de parasal aktarım mekanizmalarında son dönemde yaşanan olası değişmelerin, finansal koşullarda meydana gelen değişmeler de dikkate alınarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede faiz, döviz kuru, hisse senedi ve kredi aktarım kanallarının işleyişleri TVP-VAR modelleri tahmin edilerek araştırılmıştır.

Aktarım mekanizmasında politika faiz şoklarının etkileri incelendiğinde, özellikle fiyatların verdiği tepkilerde dönemden döneme önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Çatık ve Martin’in (2012) bulgularına paralel olarak TCMB’nin araç bağımsızlığına sahip olmadığı 2001 öncesinde, fiyat seviyesinin verdiği tepkilerin iktisadi teoriyle tutarlı olmadığı ve pozitif olduğu görülmektedir. FKE’nin para politikasındaki değişimlere en şiddetli tepkisini kriz öncesi dönemlerde vermesi, söz konusu endeksin iktisadi aktivitenin öncü bir göstergesi olarak kullanılabilceğini ima etmektedir. Faiz şoklarına fiyatların 2006 yılından sonra beklendiği gibi negatif tepki vermesi, TCMB’nin 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesi stratejisini benimsemesiyle birlikte uyguladığı politikaların fiyatlar üzerinde etkili olduğunu tezini desteklemektedir. Bu çerçevede elde edilen sonuçlar faiz oranı kanalının enflasyon hedeflemesi sonrası etkin bir şekilde çalışmaya başladığını ortaya koyan Saraç ve Uçan (2013), Çatık ve Karaçuka (2012), Çatık ve Martin’den (2012) elde edilen bulgular ile örtüşmektedir. Zamanla değişen etki-tepkiler aynı zamanda daraltıcı para politikasının, 2006 sonrasında üretim üzerinde daha anlamlı bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Döviz kuru, hisse senedi ve kredi kanalları incelendiğinde faiz kanalına benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Para politikası şoklarında olduğu gibi FKE’nin döviz, hisse senedi fiyatları ve kredi şoklarına en büyük tepkisini kriz öncesi dönemlerde verdiği görülmüştür. İktisadi aktivitenin söz konusu şoklara verdiği tepkiler dikkate alındığında, Güloğlu ve Orhan’ın (2008) bulgularına paralel olarak iktisadi aktivitenin en düşük tepki verdiği kanalın kredi kanalı olduğu tespit edilmiştir. Ancak son dönemlerde özellikle de 2006 yılı sonrasında, iktisadi aktivitenin verdiği tepkilerin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketici fiyat endeksinin aktarım kanallarına verdiği tepkilerin, FKE ve iktisadi aktivitenin tepkilerine göre daha zayıf olmakla birlikte daha kalıcı olduğu dikkat çekmektedir.

Aktarım kanallarının işleyişine ilişkin ampirik bulgular, merkez bankasının araç bağımsızlığını elde etmesi ve bu çerçevede uyguladığı açık enflasyon hedeflemesi stratejisinin para politikası araçlarının daha etkin kullanılması açısından olumlu katkıda bulunduğunu göstermektedir. Aktarım kanallarının zamanla değişen yapısının, özellikle FKE ve tüketici fiyat endeksinin aktarımında daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. FKE’nin iktisadi aktivite üzerinde anlamlı etkilere sahip olması, söz konusu endeksin ekonomideki finansal daralma ve genişleme dönemlerinin öngörülmesinde politika yapımcılar tarafından kullanılmasına imkân sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akdeniz, C. ve Çatık, A. N. (2017), "Türkiye İçin Finansal Koşulların Bir Analizi: Faktör ve VAR Modellerinden Bulgular", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, 99-120.
- Aleem, A. (2010), "Transmission mechanism of monetary policy in India", *Journal of Asian Economics*, 21, 186-197.
- Başçı, E., Özel, Ö. ve Sarıkaya, Ç. (2007), "The Monetary Transmission Mechanism in Turkey: New Developments", *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, 07/04, 1-28.
- Bernanke, B. S. (2007), "Globalization and Monetary Policy", *Speech at the Fourth Economic Summit, Stanford Institute for Economic Policy Research*, Stanford, California, March 2007, No: 262, <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20070302a.htm>.
- Bernanke, B. S. ve Blinder, A. S. (1988), "Credit, Money, and Aggregate Demand", *The American Economic Review*, 78(2), 435-439.
- Bernanke, B. S. ve Blinder, A. S. (1992), "The Federal Funds Rate and the Channels of Monetary Transmission", *The American Economic Review*, 82 (4), 901-921.
- Bernanke, B. S. ve Gertler, M. (1995), "Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission", *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27-48.
- Bredin, D. ve O'Reilly, G. P. (2004), "An Analysis of The Transmission Mechanism of Monetary Policy in Ireland", *Applied Economics*, 36(1), 49-58.
- Camarero, M., Ordóñez, J. ve Tamarit, C. R. (2002), "Monetary Transmission in Spain: A Structural Cointegrated VAR Approach", *Applied Economics*, 34(17), 2201-2212.
- Carlin, B. P. ve Chib, S. (1995), "Bayesian Model Choice via Markov Chain Monte Carlo Methods", *Journal of the Royal Statistical Society, Series B*, 57(3), 473-484.
- Chib, S. (2001), "Markov Chain Monte Carlo Methods: Computation and Inference", (Ed.), Heckman, J.J. ve Leamer, E. E., *Handbook of Econometrics*, 5(57), 3569-3649.
- Çatık, A. N. ve Karaçuka, M. (2012), "The Bank Lending Channel in Turkey: Has It Changed After The Low Inflation Regime?", *Applied Economics Letters*, 19(13), 1237-1242.
- Çatık, A. N. ve Martin, C. (2012), "Macroeconomic Transitions and the Transmission Mechanism: Evidence from Turkey", *Economic Modelling*, 29(4), 1440-1449.
- Çiçek, M. (2005), "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması: VAR (Vektör Otoregresyonu) Yaklaşımıyla Analizi", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20(233), 82-105.
- Çevik, S. ve Teksöz, K. (2012), "The Effectiveness of Monetary Policy Transmission Channels in the GCC Countries", *IMF Working Paper*, No: 12/191.
- Franta, M., Horvath, R. ve Rusnak, M. (2014), "Evaluating changes in the monetary transmission mechanism in the Czech Republic", *Empirical Economics*, 46: 827-842.
- Goodhart, C. ve Hofmann, B. (2001), "Asset Prices, Financial Conditions and the Transmission of Monetary Policy", *Paper prepared for the conference on Asset Prices, Exchange Rates, and Monetary Policy*, Stanford University.
- Güloğlu, B. ve Orhan, S. (2008), "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizmalarının Makroekonomik Etkileri", *İktisat, İşletme ve Finans*, 23(268), 94-118.
- Karasoy, A., Kunter, K. ve Us, V. (2005), "Monetary Transmission Mechanism in Turkey Under Free Float Using a Small-Scale Macroeconomic Model", *Economic Modelling*, 22(6), 1064-1073.
- Koop, G., Leon-Gonzalez, R. ve Strachan, R. W. (2009), "On The Evolution of the Monetary Policy Transmission Mechanism", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 33(4), 997-1017.
- Koop, G. (2012), "Using VARs and TVP-VARs with Many Macroeconomic Variables", *Central European Journal of Economic Modelling and Econometrics, CEJEME*, 4(3), 143-167.
- Koop, G. ve Korobilis, D. (2013), "Large Time-varying Parameter VARs", *Journal of Econometrics*, 177(2), 185-198.
- Mishkin, F. S. (1995), "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 3-10.
- Mishkin, F. S. (2004), "The Economics of Money, Banking, and Financial Markets", The Addison-Wesley Series in Economics, 7th Edition, Pearson Addison Wesley.
- Nagayasu, J. (2007), "Empirical Analysis of the Exchange Rate Channel in Japan", *Journal of International Money and Finance*, 26(6), 887-904.

- Nakajima, J. (2011), "Time-Varying Parameter VAR Model with Stochastic Volatility: An Overview of Methodology and Empirical Applications", *Monetary and Economic Studies*, 29, 107-142.
- Nakajima, J. ve Watanabe, T. (2011), "Bayesian Analysis of Time-Varying Parameter Vector Autoregressive Model with the Ordering of Variables for the Japanese Economy and Monetary Policy", *Global COE Hi-Stat Discussion Paper Series*, No: 196, Institute of Economic Research, Hitotsubashi University.
- Örnek, İ. (2009), "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi", *Maliye Dergisi*, 156, 104-125.
- Primiceri, G. E. (2005), "Time Varying Structural Vector Autoregressions and Monetary Policy", *Review of Economic Studies*, 72(3): 821-852.
- Rapach, D. E. (2001), "The long-run relationship between inflation and real stock prices", *Journal of Macroeconomics*, 24: 331-351.
- Saraç, T. B. ve Uçan, O. (2013), "The Interest Rate Channel in Turkey: An Investigation with Kalman Filter Approach", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(4): 874-884.
- Simo-Kengne, B. D., Miller S. M., Gupta, R. ve Aye, G. C. (2015), "Time-Varying Effects of Housing and Stock Returns on U.S. Consumption", *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 50(3), 339-354.
- Sims, C. A. (1980), "Macroeconomics and Reality", *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- Sims, C. A. (1992), "Interpreting the macroeconomic time series facts: the effects of monetary policy", *European Economic Review*, 36(5), 975-1000.
- Suzuki, T. (2004), "Is the Lending Channel of Monetary Policy Dominant in Australia?", *The Economic Record*, 80(249), 145-156.
- Suzuki, T. (2008), "International Credit Channel of Monetary Policy: An Empirical Note", *Australian Economic Papers*, 47(4), 396-407.
- Taylor, J. B. (1995), "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework", *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 11-26.

EKLER

Ek Tablo-1: Çalışmada Kullanılan Veri Seti

Değişken	Kaynak	Türü	Datastream Kodu
M1 para arzı	IMF	Milyon TL	TKI59MA.A
TCMB gecelik borçlanma faizi	TCMB	Faiz	TKONRTE.
Sanayi üretim endeksi (2010=100)	IMF	Endeks	TKI66...F
Tüketici fiyat endeksi (2010=100)	OECD	Endeks	TKOCP009F
Nominal döviz kuru	IMF	TL	TKI..AF.
Borsa İstanbul 100 endeksi	BIST	Endeks	TRKISTB
Bankaların özel sektöre verdiği kredi toplamı	TCMB	Milyon TL	TKBANKLPA

Ek Tablo-2: Parasal Aktarım Mekanizmasına İlişkin Seçilmiş Çalışmalar

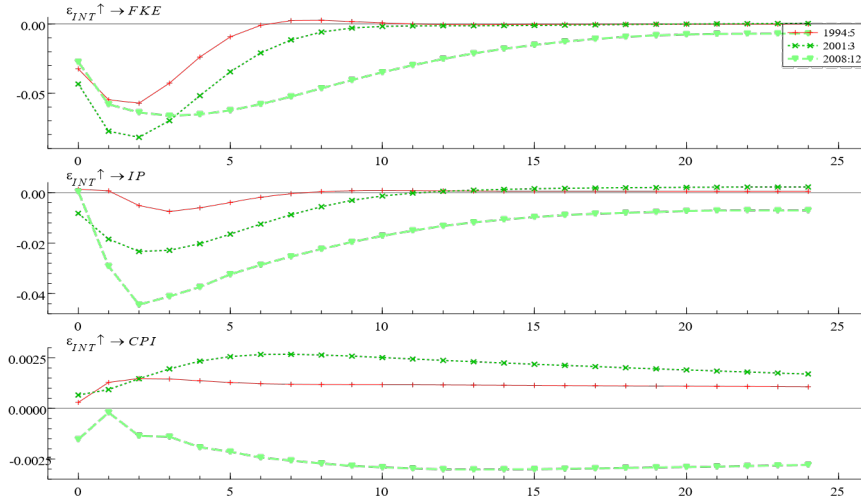
Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	İncelenen Kanal	Sonuç
Bernanke ve Blinder (1988)	ABD (1953Ç1-1985Ç4)	VAR	Kredi kanalı	Parasal şoklar kredi piyasası üzerinde etkilidir.
Bernanke ve Blinder (1992)	ABD (1959:7-1989:12)	VAR	Kredi kanalı	Politika faizinin banka kredileri ve mevduatları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sims (1992)	Fransa (1965:4-1990:2) Almanya (1961:4-1989:12) Japonya (1965:4-1991:1) Birleşik Krallık (1965:4-1990:12) ABD (1958:4-1991:2)	VAR	Faiz oranı kanalı	Faiz oranı şoklarına üretim düzeyinin negatif tepki vermektedir, fiyat düzeyi ise genellikle pozitif tepkiler vermektedir.
Bernanke ve Gertler (1995)	ABD (1965:1-1993:12)	VAR	Kredi kanalı	Daraltıcı para politikası iktisadi aktiviteyi daraltarak, fiyatların düşmesine neden olmaktadır.
Taylor (1995)	ABD, Almanya ve Japonya (1972-1986 ve 1972-1993)	VAR	Faiz oranı kanalı	Pozitif para politikası şokları sonrası üretim düzeyi artmaktadır.
Rapach (2001)	ABD (1959Ç3-1999Ç1)	VAR	Hisse senedi kanalı	Makro şokların reel hisse senedi fiyatları üzerinde önemli etkileri mevcuttur.
Camarero vd. (2002)	İspanya (1986:1-1998:5)	Eşbütünleşik yapısal VAR	Faiz ve döviz kuru kanalı	İspanya ekonomisi için, faiz ve döviz kuru kanalının geçerlidir.
Bredin ve O'Reilly (2004)	İrlanda (1980Ç1-1996Ç3)	VAR	Döviz kuru kanalı	Döviz kuru kanalı etkindir.
Suzuki (2004)	Avustralya (1985Ç1-2000Ç2)	VAR	Kredi kanalı	Avustralya bankalarının tutumu açısından kredi kanalı önemsizdir.
Primiceri (2005)	ABD (1953Ç1-2001Ç3)	TVP-VAR	Faiz oranı kanalı	Para politikası değişkenine verilen şokların etkileri, zaman içerisinde dalgalanmalar göstermektedir.
Nagayasu (2007)	Japonya (1970Ç1-2003Ç1)	Markov geçiş	Döviz kuru kanalı	Ulusal paranın değer kaybetmesinin, ekonomik büyümeyi arttıracığına ilişkin herhangi bir kanıt sunmamaktadır.
Suzuki (2008)	Avustralya ve Yeni Zelanda (1988Ç4-2005Ç4)	VAR	Uluslararası kredi kanalı	Avustralya'da uygulanan daraltıcı para politikası sonucunda Yeni Zelanda kredi arzında azalma meydana gelmiştir.

Ek Tablo-2: Parasal Aktarım Mekanizmasına İlişkin Seçilmiş Çalışmalar (Devamı)

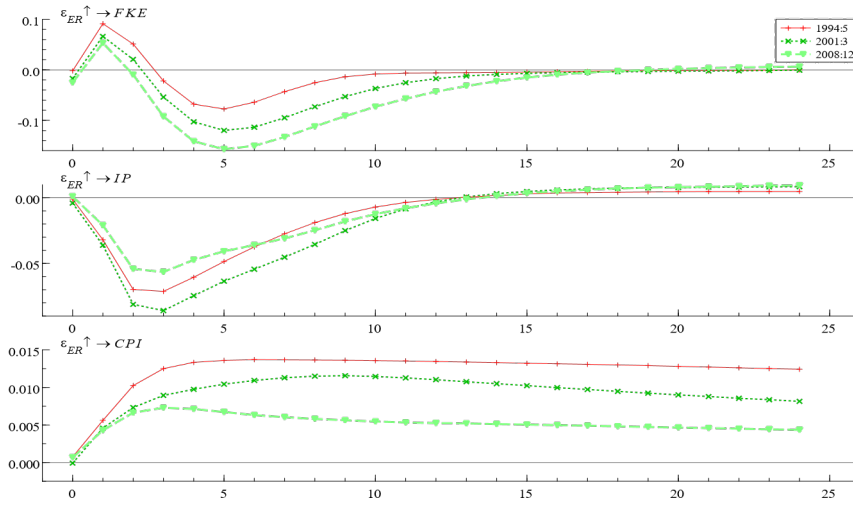
Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	İncelenen Kanal	Sonuç
Koop vd. (2009)	ABD (1953Ç1-2006Ç2)	TVP-VAR	Faiz oranı kanalı	Aktarım mekanizmasında yer alan değişkenlerin, iktisadi aktivite üzerindeki etkilerinin zaman içerisinde değişmektedir.
Aleem (2010)	Hindistan (1996Ç4-2007Ç4)	VAR	Kredi, hisse senedi ve döviz kuru	Para politikasının reel sektör üzerine aktarımı açısından kredi kanalının önemli, hisse senedi ve döviz kuru kanallarının ise önemsiz olduğunu tespit etmiştir.
Nakajima (2011)	Japonya (1977Ç1-2007Ç4)	TVP-VAR	Faiz oranı kanalı	Japonya ekonomisi için faiz kanalının 1990'lardan sonra işlemediği tespit edilmiştir.
Çiçek (2005)	Türkiye 1995Ç1-2003Ç2	VAR	Faiz, kredi, hisse senedi ve döviz kuru kanalı	Faiz kanalının en etkin aktarım kanalıdır.
Karasoy vd. (2005)	Türkiye 2001:1-2003:12	Makroekonomik model simülasyonu	Döviz kuru, temerrüt ve toplam talep kanalları	Temerrüt kanalının daha etkin olduğu, toplam talep kanalının ise en zayıf aktarım kanalı olduğu tespit edilmiştir.
Güloğlu ve Orhan (2008)	Türkiye 1986:1-2006:1	SVECM	Faiz, kredi, hisse senedi ve döviz kuru kanalı	Hisse senedi ve kredi kanalı anlamsızdır. Döviz kuru kanalın etkin bir şekilde çalışmaktadır.
Örnek (2009)	Türkiye 1990Ç1-2006Ç1	VAR	Faiz, kredi ve döviz kuru kanalı	Faiz ve döviz kuru kanalı etkin bir şekilde çalışmakta, hisse senedi fiyatı ve kredi kanalının anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Çatık ve Karaçuka (2012)	Türkiye 1986:1-2009:10	Eşik-VAR	Faiz ve kredi kanalı	Faiz kanalının, enflasyon hedeflemesi sonrasında geçerlidir. Kredi şoklarının düşük enflasyon rejiminde iktisadi aktivite ve fiyatlar üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır.
Çatık ve Martin (2012)	Türkiye 1986:1-2010:11	Eşik-VAR	Faiz, kredi, döviz kuru kanalı	Pasif para politikası ve şoklara verilen kalıcı tepkiler reform öncesi dönemin karakteristik özellikleridir
Saraç ve Uçan (2013)	Türkiye 1990Ç1-2011Ç3	Markov rejim değişimi	Faiz oranı kanalı	Enflasyon hedeflemesi rejimiyle faiz kanalının etkinliğinin arttığı tespit edilmiştir.

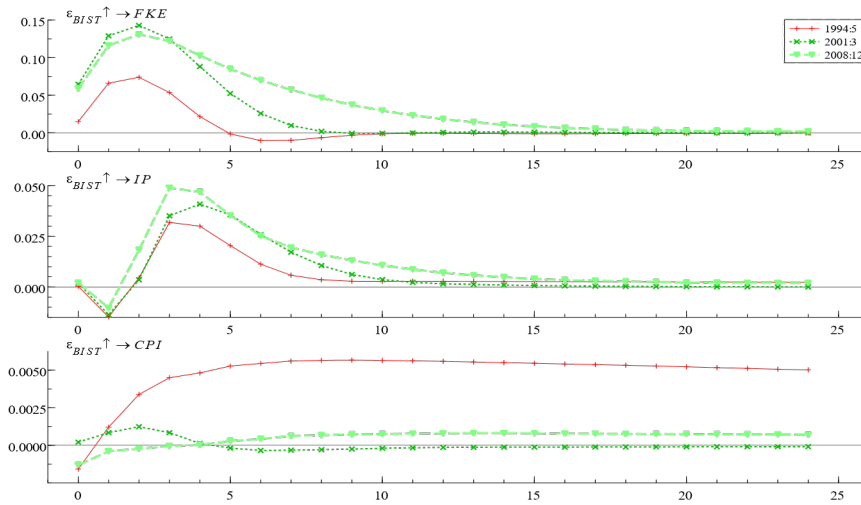
Ek Grafik-1: Faiz Oranı Şokuna Verilen Tepkiler: Doğrusal VAR

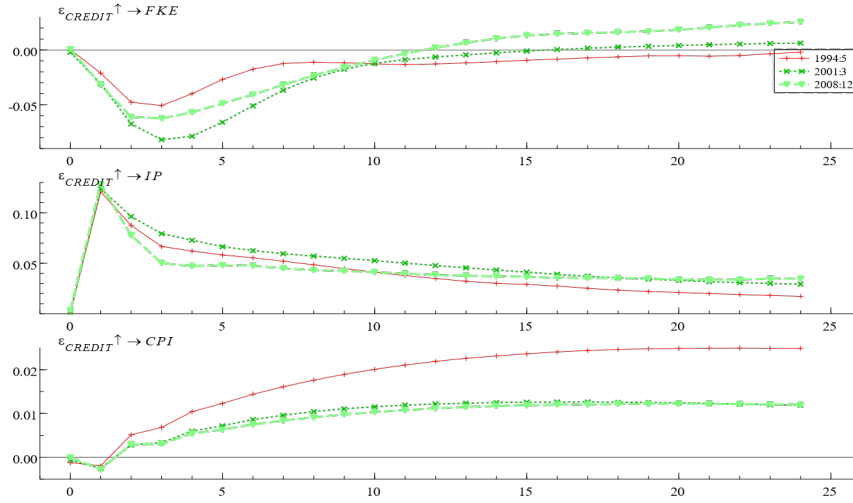
Ek Grafik-2: Döviz Kuru Şokuna Verilen Tepkiler: Doğrusal VAR

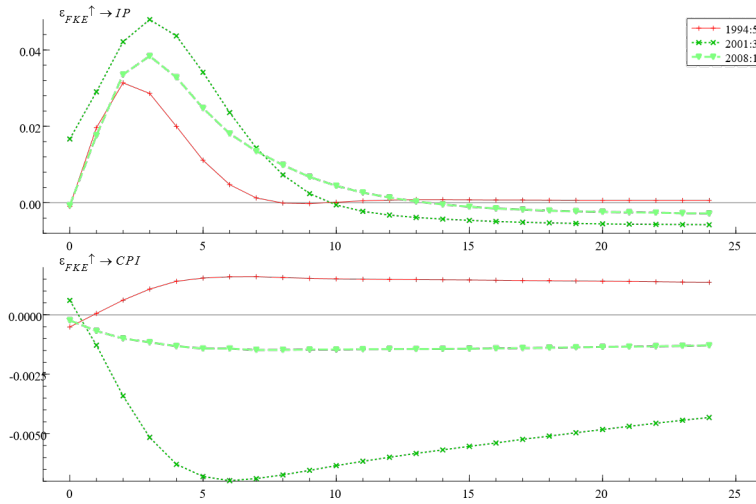
Ek Grafik-3: Hisse Senedi Fiyat Şokuna Verilen Tepkiler: Doğrusal VAR

Ek Grafik-4: Kredi Şokuna Verilen Tepkiler: Doğrusal VAR

Ek Grafik-5: Finansal Koşulların İktisadi Aktivite ve Tüketici Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Doğrusal VAR

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 15. 06. 2018 ✓Accepted/Kabul: 16. 07.2018

DOI: 10.30794/pausbed.434155

Araştırma Makalesi/ Research Article

Köksoy, F., (2019). "Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikaları Çerçevesinde Fransa'da Romanlar: Nicholas Sarkozy Dönemi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s. 97- 112.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AZINLIK POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE FRANSA'DA ROMANLAR: NICHOLAS SARKOZY DÖNEMİ

Fulya KÖKSOY*

Özet

17. yüzyılda Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkmasına kadar uzanan ve günümüzde de uluslararası ilişkiler disiplini açısından son derece önemli bir konuyu teşkil eden azınlıklar ve azınlık hakları, neofonksiyonalist teori ekseninde temellenen ve nihai amacı salt bir ekonomik topluluk olmaktan çıkıp siyasi bütünleşmeyi hedefleyen Avrupa Birliği (AB) açısından da önem arz etmektedir. Soğuk Savaş'ın bitişi ekseninde iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle ortaya çıkan yeni konjonktür, genel olarak dünya siyasetinde etnik, dini, dilsel ve ulusal azınlık sorunlarının yeniden gündeme taşınmasındaki fitili ateşleyen bir etken olurken, bir bütün olarak azınlık kavramı ve azınlık hakları konusunun AB düzleminde de tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda makale, hem AB'nin hem de AB'nin en önemli üyelerinden birini teşkil eden Fransa'nın genel olarak azınlıklara ve özel olarak Avrupa'da en geniş nüfusa sahip olan ve en fazla ötekileştirilme politikalarına tabi tutulan Romanlara yönelik politikalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Öte yandan Kopenhag Kriterleri arasında bulunan "azınlık haklarına saygı gösterilip, korunması" ilkesinin AB'ne üye olmak isteyen aday ülkeler tarafından yerine getirilmesi zorunluluğu konusundaki hassasiyetin, kendi üyeleri tarafından yerine getirilip getirilmediği de sorunsallaştırılacaktır. Türkiye'deki akademik yazının bu konuya çok fazla ilgi göstermemesi bu yönde bir çalışma oluşturulmasında itici bir güç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: AB'nin Azınlık Politikası, Fransa'nın Azınlık Politikası, Azınlık Hakları, Çokkültürlü Avrupa, Romanlar.

THE ROMANS IN FRANCE WITHIN THE FRAME OF THE MINORITY POLICIES OF THE EUROPEAN UNION: NICHOLAS SARKOZY PERIOD

Abstract

Minorities and minority rights, whose bases which were founded in 17th Century Europe with the emergence of nation states, are one of the extremely significant subjects with regard to international relations discipline. Moreover, these subjects are crucial from the viewpoint of European Union (EU), whose fundamentals had been structured with respect to neofunctionalist theory and whose main purpose is to compromise not only the economic integration but also the political integration. After the Cold War period was over, bipolar world system lost its validity. This situation resulted in a new conjuncture which could be considered as a catalyst to bring up the ethnic, religious, linguistic and national minority problems to the world politics agenda again. In addition to this, with the help of this new conjuncture the notion of minority and the protection of minority rights were argued at the EU platform as a whole. In this context, this article aims to analyze the minority politics of both EU and France, which is one of the most crucial members of EU, broadly and it especially focuses on the minority policy implementation which were applied to the Romani people (Gypsies) who have the largest minority population in Europe and who are the main subject of strict marginalization politics. Nevertheless, "Respect for and protection of minorities" principle which is stated in Copenhagen Criteria is an obligation for candidate countries for EU membership and the examination process of this principle are carefully conducted. In this sense, the adaptation level of this principle by the member countries will be problematized in order to comprehend whether they adapt this principle or not. The academic literature in Turkey does not show more interest for this issue has been driving force to create a study in this direction.

Keywords: EU's minority politics, France's minority politics, Minority Rights, Multicultural Europe, Romany (Roma/Gypsy).

*Dr, Batman Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, BATMAN.
e-posta: fulya.koksoy@batman.edu.tr (orcid.org/0000-0001-2345-6789)

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde hassas sorunlardan biri olan azınlıklar konusu, neofonksiyonalist teori ışığında temellenen ve bu bağlamda ekonomik entegrasyondan aşamalı bir şekilde siyasi bütünleşmeye geçişi hedefleyen AB'nin gündemini 1990'lı yıllardan beri meşgul etmektedir. Hem uluslarüstü hem de hükümetlerarası bir yapıya sahip olan AB, bu özelliğinden dolayı diğer pek çok uluslararası örgütten farklı bir konumdadır. Bu noktada kendi bünyesinde nev-i şahsına münhasır (*sui generis*) özellikleri barındıran bir örgütün son derece hassas olan azınlıklar konusundaki politikaları merak uyandırmaktadır.

AB; Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle azınlıklarla ilgili olarak önemli adımlar atmaya başlamıştır.¹ Bu bağlamda, Birliğe girmek isteyen aday ülkeler azınlık haklarına saygı duyma ilkesini kabul etme zarureti içindedir. AB'nin azınlık haklarına saygı gösterilmesi ve onların korunması konusunda başlattığı girişimler ve aday ülkelerin üyeliği konusunda bu ilkenin bir zorunluluk teşkil etmesi AB'nin azınlıklar konusundaki yaklaşımının somut bir göstergesidir. Ancak Kopenhag Kriterlerinden "azınlıklara saygı ve onların korunması" ilkesi aday ülkeler tarafından yerine getirilmek durumunda iken, aynı hassasiyet üye ülkeler tarafından yerine getirilmemektedir. Her üye devlet kendine has şartları göz önüne alarak subjektif bir azınlık tanımı yapmaktadır. Öte yandan AB üye devletleri nezdinde salt ve ortak bir azınlık hakları politikası, bir diğer ifadeyle bütüncül bir azınlık politikası bulunmamaktadır. Bu noktada üye devletlerin çok daha evrensel bir tutumla hareket etmeleri ve kendi iç hukuklarında bütüncül düzenlemeler yapmaları beklenmektedir.

İnsan hakları ve daha özel anlamda azınlık haklarına saygı duyulması ve onların korunması konusunda devletlerin yükümlülükleri 1990'lardan bu yana belirgin oranda artmaya başlamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni konjonktür çerçevesinde oluşan gelişmeler, devletleri azınlık hakları konusunda daha somut adımlar atmaya yöneltmiştir.

AB'nin önemli üyelerinden biri olan Fransa ise, her ne kadar modern bir demokrasi anlayışına sahip olduğunu ve her çeşit kültürel formun Fransa'da rahatlıkla yaşayabileceğini garanti ettiğini belirtse de bu durum teori ve pratikte birbirleriyle örtüşmemektedir. Öyle ki Fransa, ülkesinde hiç bir azınlık grubun olmadığını kabul eden politikalar izlemektedir.

Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikaları Çerçevesinde özellikle Nicholas Sarkozy dönemini odak noktası haline getirip Fransa'da Romanları analiz eden bu çalışma, Türkiye'deki akademik yazında bu konuya fazla yer verilmemesi fikrinden ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle, salt AB'nin azınlık ve Romanlara yönelik politikaları çerçevesinde oluşturulmuş ve ana odak noktasında AB'nin en önemli üyelerinden biri olan Fransa'nın azınlıklar ve Romanlara yönelik politikalarını analize tabi tutan bir çalışma olmaması nedeniyle bu konuda bir çalışma oluşturma amacı güdülmüştür.

Bu çalışmada öncelikle AB'nin azınlık politikaları ve bu konunun bir alt başlığı olarak Romanlara yönelik politikası ele alınacaktır. Öte yandan, AB'nin en önemli üye devletlerinden biri konumunda olan Fransa'nın azınlık politikaları ve Romanlara karşı tutumu analiz edilecektir. Çalışma zarfında; AB'nin azınlıklara ve Romanlara yönelik politikası nedir?, AB, bütüncül bir azınlık politikasına sahip midir?, Fransa'nın azınlıklara ve Romanlara yönelik politikası nedir? ve söz konusu politikalar Nicholas Sarkozy döneminde ne şekilde seyir etmiştir? sorularına cevap aranacaktır.

Literatür taraması sonucunda azınlıklar, azınlık hakları, azınlıkların sorunları ve bu sorunlara yönelik çözümler zarfında realist ve liberal teoriler çerçevesinde temellenen çalışmaların olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın oluşturulması ekseninde ise liberal teorinin çıktılarından yararlanılacaktır. Öte yandan, yapılan literatür taramasında toplumsal dışlanmayı en fazla yaşayan azınlığın Romanlar olduğu sonucu elde edilse de söz konusu dışlanmanın bu grup üzerinde yarattığı psikolojik boyutun ele alınmadığı görülmüştür. Bu bağlamda Romanların duygu, düşünce ve davranışlarının analizi alandaki boşluğun giderilmesi açısından önem arz etmektedir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE AZINLIKLAR

2.1. Kavramsal Olarak Azınlık ve Azınlık Hakları

Köken olarak Latince'den gelen küçük, az anlamlarını betimleyen Türkçe sözlükte "Bir ülkede dil, din ve ırkları, içinde buldukları devletin hakim milletinkinden ayrı olan küçük insan toplulukları" olarak ifade edilen

¹ Sovyetler Birliği, Çekoslavakya ve Yugoslavya'nın parçalanması doğrultusunda azınlıkların yeniden uyanması, AB'ni bu konuda adım atmaya yöneltmiştir.

(Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011: 98) azınlık kavramı, sosyolojik ve hukuksal olarak iki yaklaşım ekseninde ele alınmaktadır. Sosyolojik perspektiften bir toplulukta nicel olarak azınlıkta olan, egemen olmayan, çoğunluğa göre daha başka özelliklere sahip olan grubu ifade eden azınlık kavramı için tüm devletler tarafından kabul gören hukuksal bir tanımlama söz konusu değildir (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:26; Dayıoğlu, 2012:9; Soner, 2008:85; Duran ve Arıdemir, 2005:1-2). Hukuksal açıdan kabul gören ortak bir azınlık tanımının söz konusu olmaması altında ise; hem devletlerin kendi politik çıkarları çerçevesinde ülkelerindeki azınlıkları reddetme veya varlıklarını kabul ettikleri azınlıkların statüsünü dar bir çerçevede yorumlamaları hem de kolektif azınlık haklarının² gündeme gelmesinden duydukları kaygı bulunmaktadır (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:26; Dayıoğlu, 2012:9).

Her ne kadar azınlık kavramının belirlenmesinde farklı yaklaşımlar³ söz konusu olsa da genel olarak 2006 yılında yerini Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Konseyi'ne bırakan BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:26) raportörü Francesco Capotorti'nin 1978'de ortaya koyduğu azınlık tanımına başvurulmaktadır.

Capotorti'nin tanımı ekseninde azınlık;

“Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, o devletin vatandaşı olan, üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ve dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa dayanışma duygusu gösteren grup” (Okutan, t.y:62; Taşdemir ve Saraçlı; 2007:26; Kurubaş, 2006:16; Çavuşoğlu, 1997-1998:94-95; Okutan, t.y:62; Soner, 2008:85) olarak ifade edilmektedir.

Capotorti'nin azınlık tanımıyla benzer paralellikte olan bir başka yaklaşım ise, yine Alt Komisyon üyesi Jules Deschenes tarafından 1985 yılında ortaya konulmuştur (Kurubaş, 2004:28).

Deschenes ise azınlıkları;

“Bir devlette sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen bir konumda olmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dilsel ve dinsel özelliklere sahip, birbiriyle dayanışma duygusu içinde, üstü kapalıda olsa varlıklarını sürdürmek için ortak bir istek veya iradeyle yönelmiş, amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki bir eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaş” olarak tanımlamıştır (Çavuşoğlu, 1997-1998:95).

Bu noktada azınlık tanımlanması içerisinde etnik, dini, dilsel özellikler gibi somut veriler söz konusu iken, azınlık duygusuna sahip olma gibi soyut bir kıstas da bulunmaktadır (Soner, 2008:85). Öte yandan Romanlar açısından durum şu şekilde ceryan etmektedir: BM tarafından Romanlar azınlık olarak dile getirilmekte ayrıca yurttaş olmasalar dahi etnik grubun bir azınlık grup olarak tanınacağı vurgulanarak Romanlar etnik bir grup olarak kabul edilmektedir (United Nations, 1996:2-3).

Günümüzde Azınlık Hakları nedir ve neleri kapsamaktadır? sorusu ekseninde ön plana çıkan husus, azınlık haklarının herkese tanınan genel haklar olarak tanımlanan negatif haklar mı yoksa dezavantajlı gruba tanınan pozitif haklar kategorisi altında mı yer aldığını cevaplandırmaktır. Bu bağlamda azınlık hakları, demokratik toplumlarda eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesi çerçevesinde hem negatif haklar hem de pozitif haklar kategorisi altında yer almaktadır (Kurubaş, 2006:37).

Bununla beraber, azınlık haklarını tanımlarken başvuru bazı önemli kaynaklar söz konusudur. Bunlar BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dini Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge (1993), Avrupa Konseyi (AK) Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı (1992) ve AK'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'dir (1995) (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:27-28; Soner, 2008:87).

Azınlık haklarıyla ilişkili her üç belgede de ulus-devletin toprak bütünlüğü ve egemenliğine dokunulmaksızın farklılıkların hem siyasi hem de hukuki zeminde korunması amaç edinilmiştir (Soner, 2007:86). Ayrıca bu belgeler çerçevesinde azınlıklara yönelik üç temel hak ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, soykırım, etnik temizlik gibi fiziksel varlığın yok edilmesine ilişkin eylemler ve korunmayı içeren azınlık grubu olarak var olma hakkıdır. İkincisi, ayrımcılık yapılmaması ve eşitlik gözetilmesi hakkı olup, üçüncüsü ise, azınlık kimliğinin tanınması ve azınlık

² Kolektif ve Bireysel Haklar konusunda tartışma için bkz. (Kymlicka, 1995:71-92).

³ Bu yaklaşımlar tüm azınlıkları ulusal azınlık tanımlaması içinde değerlendirmekte, dinsel ve dilsel olarak kategorize emekte veya ulusal ve etnik azınlık ayrımına- Ulusal azınlık ve etnik azınlık arasındaki fark akraba devlete sahip olup olmamaya göre bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Buna göre, ulusal azınlık akraba devlete sahip iken; etnik azınlık akraba devlete sahip olmayan azınlıktır- gitmemektedir (Dayıoğlu, 2012:10-11).

kimliğine ilişkin unsurların gözetilmesi ve korunması hakkıdır. İlk iki hak, insan hakları ekseninde değerlendirilip, pozitif haklar kategorisi altında yer almaktadır. Üçüncü grup hak ise, anadilini kullanma hakkı, ifade özgürlüğü, kültürel kimlikleri geliştirme, din ve inanç özgürlüğü, kültürel, dinsel, toplumsal, ekonomik ve kamusal yaşama katılma hakkı, kendi grupları ve başka azınlık bireyleriyle ayırım gözetilmeksizin ilişki kurma hakkı gibi unsurları kapsamaktadır (Kurubaş, 2006:37-39). Daha yalın bir anlatımla, azınlık hakları eğitim, kültür, adli ve idari düzenlemelerle beraber ekonomik, sosyal ve ulusaşan ilişkileri kapsayan düzenlemeleri de içeren geniş bir skalayı kapsamaktadır (Soner, 2007:88).

Azınlık, azınlık hakları ve onların korunup gözetilmesi noktasında hem devletin hem de azınlıkların karşılıklı yükümlülükleri söz konusudur. Bu bağlamda, devletler azınlık ve azınlık haklarına saygı göstermek ve bunları tanımak yükümlülüğüne sahiptir. Diğer taraftan azınlıklar, vatandaşı oldukları devlete saygı gösterip, yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır. Bu bağlamda azınlıklara tanınan haklar eşitlik ilkesine, ülkesel birliğe ve bağımsızlığa uygun olmayan bir şekilde kullanılmamaktadır (Kurubaş, 2006:39-40).

2.2. Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikası

Tarihsel bir gelişim süreci ekseninde değerlendirildiğinde AB'nin, demokrasi ve insan haklarına saygı anlayışı üzerine inşa edildiği görülmektedir. Öyle ki bu iki ilke AB'nin temel değerleri arasında yer almaktadır. İnsan ve azınlık hakları konusunda AB; BM, AK ve AGİT tarafından yapılan çalışmaları ve kabul edilen belgeleri (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:27) referans olarak kullanmaktadır. Bununla beraber AB; Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndan (AGİT) farklı bir şekilde ekonomik entegrasyon amacıyla kurulan ve neofonksiyonalist teori ışığında öncelikle ekonomik bütünleşmenin ve ardından aşamalı bir şekilde siyasi bütünleşmenin hedeflendiği bir örgüttür. Bu bağlamda AB'de insan hak ve özgürlükleri ile azınlık haklarına yönelik çalışmaların BM ve AK bünyesinde oluşturulanlara kıyasla zayıf kaldığı görülmektedir (Dayıoğlu, 2012:20). Yine de azınlık haklarının geliştirilmesi ve azınlık mensubu kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin ayrımcılığa uğramadan korunması, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı temeli üzerine inşa edilmiş ve bu şekilde AB'nde ilk olarak insan hakları ve sonrasında azınlık haklarını içeren söylemler gelişmeye başlamıştır (Tombak, 2012:15).

Azınlıklar konusunu insan hakları bağlamında ele alan AB, 1990'lı yıllara kadar insan hakları konusuyla doğrudan ilgilenmesine rağmen azınlıklar konusu üzerine fazlaca yoğunlaşmamıştır (Kurubaş, 2006:124-125). Böyle bir yaklaşımın altında bazı nedenler bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik entegrasyon ekseninde ilerleyen AB'de azınlık sorunlarının da kendiliğinden çözüleceğine dair bir inancın söz konusu olmasından ve üye devletlerin ulusal azınlık haklarını tanımanın kendi egemenliklerine zarar vereceği düşüncesidir. Ek olarak, azınlık grupların ayrılıkçı veya toprak talep eden yaklaşımlarının perçinlenmesi noktasında üye devletler, kendi açılarından önemli bir tehdidin oluşmasından endişe etmektedir. Ancak Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın 1990 yılların başında çözümleri hem azınlıkların yeniden uyanmalarına neden olmuş hem de AB'de azınlık haklarının dikkate alınmasıyla ilişkili isteklilikte önemli ölçüde bir artış yaşanmıştır. Sonuç olarak, Avrupalı devletlerde insan hakları herkese eşit bir şekilde uygulanırsa bunun doğal sonucu olarak zaten azınlıkların korunması probleminin ortadan kalkacağı ve bu bağlamda azınlıklara özel olarak hak tanınmasına gerek kalmayacağı görüşü söz konusu iken, 1990'larda yaşanan olaylar bu bakış açısının zaman içinde terk edilmesine neden olmuştur (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:28-29). Ayrıca azınlık ve onların haklarının AB ekseninde iyiden iyiye belirginleşmesi ve tartışılması altında 2004 yılında gerçekleşen Merkezi ve Doğu Avrupa genişlemesi ve 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın da AB'ne tam üye olmaları bulunmaktadır.

1990'lı yıllarla beraber AB üye devletleri arasında azınlıklar ve onların hakları konusunda iki farklı eksende bulunan birtakım görüşler söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, ilk perspektif altında bulunan Almanya ve Avusturya gibi devletler, kendi ülkeleri dışında bulunan azınlıklarla bağların koparılmasından yana olmayan ve azınlıkların sosyal, kültürel, ekonomik ve dini haklarının uluslararası platformda tanınmasından yana olan bir konumda bulunmaktadır. Buna binaen ikinci perspektif altında bulunan Fransa ve Yunanistan gibi devletler ise, temel problemin ulusal azınlıkların korunması olmadığını, kendi bünyesinde niceliksel olarak büyük oranda azınlık barındıran devletlerin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin ve siyasi istikrarının korunması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim ikinci perspektif, devletin haklarını öncelikli konuma koymakta ve azınlık haklarını ikincil bir pozisyon içerisinde konumlandırmaktadır (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:29). Bu iki farklı görüş çerçevesinde AB, devletlerden azınlık haklarına saygı duymalarını beklerken aynı zamanda azınlıklardan buldukları devletlerin toprak bütünlüğüne saygı göstermelerini beklemektedir. Bununla beraber, belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise, elde edilen bilimsel bulgular ışığında Avrupalıların çok az bir kısmında azınlıkların varlığına ilişkin kişisel

bir rahatsızlık bulunmasıdır. Öyle ki beş Avrupalıdan birinin azınlıklara yönelik kültürel asimilasyonu desteklediği gözlemlenmektedir (Thalhammer and Zucha, 2011:11).

Ekonomik bir bütünleşme üzerine inşa edilen AB'nin insan ve azınlık hakları konusunda etkin ve bütüncül bir politikası bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle, birincil hukukta yer alan AB politikalarının bütüncül bir yapıda olmaması AB'nin üye devletlerinde bulunan azınlıklara yönelik doğrudan bir etki yaratmaması sonucunu doğurmaktadır ve dolayısıyla azınlıklara yönelik özel bir politika söz konusu olmamaktadır (Arsava, 2010:3). Nitekim azınlıklar ve onların korunması ve hakları bir yetki alanı olarak Maastricht Antlaşması (*Avrupa Birliği Antlaşması-ABA*) ve diğer AT/AB antlaşmalarında da belirtilmemiştir. Öte yandan AB hukukunda doğrudan azınlıkların korunmasıyla ilgili tüzük ve yönerge gibi hukuki bağlayıcılığı olan düzenlemeler de söz konusu değildir (Dalyancı, 2006: 61). Bu konu subsidiarite (yetki ikamesi) ilkesi doğrultusunda üye ülkelere bırakılmıştır. Ancak tam da bu noktada AB'ne üye olmak isteyen ülkelerin üyelikte yerine getirmek zorunda oldukları 1993 yılında ortaya konulan Kopenhag Kriterleri ekseninde "azınlıklara saygı ve onların korunması" ilkesi tam üye ve aday üye çerçevesinde bir ironiyi teşkil etmekte ve bu iç ve dış politika arasındaki uçurum pek çok devlet tarafından çifte standart olarak görülmektedir (Tombak, 2012:22-23). Her ne kadar aday ülkelerden azınlık haklarının korunması hususu bir zorunluluk haline getirilmekteyken, aynı hassasiyet üye ülkelerce gösterilmemektedir. Bu noktada söylenebilir ki, AB hala ortak bir azınlık tanımı üzerinde anlaşmaya varamamıştır (Özcan, 2012:36-37).

AB'nin kurucu antlaşmaları olan 1951 tarihli Paris Antlaşması ile 1957 tarihli Roma Antlaşması incelendiği takdirde, insan hakları ve daha özel olarak azınlık haklarına ilişkin herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı görülmektedir (AKÇT-A, 1951; AET-A, 1957). Bu durum aslında ekonomik entegrasyonu'nun ön planda tutulmasının doğal bir sonucunu yansıtmaktadır. Ancak AB, neofonksiyonalist teori ekseninde ekonomik bütünleşmeden siyasal bütünleşme'ye doğru ilerledikçe, azınlık hakları da Birlik açısından önem arz etmeye başlamıştır. 1987'de imzalanan Avrupa Tek Senediyle, üye devletlerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) ve Avrupa Sosyal Şartı'nda yer alan temel hak ve özgürlüklere saygı göstermesi konusunda çağrıda bulunulmuştur (ATS, 1987). Bununla beraber, ayrımcılığı önlemek için Maastricht Antlaşması'nın 12. Başlığı altında oluşturulan hükümlerin de dolaylı olmasına rağmen azınlıklar konusu ile ilgili bulunmaktadır. Bu noktada Maastricht Antlaşması'nın "kültür" başlığı altında bulunan "Avrupa kültürlerinin sürmekte olan farklılıklarını garanti altına almanın" AB açısından önemli olduğunu belirten kısmı, azınlıklar konusu ve onların korunmasına dolaylı olarak etki etmektedir (ABA, 1992: title xii). Ayrıca azınlıklarla ilgili bir diğer husus, uluslararası kuruluşlar tarafından oluşturulan düzenlemeler karşısında AB'nin gösterdiği yaklaşımla ilişkilidir (Özgün, 2013) Bu çerçevede Maastricht Antlaşması m. 6'ya göre AB, "4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına yönelik Avrupa Sözleşmesi ile güvenceye alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklara Topluluk hukukunun genel prensipleri olarak saygı gösterilecektir" hükmünü kabul etmiştir (ABA, 1992: m.6).

1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren ve azınlık konusuyla ilişkili düzenlemeler getiren Lizbon Antlaşması'nda azınlık haklarına saygı gösterilmesi, aday ülkelerin üyeliği konusunda nihai bir unsur olmaya devam etmektedir. Ancak Lizbon Antlaşması'nın hükümleri çerçevesinde AB'nin azınlık haklarını korumaya yönelik önemli bir aşama kaydedememesi sorgulanmakta ve bu sorgulamanın altında Antlaşma'nın AB'ne azınlık hakları konusunda somut ve belirgin bir yetkilendirme vermemesi ve diğer taraftan üye devletleri bu konuda aktif uygulamalar yapmaya mecbur etmemesi yatmaktadır (Parlakıldız, 2010).

AB'nin azınlık hakları politikasında değerlendirilmesi gereken bir diğer alan ise, bu konuda çalışan AB organlarıdır. Bu bağlamda, Parlamento'nun azınlık hakları konusunda çalışan en etkin AB organı olduğu görülmektedir. Avrupa Parlamentosu'na göre, azınlık hakları konusunda birincil öneme sahip olan durum, azınlık grupların dilsel ve kültürel haklarını geliştirmelerine yönelik hem özel hem de kamu alanında imkan sağlanmasıdır (Bilener, 2003:167). Parlamento sadece azınlıklarla ilişkili değil aynı zamanda bu haklara etki eden ayrımcılık, iltica, çocuk hakları, *ırkçılık ve yabancı düşmanlığı* gibi alanlarda da *önemli raporlar hazırlayıp* yayınlamaktadır. Bu raporlardan en önemlileri 1983 yılından bu zamana dek yıllık olarak yayınlanan "Dünyada İnsan Hakları" Raporu ve 1993 yılından beri yayınlanan "Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları" Raporu'dur (Türkmen, 2003:140). Öte yandan Avrupa Parlamentosu azınlık hakları bağlamında üye devletlerin ve AB organlarının etkin düzenlemeler yapmadıklarını da raporlarında belirtmektedir. Örneğin Avrupa Parlamentosu tarafından 20 Nisan 2005'te kabul edilen "Genişleyen Avrupa'da Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılık Yasağı Politikaları Üzerine Rapor'da", Birlik düzeyinde azınlıklarla ilişkili olarak etkin ve ortak bir politika oluşturulmadığı vurgulanmıştır (Taşdemir ve Saraçlı, 2007:30).

Parlamento dışında Konsey ve Komisyonun da çeşitli faaliyetleri bulunmaktadır. Ancak Konsey ve Komisyonun faaliyetlerinin önemli bir kısmı Parlamento ile beraber inisiyatif almaktır. Bu durum ise, 1977 yılında kabul edilip 1978 yılında Kopenhag Zirvesi'nde onaylanan ortak deklarasyon ile örneklendirilmektedir. Diğer yandan 1983 Stuttgart Deklarasyonu, 1986 Irkçılığa ve Yabancı Düşmanlığına karşı Ortak Deklarasyon, 1990 Dublin Zirvesi'ndeki İnsan Hakları Deklarasyonu, 1991 Konsey'in İnsan Hakları, Demokrasi ve Kalkınmayla ilgili Deklarasyonu, Konsey ve Komisyonun diğer çalışmaları arasındadır (Özcan, 2012:28). Bununla beraber, azınlık haklarının korunmasına ilişkin üye devletlerin uygulamalarına yönelik gerçekleştirilen görüşmelerin başarıyla sonuçlandırılabilmesi açısından Avrupa Komisyonu ana bir aktör konumundadır. Ayrıca Avrupa Komisyonu, erişilmesi istenen uygun azınlık politikalarının oluşturulması çerçevesinde üye devletlere finansal destek de sağlamaktadır (Dimitrova, 2002:174).

Lizbon Antlaşması'nın getirdiği önemli bir yenilik olan Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin (Zirve) resmi olarak AB kurumları arasında yer almasıyla beraber dolaylı da olsa azınlık hakları konusunda etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Zirve, Birliğin gelişimi için önemli bir itici gücü temsil etmekte ayrıca birliğin temel değerleri olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, özgürlük, eşitlik, azınlık hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı ilkelerinin üye devletler tarafından ciddi bir biçimde ihlal edilip edilmediğiyle ilgili değerlendirmeyi yapmaktadır.

Sonuç olarak, hem AB kurumları hem de üye devletler nezdinde azınlık politikaları değerlendirildiğinde Birlik'te ortak bir politikanın yer almadığı ve her üye devletin kendine özgü subjektif bir azınlık tanımı yaptığı görülmektedir. Ancak, AB için geçerliliğini koruyan ve ünlü sosyolog Han Entzinger tarafından tanımlanan üç tür azınlık politikası söz konusudur. Bu politikalar üç başlık altında incelenmektedir.

Politikalar ise şu şekildedir:

1. Benzeşme Politikası: Etnik ve kültürel gruplarda bulunan farklılığın giderilmesi çerçevesinde sosyal, ekonomik ve kültürel yönden benzeşmenin sağlanması düşüncesine dayanan bu politika, temel olarak homojen bir toplum oluşturma isteğini vurgulaması noktasında genel olarak göçmen ve azınlık grupların bu politikaya karşı bir tutum sergilemesine neden olmaktadır.
2. Çoğulcu Politika: Genel olarak etnik ve kültürel gruplarda bulunan farklılıkları bir fırsat ve zenginlik olarak görme eğiliminde olan bu politika, etnik ve kültürel farklılıkların belirtilmesi ve geliştirilmesini desteklemekte ve diğer taraftan sorun olarak gördüğü sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi noktasında devletlere sorumluluklar yüklemektedir. Bununla beraber bu politika çerçevesinde bireysel haklar kategorisine ek olarak grup haklarının da eklenmesi gerekli görülmekte ve çok kültürlü bir toplumun inşa edilmesi istenmektedir.
3. Bütünleşme Politikası: Çok kültürlü bir toplumdan farklı olarak çok-etnik kümeli bir toplumu öngören bu politika, en alt düzeyde kültürel benzeşme, ortak değer ve normların yaratılmasını savunmakta ve aynı zamanda azınlık grupların kendi kimliklerini yaşamalarını herhangi bir problem olarak görmemektedir (Özcan, 2012:38-39; Canatan, t.y.:160-162).

2.3. Avrupa Birliği'nin Romanlara Yönelik Politikası

AB'nin Romanlara yönelik politikasını değerlendirmeden önce Romanların kim olduklarının tanımlanması önem arz etmektedir. Nitekim Romanların kim olduğuna ve nelerle karşılaştıklarına dair sosyolojik ve tarihsel bir değerlendirme yapmadan hem AB'nin hem de bir sonraki kısımda ele alınacak olan Fransa'nın Romanlara yönelik politikalarının açıklanması yüzeysel kalacaktır.

Tahminler çerçevesinde dünyada 15 ile 30 milyon arasında Roman yaşamaktadır. Avrupa Kıtası'nın en geniş ve korunmasız azınlığı (Ringold vd., 2005:xiii) olarak Avrupa'da ise, 10 ile 12 milyon arasında Roman yaşamaktadır. AB üye devletlerinde ise yaklaşık 6 milyon Roman bulunmaktadır (Kearney, 2017). Öte yandan Romanlar, Türkiye'de genel olarak çingene şeklinde bir isimlendirilmeye tabilerken, Avrupa'nın diğer ülkelerinde gezginler, Fransa'da Manauche, Kosova ve Arnavutluk'ta Ashkali, Almanya'da Sinti olarak isimlendirilmektedir (European Commission Background Report, 2010; Lallanilla, 2013). Kökenleri tartışmalı olan Romanların dokuzuncu ve ondördüncü yüzyıllar arasında Hindistan'dan Avrupa'ya göç ettikleri ifade edilmektedir (Ringold vd., 2005:xiii). Ayrıca çeşitli kültür, gelenek ve diğer karakteristik özellikler çerçevesinde tek tip Roman söz konusu değildir. Bu noktada farklı dil ve dine mensup Roman azınlık bulunmaktadır. Öte yandan 28 üyeli AB'nin üye devletlerinde çeşitli oranlarda Roman nüfus yaşamakla beraber söz konusu yoğunluğun özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu

belirtilmektedir. Bu bağlamda 2006 verileri ışığında en fazla %1-3 arasında Çek Cumhuriyeti'nde, %5-6 arasında Sırbistan'da, %5-11 arasında Romanya'da, %6-8 arasında Macaristan'da, %7-10 arasında Slovakya'da, %8-10 arasında Bulgaristan'da ve %11-13 arasında Makedonya'da Roman nüfus yaşamaktadır (European Commission Background Report, 2010).

Romanların diğer azınlık gruplardan farkı, "tüm Avrupa ülkelerinde bulunmaları, tüm ülkelerde en dezavantajlı grup olmaları ve onlara destekleyecek sabit bir anayurda sahip olmamalarından" kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle Romanlara özel olan durum, onların sadece tüm devletler tarafından azınlık olarak tanımlanmamasından değil aynı zamanda yaşadıkları ülkelerde ciddi anlamda en dezavantajlı durumda olmalarındandır (Özateşler, 2013:16). Bu noktada Romanlar hem eğitim, sağlık ve konut gibi sosyal hizmetlerden yararlanamamakta hem de diğer azınlık gruplarıyla karşılaştırıldıklarında *işsizlik ve yoksulluk çerçevesinde son derece olumsuz bir çizgide yer almaktadır. Örneğin yapılan bir araştırma çerçevesinde Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'da yaşayan Romanların %80'inin yoksulluk çizgisi* altında yaşadığı belirtilmektedir (Ringold vd., 2005:xv). Tüm bunlara ek olarak belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise, Romanların tanımlanmalarıyla ilgilidir. Bu noktada Avrupa Komisyonu'nun Romanlara yönelik dört tanım sunduğu görülmektedir. Buna göre:

- 1) Yoksun ve nüfusu fazla kentsel veya varoş bölgelerde ikamet eden, olası bir şekilde diğer etnik azınlıklara ve çoğunluğun ezilen üyelerine yakın olan Roman toplulukları,
- 2) Kırsal bölgelerde bulunan küçük şehir/köylerin yoksun kesimlerinde ve çoğunluğun yaşadığı şehir/köylerden soyutlanmış kırsal alanlarda yaşayan Roman toplulukları,
- 3) İçinde bulunduğu devletin veya başka bir AB üyesi devletin vatandaşı olan Roman toplulukları (Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi),
- 4) Üçüncü dünya ülkesi vatandaşı olan, mülteci olan, vatandaşlığı olmayan veya sığınmacı olan gezgin veya yerleşik Roman toplulukları (Brown,2013).

Romanlara dair söz konusu sosyolojik ve tarihsel yaklaşım akabinde AB'nin Avrupa kıtasında en fazla ayrımcılığa tabi tutulan Romanlara yönelik politikalarını analiz etmek gerekirse; Romanlar için oluşturulmuş özel bir politikaya sahip olmadığı görülmektedir. Azınlık gruplar için oluşturulmuş politikalar içerisinde ve ayrıca tüm vatandaşların kalkınmasına yönelik oluşturulan politikalar çerçevesinde Romanlara ilişkin sadece özel bir ilgi söz konusudur. Öte yandan kimlik ve bütünleşme politikası çerçevesinde Romanlara karşı benimsenen bir politika da bulunmaktadır. Romanlar, kimlik politikası ekseninde azınlık grup olarak değerlendirilip, azınlık haklarından yararlanırken; bütünleşme politikası çerçevesinde etnik kimlikleriyle değil çoğunluk grubun üyesi olarak görülmektedir. Ancak vatandaşlık haklarının ötesinde yardım veya ayrıcalık isteğinde bulunamamaktadır (Erkem, t.y:9).

AB'nin Romanlara yönelik izlediği politikalarda, Romanların sosyal katılımı ve toplumla bütünleşmesini sağlamak amacı söz konusudur. Bu tutumu somutlaştırmak gerekirse; Romanların sosyal katılımını artırmak ve AB ile diğer uluslararası örgütler arasında Romanlara yönelik politikaları uyumlaştırmak amacıyla 2009 senesinde oluşturulan Avrupa Roman Platformunda yapıcı, faydacı ve ayrımcı karşıtı politikalar benimse hedefi, kültürlerarası yaklaşım hedefi, Romanların kamusal alana aktif katılımının sağlanması, sivil topluma katılım hedefi gibi, benimsenen 10 ilke önem arz etmektedir. Bu ilkelere "açık ama dışlayıcı olmama" hedefinde kişilerin etnik kimliğine bakmadan sosyo-ekonomik duruma göre yaklaşım söz konusu olmakla beraber, "çoğunluğa ulaşma" hedefinde ise, Romanların çoğunluk olan topluluğa dahil olması hedefi söz konusudur. Ayrıca bu platformun oluşturulması kararı, Avrupa Komisyonu tarafından özellikle Romanların sosyal katılımlarının sağlanmasının tartışılması açısından iki senede bir düzenlenen Roman Zirvesi'nde alınmıştır (EU Commission Staff Working Document, 2010). Öte yandan 2007 senesinde kurulan Avrupa Temel Haklar Ajansı, Romanların haklarının gözetilmesine belirgin derecede önem vermektedir. Bu bağlamda Romanların yaşadığı sorunlara dikkat çekmek açısından Ajans tarafından hazırlanan raporlar önemlidir. Bununla beraber, 2007-2013 arası AB sosyal fonunun planlanması döneminde özellikle eğitim, sosyal katılım ve istihdam konularına odaklanan ve yapısal fonlardan Romanların daha etkin bir şekilde yararlanmasını amaçlayan Avrupa Roman Ağı kurulmuştur. Bu ağa 28 üyeli AB ülkelerinden sadece Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, İspanya, Romanya, Slovakya, İsveç, Bulgaristan, Finlandiya, İtalya, Macaristan, Polonya ve Portekiz olmak üzere 12'si katılmaktadır. Bu noktada sosyal fonlar aracılığıyla Romanların sosyal katılımını sağlamak amaçlanmakta ve geliştirilen projeler çerçevesinde Romanların kamu hizmetlerine erişebilmesinin artırılması ve istihdam alanlarından dışlanmalarının azaltılması amaçlanmaktadır (European Commission Background Report, 2010). Düzenlenen projelerde Romanların aktif katılımı hedefi ön

plandadır ve bu projeler merkezi veya yerel olarak ya da kamu tarafından veya kamu ile özel sektör tarafından birlikte düzenlenmektedir. Örneğin, Polonya, Bulgaristan ve Yunanistan'da bu projeler kamu sektörü tarafından merkezi olarak gerçekleştirilirken; İtalya, İsviçre ve Slovakya'da yine kamu tarafından ama yerel düzeyde, İspanya'da ise kamu ve özel sektör tarafından merkezi düzeyde gerçekleştirilmektedir (EU Roma Report, 2010).

Sonuç olarak bütüncül ve özel olarak Romanlara yönelik bir politikaya sahip olmayan AB açısından Romanlara yönelik geliştirilmeye çalışılan birincil hedef, onların sosyal hayata katılımlarının sağlanması iken; ekonomik, kültürel ve siyasal hayata katılmalarını sağlama konusu ise öncelik olarak *görülmemektedir* (European Commission Backroung Report, 2010). Diğer taraftan, AB Temel Haklar Ajansı'nın 2009 senesinde Romanlarla ilişkili yapmış olduğu araştırmadan elde edilen sonuçlar, Romanların Avrupa genelinde yüzyüze geldikleri ayrımcılığı çok somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede söz konusu araştırmanın Romanlara ilişkin bulguları ise şu şekildedir:

1) Kuzey Afrikalılardan sonra en fazla dışlanan ve ayrımcılığa uğrayan grup Romanlardır. Bu husus özellikle özel veya kamu kuruluşlarının hizmetlerinden faydalanırken ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir kafe veya restoranda çalışan, alışveriş yapmak için bir mağazaya giren veya banka hesabı açtırmak isteyen bir Roman vatandaş, ayrımcılığı büyük oranda yaşamaktadır. Öte yandan söz konusu ayrımcılığın % 89'u raporlaştırılmamaktadır.

2) Afrikalılarla beraber Romanlar, en çok *ırkçı saldırılara maruz kalan bir grubu oluşturmaktadır. Nitekim her 5 Romandan biri, bu saldırılarla karşı karşıyadır.*

3) Romanların %31'i *ırkçı davranış ve saldırılara maruz kalmamak için birçok yere gitmekten kaçınmaktadır.*

4) Her iki Roman vatandaştan biri, sadece etnik kökenlerinin farklılığı veya göçmen konumunda olmaları sebebiyle polis tarafından arandığını belirtmektedir.

5) Dışlanmaya ve ayrımcılığa *maruz kalan Roman vatandaşların birçoğu*, söz konusu bu olumsuzluklara karşı çıkmak konusunda kendilerine destek sağlayabilecek kurumların farkında değildir (Elmas, 2010).

3. FRANSA'DA AZINLIKLAR

3.1. Fransa'nın Azınlık Politikası

AB'ne üye devletler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Avrupa Sosyal Şartı'na uyum göstermekle yükümlüdürler. Bu noktada her ne kadar AB'ye üye devletlerin azınlık politikaları birbirinden farklılık arz etse de genel itibarıyla "Hıristiyan olmayan insan gruplarıyla", azınlık olarak tanımlama statüsü arasında bir paralellik görülmektedir (Parlakıldız, 2010). Yani Hristiyan olmayanlar, azınlık olarak görülmektedir.

Fransa, Avrupa'nın gelişmiş ve modern demokrasi anlayışına sahip olduğunu ve bu çerçevede her çeşit kültürel grubun sahip oldukları etnik özellikleri ile Fransa'da rahatlıkla yaşamlarını sürdürebileceklerini anayasal platformda ifade ederek, *çeşitli kültürel formlardan oluşan farklılıkları kültürel bir zenginlik olarak gördüğünü belirtmektedir. Ancak Fransa'nın hemen hemen bütün ortamlarda yapmış olduğu bu açıklama teori ve pratik açısından birbiriyle örtüşmemektedir (Birsell, 2012).* Bir başka ifadeyle Fransa'da farklı kültürlere olumlu bir bakış ve onlarla birarada yaşama arzusu söylemsel olarak bulunsa da bu durumu siyasi bir boyuta taşımaya olumlu bakılmamaktadır (Er, t.y: 31). AB ve onun yönetim/karar merkezi olan Avrupa Komisyonu (AK) ise bu konuda Fransa'ya karşı sessiz kalmaktadır. Bu konuda Fransa'ya eleştiri oklarının yöneltilmemesi altında bazı sebepler bulunmaktadır. Bunlar; AB'nin oluşum aşamasından itibaren Fransa'nın kurucu üye olması bazında ona karşı herhangi bir zorlama tedbirini içeren bir tutumla karşılaşmaması; geniş oranda nüfusa sahip olması sebebiyle AB parlamentosunda göz ardı edilemeyecek bir oranda temsilciye sahip olması ve son olarak azınlık haklarının korunması ile ilgili olarak hayata geçirilen AB antlaşmalarını imzalamış fakat iç hukukunda yürürlüğe koymamasıdır (Birsell, 2012). Diğer taraftan Fransa'nın azınlıklara karşı olumsuz ve onları kabullenmeyen bir yaklaşım içinde olmasının ana sebebi ise; üniter devlet yapısının bozulmasına ve azınlıklara verilecek herhangi bir statütünün bir sonraki aşama da "self determinasyon" hakkına sahip olma arzusunun giden yolu açacağına ilişkin oluşan korkudur (Er, t.y:31). Fransa, ulusun bölünmezliği prensibine aykırı olması noktasında da azınlık konularının ülke kanunlarında yer almasına kesin surette sıcak bakmamaktadır (Okutan, t.y:73).

2016 nüfus sayımına göre yaklaşık 67 Milyon nüfuslu Fransa'da; Breton, Alsaslı, Korsikalı, Bask, Roman, Katalan, Hollandalı, Oksitan, Lüksemburglu, Creole ve Mağripli olmak üzere çok çeşitli farklı etnik grup yer

almaktadır. Olumsuz olan durum ise Fransa'nın resmi anlamda hiçbir grubu azınlık olarak kabul etmemesidir (Parlak yıldız, 2010). Ayrıca, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesini imzalamayan tek Avrupa ülkesidir (Johns, 2005:684).

Bununla beraber, Fransa her ne kadar Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı imzalamış olsa da onaylamadığından dolayı yürürlüğe girmemiştir. Sözleşmeyi imzalarken de "amacının asla azınlıkları tanımak ve korumak olmadığını, ülkenin bölünmez bütünlüğünün, kanunlar önünde eşitliğin, Fransız halkının teklifinin üstün olduğunu" ifade etmiştir (Parlak yıldız, 2010). Ayrıca, Şartı imzalanırken Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine yapılan açıklama ekseninde şu hususların altı çizilmiştir:

"Şartın amacı azınlıkları tanımak veya korumak olmayıp, Avrupa dil mirasını geliştirip zenginleştirmek olduğundan, Şartta kullanılan 'gruplar' terimi bölgesel veya azınlık dillerini konuşanlara kolektif haklar bahşetmez. Fransız Hükümeti, Şartı; köken, ırk veya din ayrımı gözetmeksizin bütün vatandaşlarının oluşturduğu tek bir Fransız halkının varlığını kabul eden ve bütün vatandaşlarının kanun önünde eşitliğini garanti eden Anayasanın başlangıç bölümüne uygun olduğu şeklinde yorumlar. Fransız Hükümeti, bölgesel veya azınlık dillerinin kullanımının genel ilkelerini düzenleyen Şartın madde 7/1 paragraf d ile 9 ve 10 uncu maddelerini; kamu tüzel kişilerinde, kamu görevlerini yerine getiren kişiler arasında ve bireylerin kamu makamları ve kamu görevlileri ile ilişkilerinde Fransızcanın kullanımını zorunlu kılan Anayasanın 2 nci maddesi ile uyumsuz olmadığı şeklinde yorumlar" (Aydın, 2011:14).

Fransa, tüm vatandaşlarını Fransız olarak kabul etmektedir. Resmi ve zorunlu dil ise, Fransızcadır (Kurubaş, 2006:266-267). Bu bağlamda Fransa, içerisinde herhangi bir ulusal azınlık bulunmadığını, daha doğru bir anlatımla hiçbir ulusal azınlığı resmi olarak tanımadığını vurgulamaktadır. Dahası Fransa'daki azınlıkların dillerini, örneğin Almanca, Katalanca ve Bretonca gibi dilleri "mahalli şive" olarak gördüğü vurgulanmaktadır (Över, 2010). Bununla beraber, Fransa'da üç kişiden ikisi, azınlık grupların sosyal refah sistemini kötüye kullandığına ilişkin oluşan bir bakış açısını onaylama eğilimindedir (Thalhammer and Zucha, 2011:12).

Fransa azınlık politikaları kapsamında genel olarak üç amacı benimsemiştir. Bunlar:

- 1) Dini azınlıklara kurumsal bir temsiliyet bahşedilmelidir.
- 2) Etnik gruplar, ayrımcılık yapılmasından korunmalıdır.
- 3) Aşırı izole edilmelidir.

Her ne kadar Fransa bu üç amacı teorikte kabul etse de pratikte durum bu yönde seyir etmemekte (Laurence, 2003) ve dahası çok-kültürlülük ve azınlık hakları reddedilmektedir (Ram, 2013:217). AB'nin en önemli üye devletlerinden biri konumunda olan Fransa, AB'nin benimsediği azınlıklar politikasını ülkesinde uygulamamakla beraber zaten Fransa içinde herhangi bir azınlık olmadığı iddiasındadır (Kurubaş, 2006:267,271). Fransa azınlıkların kendi içerisinde olmadığını kabul etmesinden dolayı bu gruplarla ilgili herhangi bir sayısal veri düzenlemesi içerisine de girmemiştir. Bu bağlamda Fransa'da yaşayan azınlık grupların nüfusuna yönelik sadece varsayımlar bulunmakta ve somut verilere ulaşılamamaktadır. 1994 yılında Avrupa Parlamnetosu'nun ortaya koyduğu varsayımlar doğrultusunda oluşturulan rapora göre; Fransa'daki toplam nüfusun 10,2%'sini Oksitanlar, 2,5%'ini Almanlar, 2,1%'ini Alsaslılar, 0,4 %'ünü Lothringler, 0,8%'ini Bretonlar, 0,4%'ünü Katalanlar, 0,3%'ünü Korsikalılar, 0,2%'sini Flamalar ve 0,1 %'ini Basklılar oluşturmaktadır (Över, 2010). Roman nüfusun ise yaklaşık olarak 20 bin civarında olduğu belirtilmektedir (Astier, 2014). Öte yandan her ne kadar Fransa'da bulunan azınlıkların toplamı yaklaşık 8,5 milyon dolaylarında olsa da Fransa'da Fransızca dışında herhangi bir başka dilin özellikle kamusal alanda kullanımı söz konusu değildir. Fransızcanın "biricik" dil olarak kullanımı konusundaki Fransa'nın yaklaşımı son derece sert olmakla beraber bu katı yaklaşımın etkisi sadece kamusal alanla sınırlı kalmamış ve dolayısıyla her alanda kendini hissettirmiştir. Örnek vermek gerekirse, Fransız aileler çocuklarına Fransızca olmayan bir ismi verme hakkına ancak 1993 senesinde ulaşabilmişlerdir (Över, 2010).

Diğer taraftan Fransa Anayasasında azınlıklarla ilgili herhangi bir madde'nin yer almadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Fransa'nın azınlıklarla ilgili sabit politikası, Fransa'da azınlıkların ve onlarla ilişkili herhangi bir düzenlemenin söz konusu olmadığı (Aydın, 2011:15) ve olamayacağı üzerine inşa edilmiştir. Capotorti Raporu'nda Fransa'nın azınlıklarla ilgili görüşü ise şu şekilde seyir etmektedir:

“ Fransa, azınlıkta olsun, olmasın, ülkesinde hiçbir etnik grubun mevcudiyetini kabul etmez. Dinler ve dillere (devletin resmi dili dışında) ilişkin olarak, Fransız Hükümeti bu ikisinin devletler hukukunun konuları değil, vatandaşlarına tanınan kamu özgürlüklerinin özel uygulamalarının bir tezahürü olduğu görüşündedir. Hükümetin görevi, kanunlar çerçevesinde vatandaşların bu hak ve özgürlükleri serbestçe kullanmalarını güvence altına almaktır. Ayrıca Fransız Hükümeti, mahalli dillerin kullanılmasının bilimsel amaçlar dışında, hiçbir şekilde bir grubun kimliğini belirlemede bir kriter olarak kabul edilmesinin mümkün olamayacağına dikkati çeker. Kaldı ki, bireysel olarak kullanılan bu diller ve lehçelerin, teknik olarak düşüncelerin geliştirilmesi açısından yetersiz kalması, bu dil ve lehçeleri kullananların Fransız milletine karşı bir azınlık sayılmasına da engeldir” (Baldwin ve Kaya, 2004:5; Ünal, 1997:19).

Özet itibarıyla, Fransa, ülkesinin devamlılığı açısından azınlıklar, azınlık kimliklerinin desteklenmesi, azınlık hakları ve bu hakların arttırılması, korunması konularına sıcak bakmamakta ve tüm bunları bir tehdit olarak algılama eğilimini sürdürmektedir. Bu sebepten ötürü, Fransa azınlıkların korunması, otonomi ve benzeri durumları kesin surette reddetmektedir (Över, 2010). Bir başka ifadeyle, Fransa’da azınlık politikaları, azınlıkları asimile etme politikasının bir yansıması olarak seyir etmektedir (Minority Rights, 2011).

3.2. Fransa’nın Romanlara Yönelik Politikası: Nicholas Sarkozy Dönemi

Avrupa Komisyonu’nun sunmuş olduğu veriler incelendiği takdirde Fransa’da etnik grup olarak en geniş ve kalabalık grubun Romanlar olduğu görülmektedir (Parlak yıldız, 2010). Bir başka ifadeyle AB’nin 2004 ve 2007 senesinde Merkezi ve Doğu Avrupa’ya genişlemesiyle, Romanlar AB içindeki en geniş azınlık grup olmuştur (Ram, 2013:203). Bu veriyi somutlaştırmak gerekirse; yalnız Romanya ve Bulgaristan’dan Fransa’ya göç eden Romanların sayısının 15-20 bin civarında olduğu belirtilmektedir (Parlak yıldız, 2010; Lichfield, 2010).

Eski Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy döneminde yasadışı Roman kamplarının kapatılmasına dair alınan karar ve bu karara paralel olarak ortaya çıkan “gönüllü” Roman sürgünleri, dünya kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışma konusu olmuştur (Elmas,2010). Fransa bu konu çerçevesinde ve genel olarak insan haklarıyla ilgili; hükümet-dışı örgütler, AB ve BM gibi uluslararası örgütler ve farklı ülkeler tarafından eleştirilmektedir (Nacu, 2012:1324). Yaklaşık 15-20 bin Romanın yaşadığı Fransa’daki Roman sürgünü ise, düzenli olarak uygulanan ve bu bağlamda sistematik hale gelen bir durumu yansıtmaktadır. Sürgünlerin Avrupa kamuoyunda önemli hale getiren unsurların başında, kampların insan kaçakçılığı, çocuk istismarı ve fuhuş yuvası olduğu vurgusuyla tartışmanın iyiden iyiye alevlendirilmesi ve suç ile göç arasındaki bağlantının Romanlar ekseninde ortaya konması bulunmaktadır. Fransız hükümeti, kamplardaki yaşam şartlarının son derece olumsuz olduğunu vurgulamakta ve aynı zamanda büyük oranda Romanya ve Bulgaristan’dan gelen göçmenlerden oluşan bu kampların bir nevi “suç merkezine” dönüştüğünü ifade etmektedir (Rnw Media, 2010).

Fransa tarafından ifa edilen sınır dışı uygulaması ile insan haklarının hiçe sayıldığı ve AB’de serbest dolaşım ilkesi çerçevesinde önemli düzeyde bir uygunsuzluğa sebebiyet verildiği iddiaları söz konusu olmuştur. Bu iddialara karşı Fransız hükümeti ise, Fransa’da bulunulan yasal süre zarfı içinde çalışma veya oturma iznine sahip olamayanların sınır dışı edilme uygulamasına tabi olduklarını ve bu bağlamda uygulamanın yasal bir nitelik taşıdığına ilişkin bir savunma yapmıştır. Ayrıca, Fransa’dan kendi isteğiyle gönüllü bir şekilde ayrılmayı onaylayan Romanlara yetişkin başına 300, çocuk başına ise 100 Euro gibi bir yardımın sağlanması söz konusu olmuş; “gönüllü bir şekilde ayrılmayı kabul etmeyenlere” ise bir ay içerisinde gitmeyi kabul etmeleri veya herhangi bir mali yardım söz konusu olmadan zorla sınır dışı edilecekleri şeklinde bir tercih sunulmuştur (Elmas, 2010). 2009 senesi başında “gönüllü” geri dönüş kampanyası ile yaklaşık 10 bine yakın Roman Doğu Avrupa’ya geri gönderilmiştir (Nacu, 2012:1325; BBC News, 2010).

Fransa eski Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy’nin Fransa’daki Romanları sınır dışı etmeye yönelik almış olduğu karar, AB Hukukunun önemli bir parçası olan Serbest Dolaşım İlkesi’ne aykırı bir yaklaşımı oluşturmaktadır (Parlak yıldız, 2010). Romanları sınır dışı etmesi nedeniyle AB tarafından son derece katı eleştirilere maruz kalmış olan Fransa hükümeti, ülkesindeki yabancılara karşı gösterdiği sert tutumundan vazgeçmemiştir (Lozes, 2011; Samuel, 2013; Waterfield, 2010).

Ayrıca, Komisyon’un eski Başkan yardımcısı ve Adalet, Temel Haklar ve Vatandaşlıktan sorumlu üyesi Viviane Reding, Fransa’nın AB Hukukunun önemli bir konusu olan Serbest Dolaşım ilkesini ihlal ettiğini ve bu noktada Fransa’ya karşı ihlal prosedürü uygulayacaklarını belirtmiştir. Bununla beraber Reding, Roman göçmenlere karşı Fransa tarafından uygulanan muamele ile II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar arasında bir bağ kurarak Komisyon ve Fransa arasında yüksek derecede bir gerilimin tırmanmasına yol açmış, Komisyonun aynı zamanda

diğer üye ülke uygulamalarını da gözlemlediğini ve 2004 tarihli Serbest Dolaşım Direktifini ihlal eden üye devletler aleyhinde de ihlal prosedürü uygulayacaklarını belirtmiştir (Carrera, 2013; Mutuş, 2010). Fransa ise kendi mevzuatını AB hukuku ile harmonize edeceğine dair bir söz vermiştir ve bu nedenle Komisyon Fransa'ya karşı yasa ihlali işlemi başlatmaktan vazgeçmiştir (Yücel, 2012:366).

Diğer taraftan Fransa, her ne kadar ulusal cepheden Fransız Ulusal Hukukunun insan hakları sorunlarını çözmede yeterli olduğu görüşü etrafında Fransa'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini tanımaması gerektiğini ifade etse de (Milliyet, 2014) AİHS'ne taraf olan bir ülkedir. Ancak Romanları sınır dışı etme kararı, ülkedeki insan hakları örgütlerini harekete geçirmiştir. Bu bağlamda, sözleşmenin ihlal edilmesini ırkçılıkla bağdaştırıp, Fransa aleyhine kararlar alınması seviyesine gelinmiştir. Öte yandan altı çizilmesi gereken önemli bir diğer husus ise Fransa'nın bir zamanlar Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Romanların haklarının savunuculuğunu üstlenirken aynı Fransa'nın kendi ülkesindeki Romanları sınır dışı etmesidir. Bu noktada Roman vatandaşları hem AB vatandaşı olmaları nedeniyle sahip oldukları haklarını kullanamamakta hem de en temel insan haklarından dahi yararlanamamaktadır (Mutus, 2010).

Fransa'nın Romanlara karşı sürdürdüğü politikalarıyla ilişkili olarak yukarıda belirtilen açıklamalardan sonra şu soruyu sormak önem arz etmektedir. Fransa'nın mücadele ettiği "sahte evlilikler, kadınların çarşaf, peçe vb. kullanmalarının yasaklanması veya çok eşlilik gibi konular söz konusuysen çok kısa bir zaman zarfında neden Fransa içerisinde Roman'lar konusu öncelikli hedef haline gelmiştir?" Sosyolog Eric Fassin'in açıklamasına göre, Romanlar saf, temiz ve problemsiz olarak düşünülen Fransız kimliğine bir sorun oluşturmaktadır. Ayrıca, Romanlar "öteki" olarak algılanmaktadır ve bu nedenle de milliyetçi söylemler için bir hedef haline gelmektedir. Öte yandan, Romanların Fransız vatandaşları tarafından bilinmemeleri ya da yanlış değerlendirilmeleri de dışlanmalarındaki bir diğer etkidir. Bu bağlamda 2007 senesinden beri Romanların sınır dışı edilmeleri hedefi Sarkozy tarafından sabit bir konu haline getirilmiştir (Nacu, 2012:1324-1326). Ayrıca her ne kadar Romanların lehine birtakım düzenlemelerin ve haklarına yönelik iyileştirmelerin yapılacağına ilişkin ifadeler söz konusu olsa da Romanların sınır dışı edilmesine devam edilmektedir. Bu durum ise, Fransa'nın genel olarak azınlıklara ve özel olarak Romanlara yönelik politikasının teorik ve pratik zeminde örtüşmediğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

4. SONUÇ

Avrupa Birliği'nin azınlık politikaları çerçevesinde Fransa'da Romanlar: Nicholas Sarkozy Dönemi isimli bu çalışma çerçevesinde hem Avrupa Birliği'nin hem de kurucu üyelerden biri olan Fransa'nın genel olarak azınlık ve özel olarak Romanlara yönelik politikaları analize tabi tutulmuştur.

Ulus devletleşme aşamasında çok fazla önemsenmeyip göz ardı edilen azınlıklar olgusu aşama aşama önem kazanan bir konu haline gelmiştir. Bu noktada sahip oldukları din, dil ve etnik köken gibi bir takım unsurların, yaşadıkları toplumda bulunan çoğunluktan daha farklı olduğunun bilincine varmaları ve bu doğrultuda vatandaşı oldukları devletten temel haklarına ve özgürlüklerine yönelik taleplerde bulunmaları çerçevesinde azınlık olgusu somut anlamda önem kazanmaya başlamıştır.

Azınlıklar konusunda karşı karşıya gelinen en önemli problemlerden biri, ulusal kaygıların da etkisi ve devletlerin kendi özgül şartlarına göre azınlık tanımlaması yapması zarfında hukuki olarak ortak bir paydada benimsenen azınlık tanımı bulunmamasıdır. Öte yandan her ne kadar ortak bir azınlık tanımı üzerinde buluşulmasa da BM İnsan Hakları Komisyonu ve Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti'nin azınlıklara yönelik tanımı referans olarak kullanılmaktadır.

Ulus devletleşme sürecinde, ulus devletlerin kendileri için en uygun toplumu yaratma girişimleri etrafında ortaya çıkan azınlık kavramı ve onların sorunları, bu grupların devletle olan ilişkileri bazında değişim ve gelişim göstermektedir. Her devlet bir diğer devletle birtakım ortak özelliklere sahip olma noktasında aynı paydada buluşsa da genel olarak tarihi geçmiş, sosyal, ekonomik ve siyasi yapı sebebiyle esasında birbirinden farklı özelliklere de sahiptir. Devletlerin farklı özellik ve dinamiklere sahip olmaları bağlamında azınlık kavramı ve azınlıkların sorunları her devlet içinde farklı bir biçimde ortaya çıkmakta ve bu konudaki algı ve yönelimler bir devletten diğerine değişmekte ve dolayısıyla birbirinden farklılık arz etmektedir.

Başlangıçta AB'nin çalışmaları, AK, BM'in azınlık hakları ve onların korunmasına yönelik çalışmalarına kıyasla daha düşük oranda seyir etse de ve AB ekseninde azınlık haklarına kıyasla genel anlamda insan haklarını ön plana çıkaran politikalar izlense de 1990'lerden itibaren AB'nin azınlıklara yönelik politikalarının pozitif yönde bir ivme

kazandığı görülmektedir. Her ne kadar AB, üst başlık içinde azınlıklar ve alt başlıkta Romanlara yönelik “bütüncül” bir politikaya sahip olmasa da, üye devletler kendi iç hukuklarında bu konunun gelişim göstermesine dönük girişimlerde bulunmakta ve çaba göstermeye devam etmektedir. Bu bağlamda azınlıklar, haklarının korunmasına yönelik oluşturulan birtakım uluslararası ve bölgesel nitelikteki düzenlemeler doğrultusunda, kendi ana dillerinde eğitim görme ve kendilerine özgü kültürlerini koruma ve devamlılıklarını sağlama fırsatına erişmiştir. Bu noktada denilebilir ki, AB 1990’lı yılların başına kadar bu konu ile daha çok ekonomik önlemler doğrultusunda ilgilenilmesi gerektiği inancına sahipken özellikle Doğu Bloku’nun çökmesi sonrası yaşanan gelişmeler ve 2004 ve 2007 genişlemesi ışığında, azınlıklar konusunda geliştirilen politikalarını yeniden bir değerlendirme sürecine tabi tutmuştur. Ancak bu konuda üye devletlerarasındaki farklı bakış açıları giderilmeye çalışılsa da azınlık haklarına yönelik bütüncül bir politika söz konusu olmayıp, kimlerin azınlık olarak kabul edileceğine dair ortak bir anlayış bulunmamaktadır.

BM, AGİT ve AK tarafından azınlık hakları konusunda geliştirilmeye çalışılan çeşitli uygulamalar söz konusudur. AB de bu uygulamalar çerçevesinde azınlık haklarıyla ilişkili politikalarına yön verme eğilimindedir. Fakat azınlık haklarının korunması için oluşturulan belgelerin üye devletler nezdinde imzalanması ama onaylanmaması ekseninde oluşan boşluk önemli bir sorunu teşkil etmektedir. İçerisinde pek çok azınlık grup bulunan, azınlıklar konusunda modern demokrasi anlayışıyla hareket ettiğini ifade eden ve AB’nin en önemli üye devletleri arasında olan Fransa, bu konuda oluşturulan anlaşmaları imzalamasından dahi onaylamamaktadır. Bu bağlamda Fransa, her ne kadar söylemde farklı bir çizgi izlese de pratikte azınlıkların varlığını kabul etmeyen bir yaklaşım sergilemektedir.

Nickolas Sarkozy, Le Monde’de yayımlanan makalesi çerçevesinde şu noktaya dikkat çekmiştir: “Avrupalı halklar kucaklayıcıdır, hoşgörülüdür, bu tabiatları ve kültürleri gereği böyledir. Ama hayatlarının, düşünce biçimlerinin, sosyal ilişkilerinin değişmesini istemezler. Ve kimliğini kaybetme duygusu derin bir acıya neden olabilir” (8 Aralık 2009). Bu açıklama zarfında Romanlar, Fransız kimliğini ve kültürünü yok eden bir topluluk olarak algılanmaktadır. Öte yandan, “Kucak açana saygı göstermek, onları incitmemeye, onlara aykırı düşmemeye gayret göstermektir; değerlerine, inançlarına, yasalarına, geleneklerine saygı göstermek ve kısmen de olsa onları benimsemektir” açıklamasında bulunan Nickolas Sarkozy, kucak açtığını belirttiği Romanları sınır dışı etme kararı almıştır (Korkut, 2010). Üstüne üstlük Fransız toplumuna entegre olmaları konusunda -özellikle istihdam konusunda- Fransa’nın küçücük bir adım dahi atmadığı gerçeği bilinmektedir. Tamda bu esnada tarihsel süreç içerisinde herhangi bir yumuşama eğilimine girmeyen milliyetçi karakteristiği çerçevesinde neden Romanların topluma entegre olmaları konusunda Fransa bir adım atsın ki? sorusu akıllara gelebilir. Ancak bu noktada unutulmamalıdır ki azınlık sorunlarının bir çözüme ulaştırılması, ulus devlet zihniyetinden ne oranda vazgeçebileceğine ve devlet-azınlık ekseninde kurulacak hassas dengeye bağlıdır. Ayrıca her ne kadar karmaşık bir konu olsa da çözüm aslında son derece basittir: Farkındalığın artırılması, bireyselleşimin, hoşgörünün ön plana alınması ve fırsat eşitliğinin yaratılmasıdır.

Nickolas Sarkozy’nin Fransa’da azınlık konumunda bulunan 8 binden fazla Romani sınır dışı etme kararı almasıyla, önce AB tarafından daha sonra dünya kamuoyunca sert eleştiri ve uyarılarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak söz konusu eleştiri oklarına rağmen, Fransa hükümetinin Roman azınlıklara yönelik dışlayıcı tutumunda bir değişiklik olmamıştır.

Kısacası, azınlık haklarının korunması konusunda AB ülkeleri ortak bir perspektife sahip değildir. AB’nin temel amacı bölgesel istikrarın tehlikeye girmesini engellemek için azınlık haklarının korunmasında kollektif hakların reddedilmesi ve azınlıklara tanınan hakların bireysel düzeyde sağlanmasıdır. Böylece azınlıkların vatandaşı oldukları devletlere karşı ayrılıkçı eylemlerde bulunmalarının önüne geçmek hedeflenmektedir (Bilener, 2003:194). Ancak AB’ne üye olmak isteyen aday ülkeler açısından durum farklılık arz etmekte ve aday ülkelere azınlıkların korunması bir zorunluluk haline getirilmektedir. AB’nin aday ülkelere yönelik bu talebi çoğu zaman “çifte standart” uygulaması söylemlerini güçlendirmektedir. Bu noktada çifte standart söylemlerinin ortadan kaldırılması konusunda önemli adımlar atılmalı ve azınlıklar konusunda AB üye ülkelerini de ortak uygulama altında birleştiren bir yapı ortaya konmalıdır.

Sonuç olarak, dünyanın neresinde bulunuyorsa bulunsunlar azınlıklar ve azınlık hakları denildiği takdirde devletler, azınlıklar ve uluslararası toplum ortak bir platformda buluşmaktadır. Bu bağlamda da sorunun çözümünü nihai olarak söz konusu aktörlerin pozitif yaklaşımları çerçevesinde mümkün olacaktır. Söylemde her zaman ve her koşulda ifade edilen “barış içinde bir arada yaşama” ulaşılmak istenen nihai amaçtır ve bu amaç uygun koşulların yaratılması ekseninde pratikte de mümkün hale getirilmelidir. Bu çerçevede aktörlere birtakım yükümlülükler düşmektedir. Devlet-toplum-azınlık sarmalında karşılıklı güven duygusunun tesisi önem arz

etmektedir. Söz konusu güvenin inşa edilmesi için olumsuzluklara sebebiyet verebilecek tutumlardan kaçınılması ve kırılmalığa yol açabilecek hassas bir zemin üzerinde ilerlemeye dönük politika ve eylemlerden kaçınılması gerekmektedir. AB'nin de istediği tam anlamıyla budur. Nitekim hem  ye devletlerden azınlık haklarına saygı hem de devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliğine yönelik benzer hassasiyetin azınlıklar tarafından gösterilmesi beklenmektedir. Bununla beraber Kopenhag Kriterleri içerisinde yer alan azınlık haklarına saygı ilkesi'nin AB'ye  ye olmak isteyen aday ülke tarafından yerine getirilme zorunluluğu bulunurken, bu zorunluluk  ye devletleri bağlamamaktadır. Söz konusu olan bu ironi ise, AB'nin insan ve azınlık haklarına yönelik eleştiri oklarına maruz kalmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABA, (1992), <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2839,maastrichtenpdf.pdf?0>, (16.04.2017).
- AET-A, (1957), <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2829,romeenpdf.pdf?0>, (15.03.2018).
- AKÇT-A, (1951), <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2825,akctenpdf.pdf?0>, (10.04.2017).
- Arsava, F., (2010), "AB Birincil Hukukunda Azınlıkların Korunmasının Hukuki Dayanağı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.6, S.23, ss.1-14.
- Astier, H., (2014), "Fransa'nın İstenmeyenleri: Romanlar", http://www.bbc.co.uk/turkce-haberler/2014/02/140213_fransa_romalar, (16.03.2018).
- ATS, (1987), <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/2836,atsenpdf.pdf?0>, (20.03.2018).
- Aydın, A., (2011), "AB Ülkeleri, ABD ve TC Anayasalarında Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler", https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/anayasalarda_azinliklar.pdf, (20.03.2018)
- Baldwin, C., ve Kaya, N., (2004), "Minorities in Turkey: Submission to the European Union and the Government of Turkey", *Minority Rights Group International Report*, http://www.rightsagenda.org/index.php?option=com_content&view=article&id=313:aliasminorities-in-turkey-submission-to-the-european-union-and-the-goverment-of-turkey&catid=91:aliasreports&Itemid=130, (20.04.2017).
- BBC News, (2010), "French Minister Fume After Reding Rebuke Over Roma", <https://www.bbc.com/news/world-europe-11310560>, (12.06.2018).
- Bilener, T., (2003), "AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB ile Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri", Beril Dedeoğlu (Der.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Yayınları, ss. 165-201.
- Birsel, H., (2012), "Sonun Başlangıcındaki Bir Avrupalı: Fransa", <http://www.2023.gen.tr/ocak2012/8.htm>, (10.02.2017).
- Brown, P., (2013), "Who are the Roma People?", 2013, <http://newint.org/blog/2013/10/28/roma-minority-prejudice/>, (14.04.2018).
- Canatan, K., (t.y.), "Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu: İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri", <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/canatan.pdf>, (20.02.2018).
- Carrera, S., (2013), "Shifting Responsibilities for EU Roma Citizens: The 2010 French Affair on Roma Evictions and Expulsions Continued", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2284099, (02.04.2018).
- Crowe, David M, (2008), "The Roma in Past-Communist Eastern Europe: Questions of Ethnic Conflict and Ethnic Peace", *Nationalities Conflict and Ethnic Peace*, C.36, S.3, ss. 521-552.
- Çavuşoğlu**, N., (1997-1998), "Azınlık Nedir?", *İnsan Hakları Yıllığı*, 1997-1998, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/8c4608d37246c7b_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi, (07.05.2018).
- Dalyancı, N., (2006), *Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikası ve Türkiye'ye Etkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dayıoğlu, A.,(2012), "Kuzey Kıbrısta Azınlık Hakları", *Kıbrıslı Türk İnsan Hakları Yayınları*, S.1, ss. 1-65.
- Dimitrova, A., (2002), "Enlargement, Institution Building and the EU's Administrative Capacity Requirement", *West European Politics*, C. 25, S.4, ss.171-190.
- Duran, H., ve Arıdemir, H., (2005), "Rum Azınlık Özelinde Türkiye'de Uygulanan Azınlıklar Rejimi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.1, S.4, ss.1-16.
- Elmas, F., (2010), "Fransa'da Roman Sürgünü: İdeal Zamanlama", 2010, <http://www.usak.org.tr/tr/usak-haberleri/fransa-da-roman-surgunu-ideal-zamanlama>, (01.05.2018).
- Er, M., (t.y.), "Fransa'daki Azınlık Grupları: Azınlık ve Yurttaşlık Kavramları", http://www.academia.edu/5490362/FRANSA_VE_AZINLIK_LAR, (12.03.2018).
- EU Roma Report and Structural Funds, (2010), http://www.euromanet.eu/upload/59/60/EUROMA_REPORT_web.pdf, (22.03.2018).
- European Commission Staff Working Document, (2010), http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/international/documents/innovative_financing_global_level_sec2010_409en.pdf, (16.03.2018).
- Johns, M., (2005), "Do As I Say, Not As I Do: The European Union, Eastern Europe and Minority Rights", *East European Politics and Societies*, S. 17, ss. 682-699.

- Kearney, S., (2017), "Who Are The Roma People", <http://www.euronews.com/2017/08/01/who-are-the-roma-people>, (07.06.2018).
- Korkut, R., (2010), "Fransa'nın Roman Sürgünü", <http://www.radikal.com.tr/yorum/fransanın-roman-surgunu-1017494/>, (03.05.2018).
- Kurubaş, E., (2006), *Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Ankara, Asil Yayınları.
- Kymlicka, W., (1995), *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Abdullah Yılmaz (Çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Lallanilla, M., (2013), "5 Intriguing Facts About Roma", 2013, <http://www.livescience.com/40652-facts-about-roma-romani-gypsies.html>, (20.04.2018).
- Laurence, J., (2003), "The New French Minority Politics", <http://www.brookings.edu/fp/cusf/analysis/laurence.pdf>, (10.02.2018).
- Lichfield, J., (2010), "Why Sarkozy Went to War on the Roma", <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/why-sarkozy-went-to-war-on-the-roma-2068112.html>, (07.05.2018).
- Lozes, P., (2011), "France's Minorities Under Fire", <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/26/france-minorities-nicolas-sarkozy-diversity>, (25.04.2018).
- Milliyet Gazetesi, (2014), "Fransa AİHM ile Bağlarını Kessin", <http://www.milliyet.com.tr/-fransa-aihm-ile-baglarini-kessin/dunya/detay/1951039/default.htm>, (07.04.2018).
- Minority Rights, (2011), "France Overview-Minorities", <http://www.minorityrights.org/?lid=1622>, (22.04.2018).
- Mutuş, C., (2010), "AB Hukuku Çerçevesinde Fransa'nın Roman Sürgünü", <http://www.usakgundem.com/yazar/1765/ab-hukuku-çerçevesinde-fransa-39-nın-roman-sürgünü.html>, (17.03.2018).
- Nacu, A., (2012), "From Silent Marginality to Spotlight Scapegoating? A Brief Case Study of France's Policy Toward the Roma", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C.38, S.8, ss.1323-1328.
- Okutan, Ç., (t.y.), "Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/452/5124.pdf>, (07.03.2018).
- Över, K., (2010), "Avrupa ve Ötekiler: Fransa'nın Azınlıklara Bakışı", <http://www.derki.com/politik/item/2467-avrupa-ve-otekiler>, (20.04.2018).
- Özatesler, G., (2013), "Avrupa'da Roma/Çingenerler Üzerine Sosyal Politikalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.3, ss.13-34.
- Özcan, M., (2012), *Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları*, İstanbul, Hayat Yayınları.
- Özgün, E., (2013), "Avrupa Birliği'nde Azınlıklar: İspanya-Bask Örneği", <http://akademikperspektif.com/2013/08/28/avrupa-birliginde-azinliklar-ispunya-bask-ornegi/>, (12.01.2018).
- Parlakaylıdız, A., (2010), "AB'de Azınlık Statüsü ve Fransa'nın Tutumu", <http://www.bilgesam.org/incele/760/-ab-de-azinlik-statusu-ve-fransa-nin-tutumu/#.VGXzuofOmRs>, (22.03.2018).
- Ram, M., (2014), "European Integration, Migration and Representation: The Case of Roma in France", *Ethnopolitics*, C.13, S.3, ss. 2013-224.
- Ringold, D. vd., (2005), *Roma In An Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*, Washington, The World Bank.
- Rnw Media, (2010), "France vows to Tear Down Gypsy Camps", <https://www.rnw.org/archive/france-vows-tear-down-gypsy-camps>, (10.06.2018).
- Samuel, H., (2013), "Roma Should Go Home", <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/10333466/Roma-should-go-home-says-Frances-interior-minister.html>, (23.04.2018).
- Soner, Bayram A., (2008) "Azınlık Hakları: Ayrımcı mı, Çoğulcu mu?", *İnsan Hakları Yılığ*, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/552c65759003b8f_ek.pdf?dergi=%DDnsan%20Haklar%FD%20Y%FDII%FD%F0%FD, (12.04.2018).
- Taşdemir, H. ve Saraçlı, M., (2007), "AB ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C.2, S.8, ss.25-35.
- Thalhammer, E., and Zucha, V., (2011), "Attitudes Towards Minority Groups In The EU", http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_138_tech.pdf, (19.03.2017).

- Tombak, Y., (2012), *AB'ne Üyelik Sürecinde Kollektif Özgürlükler Perspektifinden Türkiye'de Alevilerin Durumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkmen, F., (2003), "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları", Beril Dedeoğlu (Der.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, ss.131-199.
- United Nations, (1996), "International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination", <http://www.refworld.org/country,,CERD,,HUN,,3ae6af384,0.html>, (07.04.2018).
- Ünal, Ş., (1997), *Milletlerarası Hukuk Açısından Güneydoğu Sorunu Ve Terörle Mücadele*, Ankara, TBMM Yayınları.
- Waterfield, B., (2010), "Europe Accuses Nicholas Sarkozy of Roma Gypsy 'Witch Hunt'", <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/7987674/Europe-accuses-Nicolas-Sarkozy-of-Roma-gipsy-witch-hunt.html>, (10.06.2018).
- Yücel, G., (2012), "Romanlar Azınlığı ve AB Hukukunda Serbest Dolaşım Hakları", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3, S. 1, ss.365-378.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 26.03.2018 ✓Accepted/Kabul: 23.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.409781

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ergün, H. ve Çelik, K. (2019). "Örgütsel Bağlılık Ölçeği Türkçe Uyarlaması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli. s.113-121.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE UYARLAMASI*

Hüsnü ERGÜN**, Kazım ÇELİK***

Özet

Bu çalışmanın amacı, Penley ve Gould (1988) tarafından geliştirilen 15 maddelik örgütsel bağlılık ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Araştırmanın evrenini Denizli ili Serinhisar, Bozkurt, Çivril ve Sarayköy ilçeleri oluşturmaktadır. Türkçe çevirisinden sonra ölçek 150 öğretmene uygulanmıştır. Araştırmada KMO (.85) ve Bartlett küresellik testinde $X^2 = 1977,737/Sd = 105$ ($p < .000$) olması elde edilen verinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Açımlayıcı faktör analizinde, değişkenler arasındaki ilişkilerden faydalanılarak ortaya çıkan faktörler doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Birinci alt boyut olan "zoraki bağlılık" için iç tutarlık katsayısı .92, ikinci alt boyut olan "ahlaki bağlılık" için .94, üçüncü alt boyut olan "çıkarıcı bağlılık" için ise .93 olarak saptanmıştır. Bu bulgular, ölçeği oluşturan tüm alt boyutların iç tutarlığının yüksek olduğunu göstermektedir. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda, örgütsel bağlılık ölçeğinin Türkçe formunun ülkemiz okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin görüşlerinin belirlenmesinde kullanılmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bağlılık, Örgütsel bağlılık, Ölçek uyarlama.*

ADAPTATION OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT SCALE INTO TURKISH LANGUAGE

Abstract

The aim of this study is to adaptation the 15 item organizational commitment scale to Turkish Language which was developed by Penley ve Gould. The universe of the study is composed of teachers working in Serinhisar, Bozkurt, Çivril and Sarayköy districts in Denizli. After translated into Turkish, scale was applied to 150 teachers. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO=.85) test and The Bartlett's Sphericity test ($X^2=1977,737/Sd=105/p<.000$) suggests that the obtained data is appropriate for factor analysis. In explanatory factor analysis, factors were explored using the relations between variables. The model was confirmed by confirmatory factor analysis. The internal consistency coefficient for the first sub-dimension "alienative commitment" was .92, for the second sub-dimension "moral commitment" was .94, and for the third sub-dimension "calculative commitment" was .93. These findings show that the internal consistency of all of the sub-dimensions of the scale is high. As a result of its validity and reliability analysis, it is determined that the Turkish translation of the organizational commitment scale is appropriate for identifying teachers' opinions regarding organizational dissent.

Keywords: *Commitment, Organizational commitment, Adaptation of scale.*

** Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde savunmuş olduğu "Örgütsel Muhalefete Etki Eden Başlatıcı ve Aracı Değişkenler" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (PAÜBAP) tarafından 2017EĞBE001 nolu doktora tez projesi olarak desteklenmiştir. Bu çalışma, 14-16 Eylül 2017 tarihlerinde Uşakta düzenlenen I. Uluslararası Eğitim Araştırmaları ve Öğretmen Eğitimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr.Maarif Müfettişi, Denizli İl Millî Eğitim Müdürlüğü, DENİZLİ.

e-posta:husnuergun60@gmail.com (orcid.org/0000-0002-5501-8019)

***Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, DENİZLİ.

e-posta:kelik@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0001-7319-6567)

1. GİRİŞ

Örgüt, belirli amaçlara ulaşmak için kurulmuş toplumsal birim ya da insan gruplaşmalarıdır (Etzioni, 1969: 3). Örgütlerin amacına ulaşması bir anlamda çalışanların örgütsel bağlılıkları ile ilişkilidir. Örgütsel bağlılık ise bireyin örgüt çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün görmesi olarak tanımlanmaktadır (Baysal ve Paksoy, 1999: 7). Wilson (1995)'e göre; politika ve yetki kullanımı örgütsel bağlılığı önemli ölçüde etkilemektedir (akt. Balay, 1999: 240). Etzioni'nin teorisine göre; çalışan üzerinde uygulanan güç türüne tepki olarak bağlılık gelişmektedir (Hornung, 2010: 1082). Etzioni, örgüt çalışanlarına uygulanan güç türlerini zorlayıcı (fiziksel cezalar), ödüllendirici (maddi ödüller, para dağıtılması) ve normatif (prestij, itibar, sevgi ve kabul edilme, kuralları benimseme) güç olarak ayırmıştır (Etzioni, 1969: 68). Kullanılan bu güç türlerine göre ise bağlılıkları ahlaki, çıkarıcı ve zoraki bağlılık olarak sınıflandırmıştır. Zorlayıcı güç kullanılan örgütlerde zoraki bağlılık, ödüllendirici gücün uygulandığı örgütlerde çıkarıcı bağlılık ve kuralcı gücün uygulandığı örgütlerde ise ahlaki bağlılık oluşacaktır. Zoraki bağlılıkta kişi psikolojik olarak örgüte bağlılık duymamasına rağmen üye olarak kalmaya zorlanırken, çıkarıcı bağlılıkta kişi verilen ücrete karşılık çıkarılması gereken iş normuna uygun ölçüde bir bağlılık ortaya koymaktadır. Ahlaki bağlılıkta ise örgüt amacını özde değerli saymakta ve işi her şeyden önce ona değer verdiği için yapmaktadır (Balay, 2000: 19, 20). İsyankâr bir genç ailesinin kontrolünü istemediği ama aileden ayrılmayı da göze alamadığı bir durumdaki gibi çalışanın örgüte devam etmesi onun örgüt normlarını benimsediği anlamına gelmeyecektir (Kanter, 1968: 500).

Etzioni'ye göre en üst bağlılık şekli ahlaki bağlılıktır. Ondan sonra gelen ise kısa süre etkili olabilecek fakat aynı zamanda "durum benim için ne içeriyor?" sorusundan hareket edildiğinden sosyal sermayeye de zarar verebilecek olan çıkara dayalı bağlılık olacaktır. En düşük bağlılık şekli ise zoraki bağlılık olarak değerlendirilebilir (Duska, 2008: 45). Ahlaki bağlılıkta; çalışan, örgütün amaçları, değerleri ve normlarını içselleştirirken zoraki bağlılık; çalışanın davranışlarının sınırlandırılması ile oluşmakta ve bireyin örgüte bağlılık duymadığını ancak örgütte kalmaya devam etme zorunluluğunu yansıtmaktadır (Bayram, 2006: 130). Çıkarıcı bağlılık örgütsel bağlılığın araçsal görüşünü temsil etmektedir. Personelin örgüte katkılarında karşılık örgütten aldıklarına dayanan bir örgütsel bağlılıktır. Çıkarıcı bağlılık olarak tanımlanan örgütsel bağlılık çeşidi ile örgüt üyeleri araçsal formlarla örgütte tutulmaya çalışılmaktadır. Çıkarıcı bağlılıkta örgütte kalmak için isteklilik azalmamaktadır. Örgütte kalma niyeti araçsal bağlılıkta gerekli değildir (Penley ve Gould, 1988: 46). Çıkarıcı bağlılık, maddi menfaatlere ulaşmak için örgütün araçsallığına yanıt verildiği uyum sistemidir (Hornung, 2010: 1082). Zoraki bağlılık gösteren personelin işte kalması, iş bırakma nedeniyle ciddi mali kayıp korkusu, algılanan iş alternatifsizliği, coğrafi hareketlilik nedeniyle aile bağlarını kaybetme korkusundan kaynaklanabilir (Penley ve Gould, 1988: 47).

Çıkarıcı gücün hâkim olduğu örgütlere; fabrikalar gibi işçilerin çalıştıkları örgütler, sigorta şirketleri bankalar gibi memurların çalıştıkları örgütler örnek olarak verilebilir. Bir fabrika işçisinde, bir mahkûm kadar yabancılaşma olmamakta ancak bir dini kurum üyesi kadar da bağlılık duygusu bulunmamaktadır. Ahlaki gücün hâkim olduğu örgütlere; dini örgütler, ideolojik siyasi örgütler, okullar, üniversiteler, dernekler örnek olarak verilebilir. Zoraki bağlılığın kökeninde, hapishane veya askeri kamplardaki gibi zorlayıcı uyum sistemleri bulunmaktadır (Etzioni, 1969: 69,70).

Etzioni'nin teorisinde; zoraki bağlılığın yer aldığı negatif bölge, ahlaki bağlılığın yer aldığı pozitif bölge ve çıkara dayalı bağlılığın yer aldığı merkez bölge olmak üzere üç bölge bulunmaktadır. Çıkara dayalı bağlılık; formal sosyalleşmeye ve araçsal sosyalleşmeye dayalı iken, zoraki bağlılık ise daha az formal sosyalleşmeye dayalıdır. Ahlaki bağlılıkta örgütün değer ve amaçları meslekle ilgili çıkarılardan daha önemli görülmektedir (Starling, 1968: 455). Etzioni, zoraki bağlılığı cezaevi ile bağdaştırmıştır (Etzioni, 1969: 78). Buradan hareketle, mecazları örgütsel bağlılıkla ilişkilendirecek olursak "hapishane" mecazı ile zoraki bağlılık; "tüccar" mecazı ile çıkarıcı bağlılık; "batan bir geminin kaptanı" mecazı ile de ahlaki bağlılık ilişkilendirilebilir. Ahlaki bağlılığa sahip kişiler örgütlerinin sonu gelene kadar örgütlerinden ayrılmazlar.

Etzioni'nin modeli, örgütsel bağlılığı açıklamak bakımından oldukça uygun olmasına rağmen literatürde çok az ilgi görmüştür. Bu duruma; uygun ölçeğin olmaması, örgütlerde tek bir uyum sisteminin ve bu sisteme uygun düşen bağlılık türünün geçerli olabileceği düşüncesi neden olmuş olabilir. Wiener (1982)'nin gündeme getirdiği gibi modelde ahlaki ve zoraki bağlılık duygusal bağlılık içerirken bunların birbirinden bağımsız mı yoksa birbirinin zıttı mı olduğunun açık olmaması modeli karmaşıklaştırmaktadır. Eğer bunlar, birbirinin zıttı anlamında kullanılmışsa tek bir boyut bunları karşılayacaktır. Ancak, ahlaki bağlılığın olmaması durumu yabancı bağlılık olarak değerlendirilmemektedir. Yabancı bağlılığın olmaması durumu da ahlaki bağlılık olarak değerlendirilmemektedir. Ayrıca, ahlaki bağlılığın ve zoraki bağlılığın olmaması durumunda çıkara dayalı bağlılık ihtimali de bulunmaktadır. Diğer bir sınırlılıkta çalışanların, örgütlerine tek bir uyum sistemi ile bağlılık duyabileceğidir. Penley ve Gould

bu görüşe katılmamakta farklı bağlılık türlerinin bir arada olabileceğini belirtmektedir. Tüm bunlara rağmen Etzioni'nin modeli, örgütsel bağlılığın kavramlaştırılmasında cazip bir yol sunmaktadır. Zoraki ve ahlaki bağlılık duygusal yönü ifade ederken çıkarıcı bağlılık araçsal yönü ifade etmektedir (Penley ve Gould, 1988: 44). Zoraki ve ahlaki bağlılık duygusal boyutta birbirinin zıttı olarak düşünülürse zorlayıcı güçte zoraki bağlılık oluşuyorsa serbest bırakılan bir ortamda da ahlaki bağlılığın oluşması gerekecektir. Bu nedenle iki boyutun birbirinin zıttı olması çok muhtemel görülmemektedir. Ayrıca, okul ortamında bir öğretmen öğrenci ile ahlaki bağlılık boyutunda ilgilenirken, zümre ya da şube öğretmenler kurulu toplantılarını zoraki bağlılık düzeyinde gerçekleştirebilmekte ya da resmi törenlere ek dersinin kesilmemesi için katılabilmektedir. Bu durumun gerçekleştiği bir öğretilerde üç bağlılık türü de görülebilecektir.

Örgütte çalışanların sadece örgütte kalmaları örgüte güç katmalarına yetmemektedir. Çalışanlardan görevlerini en iyi şekilde yapmaları da beklenmektedir. Çalışanlardan bir kısmı yapabileceklerinin en azını yaparken, bir kısmı ise çıkarları olduğu sürece en üstünü yapabilmektedir. Bir kısım çalışan ise yapabileceklerinin en üstünü örgütüne ve işine değer verdiği için yapacaktır. Gerek örgütsel bağlılık gerekse örgütsel muhalefet çalışanların örgüt içinde kalmaları sonucu gerçekleşir. İnsan ögesi ağırlıklı olan eğitim örgütlerinde çalışanın örgüte katkısında önemli bir yeri olan örgütsel bağlılığın niteliğini belirleyecek bir ölçme aracının uyarlanması bu çalışmanın amacıdır. Çalışanın örgütsel bağlılığının niteliği araştırmacılar tarafından farklı şekilde boyutlandırılmıştır. Ancak, bu çalışma Etzioni'nin modeline uygun olarak bir ölçeğe rastlanmaması nedeniyle alandaki örgütsel bağlılık ölçeklerini çeşitlendirecektir. Çalışmanın, eğitim örgütlerindeki iş görenlerin okullarında hangi amaçla bulduklarının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

2.1. Örneklem

Tavşancıl (2002)'in, örneklem büyüklüğünün ölçekteki madde sayısının 10 katı kadar olması gerektiğini yönelik önerisinden hareket edilerek (Tavşancıl, 2002: 51) 15 maddelik ölçek 150 öğretmene uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemi, 2015-2016 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde Denizli Serinhisar, Bozkurt, Çivril ve Sarayköy İlçelerinde çalışan 150 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma bahsedilen ilçelerdeki, mesleki- genel ortaöğretim okulları, imam hatip liseleri, ilkokullar, ortaokullar, anaokullarında görev yapan öğretmenlere uygulanmıştır. Çalışmaya katkı veren öğretmenler 24-58 yaş aralığında olup, kıdemleri 1-38 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların, % 39,3'ü kadın iken; % 69,3'ü sendika üyesidir. Katılımcıların % 12,7'si ön lisans, %68,7'si lisans ve % 18,7'si lisansüstü eğitim almıştır. Ayrıca, katılımcıların %76,7'si evlidir. Doğrulayıcı faktör analizi için ise veriler 2017-2018 öğretim yılında 150 öğretmenden elektronik form yoluyla toplanmıştır. Bu çalışmaya katılan öğretmenlerin % 45,3'ü kadın iken; %62'si sendika üyesidir. Katılımcıların % 10'u ön lisans, %73,3'ü lisans ve % 16,7'si lisansüstü eğitim almıştır. Ayrıca, katılımcıların %74'ü evlidir.

2.2. Veri Toplama Aracının Uyarlanması

Penley ve Gould (1988) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinin kullanılması için öncelikle yazarlardan e-mail yoluyla izin alınmıştır. Daha sonra, ölçek bir alan uzmanı yardımıyla Türkçeye çevrilmiştir. Cümlelerin anlaşılabilirliği, kelime ve cümle yapılarının uygunluğu gözden geçirilerek çeviride rol almamış bir başka akademisyen tarafından yeniden İngilizceye çevirisi yapılmış ve cümleler karşılaştırılmıştır. Daha sonra, uzman görüşü alınarak ölçek ön uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

2.3. Ölçme Aracı

Penley ve Gould, 1988 yılında yayımladıkları çalışmalarında, örgütsel bağlılığı incelemek amacıyla Etzioni'nin örgütsel bağlılık modeli ile ilişkili üç boyutlu ve 15 maddelik bir ölçme aracı geliştirmiştir. Ölçek üç boyutlu olup, zoraki, çıkarıcı ve ahlaki bağlılık boyutlarından oluşmaktadır. Her boyutta beşer madde bulunmaktadır. Bundan önce yapılan uyarlama çalışmalarında Penley ve Gould'un üç boyutlu ve 15 maddelik ölçeğinin uyarlamasına rastlanılmadığından ölçeğin Türkçeye uyarlanmasına karar verilmiştir.

Penley ve Gould (1988) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinin zoraki bağlılık boyutunda Cronbach Alfa (α)=.86, moral bağlılık boyutunda (α)=.86, hesapçı bağlılık boyutunda ise (α) = .78'dir. Ölçekte yer alan 3, 6, 9, 12, 15. maddeler moral bağlılık; 1, 4, 7, 10, 13. maddeler çıkarıcı bağlılık boyutunda yer almaktadır. Ölçekte yer alan 2, 5, 8, 11, 14. maddeler zoraki boyutunda yer almaktadır. Ölçek "6'lı Likert Ölçek" katılmıyorum ve katılıyorum uçlarda olacak şekilde oluşturulmuştur. Ancak, çalışmanın üretildiği tezde yazarlar tarafından Türkçeye uyarlanan

örgütsel muhalefet ölçeği (Ergün ve Çelik, 2018) ile tezde kullanılan diğer ölçekler beşli likert tipinde olduğundan ve Türkçeye uygunluk gözetildiğinden bu ölçekte beşli likert olacak şekilde uyarlanmıştır.

Ölçekte yer alan boyutlardan elde edilen puanlar toplanarak örgütsel bağlılık toplam puanına ulaşılması mümkün görülmemektedir. Örneğin zoraki bağlılık puanı yüksek çıkan bir çalışanın ahlaki bağlılığı orta düzey çıkan bir çalışandan örgütsel bağlılığının yüksek olduğu iddia edilemeyecektir. Bu nedenle ölçekten toplam puan alınamayacaktır.

3. İŞLEM

Verilerin analizi için SPSS ve Amos paket programları kullanılmıştır. Verilerin analizine başlamadan önce verilerin doğru girilip girilmediğini kontrol etmek amacıyla frekans tabloları incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi için ölçek, aynı evrende farklı 150 öğretmene yeniden uygulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach Alfa (α) katsayısı hesaplanmıştır.

3.1. Geçerlilik

Birbiriyle ilişkili değişkenleri bir araya getirerek daha az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanan faktör analize (Büyüköztürk, 2002: 472), araştırmada elde edilen verilerin yeterli olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılmaktadır. KMO testine ilişkin kullanılan ölçüt değerleri, .90'ın üstü mükemmel, .80'in üstü çok iyi, .60'in üstü vasat, .50'nin üstü kötü olarak belirtilmektedir (Tavşancıl, 2002: 50). Araştırmada KMO testi sonucu örneklem uygunluğu değerinin .85 olduğu görülmektedir. Elde edilen bu değer, .80 üstünde olduğundan örneklem büyüklüğünün faktör analizi kullanımına uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca, Bartlett küresellik testinin $X^2=1977,737$ Sd=105 ($p<.000$) olması da elde edilen verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Örgütsel bağlılık ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarına göre ölçek içerisinde yer alan 15 madde faktör öz değeri 1'in üzerinde olan üç faktör altında toplandığı görülmektedir. Bu üç faktöre ilişkin öz değerler ve açıkladıkları varyans oranları Tablo 1.'de görülmektedir.

Tablo 1.'e bakıldığında ölçek alt boyutlarına ait başlangıç öz değerler sırasıyla, birinci faktör öz değeri 4,582, açıkladığı varyans %30,547; ikinci faktör öz değeri 3,876, açıkladığı varyans %25,841; üçüncü faktör öz değeri 3,541, açıkladığı varyans %23,608. Bu üç faktörün varyansı açıklama oranı %79,996'dır. Toplam açıklanan varyansa bakıldığında ölçekte öz değeri 1 den büyük olan 3 faktör görülmektedir. Analizde faktör sayısının yüksek tutulması, açıklanan varyansı artırırken faktörleri isimlendirmede, onları anlamlı kılmada zorluk yaşanmasına neden olabilir. Açıklanan varyansın yüksek olması, ilgili yapının o denli iyi ölçülmesi olarak yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2002: 479). Araştırmada, ortaya çıkan yapı, Penley ve Gould (1988) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinin yapısı ile uyumludur ve toplam varyansın % 79,99'ünü açıklamaktadır. Orijinal ölçekte üç faktörün varyans değerleri ile ilgili başlangıç öz değerlerinin 1'den büyük olduğuna ilişkin bir bilginin bulunduğu ancak ayrıntılara rastlanmadığından uyarlanan ölçek çalışmasındaki öz-değerle ve açıklanan varyans oranları ile bir karşılaştırma yapılamamıştır.

Tablo 1. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Faktörler	Başlangıç Öz-Değerleri			Faktör Yükleri Kareler			Döndürme Sonrası Karesel		
	Toplam	Açıklanan Varyans(%)	Toplam Açıklanan Varyans(%)	Toplam	Açıklanan Varyans(%)	Toplam Açıklanan Varyans(%)	Toplam	Açıklanan Varyans(%)	Toplam Açıklanan Varyans(%)
1	4,582	30,547	30,547	4,582	30,547	30,547	4,130	27,532	27,532
2	3,876	25,841	56,389	3,876	25,841	56,389	3,968	26,454	53,986
3	3,541	23,608	79,996	3,541	23,608	79,996	3,902	26,010	79,996

Tablo 2’de görüleceği gibi yapı geçerliği için verilere Varimax Döndürme yöntemi kullanılarak faktör analizi uygulanmış ve faktör yapıları belirlenmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde, ortaya çıkarılan faktörler doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Faktör analizi sonucu maddelerin, üç boyuttaki değerleri de verilmiş ve maddelerden bazılarının faktör yük değerlerinin birbirine çok yakın olduğu görülmüştür. Bu nedenle; hangi maddenin hangi faktör altında toplandığı yorumlanamamıştır. Maddelerin hangi faktör altında toplandığını yorumlayabilmek için varimax ile döndürme işlemi uygulanmıştır. Bu işlem uygulanırken Stevens (1996)’a göre çift yönlü testlerde faktör yük değerlerinin anlamlılığını test etmek için 140 kişilik örneklem büyüklüğünde iki katı alınması gereken kritik değerin $.217$ olduğu anlaşıldığından $(.217 \times 2 = .43)$ manidar ölçüt olarak $.43$ değeri kullanılmıştır (Stevens, 1996: 371). Varimax eksen döndürmesi yapıldıktan sonra elde edilen maddelere ait faktör yük değerleri Tablo 2.’de olduğu gibidir.

Tablo 2. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

BOYUT	MADDE NO	F1	F2	F3
Çıkarıcı Bağlılık	Madde 10	,916		
	Madde 4	,915		
	Madde 13	,893		
	Madde 1	,864		
	Madde 7	,847		
Zoraki Bağlılık	Madde 11		,904	
	Madde 14		,896	
	Madde 5		,887	
	Madde 8		,870	
	Madde 2		,848	
Ahlaki Bağlılık	Madde 6			,904
	Madde 3			,896
	Madde 9			,887
	Madde 12			,870
	Madde 15			,848

Kline (1994), faktör yüklerinin $0,30$ ’un üzerinde olmasının faktör yükünün belirgin olduğunu göstermek için yeterli büyüklük olduğunu belirtmektedir (Kline, 1994: 52). Tablo 2.’de görüldüğü gibi, birinci faktör olan *çıkarıcı bağlılık* beş maddeden (1, 4, 7, 10 ve 13), ikinci faktör olan *zoraki bağlılık* beş maddeden (2, 5, 8, 11 ve 14) ve üçüncü faktör olan *ahlaki bağlılık* beş maddeden (3, 6, 9, 12 ve 15) oluşmuştur. Bu durum, orijinal ölçek ile uyum göstermektedir. Choudhury ve Bhattacharjee (2014) tarafından yapılan araştırma da “zorlayıcı satın alma ölçeği” 5-9 aralıklı olarak kullanılmış, ölçekteki puan kategorisi sayısının artmasının güvenilirliği arttırsa da puanlama aralıkları arasındaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuş, uygulaması daha kolay olduğu için beş noktalı ölçek kullanımı tercih edilmiştir (Choudhury ve Bhattacharjee, 2014: 436). Olivares vd. (2009) tarafından yapılan diğer bir araştırmada, cevaplama puan kategorilerinin artmasının, benzer ölçek geçerliliğine etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Olivares vd., 2009: 295). Bu bulgular, araştırma sonucu ortaya çıkan ölçek yapısının orijinal ölçekteki yapıya benzerlik göstermesini desteklemektedir.

Doğan, Soysal ve Karaman (2017) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarına göre zayıf tek boyutlu yapılarda 500 örneklem büyüklüğünde dahi verileri ikiye bölerek AFA ve DFA analizleri yapmanın yanlı sonuçlara neden olacağından araştırmacılara zayıf yapılarda özellikle daha küçük örneklemelerde bu yöntemi kullanmamaları önerilmektedir. Güçlü tek boyutlu yapılarda ise araştırmacılara, bir uygulamadan elde edilen verileri seçkisiz yolla ikiye bölerek AFA ve DFA uygulayabilmek için gereken minimum örneklem büyüklüğünün 10 ve 30 maddelik testler için sırasıyla 500 ve 400 olması gerektiği önerilmektedir (Doğan, Soysal ve Karaman, 2017: 392). Bu nedenle, ölçek doğrulayıcı faktör analizi için 150 öğretmene yeniden uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde, değişkenler arasındaki ilişkilerden faydalanılarak faktörler ortaya çıkarılırken doğrulayıcı faktör analizinde faktörlerin doğruluğu test edilir (Karagöz, 2016: 1002). Doğrulayıcı faktör analizinde modelin uyumunun değerlendirilmesinde kabul edilebilir uyum değerleri; X^2 / sd değerinin 0 ile 5 arasında olması, $RMSEA$ değerinin 0,05 ile 0,08 arasında olması; RMR değerinin 0 ile 0,10 arasında olması; NFI değerinin 0,90 ile 1,00 arasında olması; CFI değerinin 0,95 ile 1,00 arasında olması; GFI değerinin 0,85-0,90 ile 1,00 arasında olması; $AGFI$ değerinin

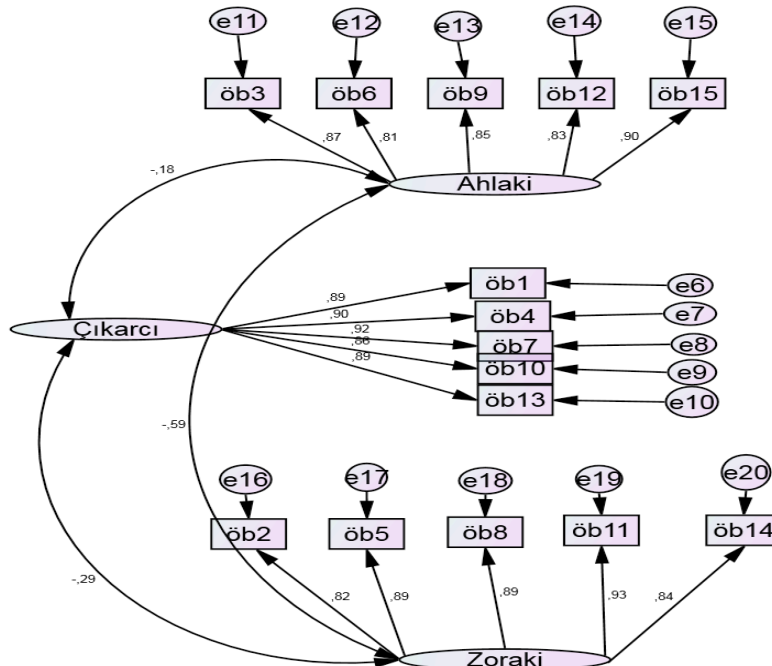
0,85 ile 1,00 arasında olması, *SRMR*, *RMSEA* ve *RMR* değeri 0,08'den küçük olması kabul edilebilir uyum olarak gösterilmektedir (Schermele-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003: 52; Karagöz, 2016: 971, 972, 975). Hu ve Bentler (1999) tarafından tavsiye edilebilir uyum iyiliği indeksleri; *SRMR* değerinin 0,06'dan küçük, CFI değerinin 0,95'den büyük, *RMSEA* değerinin 0,08'den küçük olması gerektiği yönünde bulgulara ulaşmıştır (Hu ve Bentler, 1999: 27). Yapılan çalışmada X^2 değeri 126,899; sd değeri 87 ve $p < .05$ olarak bulunmuş ve diğer uyum iyiliği indeksleri ve uygunlukları, elde edilen değerler Tablo 3.'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılık Ölçeği Uyum İyiliği İndeksleri Değerleri

İndeks	Ölçme aracının değeri	Kabul Edilebilir Değer	Kabul edilebilir değere uygunluğu
X^2/sd	1,459	0-5	Uyum kabul edilebilir
GFI	0,892	0,85- 1,00	Uyum kabul edilebilir
AGFI	0,851	0,85- 1,00	Uyum kabul edilebilir
CFI	0,981	0,95- 1,00	Uyum kabul edilebilir
RMSEA	0,055	0,05- 0,08	Uyum kabul edilebilir
RMR	0,078	0- 0,10	Uyum kabul edilebilir
<i>SRMR</i>	0,046	<0,08	Uyum kabul edilebilir
NFI	0,943	0,90 - 1,00	Uyum kabul edilebilir

Tablo 3.'de görüldüğü gibi, örgütsel bağlılık ölçeğinin uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Amos ile elde edilen parametre tahminlerinde yer alan kritik oran (C.R.) sütununda yer alan 1,96'yı aşarsa 0,05'lik anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi ret edilir. Parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde sıfırdan farklı olduğu söylenir (Bayram, 2010. 113). Maddeler çıkarıldıktan sonra Amos ile elde edilen parametre tahminlerinde yer alan kritik oran (C.R.) sütununda yer alan değerler (12,423 ile 17,607 arasındadır) 1,96'dan büyük olduğundan, tüm parametrelerin sıfırdan anlamlı derecede farklı olduğu söylenebilir. Bu durumda, "oluşturulan modelde ölçeğin tüm maddelerine ilişkin katsayılar anlamlı bulunmuştur" denilebilir.

Şekil 1.'de görüldüğü gibi, örgütsel bağlılık ölçeğinin üç boyutlu olduğu ve her boyutta beşer madde olduğu görülmektedir. Ayrıca zoraki bağlılığın 2, 5, 8, 11 ve 14. maddelerden oluştuğu; çıkarıcı bağlılığın 1, 4, 7, 10 ve 13. maddelerden oluştuğu; ahlaki bağlılığın 3, 6, 9, 12 ve 15. maddelerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Yapısı

3.2. Ölçme Aracının Güvenirliği

Bu çalışmada, Likert tipi bir ölçek olan örgütsel bağlılık ölçeğinin güvenilirlik düzeyini hesaplamak için ölçek iç tutarlılığı ölçütü olarak kabul edilen ve Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısı kullanılmıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin iç tutarlılığını veren Cronbach Alpha Katsayısı birinci alt boyut olan “*ahlaki bağlılık*” için .94, ikinci alt boyut olan “*çıkarıcı bağlılık*” için .93, üçüncü alt boyut olan “*zoraki bağlılık*” için ise .92 olarak saptanmıştır. Bu bulgular, ölçeği oluşturan tüm alt boyutların iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Cronbach Alpha Katsayısı .80 üzerinde olması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Field, 2009: 681).

Ölçeğin iç güvenilirlik katsayısı yöntemlerinden olan yarı test güvenilirlik yöntemi ile ölçek iki yarıya bölünmüştür. İki yarıdan elde edilen ölçümler arasında ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ile hesaplanmıştır. İki yarı arasındaki korelasyon katsayısı $r=.95$ ($p=.000$) olarak saptanmıştır. Bu bulgularla, ölçeğin güvenilirlik katsayısının yeterli olduğu söylenebilir.

Örgütsel bağlılık ölçeğine ait ortalama, standart sapma, madde-toplam korelasyonları ile alt %27 ve üst %27’lik grupların madde puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin t testi sonuçları hesaplanmış, ölçekte yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyonları .344 ile .575 arasında değişmekte ve t-testi değerleri ($p<.001$) anlamlı çıkmaktadır. Madde toplam korelasyonu .25 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri iyi derecede ayırt ettiği (Karagöz, 2016: 947) dikkate alındığında, ölçekteki maddelerin aynı davranışı ölçtüğü ve güvenilirliklerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda, ölçekteki 1, 4, 7, 10 ve 13 numaralı maddelerin çıkarıcı bağlılık boyutunu; 2, 5, 8, 11 ve 14 numaralı maddelerin zoraki bağlılık boyutunu; 3, 6, 9, 12 ve 15 numaralı maddelerin ahlaki bağlılık boyutunu ölçtüğü bulgularına ulaşılmıştır.

4. SONUÇ

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçek, orijinalinde olduğu gibi “zoraki bağlılık, çıkarıcı bağlılık ve ahlaki bağlılık” olarak isimlendirilen üç boyuttan oluşmuştur. Bu üç boyut toplam varyansın % 79,996’sını açıklamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, kuramsal olarak belirtilen maddelerin ifade ettikleri 3 boyutun altında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde toplandığını söyleyebiliriz. Ölçek için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, modelin uyumluluğunun kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin yapı geçerliliğine sahip olduğu söylenebilir. Böylece ölçek Türkçeye 15 madde olarak uyarlanmıştır.

Zoraki bağlılık boyutu; çalışanın örgütten ayrılmak istediği ancak iş bulamama, tayin çıkmama gibi nedenlerle zorunluluktan kaldığını belirtmektedir. Çıkarıcı bağlılık; çalışanın çıkarlarının devam ettiği sürece örgütte kaldığını belirtmektedir. Ahlaki bağlılık ise, çalışanın örgütün amaçlarının gerçekleşmesini bireysel amaçların gerçekleşmesinden daha fazla istediği için örgütte kalmasıdır.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda, ölçekteki 2, 5, 8, 11 ve 14 numaralı maddeler zoraki bağlılık boyutunu; 1, 4, 7, 10 ve 13 çıkarıcı bağlılık boyutunu; 3, 6, 9, 12 ve 15 numaralı maddeler ahlaki bağlılık boyutunu ölçtüğü bulgularına ulaşılmıştır.

Örgütsel bağlılık ölçeğinin güvenilirliği, Cronbach Alpha katsayısı ve iki yarı arasındaki korelasyon değerlerine göre oldukça yüksektir. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda, Penley ve Gould (1988) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeğinin Türkçe uyarlamasının Türkiye’de görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin görüşlerinin belirlenmesinde kullanılmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Balay, R. (1999). "İşgörenlerin Örgütsel Bağlılık Etkenleri ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32/1, 237-246.
- Balay, R. (2000). Örgütsel Bağlılık, 1. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayram, L. (2006). "Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık", *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları*, 1. Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi.
- Baysal, A. C. ve Paksoy, M. (1999). "Mesleğe ve Örgüte Bağlılığın Çok Yönlü İncelenmesinde Meyer-Allen Modeli", *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 28/1, 7-15.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32, 470-483.
- Choudhury, S. ve Bhattacharjee, D. (2014). "Optimal Number of Scale Points in Likert Type Scales for Quantifying Compulsive Buying Behaviour", *Asian Journal of Management Research*, 4/3, 432- 440.
- Doğan, N., Soysal, S., & Karaman, H. (2017). *Aynı örnekleme açıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanabilir mi?*. Pegem Atif İndeksi, 0, 373-400. doi:10.14527/2429.
- Duska, S. A. (2008). *Harmony Ideology and Dispute Resolution: A Legal Ethnography of The Tibetan Diaspora in India*. (Yayımlanmamış doktora tezi). The University of British Columbia.
- Ergün, H. ve Çelik, K. (2018). "Örgütsel Muhalefet Ölçeği Türkçe Uyarlaması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 398-414.
- Etzioni, A. (1969). *Modern Örgütler*, (ODTÜ İ.İ.F. İşletmecilik Bölümü Öğretim Üyelerinden Oluşan Kurul Tarafından Çevrilmiştir), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*, 3. Baskı, London: Sage Publications.
- Hornung, S. (2010). "Alienation Matters: Validity and Utility of Etzioni's Theory of Commitment In Explaining Prosocial Organizational Behavior", *Social Behavior and Personality*, 38/8, 1081-1096.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). "Cut off Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives", *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6, 1-55.
- Kanter, R. M. (1968). "Commitment and Social Organizations: A Study of Commitment Mechanisms In Utopian Communities", *American Sociological Review*, 33/4, 499-517.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*, 1. Baskı, New York: Routledge.
- Maydeu-Olivares, A., Kramp U., García-Forero, C., Gallardo-Pujol, D. ve Coffman, D. (2009). The Effect of Varying the Number of Response Alternatives in Rating Scales: Experimental Evidence from Intra-Individual Effects, *Behavior Research Methods*, 41/2, 295-308.
- Penley L.E. ve Gould, S. (1988). "Etzioni's Model Of Organizational Involvement: A Perspective for Understanding Commitment to Organizations", *Journal of Organizational Behavior*, 9, 43-59.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., and Müller, H. (2003). "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures", *Methods of Psychological Research Online*, 8/2, 23-74.
- Starling, J. D. (1968). "Organization and The Decision to Participate", *Public Administration Review*, 28 /5, 453-461.
- Stevens J. (1996). *Applied Multivariate Statistics for The Social Sciences*, 1. Baskı, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Teşekkür

Çalışmada uzman görüşlerini başvuru Prof. Dr. Abdurrahman TANRIÖĞEN ve Doç. Dr. Türkay N. TOK'a teşekkür ederiz.

Ek: Örgütsel Bağlılık Ölçeği

Maddeler	Yer aldığı Boyut
1) Okula yaptığım katkılar görülür ve takdir edilirse elimden gelen en iyi çabayı gösteririm.	Çıkarıcı Bağlılık
2) Bazen, okulumu terk etmek istiyorum ve bir daha geri gelmek istemiyorum	Zoraki Bağlılık
3) Kendimi okuluma adanmış hissediyorum.	Ahlaki Bağlılık
4) Yaptığım işlerin karşılığını gördüğümde işimle daha fazla bütünleşirim.	Çıkarıcı Bağlılık
5) Sık sık kendimi bu okuldan intikam almak istiyormuşum gibi hissediyorum	Zoraki Bağlılık
6) Okulumu desteklemenin benim görevim olduğunu hissediyorum.	Ahlaki Bağlılık
7) Okulumdan daha fazla bireysel ödül alma düşüncesi bile beni motive eder.	Çıkarıcı Bağlılık
8) Okulumu düşündüğüm zaman kızgınlık hissediyorum.	Zoraki Bağlılık
9) Okul dışında bulunduğum zamanlarda, kendimi bu okulun bir çalışanı olarak görüyorum.	Ahlaki Bağlılık
10) Okulumda karşılığını aldığım ölçüde çaba harcarım.	Çıkarıcı Bağlılık
11) Kendimi kapana kısılmış hissediyorum.	Zoraki Bağlılık
12) Okulumun başarıya ulaşmasına yardımcı olmak benim kişisel sorumluluğumdur.	Ahlaki Bağlılık
13) Beni desteklediği ölçüde okulumu desteklerim.	Çıkarıcı Bağlılık
14) Okulumda ne yaparsam yapayım bu okul değişmeden kalır	Zoraki Bağlılık
15) İnsanlar okulum hakkında kötü şeyler söylediğinde ben üzülürüm	Ahlaki Bağlılık

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 16.03.2017 ✓Accepted/Kabul: 08.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.406632

Araştırma Makalesi/ Research Article

Öteyaka, I. ve Ayan, M., (2019). "Postmodern Red Riding Hood: Bella Swan in Twilight Series" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.123-132.

POSTMODERN RED RIDING HOOD: BELLA SWAN IN *TWILIGHT* SERIES*

Işıl ÖTEYAKA**Meryem AYAN***

Abstract

Stephenie Meyer's *Twilight* series presents its protagonist Bella Swan in a fairy tale-like world where she is surrounded with vampires and werewolves. In this world, Bella, as a figure of the girl in the woods, displays similar characteristics with those of the fairy tale type Little Red Riding Hood in Charles Perrault's "Little Red Riding Hood" (Le Petit Chaperon Rouge, 1697), and Jacob and Wilhelm Grimm's "Little Red Cap" (1812). However these characteristics are ideologically rewritten and based on postfeminist politics that foreground female subjectivity through sexual agency, freedom of choice, and consumerism. In this postfeminist context, this study aims to examine Bella Swan in *Twilight* series as an embodiment of the deconstruction of the classic fairy tale type in terms of the politics of personal agency, sexuality and power relations. In this deconstruction, the girl victim of the classic fairy tale becomes a twenty first century postfeminist girl who, in accordance with her consumerist choices, is free to play with and manipulate werewolves and vampires in the woods.

Keywords: *Twilight series, Red Riding Hood, Postfeminism.*

POSTMODERN KIRMIZI BAŞLIKLİ KIZ: ALACAKARANLIK SERİSİNDE BELLA SWAN

Özet

Stephenie Meyer'in *Alacakaranlık* serisi, serinin başkarakteri Bella Swan'ı vampirlerle ve kurt adamlarla örülmüş masalsı bir dünyada sunmaktadır. Bu dünyada, ormandaki kız figürü olan Bella, Charles Perrault'nun 1697 tarihli "Küçük Kırmızı Başlıklı Kız" masalı ile Jacob ve Wilhelm Grimm'in 1812 tarihli "Kırmızı Şapkalı Kız" masalındaki Kırmızı Şapkalı Kız tipinin özelliklerine benzer özellikler sergilemektedir. Ancak bu özellikler ideolojik açıdan tekrar yazılmış ve kadın öznelliğini cinsel eylemlilik, seçim özgürlüğü ve tüketimcilik gibi konular vasıtasıyla ön planda tutan postfeminist politikalar üzerine kurulmuştur. Bu postfeminist bağlamda, bu çalışmanın amacı, *Alacakaranlık* serisindeki Bella Swan'ı kişisel yetkinlik politikaları, cinsellik ve güç ilişkileri doğrultusunda klasik masal tipinin yapışökümü olarak incelemektir. Bu yapışökümde, klasik masaldaki kurban kız, tüketimci tercihleri doğrultusunda, ormanda kurt adamlar ve vampirlerle oynamakta özgür olan ve onları manipüle eden 21. yüzyılın postfeminist kızı haline gelir.

Anahtar Kelimeler: *Alacakaranlık serisi, Kırmızı Başlıklı Kız, Postfeminizm.*

* 9th International IDEA Conference: Studies in English (12-17 April 2015, Malatya, Turkey) konferansında sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Meşelik Yerleşkesi, ESKİŞEHİR.

e-mail: isil.oteyaka@gmail.com (orcid.org/0000-0002-5792-5261)

**Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, DENİZLİ.

e-mail: mayan@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0003-3138-1523)

1. INTRODUCTION

Stephenie Meyer's *Twilight* series presents its protagonist Bella Swan in a fairy tale-like world where she is surrounded with vampires and werewolves. In this world Bella represents the figure of the "girl in the woods" characterized and maintained by fairy tale tradition. Having left her mother Renee in her home, and heading to the woods of Forks where her father Charlie lives, Bella creates her own story of the "girl in the woods" within the norms of Red Riding Hood type of the classic fairy tale tradition. However, she is a twenty-first century Red Riding Hood type that becomes the embodiment of the deconstruction of the classic fairy tale heroine rewritten within the norms of postmodern and postfeminist ideology. Thus, the aim of this paper is to present Bella Swan as a postmodern version of the Red Riding Hood type within a framework of Deconstruction and postfeminist ideology.

Deconstruction, as theorized by Jacques Derrida, is based on the subversion of the ideal meaning of a text. This subversion is realized by acts of rereading a text through which "essentially and lawfully, every concept is inscribed in a chain or in a system within which it refers to the other, to other concepts, by means of the systematic play of differences" (Derrida, 1982: 11). Within this concept of the "systematic play of differences", Bella Swan is examined as a rereading and a rewriting of Charles Perrault's "Little Red Riding Hood" (Le Petit Chaperon Rouge, 1697) and Jacob and Wilhelm Grimm's "Little Red Cap" (1812) that refer to "other concepts" related to postmodern postfeminist ideology. This rewriting is a de-centering Perrault's and Grimm's texts by distancing them from their original ideology via putting them within "a network of differences" (Derrida, 1988: 137). Despite the fact that there are numerous versions of the Little Red Riding Hood in many cultures, Charles Perrault's version *Little Red Riding Hood*, and Brothers Grimm's version *Little Red Cap* are considered as basic versions which helped to shape the ideological discourses of the tale on the issues of gender norms, sexuality, and politics of body and female identity. Jack Zipes notes that Perrault has undertaken the task of arranging the tale in accordance with the sexual and moral codes in order to "make it the literary standardbearer for good Christian upbringing" (Zipes, 1993: 348). Likewise, Grimm's *Little Red Cap* is "a coded message about rationalizing bodies and sex" (Zipes, 1993: 34). Girls' sensations, desires and curiosity are considered as their besetting sins that are to be kept in control and in conformity with patriarchal authority. Girls who are possible Red Riding Hoods are expected to stick to social expectations that prevent them from going astray (straying from the path and roaming within the depths of the forest). Message is that the girls' behaviors are to be regularized within submission and marriage rather than having free contacts with men. Red Riding Hood strays from the path, walks into the depths of forest, meets wolf and informs him where she is going and why she is going. Accordingly, she falls into the clutches of the wolf as a result of her recklessness and her ignorance of social expectations. Bella Swan's deconstruction of the Red Riding Hood type creates a network of postmodern, postfeminist units that mobilize the politics of individual agency and advocates active female individual in terms of desire and sexuality. Themes of sexuality and power relations are the common grounds of both the fairy tale and the *Twilight* series.

Yet, Bella Swan repeats these themes by making them "transplantable into a different context" (Derrida, 1992: 64) within postfeminist ideology. In this context, Bella prompts Red Riding Hood type "to leave behind [her] "old" self and change into the "new woman" of the moment" (Genz, 2010:97) of postfeminist ideology. Accordingly, this paper aims to examine Bella Swan as a twenty first century Red Riding Hood type who changes into the new woman of the moment and, thus, who represents "the active, freely choosing, self-reinventing subject of postfeminism" (Gill and Scharff, 2011: 7). In the frame of postfeminist ideology, the classic Red Riding Hood type, who is at the target of the wolf as a result of her carelessness, becomes a free woman consciously flirting with the wolf, enticing him and playing with him according to her pleasures.

A Postfeminist examination of Red Riding Hood and Bella Swan requires an analysis of the understandings of femininity. In her examination of postfeminism and its articulations of femininity in media culture, Rosalind Gill states that "Postfeminism should be conceived of as a sensibility" that is mainly based on a variety of understandings of cultural manifestations of femininity (2007: 148). This variety grounds on the postfeminist politics of choice that enable woman to do or become whatever they want to. Gill points to recurring images in media culture that constitute "a postfeminist discourse" (2007: 149), and says that they

"include the notion that femininity is increasingly figured as a bodily property; a shift from objectification to subjectification in the ways that (some) women are represented; an emphasis upon self-surveillance, monitoring and discipline; a focus upon individualism, choice and empowerment; the dominance of a 'makeover paradigm'; the articulation or entanglement of feminist and anti-feminist ideas; a resurgence

of ideas of natural sexual difference; a marked sexualization of culture; and an emphasis upon consumerism and the commodification of difference”(2007: 255).

Likewise, Genz and Brabon give emphasis to postfeminism’s convergence with multiple discourses, and say that *“Rather than being tied to a specific contextual and epistemological framework, postfeminism emerges in the intersections and hybridisation of mainstream media, consumer culture, neo-liberal politics, postmodern theory and, significantly, feminism”* (2009: 5). Postfeminism is a multi-layered theory that consists of various understandings of woman and femininity. In accordance with this view, postfeminism, in a very postmodern manner, approaches skeptically to feminism’s general discourse of “we” that claims for a common struggle and common purpose of all women in the name of equality. As Banet-Weiser (2008) stresses, the politics of “we” is actually found problematic because of its totalizing, universalist approach to women. Accordingly, questioning “the feminism”’s attempt to universalize the problems of women as if they are one and same, postfeminism argues for the existence of difference among women that gives way to *“different voices”* (Gilligan) and different problems that are taken into consideration by *“feminisms”* (Banet-Weiser, 2008: 210). Postfeminism offers a discourse of individual politics on identity, race and sexuality, which is more a politics of individual choice and freedom. However, postfeminism is mostly critiqued for its *“complex and ambiguous portrayals of femaleness, and feminism, exploring the contingent and unresolvable tension between these subject positions”* (Genz, 2010: 98). Postfeminism’s discourse of free individual who chooses whatever she wants creates a *“double entanglement”* (McRobbie, 2009:12) which unites the politics of freedom of choice and individual empowerment with traditional and objectified role models. McRobbie says that *“This comprises the co-existence of neoconservative values in relation to gender, sexuality and family life [...] with processes of liberalisation in regard to choice and diversity in domestic, sexual and kinship relations”* (2009: 12). Accordingly, *“assuming full economic freedom for women, postfeminist culture also (even insistently) enacts the possibility that women might choose to retreat from the public world of work.”* (Tasker and Negra 2007: 2). Elspeth Probyn renders this coexistence of liberal values with traditional ones under the rubric of the term *“choiceoisie”* (1990: 152) which she borrows from Leslie Savan in 1990s. Marking the coincidence of choiceoisie with the ideology that inevitably foregrounds a domestic life behind the successful business woman presented in television series, Probyn states that “

the world’s a crazy place and you have to fight for yourself but at the end of the day you can always go home. In television terms, this means that you can be a top corporate lawyer and be pregnant (LA Law); a hot shot current affairs anchor and consider single parenthood (Murphy Brown); or you can just choose to stay home, and indeed be home (thirtysomething)” (1990:151).

Postfeminism’s discourse of free individual who chooses whatever she wants is also underpinned by its advocacy for consumerism that is directly associated with feminine body and a youthful femininity. *“Woman as empowered consumer”* (Tasker and Negra, 2007: 2) is at the center of postfeminist agenda. This consumerist approach is backed up with the idea of *“‘girling’ of femininity”* (Tasker and Negra, 2007: 18) that regulates women to consume to look better and younger. This is a *“celebration of the young woman as a marker of postfeminist liberation”* that *“treat[s] women of a variety of ages as girls”* (Tasker and Negra, 2007: 18) .

Compared from these various perspectives, Charles Perrault’s “Little Red Riding Hood” (Le Petit Chaperon Rouge) in 1697, and Jacob and Wilhelm Grimm’s “Little Red Cap” in 1812 manifesting a girl victim who faces the dire consequences of her choices are taken into consideration under the fabric of Bella Swan’s postfeminist character in *Twilight* series. Red Riding Hood type becomes a model of personal agency in Bella Swan’s character, an example of youthful femininity and an embodiment of subjectification in a postfeminist manner. As a figure of the girl in the woods, Bella leads her own adventure with the wolf Jacob Black and the vampire Edward Cullen in line with the ideologies of freedom of choice, youthful femininity and consumption. In that respect, this paper aims to examine Bella Swan as a new and deconstructed Red Riding Hood who displays the characteristics of a free woman who is playful both with the wolf and the huntsman according to her desires and consumption choices.

2.DISCUSSION

In *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood*, Jack Zipes examines Charles Perrault’s “Le Petit Chaperon Rouge” (Little Red Riding Hood) in 1697, and indicates the transformational process of the fairy tale from its oral version to a written one by expressing the ideological markers in this process. He remarks on the ideological formation of Charles Perrault’s “Le Petit Chaperon Rouge” by highlighting the patriarchal ideology in editorial efforts of transforming the tale from oral tradition, which was once under the control of peasants and

women, to a written one with many coded norms for upper class audience of 17th century France. Zipes notes that the oral version of the tale which was once circulated through peasants and told mostly by women had an optimistic view in its depiction of the little girl visiting her grandmother and saving herself from the violent attack of hungry wolf with the help of her wits. It is stated that Perrault has undertaken the task of arranging the tale in accordance with the sexual and moral codes. As stated by Zipes, Perrault, under the guidance of patriarchal point of view, changed the oral tale which presents a courageous girl escaping the wolf's attack thanks to her sharp intelligence, and, created an edited version in which the young girl is presented as a transgressor deserving a punishment of being eaten. This punishment is symbolically taken as a representation of rape, because of her "stray from the path" on the way to grandmother in the woods, and her contact with the wolf (Zipes, 1993).

Zipes notes that "Perrault fixed the ground rules and sexual regulations for the debate, and these were extended by the Brothers Grimm and largely accepted by most writers and story-tellers in the Western world" (1993:7). Perrault's fixed ground rules reflect an "en-gendered violence" (Zipes, 1993:8), and, constitute the center of gender debates of the early modern European society in which marriage, control of female sexuality and permanence of patriarchy were major social issues. In accordance with the maintenance of patriarchy, society was ordained by the supremacy of male authority and any occasion that might cause nonconformity was eliminated or ended with punishment. Female sexuality was at the target of punishments that inscribed standard behaviors for females within the frames of self-control, total submission to husband and child-care. As Henry Kamen notes in his work entitled *Early Modern European Society*, "The security was deemed to be basic to the functioning of society. Transgressing the role was a fundamental threat to patriarchal relations" (2000: 154). To keep the order of society on behalf of patriarchy, it was fundamental to educate individuals at very early ages in their childhood according to proper gender manners and behaviors. In *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Laurence Stone indicates the emphasis in child rearing and highlights the endeavors to "suppress the sinfulness of children" :

A pedagogic movement, which had begun a century earlier with the Italian Renaissance as a glorification of the purity and innocence of the child, was twisted in its late sixteenth- and early seventeenth-century northern religious transplantation into a deadly fear of the liability of children to corruption and sin, particularly those cardinal sins of pride and disobedience (1977: 174).

The seventeenth-century principles of rearing pure and innocent children deployed women to perform various tasks as wives and mothers. Women had to keep their children in line with the moral codes of the age, for "the only hope of preserving social order was to concentrate on the right disciplining and education of children" (Stone, 1977: 174). Especially girls had to be under moral control, and be in conformity with the stringently coded behavior, for they are the prospective future wives and mothers. Marriage was regarded as a fundamental backbone of patriarchal order and a best regulator of girls' moral control. Determined roles for women and men are empowered through marriage: "

[...] the emphasis [is] placed by the state and the law on the subordination of the wife to the head of the household as the main guarantee of law and order in the body politic [...] Women were now expected to love and cherish their husbands after marriage and were taught that it was their sacred duty to do so" (Stone, 1977: 202).

In that respect, marriage was considered as an institution that kept women under strict social codes, and maintained their conformity with the code of moral behavior especially relating to sexuality: "Chastity for example, was traditionally considered a fundamental part of female honour, and women who lost it outside the normal course of marriage were 'dishonoured'. Women who habitually restored to sex without marriage were of course quite dishonourable, or 'whores'" (Kamen, 2000: 169), or as Orenstein notes: "Under seventeenth-century law a marriage without parental consent was considered a form of rapt – meaning seduction or abduction, which was punishable by death" (2002: 36). Role models are strictly determined around the subjects of morality, religion, sexuality and gender. Those who do not conform to norms of society are viewed as deviants. Women had a special place in this categorization. They were the first targets of accusations and punishments for the destruction of social regularity.

Reviewed within such a social background, "Le Petit Chaperon Rouge" (Little Red Riding Hood) becomes a text that is coded with moral and sexual messages. From the very beginning of tale Little Red Riding Hood is dressed with a red hood that signals her inclination for promiscuity and sinfulness. Orenstein states that "Perrault cloaked his heroine in red, the color of harlots, scandal and blood, symbolizing her sin and foreshadowing her fate" (2002: 36). Zipes also points out the red hat and its symbolism for sinfulness: "First, she is topped with a red hat, a

chaperon, making her into a type of bourgeois girl tainted with sin, since red, like the scarlet letter A, recalls the devil and heresy" (Zipes, 1993: 348). Red Riding Hood is marked with a deviant nature from the beginning, and, as the fairy tale aims to give as a message, she is to be punished violently. Rape and violence are of major issues of the fairy tale treated by many scholars. Description of Red Riding Hood, mentally and physically, contributes to the depiction of a rather idle, ignorant girl who is held responsible for wolf's lustful act of eating. Cristina Bacchilega, in her comment on Perrault's version of Red Riding Hood, reviews the girl both as a victim and a seducer in this lustful act:

He [Perrault] foregrounds the dynamics between the wolf and the girl, and justifies the tale's violent outcome by pointing to the devil-associated red garment as evidence of the victim's complicity. Perrault thus narrows down the oral tale to a heterosexual scenario in which girls are 'naturally' both victims and seducers (1997:57).

Female agency is strictly restricted by male power and women are obliged to "*stick close to the path, better not to be adventurous*". Otherwise they are the targets of male violence. There is no option left to the women but to abide by the rules put by patriarchal authority. If they do not conform to the rules, they are punished by men and again it is men who will save them from their predicament. So while men are enabled with authorial role, women are denigrated as victims deserving punishment because of their "*promiscuity*" (Zipes, 1993). Examining the moral messages of the fairy tale, Jack Zipes highlights Little Red Riding Hood's lying with the wolf in her grandmother's bed as a marker of promiscuity and wolf's attack of swallowing Little Red Riding Hood as a punishment for which she is held responsible. Zipes notes that "*Playful intercourse outside of marriage is likened to rape, which is primarily the result of the little girl's irresponsible acts*" (Zipes, 1993: 348- 349). In this respect "Little Red Riding Hood" becomes a message-loaded text that dictates the proper sexual behavior for girls and warns them against what might happen to them if they are not conforming to sexual regulations of society. Zipes states that "*Little Red Riding Hood is a projection of male phantasy in a literary discourse considered to be civilized and aimed at curbing the natural inclinations of children*" (Zipes, 1993: 31). As a projection of male phantasy, "Little Red Riding Hood" is a prescription written especially for women to shape their sexual behavior and their attitude toward marriage.

Jacob and Wilhelm Grimms' version with the title "Little Red Cap" in 1812, displays the difference from Perrault's version at the end of the tale: Little Red Cap and her grandmother are rescued by a huntsman in the woods, an act which, as Zipes states, is the celebration of male authority and supremacy. In addition to presence of male savior that proves male authority as a power that solves problems and preserves order, Brothers Grimm added mother figure as a female justifying this patriarchal order. Little Red Cap is instructed by her mother as such: "*Don't tarry on your way, and don't stray from the path*" (Zipes: 1993: 135). In this respect Brothers Grimm supported the same plot (little girl and her grandmother's being eaten by the wolf), by adding some details such as mother's dictating the girl to stick to the path which is a symbolical representation of social rules and norms. They also strengthened the male supremacy and female dependence on that supremacy at the end of the tale presenting little girl's and grandmother's rescue from the belly of the wolf with the help of the huntsman. Zipes points out the patriarchal intervention in girl's initiation process in Brothers Grimm's version, and stresses that Grimms' "*Little Red Cap*" is "*a coded message about rationalizing bodies and sex*" (1993: 34). Cautionary effect is continued in Grimms' version and the girl both reminds herself at the end of the tale and is reminded at the beginning by her mother not to stray from the path. As Bacchilega points out "*In the Grimms' version, all bodies must be regulated, contained, or rendered as unfeeling and sterile as the wolf's stone-filled belly*" (1997:58), otherwise punishment is inevitable. The common ground of Perrault's and Grimms' version is the act of eating/ being eaten which is taken as a symbolic act of sexual intercourse and rape. Zipes comments that "*The eating or swallowing of Little Red Riding Hood is an obvious sexual act, symbolizing the uncontrollable appetite or chaos of nature*" (1993: 78).

It is obvious that "Little Red Riding Hood" tale circles around the issues of gender norms, sexuality, and power. Socio-historical background of the tale reveals debates that condition women and women's sexuality within negative terms. So, returning back to *Twilight* series, what can be said about Bella as a twenty first century Red Riding Hood? Perrault and Brothers Grimm's versions manifest a girl victim who faces the dire consequences of her choices. Should Bella be considered as a victim or as a heroine? Bella's situation relies on the same grounds with that of Little Red Riding Hood: sexuality and power relations are the dynamics of her tale. However, Bella's tale, though decorated with patriarchal intervention, becomes a site of personal agency, that situates her as a heroine gaining profit in her process of maturation. Bella as a rewriting of Red Riding Hood reconstructs the idea of little girl passing through maturation. Like in many fairy tales, the little girl has to leave her home and

find her own “path” in order to complete her individuation process. Red Riding Hood is sent to her grandmother by her mother. She has to pass the forest which is full of dangers and the unknown. She has been warned by her mother to walk properly and not to stray from the path. Bella is in the same situation: she has to leave her mother and her home and lead to the unknown. In her case, it is not her mother who sends her, but Bella herself decides to leave home. In her case, Bella deconstructs the fairy tale figures of Red Riding Hood in a postmodern sense, and becomes a new type of Red Riding Hood that draws her social and sexual politics within a postfeminist point of view.

Postfeminist discourse celebrates active and decisive woman type. In that respect, Bella draws an image of a woman who always pushes the limits consciously and wants more rather than being a recipient of what life gives her and staying within boundaries. Unlike the fairy tale figure Red Riding Hood who is naïve and unconscious of the dangers of the wood and its wild animals, Bella is eager to discover the unruly forces of nature and roams in the woods and strays from the path actively and willingly. She roams in the forest which becomes a place remote from civilization where she is surrounded with spruces, hemlocks, yews, maples, and the trees covered in green parasites:

“As that started to ebb, I slowed. [...] leaned my hooded head back against the living tree. This was the wrong place to have come. I should have known, but where else was there to go? The forest was deep green and far too much like the scene in last night’s dream to allow for peace of mind. Now that there was no longer the sound of my soggy footsteps, the silence was piercing. The birds were quiet, too, the drops increasing in frequency, so it must be raining above. The ferns stood higher than my head, now that I was seated, and I knew someone could walk by on the path, three feet away, and not see me” (Meyer, 2005: 118-119).

Bella strays from path and goes into the deep parts of the forest, which also represents her journey into the deepest part of her psyche. She is aware of the danger, yet she likes to be there, for it gives her a peaceful mind. Forest becomes a place of warmth and home though it also consists of terror for her through the novel. It becomes a marker of her wild and free nature. Unlike the simple Red Riding Hood, she is consciously adventurous, which can be taken both in positive and negative terms: she is free to act as she wishes but she also puts herself in dangerous situations: “

[...] my hood pulled close around my face, becoming surprised, as I nearly ran through the trees, at how far I had come. I started to wonder if I was heading out at all, or following the path farther into the confines of the forest. Before I could get too panicky, though, I began to glimpse some open spaces through the webbed branches” (Meyer, 2005: 121).

Forest displays many characteristics in Bella’s narration. It is both a place of danger and a place of pleasure which provides a romantic setting. Although Bella is conscious of its danger she likes to be there that keeps her out of social norms. Projected within a romance narration, Bella as a postmodern Red Riding Hood in the woods becomes an active seducer in the wake of her sexual consciousness. What is significant in her individuation process, and what makes her a postfeminist Red Riding Hood is that she is an active agent in expressing her sexual desires to be with Edward the vampire huntsman and in presenting her intimate feelings for Jacob, the wolf. Unlike the 17th and 19th century Red Riding Hood who was under strict social control and “taming” in terms of female body, 21st century Red Riding Hood, Bella, is in an identity formation through her free expression of desire. Feona Atwood, describing the role of sex in the creation of feminine identity, says that sex is a “source of physical pleasure, a means of creating identity, a form of body work, self-expression, [and] a quest for individual fulfillment” (Atwood qtd in Evans and Riley, 2015: 1).

In a similar manner to Atwood, Rosalind Gill, examining the images of women in contemporary media, marks the emergence of a “new woman” type which derives its discourse from the subjects of subjectivity, agency, and mainly sexuality. The figures of this new woman type celebrate the powerful sexual femininity that helps women to position themselves as subjects, not objects, of desire, power and agency. Their empowerment lies in the freedom of choice. It is not male desire and manipulation that define and position female sexuality, rather “she is

a ‘sexy’ and playful subject, who uses her knowledge of the power her appearance may give her over male viewers to tease them, with humour. A crucial aspect of the shift from objectification to sexual subjectification is that this is framed in advertising through a discourse of playfulness, freedom and, above all, choice” (Gill, 2008: 437).

What Gill elaborates is the presentation of self with a more sexiness and beauty-centered agenda. It is mainly a politics of the power of choice that enables women agency. Women do have the control of their body in terms of determining how they would like to be or what they would like to become. They create a “*more ‘successful’ version of themselves*” (Gill, 2008: 442). They have the power to transform their body into what they would like to be. Gill indicates this situation as “*a discourse of ‘can-do’ girl power*” (Gill, 2008: 442) constituted by politics of personal choice made with a full freedom. Within such a postfeminist background, Bella represents a “*female sexual entrepreneur, who works on herself and body to maintain an ‘up for it’ sexual agentic identity*” (Evans and Riley, 2015: 6).

In her story, Edward, the vampire lover, is in the role of the huntsman who rescues Red Riding Hood from the wolf, who is Jacob in her case. In contrast to Edward, Jacob draws the image of a grotesque wolf roaming around Bella, stalking and disturbing her at times with annoying physical contact. Jacob the wolf, in a manner of the wolf in the bed in the fairy tale, is in wonder of how Bella would taste (Meyer, 2006: 176). Although Bella is mostly observed to have pleasure in Jacob’s partnership, and mostly allows him to go too far as to touch her, she is anxious in his approaches. Compared to Edward, Jacob is not in control of his sexual instincts, he is very stubborn in demanding Bella’s love. Relationship between Bella and Jacob both resemble and also differ in some ways from the relationship between Red Riding Hood and the wolf described in the fairy tale. Different from the fairy tale, postmodern Red Riding Hood flirts with the wolf willingly, encourages him to be intimate with her and accordingly presents an active young female who maintains a politics of free sexual identity. Thus Bella is in conformity with Catherine Orenstein’s description of twenty first century Red Riding Hoods. Orenstein states that:

“In the second half of the twentieth century, a proliferation of revisions of “Little Red Riding Hood” turned the tale around to teach a new lesson. Storytellers from the women’s movement and beyond reclaimed the heroine and her grandmother from male-dominated literary tradition, recasting the women as brave and resourceful, turning Red Riding Hood into the physical or sexual aggressor, and questioning the machismo of the wolf. Their new heroines dominate the plot, sometimes with humor or strength and frequently with a libido more than equal to the wolf’s” (2002: 161).

It is true that Bella as a new heroine has a libido more than equal to the wolf’s, Although Bella mostly defines Jacob within friendship terms, she is in love with the wolf. She, as a postmodern Red Riding Hood, dares to gaze wolf’s powerful body, expresses her admiration of it, and flirts with it. In a playful manner, Bella’s desire mechanism gives hope to the wolf Jacob for a possible love between him and Bella. Bella, in her playful nature, becomes a torment to Jacob because she both refuses her love for Jacob and also declares it passionately both by her physical response and by her expressions. She is now a friend to Jacob and now a passionate lover. Wolf takes her to the bed and she lies there with him consciously and even in a nestling manner in his body: “*He surrendered, leaning back with a gasp of pain, but he grabbed me around my waist and pulled me down on the bed, against his good side. I curled up there, trying to stifle the silly sobs against his hot skin*” (Meyer, 2007:528-529). In this sense, Bella, the postmodern Red Riding Hood, stays remote from becoming a victim of the wolf, rather she puts the wolf in a dual situation which keeps the wolf both in hope for love and in a desperate dismay at the same time. On the one hand, unlike in the fairy tale, wolf becomes a victim of impossible love that will not let him have her as he wishes. On the other hand, in a very similar manner to the master wolf of the fairy tale, he is in the role of stalker. When he is with Bella, he can transgress the borders so as to disturb Bella with his physical suppression:

“I joined him with a sigh. He looked like he was thinking about blurring more lines. Sure enough, as soon as I sat down, he shifted over to put his arm around my shoulders. “Jake,” I protested, leaning away. He dropped his arm, not looking bothered at all by the minor rejection. He reached out and took my hand firmly, wrapping his other hand around my wrist when I tried to pull away again. Where did he get the confidence from?” (Meyer, 2006: 186).

Bella describes Jacob both in positive and negative terms such as “*a brother*”, “*warm and comforting and familiar*”, and “*a safe harbor*” (Meyer, 2006: 329), “*a miserable monster*” (2007: 154), and “*pushy, obnoxious, moronic DOG*” (Meyer, 2007:294). She displays a multi-layered emotional diversity which enables her to play with the wolf as she wishes, which positions the love affair between Jacob the wolf and Bella the Red Riding Hood in a subject/object relationship. Jacob is positioned as an object of love which Bella manipulates in accordance with her priorities. As a playful subject, Bella becomes a flirtatious subject, which can also be seen in her words:

"Maybe it would be fun. A date with Jacob, a date with Edward... I laughed darkly to myself" (Meyer, 2006: 310). While the classic fairy tale type Red Riding Hood is deconstructed in terms of politics of desire and free choice, the Master Wolf figure remains within the same symbolism of danger. Although the wolf is reconstructed as an object of desire, he is still dangerous in terms of male violence. In the series, although Jacob is described within friendship terms indicating him as a safe and cautious person, he becomes, both physically and psychologically, an oppressor character which Bella defines as a beast or monster. Even if Bella refuses him as a lover, Jacob insists on behaving physically intimate and this situation easily turns him into a stalker kissing Bella violently without her permission:

"His lips crushed mine, stopping my protest. He kissed me angrily, roughly, his other hand gripping tight around the back of my neck, making escape impossible. I shoved against his chest with all my strength, but he didn't even seem to notice. His mouth was soft, despite the anger, his lips molding to mine in a warm, unfamiliar way. I grabbed at his face, trying to push it away, failing again. He seemed to notice this time, though, and it aggravated him. His lips forced mine open, and I could feel his hot breath in my mouth" (Meyer, 2007: 293).

Moreover, he becomes a male oppressor who displays obsessive characteristics. Even if Bella declares her choice of Edward many times, Jacob insists that he will not stop loving Bella, and additionally he tries to manipulate Bella's emotions and mind as will be seen in the quotations: *"But don't get mad at me for hanging around, okay?" Jacob patted the back of my hand. 'Because I'm not giving up. I've got loads of time'"* (Meyer, 2006: 187). Jacob is again in the role of an obsessive lover in these lines: *"I hate you, Jacob Black.' 'That's good. Hate is a passionate emotion'"* (Meyer, 2007:295). Jacob tries to exert a manipulative and oppressive power on Bella, especially after his first kiss: *"You're going to think about it tonight. When he thinks you're asleep, you'll be thinking about your options" [...] "Just think about it, Bella.' 'No,' I said stubbornly. 'You will. Tonight. And I'll be thinking about you while you're thinking about me'"* (Meyer, 2007: 295-296).

Besides being a stalker who forcefully employs a manipulative oppression on Bella's thoughts and feelings, Jacob is a physical danger to Bella. He turns into a beast wolf easily:

"With another sharp tearing sound, Jacob exploded, too. He burst out of his skin—shreds of black and white cloth blasted up into the air. It happened so quickly that if I'd blinked, I'd have missed the entire transformation. One second it was Jacob diving into the air, and then it was the gigantic, russet brown wolf—so enormous that I couldn't make sense of its mass somehow fitting inside Jacob—charging the crouched silver beast" (Meyer, 2006:286).

Jacob is dangerous because he is not able to control neither his change nor his emotional state. He can easily hurt Bella: *"Jake!' I started to complain, but I fell silent when I realized that his whole body was quivering with anger. He glared at me wildly, a growling sound building in his chest. I froze in place, too shocked to remember how to move. The shaking rolled through him, getting faster, until it looked like he was vibrating. His shape blurred..."* (Meyer, 2007:162). On this point, Jacob is aware of the fact that he can be a real danger for Bella, and he admits that he can place her in peril: *"The hardest part is feeling... out of control,' he said slowly. 'Feeling like I can't be sure of myself—like maybe you shouldn't be around me, like maybe nobody should. Like I'm a monster who might hurt somebody'"* (Meyer, 2006: 304).

Jacob maintains the dangerous characteristics of the wolf which could be controlled, restricted and eliminated by "the huntsman" vampire Edward. Although Edward is a vampire and can be considered as another figure of danger, he is always in control of his feelings and always in the role of the protector of Bella the Red Riding Hood. Edward the huntsman presented within a noble character saves Bella from the wild, monster wolf by marrying her. Marriage backgrounds both the fairy tale and the *Twilight* series. While fairy tale "Little Red Riding Hood" is settled on strict social moral codes that punishes women who display free sexuality out of marriage, *Twilight* series presents a setting in which the postmodern postfeminist Red Riding Hood acts according to her own sexual politics and chooses to marry the huntsman for her individual opportunities. In line with the postfeminist politics of identity that maintain a *"focus on autonomous choices"* (Gill, 2008: 436), Bella conditions marriage not as a destiny but, rather, as a vehicle to individual targets. Her choice of marriage is not a last resort in order to stay safe from the wolf. Marriage, which was a means of controlling female sexuality and of subordination of women within strict roles of wifehood and motherhood, becomes a means of using male power for her own interest and individual profits in Bella's tale. Marrying Edward is a way to her transformation from human to a vampire, which will provide her with supreme physical strength, and, infinite beauty and youth. Thus her choice of marrying Edward is a choice of profit. Situating Edward and Jacob as samples of her love experiment, Bella goes on her way

which is majorly shaped with priorities of personal pleasure and profit. Thus, in a very postmodern manner, she chooses what she can consume best for her needs, and her consumerist approach to her relationships involves sexual discourse in great extent. She loves both Edward and Jacob, and wants to 'taste' them both, yet, within this consumer sensibility, she is always calculating pros and cons in her relationships with Edward and Jacob. In this manner, Bella becomes a postfeminist Red Riding Hood exemplifying a youthful consumer who chooses Edward as a partner in accordance with her consumerist approach.

From a postfeminist perspective, Bella conforms to the ideological discourses of the politics of body and "beauty myth" (Wolf, 2002) in accordance with a postfeminist "formulation of an expressive personal lifestyle and the ability to select the right commodities to attain it" (Negra, 2009: 4). In this vein, Edward, becomes a provider of wealth and infinite beauty, which characterizes him as "the right commodity" to be attained by Bella for her personal benefits. Bella's choices are inscribed on her body. In parallel line with the postfeminist approach to female body as a site of individual identity marker, Bella reads her body as a means of transformation and personal achievement.

3.CONCLUSION

Bella in *Twilight* series deconstructs the fairy tale type Red Riding Hood by reconstructing her as an active postfeminist female who displays politics of free speech of desire and free choice. Bella is eager to act rather than being acted on. She has free expression of her desire both for the wolf and the huntsman. In a very playful nature, she becomes a free sexual subject who places the wolf as the object of desire by keeping him both in hope and in hopelessness. However Jacob keeps the dangerous nature of the wolf of the fairy tale, he becomes a love toy for the Red Riding Hood Bella. Bella as a postfeminist Red Riding Hood strays from the path willingly and creates her own politics of choice and agency in terms of her sexual subjectivity. Thus she deconstructs the simple Red Riding Hood by transforming her into a playful subject willing to express her desire both for the wolf and the huntsman, yet marrying the huntsman for her individual profits. These profits are the cornerstones of postfeminist ideology that situates women at the center of the discourses of freedom of choice, consumerism and beauty politics. Rather than becoming a victim, like the Red Riding Hood type of Perrault's and Brother Grimms's, Bella portrays a transgressing female that uses male power for her own interest and profits. In her deconstruction of Red Riding Hood, Bella creates a new woman type who is an active speaking subject expressive of female sexual desire. In this creation, Bella celebrates the consumption based femininity with a special emphasis on beauty and youthfulness. Bella becomes a postfeminist Red Riding Hood type who chooses the huntsman Edward for her individual profits while flirting with the wolf at the same time. Accordingly, she deconstructs Red Riding Hood with a postfeminist ideology celebrating individual choices made by women themselves regarding the issues of social and sexual identity that brings an end to masculine hegemony in descriptions and determinations of preferences on behalf of women.

REFERENCES

- Atwood, F. (2006). "Sexed Up: Theorizing the Sexualization of Culture", *Sexualities*, 9 (1), 77-94.
- Bacchilega, C. (1997). *Postmodern Fairy Tales Gender and Narrative Strategies*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Banet-Weiser, S. (2007). "What's Your Flava? Race and Postfeminism in Media", *Interrogating Postfeminism: Gender and the Politics of Popular Culture*, (Ed: Y. Tasker and D. Negra), Duke University Press, London.
- Derrida, J. (1982). *Margins of Philosophy*, (Translated by A. Bass), The University of Chicago Press Chicago.
- . (1988). *Limited Inc*, Northwestern University Press, Evanston.
- . (1992). " 'This Strange Institution Called Literature': An Interview with Jacques Derrida", *Acts of Literature*, (ed: D. Attridge), Routledge, New York,.
- Evans, A., and Riley, S. (2015). *Technologies of Sexiness: Sex, Identity, and Consumer Culture*, New York: Oxford University Press.
- Genz, S. (2010). "Singled Out: Postfeminism's "New Woman" and the Dilemma of Having It All", *The Journal of Popular Culture*, 43(1),97-119.
- Genz, S. and B. A. Brabon. (2009). *Postfeminism: Cultural Texts and Theories*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Gill, R. and Scharff C. (2011). "Introduction" *New Femininities: Postfeminism, Neoliberalism and Subjectivity*, (Ed: Gill, R. and Scharff C.), Palgrave Macmillan, London.
- Gill, R (2007). "Postfeminist Media Culture: Elements of a Sensibility", *European Journal of Cultural Studies* 10: 147-166.
- . (2007). *Gender and the Media*, Polity Press, Cambridge.
- . (2008). "Culture and Subjectivity in Neoliberal and Postfeminist Times", *Subjectivity*, 25, 432-445.
- Grimm, J. and W. (1993). "Little Red Cap", *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood* , (Ed. Zipes, Jack), Routledge, New York.
- Kamen, H. (2000). *Early Modern European Society*, Routledge, London.
- Laurence. S. (1977). *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Harper and Row Publishers, New York.
- McRobbie, A. (2009). *The Aftermath of Feminism: Gender Culture and Social Change*, Sage, London.
- Meyer, S. (2005). *Twilight*, Atom, London.
- . (2006). *New Moon*, Atom, London.
- . (2007). *Eclipse*, Atom, London.
- Negra, D. (2009). *What a Girl Wants*, Routledge, London.
- Orenstein, C. (2002). *Little Red Riding Hood Uncloaked: Sex, Morality and Evolution of a Fairy Tale*, Basic Books, New York.
- Perrault, C. (1993). "Little Red Riding Hood", *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood* , (Ed. Zipes, Jack), Routledge, New York.
- Probyn, E. (1990). "New Traditionalism and Post-Feminism: Tv Does the Home", *Screen*, 32(2),147-59.
- Savan, L. (1989). "Op Ad", *Village Voice*, 1989,49.
- Tasker, Y. and D. Negra. (2007). "Introduction: Feminist Politics and Postfeminist Culture", *Interrogating Postfeminism: Gender and the Politics of Popular Culture*, (Ed: Y. Tasker and D. Negra) , Duke University Press, Durham.
- Wolf, N. (2002). *The Beauty Myth: How Images of Beauty are Used against Women*, Harper Collins Publishers, New York.
- Zipes, J. (1993). "Epilogue: Reviewing and Re-Framing Little Red Riding Hood", *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood* , (Ed. Zipes, Jack), Routledge, New York.
- . (1993). "The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood", *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood* , (Ed. Zipes, Jack), Routledge, New York.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 07. 08. 2018 ✓Accepted/Kabul: 02. 11. 2018

DOI: 10.30794/pausbed.451543

Araştırma Makalesi/ Research Article

Akpınarlı, H. F. ve Üner, İ. (2019). "Geleneksel Tekstillerin Özellikleri Ve Çeşitleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.133-145.

GELENEKSEL TEKSTİLLERİN ÖZELLİKLERİ VE ÇEŞİTLERİ

H. Feriha AKPINARLI*, İbrahim ÜNER**

Özet

Türk milletinin kültür ve sanat tarihi incelendiğinde, yüzyıllar öncesinde dahi insanların yaratıcı gücünü kullanarak doğadaki farklı malzemelerden elde edilen hammaddeleri değerlendirdiği görülmektedir. İnsanlar yaşadıkları coğrafya, yaşam tarzı ve yeteneklerine göre doğal hammaddeleri kullanarak örme, dokuma, dikiş, boya, işleme gibi çeşitli yüzey oluşturma yöntemleri ile ihtiyaçlarına yönelik tekstil yüzeyleri oluşturmuşlardır. Bu açıdan el sanatları ve geleneksel tekstiller, zanaatkarların el becerilerine dayalı olarak ortaya çıkmakta ve zamana bağlı olarak gelişimler göstermektedir. Aynı zamanda ortaya çıktığı ulusun ulusal kimliğini oluşturmuş ve evrenselleşerek dünya kültür alanında da yerini almıştır. Bunların yanında, kültür varlığı özelliğine sahip olan el sanatları ve geleneksel tekstiller, yapıldığı bölgelere özgü özellikler taşıyarak birbirinde farklı nitelikler kazanmıştır. Bu bağlamda, üretildikleri bölgelerin coğrafi işaretleri konumunda da yer almışlardır.

Bu çalışmanın amacı, ülkemizin tekstil kültürünü oluşturan geleneksel tekstilleri sınıflandırmak, özelliklerini saptamak ve bölgeler doğrultusunda örneklerini tanıtmaktır. Çalışmada tarama yöntemi kullanılmış, verilerin toplanmasında farklı kaynak ve alan araştırmalarından elde edilen bilgiler ve görseller üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda; ürün oluşturan geleneksel tekstiller ve süsleme yüzey oluşturan geleneksel tekstiller olarak sınıflandırma yapılmıştır. Bu ürünlerde renk, motif ve kompozisyon özelliklerinde benzerlikler görülmekte, anlam yükleri bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bu bildiri de görsellerle geleneksel tekstillerin özellikleri tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: El sanatları, Tekstil, Dokuma, Örme, Baskı.

PROPERTIES AND DIVERSITIES OF TRADITIONAL TEXTILES

Abstract

When Turkish civilization's culture and art history investigate, it is seen that people utilize raw materials that acquire from different source of nature by using their creative power. People create textile surfaces like knitting, weaving, stitching, dying, brocade by using raw materials according to their life style, living area and talents. From this perspective, handy crafts and traditional textiles come to exist rest upon craftsman's skills and it shows time-dependend developing. At the same time, it makes national identity and takes place of world culture area by universalization. In addition, handy crafts and traditional textiles which has cultural object properties, gain different quality from each other by means of indigenous properties. In this context, they take part in geographical indication.

The aim of this study is that classifying traditional textiles and determining properties also, demonstrating samples. In this study, literature survey method was carry out. Research data were gained from different survey and visual source. As a result of evaluates, traditional textiles was classified as creating product traditional textile and creating decoration surface textile. It was seen that while product's color, motives and composition are similar, their meanings are different based on regions.

Key words: Handy Crafts, Textile, Weaving, Knitting, Printing.

*Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Tekstil Tasarımı Bölümü ANKARA.
e posta: ferihaak@gmail.com (/orcid.org/0000-0001-9073-059X)

**Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Tekstil Tasarımı Bölümü ANKARA.
e posta: ibrahim.uner.tekstil@gmail.com (orcid.org/0000-0002-4669-5894)

1. GİRİŞ

Türk toplulukları yaşadıkları bölgelerde kültürlerini yaşatmış ve o bölgenin mevcut kültürlerinden de etkilenecek yeni kültürel sentezler oluşturmuşlardır. Bu kültürel özelliklerden biri de geleneksel sanatlardır (Akpınarlı, 2004: 1). Geleneksel sanatlar, bir milletin kültürünü ifade eden en önemli belgedir. İnsanların giyinme örtünme süslenme ve korunma gibi ihtiyaçlarını gidermek için çeşitli araçlar ve doğal hammaddeler kullanılarak farklı tekniklerle geleneksel tekstil ürünleri yapılmıştır (Onuk, Akpınarlı ve Ortaç, 2003: 78).

Anadolu'daki zengin teknik ve ürün çeşitliliğine sahip olan geleneksel tekstiller, dokumacılık, örmecilik, keçecilik, işlemecilik, boyama ve baskı gibi alt sanat dallarına ayrılmaktadır

Anadolu'nun köklü tekstil sanatlarından biri olan dokumacılık öncelikle yörük yaşam biçiminden kaynaklı ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmış, zamanla günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur (Kılıçarslan ve Etikan, 2015: 80). Bugün Anadolu'nun hemen her bölgesinde üretilmekte olup Türk Kültürünü gelenek ve göreneklerini nesiller aracılığıyla günümüze kadar taşıyan tarihi belgeler niteliğindedir (Oyman ve Akdağ, 2013: 232). Bazı bölgelerimizde daha belirgin olan geleneksel dokumacılık, geçmişteki kadar olmasa da yoğun sayılabileceğimiz belli başlı merkezler dışında, diğer bölgelerde de az çok faaliyeti devam etmektedir (Yağan, 1978: 63).

Anadolu'da dokunan geleneksel dokumalar incelediğinde, Kandıra bezi, Buldan bezi, Göynük bezi, Ayancık keteni, Rize Feretikosu, Erzurum ve Bayburt ihramı, Azdavay önlüğü, Tosya kuşağı, Üzümlü dastarı, Burdur dastarı, Kastamonu Selalmazı, Tarsuz Sekkosu, Ankara sofusu, Çanakkale Cacalası, Adana savanı, Harbiye ipeklilileri, Siirt battaniyesi, Adıyaman, Muş, Urfa ve Şırnak şalşapığı, Urfa çulhası, Diyarbakır puşusu gibi pek çok dokuma çeşidi bulunmaktadır (Atalayer, 2000: 67).

Şekil 1. Beypazarı bürgü dokuma örneği

Tekstil yüzeylerinin boyanmasının, dokuma tarihi kadar eski olduğu tahmin edilmektedir (Batur Ercivan, 2017: 88). Tekstil boyacılığının tarihi çok eski olmasına rağmen keşifler sonucu elde edilen bulguların ve onu takip eden boyacılığın gelişme sürecini tam anlamıyla açıklayan kaynakların sayısı yok denecek kadar azdır. Doğal boyaların kullanımı, iplik eğirme yöntemlerin öğrenilmesi ve dokuma eyleminin başlamasıyla paralellik göstermektedir (Batur Ercivan, 2017: 88). Tekstil sanatında boyama işlemi, kumaş yüzeyini direk boyaya daldırma yöntemiyle ve rezerve teknikleri ile tekstil yüzeyinde bölgesel renklendirme şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu iki temel üzerine kurulan tekstil desen tarihi zaman içerisinde gelişerek endüstri ve teknoloji ile eş zamanlı genişleyerek çeşitli teknikleri de bünyesinde oluşturmuştur (Denizaslanı, 2014: 1).

Yapılan araştırmalar kapsamında geleneksel tekstiller şöyle sınıflandırılabilir:

1. Ürün Oluşturan Geleneksel Tekstiller

1.1. Dokumacılık

1.1.1. Kirkitli dokumacılık

Düz kirkitli dokumalar

Havlı kirkitli dokumalar

1.1.2. Mekikli dokumacılık

Bezayağı ve türevleri

Dimi ve türevleri

Saten ve türevleri

1.1.3. Çarpama dokumalar

Düz dizgi

Grup simetri

Ayna simetri

Desen oluşturma

1.2. Tepme Keçecilik

1.3. Örücülük

1.3.1. Araç ile yapılan el örücülüğü
Şiş örücülüğü

1.3.2. Araçsız yapılan el örücülüğü
Bağlama örgüler

Tığ örücülüğü

Bitkisel örücülük

Mekik örücülüğü

Firteke örücülüğü

İğne örücülüğü

2. Süsleme ,Yüzey Oluşturan Geleneksel Tekstiller

2.1. İşlemecilik

Maraş işi, Antep işi, Türk işi, Hesap işi, Dival işi, Suzeni, Kanaviçe, Çin iğnesi, Sarma, Tel kırma

2.2. Boyacılık

2.3. Baskıcılık

Bu çalışmanın amacı, ülkemizin tekstil kültürünü oluşturan geleneksel tekstilleri sınıflandırmak, özelliklerini saptamak ve bölgeler doğrultusunda örneklerini tanıtmaktır. Çalışmada tarama yöntemi kullanılmış, verilerin toplanmasında farklı kaynak ve alan araştırmalarından elde edilen bilgiler ve görseller üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

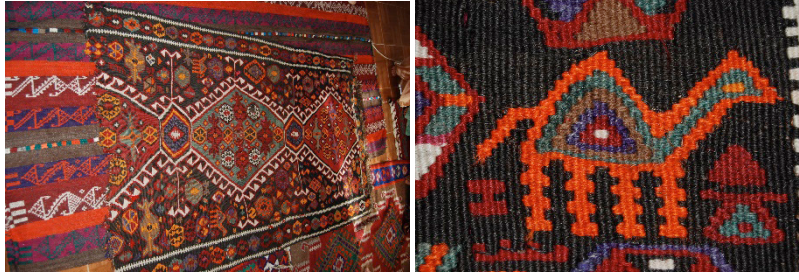
2. ÜRÜN OLUŞTURAN GELENEKSEL TEKSTİLLER

Çok zengin giyim kuşam potansiyeline sahip olan Türk milletinin kültür tarihi incelendiğinde, asırlar öncesinde bile insanların yaratıcı gücünü kullanarak doğadaki farklı malzemelerden elde edilen hammaddeleri değerlendirdiği görülmektedir (Koç ve Koca, 2015: 239). Ülke coğrafyası, maddi durumu ve yaşam tarzına göre bu doğal malzemeleri kullanarak oluşturduğu Dokusal yüzeyleri; dokumacılık, örücülük, keçecilik gibi ürün oluşturan yöntemlerle ortaya çıkan yüzeylere, dikiş, boya, işleme gibi çeşitli yüzey süsleme yöntemleri ile süsleyerek gereksinimlerine yönelik dokusal objeler oluşturmuştur. Bunlardan bazıları gelenekselleşmiş, ulusal kimlik oluşturmuş, çok azı ise evrenselleşerek dünya kültür alanında yerini almıştır (Uğurlu, 2016: 18). Bu açıdan geleneksel tekstiller, zanaatkarların el becerilerine dayalı olarak ortaya çıkmakta ve zamana bağlı olarak gelişimler göstererek kültür varlığı halini almaktadır (Öztürk, 1994: 367).

2.1. Geleneksel Tekstilde Dokumacılık

Anadolu'da tekstil sanatları içinde geleneksel dokumalar giyinme, soğuktan ya da sıcaktan korunma ihtiyacını karşılamak amacı ile ortaya çıkmıştır. Dokumalar, çarpana dokumaları, kirkitli dokumalar ve mekikli dokumalar olmak üzere ayrılmaktadır (Aytaç, 1982: 2; Akpınarlı, 1996: 10; Onuk ve Akpınarlı, 2003: 17). Kirkitli dokumalar; düz ve havlı dokumalar olarak ayrılırken, mekikli dokumalar; temelde bezayağı, dimi ve saten örgülerden oluşmaktadır.

Düz dokumalar, görünüşleri ve dokuma teknikleri açısından farklılıklar göstermektedir ve bunlar içinde en yaygın olanı kilim tekniğidir. Kilim, tersi ve yüzü aynı görüntüde olan atkı yüzü ve her bir motifi ayrı bir atkı ile dokunan atkı bezemeli dokumalardır (Soysaldı, 2009: 27). Anadolu'da diğer düz kirkitli dokumalar olan cicim, zili ve sumak dokumalarının da kilim olarak isimlendirildiğine rastlanmaktadır (Özbağı vd. 2010: 27; Soysaldı, 2009: 27).

Şekil 2. Şanlıurfa yöresi kilim örneği ve deve figürü detayı

Üç veya daha fazla iplik sistemine dayanarak yapılan bir düz dokuma yaygı türü olan zili dokumalarında motifler teknik zorlamalar nedeniyle geometrik, dik ve vevv çıkışlıdır. Desene göre desen ipliklerinin arasına sıra boyunca 2 üst-1 alt veya 3 üst-1 alt gibi atlamalarla dokunurlar (Akpınarlı vd. 2008: 120). Dokuma sırasında desen ipliğinin, desene göre farklı sayılarda çözgü iplikleri üzerinden atlatılarak geçirilmesi ve her desen sırasından sonra atkı ipliği atılarak sıkıştırılması ile oluşturulan dokumalara cicim denir (Soysaldı, 1996).

Şekil 3 Cicim dokuma örnekleri

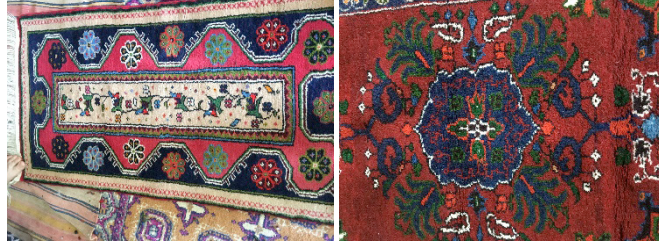
Havlı dokumalarda halı dokumacılığının yeri oldukça büyük olmasına karşın Anadolu'da halının başlangıcı olarak kabul edilen tülü dokumaları da önemli bir yer tutmaktadır. Tülü dokumalar hakkında yapılan araştırmalar sonucunda değişik kaynaklarda Anadolu'nun farklı yörelerinde benzer özellikte ürünlerin dokunduğu ve filik, köpen gibi çeşitli isimlerle anıldığı tespit edilmiştir (Hidayetoğlu, 2014: 32).

Şekil 4. İçel yöresi filik örneği

Halı dokumacılığı, Pazırık kurganında bulunan halı parçalarının ait oldukları dönemden günümüze kadar geçen sürede, içinde buldukları döneme göre motif ve hammadde açısından değişiklikler göstererek varlığını sürdürmektedir. Bu süreç incelendiğinde, 11. yüzyılda Anadolu'da başlayan halıcılık 13. ve 14. yüzyıllarda zirveye ulaşmıştır. 12. yüzyıl boyunca halı imalatı ev tezgâhlarında dokunurken, 13. yüzyılda atölye halıcılığına geçilmiş ve bu dönemde büyük ebatlı halılar dokunmuştur. 14. yüzyılda daha çok küçük kareli, geometrik desenli halılar dokunmuştur. 15. yüzyıl halıcılık tarihimizin karanlık bir dönemi olarak bilinmektedir. Anadolu Selçuklularıyla birlikte 200 yıllık saltanat süren halıcılık, 15. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu döneminde üretimi azalmıştır. 16. ve 17. yüzyılda Türk halıcılığı, ikinci parlak dönemini yaşamıştır. Bu devirde saray ve camilerin ihtiyacını karşılamak için çok miktarda halı dokunmuş ve desenlerde Osmanlı mimari sanatının izleri görülmeye başlanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda ihracata yönelik III. dönem Türk halıcılığı diyebileceğimiz dönem başlamıştır. Bu dönemde halı ekonomik olarak değer kazanmış ve siparişe göre halı dokunduğundan sanat değeri ikinci planda kalmıştır.

Günümüze kadar da bu özellik süregelmiştir (Karahan, 1989: 137). Günümüzde Halılar, sahip oldukları motif, teknik ve dokundukları bölgeler göz önünde bulundurularak, Döşemealtı, Yağcıbedir, Yuntdağ, Gördes, Kula, Fethiye, Uşak, Konya, Hereke, Bergama, Çanakkale, Kars, Kırşehir, Aksaray, Erzurum, Kayseri, Sivas, Isparta halıları gibi isimlerle adlandırılmıştır.

Şekil 5. Muğla ili Fethiye ilçesi Kaya halıları örneği

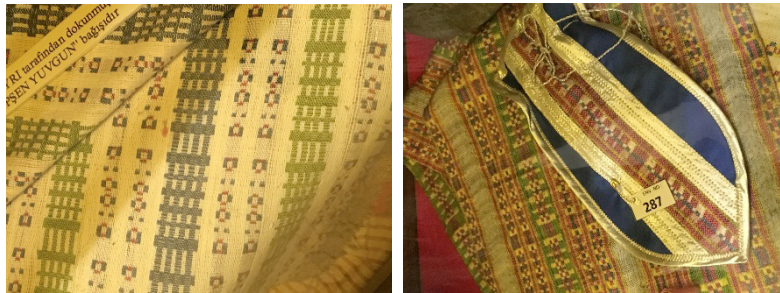
Tezgâha gerilmiş çözgü ipliklerinin, çerçeveler ile yukarıya kaldırılıp indirilmesiyle açılan farklı ağızlıklardan atkı ipliğinin mekik aracılığı ile geçirilmesi sonucu oluşturulan yüzeylere mekikli dokumalar denir (Akpınarlı, 1996). Bu dokumalar, dokundukları bölge ve teknikleri göz önünde bulundurularak isimlendirilmiştir. Dokunduğu ülkeye göre; Halep Kumaşı, Şam Kumaşı, Dokunduğu yer ve tekniğe göre; Bursa Kadifesi, Üsküdar Çatması, Ankara Sofu, Buldan bezi, Bilecik Çatması olarak adlandırılmaktadır. Kullanım yerine ve Dokunduğu il'e göre; Trabzon Kuşağı, Erzurum ve Bayburt ehramları, Ankara'nın Tiftik ve Sof'u, Çankırı'da Kargı Bezi, Kastamonu Çarşafık ve Sarı Kıvrak Bezleri, Tosya Kuşakları, Gürün Şalları, Elazığ Çit Dokuması, Malatya'da Bervanik, Balıkesir ve Edirne Keçesi, Biga ve Gönen de Aba ve Şayak, Çanakkale'nin Pamuklu Bezi, Silopi'de Şalşapık, Trabzon'da Peştamal, Bergama'da Çalı Koparan, Bursa'da Havlu, Bursa Kemhası ve ipekli dokumalar, Bilecik Dolaması, Tire'de Beledi Dokuması, Kandıra'nın Bezi, Gaziantep'in Kutnu'su, Aydın'da Alaca, Çubuklu, Çine'de Çemberlik Tülbent, Menemen Dimisi gibi yerleşim birimlerinin adı ile bilinen dokumalar bulunmaktadır (Uğurlu ve Uğurlu, 2006: 277).

Usta ya da bir başkasının adıyla adlandırılanlara göre; Selimiye, Mecidiye, Ahmediye, Dokuma tekniğine göre ise Tafta, Kutnu, Kadife, Atlas dokumaları olarak görülmektedir Renk sayısına göre; Serenk, Hefrenk, Desene göre; Benekli, Deve Tabanı, Çınarlı Hatayi gibi çeşitleri bulunmaktadır (Gürsu, 1988: 21, Akpınarlı, 1996: 14-15).

Şekil 6. Beypazarı ve Burdur Gölhisar-İbecik bezi örnekleri

Jakarlı dokumanın atası sayılan Beledi dokumaları, Tire'de 1500lü yıllarda geliştirildiği belirtilen tezgâhta, dönemin Osmanlı ve Avrupa saraylarına Beledi dokumaları dokunduğu kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır. Beledi Dokuması Tire'de olduğu gibi Bursa'da da Beledi olarak bilinmesine karşın, Konya'da Veledi, diğer illerde Karacaoğlan Dimisi olarak bilinmektedir (Önlü, 2010: 51-52).

Şekil 7. Beledi Dokuması örneği

İzmir'in Ödemiş ilçesinde üretimi halen devam eden Ödemiş İpekli Dokumaları, geleneksel tekstil kumaşları içindeki değerini muhafaza etmekte ve değişik uygulama alanlarındaki kullanımları ile yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Şekil 8. Pembazar (solda) ve peştamal (sağda) kumaş (Yaşar ve Batur, 2016: 439)

İç Anadolu bölgesinde, Ankara keçisi tiftiğinden üretilen ve toplumun elit kesimleri tarafından tercih edilen sof dokumaları, günümüzde yok olmuş, Ankara ili ve İç Anadolu bölgesine özgü geleneksel aynı zamanda tarihî dokumalardandır. Türk kültürüne ait en önemli maddi ürünlerden biri olan dokumaların en güzel örneklerini, günümüzde evlerdeki sandıklarda, özel koleksiyonlarda, yurt içinde ve yurt dışında etnoğrafya müzelerinde bulmak mümkündür (Yanar ve Akpınarlı, 2016: 172).

Şekil 9. Ankara Etnoğrafya müzesinde bulunan Ankara Sofu (Yanar ve Akpınarlı, 2016: 177).

Güney doğu Anadolu bölgesinde, Şanlıurfa'da culha, culhacılık adı verilen ilkel tezgahlarda pamuklu, yünlü ve ipek ipliklerin atkıda ve çözgüde birlikte kullanılmasıyla meydana gelen bezayağı tekniğinde dokunan dokumalara verilen isimdir. Culha dokumacılığının Osmanlı döneminde İstanbul, Bursa, Şam, Edirne ve Selanik'te bulunan atölyelerde dokunduğu bilinmektedir (Akpınarlı, 1996: 20).

Şekil 10. Şanlıurfa Culha dokuması yaşmak (Akpınarlı, 1996).

Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep Kutnu dokumaları kendine has renkleri, dokunuşu, ve desenlerinin çeşitliliği ile Doğu memleketlerine özgü bir kumaştır. Uzunlamasına renkli şeritlerden oluşan bu dokuma; atkısı pamuk, çözgüsü ipek olan yollu bir kumaştır (İnalçık, 2008: 109).

Şekil 11. Kutnu dokuması örneği

Taranmış yün elyafından elde edilen ipliklerle dokunarak veya dövülerek elde edilen aba kumaşı, deve, öküz, keçi kılı ve koyun yünlerinden yapılmaktadır. İnce, sıkı keçe görünümüne sahip olduğu için iklimi sert ve soğuk yörelerde kullanılmaktadır. Kahramanmaraş'ta boz aba, bertiz abası, ebruşumlu aba, kırmızı aba, güreş abası, direkli ve kemerli abalar kullanılmaktadır (Akpınarlı, Baykasoğlu, Kurt, Yılmazoğlu ve Yıldız, 2014: 332-333).

Şekil 12. Maraş Abası örneği

Ege ve Akdeniz bölgesinin birleşiminde bulunan Fethiye'de dastar dokumaları yapılmaktadır. Dastar dokumalar, Ege, Karadeniz ve Balkanlarda da görülmektedir. Dastar dokumalarda çözü atkı ve desen olmak üzere üç çeşit iplik kullanılmaktadır. Yeşil Üzümlü dastar dokumacılığında zeminde bezayağı örgü, desende el brokarı kullanılmaktadır. Dastar dokumaların atkı ve çözü kalınlıkları aynı olduğundan homojen bir görünümü bulunmaktadır. (Akpınarlı ve Kuru, 2014: 13).

Şekil 13. Yeşil Üzümlü dastar dokumaları ve Karadeniz dasdar dokuma örneği

Karadeniz Bölgesi'nde yer sergisi olarak genellikle dasdar adı verilen yaygı kullanılır: 30-40 cm. enindeki dar ve uzun dokuma parçalarının yan yana getirilip, dikilmesi suretiyle elde edilen dokuma özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılmaktadır. Dasdar, Karadeniz Bölgesi'nde, özellikle Ordu, Giresun, Tirebolu, Tonya, Akçaabat, Trabzon, Tokat, Kastamonu çevresi ile tüm Doğu Karadeniz Bölgesi'nde görülen bir dokuma türüdür. Dasdar, havsız düz bir dokumadır. Çözü yüzü cıçım tekniğinde dokunur. Dokumada kullanılan iplik, dokumanın özelliğine göre, koyunyünü, keçi, kılı, tiftik ve kendirdir (Deniz, 2009: 25-30).

Karadeniz bölgesi pamuklu dokumaları arasında en çok kullanılanlarından olan Keşan (Çeşan) Bezi yüzyıllardır Karadeniz kadınlarının günlük giyimlerinin bir parçası olmuştur. Geleneksel olarak Trabzon ve Rize civarında, pamuk iplikleri kullanılarak dokunan Keşan bezi; çözü ipliklerinin boyanmasında kullanılan ikat yöntemi ile de birçok geleneksel dokuma bezinden ayrılmaktadır (Gülas, Yüksek ve Bolkol, 2016: 430-433).

2.2. Geleneksel Tekstilde Örücülük

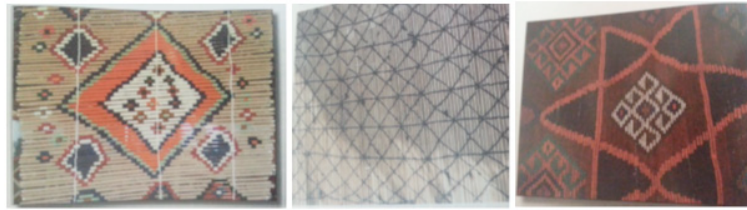
Örücülük; ince ya da kalın bükümlü çeşitli cinsteki iplikleri ve ince dal, saz v.b. bitkisel materyallerin iğne, mekik, şiş, tığ, firkete gibi basit araçlarla veya araçsız, el yardımıyla oluşturulan ilmeklerin veya düğümlerin bir araya getirilmesi sonucu elde edilmektedir (Yarmacı ve Başaran, 2016: 221). Örücülük sanatı kırsal alanda yaşayan bireylerin tarımla uğraşmadıkları boş zamanlarının değerlendirilmesi, işgücünün hareketlendirilmesi, elde edilen ürünlerle üretici ihtiyaçlarının karşılanması ve aynı zamanda pazarlanarak gelir sağlama yönünden bireye ve ülkeye katkıda bulunan geleneksel tekstil sanatıdır (Akpınarlı, 1995: 1).

Geleneksel tekstil sanatlarımızdan hammaddesi bitkisel olan ve örücülük sanatının en önemli özelliklerini kapsayan bitkisel örücülük; tabiatla kendiliğinden var olan veya kültürü yapılan bazı bitkilerin, saplarının, ince dallarının, sürgünlerinin ve yapraklarının ya doğrudan ya da kalın dallarının yarılması ile oluşan ince ve uzun şeritlerin örülmesidir (Akgül, 1998; Atay, 1987). Bu teknik, dünyada bilinen tarihi çok eskilere dayanan sanatlardan biridir. Yapılan kazılarda tarihten önceki devirlere ait olan örnekler bu bilgiyi doğrulamaktadır. Batı Anadolu'da yapılan kazılarda çıkarılan ve Britanya Müzesinde sergilenen paraların üzerinde sepet ve bu sepetin içinden çıkan yılan resmi mevcuttur. Almanya'da ise Trier Müzesinde bitkilerden örülmüş bir sandalye bulunmaktadır (Akgül, 1998). Kelt ve Galler'in M.S. 1.yy'da evlerinin, çitlerinin, kapılarının ve gemilerinin yapımında sepet örgülerden yararlandıkları bilinmektedir. İngilizlere sepet örücülüğü Keltlerden miras kalmıştır (Akpınarlı, 2006: 2). Antalya-Finike arasındaki Kaledonya Burnu'nda çıkarılan Hitit gemisindeki tarihi çok eskilere dayanan gram ve aletlerin taşındığı hasır sepet Bodrum müzesinde bulunmaktadır (Akpınarlı, 2000: 245).

Şekil 16. Sepet örücülüğü örneği

Türk boylarının konar-göçer yaşantılarından günümüze kadar gelen, kamış ve hasırların birleştirilmesinden oluşan, çadırlarda, çadırların bölünerek oluşturulan oda duvarlarında ve süslenmesinde kullanılan çit örücülüğü, bitkisel örücülük tekniği ile meydana gelmektedir. Güneydoğu Anadolu'da özellikle Şanlıurfa ilinde Türkmen boyları olan Karakeçililer tarafından çit örücülüğü yoğun olarak yapılmaktadır (Akpınarlı ve Ortaç, 2003: 1-5).

Şekil 17. Desenli çit örücülüğü Şanlıurfa (Akpınarlı vd, 2012: 43-47)

Kalın örgüler sınıfına giren çorap örücülüğü ise, ülkemizde geleneksel nitelik taşımaktadır. Ülkemizde sosyal bir nitelik taşıyan çorap örücülüğü geçmişte küçükten büyüğe herkes tarafından bilinmektedir (Akpınarlı, 1995). Şiş örücülüğü ile yapılan el örgüsü çoraplar örücülük sanatının zengin örneklerini oluşturmaktadır. Farklı tanımlara sahip olan çorap, insan ayağının biçimine uygun olarak esneme özelliği yüksek olmasından dolayı örme teknikleri ile üretilen hem fonksiyonel hem estetik özellik taşıyan kullanım amacına göre uzunluk ölçüsüne sahip giysidir (Özbağı vd., 2010: 121).

Şekil 18. Çorap örücülüğü (Feriha Akpınarlı arşivi)

2.3. Geleneksel Tekstilde Keçecilik

İplik, örgü ve dokuma tezgâhı kullanılmadan tamamen doğal yollarla ya da yapıştırma işlemleriyle elde edilen tekstil yapıları dokunmamış tekstiller olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanıma uyan en eski tekstil yapısı Türk kültüründe de yer edinmiş olan keçedir (Kılıç ve Akpınarlı, 2017: 1429). Orta Asya'dan günümüze ulaşan, keçe ile ilgili arkeolojik bulgulardan; keçenin yapım teknikleri, renkleri, kompozisyon özellikleri, kullanım alanlarının gelişimi hakkında bilgi elde edilebilmekte, Hunlardan sonra kurulmuş olan Göktürk ve Uygurlarda da keçeciliğin dönemin özellikleri ve bölge şartlarının el verdiği imkânlarla üretildiği dikkat çekmektedir (Begič, 2013: 42). Keçe; yörük yaşamının önemli bir unsuru olan çadırlarda, çadırların tabanlarındaki yaygılarda, yeni doğan bebeklerin kundaklarında, çuvalarda, abalarda, kepeneklerde, çizmelerde, külahlarda, yatak ve tabutlarda da örtü olarak kullanılmıştır.

Şekil 19. Çeşitli keçe örnekleri

3. SÜSLEME YÜZEY OLUŞTURAN GELENEKSEL TEKSTİLLER

3.1. Geleneksel Tekstilde İşlemecilik

Geleneksel tekstil sanatı içerisinde işleme tekniği, çeşitli renk ve hammaddede kumaşlar ile deri ve keçe üzerine pamuk, ipek, yün, metal, sentetik iplikler kullanılarak elde veya makinede değişik iğne teknikleri ile yapılan süslemelerdir (Köklü, 2002: 1). Geleneksel işleme tekniklerini; Türk işi, hesap işi, tel kırma (Bartın işi), Antep işi, Dival işi (Maraş işi-sırma işi), sarma, kordon tutturma, pul-boncuk tutturma, suzeni (ilme-kasnak işi), kapama (aplike), kırkyama ve kanaviçe olarak sıralamak mümkündür.

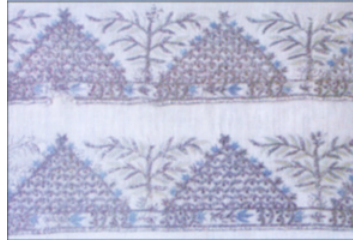
Şekil 20. Türk işi tekniği ile işlenmiş örtü (solda) ve hesap işi örtü (sağda)

Maraş işi, sim-sırma işi, mukavva işi, bastırma isimleri ile de bilinen dival işi; tersi ile yüzü farklı görüntüde olan tek yüzlü bir işlemedir. Özellikle kadife, canfes, atlas, tafta gibi kumaşlar üzerine özel kalıplar kullanılarak işlenen geleneksel bir işleme tekniğidir (Berker ve Durul, 1997: 29).

Şekil 21. Dival işi tekniği işlenmiş yüzey

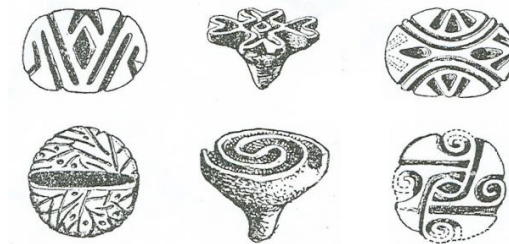
Sarma Türk işlemlerinde çok kullanılan bir tekniktir. Beyaz, renkli iplik, sim ya da klaptanla çeşitli dokumalar veya deri üzerine yapılan bir işleme çeşididir. Desenin bir tarafından batırılan iğne diğer tarafından çıkarılarak sarılır (Akpınarlı vd. 2008: 43).

Şekil 22. Sarma tekniği ile işlenen uçkur örneği (Akpınarlı vd 2008: 43).

3.2. Geleneksel Tekstilde Baskıcılık

Tekstil sanatında baskı tekniği ilk olarak yüksek baskı tekniği esas alınarak kilden yada terracotadan yapılmış kalıpların kullanılmasına dayanmaktadır. İlerleyen zamanlarda ahşap bloklar kullanılmaya başlamaktadır (Yıldırım, 2003: 15). Arkeolojik kazılarda Hitit dönemine ait MÖ 7000 yılına dayanan çok sayıda pişmiş kilden mühür damgalarına rastlanmaktadır. Rusya'nın Kuban bölgesinde bir savaşçının mezarında bulunan resimli tabut örtüsünün MÖ 4.yy'a ait olup; bulunan diğer resimlendirilmiş kumaş baskı tekniklerinin öncüsü olduğu düşünülmektedir. (Uçar ve Yalçın, 2016 : 371)

Şekil 23. Hitit sanatına ait çeşitli mühür örnekleri (Kaya, 1988: 11)

Tekstil alanında doğrudan fırça ile veya basılacak desenin rölyef olarak oyulduğu bir ahşap kalıpla kumaş üzerine elle resmedilerek desen uygulanmasına “yazma” adı verilmektedir. Batıdaki adı ‘block printing’ olan ‘kalıp baskı’ sanatı, Anadolu’da ‘yazmacılık’ olarak adlandırılmaktadır. Anadolu’da halk sanatı olarak doğup gelişen *Yazmacılık Sanatı*’nın en güzel örnekleri 16-18. yüzyılları arasında Osmanlı döneminde üretilmiştir (Uçar ve Yalçın, 2016 s. 370).

Anadolu’da ahşap kalıplar özellikle Tokat yöresi yazmaların basımında kullanılmaktadır. Altı yüzyıllık bir tarihe sahip olan Tokat yazmacılığı XV. Yüzyıldan başlayarak yazmacılığın merkezi haline gelmiştir. 16. ve 17. Yüzyıllarda en güzel örneklerini vermiştir. Türk yazmacılık sanatında Tokat çok önemli bir yere sahiptir. Selçuklu döneminde Tokat yazmalarında geometrik desenler kullanılmış ve bu desenler Selçuklu sanatına paralellik göstermiştir (Türker, 1996 s. 1).

Dünyada ki uygulamalarına bakıldığında, Hindistan’da ahşap silindir kalıplarla baskı tekniğine dayanan “Kaliko” kumaşları bulunmaktadır. Bunun yanında Ajarakh baskı tekniği de Hindistan’da uygulanan ahşap baskı tekniğidir. Dünyada uygulanan ahşap baskı tekniğine İran’ın Kalemkâr sanatı bir başka örnek olarak verilebilmektedir. Kalemkâr, desensiz ve sade çuval bezi ve keten kumaşlarının üzerine kalıp veya mühür kullanarak değişik desenleri resmetmek anlamına gelmektedir (Ziaei, 2015: 381).

Şekil 24. İran Kalemkâr sanatı

3.3. Geleneksel Tekstilde Boyacılık

Tarihte dokumacılık kültürü ile başlayan ve onunla beraber gelişen doğal boyacılık, dünya üzerinde var olan birçok medeniyet tarafından uygulanmış ve bu medeniyetlerin gelenekleri arasında yer edinmiştir.

Doğal boyacılığın geçmişine bakıldığında, Hindistan, Çin, Japonya ve Mısır’da ileri seviyelere ulaştığı görülmektedir. Özellikle indigo boyalı tekstiller Hindistan’dan Anadolu’ya buradan da Avrupa ve Amerika kıtalarına ihraç edilmiş, özellikle Amerika’da “blue Jean” adıyla ilgi görmüştür (İnalçık, 2008: 15).

Türklerde de köklü bir geleneğe sahip olan doğal boyacılık halı sanatı ile birlikte başlamış gelişmiş göçler ile birlikte Anadolu’ya ulaşmıştır. Anadolu’daki bitkisel çeşitlilik, daha önce yaşamış uygarlıkların bilgi, gelenek ve görenekleri ile sentezlenerek güçlü bir Türk Doğal Boyacılık kültürü oluşmuştur. Kumaş renklendirme tekniklerine bakıldığında boyama tekniği olarak asırlardan beri bilinen batık sanatı milattan önceki yıllardan bu yana kullanılmaktadır. Kumaş boyama ve süslemeciliğinde batık kadar önemli olan bir diğer teknik ise ikat tekniğidir. Bugün Türkistan, Hindistan, Bali, Japonya, Orta ve Güney Amerika’da hala kullanılmaktadır. Türkiye’de ise Karadeniz’de makaslı Gaziantep’te taraklı adıyla dokunmakta ve yöre halkı tarafından kullanılmaktadır. Kutnu kumaşlar, makaslı peştamallar, bükülü bezler en çok bilinen ikat dokuma türleridir (Salman, 2011: 216).

4. SONUÇ

Geleneksel tekstiller, farklı bölgelerde yaşayan toplulukların yaşadıkları yerlere ait özelliklere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Farklı teknikler ile dokuma, örme, keçe, işleme, boyama ve baskı gibi ürünler oluşmaktadır. Geleneksel tekstil ürünlerin de kullanılan motiflerde ortak özelliklere rastlanmakta ancak aynı motifler farklı bölgelerde farklı isimler almaktadır.

Türk kültürünün kimlik özelliği görevini üstlenen geleneksel tekstillerin birçoğu teknolojik gelişmeler karşısında üretimi azalmış veya yok olmuştur. Bu nedenle eski kültürel varlıklarımız olan geleneksel tekstilleri belgelemek korumak bu konuda çalışan kurum, kuruluş ve bireylerin görevidir. Ayrıca geleneksel tekstil ürünlerimizi günümüz kullanım alanlarına dönüştürerek yaşamasını da sağlamamız gerekmektedir. Böylece tekstil sektöründe, geleneksel yapının tema olarak alınarak yeni tasarımların yapılması ile kültürel kimliği yansıtan motif, sembol ve renk özelliklerini yaşatmış olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akpınarlı, H.F., Onuk, T. (1995). "Şanlıurfa Karakeçiliden Kırıkkale Karakeçiliye El sanatları Ortak Değerleri". *KIKTAV Dergisi*, Kırıkkale,, 4(8)(3-6).
- Akpınarlı, F. H. (1996). *Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı*. Urfa: Şurkav Yayınları
- Akpınarlı, H.F., 2001. "Türkiye'de Sepet Örucülüğünün Önemi ve Günümüzdeki Değerlendirilmesi" , 1. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000 Kastamonu. Kastamonu
- Akpınarlı, H.F.; Onuk, T.; Ortaç, H. S, (2003). "Kırım Tatar Türklerindeki El Dokumalarının Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi";, *Halk Kültürlerinin Uluslararası İlişkilere Katkısı Sempozyumu*, 192197, İstanbul, 128211 ;14 Aralık, Motif Vakfı Yayınları: 4 İstanbul
- Feriha Akpınarlı. (2004). *Kırım El Sanatlarının Dünü Bu Günü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- Akpınarlı, H.F., Ortaç: (2006). *Oyalarda Motif ve Kompozisyon Özelliği, Denizli 1..El Sanatları Kongresi Bildirileri*, 233 - 242, Denizli
- Akpınarlı, H.F., Develioğlu, Y., Ortaç:, Özder, L., Yalçınkaya, T., Büyükyazıcı, M., Tozun, H., Kurt, G., Develioğlu. G. (2008). *Çankırı El Sanatları*, Hazar Reklam, Ankara.
- Akpınarlı, H.F., Baykasoğlu. N., G.Kurt., İ.Yılmazoğlu., E.Yıldız. (2014). *Kahramanmaraş El Sanatları Cilt I.vell. Türkiye*. Hangar Yayıncılık, Kahramanmaraş.
- Akpınarlı, H. F., Kuru: (2014). *Yeşil Üzümlü Dokumaları Geleneksel Giysileri ve Çağdaş Tasarımlar*. Türkiye. Yeşilüzümlü Belediyesi Yayını.
- Aytaç, Ç. (1982). *El Dokumacılığı*, Devlet Kitaplığı Yayın Evi, Ankara
- Begiç, H. N. (2013). Gelenekten Geleceğe Keçeciliğin sürekliliğine Dair Bir Çalışma Barış ve Sevgi Çadırı Projesi. *Kalem İşi Sanat Dergisi*, 1(1), 40–54.
- Budun G. S., Yüksek, M., Bolkol, N. (2016) *Asırlar Öncesinden Bir Miras Keşan Çeşan Bezi, 7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia*
- Denizaslanı, E. (2014) *Rezerve teknikleri İle Dekoratif Tekstil Yüzeyleri Oluşturma Üzerine Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı, İzmir
- Deniz, B. (2010). Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı Ve Düz Dokumalar. *Sanat Dergisi*, (3).
- Ercivan G. B. (2017) Rezerve Boyalı Tekstillerin Gelenekten Modem Tekstil Tasarımları ve Uygulamalarına Dönüşüm Süreci, *Yedi: Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi*, Kış 2017, Sayı 17: 87-101
- Gürsu, N. (1988). *Türk Dokumacılık Sanatı: Çağlar Boyu Desenler* (1. Baskı). İstanbul: Redhouse Yayınları
- Hidayetoğlu, M. (2014). Karapınar (Konya) Yöresinde Dokunan Yamçı Tülüler. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 2(4).
- İnalçık, H. (2008), *Türkiye Tekstil Tarihi: Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları İstanbul
- Kılıçarslan, H.; Etikan: (2015). Yalvaç İlçesi Ölümlük-Dirimlik Dokumaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E Mayıs-Haziran'15 Sayı:15 ISSN 1308-2698*
- Kılıç, Ö., Akpınarlı, H. F. (2017). Tepme Keçe Üretimi Yapan Atölyelerde Uygulanan Bitim Apre İşlemleri. *İDİL Sanat ve Dil Dergisi*, 6(32), 1427–1442.
- Koç, F.; Koca, E. (2015) Kütahya'nın Entarili Geleneksel Kadın Giysilerinin Gösterge bilimsel Çözümlemesi, *Milli Folklor*. 2015, Vol. 27 Issue 106, p70-87.
- Köklü, H. (2002), *El işlemleri*, YA-PA yayınları İstanbul
- Oyman, N. R.; Akdağ, K., (2013) "Isparta Yöresindeki Bazı Yörüklerle Ait Düz Dokuma Örnekleri , *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12
- Öztürk, İ. (1994), Geleneksel Türk el sanatlarına giriş, Özdemir Basım, Yayım ve Dağıtım
- Önlü, N. (2010) Ege Bölgesi El Dokuma Kaynakları, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı 17 Erzurum
- Özbağı, T., Çetintaş, V., Kasaplı, H., Başaran, F. N., Ülger, N., Bahar, T., Toktaş, P., (2010), *Göynük El Sanatları*, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Ankara
- Salman, F. (2012). *Türk Kumaş Sanatı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Soysaldı, A. (2009) *Düz Dokuma Teknikleri Ve Teknik Desen Çizimleri* AKM Yayınları Ankara
- Uğurlu, A. Uğurlu: S. (2006) Yörenin Kültürel Kimliği Olarak Buldan Bezi, *Buldan Sempozyumu* Denizli

- Uğurlu, A. (2016), *Boğaziçi Yazmaları, 6. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi, ve Fokloru kongresi Sanat Etkinlikleri 2. Cilt*
- Yağan, Ş. Y. (1978). *Türk El Dokumacılığı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yanar,A. Akpınarlı,F. 2016. Geleneksel Ankara Sof Dokumaları. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4(2). S;170-179.
- Yarmacı, H., Başaran, F. N. (2016). Çanakkale Yenice Yöresi Oyaçılık Sanatı, *Akdeniz Üniversitesi, IV. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Uluslararası Kültür/Sanat Etkinlikleri*, Antalya.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 19.04.2018 ✓Accepted/Kabul: 06.08.2018

DOI: 10.30794/pausbed.416914

Araştırma Makalesi/ Research Article

Abalı, İ. (2019). "Yörük Fıkralarında Eski Türk İnanış Ve Geleneklerinin İzleri" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s. 1487-158.

YÖRÜK FIKRALARINDA ESKİ TÜRK İNANIŞ VE GELENEKLERİNİN İZLERİ

İsmail ABALI*

Özet

Yörükler hem konargöçer yaşam tarzını benimsemiş hem de çoğunlukla kırsalda yaşamış olmanın sonucunda yabancı kültürlerle uzak kalarak kendi değerlerini koruyabilmiş ve Türk kültürünün karakteristik özelliklerini bünyesinde barındıran ender topluluklardan biri haline gelmiştir. Yabancı din ve kültürlerden asgari düzeyde etkilenen ve -kanımızca- Türk'ün DNA'sı olan Yörüklerin bu durumu folklorlarına da yansımış ve yapılan araştırmalar neticesinde eski Türk kültürüne ait birçok öğenin Yörüklerin halkbilgisi ürünlerinde yaşadığı tespit edilmiştir.

Metin incelemesine dayanan bu makalede, halkbilgisi yaratmalarından biri olan Yörük fıkralarında eski inanış, gelenek ve âdetlerin izleri aranmıştır. Öncelikle fıkra hakkında kısa bilgiler verilen çalışmada ayrıca Yörük kültürü, folkloru ve fıkralarına da değinilmiştir. İnceleme kısmında ise daha önce derlenmiş olan Yörük fıkralarındaki söz konusu inanış ve gelenekler alt başlıklar halinde ele alınmış ve sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yörükler, Fıkra, Yörük Fıkraları, Eski Türk İnanışları, Türk Gelenekleri.*

TRACES OF THE OLD TURKISH BELIEFS AND TRADITIONS IN THE YÖRÜK ANECDOTES

Abstract

Yörüks have both adopted a couch lifestyle and mostly lived in the countryside and as a result they have become one of the rare communities that have been able to protect their values by staying away from foreign cultures and possessing the characteristics of Turkish culture. Yörüks, who is influenced by foreign religion and culture at a minimum level and which is - as a matter of fact - Turk's DNA, is also reflected in the folklore of this situation and it has been determined that many of the elements belonging to the old Turkish cultures lived in Yörük's folkloric products.

In this article, which is based on the text examination, traces of old beliefs, traditions and customs were sought in the Yörük anecdotes, one of the folklore narratives. First of all, in the study which gives brief information about the anecdote, it also mentioned Yörük culture, folklore and its anecdotes. In the review section, the old Turkish beliefs and traditions in the Yörük paragraphs, which had been compiled earlier before were handled as subheadings and a general evaluation was made in the conclusion section.

Key Words: *Yörüks, the Anecdotes, the Yörük anecdotes, the old Turkish beliefs, Turkish traditions.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, IĞDIR.
e-posta: ismail.abali@igdir.edu.tr (orcid.org/0000-0003-2361-039X)

Giriş

Türk kültüründe “latife” ve “anekdot” sözcükleriyle tanımlanmış olan ve Cumhuriyet döneminden itibaren bugünkü adıyla anılan fıkra, kısa ve yoğun anlatımıyla günlük hayatın mizahi yönlerini ortaya çıkaran mensur bir anlatı türüdür. Fıkralar günlük hayatta yaşanmış ya da yaşanması muhtemel olay ve durumlar ile davranış, düşünce ve fikir ayrılıklarından doğan zıtlıkları da konu edinir. Yani bireyin başka bir birey ya da bir toplulukla veya bir topluluğun başka bir toplumla arasında cereyan eden ve farklılıklarından ortaya çıkan sosyal çatışmalar, mizahi bir hüviyete bürünerek fıkralarda kendini gösterebilir.

Fıkra, sözlü folklor ürünleri arasında edebî bir tür olarak 19. asrın sonlarında sistematik bir biçimde ele alınmaya başlar; özellikleri ve anlatım türleri arasındaki yer belirlenmeye çalışılır. Bu incelemeler, söz konusu türün fonksiyon, yapı, kompozisyon ve teşekkülü gibi başlıklarını kapsamakla birlikte fıkra ile ilgili birçok tanım da ortaya çıkar. Yıldırım (1998: 222) fıkra'yı gerçek hayat ile bağı olan olayları, bir fikri, sosyal ve beşeri kusurları, günlük hayatta karşılaşılan çarpıklıkları, gülünç durumları, zıtlıkları ince bir mizah, keskin bir alay ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup dâhilinde, genellikle bir tipe bağlı olarak anlatılan, küçük hacimli mensur kompozisyon olarak tanımlar. Elçin (1981: 38) ise fıkranın konusunu günlük hayattan aldığını ve fıkradan ders çıkarılması gerektiğine dikkati çeker. Boratav (1969: 93) da fıkra'yı masal türü ile karşılaştırarak fıkranın masala göre belli anlamda inandırıcı bir nitelik taşıdığı, kısa ve yoğun anlatıma sahip olduğu ve esprili cümlelerden meydana geldiğini ifade eder. Sakaoğlu (1984: 24) ise söz konusu türün fonksiyonlarına değinerek fıkraların insanları güldürmek, düşündürmek ve onlara ders vermek amacıyla anlatıldığını tespit eder.

İlk bakışta, insanları güldürmek için anlatıldığı düşünülse de fıkraların birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Sosyal yaşamda ortaya çıkabilecek bireysel ya da toplumsal kusurlar ile olumsuz ya da kötü durumları ihtiva eden fıkralar, bir bakıma bunları tenkit eder. Fıkraların bir başka işlevi ise fıkra'yı dinleyenleri güldürürken düşündürmektir. Kişinin anlatılan fıkradan ders alması istenerek söz konusu türün eğitim fonksiyonu da dile getirilmiş olur. Fıkralar aynı zamanda içinde anlatılıp nesilden nesle aktarıldığı toplumun bir aynası gibidir. Bugün de geçerli olan bu duruma göre geçmişten izler barındıran fıkralar, tarihi kişiler ve olaylar hakkında gerçeğe giden yolda bir ilham kaynağı yahut bir ipucu olabilmektedir. Fıkralar, ait olduğu toplumun özelliklerini taşımak gibi bir işleve de sahiptir. Kuşaktan kuşağa aktarılarak ve her dönemde bünyesine yeni değerler katarak yeniden yaratılıp varlığını sürdüren fıkralar, yüzyıllar sonrasında dahi o toplumun temel unsurlarını korur (Bayraktar, 2010: 52-58).

Halk edebiyatımızın anlatmaya bağlı diğer ürünlerinde de olduğu gibi fıkralar da eski Türk kültüründen izler taşıyabilmektedir. Türkülerde, masallarda, efsanelerde, destanlarda ve halk hikâyelerinde açıkça görülebilen ve araştırmacılarca üzerinde pek çok inceleme yapılan bu durum fıkralarda da kendini göstermektedir. Nitekim Dağı (2013: 117-129), Türk kültüründe yer alan halk hekimliği uygulamalarını Türk fıkralarında aramış ve bunları çeşitli başlıklar altında sınıflandırmıştır. Boyraz (2010: 81-88) ise Nasreddin Hoca fıkralarında millî kimlik unsurlarını araştırmış ve makalesinde fıkralarda yer alan Türk insanının özelliklerini 29 madde halinde sıralamıştır. Çolak (2007: 65-74), makalesinde yine Nasreddin Hoca fıkralarındaki Türk mitolojisi unsurları ve halk inanışlarının izlerini tespit etmiştir. Bu tespite göre Hoca'nın fıkralarında eski Türk kültür ve inanç dünyasına ait kutsal ağaç, Türk kozmogonisi, kurban inanışı, yas geleneği ve bunun gibi unsurlar mevcut bulunmaktadır. Kabak (2014: 140-156) da Hoca'nın fıkraları üzerinde benzer tespitleri yapmış ve bunlara eski Türk takvimi, ters motifi ve öbür dünya anlayışı gibi inanç unsurlarını eklemiştir. Yayın (2014: 515-525) ise Hoca'nın “Bana Görünme De...” isimli fıkrasını işlevleri açısından incelemiş ve söz konusu fıkranın on fonksiyonunu tespit etmiştir. Yayın, bu fonksiyonlardan birini de eski bir evlenme âdetini içerdiği ve bunu gelecek kuşaklara aktardığı yönünde belirlemiştir.

Daha önceden yapılan araştırmalarla görülmektedir ki fıkralar; Türk kültürü, mitolojisi ve halk inanışlarından birçok izler barındırmakta ve halk bilgisi ürünlerinin “millî kültür taşıma, koruma ve aktarma” fonksiyonuna birebir riayet etmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada da söz konusu eski Türk inanışları ve gelenekleri Yörük fıkralarında tespit edilmeye çalışılmıştır. İnceleme kısmına geçmeden evvel Yörük kültürüne ve Yörük fıkralarına değinmek yerinde olacaktır.

1.YÖRÜKLER VE YÖRÜK FIKRALARI

Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Oğuzların bir kısmı yerleşik hayata geçmişken bir kısmı da eski yaşam tarzını devam ettirmiş ve konargöçer bir halde varlığını sürdürmüştür. Anadolu ve daha sonra Rumeli'de yarı göçebe halde yaşayan ve geçimini hayvancılıkla sağlayan bu Türklere de “gezgin”, “yürüyen” manasına gelen “Yörük” adı verilmiştir (Eröz, 1991: 20). Temel geçim kaynağı hayvancılık olan Yörüklerin konargöçer bir yaşam tarzına sahip olması zaman zaman devletin vergi, iskân ve askerlik politikalarına ters düşmüştür. Selçuklular zamanından bu

yana gerek Moğol saldırılarından kaçan gerek de yeni meralar bulma gayesiyle Yörükler (Türkmenler) akın akın Anadolu'ya göç etmiş; bu durum da Selçuklu devletinin sürekli hareket halinde olan Yörükleri disiplin ve otorite altına alma mecburiyetini doğurmuştur. Yörüklerin asıl iskânı ise 19. asırda mümkün olmuş ve Osmanlı toprakları dâhilinde, özellikle de Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde binlerce Yörük-Türkmen köyü ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde de yerleşik hayata geçirilmeye devam edilen Yörüklerin neredeyse tamamı iskân edilmiştir (Eröz, 1965: 125-136). Günümüzde ise Yörükler hala konargöçerlik alışkanlıklarından vazgeçememiştir. Yörükler, göçerlik kültürünü, yazın yaylaklar ve kışın da kışlaklara göçerek yaşatmaktadır. Hayvancılığı bırakıp tarımla uğraşan ya da şehirlerde ikamet eden Yörükler ise yılda birkaç defa da olsa yaylaya göçme ritüelini düzenlenen bazı Yörük-Türkmen şenlikleri ile icra etmekte ve bu şenliklerde yaşatılan geleneksel uygulamalara dâhil olarak atalarının izinden yürümeye çalışmaktadır.

Yörükler, hayvanlarının daha iyi beslenmesi için her mevsim başka bir otlığa göçmek zorundadır. Yazın "yaylak" adı verilen yüksek yayla ve platolarda yaşayan Yörükler, kışın ise hem soğuklardan korunmak hem de çarşı-pazardan ihtiyaçlarını gidermek, çocuklarını okutmak ve barınmak için köy, kasaba veya şehirlere gelmek zorunda kalır. Yörüklerin yerleşiklerle karşılaştıkları bu durum ise Doğaner'e (2014: 128) göre toplumsal bir kargaşa meydana getirmektedir. Araştırmacıya göre yerleşikler, kendilerine göre yaşamını farklı şekillerde sürdüren ve bunun sonucu olarak da değişik alışkanlıklar ile farklı tavır ve davranışlara sahip olan Yörükleri yadırgamıştır. Bu durum da gitgide mizahi bir kimlik kazanmış ve nihayetinde Yörük fıkraları ortaya çıkmıştır.

Hem yerleşikler hem de Yörükler tarafından bilinip anlatılan Yörük fıkraları, Türk coğrafyasının bütününe yayılmış olmasa da geniş bir Yörük kültür dairesinde insanların birer eğlence aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Yörük fıkraları, fıkra tasniflerinde de yerini almış ve Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde (1978: 221) "*Bir topluluğu temsil eden tipler çerçevesinde meydana gelen fıkralar*" bölümünün "*b*) *Bir bölge halkıyla ilgili olanlar*" alt başlığında gösterilmiştir. Sakaoğlu'nun (1992: 43-44) tasnifinde de yine aynı başlık altında değerlendirilen Yörük fıkralarını Şükrü Elçin (1981: 567) ve Dursun Yıldırım (1992: 24) ise "*Zümre Tipleri*" adı altında tasnif etmiştir. Pertev Naili Boratav (1969: 86-87) da Yörük fıkralarını "*Özel adlarla anılmayıp bir toplum zümresini temsil eden kişiler*" başlığıyla sınıflandırmasına dâhil etmiştir.

Yörük fıkraları, bünyesinde birçok kültürel unsuru barındırmaktadır. Bu unsurlar yapılan birtakım çalışmalarla tespit edilmiştir. Nurdan Kılınç (2010), Antalya'dan derlediği Yörük fıkralarını halk bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutmuş ve Yörük insanının özelliklerinin Yörük fıkralarına da yansıtıldığını tespit etmiştir. Ali Doğaner (2014: 127-143) de Çukurova yöresine ait fıkraları incelemiş, bu incelemesiyle söz konusu fıkraları tasnif etmiştir. Ünsal Yılmaz Yeşildal (2017: 21-32) ise ilgili çalışmasında Yörüklerin zekâsının fıkralarına nasıl aksettüğünü incelemiştir. Bunun yanında Yörük fıkraları gülme/mizah kuramları açısından da ele alınmıştır (Türkmen 2002: 367-375; Abalı 2016: 113-132). Bu çalışmada ise daha önce araştırmacılarca derlenmiş olan Yörük fıkralarındaki eski Türk inanış ve geleneklerinin izleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. YÖRÜK FIKRALARINDA ESKİ TÜRK İNANIŞ VE GELENEKLERİNİN İZLERİ

2.1. Suya Kurban Sunma

Tüm Şamanist toplumlar gibi konargöçer bir halde varlığını sürdüren eski Türkler için de tabiat çok önemlidir. Hem tabiatın nimetlerinden faydalanmak hem de doğal felaketlerden etkilenmemek için birtakım inanışlar ve ritüeller geliştiren Türklerin başvurduğu unsurlardan biri de su kültü idi. Eski Türk inancına göre su kutsaldı ve onu koruyan bazı ruhlar mevcut idi. Bu sebeple pınar, göl, dere, ırmak gibi su kaynaklarına saygı göstermek dinî bir ritüel sayılırdı. Su kaynaklarında yıkanmak ya da üzerinden geçmek amacıyla Türkler, kıyafetlerinden bir parça koparıp bu parçayı suya atarlardı. Hatta köye yeni gelen gelinlerin de su iyesiyle tanıştırılma âdetleri dahi bulunmaktaydı (İnan, 1998: 492).

Su iyesine saygı göstermek amacıyla yapılan kanlı kurban uygulamaları da mevcuttur. Obanın su kaynağı konumunda bulunan ırmak, göl, pınar ya da çeşmenin başında çeşitli hayvanlar kesilir ve su iyesi memnun edilirdi. Hatta Tatar Türklerinde, eski zamanlarda suya insan kurban edildiği de söylenmektedir. Bu âdetten kalma bir gelenek olarak da yine Tatarlar arasında, su iyesiyle tanışması için yeni gelinlerin suya atıldığı ifade edilmektedir (Zaripova Çetin, 2007: 22).

Aşağıdaki fıkrada da suya kurban sunma geleneğinin izleri görülmektedir:

Yörük çobanın biri günlerce dağda sürüsüyle susuz kalır. "Allah'ım şuradan bir su çıkar, sürüm de ben de içeyim. Sana kırk koyun kurban edeyim" diye dua eder. Allah çobanın duasını kabul eder ve onun olduğu yerden

su çıkartır, sürüsü de kendisi de doyasıya içerler. Fakat kırk koyununa kıyamayan cimri çoban, sırtından kırk bit bulup suyun başında onları öldürür (Kılınç, 2010: 138).

Fıkra da Yörük, koyun sürüsü ile birlikte susuz kalmış ve içmeleri için bir su kaynağı çıkarması yönünde Allah'a dua etmiştir. Duası kabul olunca da önceden adadığı koyunları yerine sırtındaki bitleri kurban etmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi eski Türk kültüründe, su başta olmak üzere tabiat öğelerine kanlı ya da kansız kurban sunma biçimleri bulunmakta idi. Söz konusu âdet, fıkra da, her ne kadar İslamlaştırılmış olsa da eski Türk inancının apaçık bir göstergesi konumundadır.

2.2.Ölen İçin Hayır Yapma

Türk kültüründe ölümlere saygı göstermek önemli bir ritüeldir. Doğum ve evlilik gibi hayatın bir geçiş dönemi olarak kabul edilen ve geleneksel törenlerle desteklenmesi gerektiğine inanılan ölüm ile ilgili pek çok geleneksel uygulama mevcuttur. Nitekim ölen kişinin ruhunun yaşayanları rahatsız edebileceği inancı bulunan Türk kültüründe ölü yemeği verilmesi ya da hayır yapılması gerekir. Genellikle ölümden sonraki üçüncü, yedinci, kırkıncı ve elli ikinci günü ile sene-i devriyesinde yapılan hayır uygulamaları (Örnek, 1995: 220-221) sonraki zamanlarda da tezahür edebilir. Ölen yakınına rüyasında gören akrabaları da lokma dökmek, lokum ve tuz dağıtmak gibi eylemlerle ölen kişinin ruhunu memnun etmeye çalışır.

İncelemeye esas aldığımız aşağıdaki fıkra da ölü için yapılan hayır inancının izlerini görmek mümkündür:

Yörük'ün biri incir ağacını kuşlardan korumak için beklerken alagabak diye bir kuş gelip bir tane incir koparır. Bunu fark eden Yörük, sopayla kaçan kuşun peşine düşer. Birkaç köy kovaladıktan sonra kuşun ağzından inciri alamayacağını anlayınca "Bu da ölen Aliciğimin ruhuna varsın" diyerek kendini teselli eder (Kılınç, 2010: 107).

Fıkra da Yörük, ağaçlarının birinden incir çalan kuşu kovalasa da yakalayamaz ve pes etmek zorunda kalır. Bu durumu gururuna yediremeyen Yörük, kuşun çaldığı inciri ölen Ali isimli akrabasının ruhuna hayır olarak sunar. Genellikle belirli günlerde yemek verme, lokma dökme ve lokum dağıtma gibi eylemlerle yapılan hayır işlemi, fıkraya, kuşa incir sunma şeklinde aksetmiştir.

2.3. Halk Takvimi/Halk Meteorolojisi

Özellikle tarımla uğraşan ve konargöçer yaşam tarzını benimseyen toplumlarda yılın, ayın ve günün alt dilimlerini ölçmek ve hava durumunun nasıl olacağını kestirmek büyük bir önem taşımaktadır. Bilimin gelişmediği dönemlerde yaşamış olan ve teknolojik aletlerin henüz ulaşmadığı ya da bu aletleri kullanmaya daha alışmamış topluluklar, tabiatla olan ilişkilerini belirlemede kendine has birtakım takvimsel ve meteorolojik yöntemler geliştirmiştir. Hayvanların, gök cisimlerinin, bitkilerin ya da buna benzer tabiat öğelerinin belirli veya alışılmışın dışındaki hareket ve durumları neticesinde çeşitli tahminlerde bulunarak tarımsal ve hayvancılıkla ilgili faaliyetlerini buna göre düzenlemişlerdir. Örneğin Safranbolu'da ayva çiçeği çok açarsa kış ayının sert geçeceğine inanılır (Deniz vd., 2017: 207). Kazak Türkleri ise bügelek hayvanının atın sağrısında olursa havaların soğuk, yalesinde olursa da fırtınalı olacağına inanırlar (Biray, 2013: 14).

İncelemeye aldığımız aşağıdaki fıkralarda da halk takvimi ve meteorolojisinin izleri görülmektedir:

Şehirlinin biri Yörük'e ziyarete gider. Çadırdaki elektrik ve saat yoktur. Akşam olunca Yörük'ün eşiği anırmaya başlar. Bunun üzerine Yörük şehirliye dönerek "Saat on oldu, artık yatalım" der. Şehirli hemen saatine bakar ve saatin on olduğunu görür. Buna anlam veremez. Bir müddet sonra da Yörük karnını kaşımaya başlar. Kaşındıktan sonra tekrar misafirine dönerek "Yarın tedbirli olmalıyız, kar yağacak" der. Neyse hemen uyurlar ve sabah kalktıkları zaman gerçekten her yerin karla kaplı olduğunu görürler. Bu olay karşısında iyiden iyiye şaşırarak şehirli, kendi kendine söylenir: "Anlaşıldı. Yörük'ün saati eşiği, meteoroloji ise karnı." (Kılınç, 2010: 97-98).

Fıkra da, Yörük'ün çadırına bir şehirli, yani Yörük'ün gündelik hayatına yabancı birisi misafir olur ve çadırdaki doğal olarak saat ve elektrik yoktur. Böyle bir ortamda kendine has meteorolojik ve takvimsel bir sistem geliştiren Yörük, eşiğinin anırması ile saatin on olduğunu tahmin eder. Şehirli de bu durumu saatine bakarak teyit eder. Yörük'ün hava tahminini karnını kaşıyarak yapması ise kanımızca fıkraya mizah katmak için eklenmiş bir eylem olsa gerektir.

Bir gök karga varmış. Yörük bir çoban, bu gök karga öttüğünde yaylaya göçüp gidermiş. Yine bir sene karga öter. Bizim Yörük bunu duyunca yaylaya göçer. Oysa karga zamansız ötmüşmüş. Zamansız öttüğü için çobanın

bütün sürüsü, malı telef olup gider. O afet zamanından sonra çoban, kuşun öttüğü yere gidip onu yakalamak ister; fakat kuşun ölüsünü bulur. Çoban ölü kargayı eline alarak kendi kendine “Ah ulan gök karga bir zamansız ötüşün hem senin canına, hem benim malıma sebep oldu” der (Kılınç, 2010: 138).

Bu fıkrada ise bir halk takvimi uygulaması mevcuttur. Yörükler, yılın her mevsimini tabiatla geçiren ve bu sebepten ötürü takvimi günü gününe takip edemeyen bir topluluktur. Babadan oğula aktardığı ve tabiat unsurları aracılığıyla geliştirdiği geleneksel yöntemler sayesinde göç zamanını hesap eden Yörüklerin bu uygulamaları fıkralarında da yerini almıştır. Fıkırada Yörük’ün göç takvimi, gök karganın ötüşüyle başlamaktadır. Fakat karganın zamansız ötümesi, Yörük’ün de zamanından önce yaylaya göçmesine ve sürüsünün aç kalıp telef olmasına yol açmaktadır.

Yörük Ali, yaylaya göçmeden önce hazırlıklar için pazara alışverişe gider. Karısına “Sabah kalkmamız için saat de alalım hatun” deyince karısı “Gerek yok bey, ben her gün sabah tuvalete kalktığımda şafağa bir saat vardır” der. Neyse akşam olmuş yatmışlar. Kadın bir müddet sonra kalkarak “Bey kalk şafağa bir saat var” der. Neyse bunlar kalkarlar, tülü develere yükü yüklerler ve çıkarlar yola. Bir müddet sonra oğlan bağırır “Baba tülü mayanın biri uçurumdan düştü” deyince babası “Olsun oğlum daha çok tülü mayamız var” der. Bir müddet daha gittikten sonra çocuk yine bağırır: “Baba bir tülü maya daha düştü!” Babası “Olsun oğlum n’apalım daha çok tülü mayamız var” der. Biraz daha giderler ama bir türlü sabah olmak bilmez. Çocuk yine bağırır: “Baba bir tane daha tülü mayamız düştü” deyince babası “Oğlum anan gibi ayarsız bir saat olursa biz varana kadar tülü maya kalmaz” diye söylenir (Kılınç, 2010: 143).

Yörükler için göç mevsimini ve yılın diğer alt dilimlerini ölçmek kadar günün vakitlerini bilmek de çok önemlidir. Yörükler hem kendilerini hem de hayvanlarını öğle sıcağından korumak için havanın en serin olduğu şafak vaktinde göç yoluna düşerler. Fıkırada Yörük Ali, erken kalkmak için saat satın almaya yeltense de karısı buna gerek olmadığını, her sabah güneşin doğmasına bir saat kala tuvalete kalktığını söyler. Fıkıraya göre söylediği vakitten çok erken kalkan karısı yüzünden Yörük’ün deve yavruları birer birer uçurumdan yuvarlanarak ölür.

Ödemiş’te yol yapımını için uğraşan mühendisler, Kel Dağ’da öyle bir yere gelmişler ki tıkanmışlar; yolu nereden devam ettirecekleri konusunda kararsız kalmışlar. Oralarda keçi otlatan bir Yörük bir haftadır hiç çalışma yapılmamasını merak etmiş ve karayolları ekibinin yanına varıp “Hayrola hemşerim. Bir haftadan kelli iş yürütmüyorsunuz?” demiş. Ekipten biri “Yok çoban kardeş. Yolu nerden devam edeceğimiz konusunda teknik araştırma yapıyoruz. Toprak ve kaya örnekleri gönderdik. Tahlillerden sonra planı işleteceğiz” demiş. Yörük yüzünde alaycı bir gülümseme ile “Bundan kolay ne var? Toz kireç varsa, ben size hallederim!” demiş. Tahlil sonuçlarını beklemekten canları sıkılan mühendisler eğlence bulmanın sevinciyle “Olmaz mı elbette var. Peki, ne yapacağız?” diye sormuşlar. Yörük: “**Şimdi bu** kireç çuvalını benim eşeğe yükleyeceğiz. Tabanından da deleceğiz. Eşeğe ‘deh’ deyince hayvan en sağlam, en güzel güzargahı bilir, ordan gider. Eşek sağlam olmayan yere basmaz. Kireç ardından döküldükçe sizde yolu o ize göre yaparsınız!” demiş. Mühendisler Yörük’e kireç çuvalını vermiş ve onun çuvalı eşeğe yükleyip dehlemesini eğlenerek izlemişler. Lakin 3 gün sonra istedikleri tahlil sonuçları geldiğinde şaşırıp kalmışlar. Çünkü sonuç, Yörük’ün eşeğinin izinin aynı istikametini vermiş. Birkaç gün sonra da Yörük’ün keçi sürüsünü telaşlı telaşlı sürdüğünü görüp “**Çoban emmi nedir bu telaş?**” diye sormuşlar. Yörük de “3-4 saate varmaz şiddetli yağmur gelecek. Biran evvel kotaraya varmak dilerim. Sizin de çadırlar aynı yerdeyse onları hemen sökün aha şu yan bayıra kurun. Telef olmayın” demiş. Mühendisler gülerken “Sen telaş etme emmi. Biz meteorolojiden rapor aldık. Bir hafta yağış yok” demişler. Yörük aynı telaşla hareket ederken “Benden söylemesi arkadaşlar. Gayrısını siz bilirsiniz” demiş. Gerçekten de 4 saat sonra öyle bir yağmur kopmuş ki! Seller sular olmuş, mühendisler canlarını zor kurtarmış. Çadırları, malzemelerini sel götürmüştü. Sabah olduğunda ölümden dönen iki mühendis ortak kısacık istifa dilekçesini şöyle yazmışlar: “Eşeğin yol, Keçi çobanı Yörük’ün meteoroloji mühendisi olduğu yerde bize lüzum yoktur!” (URL-1)

Fıkırada, Yörük’ün hava tahmini tutmuş; fakat bunu nasıl bildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi sürekli doğada yaşayan Yörüklerin meteorolojik bilgileri özellikle teknolojinin gelişmediği dönemlerde işlerine çok yaramıştır. Fıkırada bu durum öylesine abartılmıştır ki Yörük, mühendisleri şaşırtacak derecede mükemmel bir tahmin yapmıştır.

2.4. Göç Kültürü

Türkler, eski devirlerden beri Orta Asya düzlüklerinde konargöçer yaşam şeklini benimseyen bir millettir. Çeşitli sebeplere bağlı olarak anavatanlarını terk eden Türkler, farklı coğrafyalara dağılmış ve göç ettikleri yeni vatanlarında da bu özelliklerini korumuşlardır. Anadolu’ya gelen ve burada da eski yaşam biçimi devam ettiren

Türk toplulukları ise “Yörük” adıyla anılmış ve kışın kışlaklara, yazın da yaylalara göç ederek konargöçerliği sürdürmüşlerdir. Asırlardır her yıl tekrarlanan bu göç esnasında da birtakım gelenek ve âdetlerin ortaya çıkması ise kaçınılmaz bir durum olmuştur.

Baharın gelmesiyle yaylalara göçe karar veren Yörükler, hazırlıklarını tamamlayıp en güzel elbiselerini giyerler ve türküler, maniler söyleyerek göç yoluna koyulurlar. En kısası bir hafta süren bu yolculuk esnasında kafileye, oba ağasının belirlediği genç ve bekâr bir kız, en kıymetli eşyaların yüklendiği deveyi çekerek öncülük eder. Bu kızın önüne oba ağası dâhil hiç kimse geçemez (Yalçın, 1993: 190-197).

Aşağıda incelenen fıkralarda da Yörüklerin göçüyle ilgili buna benzer bazı âdetlerin izlerine rastlanmaktadır:

İki Yörük kardeş, Kasım ayında yayladan dönmek üzere göçü sararlar. Tam bu sırada ihtiyar ve hasta olan babası rahatsızlanır. İki kardeş, babalarını nöbetleşe sırtlayarak karşı köydeki hocaya okutmak üzere yola koyulurlar. Bir süre sonra babalarını taşırken yorulurlar ve dinlenmek için bir ağacının gölgesinde mola verirler. Tam bu sırada bakarlar ki babalarının nefes alıp vermekte zorlandığını görürler. Durumdan sıkılan Yörük kardeşlerden biri “Ağabey babam öldü daha fazla taşımaya gerek yok. Bence buraya gömelim” der. Buna zaten hazır olan ağabey “Tamam” der ve adamcağızı gömmeye başlarlar. Durumu anlayan ihtiyar çocuklarına dönerek zar zor “Yavrum ben ölmedim daha ne yapıyorsunuz, durun” der. Göç yolda hazır olduğundan yola çıkmak için acele eden Yörükler, telaşa babalarına dönerek “Baba sen kendini bilmezsin. Yörük’ün ölüsü güz ayında bu kadar olur derler” ve babalarını diri diri gömerek göçe yetişirler (Kılınç, 2010: 99).

İlkellerden günümüze avcılıkla geçinen ya da konargöçer bir hayat tarzını benimseyen toplumlarda yaşam, hızlı hareket etme sistemine bağlıdır. Buna uyum sağlayamayan yaşlılar ise böyle toplumlarda bir yük olarak algılanmışlar ve göç veya acil durumlar esnasında yanlarına bir miktar yiyecek bırakılarak kaderlerine terk edilmişlerdir (Tezcan, 1982: 170). Yarı göçebe bir halde yaşayan eski Türk toplumunda da durumun böyle olduğu sanılmaktadır. Nitekim Oğuz Kağan Destanında belirtildiğine göre her ne sebeple olursa olsun ordunun gerisinde kalanlar hoş karşılanmamıştır (Ögel, 1998: 173). Yörükler için de göç hayati bir öneme sahiptir. Göç için tüm hazırlıklar zamanında yapılır ve bir an önce yaylağa varılması gerekir. Göç yolunda ölen, doğuran ya da hastalanan hayvanlar dikkate alınmaz. Hasta olan aile üyeleri de develere bindirilerek götürülür. Yolda ölen kişiler ise en yakın köy mezarlığına defnedilir (Seyirci 1994, 196). Fıkraya bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Yörük kardeşler, yolda hastalanan babalarını önce köy hocasına okutmak isteseler de sonradan vazgeçip onu gömmeye çalışırlar. İlk bakıldığında bu hareket mizahi olarak anlaşılrsa da aslında Yörüklerin göç kültürünü ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki fıkra da tecrübeyle edinilmiş bilgilerin babadan oğula nasıl aktarıldığını içermektedir:

Yörük’ün oğlu, babasına “Baba, sahil de mi yaşayalım yayla da mı” diye sorunca babası piynar ağacından üç tane kazık düzdürüyor ve birini sahildeki çadırın dibine, birini yayladaki çadırın dibine, birini de yarı yola çaktırıp. Oğlundan bu kazıkları, yazın yaylaya göçerken teker teker çekmesini ister. Oğlu babasının dediğini yapar. Görür ki sahildeki kazık çürümüş, yarı yoldaki biraz çürümüş, yayladaki ise sağlam duruyor. Bunun üzerine oğlan kararını verir: “O zaman yaylada kalalım” der (Kılınç, 2010: 122).

Yörüklerin, yaşamları boyunca farklı mevsimlerde ikamet ettikleri genellikle iki bölge bulunur. Bunlar, kış aylarını geçirdikleri ve deniz seviyesine yakın olan *kışlak* ile yaz aylarında göçtükleri ve daha yüksek rakımda bulunan *yaylak*tır. Kışlaklar, soğuk ve çetin kış aylarında daha ılıman bir özellik gösterir. Yörükler de hem çeşitli ihtiyaçlarını gidermek hem de hayvanlarını soğuktan korumak amacıyla kış mevsimini kışlak adı verilen ova, sahil, köy ya da kasaba gibi yerleşim birimlerinde geçirirler. Yazın ise yaylak denilen yaylalara göçen Yörükler için bu yaylalar hayvanları için daha faydalı bitkileri barındırmaktadır. Yani Yörüklerin asıl ikameti yaylalardır. Fıkra da Yörük, oğluna bu bilgiyi aktarmak için biri kışlağa, biri yaylağa, biri de ikisinin ortasına olmak üzere üç adet kazık çakmış ve en az çürüyen kazığın olduğu yeri kendisine mesken tutmasını öğütlemiştir.

2.5. Misafirperverlik ve Hızır İnanıcı

Türkler tarih boyunca misafirlik kavramına verdikleri önemle tanınmış bir millettir. Öyle ki “misafir odası” terimi, yalnızca Türklere özgü bir kavramdır. Evine gelen misafirin uğur olduğunu kabul eden Türklerin “Misafir dokuz nasiple gelir; birini yer, kalanını bırakır gider” gibi atasözleri de mevcuttur. Dede Korkut Hikâyelerinde de vurgulanan misafiri en iyi şekilde ağırlama düşüncesi (Ergin, 1994: 76), Türklerde bir insanlık ve ahlak meselesi olarak algılanmıştır.

Aşağıdaki fıkrada da böyle bir durumdan söz etmek mümkündür:

Yörük'ün biri ölür, gömerler. Mezarda sorgu melekleri hünkârla münkir hesap sormak için gelirler. Yörük'ü sorgulamaya başlarlar. Yörük "Siz de kimsiniz?" diye sorunca melekler adlarını söylerler. Bunun üzerine Yörük "Ula Bekir, sen ne yapıyorsun burada?" diye sorunca melekler "Sen Bekir'i bırak, sorulara cevap ver" der. Yörük de "Kafamı bozmayın! Bizim obaya söylersem bir daha kimse gelmez buraya" der (Kılınç, 2010: 112).

Fıkrada, öldükten sonra gömülen ve mezarda sorgu melekleri ile tartışan Yörük, kendisine ters cevap veren meleklerle "Bizim obaya söylersem kimse gelmez buraya" şeklinde bir söz söylemektedir. Yörük'ün bu cevabı, bir gün mutlaka ölümü tadacak olan insanoğlunun zihnine ters düşse ve bu durum da mizahi olarak algılsa da aslında Yörük, Türk gelenek ve göreneklerindeki misafirlik kavramına vurgu yapmaktadır. Misafire yeterince ikramda bulunamamak ve onu rahat ettirememek Türkler arasında hoş karşılanmayan bir durumdur. Bu olayın duyulması ise ev sahibini rezil eder. İşte bu yüzden Yörük, sorgu meleklerini, kendisine iyi davranmamaları durumunda bunu tüm obaya duyurmakla tehdit etmektedir.

Türk kültüründe misafirperverlik, Hızır inancıyla da özdeşleşmiş bir gelenektir. İslam öncesi Türk tefekkür dünyasında "Ak Sakallı İhtiyar" ya da "Gök Sakallı Koca" motifi ile atalar kültü anlayışının İslam inancıyla bütünleşmiş bir formu olarak düşünülen Hızır, ab-ı hayatı bulup içtikten sonra ölümsüzlüğe erişmiştir. Sıradan insan görünümünden de sıyrılarak bütün yeryüzü kendisine amade edilen Hızır'ın hava, kara ve denizde Allah'ın vekili olduğuna inanılmaktadır. Bu sebepten dolayı Hızır, dünyanın her noktasında dilediğini gerçekleştirebilmektedir (Ocak, 1985: 112). Bununla birlikte, Hızır'ın zaman zaman dünyayı dolaştığına, gezdiği yerlerdeki kuru otları yeşerttiğine ve dokunduğu kişinin elinde yeşil bir iz bıraktığına inanılmaktadır. Halk inanışlarında Hızır'ın uğur ve bereket getirdiği de bilinmektedir. Kılık değiştirerek sıradan insan hüviyetinde, darda kalanlara yardım ettiğine inanılan Hızır'ın misafir olarak insanları ziyaret ettiği de anlatılan rivayetlerdendir (Boratav, 1973: 271). Örneğin Kazak Türklerinde, eve gelen misafirin kırkta birinin Hızır olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple misafir, kesinlikle geri çevrilmez ve en iyi şekilde ağırlanır. Geri çevrilirse evin huzuru ve bereketinin kaçacağına inanılır (Doğan, 2007: 30).

Aşağıdaki fıkrada da Türk kültüründeki "Hızır'ın misafir olarak insanları ziyaret ettiği" inancı bulunmaktadır:

Bir oba varmış, bu köyde herkesin oturduğu taşlar belliymiş. Dışarıdan gelen misafir kimin taşına otursa o taşın sahibi, yabancıyı çadırına götürür ve en iyi şekilde ağırlarmış. Obada bir cimri varmış. Onun taşı sivri, gedikli güdüklüymüş; pek oturulmazmış. Bir gün Hızır gelir ve cimrinin taşına oturur. Diğer Yörükler gülüşürler. Cimri istemeyerek olsa da yabancıyı çadırına götürüp ağırlar. Hızır bunun karşılığı olarak yattığı yatağın altını parayla doldurur. Ertesi sabah yabancıyı uğurladıktan sonra cimrinin hanımı yatağı toplarken ne görsün. Yatağın altı sarı liralarla dolu! Cimri Yörük ertesi gün, her gün misafir gelsin diye hemen sivri olan oturma taşını düzleştirir. O paralarla da kendine bir saray yaptırır. Saraya misafir için bir de oda yaptırır. Bir gün Hızır fakir biri kılığında eşeğe püse tulukları sararak saraya gelir. Cimri o kılıkta birini sarayına almak istemez. Olaya üzülen Hızır, cimriye dönerek "Misafirini bilemedin" der. Bir müddet sonra cimri olayı anlar ve pişman olup hemen Hızır'ın peşine düşer. Aylarca yol alır; fakat bulamaz. Bir gün yolda yürürken kenarda oynayan çocuklara selam verir. Çocuklardan biri Yörük'e dönerek "Selam, misafirini yitirip de bulamayan adam" diye cevap verir. Bunu duyan Yörük çok şaşırır ve hemen çocuğa dönerek "Oğlum, sen bunu nerden bilirsin?" diye sorar. Meğer Hızır çocuk kılığındaymış. Çocuk da "Beni sırtında eve götür sana misafirini göstereyim" diye cevap verir. Çocuk adamın sırtına geçmiş geçmesine ama adam o küçücük çocuğu bir türlü kaldıramamış, dağ gibi gelmiş. Bunun üzerine çocuk, Yörük'e "Sen beni kaldıradın gel ben seni kaldırayım ama gözünü kapat" der. Adam "Dur" dediyse de kaldırır ve gözünü açıp kapatmasıyla aylarca mesafede olan evinin önüne geliverir. Adam o zaman anlar çocuğun Hızır olduğunu. Bu olaydan sonra sarayına her gelen misafiri Hızır beller (Kılınç, 2010: 105-106).

Gelenekimizdeki Hızır inancını çok güzel bir şekilde açıklayan fıkrada Hızır, halk inanışlarında da mevcut olduğu gibi kılık değiştirebilme yetisine sahiptir. Nitekim önce sıradan bir insan, sonra da fakir bir adam görünümünde Yörük'ü ziyaret eden Hızır, fıkranın sonunda ise bir çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültüründe Hızır, darda kalan insanlara yardım etmesiyle de bilinir. Yukarıdaki fıkrada ise Hızır'ın cimri bir Yörük'e yardım etmesi bu duruma aykırı gibi görünse de aslında Hızır, ona ders vermek ve Yörük'ü cimri kişiliğinden kurtarmak amacıyla bu yolu seçmiştir. Hızır, Yörük'e altın bahşetse de fıkranın sonunda her misafiri kendisi olarak kabul etmesine vesile olmuştur. Bunun yanında Hızır'ın –gelenekte olduğu gibi- uzak mesafelere göz açıp kapanıncaya kadar gidebilmesi ve çok ağır nesnelere kaldırabilmesi gibi doğaüstü yeteneklere sahip olması da dikkate değer bir durumdur.

2.6. Nazar ve Tılsım İnancı

Türk kültüründe kişinin kendini, sevdiklerini, evini, hayvanlarını, bağ-bahçesini ve bunun gibi kıymet verilen unsurlarını var olduğuna inanılan kötü ruhlardan korumak için geliştirdiği birtakım uygulamalar mevcuttur. Çeşitli nesnelere/tılsımların nazardan korunmak istenilen kişinin, hayvanın yahut mekânın herhangi bir yerine yerleştirilmesi esasına dayanan bu uygulamalardan biri de soğan, sarımsak gibi acı yiyeceklerin evlere ve tarlalara asılması işlemidir. İslam öncesi Türk inanışlarında kötü güçlere karşı koruma özelliği bulunan soğan (Okuşluk Şenesen, 2011: 216) hem bolluk-bereket hem de bir nazardan korunma simgesidir (Çıblak, 2004: 103-125).

Aşağıdaki Yörük fıkrasında da böyle bir durumdan söz etmek mümkündür:

Yörük bir gün tarlaya ekin eker; fakat ekinleri hiç büyümmez. Bu yüzden bir gün Allah'a dua eder. Allah'a tarlasını belli etmek için de bir kazığın ucuna soğan takıp tarlasının ortasına çakar. "Allah'ım benim ekinlerimi sabaha kadar büyüt" der ve eve gider. Gece yağmur, dolu yağar. Bizim Yörük sabahı zor eder. Sabah gidip bir bakar, tek zarar görenin kendi tarlası olduğunu görünce "Allah'ım suç sen de değil sana bu tarlayı gösterende" der (Kılınç, 2010: 142).

Fıkra da Yörük, ekinlerinin bir an önce hasat edilebilir hale gelmesi amacıyla Allah'a dua eder ve Allah'ın onca tarla arasından kendisininkini görebilmesi için de tarlanın ortasına ucunda soğan olan bir kazık çakar. Fıkra ya mizah katmak amacıyla Allah'ın hangi tarlanın onun olduğunu bilmediği vurgulanmaya çalışılsa da Yörük'ün bunu bir soğan ile yapması dikkate değerdir. Çünkü Yörük'ün bilinçaltında tarlasının nazardan/kötü ruhlardan korunması ve bunun sonucu olarak da bolluk-bereket umudu vardır.

Nazardan korunma yöntemlerinden biri de muska ya da tılsım denilen ve içinde büyüdüğüne inanılan yazıların yer aldığı nesnelere kullanılmaktadır. Soğan örneğinde olduğu gibi nazar değmemesi ya da herhangi bir fenalık gelmemesi istenen kişi, hayvan, ev ya da bahçeye asılan bu tılsımların kaynağı çok eskilere dayanmaktadır. Hayatı ve evreni anlama yolunda bilim ve teknolojinin olmadığı dönemlerde dünyayı büyü ve tılsımla anlamlandıran ilkel insanlardan günümüz modern insanına dek dönem dönem yasaklanmış olsa da bu inanış, bugün de varlığını hala korumaktadır (Yeşil, 2015: 53).

Tılsım/muska inancı, aşağıdaki Yörük fıkrasında da kendini göstermiştir:

Yörük'ün birisi Hasın Dağı'nda oturuyormuş. Orada Ahmet Hoca'nın yanına gelmiş. Yörük'ün iyi de bir iti varmış. Bu itle sağa sola çok gidermiş. Şu Alabaş'a kurşungeçirmez muskası yazdırayım, demiş. Hoca yok demiş her şeye yazılır da ite muska yazılmaz, demiş. Yörük, bir uyluk eti verdikten sonra kime olsa yazdırırım, demiş. Hoca eti duyunca gel yazıvereyim, demiş. Yazmış bir muska. Dışına göre de teneke kesmiş. Bunun kenarlarını lehimciye lehimlet demiş. Kozan'dan yukarda da meşhur Karakülah Hoca varmış. Yörük buraya konmuş. Bu hocaya da davara kurt girmez muskası yaptırayım demiş. Karakülah Hoca köpeğin boynundakini görünce "Koca Yörük bu ne köpeğin boynunda" demiş. Yörük, muska demiş. İte muska yazılmaz. Ben şeriat kesen bir hocayım, demiş. "Bir uyluk et verdim de yaptırdım onu ben" demiş Yörük. Hoca "Şu muskayı çıkar da bakayım" demiş. Muskayı okuyunca "Hoca benden derinmiş. Lehimlet geri as" demiş. Yalnız dememiş şunu yazmış diye. Yörük, yaylaya çıkmış. Şöyle davarı bir yörebe vurmuş. Muskanın gücünü denemek için Alabaş'a bir sıkayım demiş. Sıkmış, tepesi aşağı gitmiş köpek. "Ah hoca ah! Neyse verdiğim et de musmul değil mundar idi" demiş Yörük. Karakülah Hoca okuduğunda da muskada şöyle yazıyormuş:

Muska yazdım Yörük'ün itine

Karnım doydu etine

Muska itin neyine (Doğaner, 2014: 136).

Fıkra da Yörük, köpeğini ve davar sürüsünü gelebilecek tehlikelerden korumak amacıyla muska yaptırmak istemiş ve bunun için de bu işin ehli olarak nitelendirilen hocalara gitmiştir. Hocaların köpeğe muska yapılmayacağı yönündeki ısrarlarına rağmen Yörük, köpeğine "kurşungeçirmez" muskası yaptırmış ve bunu denemek için de köpeğini vurmuştur. Fıkra da muskanın işe yaramamasının nedeni olarak ise muskanın içine dua, ayet vs. yerine hocanın mizahi sözlerini yazması gösterilmiştir. Bunun yanında, muskaların nasıl yapıldığı ile ilgili bilgiler de fıkra da yer almaktadır. Buna göre muska yazıldıktan sonra tenekeden yapılan bir kılıfın içinde saklanmakta ve tehlikelerden korunmak istenen köpeğin boynuna takılmaktadır. "Davara kurt girmez" muskasının ise adı fıkra da geçmesine rağmen nasıl yapıldığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.7. Gelinlik Âdeti

Türk kültüründe “Gelinlik Âdeti” ya da “Gelinlik Etme” olarak bilinen geleneğe göre evin yeni gelini; başta kaynanası, kaynatası ve kocasından büyük erkek kardeşleri olmak üzere gelin geldiği ailenin bireylerinin yanında rahatça konuşamaz. Onların soru sormasıyla ancak alçak sesle veya işaretle konuşabilen gelinin bu durumu, bazı yörelerde “Söylenmezlik” olarak da bilinmektedir. Her ne kadar ilk çocuğu doğduğunda bozulmuş sayılsa da evin erkek bireylerine karşı gelinlik âdetinin ömür boyu sürdüğü de düşünülmektedir (Karaca, 2016: 121). Gelinlik âdeti, Kırgız folklorunda da canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Buna göre gelin, kaynatası ile kayınbiraderlerinden kaçınır ve hatta onlara adıyla dahi seslenemez (Yayın, 2008: 279).

İncelemeye aldığımız aşağıdaki Yörük fıkrasında da buna benzer bir geleneğin var olduğu görülmektedir:

Aydınlinın birisinin gelini, kayınbabasına söylenmezmiş. Akşam olmuş, hayvanlar birikmiş. Potlacı deve gelmemiş. Bir yerde potladı zahar, sabahınan arar buluruk, demişler. Sabah olmuş çoban davara gitmiş. Kayınbabası gelinine kızım sen şu tarafa, ben bu tarafa gidelim deveyi kim bulursa seslensin, demiş. Gelin yukardan çıkmış ki deve potlamış, potuğu emzirip oturuyor. Kayınbabasını nasıl çağıracağını düşünmeye başlamış. En sonunda “baba” diyemediğinden “Benimle evlenen adamın babası” diye çağırılmış (Doğaner, 2014: 141).

Fıkranın başında “Gelin, kayınbabasına söylenmezmiş” ibaresi ile gelinin kaynatasına dargın olduğu gibi bir izlenim verilmiştir. Fakat gelinin, kayınbabasına seslenmek hakkında tereddüt yaşaması ve “baba” kelimesi ile hitap edememesi, bu durumun eski bir Türk geleneğine yani gelinlik âdetine dayandığını bizlere göstermektedir.

2.8. Şeytanın Koyun/Keçi Sürüsüne Girememesi

Günümüzde bazı yörelerde şeytanın arkadaşı olduğuna inanılsa da koyun ve keçi, mübarek bir hayvan olarak kabul edilir. Eski Türklerce de kutsal sayılan koyun ve keçi, Hun döneminde korunma amacıyla yer-su iyelerine kurban olarak sunulurdu. Hunlar, ayrıca, kötü amaçlı büyülere karşı da koyun kemiklerini yol üzerine gömerlerdir. Koyun ve keçilerin boynuzları, günümüzde ise nazarlık olarak Anadolu’nun birçok yöresinde kullanılmaktadır (Çay, 1990: 62-64). Hatta günümüzdeki Varsak Yörükleri arasında, şeytanın koyun dışında her hayvanın suretine bürünebileceği inancı bile mevcuttur (Gökbek, 1998: 133).

Koyun ve keçinin, yaşamında büyük yer tutan Yörükler ile ilgi aşağıdaki fıkrada da aynı durum söz konusudur:

Şeytan, Yörüklerin en safı olarak gördüğü Honamlı’ya ortak çalışmayı teklif eder. Honamlı kabul eder. Birlikte yüz tane erkek davar alıp satalım, derler. Erkeçleri alırlar, yağmur yağmaya başlayınca bir mağaraya sürerler. Şafak vakti kalktıklarında Honamlı şeytanı kandırmak için ona içeri giren davarlarına bellik yaptın mı, diye sorar. Şeytan yok der. Şeytan, Honamlı’ya sen yaptın mı, der. O da ben yaptım, der. Sabahleyin mağaradan çıkan davarların kuyruğu gerisine bükük bükük çıkarsa bunlar benim, der. Şeytan aklından nasıl olsa yarısı da bana düşer diye geçirir. Bakarlar ki mağaradan çıkan erkeçlerin hepsinin kuyruğu gerisine bükük. İçindeki davarlardan birisinin kuyruğu aşağısına büküktür. Şeytan vay be, der. Yüz tanesinin bir tanesi bana düştü. Demek ki daha gözü açığına düşsem o bir tane erkeç de düşmezdi, der. Ondan sonra Yörük’ün içine şeytan bir daha girmeye cesaret edemez (Doğaner, 2014: 141).

Fıkrada şeytan, Yörük’ü kandırmaya çalışarak elindeki tüm sürüyü almaya çalışır. Fakat Yörük, şeytandan daha akıllı olduğu kanıtlayarak sürüsünü kurtarır ve şeytanın bir daha Yörük’ün yanına, dolayısıyla koyun ve keçi sürüsünün içine girmesine mani olur. Yörük tipinin kurnazlığını ifade etmek için anlatılan bu fıkra, aslında eski bir Türk inanışının izlerini taşımaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere şeytan, insanoğlunu kandırmak için her ortamda bulunabilir ve her insanın, her hayvanın suretine bürünebilir. Fakat bir tek koyun benzeri hayvanların şekline giremez. İncelememize esas olan fıkrada bu durumun, Yörük’ün kurnazlığı sayesinde gerçekleştiği bildirilse de aslında şeytan, inanış gereği koyun ve keçi gibi hayvanların yanına dahi yaklaşamaz.

3. Sonuç

İncelememiz neticesinde görülmektedir ki sosyokültürel hayatına paralel olarak Yörükler, çağlar boyunca babadan oğula, nesilden nesle aktardıkları bazı inanç unsurları ile birtakım âdetlerini başka anlatılarında olduğu gibi fıkralarına da aktarmışlardır. Bu inanç unsurlarından tabiat ile ilgili olanları nicelik olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim on iki ay, dört mevsim tabiatın bağrında yaşam mücadelesi veren Yörüklerin gerek tek geçim kaynağı olan hayvanlarına verimli otlaklar bulma gerek de sürekli çadırdaki yaşama mecburiyetinin getirdiği doğa ile başa çıkma zorunluluğu, anlattıkları fıkraların da tabiat ve tabiat unsurlarına dair bazı öğeleri içermesine zemin hazırlamıştır.

Halk takvimi ve halk meteorolojisi ile ilgili olan fıkralar, Yörüklerin yüzyıllar boyunca geliştirdikleri tabiat ile başa çıkma mücadelesinin bir yansıması olsa gerektir. Bunun yanında göç eyleminin nasıl, ne zaman ve hangi şartlar altında yapıldığını anlatan fıkralar da Yörüklerin göç kültürüne dair birtakım izler taşıması açısından önem arz etmektedir.

Yörük fıkralarının bir kısmı İslam öncesi eski Türk inanışlarından izler taşımaktadır. Şamanist ve animist dönemlerde ortaya çıkan bu inanışlardan su iyesine kurban sunma, Yörük fıkrasında bit öldürme eylemine dönüşmüştür. Ölünün ardından yapılan hayır uygulaması ise kuşlara saç olarak kendini göstermekte iken soğanın kötü ruhları kovması inancı da ayırt edici bir unsur şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunun millî kimlik özelliklerinden biri olan misafirperverlik ile eski bir Türk geleneği olan “Gelinlik Âdeti” de Yörük fıkralarına yansıyan ve bu şekilde sonraki kuşaklara aktarılan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında tılsım/muska inanışı ve Hızır inancı ile koyun/keçi hayvanının kutsallığını içeren fıkralar da Yörüklere ait anlatıların bu inanç unsurlarını ihtiva etmesi bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABALI, İ. (2016). "Mizah Teorileri Bağlamında Yörük Fıkraları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 9, S. 17, 113-132.
- BAYRAKTAR, Z. (2010). *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- BİRAY, N. (2013). "Bugün Hava Nasıl Olacak? Halk Bilgisine Dayalı Takvim ve Hava Tahmini: Kazak Türkçesi Örneğinde", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20, 2, 1-30.
- BORATAV, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- BORATAV, P. N. (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- BOYRAZ, Ş. (2010). "Nasrettin Hoca Fıkralarına Göre Türk Kimliğini Oluşturan Temel Nitelikler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 12, 81-88.
- ÇAY, A. (1990). *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri-I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇIBLAK, N. (2004). "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *TÜBAR*, S.15, 103-125.
- ÇOLAK, F. (2007). "Nasreddin Hoca'yla İlgili Bazı Anlatmalarda Mitolojik Unsurlar", *TÜBAR*, S. 22, 65-74.
- DAĞI, F. (2013). "Türk Fıkralarında Halk Hekimliği Unsurları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 2, S. 5, 117-129.
- DENİZ, T., Diker, O., Çetinkaya A. (2017). "Somut Olmayan Kültür Ögesi Olarak Yerel İklim Bilgisi ve Halk Takvimi: Safranbolu'da (Karabük) Bir Saha Araştırması", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 38, 205-226.
- DOĞAN, C. (2007). "Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağır lama", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 36, 27-44.
- DOĞANER, A. (2014). "Çukurova Bölgesi Fıkra Anlatma Geleneğinde Yörük Tipine Bağlı Fıkralar", *Route Educational & Social Science Journal*, 1 (1), 127-143.
- ELÇİN, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERGIN, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERÖZ, M. (1965). "Türk Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük-Türkmen Köyleri", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 6, 119-154.
- ERÖZ, M. (1991). "Yörükler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul.
- GÖKBEL, A. (1998). *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler Cilt-I*, Ankara: TTK Basımevi.
- KABAK, T. (2014). "Nasreddin Hoca Fıkralarında Türk Mitolojisinin ve Halk İnanışlarının İzleri", *Karadeniz*, S. 14, 140-156.
- KARACA, N. (2016). "Hayatın Eşik Durumu Bağlamında ve Sivas Evlenme Geleneğinde Gelin Kültü", *TÜBAR*, S. 40, 105-136.
- KILINÇ, N. (2010). *Antalya Yöresi Yörük Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış YL Tezi.
- OCAK, A. Y. (1985). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara.
- OKUŞLUK ŞENESEN, R. (2011). "Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri", *folklor/edebiyat*, C. 17, S. 66, 209-228.
- ÖGEL, B. (1998). *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖRNEK, S. V. (1995). *Türk Halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (1984). "Fıkra Tiplerinin Değişmesi", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, Ankara.
- SAKAOĞLU, S. (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- SEYİRCİ, M. (1994). "Batı Akdeniz'de Yörükler", *I. Akdeniz Yöresi Türk Topluluklarının Sosyo-Kültürel Yapısı Sempozyumu Bildirileri*, Antalya: Kültür Bakanlığı Yayınları, 191-198.
- TEZCAN, M. (1982). "Toplumsal Değişme ve Yaşlılık", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 15, S. 2, 169-177.
- TÜRKMEN, F. (2002), "Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi", *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, C. 2, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 367-375.

- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (1978), Ankara: Dergâh Yayınları.
- YALGIN, A. R. (1993). "Türkmen Oymaklarında Çadır", *İçel Dergisi*, 12-18.
- YAYIN, N. (2008). *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü-I*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- YAYIN, N. (2014). "İşlev Teorisi Bağlamında Nasrettin Hoca Fıkrası: Bana Görünme De...", *Ali Çelik Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 505-515.
- YEŞİLDAL, Ü. Y. (2017). "Yörük Zekâsı ve Yörük Fıkraları", 2. *Ulusal Yörük Türkmen Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 21-32.
- YILDIRIM, D. (1992). *Türk Dünyası El Kitabı/Edebiyat*, C.3, Ankara: TKAE Yayınları.
- YILDIRIM, D. (1998). *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YEŞİL, Y. (2015). "Muskanın Tarihsel ve İşlevsel Açından Değerlendirilmesi ve Bu Bağlamda Zeyneddin Baba Örnekleme", *Türkbilig*, S. 30, 49-58.
- ZARİPOVA ÇETİN, Ç. (2007). "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)", *bilig*, S. 43, 1-32.
- URL-1: <http://fikralarlatorbali.blogspot.nl/2008/12/demite-yol-yapm-ve-yrk.html>, Erişim Tarihi: 20/03/2018.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 06.03.2018 ✓Accepted/Kabul: 19. 11. 2018

DOI: 10.30794/pausbed.402424

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doğrucan, M.F. ve Hazar, Z. (2019). "Yapay Zekâçalışmalarında Dilsel Arka Plan ve Felsefe" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.159-167.

YAPAY ZEKÂÇALIŞMALARINDA DİSEL ARKA PLAN VE FELSEFE

Mehmet Fatih DOĞRUCAN*, Zuhâl HAZAR**

Özet

Yapay zekâ girişimi, yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra bilgiyi işleyerek sentezlenmiş olasılıklar zinciri yakalamak ve bilgi sistemlerine dayalı tercihler elde edebilmek için gerçekleşmiş bir çalışma türüdür. Yapay zekâ kavramının içeriğinde oluşan dilsel arka plan, tarihsel süreç içerisinde mantık, matematik, felsefe, linguistik sahalarının temel argümanlarını veri olarak kabul etmiştir. Yapay zekâ çalışmaları, laboratuvar imkanı olmayan formel ve bazen de sosyal bilimsel bu disiplinlerin laboratuvar imkanı yakalamalarını sağlamıştır. Makalemiz bu disiplinlerin ışığında yapay zekâ ve dilsel süreçler arasındaki ilişkiye, mantık, matematik, felsefe ve linguistik bağlamında bir göz atma amacı gütmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zekâ, Dil Felsefesi, İletişim Felsefesi, Dilsel Teoriler, Bilim Felsefesi, Epistemoloji, Mantık, Matematik.*

LINGUISTIC BACKGROUND AND PHILOSOPHY IN AI STUDY

Abstract

The artificial intelligence initiative is a type of work that has been carried out after the second half of the twentieth century in order to attain to probabilities chain synthesized by data processing and to obtain options based on data systems. In the historical process, the linguistic background of the concept of artificial intelligence has accepted the basic arguments of logic, mathematics, philosophy, and linguistic fields. Artificial intelligence studies have provided lab facilities for formal and sometimes social scientific disciplines which have not had it so far. In the light of these disciplines, our essay aims to take a closer look at the relationship between artificial intelligence and linguistic processes in the context of logic, mathematics, philosophy and linguistic.

Key Words: *Artificial Intelligence, The Philosophy of Language, The Philosophy of Communication, Linguistic Theories, The Philosophy of Science, Epistemology, Logic, Mathematics.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ANTALYA.
e-posta:mehmetfatihd@gmail.com (orcid.org/ 0000-0003-4578-7671)

**Doktora Öğrencisi,Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilimdalı, ANTALYA.
e-posta:zuhalakcicek@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-0278-772X)

GİRİŞ

Bu zamana kadar, bilgi ve türleri arasında yapılan kategorizasyon sürecinin en önemli boyutu, şüphesiz ki insan merkezli düşünüş biçimi olmuştur. Ancak insan akli kadar tasnifleyici bir mantık yürütme biçiminin, insan aklından bağımsız olarak var olup olamayacağı sorunu kategorik bilgi türleri açısından bilginin gideceği nokta, imkânı, kaynağı ve sınırları meselesidir. Başka bir deyişle epistemolojinin yeniden retro-perspektif biçimde ele alınıp alınamayacağı sorunudur. İnsan aklının dışında bir akıl silsilesi mümkün olabilir mi? İnsan aklından daha hızlı ve kuşatıcı bir bilgi ağı inşa edildiğinde, bu ağ, felsefe disiplininin yüzyıllar harcadığı epistemoloji kuramlarının üstüne çıkabilir mi? Şüphesiz ki insanlık âleminin ürettiği ve hafızaya aldığı bilgi türü, tecrübenin bedensel sensörler vasıtasıyla aklın işlemcisine yatırılması, orada depolanan ve işlenen bilgilerin bir araya gelerek tecrübeye dahi ihtiyaç duymaksızın, salt-mantıksal akıl yürütme biçimleriyle yeni bilgiler üretebilme safhasına geçişidir. Buna bağlı olarak bilgi edinme şeklimiz, epistemolojik açıdan insana ait bir sosyal bilimler sahasını, insansız düşünebileceğimiz yeni ilişkiler ağı içerisinde ele almamıza sebebiyet verecek kadar gelişmiştir. İnsan ve ortaya koyduğu bilgi türlerine bağlı olarak gelişen, hukuk, ahlak, sosyoloji, antropoloji, kültür vs. ne varsa olasıdır ki yapay zekâ, beşeri tüm ilimlerin benzerini inceleme sahasında zamanla kendilerine has yeni bilgi sistemleri ve alanları inşa edebilecektir. Öyle ki makinelerin doğasından kaynaklanan ve kendi aralarında oluşacak ilişki ağını inceleyecek olan insansız dijital bir sosyoloji ve onlara ait yepyeni bir kültür araştırmaları silsilesi mümkün hale gelebilir. Yapay zekâ, işin içine girdiği ve yaşamın temel ilkesi olan devamlılığını sağlama prensiplerini bir kod olarak hücrelerine işlediği anda, insan tarafından belirlenmiş pragmatizm sınırlarını, insanı devreden çıkartarak kendi başına belirleyebilir mi? Bu sınırları yeni bir dijital yararlılık ilkesi açısından çizebilir mi? İnsanlık âleminin bilgi türlerine açıklığını zaman zaman dizginleyen bilim ethosu, varlık olma iddiasını ortaya koyabilecek bir yapay zekâ karşısında nasıl bir hal alacak? En önemlisi varlık olmanın en belirgin tariflerinden birisi akısal melekelerle dayalı reflektir. Bu reflektif tavır ise her hal karşısında varlığın kendi devamlılığını sağlamaya yönelik evrim prensiplerine dayanmaktadır. Yapay zekânın geçireceği evrim ile birlikte kendi kendine öğrenme yoluyla elde edeceği bilgi birikimini, kendi varlığını korumak adına ele alıp almaması, buna dayalı reflektif geliştirip geliştirmeyeceği şimdilik bir bilim-kurgu meselesi gibi görünmektedir. Ama yine de skeptik insan doğasını meşgul edecek bir mesele olarak kaygı çekince gibi bir içtepi zihnimizi meşgul edecektir. Mesela bir yapay zekânın bilimsel ethos gereğince ortaya koyması gereken objektivizm ilkesi, onda, ürettiği bilgi türünün kendi devamlılığı açısından bir aidiyet bilinci inşa etmek zorunda kalmasıyla çelişecek mi? Örneğin insanın siyasal ethosu gereğince sahip çıkmak istediği maneviyatı ve kültürel inançları, alakasız şekilde bilimsel ethosu ve onun dayanağı olan objektivizmi, zaman zaman sakatlayabilmektedir (Merton, 2016, s.146). Bu türde bir sapmaya, yapay zekâ ve üreteceği bilgi türleri sebebiyet verebilecek mi? Aslında bu sorunun cevabı bilim dünyasının modellemeleri içerisinde yapay zekâ kavramına insani bir bakış atmakla mümkündür. İnsan ve sürat arasındaki ilişki, insanın zamana hükmetme çabası, en az tanrı kadar başı ve sonu hakkında fikri olmadığı bir sınırsızlık kavramını kontrol altına almaya ve ona hükmetmeye çalışma meselesidir. Şüphesiz ki insan kendi bedeninin ötesinde araçlar yaratarak süratini arttırdığı gibi, hızlı düşünme açısından da yaratacağı yeni makineler ile zamanı çoğaltma amacı gütmektedir. Elbette yukarıdaki sorulara cevap vermek şu an oldukça zordur. Ancak makalemiz, felsefe disiplinin temel kaygılarından olan anlam sorunuyla işe başlayarak, yapay zekâ ve anlamlandırma ilişkisini irdelemek ve bunun için dilsel süreçlere bakmak mecburiyetindedir. Yukarıda bahis konusu olan epistemik kaygılar dahi öncelikle dilsel durumu anlamakla vücut kazanacak ve belki de daha sonraki makalelerin konusunu felsefe disiplini açısından teşkil edebilecektir.

Bu makalede yapay zekânın dilsel olarak günümüzden felsefi anlamda yakın geçmişe doğru bir analizi yapılacaktır. Bu doğrultuda yapay zekâ üzerine psikoloji, matematik, neuroscience, etik, zihin felsefesi, mühendislik adına uzmanlarınca söylenecek çok şey olmasının yanı sıra bizim önceliğimiz yapay zekânın dilbilim, mantık, matematik bağlamında felsefi köklerine inmek olacaktır. Somut veriler üzerinden konuya giriş yapmak için zaman zaman Google Translate örneği üzerinden hareket edilecektir.

KISACA YAPAY ZEKÂ

Bilim dünyası inanılmaz bir hızla oluşturulan yeni modellemeler sayesinde her gün yeni keşiflere uyanırken artık hesap yığınları arasında kaybolmamak için insan zekâsının ötesinde bir zekâyâ ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde bu ihtiyaca yanıt verebilecek en büyük yardımcı ise yapay zekâ olmuştur. İyi bir çevirmenle yarışabilecek; iyi bir satranç ustasını elimine edebilecek ve hatta hesap ve olasılık alanında sekizyüz tane paralel işlemciyle aralıksız iki gün süren matematiksel işlemler sonucunda tam ikiyüz terabaytlık matematik ispatını yapabilecek kapasitede, görünürde bir “yeni zekâ” figürü kullanılır hale gelmiştir. Bilimde ve özelde, hayatın kendisinde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, günümüzde hemen her şeyin içine yardımcı rol alarak sirayet etmiş olan yapay zekânın, hızlı bir gelişim süreci yaşayan bilim dünyasının en büyük yardımcısı olduğu ve bu

yardımları özellikle en zeki insan topluluğunun zaman, deha ve dikkat gibi önemli unsurları bir arada tutsa bile yine de sonucuna ulaşmakta güçlük çekeceği türden sorunlarına çözüm getirebildiği gözlemlenmektedir. IBM'in insan beyni modellenmesi kullanarak ürettiği "Watson" isimli yapay zekâsı "bilişsel bilgi işleme tekniği"ni kullanarak yeni bilgiler ile eski bilgiler arasında köprüler kurmak suretiyle sürekli kendini geliştirmektedir. Bu yolla ("machine learning" natural language processing", "natural language understanding" ve "deep learning" esaslarına dayalı) gerçekten de bir insanın karar verme aşamasında iken geçtiği süreçleri taklit ederek yani önce gözlem yaparak, sonra da yaptığı gözlemleri yorumlayarak verdiği kararın doğruluk olasılığını belirlemekte ve sonuçta ilgili durum için doğru kararını ileterek sürecini tamamlamaktadır.

Teknik olarak kullanılmaya başlandığı 2014 yılından bu yana, tıptan açılığa kadar her türlü konuda dünya üzerindeki dijital kütüphanelerden, kendisine sunulan tüm dijital sayfalardan ve diğer örneklerden yola çıkarak cümle çözümlenmeleri yapmakta (sentaktik ve semantik) ve benzer anlamlara sahip olabilecek farklı sözcükleri tarayarak aynı konuya tekabül eden her bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedir. Tıp alanından örnek vermek gerekirse, bir hastanın kanser olup olmadığı yönünde yapılan araştırmada elde edilen bulgular Watson'a verildikten sonra, Watson, verili bilgileri elindekilerle kıyaslama esnasında hastanın yaşı, cinsiyeti, kan değerleri, yaşıdığı yer vb. bilgiler üzerinden kendi belleğinde kayıtlı olan diğer dillerde de olsa aynı semptomları ifade eden tümcelere göre yakın hikâye çözümlenmesi yapmakta; elde ettiği çıkarsamaları ve yaptığı olasılık hesaplamalarını, "doğal dil işleme" süreciyle sunmaktadır. Ancak semantik ve sentaktik açıdan doğal dil yasaları üzerinden işleyen sistem, insanın akıl varyantlarındaki kelime anlamlılığını dilsel açıdan dönüştüren ve kelimenin zamanla doğasını ve anlamını değiştirmeye, akıllar arası ilişki ve tecrübe ile muzaffer olan pragmatiks edimine henüz daha tam yeterliliğiyle sahip değil gibi görünmektedir. Zamanla kullanımsal açıdan anlam kaymasıyla değişim yaşıyan kelimelere veya farklı kelime bileşimlerinden yeni bir anlam ile bambaşka kelimeler üretmeye yapay zekânın yetip yetmeyeceği, kendi tecrübe verilerini dijital öğrenme ve uygulama yoluyla başarıp başaramayacağı şimdilik muğlaktır. Ancak yine de hataya yer vermeyecek kadar iyi işleyen bu sistem, bu doğrultuda doktorlara yeni kanser türleri ve bunlara rastlanma ihtimalleri dâhil olmak üzere birçok faydalı bilgi sağlamaktadır. Sadece tıp değil, sigortacılık, açılılık, danışmanlık, hukuk vb. örneklerle arttırılabilecek birçok teknik ve yaşamsal alanda ciddi yardımlar alınabilmektedir bu sistemden. Watson örneği üzerinden gitmiş olsak da otonom araçlar dışında kullanılan diğer başka bir yapay zekâ sistemi de sürücünün aracı kullanma şekline bağlı olarak aracın gösterge ekranında "Yorgunluk belirtisi algılandı. Bir kahve molası vermelisiniz ve dinlenmelisiniz." uyarısında bulunabilecek kadar gündelik hayatımızın içine yerleşmiş durumdadır. Bilim dünyasının hız kesmeden sunduğu bu çalışmalar neticesinde teknolojiye, özellikle savaşta ve sanayideki tüm gelişmeler artık birer yapay zekâ sistemi tarafından yönlendirilir duruma gelmiştir. Bunun yanı sıra gündelik hayatta sıklıkla çeviri yapmak için kullandığımız-ister bilimsel veya teknik, ister gündelik dil çevirisi olsun-özel bağlamda değerlendirmek gerekirse Google Translate, ilk kurulduğu zamandan bu yana yapay zekânın da katkılarıyla sürekli kendini geliştirmiştir. Çeviri hizmetinde, (Neural Machine Translation) nöralmakine çevirisi tekniği ile artık sözcük veya söz öbekleri değil, tüm cümlenin anlamına göre çeviri yapmaktadır (Aljazeera Turk, 2016). Büyük başarı olarak görülebilecek şey ise bu sistemde, şimdilik 104 dil içeren dilden dile çevirilerin bazılarında, ara yüz olmadan çevirilerin yapılabilmesidir. Yapay zekâ yukarıda bahsi geçen şekilde ele alındığında, oldukça iyi bir "yardımcı akıl" statüsünde değerlendirilebilir.

Yardımcı akıl statüsünde değerlendirilebilecek olan yapay zekânın bilgi işleme, değerlendirme, sonuç bildiriminde bulunma süreci, hangi alan olursa olsun, günümüz teknolojisinde "bilişsel bilgi işleme"ye dayalı olup, tek başına yapay zekâ diyemeyeceğimiz ve fakat yapay zekâyı oldukça ileriye taşıyan sistemler sayesinde geliştirilmiştir. Bu sistemler terimsel adlarıyla yani "machine learning" (ML), "natural language processing" (NLP), "natural language understanding" (NLU) ve "deep learning" (DL) olarak tanımlanacaktır bu makalede. Adı geçen bu sistemler, kendi aralarında bağlantılı olmalarının yanı sıra, yapay zekânın daha iyi işleyebilmesi için gerekli birer altküme ya da alt-sistem olarak görülmektedir. "Yapay zekâ" zekice şeyler yapabilen sistem olarak tanımlanırken; "ML" deneyimlerden öğrenen sistem, "NLP" dili işleyebilen sistem "NLU" dili anlayabilen sistemdir (Bausch, 2017). "DL" ise insanlara doğal geldiği şekilde bilgisayarlara ne yapması gerektiğini öğreten bir ML tekniğidir (Deep Learning, 2017). Bütün bunları algılayabilmek açısından elimizde somut bir gelişim örneği olarak bulunan Google Translate uygulaması üzerinden açıklamada bulunmak, bizim anlam laboratuvarımız açısından faydalı olacaktır.

ÖRNEKLEM ÜZERİNDEN YAPAY ZEKÂ VE DİLSEL ÇALIŞMALAR

Google Translate (makalenin devamında GT olarak anılacaktır), anlık çeviri esnasında kaynak metindeki cümlenin hem sentaktiğine hem de semantiğine odaklanırken dilbilim ve dil felsefesinde "pragmatiks" olarak tanımlanan yaklaşımları da sergilemeye çalışmaktadır. Bunu yapabilmek için kullanıcı üzerinden güncelleme talep etmekte ve bu yolla oluşabilecek anlam kaymalarını, değişikliklerini hafızaya alma çabası gütmektedir. GT,

öncelikle, kaynak metindeki cümlelerin sözcüklerini matematiksel yollarla sentaktik olarak vektörel bileşenlerine ayırmakta, daha sonra da sistem vektörel olarak ayrılmış bu sözcüklerin cümledeki görevine göre “dikkat” oranı belirlemekte ve nihayetinde amaç metinde kurulacak olan cümlelerin sözcük dizimini (genelde yüklem baz alınarak) tamamlamaktadır (Aljazeera Turk, 2016).

Sadece istenen dilde yapılmış çeviri yüzeye çıkarken, buzdağının altında entegre devrelerin, matematiksel modellerin, olasılık teoremlerinin, sentaksta mantıksal çıkarımların, semantikte ise amaçlanan metnin çeviri dilinde, elde edilebilecek yaklaşık kültürel anlam çıkarsamalarının ortak becerisi, en mümkün haliyle hedeflenmektedir. “Bunlar arasında en iyi ayrıştırma ağacını seçmek, cümlelerin meydana geldiği ortak duyuya ait dünya bilgisini hesaba katan semantik ve pragmatik analizlere bağlıdır” (Nilsson, 2010, s.534). Mükemmel çeviri standardına, insan çevirmenin, çeviri yapacağı iki dilin kültürüne aşına olduğu durumlarda dahi ulaşması zor iken GT, şimdilik aynı aileden diller bağlamında, insan çeviri becerisine, tabanında yatan dil, mantık ve matematik sayesinde ne çevirdiğini ve neden çevirdiğini önemsemeden (öyle olduğunu düşünmekteyiz) oldukça yaklaşmış durumdadır. Lakin daha önce de işaret ettiğimiz üzere pragmatiks sahasının tamamıyla insan zekâsının yorumsanabilir ve değışebilir doğası sebebiyle keskinleşmeyen veya keşfedilemeyen yasaları sebebiyle, bu saha çalışması devam etmektedir.

Bu sebeple, görünen o ki gelinen seviye, makine çevirisi üzerine çalışan bilim insanları için yeterli değildir çünkü elde etmek istedikleri doğal dil seviyesine henüz ulaşabilmiş değillerdir. Özeld e çeviri robotları için bakılsa da durum tüm yapay zekâ alanı için bir sorunsal olmaya devam etmektedir. Onlara göre, gramatik olarak bire-bir çevrilen basit bir cümlede bile zaman zaman mantıksal çıkarımdaki eksiklikler nedeniyle semantik problemler ortaya çıkabilmekte ve insan zekâsının gelişmişlik düzeyinin yarattığı pragmatiks çok kısıtlı kalmaktadır. “Örneğin, “Renksiz yeşil fikirler öfkeyle uyuyor.” cümlesinin gramatik olduğu düşünülebilir fakat saçma bir cümledir. Bir cümlelerin anlamını (ya da anlamsızlığını) mantıksal analizler yoluyla semantik seviye belirler. Örneğin, semantik analiz sonucunda bir fikir, hem “renksiz” hem de “yeşil” olamaz” (Nilsson, 2010, s.142). Diğer yandan çoğu zaman simgeleştirme yoluyla yoğun istiareler ve mecazlar içeren pragmatiks ediminin çeviri üzerinde rol oynayan boyutu, tercih edilen eş anlamlılar açısından problem yaratabilmektedir. Örneğin “Kızılar yüzdü ve yetmedi sayıları” dendiğinde, kızılar kelimesinin çağrıştırması gereken “sosyalistler” yerine doğrudan renk algısı ile allar veya kırmızılar çevirisiyle karşılaşılabiliyorken, ismin –di’li geçmiş zamanı olan “yüzdü” kelimesi fiilin –di’li geçmiş zamanı olarak algılanabilmektedir.

Aslında tam da burada dilsel işlevin ve dilin anlama yetisinin doğuştan mı (apriori) olduğu sonradan mı edinildiği (aposteriori) meselesi yeniden bir tartışma fitili olarak belirlemektedir. Bu bir yeti ise, genetik kodlar ile aktarılıyor oluşu ve her genetiğin aktarım sırasında tecrübe yoluyla gelişimi sonucunda bir sonraki aktarımı daha da evrimsel boyutta geliştirdiği fikri, dilsel işlevin ve kullanabilme kabiliyetinin apriori olması gerektiği ile sonuçlanmıştır. Günümüzde NLU ve NLP yardımlarıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılan dilbilim temelli problemin çözülebilmesi için, 1960’lı yıllarda Betram Raphael, “machine understanding” problemine odaklanmıştır (Nilsson, 2010, s.134). Bu yolla makine düşünerek, bilgileri toparlayarak, bu bilgileri hatırlayarak ve mantıklı yanıtları doğal dil formunda vererek işlemini sonuçlandırmış olacaktır. Günümüz yapay zekâ sistemleri üretilirken, Raphael’in 1960’lı yıllarda yaptığı çalışmalardan yararlanmıştır fakat aynı dönemlerde (yine 1960’lı yıllarda) yapay zekâ sistemleri için dilin çözülemez bir problem olarak kalacağını ünlü dilbilimci filozof Chomsky, görebilmiştir. “Chomsky’e göre dilbilimsel yetenek sonradan öğrenilebilir değildir, doğuştan olmak zorundadır. ... Chomsky, dili öğrenmek ve kullanmak için her insanın doğuştan “evrensel gramer”e sahip olduğunu (ya da bir tanesini yaratmak için gelişim mekanizmasına) iddia etmiştir” (Nilsson, 2010, s.40).

Chomsky gibi, dilsel problemin önüne geçilemeyeceğini iddia eden dilbilimcilerin haklılığını, yapay zekâ üzerine çalışanlar, henüz işin laboratuvarında iken zaten görebilmişlerdir ki dili en büyük sorunsallardan biri sayıp, 50’lerin sonundan itibaren bu düğümü çözmeye uğraş vermişlerdir. Makine yapımı doğal dili elde edebilmek için bilim insanlarının makine dili geliştirme çabaları, matematiksel fonksiyonlar (S-functions, recursive functions, S-expressions) ve mantık dilleri için kullanılan çıkarım kurallarına dayalı olarak iş gören sistemler üzerinde yoğunluk kazanmıştır. Özel olarak IBM 704 isimli bilgisayarda kurulu yapay zekâ için LISP programlama sistemi (dilbilim açısından önsel bir dil sayılmaktadır) Prof. J. McCarthy ve ekibi tarafından yazılmıştır. LISP programlama dili için hazırladıkları makalelerinde McCarthy ve ekibi bu dilin matematiksel ve mantıksal yolla açıklamasını yapmıştır: “S-fonksiyonların hesaba dayalı evrenselliği, temel fonksiyonlar ve kullanılan yüklemelerden ziyade çoklukla koşullu ifadelerle ve yinelemelere bağlıdır” (McCarthy vd.,1959, s.148).

Görünen o ki ilk yapay zekâ dili olan LISP, doğal dilden ziyade “evrensel dil” kapsamında ele alınmıştır. Bunun sebebi, 1950’li, 60’lı yıllara çok önceki dönemlerin “evrensel dil” arayışlarının sirayet etmiş olma olasılığında bulunabilir. Bilinmektedir ki tarih boyunca “evrensel dil” genel itibarıyla, matematik dili gibi evrensel karakteristiğe sahip olan bir dilin mantıksal çıkarımlarının doğal dilde yarattığı dönüşümler ile elde edilmeye çalışılmıştır. Birçok yerde evrensel dilin kusursuz olması gerektiği ima edilmektedir. Bu ima, tam yerini diller arası görev yürüten çeviri alanında bulur. İster LISP gibi bir sistemle, matematik dilinin mantıksal çıkarımlarından elde edilen İngilizce açılımlı bir bilgisayar (araç) dili olsun, ister iki doğal dil arasında yapılmış bir çeviri olsun; her hâlükârda amaçlanan metinde semantik sorunlarla karşılaşılabilir ve semantik sorunlar silsilesini aşmak isterken henüz pragmatiks sorunlar yumağıyla karşılaşmadan başarısız olabilir. Bilinmektedir ki insan çevirisi dışında kalan makine çevirileri (bilimsel temellere sahip) her dil için olmasa da birçok dilde çeviri yaparken ara dil kullanmaktadır. Bu ara dilin mükemmel olmadığı gerçekliğinden yola çıkarak diller arası çevirilerde bire bir eşdeğerliğin yakalanamayacağını tahmin etmek zor değildir dolayısıyla çevirilerde mükemmelliğe ulaşmak, elde edilen onca başarıya rağmen mümkün değildir. Pragmatiks sahası ise bu açıdan yasalarının olup olmadığı konusunda onlarca kültürel antropoloji çalışmasına maruz kalmakta ve dilsel bir üst-yapı ile belirlenip belirlenmediği hala daha araştırma konusu edilmektedir. Bu açıdan çeviri dilindeki mükemmellik, şimdilik çok da mümkün görünmemektedir. Aşağıdaki alıntıda, Walter Benjamin’in 1923’te yazdıklarından etkilenen Umberto Eco’nun çeviriler üzerine yaptığı yorum görülmektedir.

Çeviri sorununun kusursuz bir dili ima ettiği Walter Benjamin’in sezgisiydi: Amaç dilde kaynak dilin anlamları asla yeniden üretilmeyeceğinden, tüm diller arasında bir örtüşmenin var olduğu kabul edilmelidir. ... Bir A dili anlatımından bir B dili anlatımına geçmemizi sağlayacak (her ikisinin de bir üstdilsel C anlatımına eşdeğer olduklarına karar vererek) bir *tertium comparationis* olmalıdır. Ancak bu *tertium* olsa, kusursuz dil olurdu; bu dil yok ise demek ki her şey çeviri etkinliğinin bir koyutudur (Eco, 1995, s.341).

Bu açıdan yapay zekânın çeviri faaliyetinde yetkin olmasını sağlayacak olan akıl yürütme biçimleri, bir takım prensiplerin veya düşünme faaliyetini belirleyen yasaların üzerine oturtulmak zorundadır ki dilsel olarak düşünce sahasının yasalarının akıl veya madde kaynaklı olup olmadığı, apriori veya aposteriori olup olmadığı bugün bile tartışma konusuysen, bu faaliyete öncül yasaları koymak, felsefi bir sistemi örneklem alıp seçmekle mümkündür.

YAPAY ZEKÂDA DİLSEL ARKA PLAN

Kronolojik olarak çok geriye gitmeden önce, her ne kadar konuya, çeviri sorunu bağlamında yaklaşılsa da üretilmeye çalışılan veya ortak geçiş noktası olarak tasarlanan, doğal diller, evrensel diller, mükemmel diller bağlamında yapay zekânın bugün ulaştığı başarı, büyük mantıkçı, matematikçi ve dilbilimci filozofların kümülatif çabalarının eseri olarak görülebilir. Bugününü referans aldığımız yapay zekânın dünü için tarihsel açılımlar yapmaya, bu icadı biçimlendiren öncülleri belirginleştirmeye ihtiyaç vardır. Bugün makine dillerinde, birlikte kullanılan tüm mantık, matematik, linguistik ve felsefe gibi disiplinler üzerine çalışan bilim insanları, yapay zekâdan bağımsız veya sonucunda bunun ortaya çıkacağını düşünmeksizin akıl yürütme faaliyetlerinde bulunmuştur. Bilimlerin felsefeden ayrıştığı yıllarda, özellikle ondokuzuncu yüzyılın tamamı ile yirminci yüzyılın ilk yarısı dolaylarında, mantık, matematik, linguistik ve felsefe ya iç içe geçmiş ya da birbirine paralel olarak ivme kazanmış olup, nihayetinde aralarındaki bağ ayrılmaz bir hale gelmiştir.

Russell (*The Philosophy of Logical Atomism, 1918-1919*), mantıksal olarak kusursuz bir dilde, bir sözcenin sözcüklerinin tek tek, karşılık geldikleri olguların bileşenlerine karşılık gelmeleri gerektiğini animsatiyordu (birleştirme sözcükleri dışında). Russel’in Whitehead’le birlikte yazdığı *Principia Mathematica*’nın dili yalnızca bir sözdizim içeriyordu; ancak Russell, bir sözlüğün eklenmesiyle bu dilin mantıksal açıdan kusursuz olacağını belirtiyordu. ...Carnap (*De logische Aufbauder Welt, 1922-25*), bütün kavramların tek bir temel fikirler çekirdeğinden türetilbileceği bir nesnel ve kavramlar mantık sistemi kurmayı öneriyordu (Eco, 1995, s.308).

Carnap ve Wittgenstein’dan farklı olarak Russell ve Whitehead’in *Principia Mathematica* da ürettikleri dilin sözdizimsel durumu, matematik dilinin kendine has açılımları ile mantıksal argümantasyonun mükemmel uyumu sayesinde göze çarpmakta ve hatta yapay zekâ için yazılmış ilk dil olan LISP vb. programlama dillerinde de aynı sözdizimine rastlanabilmektedir. Bunun yanı sıra destekleyici olarak Russell’in *if...then* tarzı mantık gereçleri de kullanılmıştır. Öyleyse, adı geçen ve geçmeyen (makalenin özünden kopmamak için-mesela Frege ve Peano) filozoflar, pozitivist mantıkçılar, dilbilimciler ve matematikçiler hep birlikte tek bir amaca hizmet etmiş gibi görünmektedir: Evrensel karakteristiğe sahip bir bilimsel dil yaratmak...

Carnap ve Wittgenstein'in ideal dil hayaline oldukça yaklaşmış olan "Esperanto" dili "bilimsel dil" karakteristiğinden uzak, 1887 yılında L. L. Zamenhof tarafından "yapay ikinci uluslararası dil" olarak kurulmuştur. Bu dilin çalışma sistemi kavramlar üzerinden değil, kelime kökünden türetmeler üzerinden yürümekte olup, aynı aileden olan dilleri konuşanların ve yazarların bu şekilde net anlaşabilmesini sağlama amacını gütmüştür.

Doğal dillerde her içerik için, birbirine hiçbir biçimde benzemeyen sözlük birimler vardır. Bir rnek vermek gerekirse, İtalyanca ğrenen kişi dört değişik anlam için, *padre* (baba), *madre*(anne), *suocero* (kayınpeder), *genitori* (ebeveyn) gibi dört değişik sözcük ezberlemek zorundadır; Esperantoda *patr* kökünden (sözlük yardımı olmaksızın) *patro*, *patrino*, *bonpatro*, *gepatro*'u türetmek mümkündür (Eco, 1995, s.324).

Bu bağlamda ele alındığında özellikle Avrupa dilleri arasında optimum çevirideki başarisının yanı sıra, bu dil üzerine biraz çalışanın hemen zebileceđi (oldukça tanidik gelen) bir yapıya sahip olduğundan çok kolay yayılmıştır. "Esperanto, yapay uluslararası dillerin muhtemelen en başarılısıdır. Esperanto konuşanların sayısı 100.000'den fazladır. ... 30.000'den fazla kitap, Esperanto dilinde basılmıştır" (Encyclopædia Britannica, 2017). Esperantonun elde ettiği büyük başarıya rağmen hem ondan önceki yüzyıllar hem de günümüz dünyasında niyetler tamamen farklı olsa da sonuçta bu yapay diller üzerine uğraşanlar bir "evrensel karakteristik"e tutunarak mkemmell dil arayışı içerisinde olmuşlardır.

İlk bakışta Esperanto için göze çarpan özellik, aşağıdaki alıntıdan da görüleceği üzere dile ait terimlerin, kıyaslandığı diğer dillerin terimleriyle ortak köken üzerinden kolaylıkla kategorize edilebilmesi, bağdaştırılabilmesidir. Bir yapay zekâ ürünü eviri robotunun da dillerdeki terimler arasında kategorizasyon yaptıktan sonra ML ile baştan öğrenilmesi gereken terimleri öğrenerek kendini geliştirdiğini hesaba katarsak bu durumda Esperanto ile yakın duruş sergilediği iddia edilebilir.

(...) Esperanto'nun bir sözcükler listesi incelendiğinde herhangi bir Avrupa dilini konuşan kişinin şunu görecek olmasındı: (i) kendi dilinin terimleriyle özdeş ya da benzer oldukları için tanınabilir birçok terim; (ii) bir biçimde zaten bildiği öteki, yabancı terimler; (iii) ilk bakışta anlaşılmaz görünen ancak anlamı öğrenildikten sonra tanınabilir hale gelen bazı terimler ve son olarak (iv) *exnovo* (baştan, sıfırdan) ğrenilmesi gereken, bilinmeyen terimlerin sayısının önemli ölçüde azalmış olması (Eco, 1995, s.323).

Esperanto'dan önce, 1837 dolaylarında George Boole, Leibniz'in "characteristica universalis"inin bilmeden n ayak olduğu "nermeler mantığını" geliştirmiş, mantık ve olasılıklar alanında sağlam eserler vermiştir. Yapay zekâda ve bilgisayar bilimleri dünyasında (tabii ki matematikte) ok özel bir yere sahip olan bu mantık dili, bilgisayar dilinin anladığı şekle kolaylıkla dönüşebilmektedir. Bilgisayarın şimdilik en iyi anladığı dil (0,1) olan ikili sisteme, olasılık ve önermeler mantığı temelinde yardımları dokunmaya devam etmektedir. Daha ileri giderek denilebilir ki matematik genel itibariyle tüm evrenin ortak dili sayılmakta ve bu yüzden her yapay ve önsel dil tabanı ister doğal dil arayışı, ister köken dil arayışı, ister evrensel dil arayışı olsun ya da ister BASIC, FORTRAN, LISP, C++ gibi bilgisayar programlama dilleri olsun; matematikselidir. Bu iddiaya rağmen, zihinlerimizin hangi mantıksal yürütmelerle bunu yaptığı henüz açıklanamamıştır.

1845'te George Boole, *Investigations of the Laws of Thought*'u yayınlıyor ve bu incelemesinin amacının, uslamlamanın gerçekleştirildiği temel yasaları irdelemek olduğunu belirtiyordu; ayrıca, hepsi aynı zihin yasalarından köklerini almasalar, yeryüzündeki sayısız dilin nasıl olup da yüzyıllar boyunca birçok ortak özelliği koruduğunu kolaylıkla anlayamayacağımızı ortaya koyuyordu (II, 1) (Eco, 1995, s.308).

Bugünkü düzeyde yapay zekâ, ML ve DL ile tüm dillere yapay sinir ağları üzerinden ulaşarak ve insan zihninin çalışma prensiplerine yakın tekniklerle, ortak kavramlarımızdan yola çıkarak, sensrel bir tecrübe ediminin beslemesi yoluyla, hepimizin zihninde bulunan mantıksal eşdeğerlik tabanında belki de bizim bulamadığımız ama sezgisel olarak doğruluğunu algılayabildiğimiz dil gerçekliğini bulmamıza yarar sağlayabilir. "Doğal bir dilin terimlerinin bütün anlamlarının tanımlanabileceği ve insan ile makine arasında "anamlı" konuşmalar ya da makinelerin doğal dillere özgü çıkarsamalar geliştirmelerine elverecek kusursuz bir dil dş, ağdaş yapay zekâ araştırmalarında geri dönmektedir" (Eco, 1995, s.306).

Bir şekilde Rönesans'ta başlamış olan mkemmell dil arayışlarından etkilenen Leibniz'in, her ne kadar niyeti insanların aynılaşabileceğinden hareketle, bir din kalıbının eğer mkemmell ise tüm insanları bağlayabileceği düşüncesiyle, misyonerlik faaliyeti sayesinde dinin yayılmasını kolaylaştırmak olsa da onun *characteristica universalis* i, tamamen başka bir alana, hem de ağlar sonrası linguistik teorilere hizmet etmek için üretilmiş gibidir. Leibniz'in kavram göstergeleri yazısı da ayrıca kişiye kr bir hesaplama yönlendirmekte olup, Boole

mantığını incelemektedir. Leibniz'in "kör düşünce"si yine matematik temellidir. Bu yüzden ki bilgisayar bilimleri alanında hizmet verenler için tıpkı Boole gibi Leibniz de apayrı bir yere sahiptir.

Leibniz'in amacı, işlemsel kuralların kullanılan simgelere uygulanması aracılığıyla bizi bilinenden bilinmeyene götürebilecek cebir gibi bir mantık dili yaratmaktır. Nasıl bir denklemi çözerken bir alfabe harfinin hangi niceliği temsil ettiğini bilmek bizi ilgilendirmiyorsa, bu dilde de her aşamada simgenin neye gönderme yaptığını bilmek gerekli değildir. Leibniz'de mantık dilinin simgeleri bir fikri *göstermez, fikrin yerine geçer* (Eco, 1995, s.279).

Yukarıda verilen alıntıdan da anlaşılacağı üzere gerçekten de makine çevirilerinde, kaynak metinlerdeki sözcüklerin tek tek vektörlerle eşleşmeleri bize temelde Leibniz'in "characteristica universalis"ini ve ayrıca onu yaratırken esinlendiği kör düşünce (cebirsal bazda) fikrinin sağlamlığını anımsatmaktadır. Bu eşleşmenin pür hali Leibniz'de görülebilir: En basit örnekle, elindeki bir tümceyi sözcüklerine; bu sözcükleri de atomik olarak mantıksal çıkarımlarının yapılabileceği en pür hale kadar indirgemekte (analiz), eşleştirmesinde belirlediği sayıya tekabül etmesini sağlayarak matematiksel bir çıkarım (sentez) elde etmiş olmaktadır. Bu cebirsal dilin ayrıca bir de ispat yöntemi mevcuttur. Tersten hareketle matematiksel sonucun kesirli bir sayıya tekabül etmesi durumunda ise bazı kavramların birbirlerini içermeyişi dolayısıyla düşüncenin tutarsız olduğuna kanaat getirilmiş olur.

İnsan kavramını, geleneğe bağlı kalarak, rasyonel hayvan şeklinde böler ve oluşturucu öğeleri ilk terimler olarak düşünür. Örneğin hayvana 2 sayısını, rasyonele ise 3 sayısını verir. İnsan kavramı, 2×3 ya da 6 olarak dile getirilebilir. Bir önermenin doğru olması için şu gerekir: Özne-yüklem ilişkisi kesir ifadesiyle (S/P) dile getiriliyorsa, ilksellere ve bileşik terimlere tahsis edilen sayıların yeri değiştirilerek, öznenin sayısı yüklem sayısına tam olarak bölünebilmelidir. Örneğin, *bütün insanlar hayvandır* önermesi verildiğinde, bu önerme $6/2$ kesrine indirgenir ve sonucun yani 3'ün bir tam sayı olduğu görülür. Dolayısıyla önerme doğrudur. (Eco, 1995, s.272).

Bu yüzden ki Leibniz, yarattığı dilin çıkarımsal olarak büyük fayda sağlayacağını düşünerek, bu dilin tüm dünya üzerinde mükemmel bir çıkarım (felsefeciler için) ve iletişim (ortak dil konuşamayan ama coğrafya tanımaz matematikten haberdar olanlar arasında) dili olabileceğini iddia etmiştir.

Gerçek matematiksel simgeciliğin bulunuşu evrensel bir dil, bir *characteristica universalis* sağlayacak ve değişik inceleme dallarında bu dilin kullanımıyla insan bilgisi sınırsız olarak öyle bir yolda geliştirilecekti ki karşıt kuramlar için arı matematikte olduğunda daha öte bir yer kalmayacaktı (Copleston, 1991, s.164).

Leibniz'in, tasım kurallarına oldukça yakışan matematik gibi bir disiplinden hareket etmesi, yarattığı dili sınırlı olsa da mantık temelli bir felsefi dile yaklaştırmıştır. "Universal characteristic, tasıma çok benzer bir şeymiş gibi görünmektedir" (Russell, 2017, s.194). Leibniz'den sonra mantıksal dil üretme yolunda büyük gelişmeler sağlanmasına yardımcı olmuş Frege ve Russell gibi Wittengenstein da böyle bir dilin üretilmesi halinde çok anlamlılıktan uzak pür düşünce açılımlarının daha kolay ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir.

(...) öyle bir im dili kullanmalıyız ki aynı imi farklı simgelerde ve farklı tarzda imleyen imleri dışsal olarak aynı tarzda kullanmayarak, bu hataları dışarıda bırakabilirsin yani mantıksal dilbilgisine-mantıksal sözdizimine-boyun eğen bir im dili (3. 325). ... Tümce, gerçekliğin mantıksal biçimini gösterir. Onu serimler (4.121) (Wittgenstein, 1985, s.39-63).

Leibniz, "characteristica universalis" ile dil ve matematiksel mantık arasında bir köprü kurma çabasında, çağdaşı Locke (1634-1704), yine mantıksal kaygılarla dilde semantiğe yönelimi gerçekleştirmiştir.

Döneminin oldukça dar kapsamlı ve soğuk dilbilimsel çözümlerine karşın, Locke, dilbilimde mantıksal alt yapı arayışının tek başına eksik kalacağını görmüş, dolayısıyla "ide" yoluyla dilbilimde semantiğe, yani anlam-bilimsel analitik ve sentetik faaliyetine yönelmiştir. Bu ise eski ile yeni olanın uzlaşımında rol oynayan referans noktasının strüktürel sentaktik yerine, fonksiyonel semantikle karşılaşması anlamına gelmektedir (Doğrucan, Hazar, 2017, s.675)

Fonksiyonel semantik, günümüz yapay zekâ tabanlı dil çevirileri için oldukça önemli bir yere sahipmiş gibi görünmektedir. Yapay zekâ çeviri robotlarında, amaç metin odaklı, semantik doğruluk ve yerindelik, şu an aranan temel özelliklerden biridir. Locke'un sözcük atomculuğu düzeyinde kalan semantik kuramının yetersizliği, yapay zekânın dilsel gelişim sürecinde yarar sağlamıştır. Dilin kelimeler bazında bir araya gelerek, kelimenin semantik ve sentaktik yapısından taviz verdiği anlam kaymaları, aslında Locke döneminde de bir sorunsaldır ve Locke bunları

karmaşık ideler altında tasnifleme veya inşa etmeye çalışsa da karmaşık idelerin kategorizasyonu tümcesel olmaktan öteye gidememiştir. O sebeple pragmatiks Locke'un açıklayamadığı dilsel durumların açıklayıcısı olarak da düşünülebilir.

Birbirlerinin çağdaşı olan bu iki filozof, sadece felsefelerinde değil, dile bakış ve dili hayata aktarış çabalarında da birbirlerinden oldukça farklıdır. Locke'u Bacon'dan, Leibniz'i ise Lull'dan etkilenmiş görmekteyiz. "Bacon'a göre söylemler "halk tabakasının anlayışına göre düzenlenmiş olup, böylesine yanlış ve uygunsuz bir düzenleme zihni olağanüstü ölçüde engellemektedir" (Novumorganum, I, 43) .... Şu halde bilimsel olarak konuşmak isteniyorsa, dili tedavi etmek gerekmektedir" (Eco, 1995, s.213). Bacon'da, dilde kusur gibi görünen doğal dillerin anlam belirsizliği veya çok anlamlılığı problemi, kendisinden sonra gelen mantıkçı-matematikçiler, dilbilimciler ve filozoflar tarafından, farklı yollar denenmek suretiyle (ideler, evrensel karakteristikler, mantıkçı pozitivistlerce kurulmaya çalışılan ideal diller gibi) çözüm bulma çabası içinde yüzyıllar boyunca çalışılmıştır. Günümüz için konuşmak gerekirse, kusursuz doğal dil edimi için elde edilmeye çalışılan *ideal dil*, yapay zekâ tarafından en doğru çevirilerin yapılabilmesi için bir laboratuvar çalışması ortamında ortaya çıkarılabilir gibi görünmektedir.

ML, DL, NLP ve NLU bazında çalışan ve günden güne daha çok gelişen yapay zekâ donanımlı çeviri robotlarının, geldikleri noktadan geçmişlerine bakıldığında birçok farklı mantık- matematik tabanlı dilden bugüne gelindiği görülebilir.

Makale konusu olan dil bağlamı yapay zekâ, mantık, matematik, ortak akla uygun evrensellik bağdaşımı üzerinden ele alınmıştır. Aşağıdaki alıntıda da anlaşılacağı üzere, dil problematiğine aydınlanma çağı ve günümüz perspektifinden bakılması, dil felsefesine yeni bir yaklaşım alanı açabilir.

(...) bilgisayarlarla konuştuğumuz diller, önsel dillerdir; *Basic*'in ya da *Pascal*'ın sözdizimini düşünün. Bunlar basit ancak kesin bir sözdizimi sundukları için dil konumuna ulaşmayan sistemler olup, boş simgelerine ya da bağlantısız değişkenlerine atfedilen anlamlar açısından öteki dillerin asalakları olarak kalırlar ve büyük ölçüde, *if...then* gibi mantıksal bağlayıcılardan oluşurlar. Gene de değişik dillerin konuşucularınca eşit derecede anlaşılabilir olan evrensel sistemlerdir ve hatalara ya da çift anlamlılığa izin vermedikleri anlamında kusursuzdurlar. Doğal dillerin yüzeysel yapısına değil, olsa olsa bütün dillerde ortak varsayılan derin bir dilbilgisini dile getiren kurallara dayandıkları anlamında önseldirler. Felsefidirler çünkü mantığın kurallarına uygun olarak kurulan bu derin dilbilgisinin, gerek insanlarda gerek makinelerde ortak olan bir düşüncenin dilbilgisi olduğunu varsayarlar. Önsel felsefi dillerin iki temel sınırı bu diller için de geçerlidir: (i) kurallarını, birçoklarına göre, temellerini Hint-Avrupa dillerinin yapısı üzerine oturtan Batı uygarlığının geliştirdiği mantık üzerine kurarlar; (ii) dile getirebilecekleri şeyler sınırlıdır ve doğal bir dilin dile getirebileceği her şeyi dile getirmeye olanak vermezler (Eco, 1995, s.306).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dilsel manada arka plan gelişimini incelemek ve yapay zekâ çalışmalarının verileri sonucunda elde edilen bilginin kategorizasyon sürecine göz atmak, felsefe açısından yeni bir epistemoloji kuramı olduğu kadar, ontolojinin materyalistik veya idealistik süreçlerine yepyeni bir veri ortamını da katmak anlamına gelecektir. Bilim karşısında kendi sınırlarına aykırıymış gibi hapsedilen felsefe disiplini, yapay zekânın açtığı yeni sorgulamalar ve anlam arayışları sayesinde belki de pozitivistlerin arzuladığı türden bir bilim sınaması olarak kullanılmaktan daha fazla olarak, doğrudan bu sonuçların üzerinde spekülasyon yaparak kendi sınırlarının dışına tekrar ulaşabilir.

KAYNAKÇA

- Bausch, J. (2017). Artificial intelligence, machine learning, natural language processing — what's the difference?.
Erişim adresi: https://www.electronicproducts.com/Robotics/AI/Artificial_intelligence_machine_learning_natural_language_processing_what_s_the_difference.aspx
- Copleston, F. (1991) *Kıta Ussalcılığı Pascal, Spinoza, Leibniz*. Aziz Yardımlı (Çev.).istanbul: İdea.
- Deep Learning. (2017). Erişim adresi: <https://www.mathworks.com/discovery/deep-learning.html>
- Doğruca, M. F., Hazar, Z. (2017). Dilbilim, Yeni Mantık ve Kesinlik Anlayışı. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6/18, 673-683.
- Eco, U.(1995). *The Search For The Perfect Language*. James Fentress (Trans.). Massachusetts, USA:Blackwell
- Esperanto. (2017) Encyclopædia Britannica online içinde. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Esperanto>
- Google Çeviri Gelişti. (2016). Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/google-ceviri-gelisti>
- McCarthy, J., vd., (1959), RLE_QPR_053_XIII, pdf format
- Merton, R.(2016). Bilim ve Toplumsal Düzen. Bekir Balkız, Vefa Saygın Ögütü (Ed.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* içinde (s. 142-156). Ankara: Doğu-Batı
- Nilsson, N. J. (2010). The Quest For AI- A History Of Ideas And Achievements. Erişim adresi: <http://ai.stanford.edu/~nilsson/> (Özgün eser 2009 tarihlidir)
- Russell, B. *A Critical Exposition Of The Philosophy Of Leibniz*, Erişim adresi: <http://www.archive.org/details/cu31924052172271>
- Wittgenstein, L. (1985). *Tractatus Logico-Philosophicus*, Oruç Aruoba, (Çev.).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 07.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 22.11.2018

DOI:10.30794/pausbed.421510

Araştırma Makalesi/ Research Article

Şahin. M. (2019). "Kripto Para Yeni Bir Vergi Sığınağı mı? Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Temelinde Bir Değerlendirme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.169-181.

KRİPTO PARA YENİ BİR VERGİ SİĞINAĞI MI? BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDEKİ GELİŞMELER TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammet ŞAHİN*

Özet

Vergi sığınakları konusu maliye literatürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Mükelleflerin vergi yükümlülüklerini asgari düzeye indirmek amacıyla kullanabildikleri vergi sığınakları, Bitcoin benzeri kripto paraların ortaya çıkmasının ardından yeni bir boyut kazanmışlardır. Zira vergi sığınaklarının açıklanmasındaki klasik yöntem, vergi mükelleflerinin özellikle kıyı ötesi finansal işlemler aracılığı ile vergiden kaçınma fiilini gerçekleştirmeye çalıştıkları yönündeydi. Ancak Bitcoin ve benzeri kripto paraların anonim olma ve takibinin güçlüğü gibi faktörler bakımından elverişli bir vergi sığınağı olma potansiyeli taşımaları, son zamanlardaki tartışmaların ana ekseninin kıyı ötesi finansal işlemlerden bu sanal paralara doğru kayması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmanın amacı kripto paraların bir vergi sığınağı alternatifi oluşturup, oluşturamayacakları yönündeki tartışmalara açıklık getirmektir. Çalışmadan elde edilen temel sonuç; gerekli regülasyonlar yapılmadığı takdirde, gizlilik derecesi yüksek olanları başta olmak üzere, kripto paraların vergi kaçakçılığı ve diğer ekonomik ve mali suçlar için elverişli bir alan oluşturma riski taşıdıkları yönündedir.

Anahtar Kelimeler: *Bitcoin, Kripto Paralar, Blok Zinciri, Monero, Zcash, Vergi Sığınakları.*

IS CRYPTO CURRENCY A NEW TAX SHELTER? AN EVALUATION BASED ON DEVELOPMENTS IN INFORMATION TECHNOLOGIES

Abstract

Tax shelters have an important place in the finance literature. The tax shelters, which taxpayers can use to minimize their tax liabilities, have gained a new dimension after the emergence of Bitcoin-like crypto currencies. This is because the classical method of explaining tax shelters had been that taxpayers are trying to realize tax evasion by means of especially offshore financial transactions. However, the fact that Bitcoin and similar crypto currencies have the potential to be a convenient tax shelter in terms of factors such as anonymity and the difficulty of following has resulted in the shift of the main axis of the recent debate from this offshore financial transaction to this virtual currencies. The purpose of this study is to clarify the arguments that whether crypto currencies can create a tax shelter alternative. The main result obtained from the work is that if the necessary regulations are not going to be made, crypto currencies, especially those with a higher level of confidentiality, have risk of creating a favorable area for tax evasion and other economic and financial crimes.

Keywords: *Bitcoin, Crypto Currencies, Blockchain, Monero, Zcash, Tax Shelters.*

*Dr., Öğr., Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, GÜMÜŞHANE.
e-posta: sahin@gumushane.edu.tr (orcid.org/0000-0002-1490-8947)

1. GİRİŞ

Bilgi-iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, sosyo-kültürel yaşamı etkilediği gibi iktisadi ve mali uygulamaları da hızla dönüştürmektedir. Yaklaşık olarak 4000 yıllık bir geçmişi olan bu teknolojiler, özellikle 20. ve 21. yüzyıllarda büyük bir atılım gerçekleştirmiş ve önceden yalnızca hesaplama veya savunma amacıyla kullanılırken, günümüzde ise gerek küresel ekonominin bütünü, gerekse de ulusal ekonomilerin her biri içerisinde önemli bir paya sahip olmaya başlamışlardır. Bu ilerlemenin günümüzdeki en popüler boyutlarından biri ise Blockchain (blok zinciri) uygulamalarıdır. Bilgisayar yazılımları aracılığıyla gerçekleştirilen Blockchain uygulamaları, merkezi olmayan bir ağ sistemi içerisindeki kişiler arasında, anonim olma özelliği yüksek olan işlemlerin yapılabilmesini sağlamaktadır. Öyle ki bu uygulamalar ile finansal veya finans dışı birçok işlemin gizlilik içerisinde gerçekleştirilebilmesi mümkün olabilmektedir.

Blockchain uygulamalarının en bilinenlerinden biri ise kripto para madenciliği adı verilen sanal para yaratma işlemleridir. Başlangıçta Bitcoin adlı paranın oluşturulması ile başlayan kripto para madenciliği, günümüzde 900'den fazla kripto paranın işlem gördüğü ve piyasa değeri 270 milyar doları aşan görece büyük ölçekli bir pazarın ortaya çıkması ile varlığını devam ettirmektedir. Bitcoin ve diğer kripto paraların giderek yaygınlaşması ve gerek basın-yayın organlarında, gerekse de farklı toplum kesimlerinde ilgi gören bir konu haline gelmesi bu paraların regülasyonu ve vergilendirilmesi ile ilgili önlemlerin acilen hayata geçirilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu doğrultuda birçok devlet harekete geçmiş ve kripto para uygulamalarına hukuki bir çerçeveye kazandırma konusunda çeşitli adımlar atılmıştır. Ancak tüm bu düzenleme çabalarına karşın kripto paraların bir tür vergi sığınağı olarak kullanılması riskinin tamamen ortadan kaldırılabildiği de söylenemez. Zira kripto paralar kendine has bazı özellikleri ile (anonim olma, gizlilik, yapılan işlemlerin takibinin güçlüğü vb.), vergi sığınağı olma konusunda önemli bir potansiyele sahip görünmektedirler.

Bu çalışmada, Blockchain teknolojisi ve buna bağlı olarak da kripto para madenciliğinin vergi sığınağı olma potansiyeli ele alınmaktadır. Böylece çalışma ile kripto paraların bir tür vergi sığınağı olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalarına açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır.

2. BİLGİSAYAR TEKNOLOJİLERİNDEKİ İLERLEMELER VE EKONOMİDE DİJİTALLEŞME SÜRECİ

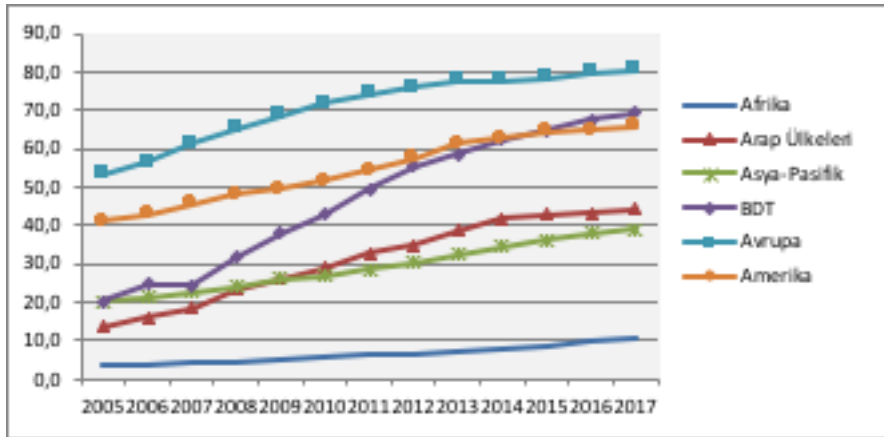
İnsanlığın bilgi teknolojilerine olan ilgisi oldukça eski tarihlere dayanır. Bundan 4000 yıl kadar önce icat edilen abaküs, bilgisayarların atası olarak kabul edilmektedir. Bu buluşun ardından yaşanan uzun bir sessizliğin ardından, Aydınlanma Çağı'nın getirmiş olduğu düşünsel zenginliğin de bir sonucu olarak, yeni buluşlar gündeme gelmiş ve 17-19. yüzyıllar arasındaki dönemde Blaise Pascal, Gottfried Leibniz ve Charles Babbage gibi Avrupalı mucitler çeşitli hesap makinesi denemelerinde bulunmuşlardır (Pfaffenberger, 2002: 31-36). Fakat günümüzdeki anlamıyla bir bilgisayarın ilk örneklerini geliştirebilmek ancak 20. yüzyıldan itibaren mümkün olabilmektedir. Bu süreçte İkinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası niteliğindedir. Savaş sırasında Alman şifreleme makinesi Enigma'nın ürettiği kodların kırılmasını sağlayan buluşları ile İngiliz matematikçiler Alan M. Turing ve Gordon Welchman bilgisayar teknolojisine yeni bir boyut kazandırmışlardır (Gladwin, 1997: 209-214). Savaş sonrası dönemin ilk önemli gelişmeleri ise savaş sırasında askeri amaçlarla tasarlanan ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Computer) ve EDVAC (Electronic Discrete Variable Automatic Computer) adlı bilgisayarların kullanılmaya başlanmasıdır. Bunlardan ENIAC büyük bir alanı kaplaması ve yalnızca çok temel hesaplamaları yapabilmesine karşın günümüz entegre bilgisayar sistemleri açısından büyük bir öneme sahiptir. EDVAC ise ilk kaydedilebilir programın çalıştırılabilmesini sağlamıştır (O'Regan, 2016: 60-63).

Abaküsün icadından günümüze kadar geçen süreçte bilgisayar teknolojileri büyük bir ilerleme göstermiştir. İçinde bulunduğumuz zaman dilimi bilişim teknolojilerinin hızla geliştiği ve ekonomik aktivitelerin giderek dijital ortama taşındığı bir döneme karşılık gelmektedir. 1980'lerin ortalarından itibaren *kişisel bilgisayarların (PC)* kullanımı ile başlayan bu süreç, 1990'lı ve 2000'li yıllarda ekonomik yapıları da dönüştürerek ivme kazanmıştır (Malecki ve Morisset, 2008; Ayres ve Williams, 2004). Bugünün ekonomisini betimlemek için *bilgi ekonomisi, yeni ekonomi, dijital ekonomi* yada *internet ekonomisi* gibi terimler kullanılmaktadır. Castells (2008: 621-632) günümüz toplumlarına *ağ toplumu* ismini vererek bilgi-iletişim sistemlerindeki ilerlemelerin ekonomik ve sosyolojik yapıda meydana getirdiği etkiye vurgu yapmaktadır. Friedman (2006: 20-21) ise dünyanın, ana belirleyicilerinden biri bilgi-iletişim teknolojileri olan bir *Küreselleşme 3.0* sürecinden geçtiğini dile getirmektedir. Ona göre küreselleşmenin bu yeni versiyonu daha öncekilerden farklı olarak yalnızca ülkeleri veya büyük şirketleri değil, sıradan insanları ve küçük şirketleri de küreselleşme sürecine dahil etmekte ve onlara, bilişim teknolojilerindeki yetkinlikleri ölçüsünde zenginleşme fırsatı sunmaktadır. Böylece bilgi çağında ekonomilerin belirleyici unsuru gitgide sanayi devrimi sonrasının geleneksel endüstrileri olmaktan çıkmaktadır. Bu çağın başarılı girişimcilerinin önemli bir kısmı

sahip oldukları ekonomik gücü büyük ölçüde bilgi-iletişim teknolojilerindeki becerilerinden elde etmektedirler¹ (Drucker, 1993: 254-255).

Dijital dönüşümün başlıca göstergelerinden biri dünyanın en büyük ekonomisi olan Amerikan ekonomisinin yaşamış olduğu yapısal değişimdir. 1980'lere kadar Amerikan ekonomisi denilince akla gelen başlıca üretim dalları ülkenin kuzeyinde, ABD-Kanada sınırında toplanmış olan ve özellikle de Detroit çevresinde yoğunlaşma gösteren otomotiv ve demir-çelik gibi geleneksel sanayilerdi. Literatürde *imalat kuşağı* (*manufacturing belt*) olarak adlandırılan bu bölgedeki ekonomik güç, son 30-40 yılda gerileme göstermiş ve bölge adeta bir *pas kuşağına* (*rust belt*) dönüşmüştür. Buna karşın aynı dönemde ekonomik gücün merkezi *sun belt* (*güneş kuşağı*) adı verilen güney eyaletlerine kaymış ve California eyaletindeki *Palo Alto* (*Silikon Vadisi*) gibi bilişim merkezleri yeni ekonomik yapılanmanın merkezi güçlerinden biri haline gelmişlerdir (Storper ve Scott, 2009: 158-161; Castells, 2008: 78-88).

Benzer bir durum diğer ekonomiler için de geçerlidir. Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere küresel ekonominin önemli bir bölümünde bilgi-iletişim teknolojilerinin ağırlığı gün geçtikçe artmaktadır. 2018 yılı itibari ile dünyanın en değerli 5 markasının tamamı bilişim ve iletişim alanlarında faaliyet gösteren şirketlerden oluşmaktadır. Bunlardan Amazon 150,8 milyar dolar, Apple 146,3 milyar dolar, Google 120,9 milyar dolar, Samsung 92,2 milyar dolar ve Facebook da 86,9 milyar dolar marka değerine sahiptirler (Brand Finance, 2018: 8-9). UNCTAD (2017: 16) verilerine göre yaklaşık olarak 100 milyon kişinin istihdam edildiği Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT) üretimi sektörünün küresel GSYİH içerisindeki payı %6,5 seviyesindedir. BİT hizmetlerinin küresel ticaret hacmi ise 2010-2015 yılları arasında %40 oranında artış göstererek 2,5 trilyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika BİT hizmetleri ihracatında önde gelen bölgelerdir. Öyle ki küresel BİT hizmetleri ihracatının üçte ikisinden fazlası bu üç kıtada yer alan 10 ülke (sırasıyla İrlanda, Hindistan, Hollanda, ABD, Almanya, İngiltere, Çin, Fransa, İsveç ve İsviçre) tarafından gerçekleştirilmektedir (OECD, 2017: 127). Bilgi-iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler bilgisayar kullanımını da giderek yaygınlaştırmaktadır. Bilgisayar sahibi olan ailelerin tüm aileler içerisindeki oranı Avrupa kıtasında %80'i, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde %70'i ve Amerika kıtasında da %65'i bulunmaktadır (ITU, 2017a). Şekil 1'den de görüleceği üzere bu alandaki artış eğilimi Afrika kıtasında görece sınırlı bir düzeyde kalmakla birlikte tüm ülke grupları için geçerlidir.

Şekil 1: Bilgisayarı Olan Ailelerin Tüm Ailelere Oranı (%)

Kaynak: ITU, 2017a

3. İNTERNET EKONOMİSİNİN YÜKSELİŞİ

Ekonomideki dijitalleşme sürecinin bir sonucu olarak internet kullanımında da hızlı bir artış yaşanmaktadır. 2005 yılında 1 milyar olan internet kullanıcısı sayısı 2017 yılına gelindiğinde 3,5 milyarı geçmiştir (Statista, 2018a). Bu ise oransal olarak %350'yi aşan bir yükseliş ifade etmektedir. İnternet kullananların toplam dünya nüfusu içerisindeki payı ortalama %48 seviyesinde iken bu oran gelişmiş ülkelerde %81'i bulunmaktadır. Gençlerin internet kullanımı diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir. Bu alanda %70,6 olan dünya ortalaması gelişmiş ülkelerde %94,3'e ulaşmaktadır. Erkeklerde internet kullanımı %50,9, kadınlarda ise %44,9'dur. Gelişmiş ülkelerde bu değerler sırasıyla %82,2 ve %79,9 düzeyindedir (ITU, 2018).

¹ Bill Gates, Steve Jobs, Mark Zuckerberg ve Elon Musk gibi girişimciler buna örnek olarak gösterilebilir.

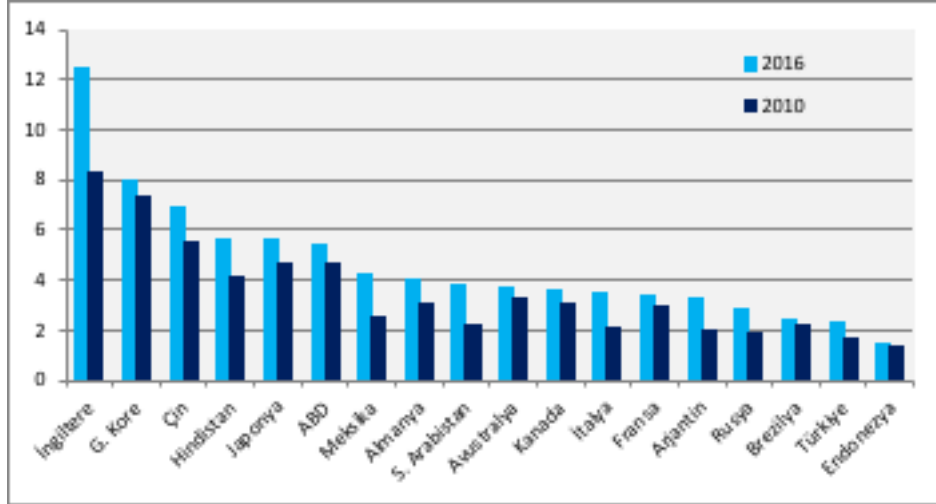
Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) internet kullanımının en yaygın olduğu ülkedir. BAE vatandaşlarının yaklaşık olarak %99'unun internet kullanıcısı olduğu tahmin edilmektedir (Stevens, 2017). Toplam kullanıcı sayısı bakımından ise en yüksek değer Çin'e aittir. Çin'deki internet kullanıcısı sayısı 700 milyon kişiyi aşmış durumdadır. Bu ülkeyi yaklaşık olarak 330 milyon kişi ile Hindistan ve 240 milyon kişi ile de ABD takip etmektedir (UNCTAD, 2017: 19). Bölgelerin toplam internet kullanıcıları içerisindeki payına bakıldığında ise Asya kıtasının belirgin bir ağırlığa sahip olduğu görülür. Bu kıtanın internet kullanıcıları içerisindeki payı %48,7 düzeyindedir. Avrupa kıtası %17 ile ikinci, Afrika kıtası da %10,9 ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Buna karşın her bir bölgedeki kullanıcı oranlarında ise %95 oranı ile Kuzey Amerika ilk sırada yer almaktadır. Kuzey Amerika'nın ardından %85,2 ile Avrupa ve %68,9 ile de Okyanusya kıtaları gelmektedir (Internet World Stats, 2017).

Son yıllarda kullanıcı sayısının yanı sıra internet domain adreslerinde (web sitelerinde) de belirgin bir artış yaşanmaktadır. Dünyada '.com' uzantılı ilk internet adresi 1985 yılı Mart ayında ABD'de oluşturulmuş, 100. domain adresinin kurulması 1987 yılı Kasım ayında gerçekleşebilmiştir (ITIF, 2010: 4-5). Bugün ise web sitelerinin sayısı yaklaşık olarak 966 milyona ulaşmıştır (Smith, 2017). Gerek internet kullanıcı sayısında, gerekse de web sitelerinde meydana gelen bu artışta mobil teknolojilerin önemli bir etkisi vardır. 2005 yılında 2,2 milyar olan mobil telefon (cep telefonu) aboneliği sayısı 2017 yılında dünya nüfusunu da aşarak 7,7 milyara yükselmiş, aynı dönem içerisinde sabit telefon aboneliği sayısı ise 1 milyar 240 milyondan 970 milyona gerilemiştir (ITU, 2017b: 5-8). Böylece bireylerin iletişim tercihlerinin giderek akıllı telefon adı verilen mobil aygıtlara yönelmesi internete erişimi kolaylaştırmış ve web uygulamalarının kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Elektronik ticaret (e-ticaret) ve sosyal medya ağları, internet kullanıcılarının en fazla rağbet gösterdiği kullanım alanlarının başında gelmektedir. Küresel e-ticaret hacmi 2017 yılında bir önceki yıla göre 400 milyar dolar artış göstererek 2,3 trilyon dolara yükselmiş olup, bu rakamın 2021 yılında 4,5 trilyon dolar seviyesine ulaşması beklenmektedir (Orendorff, 2017). Çin 682 milyar dolar ile en büyük e-ticaret pazarına sahiptir. Çin'in ardından 438 milyar dolar ile ABD ve 196 milyar dolar ile de İngiltere gelmektedir (Ecommerce Foundation, 2017). E-ticaret yoluyla gerçekleştirilen satışların toplam satışlar içerisindeki payının en yüksek olduğu ülke ise İngiltere'dir. Bu ülkede tüm satışların %23'ü internet üzerinden gerçekleşirken, Almanya %11,7 ile ikinci ve Avustralya da %8,9 ile üçüncü sırada yer almaktadır (BCG, 2016: 9).

Aynı şekilde sosyal medya kullanımında da günden güne bir artış söz konusudur. 2018 yılı Ocak ayı verilerine göre toplam sosyal medya kullanıcısı sayısı 3,2 milyar kişiye (dünya nüfusunun %42'si) ulaşmıştır. Bunun yaklaşık olarak 3 milyarı akıllı telefonlar aracılığıyla sosyal medya uygulamalarına erişmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal medya kullanımına ayrılan zaman daha yüksektir. Filipinler, Brezilya, Endonezya, Tayland, Arjantin, Mısır, Meksika ve Nijerya gibi gelişmekte olan ekonomilerde insanlar bir günde ortalama 3 saatten daha uzun bir süre sosyal medya uygulamalarında vakit geçirmektedirler. Buna karşın Japonya, Güney Kore, Almanya, Hollanda ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde ise bu süre 1,5 saatin altında kalmaktadır (We Are Social, 2018). Sosyal medya alanında en yoğun ilgi gören uygulama Facebook'tur. 2017 yılı sonu itibari ile Facebook kullanıcılarının sayısı 2,1 milyarı aşmıştır. 1,5 milyar kişi ile Youtube, 1,3 milyar kişi ile WhatsApp, 800 milyon kişi ile Instagram ve 330 milyon kişi ile de Twitter önde gelen diğer sosyal medya ağlarına örnek olarak gösterilebilir (Statista, 2018b).

Bunların yanı sıra finansal işlemler, bilgi paylaşımı, eğlence, reklamcılık, haber, araştırma vb. birçok alanda da internet teknolojilerinden yoğun bir şekilde yararlanılmasına bağlı olarak, internetin ekonomi içerisindeki payı gün geçtikçe büyümektedir. İnternete dayalı ekonomik faaliyetlerin GSYİH içerisindeki payı 2010-2016 yılları arasında gelişmiş ülkelerde %4,3'ten %5,5'e, gelişmekte olan ülkelerde de %3,6'dan %4,9'a yükselmiştir. Bu oran 2016 yılı için İngiltere'de %12,4, Güney Kore'de %8 ve Çin'de de %6,9'u bulmaktadır (BCG, 2016: 8-9). İnternetin ulusal ekonomiler içerisindeki ağırlığını Şekil 2'den görmek mümkündür. Buna göre başta İngiltere olmak üzere önde gelen ekonomilerin tamamında internet ekonomisinin GSYİH içerisindeki payı artış eğilimi sergilemiştir.

Şekil 2: İnternet Ekonomisinin GSYİH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: BCG, 2016: 8-9

4. BİLİŞİM UYGULAMALARINDA YENİ BİR BOYUT: BLOCKCHAIN TEKNOLOJİSİ VE KRİPTO PARALAR

Blockchain (blok zinciri) sözcüğü günümüz bilgisayar uygulamalarında sıklıkla duyulan bir kavram haline gelmiştir. Aslında çeyrek yüzyıldan daha uzun bir geçmişi olan bu teknolojinin popülerlik kazanması, 2008 Küresel Finans Krizi sonrası dönemde ortaya çıkan *Bitcoin* ve benzeri *kripto paraların* yaygınlaşması ile mümkün olabilmektedir. Stuart Haber ve W. Scott Stornetta tarafından *zamanı damgalamak (time-stamping)* mottosu ile kaleme alınan bir çalışmanın Blockchain teknolojisinin öncüsü olduğu kabul edilmektedir (Haber ve Stornetta, 1991). Bir dizi işlemin kronolojik bir şekilde sıralanması konusuna odaklanılan bu çalışma, Bitcoin uygulamalarında da önemli bir yere sahip olan *kriptografi (şifreleme)* teknolojisine yönelik temel dokümanlardan biri durumundadır (Hays, 2018). Ancak Blockchain teknolojilerinin finansal alana uygulanması meselesi söz konusu olduğunda öne çıkan asıl çalışmanın Satoshi Nakamoto² tarafından kaleme alınan bir metin olduğu söylenebilir (Nakamoto, 2008). Zira *denkler arası (peer to peer)* elektronik para aktarımı olarak adlandırılan bir sistemin teorik temellerini ortaya atan çalışma, başta Bitcoin olmak üzere birçok kripto paranın oluşturulabilmesini mümkün kılmıştır.

Merkezi olmayan (decentralized) bir ağ yapısı mantığına dayanan Blockchain teknolojisi, başta finans olmak üzere birçok alanda banka ve benzeri araçlara gerek kalmaksızın işlem yapabileme amacını taşımaktadır (Raval, 2016; Swan, 2015). Bu teknoloji özünde; merkezi müdahalelerden (veya ağın dışındaki her türlü insan müdahalesinden) arındırılmış kripto paralar, internet temelli akıllı sözleşmeler ve elektronik ortamda oluşturulmuş akıllı mülkiyet yapıları gibi uygulamaları içermektedir. Bunların yanı sıra Blockchain teknolojisi ile yeni hükümet modellerinin geliştirilerek, otonom organizasyonlar vasıtası ile daha demokratik bir toplumsal düzenin kurulmasını mümkün olabileceği de ileri sürülmektedir (Wright ve De Filippi, 2015: 1). Blockchain'in kısa süre içerisinde bu denli yaygın bir hale gelmesinde, merkezi olmayan ağ yapısının sunduğu yüksek güvenlik ve düşük maliyet avantajlarının önemli bir katkısı vardır. Bu teknolojiyi ortaya çıkaran yazılımın sistemin dışından gelen tehditlere karşı bir tür koruma duvarı oluşturması, Blockchain'in güvenli kayıt tutabilme konusundaki önemli bir üstünlüğü olarak kabul edilmektedir (Zyskind vd., 2015: 4). Ayrıca sistemin araçları devre dışı bırakarak, bürokratik süreçleri asgari düzeye indirmesi de hem zaman hem de parasal anlamda maliyetlerin azaltılmasını sağlamaktadır (Robles, 2016: 8).

Blockchain teknolojisinin dış saldırılara karşı güvenli bir model olarak algılanmasında, zincire katılmak isteyen her yeni işlemin kullanıcıların görüş birliğine (konsensüs) ihtiyaç duyması belirleyici olmaktadır. Burada içerisinde çeşitli bilgilerin (örneğin taraflar arasındaki alışveriş bilgilerinin) yer aldığı her bir blok bir zincir vasıtası ile birbirine bağlanmış olup, tüm kullanıcılara açık olan bilgilerin (*ledger*) geriye dönük olarak değiştirilmesi sisteme özgü bir kodlama yöntemi ile (*hash*) neredeyse imkansız hale getirilmektedir. Ancak buna rağmen bu değiştirilemezlik (*immutability*) durumuna zarar vermek isteyen düşman yazılımın ortaya çıkması durumunda ise bu kez *iş kanıtı (proof of work)* adı verilen ve sistemin yavaş bir şekilde işletilmesini sağlayarak kodların kırılmasını zorlaştıran bir uygulama devreye girmektedir (Sutardja Center, 2015; PwC, 2017; Sharma, 2017). Böylece sistem ikili bir güvenlik kalkanının koruması altında, dış saldırılara karşı etkin bir savunma alanına sahip olmaktadır denilebilir.

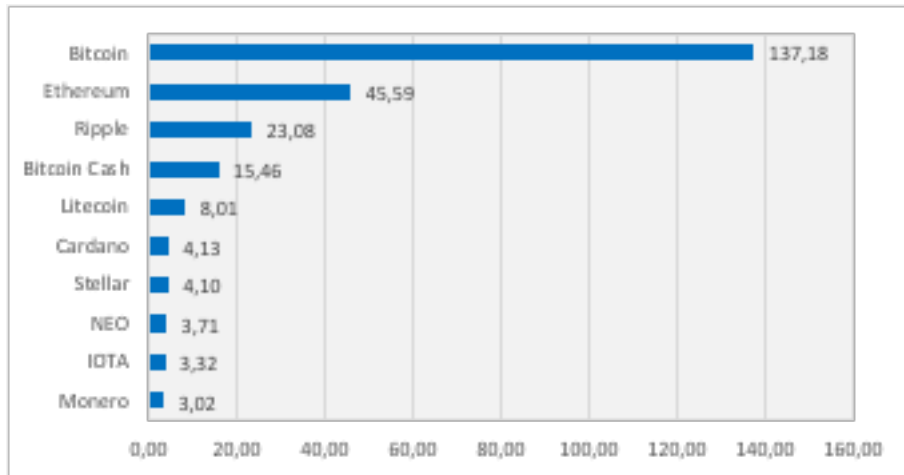
² Aslında bu ismin takma bir isim olduğu ve metni yazanın tek bir kişi değil, bir ekip olduğuna dair iddialar da vardır.

Tablo 1: Blockchain Teknolojisine Özgü Bazı Temel Kavramlar

Kavram	Açıklama
Block	Zincirin her bir parçasını oluşturan birim (blok).
Genesis Block	Başlangıç bloğu (işlemi başlatan ilk blok).
Chain	Bir bloğu diğerine bağlayan zincir yapı.
Ledger	Her bir bloktaki işlemlerin kaydedildiği, tüm kullanıcılara açık bir defter (defteri kebir).
Hash	Bloklardaki bilgilerin güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan bir tür güvenlik kodu.
Node	Her bir blok grubunun, diğer blok gruplarına bağlandığı düğüm noktası.
Wallet	Sanal kripto para cüzdanı
Mining	Kripto para madenciliği (kripto para yaratma işlemi)
Proof of Work	Kodların (hash) değiştirilmesi riskine karşı alınmış ilave bir güvenlik tedbiri (iş kanıtı).
Merkle Tree	Güvenlik kodlarının (hash) oluşturduğu ana yapı (merkle ağacı).
Immutability	Bloklardaki bilgilerin geriye dönük olarak değiştirilemezliği.

Kaynak: PwC, 2017; Strachan, 2017; Sutardja Center, 2015; Sharma, 2017

Bu teknolojiyi gündeme taşıyan en önemli gelişme, başta Bitcoin olmak üzere çeşitli kripto paraların bu sistemin temel mantığı içerisinde yaratılmış olmasıdır. Kripto para terminolojisinde para yaratma işlemine *mining*, paraların tutulduğu sanal cüzdanlara ise *wallet* adı verilmektedir. Bu paraların atası, sayısı 21 milyon adet ile sınırlandırılmış olan Bitcoin'dir. Bitcoin sözcüğü, bilgisayardaki en küçük veri boyutunu ifade eden 'bit' kelimesi ile İngilizcede bozuk para veya madeni para anlamına gelen 'coin' kelimesinin bir arada kullanılması suretiyle türetilmiştir. Böylece sözcükle ifade edilmeye çalışılan şey, bunun bilgisayar ortamında oluşturulan bir dijital para türü olduğudur (Rajasekhar vd., 2018: 402). Bitcoin'in ardından çeşitli isimler altında yeni kripto para türleri de oluşturulmaya başlanmıştır. Halihazırda 900'den fazla kripto para türü bulunmaktadır (Coin Market Cap, 2018a). Kripto paraların toplam piyasa değeri 2018 yılı Mart sonu itibari ile 270 milyar doları aşmış durumdadır. Piyasa değerinde Bitcoin ilk sırada yer alırken, onu Ethereum ve Ripple izlemektedir (Coin Market Cap, 2018b).

Şekil 3: En Yüksek Piyasa Değerine Sahip Kripto Paralar (Milyar Dolar)

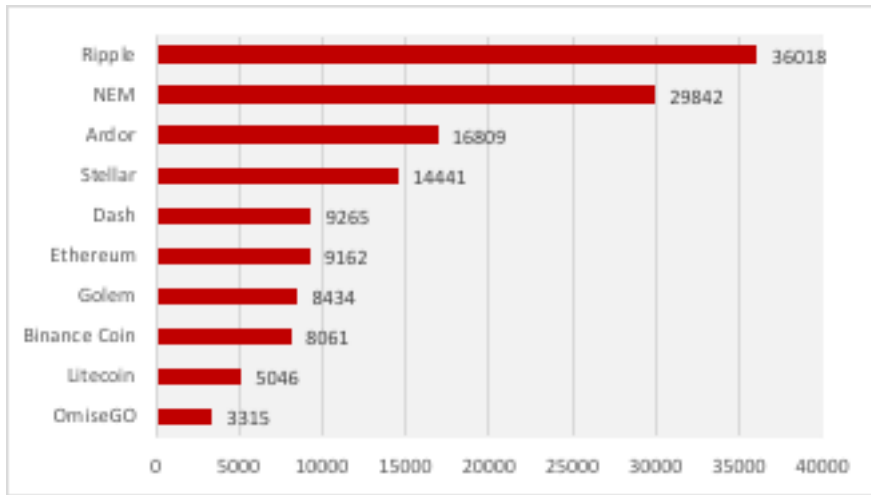
Kaynak: Coin Market Cap, 2018b

Kripto paralar alışlagelmiş para anlayışını değiştirerek, parayı kağıt veya metal para gibi elle tutulur somut nesnelere olmaktan çıkartıp, birer yazılıma dönüştürme iddiasında olan bilişim uygulamaları tarafından üretilmektedirler. Bu paraları geliştirenler, herhangi bir merkezin (burada söz konusu olan para arzı olduğundan merkez bankalarının) kontrolünde olmayan ve devlet regülasyonlarından arındırılmış bir para arzının gerçekleştirilebilmesini amaçlamaktadırlar (Böhme vd., 2015: 213-214; Van Alstyne, 2014: 32). Keza Blockchain uygulamalarında para merkez bankaları tarafından değil, gerekli yazılıma ve donanıma sahip olan tüm bireyler tarafından üretilebilmektedir. Bu durum merkez bankasının, para politikasını etkin bir şekilde

yürütüp yürütemeyeceği ve buna bağlı olarak ekonomik istikrarın korunup korunamayacağı yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Avusturyalı iktisatçılardan Hayek'in "devletin para üzerindeki tekelinin ortadan kaldırılması gerektiği" yönündeki görüşünden hareket eden bir yaklaşıma göre; kripto paralar ile merkez bankası parasının bir arada bulunması ekonomiye zarar vermeyecek, aksine merkez bankalarının para politika ve uygulamalarına bir disiplin getirerek ekonomik istikrara katkı sağlayabilecektir (Claeys vd., 2018: 8-9). Miktar teorisinden hareket eden bir diğer yaklaşıma göre ise; Bitcoin benzeri kripto paraların yaygın bir şekilde kullanılması, merkez bankası parası ile birlikte düşünüldüğünde, piyasadaki toplam para arzında artışa neden olacak ve para arzındaki bu artış da fiyatlar genel düzeyindeki artışa paralel olarak yüksek enflasyona yol açabilecektir (Franco, 2015: 36-37).

Öte yandan görece yüksek piyasa değerlerine ve giderek yaygınlaşmalarına karşın, kripto paraların gerçekten bir para birimi olup olamayacağı konusundaki tartışmalar ise sürmektedir. Bu tartışmaların odağında kripto paralarda yaşanan sert dalgalanmalar yer almaktadır. Zira eğer bu paralar geleneksel paraların yerini alacaksa onlardan beklenen en önemli unsurlardan biri nispeten stabil bir yapıya sahip olmalarıdır. Ancak kripto paralardaki hareketler son derece keskin bir şekilde gerçekleşmekte ve her ne kadar kripto para yanlılarıncı kabul edilmese de, bu paraların birer balon olduğu ve gerçek değerlerinin bulunmadığı yorumlarına yol açmaktadır (Vomiero, 2018; Hopps, 2018). Öyle ki kripto paralardaki aşırı dalgalanmaların 17. Yüzyılda Hollanda'da yaşanmış olan *Tulipmania (Lale Çılgınlığı)* veya 1990'ların sonlarında ABD'de ortaya çıkan İnternet Balonu (.com Bubble) gibi spekülâtif hareketlerden bile daha büyük bir balon olduğunu iddia eden görüşler vardır (Shane, 2017). Örneğin 2008 krizini de tahmin etmiş olan ekonomist Nouriel Roubini, kripto paralar için "Tüm balonların anası" ifadesini kullanarak burada oluşabilecek büyük çaplı bir çöküşe dikkat çekmiştir (Ossinger, 2018).

Şekil 4: 2017 Yılı İçerisinde Değeri En Çok Artan Kripto Paralar (%)

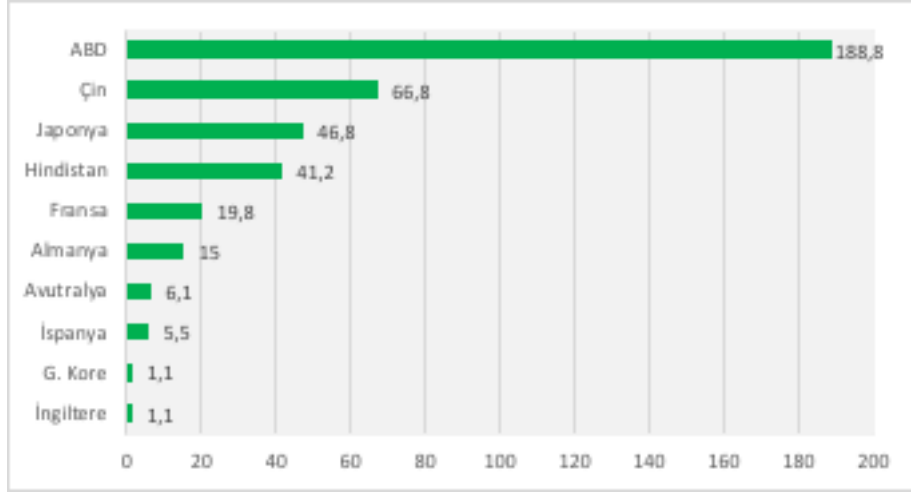
Kaynak: Wong, 2018

2017 yılı içerisinde değeri en çok artan kripto paralar Şekil 4'te gösterilmiştir. Buna göre Ripple adlı kripto paradaki artış %36018 oranında gerçekleşirken, NEM'deki artış %29842 ve Ardor'daki artış da %16809 düzeyine ulaşmıştır. Diğer birçok kripto para için de benzer bir durum söz konusudur. En yüksek piyasa değerine sahip Bitcoin ise %1318 ile değeri en çok artan 14. kripto para olmuştur. Bu aşırı değer artışı kripto paralardaki fiyat hareketlerinin spekülâtif nitelikli olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim bu paralarda 2018 yılı içerisinde sert dalgalanmalar yaşanmaya başlamış, örneğin Bitcoin Mayıs 2013'teki 135 dolarlık değerinden Aralık 2017'de 18000 dolar düzeyine yükseldikten sonra, yalnızca iki ay içerisinde değerinin üçte ikisini kaybederek Şubat 2018'de 6000 dolar seviyesine gerilemiştir. Kripto para değerlerindeki aşağı ve(ya) yukarı yönlü sert hareketler halihazırda da devam etmektedir (Coin Market Cap, 2018b). Bundan dolayı da Bitcoin ve diğer kripto paralar teknolojik olarak önemli bir atılımı ifade etmekle birlikte, bir paradan beklenen görece istikrarlı olma özelliğine en azından şimdilik sahip görünmemektedirler.

5. YENİ BİR VERGİ SİĞİNAĞI ALTERNATİFİ OLARAK KRIPTO PARALAR

Vergi sığınakları konusu, vergi cennetleri meselesi ile de bağlantılı olarak, kamu maliyesi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Vergi sığınacağının anlamına yönelik üzerinde uzlaşılmış, ortak bir tanım yoktur. Bununla birlikte

vergi sığınaklarını; teknik olarak 'yasal' olan yolları kullanarak vergi yükümlülüklerini minimize etmeyi (vergiden kaçınmayı) kolaylaştıran araçlar veya yapılar olarak nitelendirmek mümkündür (Wilson, 2014; McCormack, 2009). Burada özellikle vergi cennetleri meselesi öne çıkmaktadır. Başta küresel ölçekli şirketler olmak üzere çeşitli kişi veya kurumların, vergi yükümlülüklerini asgari düzeye indirmek amacıyla zaman zaman vergi cennetlerini kullandıkları bilinmektedir. Yapılan bir araştırmada ABD'nin en büyük 500 şirketinin yer aldığı Fortune 500 listesindeki 363 şirketin (%73'ünün) kıyı ötesi (offshore) hesaplarda para tuttuğu tespit edilmiştir (Phillips vd., 2017: 1-2). Vergi cennetlerinin neden olduğu bir yıllık küresel vergi kaybının yaklaşık olarak 500 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Cobham ve Janský, 2017: 3). Şekil 5, vergi sığınaklarının başlıca ekonomilerde yol açtığı vergi kaybını göstermektedir. Buna göre Amerikan ekonomisinin vergi cennetlerinden kaynaklanan yıllık vergi kaybı 188,8 milyar doları bulmaktadır. Çin, Japonya, Hindistan, Fransa ve Almanya gibi ülkeler de yine önemli miktarlarda vergi kaybına uğramaktadırlar.

Şekil 5: Vergiden Kaçınma Fiiinden Kaynaklanan Yıllık Vergi Kaybı (Milyar Dolar)

Kaynak: Myers, 2017

Blockchain teknolojisinin popülerlik kazanması ve kripto paraların piyasa değerlerinin giderek büyümesine bağlı olarak, bu alandaki uygulamaların yeni bir vergi sığınağına yol açıp açmayacağı ile ilgili tartışmalarda da artış gözlenmektedir. Kripto paraların; merkezi otoritenin kontrolünün dışında üretilmesi, bunlarla yapılan işlemlerin büyük ölçüde kamusal düzenlemelere tabi olmaması ve işlemi gerçekleştirenlerin kimlik bilgilerinin belirsizliği (anonim olma) benzeri faktörler bu paraları vergi kaçakçılığı veya diğer ekonomik suçlar için elverişli bir hale getirmektedir (De Filippi, 2014: 4; Slemrod, 2016: 63). Kimlik belirsizliği, kripto paraların büyük bir kısmında temel bir sorun olmakla birlikte özellikle Monero ve Zcash adlı iki kripto para türü için daha belirgindir. Bunlardan *Monero*, gizlilik düzeyi oldukça yüksek bir kripto para türüdür ve bu özelliğiyle de IRS (Amerikan Gelir İdaresi) gibi kurumların ekonomik ve mali suçlarla mücadelede dikkat çektiği bir alan haline gelmiştir. Aynı şekilde *Zcash* adlı kripto paranın, yapılan işlemlerin takip edilmesinin güçlüğünden dolayı, başta vergi kaçakçılığı olmak üzere çeşitli yasadışı faaliyetlerde kullanılmaya başlandığı da bilinmektedir (Lujan,2017).

Kripto paraların yeni bir vergi sığınağı alternatifine dönüşmesinde, devletlerin geleneksel vergi sığınaklarına karşı yürüttükleri mücadeledeki artan kararlılıklarına bağlı olarak, artık eski tür vergi sığınaklarına para aktarmanın giderek güç bir hale gelmesi de belirleyici olmuştur. Bu süreçte devletler; finans kurumları ve bankalar gibi üçüncü tarafları kıyı ötesi işlemlerde bilgi açıklamakla yükümlü kılma ve onlara bu tür işlemlerde stopaj yoluyla vergi kesme sorumluluğu yükleme eğilimindedirler. Bu da geleneksel vergi sığınaklarının cazibesini azaltırken, kripto paraların vergi sığınağı olmadaki cazibesini ise arttırmaktadır (Marian, 2016: 921-923). Yaşanan bu gelişmeler vergi sığınaklarının coğrafi görünümünü de etkilemektedir. Kripto paraların birer vergi sığınağı olarak kullanımından önce dünyanın başlıca vergi cennetleri; British Virgin Adaları, Panama, Bahama Adaları, Seychelles Adaları, Niue, Samoa gibi ülkelerdi (ICIJ, 2017). Ancak kripto paraları kullananların yoğun bir şekilde tercih ettiği yeni vergi cenneti dışişlerinde ABD'ye bağlı, içişlerinde ise bağımsız bir ülke olan Porto Riko'dur³. Öyle ki Karayip denizinde küçük bir ada olan bu ülke, kripto para sahiplerine sağladığı avantajlar ile başta Amerikan vatandaşları olmak üzere birçok kripto para zengini için yeni bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Bowles, 2018).

³ Bu duruma vurgu yapmak amacıyla, Porto Riko için zaman zaman *Puerto Crypto* ifadesi de kullanılmaktadır.

Özellikle ekonomik krizler veya toplumsal çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde, kripto paraların kullanımında artış gözlenmektedir. Örneğin 2013 yılında Kıbrıs Rum Kesimi yönetimi, bankalardan para çekme ve ülkeden para çıkışını sınırlandırdığında, ülke vatandaşları bu engelleri aşmak amacıyla Bitcoin benzeri kripto paraları kullanmışlardır (Ak, 2013). Benzer şekilde 2018 yılı başında İran'da yaşanan geniş çaplı toplumsal olaylar sırasında da İran halkının kripto paralara olan talebi artmıştır (Yurt, 2018). Bu örnekler de göstermektedir ki kripto paralar kişisel servetin saklanması veya yurt dışına aktarılmasında önemli bir araç haline gelmiştir. Bundan dolayı da kripto paraların regüle edilmesi konusu, ülkelerin iktisadi ve mali çıkarları açısından hayati bir önem taşımaktadır. Nitekim kripto paraların ekonomik ve mali yaşamda ne denli önemli bir yer edinmeye başladığını gören devletlerin de bu alana yönelik çeşitli düzenlemeleri hayata geçirdikleri gözlenmektedir. İstisnai uygulamalar olmakla birlikte ülkelerin bu konudaki genel eğilimi kripto paraların yasal bir çerçeveye kavuşturulması yönündedir. Zira Bolivya, Ekvator, Fas, Bangladeş gibi az sayıda ülke bu paraları yasaklarken, birçok ülke (özellikle de gelişmiş ülkelerin önemli bir bölümü) Bitcoin benzeri kripto paraların yasal hale getirilmesi yolunu benimsemişlerdir (Frydel, 2018).

Kripto paraların regülasyonu meselesi, bunların vergilendirilmesine yönelik uygulama farklılıklarını da beraberinde getirmektedir. Uzak Doğu ülkelerinden Güney Kore, Bitcoin kazançlarına %22 oranında *Kurumlar Vergisi* ve %2,2 oranında da *Yerel Gelir Vergisi* olmak üzere toplam %24,2 oranında vergi konulması kararı almıştır (Zuckerman, 2018a). Buna karşın bir diğer Uzak Doğu ülkesi Japonya'nın kripto paraların vergilendirilmesine yönelik tutumu ise elde edilen kazançta göre değişen oranlardan vergi alınması yönündedir. Bu ülkede beyana tabi kazançlar içerisinde kripto paralar yoluyla elde edilen gelirler var ise, içinde bulunan vergi dilimine göre %15'ten başlayıp %55'e varan oranlarda vergi alınmaktadır (Zuckerman, 2018b). Almanya, Bitcoin kullanılarak yapılan alışverişlerden vergi alınmayacağını ilan ederek, yüksek hacimli bir kripto para piyasasına sahip olan ABD'den oldukça farklı bir tutum sergilemektedir. Keza ABD'de Bitcoin satışları hukuki olarak emlak satışı gibi değerlendirildiğinden, Bitcoin satışı yolu ile herhangi bir mal satın alınmak istenildiğinde satış işlemi üzerinden *Sermaye Kazançları Vergisi* tahsili söz konusu olmaktadır (De, 2018). Bu ülkede kripto paralara uygulanan vergi oranı paranın elden çıkarılma süresine göre değişmekte olup, bir yıldan daha uzun süre elde tutulan paralarda %15 ile %23,8 arasında iken, bir yıldan daha kısa süre içerisinde elden çıkarılma durumunda ise %39'a kadar yükselebilmektedir (Köse, 2018). Fransa'da *menkul varlık* olarak kabul edilen kripto paralardan yakın zamana kadar %45 oranında vergi alınırken, 2018 yılı Nisan ayı içerisinde yapılan bir değişiklikle bu oranın %19 düzeyine indirilmesine karar verilmiştir (Zuckerman, 2018c). Bitcoin, Kanada'da *emtia* kabul edilerek *ticari kazanç* veya *değer artışı kazancı* üzerinden vergilendirilmekte, buna karşın Danimarka'da ise her türlü sanal para alım-satımları vergiden istisna tutulmaktadır (KPMG, 2017). Slovenya'da bireylerin elde ettiği kripto para gelirlerinin beyan edilmesine gerek olmadığı gibi bu gelirler vergiden de muaf tutulmakta, ancak şirketlerin hem beyan zorunluluğu, hem de vergi yükümlülüğü bulunmaktadır. Beyaz Rusya ise kripto paralardan elde edilen gelirleri beş yıllık bir süre için vergiden muaf tutmaktadır (Eser, 2018a). Bu ülke örneklerinden de anlaşılacağı üzere, kripto paraların vergilendirilmesine yönelik uygulamalar büyük bir çeşitlilik göstermektedir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Bitcoin ve benzeri kripto paraların vergilendirilmesine yönelik tüm uygulamalar, bu paralardan elde edilecek gelirlerin beyan edilmesi durumunda söz konusu olabilecektir. Çünkü kripto paraların kendine has özellikleri, takip edebilme ve dolayısıyla da vergilendirebilmeyi oldukça güçleştirmektedir. Her şeyden önce, yukarıda da ifade edildiği üzere kripto paralar büyük ölçüde *anonim olma* özelliğine sahiptirler. Üstelik bu özellik Monero ve Zcash gibi paralar için daha baskın olduğundan, özellikle bu iki kripto para türü ile yapılan işlemlerin regülasyonu ve vergilendirilmesi daha da zor bir hale gelmektedir. Buna ilaveten kripto paralardan elde edilen gelirlerin wallet adı verilen *sanal cüzdanlarda* tutulabilmesi ve bu paralar aracılığı ile alışverişlerin de artık mümkün hale gelmesi, kamu otoritesince basılmış olan resmi paraların ve banka benzeri resmi kurumların devre dışı kalması riskine bağlı olarak, yasal veya yasadışı ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkması ve vergi kayıp ve kaçaklarının yaşanmasına yol açabilmektedir (Marian, 2016: 923-924).

Kripto paraların regülasyonu ve vergilendirilmesi son derece güç bir konudur. Kanaatimizce bu sorunu ortadan kaldıracak iki temel politika; yasadışı faaliyetlerde kullanıma olasılığı Monero ve Zcash gibi kripto paralara göre daha düşük olan Bitcoin benzeri kripto paraların gündelik yaşamdaki kullanım alanlarını genişletmek ve bunlarla yapılacak işlemlere çok küçük oranlarda vergi uygulamak olacaktır. İlk olarak bu paraları yasaklamak gerçekçi bir çözüm gibi görünmemektedir. Keza günümüzde bilişim teknolojileri hızla gelişirken kripto paraları yasaklamak, bu paralarla yapılacak işlemlerin illegal alanlara kaymasını hızlandırabilir. Bazı ülkeler kripto paraların gündelik hayattaki kullanımını arttırmaktadırlar. Örneğin Prag metrosuna kurulan kripto para ATM makineleri (Konakçı, 2018) bu yönde atılmış önemli bir adımdır. Benzer şekilde ABD'nin Arizona eyaleti, vergilerin Bitcoin üzerinden ödenmesine izin vermiştir (Eser, 2018b). Bu tür politikalar kripto paraları toplumsal alana çekerek, takibini ve denetimini kolaylaştırmaya yardımcı olabilir. Vergilendirme konusunda ise vergi oranı her bir işlem başına en fazla

%1-2 olacak şekilde (bir tür *Tobin Vergisi* gibi) vergi koymak yararlı görünmektedir. Böylesi bir vergilendirme; hem düşük vergi oranından dolayı kripto paralarla işlem yapan taraflar üzerinde ağır bir vergi yükü oluşturmayacak (ve böylece vergiye karşı olumsuz bir tepkinin ortaya çıkma olasılığı nispeten azalacak), hem de saatte ortalama 12000 işlemin gerçekleştirildiği ve günlük ticaret hacmi 4,9 milyar doları bulan (Sedgwick, 2017) bir piyasadaki görece geniş vergi potansiyelinden dolayı devlete önemli miktarda vergi geliri sağlayabilecektir.

6. SONUÇ

Tarihsel arka planı oldukça eskilere dayanan bilgi teknolojileri, insanlığın gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Abaküsün icadından başlayıp günümüzün mobil aygıtlarına kadar devam eden bilişim süreci, kaçınılmaz olarak ekonomik yaşamı da etkilemekte ve dijital ekonomi ya da bilgi ekonomisi denilen yadsınamaz gerçekliği ortaya çıkarmaktadır. İnternet teknolojileri bu gerçekliğin ulaştığı en üst durumlardan biridir. Zira internetin varlığı bir yandan bilgiye erişimi kolaylaştırarak bireyler ve toplumlar arasındaki etkileşimi hızlandırırken, bir yandan da e-ticaret ve sosyal medya gibi çeşitli uygulamalar aracılığıyla dijital endüstrinin küresel ekonomi içerisindeki ağırlığını günden güne arttırmaktadır.

Blockchain (blok zinciri) teknolojisi, bilgi-iletişim ağları ile birbirine bağlanmış olan günümüz elektronik dünyasının yeni ve popüler bir boyutunu ifade etmektedir. Somut-maddesel bir üretimden ziyade tamamen bilgisayar kodları üzerinden sanal bir şekilde işleyen bu zincir yapı, her ne kadar ağırlıklı olarak kripto para teknolojileri ile tanınıyor olsa da, sözleşme yapma mantığından mülkiyet ilişkilerine, devlet organizasyonu ve demokrasi anlayışından, finansal ve ticari işlemlere kadar birçok alanı dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Kişisel mahremiyetin öne çıktığı ve bürokratik yapıların elimine edilmesine bağlı olarak işlem maliyetlerinin minimum düzeye indirildiği bir sosyo-ekonomik düzen kurma iddiasında olan bu yeni teknolojide, kamusal otoritelerin düzenleyicilik işlevlerinin devre dışı kalma riski ise potansiyel bir sorun alanı oluşturmaktadır.

Blockchain teknolojisine asıl popülerliğini kazandıran unsur ise kripto para madenciliği (mining) uygulamalarıdır. 2008 Küresel Finans Krizinin ardından gündeme gelen bu uygulamalar ilk olarak Bitcoin adlı kripto paranın oluşturulması ile başlamış olup, bugün itibarı ile sanal paraların sayısı 900'ü aşmış bulunmaktadır. Burada madencilik deyimi aslında gerekli program kodlarının yazılmasını ifade etmektedir. Böylece kripto para teknolojilerinde gerekli donanım ve yazılıma sahip olan tüm kişi veya kuruluşlar kripto para üretebilmektedirler. Bu durum, bir boyutuyla da Merkez Bankalarının para yaratma (senyoraj) işlevini ortadan kaldırma riski taşımaktadır. Bununla birlikte kripto paraların geleceğin parası olma yolundaki yüksek potansiyellerine karşın, halihazırda bilinen anlamıyla bir para birimi olma özelliğine sahip olduklarını söylemek ise güç görünmektedir. Zira kripto paralardaki aşırı oynaklık durumu bir para biriminden beklenen nispeten stabil bir yapıya sahip olma özelliğine ters düşmektedir. Böylece bu görünümleriyle kripto para adı verilen yazılım kodları, en azından şimdilik, bir para birimi olmaktan ziyade spekülasyon yönü ağır basan bir tür dijital-finansal varlığa benzemektedirler.

Kripto para uygulamalarının giderek yaygın bir hale gelmesinin bir sonucu olarak, bu paraların yeni bir vergi sığınağı olup olamayacağına yönelik tartışmalar da artmaktadır. Kripto paraların bir tür vergi sığınağı olarak algılanmasının temel nedenlerinden biri kamusal düzenlemelerden başışık olmaları ve bunlarla yapılan işlemlerin büyük ölçüde devlet kontrolünün dışında gerçekleşmesidir. İkinci temel neden kripto paraların anonim olma özelliği ile ilgilidir ki bu özellikten dolayı işlemi gerçekleştiren kişilerin kimliklerinin belirlenmesi neredeyse imkansız hale gelmektedir. Üstelik bu gizlilik durumu Monero ve Zcash gibi kripto paralar için daha belirgin olduğundan, özellikle bu tür para birimlerinde yasadışı faaliyetler veya vergi kaçakçılığı riski daha da artmaktadır. Üçüncü neden hükümetlerin geleneksel vergi sığınakları ile olan mücadelelerindeki artan kararlılıklarına bağlı olarak klasik vergi sığınaklarının cazibesini kaybetmesi, buna karşın kripto paraların vergi sığınağı olmadaki cazibelerinin ise artmasıdır. Son neden ise kripto paraların alım satımından elde edilen gelirlerin sanal cüzdanlarda (wallet) saklanabilmesi ve bunun da banka benzeri finansal kuruluşları devre dışı bırakması dolayısıyla, resmi otoritelerce piyasaya sürülen para ve para benzerlerinin aksine takibinin oldukça güç olmasıdır. Tüm bunlardan hareketle kripto paraların kamu otoritelerince regüle edilememeleri durumunda yeni bir vergi sığınağı olma riski taşıdıklarını söylemek mümkündür.

Bu sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik iki temel politika; Bitcoin benzeri paraların gündelik yaşamdaki kullanım alanlarının genişletilmesi ve bunlarla yapılacak işlemlerin düşük vergi oranlarından vergilendirilmesi olabilir. Böylesi bir politika bir yandan kripto paraların regülasyonu meselesini kısmen de olsa kolaylaştırırken, diğer yandan da işlem yapan taraflar üzerinde ağır bir vergi yükü oluşturmayarak devlete önemli miktarlarda kamu geliri elde etme imkanı verecektir.

KAYNAKÇA

- Ak, R. (2013), *Rumlar'dan Para Bununla Kaçıyor! Krizden Kaçan 'Bitcoin'e Sarılıyor*, <http://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/832517-rumlardan-para-bununla-kaciyor>, (15.04.2018).
- Ayres, R. U. ve Williams, E. (2004), "The Digital Economy: Where do we Stand?", *Technological Forecasting & Social Change*, 71(4), 315-339.
- BCG (2016), *The Internet Economy in the G-20: The \$4.2 Trillion Growth Opportunity*, Boston Consulting Group, Boston.
- Bowles, N. (2018), "Making a Crypto Utopia in Puerto Rico", *New York Times*, 02.02.2018.
- Böhme, R., Christin, N., Edelman, B. ve Moore, T. (2015), "Bitcoin: Economics, Technology and Governance", *Journal of Economic Perspectives*, 29(2), 213-238.
- Brand Finance (2018), *Global 500 2018: The Annual Report on the World's Most Valuable Brands*, <http://brandirectory.com/Brand-Finance-Global-500-Report.pdf>, (07.03.2018).
- Castells, M. (2008), *Ağ Toplumunun Yükselişi*, (Çev: E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Claeys, G., Demertzis, M. ve Efstathiou, K. (2018), *Cryptocurrencies and Monetary Policy*, Bruegel Policy Contribution No. 10.
- Cobham, A. ve Janský, P. (2017), *Global Distribution of Revenue Loss from Tax Avoidance: Re-Estimation and Country Results*, WIDER Working Paper No. 2017/55.
- Coin Market Cap (2018a), *Cryptocurrency Market Capitalizations*, <https://coinmarketcap.com/coins/views/all/>, (27.03.2018).
- Coin Market Cap (2018b), *Top 100 Coins by Market Capitalization*, <https://coinmarketcap.com/coins/>, (27.03.2018).
- De, N. (2018), *Germany Won't Tax you for Buying Coffee with Bitcoin*, <https://www.coindesk.com/germany-considers-crypto-legal-equivalent-to-fiat-for-tax-purposes/>, (28.04.2018).
- De Filippi, P. (2014), "Bitcoin: A Regulatory Nightmare to a Libertarian Dream", *Internet Policy Review*, 3(2), 1-11.
- Drucker, P. (1993), *Kapitalist Ötesi Toplum*, (Çev: B. Çorakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Ecommerce Foundation (2017), *Global Ecommerce Report 2017*, <http://mazarsusa.com/wp-content/uploads/2017/11/Global-Report-2017-1.pdf>, (10.03.2018).
- Eser, S. (2018a), *Kripto Para Dostu Vergilendirme Yapan Ülkeler*, <https://kriptoparahaber.com/kripto-para-dostu-vergilendirme-yapan-ulkeler.html>, (28.04.2018).
- Eser, S. (2018b), *Arizona Eyaleti Blockchain Teknolojisini Düzenleyen Yasayı Kabul Etti*, <https://kriptoparahaber.com/arizona-eyaleti-blockchain-teknolojisini-duzenleyen-yasayi-kabul-etti.html>, (27.10.2018).
- Franco, P. (2015), *Understanding Bitcoin: Cryptography, Engineering, and Economics*, Wiley Finance Series, United Kingdom.
- Friedman, T. (2006), *Dünya Düzdür: 21. Yüzyılın Kısa Tarihi*, (Çev: L. Cinemre), Boyner Yayınları, İstanbul.
- Frydel, M. (2018), *Is Bitcoin Legal?*, <https://bitemycoin.com/cryptocurrencies/bitcoin/is-bitcoin-legal/>, (15.04.2018).
- Gladwin, L. A. (1997), "Alan Turing, Enigma and the Breaking of German Machine Ciphers in World War II", *Prologue*, Fall, 203-217.
- Haber, S. ve Stornetta, W. S. (1991), *How to Time-Stamp a Digital Document*, https://www.anf.es/pdf/Haber_Stornetta.pdf, (15.03.2018).
- Hays, D. (2018), *Blockchain: An Overview*, <http://cryptoresearch.report/wp-content/uploads/reports/blogs.lse.ac.uk-Blockchain%20an%20overview.pdf>, (15.03.2018).
- Hopps, K. (2018), *Bitcoin Price: Has the Bitcoin Bubble Burst? Is This the end of Cryptocurrencies?*, <https://www.express.co.uk/finance/city/907076/Bitcoin-price-has-bitcoin-bubble-burst-is-end-cryptocurrencies>, (27.03.2018).
- ICIJ (2017), *Explore the Panama Papers Key Figures*, <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/explore-panama-papers-key-figures/>, (03.04.2018).
- Internet World Stats (2017), *Internet Users in the World by Regions*, <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>, (05.03.2018).

- ITIF (2010), *Internet Economy 25 Years After .Com: Transforming Commerce & Life*, Information Technology and Innovation Foundation, USA .
- ITU (2017a), *Global and Regional ICT Data*, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>, (18.02.2018).
- ITU (2017b), *Measuring the Information Society Report (Volume-1)*, International Telecommunication Union, Geneva.
- ITU (2018), *ICT Facts and Figures 2017*, International Telecommunication Union, Geneva.
- Konakçı, A. E. (2018), *Prag Metro Sistemi Artık 10 Bitcoin ATM'sine Sahip!*, <https://koinbulteni.com/prag-metro-sistemi-artik-10-bitcoin-atmsine-sahip-19118.html>, (27.10.2018).
- Köse, B. (2018), *Bitcoin'deki Düşüşün Gerekçesi Vergiler Olabilir*, <https://uzmancoin.com/bitcoin-vergi-2/>, (28.04.2018).
- KPMG (2017), *Türkiye Dijital Çağın Parasını Nasıl Vergilendirecek?*, <https://home.kpmg.com/tr/tr/home/media/press-releases/2017/12/turkiye-dijital-cagin-parasini-nasil-vergilendirecek.html>, (28.04.2018).
- Lujan, S. (2017), *IRS Crackdown; Tracking Bitcoiners with Chainalysis*, <https://news.bitcoin.com/irs-crackdown-tracking-bitcoiners-with-chainalysis/>, (11.04.2018).
- Malecki, E. J. ve Morisset, B. (2008), *The Digital Economy: Business Organization, Production Processes and Regional Development*, Routledge, Oxford.
- Marian, O. (2016), "Kripto Para Birimi Üstün Vergi Cenneti mi?", (Çev: S. P. Gürlek Keleş), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(2), 919-930.
- McCormack, S. W. (2009), "Tax Shelters and Statutory Interpretation: A Much Needed Purposive Approach", *University of Illinois Law Review*, 3, 694-772.
- Myers, J. (2017), *Which Countries are Worst Affected by Tax Avoidance?*, <https://www.weforum.org/agenda/2017/04/which-countries-are-worst-affected-by-tax-avoidance/>, (01.04.2018).
- Nakamoto, S. (2008), *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, (15.03.2018).
- O'Regan, G. (2016), *Introduction to the History of Computing: A Computing History Primer*, Springer, Switzerland.
- OECD (2017), *OECD Digital Economy Outlook 2017*, OECD, Paris.
- Orendorff, A. (2017), *Global Ecommerce Statistics [Infographic] and 10 International Growth Trends You Need to Know*, <https://www.shopify.com/enterprise/global-ecommerce-statistics>, (10.03.2018).
- Ossinger, J. (2018), *Roubini Says Bitcoin is the 'Biggest Bubble in Human History'*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-02/roubini-says-bitcoin-is-the-biggest-bubble-in-human-history>, (27.03.2018).
- Pfaffenberger, B. (2002), *Computers in Your Future*, Prentice Hall, USA.
- Phillips, R., Gardner, M., Robins, A. ve Surka, M. (2017), *Offshore Shell Games 2017: The Use of Offshore Tax Havens by Fortune 500 Companies*, Institute on Taxation and Economic Policy and U.S. PIRG Education Fund, USA.
- PwC (2017), *Key Concepts of Blockchain*, PwC, Wien.
- Rajasekhar, K., Yalavarthy, S. H., Mullapudi, S. ve Gowtham, M. (2018), "Redactable Blockchain and it's Implementation in Bitcoin", *International Journal of Engineering & Technology*, 7(1), 401-405.
- Raval, S. (2016), *Decentralized Applications: Harnessing Bitcoin's Blockchain Technology*, O'Reilly Media, USA.
- Robles, D. R. (2016), *Blockchain Technology: Implications and Opportunities for Professional Engineers*, National Society of Professional Engineers, USA.
- Sedgwick, K. (2017), *Bitcoin by Numbers: 21 Statistics that Reveal Growing Demand for the Cryptocurrency*, <https://news.bitcoin.com/bitcoin-numbers-21-statistics-reveal-growing-demand-cryptocurrency/>, (27.10.2018).
- Shane, D. (2017), *Bitcoin vs History's Biggest Bubbles: They Never End Well*, <http://money.cnn.com/2017/12/08/investing/bitcoin-tulip-mania-bubbles-burst/index.html>, (27.03.2018).
- Sharma, T. K. (2017), *How Data Immutability Works in Blockchain?*, <https://www.blockchain-council.org/blockchain/data-immutability-works-blockchain/>, (24.03.2018).
- Slemrod, J. (2016), *Tax Compliance and Enforcement: New Research and its Policy Implications*, Michigan Ross School Business Working Paper No. 1302.

- Smith, G. (2017), *The State of the Internet 2017: All Statistics Here*, <http://anewdomain.net/2017-internet-statistics-the-state-of-the-internet-web-growth/>, (05.03.2018).
- Statista (2018a), *Number of Internet Users Worldwide from 2005 to 2017 (in Millions)*, <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/>, (20.02.2018).
- Statista (2018b), *Number of Monthly Active Facebook Users Worldwide as of 4th Quarter 2017 (in millions)*, <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>, (10.03.2018).
- Stevens, J. (2017), *Internet Stats & Facts for 2017*, <https://hostingfacts.com/internet-facts-stats-2016/>, (20.02.2018).
- Storper, M. ve Scott, A. J. (2009), "Rethinking Human Capital, Creativity and Urban Growth", *Journal of Economic Geography*, 9(2), 147-167.
- Strachan, R. (2017), *What is Blockchain Technology? A Beginners Glossary*, <https://3sidedcube.com/blog/2017/11/what-is-blockchain-technology/>, (22.03.2018).
- Sutardja Center (2015), *BlockChain Technology: Beyond Bitcoin*, <http://scet.berkeley.edu/wp-content/uploads/BlockchainPaper.pdf>, (23.03.2018).
- Swan, M. (2015), *Blockchain: Blueprint for a New Economy*, O'Reilly Media, USA.
- UNCTAD (2017), *Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development*, United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
- Van Alstyne, M. (2014), "Why Bitcoin Has Value: Evaluating the Evolving Controversial Digital Currency", *Communications of the ACM*, 57(5), 30-32.
- Vomiero, J. (2018), *Is Bitcoin a Bubble that's About to Burst? Economists Say 'Yes,' Crypto Experts Say 'No'*, <https://globalnews.ca/news/4002432/bitcoin-bubble-burst-economists/>, (27.03.2018).
- We Are Social (2018), *Digital in 2018*, <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>, (10.03.2018).
- Wilson, J. D. (2014), "Tax Havens in a World of Competing Countries", *CESifo DICE Report*, 4, 32-39.
- Wong, J. I. (2018), *2017's Biggest Cryptoassets Ranked by Performance*, <https://www.theatlas.com/charts/B1pWqcDQM>, (27.03.2018).
- Wright, A. ve De Filippi, P. (2015), *Decentralized Blockchain Technology and the Rise of Lex Cryptographia*, <https://www.cardozo.yu.edu/sites/default/files/SSRN-id2580664.pdf>, (22.03.2018).
- Yurt, U. C. (2018), İran'daki Karışıklıkla Birlikte Bitcoin Ticareti % 1000 Arttı, <https://kriptokoin.in/irandaki-karisiklikla-birlikte-bitcoin-ticareti-1000-artti/>, (15.04.2018).
- Zuckerman, M. J. (2018a), *S. Korea to Tax Crypto Exchanges 24.2 Percent, in Line with Existing Tax Policy*, <https://cointelegraph.com/news/s-korea-to-tax-crypto-exchanges-242-percent-in-line-with-existing-tax-policy>, (28.04.2018).
- Zuckerman, M. J. (2018b), *Japanese Crypto Investors to Pay Tax of Up to 55 Percent on Profits*, <https://cointelegraph.com/news/japanese-crypto-investors-to-pay-tax-of-up-to-55-percent-on-profits>, (28.04.2018).
- Zuckerman, M. J. (2018c), *France: Crypto is now 'Moveable Property', Tax Down from 45 to 19 Percent*, <https://cointelegraph.com/news/france-crypto-is-now-moveable-property-tax-down-from-45-to-19-percent>, (28.04.2018).
- Zyskind, G., Nathan, O. ve Pentland, A. S. (2015), *Decentralizing Privacy: Using Blockchain to Protect Personal Data*, 36th IEEE Symposium on Security and Privacy Workshops, May 21, San Jose.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30. 05. 2018 ✓Accepted/Kabul: 26. 10. 2018

DOI: 10.30794/pausbed.428460

Araştırma Makalesi/ Research Article

Öğütçü, M. (2019). "A Tale of Two Nations: Chaucer, Henryson, Shakespeare, Troilus and Criseyde" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s. 183-191.

A TALE OF TWO NATIONS: CHAUCER, HENRYSON, SHAKESPEARE, TROILUS AND CRISEYDE*

Murat ÖĞÜTCÜ**

Abstract

The matter of Troilus and Criseyde had been dealt in both England and Scotland in similar yet different ways from the late 14th to the early 17th century. In Chaucer's *Troilus and Criseyde* (ca. 1385), the conflict between worldly and heavenly love is depicted in a controversial way. Henryson's *Testament of Cresseid* (ca. 1480) seems to give a Scottish, or rather Catholic, answer and after thought to the loose ends he inherited from Chaucer. However, a new twist in the literary relation between England and Scotland occurs when the Matter of Troy is put on stage. Shakespeare's *Troilus and Cressida* (ca. 1602) combines Chaucer and Henryson's versions. In the former, Shakespeare merely continues the English tradition, yet in the latter, Shakespeare seems to deviate from that tradition in embracing Scottish literature at a time when England was ruled by Elizabeth I and James VI of Scotland was a strong candidate for the succession to the English throne. Thus, through the work, the unification of the two countries is maintained on a literary level, which would be maintained later also practically under the future James I of England. Thus, the Troilus and Criseyde story sheds light into the Anglo-Scottish relations and the reciprocal influence of each side on the other reflected in literature. Therefore, this paper will compare and contrast Chaucer's, Henryson's and Shakespeare's dealing of Troilus and Criseyde.

Key Words: *Chaucer, Henryson, Shakespeare, Troilus and Criseyde, Anglo-Scottish Interactions.*

İKİ ULUSUN HİKAYESİ: CHAUCER, HENRYSON, SHAKESPEARE, TROILUS VE CRİSEYDE

Özet

14. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar, Troilus ve Criseyde konusu hem İngiltere hem de İskoçya'da benzer ama birbirinden farklı olarak ele alınmıştı. Chaucer'in *Troilus ve Criseyde* (1385 civarı) adlı eserinde dünyevi ve ilahi aşkın çatışması tartışmalı biçimde tasvir edilmektedir. Henryson'un *Cresseid'in İfadesi* (1480 civarı) adlı eseri ise Chaucer'dan kendisine intikal eden boşlukları doldurmak için bir İskoç veya daha doğrusu bir Katolik bakış açısıyla cevap verdiği ve fikrini beyan ettiği görülmektedir. Ancak, İngiltere ve İskoçya ilişkilerinde yeni bir dönemeç Truva konusunun sahneye taşınmasıyla görülecektir. Shakespeare'in *Troilus ve Cressida* (1602 civarı) adlı eseri Chaucer ve Henryson'un yorumlarını birleştirmektedir. Chaucer'ı kullanarak sadece İngiliz geleneğini devam ettirdiği düşünülse de, Henryson'u kullanarak bu gelenekten uzaklaştığı ve I. Elizabeth tarafından yönetilip İskoçya Kralı VI. James'in İngiliz tahtının en güçlü varislerinden olduğu bir dönemde İskoç geleneğini benimsediği görülmektedir. Böylece eser sayesinde iki ülke edebi anlamda birleşmektedir, ki bu birleşme siyasi olarak İngiltere Kralı I. James sayesinde de gerçekleşecektir. Böylece, Troilus ve Criseyde konusu İskoç-İngiliz ilişkilerini ve karşılıklı edebi etkileşimleri aydınlatmaktadır. Bundan dolayı bu makalenin amacı Chaucer, Henryson ve Shakespeare'in Troilus ve Criseyde konusunu ele alışlarını karşılaştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Chaucer, Henryson, Shakespeare, Troilus and Criseyde, İskoç-İngiliz ilişkileri.*

*An earlier and shorter version of this article entitled "A Tale of Two Nations: Scotland and England: Chaucer, Henryson, Shakespeare, Troilus And Criseyde" was presented at the Thirteenth International Natio Scotica Conference on Medieval and Renaissance Scottish Language and Literature (Padua, 22-26 July 2011).

**Assist. Prof. Dr., Munzur University, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures, TUNCELI.
e-posta: murat_ogutcu@yahoo.com (orcid.org/0000-0003-1523-8321)

1. INTRODUCTION

In the Late Medieval and Early Modern Period, Scotland and England lived politically, culturally and literarily both together and apart. On a political level, the togetherness of Scotland and England started with the marriage of Henry VII's daughter, Margaret, to James IV of Scotland. The marriage, which was celebrated by Dunbar as *The Thistle and the Rose* (1503), marked an important turning point of Anglo-Scottish relationships (Kratzmann, 1980: 3-4; Baugh, 1948: 2.318) before the accession of James VI of Scotland as James I of England a hundred years later. Yet, it is interestingly enough that the initial transnational communication of the two countries in the period started with a literary interaction before moving into a political one. In particular, the emergence of Scottish Chaucerians, poems and counter-poems of English and Scottish poets from the 15th to the 16th centuries, and the printing of Scottish poetry in England in anglicised form (Kratzmann, 1980: 7; Wood, 1967: 9; Fox, 1964: 164) have been major points that led to the development of Anglo-Scottish literary relationships.

Furthermore, starting from the 14th century, this interaction resulted in a literary hybridisation, in which, however, both countries developed their distinct "literary decorum;" accordingly, Scottish poets followed Chaucer's example, whereas their English counterparts followed Lydgate's (Kratzmann, 1980: 7; Robinson, 1972: 234-8). This literary hybridisation, on the other hand, could be best observed in the handling of the matter of Troy which has been one of the most famous meeting points of Anglo-Scottish literary relationships. Particularly, the story of Troilus and Criseyde had been dealt with in both England and Scotland in similar yet different ways from the late 14th to the early 17th centuries, the most famous examples of which are Chaucer's, Henryson's and Shakespeare's retellings.¹

Yet, the choice of the matter of Troy by the poets of both countries is not just haphazard. The matter of Troy has been used for political ends in line with the concept of *translatio imperii* according to which each nation tried to connect its ancestry to Troy as a political manifesto of its national and international importance (James, 1997: 21-2; Bellamy, 1992: 33-7). The creation of such an ancestral connection is crucial in the formation of identity, which, as Hall argues, is maintained through "identification" based on the "recognition of some common origin" (Hall, 2007: 2). Therefore, to give a good literary output of the matter of Troy was equalled with gaining "cultural authority" (James, 1997: 8) and was, thus, important in the creation of a national identity. For instance, when Chaucer re-writes *Troilus*, he is conscious that there "was a litil envye" between the authors from different nations of the Troy legend (*HF* 3.1471-6) as each wanted to give the accurate version of the story related to his national origin. In this sense, Henryson enters the battle by formulating a Scottish version of the story of Troilus. Along with his Scottish references in his work, Henryson wants to show that Scottish literature is capable of reformulating the "tragedie" (*TestC* 4) of Troy and is, thus, as important as other European literatures, cultures, hence, identities. However, when Shakespeare combines the Scottish and the English version in his criticism of the nobility in *Troilus and Cressida* (ca. 1602) he achieves the unification of the two countries on a literary level. This unification, however, is reflective of the problems of the hybridisation of the transnational literary interactions. Thus, the Troilus and Criseyde story sheds light into the Anglo-Scottish relations and the reciprocal influence of each side on the other, reflected in literature. Therefore, this essay will compare and contrast Chaucer's, Henryson's and Shakespeare's dealings of Troilus and Criseyde/Cresseid/Cressida and show how it united Scotland and England on a literary level.

2. CHAUCER'S TROILUS AND CRISEYDE

Chaucer is the first English poet to write about the story of Troilus and is, thus, not only the "father of English poetry" (Dryden 16) but also one of the fathers who initiated the reciprocal literary relationship of Scotland and England. He re-reads Boccaccio's *Il Filostrato* (1335) and composes his *Troilus and Criseyde* (ca. 1385) as the most celebrated English example to the *translatio imperii* that has been seen as a romance, an epic, a history, a tragedy, a lyric, a fabliau, an allegory and even a "psychological novel" (Windeatt, 1992: 138-180; Kittredge, 1915: 112). Chaucer's *Troilus* depicts the conflict between worldly and heavenly love in a controversial way. The crux of the work is that although worldly love is elaborated throughout, it is, like most of the love poetry in the Middle Ages, retracted in the palinode (*TC* 5.1786-1869) at the very end. Therefore, critics of Chaucer's works have quarrelled about whether the work celebrated (Lewis, 1979: 196; Donaldson, 1970: 67) or condemned

¹ Throughout the article, the references to Chaucer's *Troilus and Criseyde* are abbreviated as *TC* and are from Geoffrey Chaucer (1988). *The Riverside Chaucer*, (Ed: L. D. Benson), 3rd ed., Oxford University Press, Suffolk. References to Chaucer's *House of Fame* are abbreviated as *HF* and are again from *The Riverside Chaucer*. References to Henryson's *Testament of Cresseid* are abbreviated as *TestC* and are from Robert Henryson (1958). *The Poems and Fables of Robert Henryson: Schoolmaster of Dunfermline*, (Ed: H. Harvey Wood), Oliver and Boyd, Edinburgh. References to Shakespeare's *Troilus and Cressida* are abbreviated as *Tro.* and are from William Shakespeare (1994), *Troilus and Cressida*, (Ed: Kenneth Palmer), Routledge, London.

the romance between Troilus and Criseyde (Robertson, 1962: 479; Carney, 2009: 359, 360-1; Ege, 2000: 263) and how the moral to embrace divine love should be regarded, at all. Defying such schism, however, it could be argued that Chaucer might have rather created a third space through ambiguity presenting worldly and heavenly love “simultaneously” (Öğütçü, 2011: 292). Peculiarly, Troilus in this sense can be considered not only as the “sexual aggressor,” the “sperhawk” of his “larke” Criseyde (Mann, 1980: 329; TC 3.1191-2), but as someone who ascends to heaven and gains divine knowledge at the same time. Whatever the stance is, it cannot be denied that the possibility of opposite readings and simultaneity rendered Chaucer’s unconventional work variable in signification.

3. HENRYSON’S TESTAMENT OF CRESSEID

However, Chaucer’s controversial re-reading of the story of Troilus initiated a much more controversial development in the Anglo-Scottish literary relationship. The Scottish poet who built up that controversial development would be both the most famous and for a long time unknown interpreter of the story of Troilus. Following an opposite reading of Chaucer’s work, Henryson’s *Testament of Cresseid* (ca. 1480), seems to give a Scottish, or rather religious, answer and afterthought to the loose ends he inherited from Chaucer. Noted for his translations of Aesop, *Morall Fabillis of Esope the Phrygian* (ca. 1480), Henryson might have been dissatisfied with the lack of poetic justice on the side of Criseyde, which may be why he reduces her to a leprous harlot.

Nevertheless, Henryson’s reading and adaptation of Chaucer’s work creates two conflicting sets of assumptions about the Scottishness of the work. The very fact that Henryson has been called as a Scottish Chaucerian makes it difficult for the reader/critic to consider his *Testament* as a Scottish work. His use of rhyme royal, the subject matter of the story of Troilus itself, his direct references to Chaucer (*TestC* 41, 58, 64), and the parallels between Chaucer’s and his work (*TestC* 4, 589; TC 5. 165, 5.1611, 5.1669, 5.1688, 5.1690) makes Henryson live in the shadow of Chaucer. This is why Henryson’s straightforward and less ambiguous style has been labelled as “mundane, unheroic, and uncourtly,” which is why some critics even argued that Henryson rather “misread” Chaucer (Johnson, 1990: 314; Bennett, 1992: 94).

In this aspect, it can be asked whether Henryson’s work should be considered as an appendix to Chaucer’s poetry that shows the bondage of Scottish literature to English literature and culture (Carruthers, 2009: 41)? Or could it be considered as a creative resistance that mocks and mimics its English source? If agreed with the former, the bondage makes it quite questionable to call the *Testament* a part of Scottish literature at all. Yet, if the latter is to be considered as a possible answer to locate Henryson’s work, Henryson could be seen as a literary figure who transformed Chaucer’s version, hence English literature, by creating his own unique version of the Troilus and Criseyde story (Goldstein, 1999: 240; Sweney, 2000: 124; Speirs, 1982: 85). This, on the other hand, makes Henryson’s work a manifesto of Scottish literature asserting that the Scottish language and literature is capable of following the *translatio imperii* concept and create its ties with the Trojan literary ancestry.

In his *translatio imperii* attempt, Henryson achieves to create a Scottish point-of-view by adapting Chaucer’s work into the tradition of moralistic Scottish literary tastes. Taking “hints” from Chaucer’s work without “depend[ing] on it,” Henryson abbreviates Chaucer’s version (Bennett, 1992: 90; Johnson, 1990: 314-5). Thereby, he tries to create a unique and Scottish version of the story of Troilus. Henryson’s national consciousness can be seen when he used the word “Kirk” (*TestC* 117) for the temple of Venus for Chaucer’s “temple” (TC 1.267), which makes Calchas appear like “a Scottish priest” (Bennett, 1992: 93-4; *TestC* 367-77, 392). As for the moralistic Scottish tastes, Henryson, like the later critics of Chaucer, acknowledges both the worth of Chaucer and his telling of Troilus’s “distres” (*TestC* 57-8). Yet, he is critical of the truth of Chaucer’s retelling marked for its solely “gudeliie termis” that lacks the justice upon Cresseid’s “unfaithfulnes” (*TestC* 59-64, 570). For instance, while Chaucer is concerned about the presentation of the “double sorwe” of Troilus (TC 1.1), Henryson is not interested in Troilus whom he resurrects in order to focus on “the fatall destenie / Of fair Cresseid, that editit wretchitlie” (*TestC* 62-3). Likewise, Chaucer presents the story like a *double entandre* from its earthly and heavenly perspective “simultaneously” (Öğütçü, 2011: 292). Yet, Henryson, within a “different,” yet single, “perspective” (Johnson, 1990: 314), is merely concerned with “Instructioun” (*TestC* 611). For Henryson the chief element of composing his work is to achieve “*moralitas*” (Bennett, 1992: 103). This moral instruction, on the other hand, is not achieved by the *agnorisis* of Troilus when he is killed in his youth as in Chaucer (TC 1807-32), but through Cresseid’s *nemesis* whose gradual downfall we see in her metaphorical old age marked by her leprosy (Johnson, 1990: 134). Therefore, Henryson is rather concerned about “the double sorrow of Cresseid in losing both Troilus and Diomeid” (Bennett, 1992: 94), which satirical re-reading is shaped by Henryson’s aim to instruct his “worthie

Wemen" (*TestC* 610). A satirist always wants to "compel" his specific understanding of "truth" (Sutherland, 1962: 4-5) by using his characters as puppets and hiding under the mask of the satirist (Highet, 1962: 13, 241). In a similar manner, Henryson uses Cresseid as a puppet while hiding himself and asserts that a "giglotlike" kind of "mynd in fleschelic foull affectioun" which is "[i]nclynit to Lustis Lecherous" (*TestC* 83, 558-60) will and should be punished. Hence, if we agree with Ramson that the *Testament* was read aloud to women in the Scottish court (as cited in McKim, 2006: 113), it can be put forth that Henryson reads the English Troilus, rewrites a Scottish Cresseid and presents it to a Scottish public in Scottish to make them take an example of her misfortunes and follow under the prescripts of Henryson's understanding of Scottish identity marked for celebrating moral perfectness and condemning looseness.

4. THE EARLY MODERN PERIOD AND SHAKESPEARE'S *TROILUS AND CRESSIDA*

Henryson's Scottish and moralistic retelling of the *translatio imperii*, on the other hand, affected Anglo-Scottish literary relationships to a great deal. Particularly, in the Early Modern Period, we see that Henryson's satirical re-reading of the story of Troilus evolved as a very important turning point. Whether or not Henryson intentionally "misread" Chaucer (Bennett, 1992: 94), Henryson's work had a greater influence than Chaucer on the English popular understanding of the story of Troilus in Early Modern England, seen especially in the rather misogynistic description of Cresseid.

However, during this process, Henryson was known as the author of the *Testament* only in Scotland and was not acknowledged as the author in Early Modern England. On the one hand, there were several MSS and printed versions of the *Testament* in Scotland (McKim, 2006: 105; Mapstone, 1985: 307-10). Likewise, the possibility that it was recited to "worthie Wemen" (*TestC* 610) in the Scottish court (Ramson as cited in McKim, 2006: 113) makes it almost certain that the *Testament* was quite popular in Scotland and that Henryson was known as its originator. On the other hand, William Thynne's Chaucer compilation printed in 1532 "made the *Testament*, but not Henryson, known to English readers" (McKim, 2006: 105; Mapstone, 1985: 307-10). This earliest printed version of the *Testament* was an anglicised version appended as a sixth book to Chaucer's *Troilus*, which presumption lasted until Henryson was acknowledged as the author of the *Testament* by Kinaston in 1639 and by critics generally in 1721 (McKim, 2006: 105; Forni, 2001: 107).

Nevertheless, the fact that the *Testament* did not, at least, belong to Chaucer was known by some of the critics in the Early Modern Period, as well. As Forni indicates, in the MS of "his *Animadversions* (1599) on Speght's 1598 edition, the *Testament of Cresseid* is one of the few works Francis Thynne specifically designates as 'adulterat.'" (as cited in Forni, 2001: 109), which means that it is an apocryphal work that belongs to someone else. Similarly, the textual references to Chaucer (*TestC* 41, 58, 64) seem to be strong clues for the Early Modern English literary audience to consider the *Testament* as the work of someone other than Chaucer. Yet, since Thynne's definition of the *Testament* as a spurious work is retracted in the 1602 Speght version, it is very difficult to claim whether or not the audience, poets and playwrights of the Elizabethan Age noticed the *Testament* as a non-English work.

The most notorious of the English adaptations of Henryson's *Testament* was William Shakespeare's *Troilus and Cressida* (ca. 1602). Shakespeare was actually familiar with the *Testament* even before he wrote his *Troilus and Cressida*, particularly when he was referring to loose women. In his *Henry V* (1599), for instance, Pistol calls Doll Tearsheet "the lazar kite of Cressid's kind" (1995: 2.1.76), and in *Twelfth Night* (1601), Feste quibbles with Viola and refers to "Cressida" as "a beggar" (1975: 3.1.50-2). This shows that Shakespeare had a particular knowledge of and interest in Henryson's version that was familiar with his audience who could understand the jokes about it.

As for Shakespeare's *Troilus and Cressida*, it was primarily based on Chapman's translation of the *Iliades* (1598), Chaucer's *Troilus* and Henryson's *Testament*, and entered into the Stationers' Register in 1603. References about contemporary performances in the two published quartos, however, have rather confused critics whether there had been any performances of the play in Shakespeare's life at all. One of the quartos in 1609 asserts that it was acted out at the Globe theatre (Shakespeare, 1609b: Title page). However, another quarto in the same year retracts this supposition and argues that this is "a new play, neuer Ital'd with the Stage, neuer clapper-clawd with the palmes of the vulgar" (Shakespeare, 1609a: 2'). Whether this confusion indicates that the play was probably performed in the Elizabethan Period, right before its entry into the Stationers' Register, but actually never in the Jacobean period, is a matter of dispute (Apfelbaum, 2004: 32-8) that problematises the aesthetic reception of the play, as well. Accordingly, in line with this dispute, the play also engendered aesthetic discussions among Shakespeareans regarding his use of his sources, particularly, of the *Testament*. Many critics have argued that

Shakespeare did not know that the *Testament* was not Chaucer's (Forni, 2001: 120) which, as Rollins, Tatlock and Root maintained undermined the story of Troilus in Shakespeare's play (Rollins, 1972: 396-7; Tatlock, 1916: 129; Root, 1906: 104-5). Notorious for downgrading Helen of Troy to a "whore" (*Tro.* 2.3.70-4), the vulgarity of the play due to the source material has been even regarded as an indication that the play was not enacted at all, as the play was marked for its corruption, disgusting "disease imagery" and "references to divine retribution" (Waterfield, 2009: 402; Apfelbaum, 2004: 101; Thompson, 1978: 121; Yüksel, 2013: 72-6). Thus, Shakespeare's use of the so-called Sixth Book of Chaucer's *Troilus*, that is Henryson *Testament*, created negative responses from critics who attributed the vulgarity of the play to Henryson's misogynistic work.

Nonetheless, albeit the negative attitudes towards Shakespeare's handling of the matter of Troy, the play is important to form a new stage in the literary relation between England and Scotland. Shakespeare in his *Troilus and Cressida* combines Chaucer and Henryson's versions of the love story, along with many others related to the Trojan War. In his references to Chaucer, Shakespeare merely continues the English tradition. Yet, in references to Henryson, Shakespeare, without knowing it, seems to deviate from that tradition in embracing some aspects of Scottish literature at a time when England was still ruled by Elizabeth I and efforts about the succession of James VI became a delicate issue. Particularly, the Earl of Essex had a strong relationship with King James VI of Scotland the latter of which considered the former in correspondences as a "very loving friend" whom he would make "use [of] his advice" (Devereux, 1853: 311). Starting from 1597, this friendship extended in such a way that Essex campaigned and intrigued for the recognition of James VI as the heir of Elizabeth I (Gajda, 2012: 37-40; Lockyer, 1998: 159; Goodman, 1839: 13). Following his frustrations with the Elizabethan government upon the disenfranchisement of non-Cecilian groups in the patronage, in 1599 Essex even considered invading England with an Irish-Scottish force to place James VI on the throne, which was never enacted because of the lack of support from his own friends and the fact that James VI did not consent with a violent transition of power (Bruce, 1861: xii; James, 1986: 441-2; Gajda, 2012: 39; Black, 1959: 442-3). After the premature and "abortive" Essex rebellion in 1601, a great part of the disenfranchised Englishmen became frustrated as they had hoped that a strong leader would emerge to change the system (McCoy, 1989: 133).

This frustration is reflected in Shakespeare's *Troilus* where the notion of nobility is criticised. The Earl of Essex had supported Chapman's *Iliades* and was often resembled to Hector and Achilles who had been considered as the personifications of chivalry and heroism (James, 1997: 89, 91; McCoy, 1989: 79-102; MacCaffrey, 1994: 514-5; Hammer, 1999: 54, 199-200, 203, 350-1, 381; Harrison, 1974: 262.). Shakespeare's scepticism of the neo-chivalric cult as expressed in his characterisation of Hotspur in the *Henriad* (2002: 1.3.200-6; 1967: 1.1.162-79) was extended in *Troilus and Cressida* in which the concept of nobility became a laughingstock. Shakespeare's criticism of the nobility is "subverting conventional notions of degree, [honour], and value" (Forni, 2001: 117). Controversial to the *translatio imperii* to touch upon the nationalistic feelings by creating the literary bond between a heroic ancestry and the present audience, Shakespeare presents demythologised masculine heroes of the matter of Troy.

Similar to the Elizabethan society polarised by the quarrelsome followers of the Earl of Essex and Robert Cecil, the frustration about the lack of order in the play is initially elaborated on in Ulysses' famous speech on degree that criticises a society torn by "factions" into "chaos" (*Tro.* 1.3.75-137). As Doğan Adanur elaborates, Ulysses' "speech" underscores the importance that "everybody [acts] in accordance to their hierarchical places," the contrary of which is "more disastrous" than "the lengthy war" (Doğan Adanur, 2017: 1052). Thereby, *Troilus and Cressida* depicts a society in which degree is shattered and whose members are far from the expectations of the Homeric heroes. For instance, although Hector seems to be presented as a realist and offers to surrender Helen (*Tro.* 2.2.8-119), he is too sensitive about "fair play" in the war (*Tro.* 5.3.43). He follows the honour code naïvely and even wishes his enemies to "live" rather than die (*Tro.* 5.3.40-3). This insistence makes Hector an "anachronistic" character, as his "chivalric ideals" are outdated (Doğan Adanur, 2017: 1053), both on and off the stage. Hector fights for "honour[s]" sake (*Tro.* 5.3.25-8), or rather just for sport, seen when he chases a man merely for his armour (*Tro.* 5.6.27-31). His opponent Achilles, on the other hand, is the opposite of Hector. Conscious about the "slippery" constitution and fickleness of retaining "honours" (*Tro.* 3.3.74-92), Achilles is depicted as a shameless opportunist, seen when he wants to get the credit for killing Hector alone, although he ordered his Myrmidons to murder the unarmed Hector (*Tro.* 5.8.13-4). Likewise, another supposed hero, Ajax, is downgraded in *Troilus and Cressida* to a blockhead. Ajax is likened to an amalgam of a "valiant [...] lion," "churlish [...] bear," and "slow [...] elephant" which makes him full of "folly" (*Tro.* 1.2.15-31). Ajax is termed as a "dull brainless" man (*Tro.* 1.3.381-2) and the word "fool" is used 24 times in the play and for the most time Ajax

is referred as a “fool” (*Tro.* 2.1.24, 64-5, 81, 83, 85, 86, 118). Thus, the play depicts a male world that is at odds with expectations regarding order and masculinity.

Furthermore, the demythologising of the Homeric heroes is aggravated with the farcical and misogynistic handling of the love affair between Troilus and Cressida. Love effeminises and takes the virile power of the warrior, as it is manifested in Troilus’ behaviour who proclaims that he cannot fight because he has a “battle” with his “heart” (*Tro.* 1.1.1-5). The performance of this amorous battle, however, is vulgarised by Pandarus’ jokes at the expense of Troilus and Cressida (*Tro.* 4.2.21-41). Reflective of this vulgarity, in her relationship with Troilus, Cressida is presented as a character who constantly defeats herself by bragging about her constancy while the audience knows the opposite. When Cressida is to be exchanged for a captive and sent to the Greek camp, she exclaims:

I will not, uncle: I have forgot my father;
 I know no touch of consanguinity;
 No kin no love, no blood, no soul so near me
 As the sweet Troilus. O you gods divine!
 Make Cressid’s name the very crown of falsehood,
 If ever she leave Troilus! Time, force, and death,
 Do to this body what extremes you can;
 But the strong base and building of my love
 Is as the very centre of the earth,
 Drawing all things to it. I’ll go in and weep,—
 [...]
 Tear my bright hair and scratch my praised cheeks,
 Crack my clear voice with sobs and break my heart
 With sounding Troilus. I will not go from Troy. (*Tro.* 4.2.95-108)

Subsequently, when she is brought to the Greek camp, however, she is paraded and “kiss’d” by all of the Greeks there (*Tro.* 4.5.21), through which she becomes the “crown of falsehood” and her “body” starts to be objected to all “extremes.” Cressida’s wanton flirtations with Diomedes, observed in secret by Troilus and others (*Tro.* 5.2.1-199), which adds insult to injury, is followed by an equally notorious exit. In her monologue, almost like a spokeswoman of misogyny, Cressida attributes her “error[s]” to her gender and condemns her “sex” which is governed by lust (*Tro.* 5.2.108-14). Thereby, Shakespeare parodies Troilus’s tragic form of dramatic irony and turns it into a comic one, which condemns Cressida and women in advance.

The comedy in *Troilus and Cressida* is a derisive one that condemns femininity and especially their manipulative rule over men. This equation and the excess of the negative depiction of women in the play were chiefly taken from Henryson’s *Testament* which was considered then as the Sixth Book of Chaucer’s *Troilus*. Yet, these seem to be used in order to appeal to the contemporary attitudes of frustrated male audiences. Albeit Elizabeth I’s long reign, her “female magistracy” that was at odds with the patriarchal society was always considered as unnatural and disruptions were said to “proceed ‘chiefly from the sex of the Queen’” (James, 1986: 434-4). She was likened to *Vanitas* and biblical female tyrants by her opponents (Montrose, 2006: 244; 1Kings 16:30-21:25, Geneva Bible; 2Chronicles 15:16). Thus, Shakespeare’s choice to make use of the misogynistic elements of the *Testament* might have either spurred or reassured the resentment towards the presupposed manipulative rule of women over men in the Elizabethan and/or Jacobean Period.

Moreover, similar to the misogynistic resentment towards women by some of the Elizabethans, James VI of Scotland was noted for his obsession with virility, seen for instance, in his misogynistic writings in his *Daemonologie* (1597). In his book on daemons, James VI frequently points out the handicaps of being a woman. For example, intellectually “the wit of woman could neuer haue fore-spoken” future events, but that of a man could (James, 1969: 1.1.4) or that the Devil rather chooses females as his companion because “the Devill findes greatest ignorance and barbaritie, there assayles he grosseliest,” which is “the reason wherefore there was moe Witches of women kinde nor men.” (James, 1969/1597: 3.3.69). In this aspect, the use of references to Henryson’s version of the “fals”/“false” Cresseid/Cressida (*TestC* 546, 551, 560; *Tro.* 5.2.178), would be recognised by James VI of Scotland, or James I of England at least in the 1609 quarto, in accordance with Henryson’s popularity in

the Scottish court. What is more, he would enjoy the play, if we take his misogynistic accounts of women for granted. Thereby, through Shakespeare's intentional or unintentional combination of Chaucer's and Henryson's story of Troilus, the unification of the two countries is maintained on a literary level, which would be maintained also practically under James I of England. Hence, as a reflection of the *translatio imperii*, it can be seen that through the story of Troilus a common national identity is created where the English and Scottish perceptions, of especially masculinity, merge through what Hall would call an "identification" by a "common origin" (Hall, 2007: 2), which is the story of Troilus.

5. CONCLUSION

Constant re-readings of the story of Troilus in accordance with nationalistic preferences have resulted in unique literary outputs in both England and Scotland. These outputs, on the other hand, have created multiple significations, which, however, are reduced to problems of originality and how the works affect each other's interpretation. Chaucer only initiates the interaction, Henryson makes it Scottish and Shakespeare unintentionally reflects the unification of the two countries on a literary level. Chaucer's, Henryson's and Shakespeare's dealing of Troilus create within each country an intra-national literary hybridisation, which forms a tale of two nations that have been so close yet so apart from each other.

BIBLIOGRAPHY

- Apfelbaum, Roger (2004). *Shakespeare's Troilus and Cressida: Textual Problems and Performance Solutions*, University of Delaware Press, Newark.
- Baugh, A. C., ed (1948). *A Literary History of England*, 4 Vols., Prentice-Hall, New Jersey.
- Bellamy, Elizabeth J. (1992). *Translations of Power: Narcissism and the Unconscious in Epic History*, Cornell University Press, Ithaca.
- Bennett, J. A. W. (1982). *The Humane Medievalist and Other Essays in English Literature and Learning from Chaucer to Eliot*, (Ed: Piero Boitani), Edizioni Di Storia E Letteratura, Rome.
- The Bible Translated according to the Ebrew and Greeke* (1581), Chriftopher Barker, London.
- Black, John Bennet (1959). *The Reign of Elizabeth: 1558-1603*, 2nd ed., Clarendon, Oxford.
- Boccaccio, Giovanni (1967). *The Filostrato of Giovanni Boccaccio*, (Trans.: Nathaniel Edward Griffin and Arthur Beckwith Myrick), Biblo and Tannen, New York.
- Bruce, John, ed (1861). *Correspondence of King James VI. of Scotland with Sir Robert Cecil and Others in England, During the Reign of Queen Elizabeth*, Camden Society, Westminster.
- Carney, Cliodhna (2009). "Chaucer's 'litel bok', Plotinus, and the Ending of Troilus and Criseyde." *Neophilologus* 93/2, 357-368.
- Carruthers, Gerard (2009). *Scottish Literature*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Chapman, George (Trans.) (1598). *Seauen Bookes of the Iliades of Homere*, Iohn Windet, London.
- Chaucer, Geoffrey (1988). *The Riverside Chaucer*, (Ed: L. D. Benson), 3rd ed., Oxford University Press, Suffolk.
- Devereux, Walter B (Ed.) (1853). *Lives and Letters of the Devereux, Earls of Essex in the Reigns of Elizabeth, James I., and Charles I.: 1540-1646*, Vol. 1, John Murray, London.
- Doğan Adanur, Evrim. (2017). "The Uses of Anachronism in Shakespeare's *Troilus and Cressida*." *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16/4, 1048-1056.
- Donaldson, Talbot E. (1970). *Speaking of Chaucer*, University of London The Athlone Press, London.
- Dryden, John (1928). *Preface to the Fables*, (Ed: W. P. Ker and M. G. Lloyd Thomas), Clarendon, Oxford.
- Dunbar, William (1863). "The Thistle and the Rose." (Ed. James Paterson), *The Works of William Dunbar, Including His Life, 1465-1536, with Notes, and Glossarial Explanations*, James Stillie, Edinburgh, 118-126.
- Ege, Ufuk (2000). "The Portrayals of the Universe in Medieval Literature." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 40/3-4, 255-274.
- Forni, Kathleen (2001). *The Chaucerian Apocrypha: A Counterfeit Canon*, University Press of Florida, Gainesville.
- Fox, Denton (1964). "The Scottish Chaucerians." (Ed: D. S. Brewer), *Chaucer and Chaucerians: Critical Studies in Middle English Literature*, Nelson, London, 164-200.
- Gajda, Alexandra (2012). *The Earl of Essex and Late Elizabethan Political Culture*, Oxford University Press, Oxford.
- Goldstein, R. James (1999). "Writing in Scotland, 1058-1560." (Ed: David Wallace), *The Cambridge History of Medieval English Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 229-54.
- Goodman, Godfrey (1839). *The Court of King James the First*, Vol. 2, Samuel Bentley, London. *Google Books*. Retrieved June 18, 2011.
- Hall, Stuart (2007). "Who Needs 'Identity'?" (Ed: Stuart Hall and Paul du Gay), *Questions of Cultural Identity*, Sage Publications, London, 1-17.
- Hammer, Paul E. J. (1999). *The Polarisation of Elizabethan Politics: The Political Career of Robert Devereux, 2nd Earl of Essex, 1585-1597*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Harrison, G. B. (1974). *A Second Journal: Being a Record of Those Things Most Talked About During the Years 1595-8*, Routledge and Keagan Paul, London.
- Henryson, Robert (1958). *The Poems and Fables of Robert Henryson: Schoolmaster of Dunfermline*, (Ed: H. Harvey Wood), Oliver and Boyd, Edinburgh.
- Highet, Gilbert (1962). *The Anatomy of Satire*, Princeton University Press, Princeton.
- James, Heather (1997). *Shakespeare's Troy: Drama, Politics, and the Translation of Empire*, Cambridge University Press, New York.
- James, King of England (1969/1597). *Daemonologie*, Da Capo Press, New York.

- James, Mervyn Evans (1986). *Society, Politics and Culture: Studies in Early Modern England*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Johnson, Lesley (1990). "Whatever Happened to Criseyde? Henryson's *Testament of Cresseid*." (Ed: Keith Busby and Erik Kooper), *Courtly Literature: Culture and Context*, Benjamins, Amsterdam, 313-322.
- Kittredge, G. L. (1915). *Chaucer and His Poetry*, Harvard University Press, Cambridge.
- Kratzmann, Gregory (1980). *Anglo-Scottish Literary Relations, 1430-1550*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lewis, C. S. (1979). *The Allegory of Love: A Study of Medieval Tradition*, Oxford University Press, Oxford.
- Lockyer, Roger (1998). *James VI and I*, Longman, London and New York.
- MacCaffrey, Wallace T. (1994). *Elizabeth I: War and Politics, 1588-1603*, Princeton University Press, Princeton.
- Mann, Jill (1980). "Troilus's Swoon." *Chaucer Review*, 14, 319-35.
- Mapstone, Sally (1985). "The Testament of Cresseid, lines 561-7: A New Manuscript Witness." *Notes and Queries*, 230, 307-10.
- McCoy, Richard C. (1989). *The Rites of Knighthood: The Literature and Politics of Elizabethan Chivalry*, University of California Press, Berkeley.
- McKim, Anne (2006). "Orpheus and Eurydice and The Testament of Cresseid: Robert Henryson's 'fine Poetical Way'." (Ed: Priscilla J. Bawcutt and Janet Hadley Williams), *A Companion to Medieval Scottish Poetry*, D. S. Brewer, Cambridge, 105-118.
- Montrose, Louis (2006). *The Subject of Elizabeth: Authority, Gender, and Representation*, University of Chicago Press, Chicago.
- Öğütçü, Murat (2011). "How to Handle with 'Bliss' in Chaucer's Troilus and Criseyde in Turkey." (Ed: Evrim Doğan Adanur), *IDEA: Studies in English*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 289-298.
- Robertson, D. W. (1962). *A Preface to Chaucer: Studies in Medieval Perspectives*, Princeton University Press, Princeton.
- Robinson, Ian (1972). *Chaucer and the English Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rollins, Hyder Edwards (1972). *The Troilus-Cressida Story from Chaucer to Shakespeare*, Haskell, New York.
- Root, Robert K. (1906). *The Poetry of Chaucer: A Guide to Its Study and Appreciation*, Houghton Mifflin, Boston.
- Shakespeare, William (1609a). *The Famous Hiftorie of Troylus and Creffeid*, G. Eld, London.
- Shakespeare, William (1609b). *The Hiftorie of Troylus and Creffeida*, G. Eld, London.
- Shakespeare, William (1967). *Henry IV: Part 2*, (Ed: A. R. Humphreys), Methuen, London.
- Shakespeare, William (1975). *Twelfth Night*, (Ed: J. M. Lothian and T. W. Craik), Methuen, London and New York.
- Shakespeare, William (1994). *Troilus and Cressida*, (Ed: Kenneth Palmer), Routledge, London.
- Shakespeare, William (1995). *Henry V*, (Ed: T. W. Craik), Arden, London.
- Shakespeare, William (2002). *Henry IV: Part 1*, (Ed: David Scott Kastan), Arden, London.
- Speirs, John (1982). "A Survey of Medieval Verse and Drama." (Ed: Boris Ford), *Medieval Literature: Chaucer and the Alliterative Tradition*, Penguin, Harmondsworth, 43-96.
- Sutherland, James (1967). *English Satire*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sweney, Matthew (2000). "Robert Henryson's *Testament of Cresseid*." *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 73, 123-8.
- Tatlock, J. S. P. (1916). "The Chief Problem in Shakespeare." *The Sewanee Review*, 24, 129-47.
- Thompson, Ann (1978). *Shakespeare's Chaucer: A Study in Literary Origins*, Liverpool University Press, Liverpool.
- Waterfield, John (2009). *Heart of His Mystery: Shakespeare and the Catholic Faith in England under Elizabeth and James*, iUniverse, Bloomington.
- Windeatt, Barry (1992). *Oxford Guides to Chaucer: Troilus and Criseyde*, Clarendon, Oxford.
- Wood, Henry Harvey (1967). *Two Scots Chaucerians Robert Henryson, William Dunbar*, Longmans, London.
- Yüksel, Ayşegül (2013). "Ne Komik Ne Trajik: Troilus ve Cressida." *Dram Sanatında Sınırları Zorlamak*, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul, 69-76.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 12.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.420579

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özalp, M. (2019). "Diplomatika Krize Um Katar: Die Sanktionskrize, Die Von Der Golfregion Über Katar Im Rahmen Eines Energiekampfes Angewandt Wurde", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s. 193-202.

DIPLOMATISCHE KRISE UM KATAR: DIE SANKTIONSKRISE, DIE VON DER GOLFRGION ÜBER KATAR IM RAHMEN EINES ENERGIEKAMPFES ANGEWANDT WURDE

Mustafa ÖZALP*

Zusammenfassung

Die Energiebezugsquellen und Energiepipeline-Routen sind im 21. Jahrhundert die wichtigsten wirtschaftspolitischen und sozioökonomischen Mittel zwischen den Staaten. Die Staaten orientieren ihre politischen Richtlinien nach ihrer zukünftigen Brauchbarkeit der Energie. In diesem Zusammenhang werden die Energiereserven und ihre Pipelines zwischen den Staaten als politisches Druckmittel (Sanktion, Waffe und Isolation) verwendet. Laut OPEC verfügt Katar nach Russland und Iran mit 24 Billionen m³ über die größten Gasreserven der Welt. Daneben verfügt laut (The International Gas Union) IGU Report Katar über die größten (Flüssiggas)-Reserven und auch mit 77,2 Mrd. m³ (29,9 %) ist Katar der größte LNG Exporteur der Welt (IGU 2017, 9). In diesem Artikel wird untersucht, warum plötzlich nach dem ersten Auslandsbesuch (Anfang Mai 2017) des US-amerikanischen Staatspräsidenten Donald Trumps in Saudi-Arabien und Israel ,die Katar Krise' ausbrach. Weiters werden auch die Energiereserven von Katar und auch die der Umgebung von Katar (Golfregion) im Rahmen der Katar Krise analysiert. Die wichtigste Frage lautet, wofür Katar beschuldigt wird und was genau hinter diesen Beschuldigungen stecken. Auch muss es festgestellt werden, ob diese Anschuldigungen gegenüber Katar gerechtfertigt sind, oder ob sie überhaupt den richtigen betreffen. In Bezug auf die Krise wird das politische Verhalten der jeweiligen Staaten analysiert und die Vor- und Nachteile für Katar werden erläutert.

Schlüssel Wörter: *Golf Staaten, Sanktionen, Pipeline Politik, Energiebezugsquellen, Energie Abhängigkeit und Katar.*

KATAR'DAKİ DİPLOMATİK KRİZ: ENERJİ MÜCADELESİ ÇERÇEVESİNDE KÖRFEZ BÖLGESİ TARAFINDAN KATAR'A UGULANAN YAPTIRIM KRİZİ

Özet

21. yüz yılda devletlerarası ilişkilerde siyasi, ekonomik ve sosyolojik olarak, enerji kaynakları ve enerji boru hatlarının güzergâhları büyük rol oynamaktadırlar. Devletlerin geleceğe yönelik, kendi politikalarını belirlemelerinde, enerji ihtiyacı çok büyük bir etkidir. Bu bağlamda enerji kaynakları ve enerji iletim hatları devletlerarası ilişkilerde siyasi baskı aracı (yaptırım, silah ve izolasyon) olarak kullanılmaktadır. OPEC'in 2016 yılı verilerine göre Katar; Rusya ve İran'dan sonra dünyada 24 trilyon metre küp gaz rezervi ile en büyük gaz yataklarına sahiptir. Katar aynı zamanda (The International Gas Union) IGU'nun 2017 yılı verilerine göre, 77,2 milyar metre küp (dünyanın % 29,9'u) LNG (sıvılaştırılmış gaz) ihracatı ile de dünyada, en fazla LNG ihracatı yapan ülke konumundadır (IGU 2017, 9). Bu çalışmada ABD başkanı Donald Trump'ın, göreve gelir gelmez (Mayıs 2017) yapmış olduğu ilk dış ülke ziyaretlerinin (Sudi Arabistan ve İsrail) ardından, Katar krizinin aniden ortaya çıkmasının sebepleri araştırılmıştır. Çalışmanın devamında Katar ve Katar çevresindeki (Körfez bölgesi) enerji kaynakları, Katar krizi bağlamında analiz edilmiştir. Bu çalışmanın cevaplamaya çalıştığı en önemli sorular; Katar'ın ne ile suçlandığı ve bu suçlamaların ardında tam olarak nelerin yattığıdır. Burada ispatlanması gerekenler, Katar'a yönelik olan suçlamalar, gerçekten doğru mudur ve/veya gerçekleri yansıtmakta mıdır? Krizle ilgili olarak, ilgili devletlerin politik davranışları analiz edilmekte ve Katar için krizin avantaj ve dezavantajları açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Körfez ülkeleri, yaptırımlar, Boru politikaları, Enerji çıkış kaynakları, Enerji bağımlılığı ve Katar*

*Assist. Prof. Dr. Yozgat Bozok University, The Faculty of Economics and Administrative Sciences, The Department of International Relations, YOZGAT.

e-posta: mustafa.ozalp@bozok.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7311-6173)

1. EINLEITUNG

Der US-amerikanische Präsident Donald Trump hat seinen ersten Staatsbesuch am 20. Mai 2017 zunächst nach Israel danach nach Saudi-Arabien und in den Vatikan gemacht. Nach Trumps Besuch entstand die größte diplomatische Krise in der Golfregion über Katar. Hinter der Krise stecken die sozioökonomischen, politischen und historischen Ereignisse, die direkt miteinander verbunden sind. Präsident Trump hat mit Saudi-Arabien ein, im Wert von 380 Milliarden (Mrd.) US-Dollar, Handelsabkommen unterschrieben. Dasselbe Abkommen wollte die USA auch mit Katar unterschreiben, jedoch bevorzugte Katar die nach wie vor guten Beziehungen zu Großbritannien zu pflegen. Katar hat auch engere Beziehungen zu Iran, zur Muslim-Bruderschaft und Hamas. Die USA wollte ihr wirtschaftliches und politisches Engagement noch mehr verstärken. Der Grund dafür ist, dass Katar die drei größten Erdgasreserven und die größten LNG-Gasreserven der Welt besitzt.

Die Energiereserven werden seit dem 20. Jahrhundert zwischen den Staaten als politisches Mittel (und/oder als Waffe, Druckmittel) verwendet. Wer die Energiebezugsquellen, die Energieproduktion und die Energiepipelinerouten kontrolliert, kann auch die Staaten, die Energie brauchen kontrollieren und über sie ihre Macht ausüben (Ercan, 2011: 2).

2. ÜBER KATAR

Das Osmanische Reich übergab Katar im Jahre 1913 mit dem Londoner-Abkommen England. Katar erhielt die Unabhängigkeit von England im Jahre 1971. Damals war Katar ein armes Land aber in den 1940'ern wurden in Katar zahlreiche Energiereserven gefunden. Ab dem Jahre 1950 exportierte Katar seine Energiereserven. Seitdem nahm Katars wirtschaftliche Entwicklung immer weiter zu. Während das wirtschaftliche Wachstum Katars weiter stieg, nahm die Rivalität zwischen Katar und vor allem Saudi-Arabien und der Golf-Staaten zu.

Die wirtschaftspolitische und sozioökonomische Lage Katars wurde im Jahre 1995 enorm und vielseitig geändert. Nach Scheich Hamad bin Khalifa al-Sanis Putsch gegen seinen Vater kam er zu Macht (Habertürk Gündem, 2017). Nach dem dies geschah, gründete er den Fernsehkanal al-Jazeera, welche im arabisch-sprachigen Raum der größte TV Sender ist. Im Jahre 2013 hat Katars Emir Hamad Şeyh seine Regierung an seinen 33-jährigen Sohn Scheich Tamim bin Hamad al-Sani abgegeben. Scheich Tamim hatte wie sein Vater, in England an der Royal Military Academy Sandhurst studiert und im Jahr 2009 wurde er erster Stellvertreter Kommandant von Katars Militär (SDAM, 2017). Bis zum Jahre 1971 war Katar unter der Hegemonie Englands. Deswegen ist Englands Einfluss auf Katar auch noch nach 1971 weiterhin zu spüren. Während Katars wirtschaftliche Entwicklung zunahm, nahmen Katars Investitionen in England auch zu. Katars Regierungsspitze, vor allem die Scheichs haben ihre Ausbildung in England genossen. Das heißt der britische Einfluss und Engagement auf Katar sind viel grösser, als die wechselwirkenden Einflüsse zwischen der USA und Israel sind (SDAM, 2017).

Seit Ende Mai 2017 herrschen in der Golfregion große Spannungen und die Staaten sind an der Golfregion in einer tiefen politischen Krise gelangt. Die Staaten Saudi-Arabien, Ägypten, Bahrain und die Vereinigten Arabischen Emirate (VAE) brachen ihre diplomatischen Beziehungen mit Katar ab. Dem haben sich die andere arabischen Staaten wie, Jordanien, Libyen und Jemen angeschlossen. VAE, Bahrain und Saudi-Arabien haben alle Bürger Katars aufgefordert, ihre Länder innerhalb von 14 Tagen zu verlassen. Außerdem haben diese drei Staaten noch dazu ihre kompletten Verkehrsverbindungen auf den See-, Land- und Luftwegen gegen Katar eingestellt (Exop, 2017). Die schwersten Sanktionen kamen von diesen drei Nachbarstaaten.

Der kleine Staat Katar ist im Rahmen der Prokopfeinkommen fast das reichste Land der Welt. Laut International Monetary Fund (IMF) betrug das Prokopfeinkommen in Katar im Jahre 2016, 127,659 US-Dollar. Ein Drittel der Bevölkerung besteht aus Ausländern und die gesamte Anzahl der Bevölkerung beträgt 2.578.000 (T.C.. Ekonomi Bakanlığı). Im Jahre 2022 wird Katar der Austragungsort für Fußball-Weltmeisterschaft sein.

Die Karte vom Mittel und Nahen Osten

Quelle: Katar Krizi ve Bölgesel Güç Dengeleri Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi (SDAM), <https://dogruhaber.com.tr/haber/251348-katar-krizi-ve-bolgesel-guc-dengeleri/> abgerufen am 16.06.2017

3. WAS WIRD KATAR VORGEWORFEN

Die Spannungen zwischen Katar und den Nachbarländern herrschen seit Jahren. Die Hintergründe der Spannungen sind vielfältig auf wirtschaftspolitischer, sozialer und religiöser Ebene. Dem Staat Katar wird vor allem von USA-Israel und von den Golfstaaten vorgeworfen, terroristische Organisationen wie Al-Kaida zu unterstützen. Weitere Vorwürfe sind die Finanzierung der Hamas in Gaza und der Muslimbruderschaft in Ägypten (Exop, 2017). Als Folge dieser Vorwürfe wurden seitens Saudi Arabien, VAE, Ägypten und Bahrain 59 Persönlichkeiten und 12 Organisationen auf die Terrorliste gesetzt, in dem eine Verbindung zu Katar behauptet wird und Katar zu Rivalen erklärt wird (Frankfurter Allgemeine Zeitung 09.06.2017).

Nachdem die Sanktionen gegen den Katar angefangen haben, wurde für Katar seitens sanktionierenden Staaten zehn Punkte vorgeschrieben, die Katar erledigen soll. Man denkt, dass diese zehn Forderungen von den USA und Israel beeinflusst und geplant wurden. Die Details der zehn Forderungen werden unter dem Punkt „Die Hintergründe der Sanktionskrise gegen Katar“ behandelt. Die zehn Punkte für die Aufhebung der Sanktionen gegenüber Katar sind folgende (SDAM, 2017):

1. Katar sollte sofort ihre diplomatischen Beziehungen mit dem Iran abbrechen,
2. Hamas-Führer und ihre Mitglieder sollen aus dem Katar ausgewiesen werden,
3. Die Mitglieder der Muslim-Bruder sollen aus dem Katar ausgewiesen werden,
4. Vollständige Schließung von Al-Jazeera in Katar,
5. Katar sollte sich vor allem bei den Golfstaaten, und allen arabischen und islamischen Staaten für diesen Fehler entschuldigen,
6. Katar soll versprechen, zukünftig mit den Golf-Staaten eine gemeinsame Politik zu führen und keine Entscheidung alleine zu treffen,
7. Katar soll sich nicht in die inneren Angelegenheiten Ägyptens einmischen,
8. Vollständige Schließung einiger internationalen Hilfsorganisationen und die Einziehung von ihren Bankkonten,
9. Katar sollte auf die Unterstützung einiger Organisationen, die gegen das Regime in Syrien, Jemen und Libyen kämpfen, verzichten und
10. Schließung einiger Zeitschriften, Zeitungen und Institutionen in Katar.

Nach dem der arabische Frühling anfang, unterstützte Katar durch sein Fernsehkanal „al-Jazeera“ die demokratisch protestierenden Menschen, damit die Regime mit Diktaturen gestürzt werden können und demokratisch gewählte Volksgruppen an die Macht kommen können. Gemäß dieser Strategie unterstützte und finanzierte Katar die Muslim-Bruderschaft. Weil die Muslim-Bruderschaft in Ägypten (2011) eine demokratisch gewählte Volksgruppe war und vom Diktator Sisi (2013 Mai) gestürzt wurde. Das heißt, dass genauso wie die Türkei glaubt, dass die Muslim-Bruderschaft eine Gemeinschaft ist, die ihre Ziele auf demokratischen Wegen verfolgen und keine terroristische Gruppen darstellt. Deswegen ist das Verhältnis Katars zu anderen Ländern der Region seit langem angespannt. Weil die Diktatur-Regime wie bei Sisi in Ägypten ihre Macht nicht verlieren wollen, spitzen sich diese Spannungen weiterhin auf. Als Folge dessen zogen Saudi-Arabien, Bahrain und die VAE vor drei Jahren ihre Botschafter aus Katar ab. (focus online, 2017).

Anfang Mai 2017 verhängten die Golfstaaten gegen Katar die Sanktionen so schnell wie möglich ohne davor zu warnen und/oder, stattdessen die vorhandenen Probleme mit einem Dialog zu lösen. Der Vorwurf seitens der Golfstaaten (und auch USA-Israel), Katar würde die Terrorgruppen unterstützen, war eine ‚Ausrede‘. Weil die Muslim-Bruderschaft und Hamas glauben, dass Demokratie für Islam keine Gefahr darstellt und die arabischen Staaten könnten schlussendlich ihre Rechte, ihre Freiheiten, Gerechtigkeit und sozioökonomische Entwicklungen durch diese demokratischen Werte bekommen. Seit der Arabische Frühling angefangen hat, berichtet der Fernsehkanal al-Jazeera nach dieser Idee und dieser Richtlinien. Bezüglich der Hintergründe der Krise sagte Katars Außenminister Mohammed Bin Abdulrahman Al-Thani im Gespräch mit dem Sender al Jazeera, “Wir wissen nicht, ob echte Gründe hinter dieser Krise stecken oder versteckte Gründe, die wir nicht kennen” (focus online, 2017). Das heißt Katars Außenminister könne sich die Eskalation nicht erklären, was genau hinter der Krise ist. Aber man wusste mit absoluter Sicherheit, dass die Aussage ‚Katar unterstützt die Terrorgruppen‘ eine eindeutige ‚Ausrede‘ war.

Zusammenfassend wird Katar von vielen verschiedenen Staaten unter vielen verschiedenen Faktoren (und/oder Vorwürfe) beschuldigt. Wenn man die oben genannten zehn Vorwürfe bzw Forderungen, die gegen Katar gemacht worden sind, analysiert, kann man verstehen, welches Land, hinter welchen Vorwürfen steht (Oguzhan, 2017: 8):

- Erstens, Katar unterstützt Iran und El-Kaide. Hinter diesen Vorwürfen steckt die USA.
- Zweitens, Katar unterstützt Hamas und El-Fetih (Palästina). Hinter diesen Vorwürfen steckt Israel.
- Drittens, Katar unterstützt Muslim-Bruderschaft. Hinter diesen Vorwürfen stecken Saudi-Arabien, Ägypten, und VAE.

4. DIE HINTERGRÜNDE DER SANKTIONEN GEGEN KATAR

Es geht darum eine Energiemacht zu werden. Energie ist für die dauerhafte sozioökonomische und wirtschaftspolitische Entwicklung ein „essentielles Mineral“. Ohne Energie können die Bruttoinlandsproduktionen und das Wirtschaftswachstum der Staaten nicht zunehmen. Der Mensch bzw. die Staaten brauchen für ihr Leben unbedingt Energie. Energie ist ein Überlebenswert für die Menschheit (Özalp, 2015: 92).

Wenn die Energie für die Menschen so extrem wichtig ist, werden sie zwischen den Staaten auch als politisch-ökonomischer Druckmittel gehalten. Ein Beispiel dafür wäre die Gas-Krise in den 2000’er Jahren zwischen Russland und der EU, wobei es Unterbrechungen des Gaszuflusses gab- Somit ist die Energie im 21. Jahrhundert ein Hauptfaktor für die politischen Strategien der Staaten (Özalp, 2015: 25).

Laut der OPEC-Daten zeigt die Tabelle 1, die Verteilung der nachgewiesenen Gas-Reserven der Welt in Billionen Kubikmeter. Wie auf dieser Tabelle ersichtlich ist, verfügt Katar mit 24 Billionen m³ nach Russland (49 Billionen m³) und Iran (33 Billionen m³) die drittgrößten Gas-Reserven der Welt. Auf dem vierten Platz mit seinen 11 Billionen m³ Gas-Reserven in der Tabelle folgt die USA, welche die Isolation Katars unterstützt.

Tabelle 1: Verteilung der nachgewiesenen Gas-Reserven der Welt in Billionen Kubikmeter

Russland	Iran	Katar	USA	Turkmenistan	Saudie Arabien	VAE	Venezueler	Algerien	Nigeria	Andere
49	33	24	11	9	8	6	5,7	5,4	5,2	42

Quelle: OPEC (2016) World Energy Supply <http://www.theglobaleducationproject.org/earth/energy-supply.php>

Laut der Daten von IGU zeigt die Tabelle 2 den Export von Flüssiggas (LNG) in der Reihe nach die folgenden Staaten im Prozent: Katar ist mit 77,2 Millionen Tonnen (Mt) weiterhin der größte LNG Exporteur der Welt. Katar deckt knapp 30% des weltweiten Marktanteils des LNG Exports. Im Jahre 2016 Nach Katar exportierten Australien 17,2% und Malaysia 9,7% der Weltweiten LNG-Reserven. Das heißt, wie auf der Tabelle 2 ersichtlich ist, ist Katar Hauptexportland von LNG der Welt.

Tabelle 2: Die Verteilung der Exportländer von Flüssiggas (LNG) im Jahr 2016 (in Mt und in Prozent)

Länder	in Mio. Tonnen	in Prozent /%
Katar	77.2	29.9
Australien	44.3	17.2
Malaysia	25	9.7
Nigeria	18.6	7.2
Indonesier	16.6	6.4
Algeria	11.5	4.5
Russland	10.8	4.2
Trinidad	10.6	4.1
Oman	8.1	3.2
PNG	7.4	2.9
Brunei	6.3	2.4
UEA	5.6	2.2
Norwegen	4.3	1.7
Peru	4.1	1.6
Eq. Guina	4.3	1.3
US	2.9	1.1
Angola	0.8	0.3
Ägypten	0.5	0.2

Quelle: IGU (The International Gas Union) 2017 World LNG Report, s 9

Wie auf der Tabelle 3 gesehen wird, sind Katars wichtigste LNG Exportländer mit 12,2 Mt Japan, mit 11,3 Mt Indien, mit 9,9 Südkorea und mit 7,2 Mt Großbritannien. Diese Länder sind die wichtigsten Handelspartner der USA. Das heißt, welches Land Katar und Katars Energiereserven kontrolliert, kann auch die oben genannten wichtigsten Staaten (Japan, Indien, Südkorea und Großbritannien) kontrollieren. Deswegen unterstützte die USA die Staaten, die gegen Katar diese Sanktionen verhängt haben, damit Katar unter einer Sanktionskrise (durch die Ausrede und/oder Vorwurf ‚Katar unterstützt die Terrorgruppen‘) eine nicht unabhängige Politik verfolgen kann.

Tabelle 3: Katars LNG Exportländer 2016 in Millionen Tonnen (Mt)

Japan	India	South Korea	United Kingdom	Taiwan	China	Egypt	Middle East	Other
12.2	11.3	9.9	7.2	6.4	4.9	4.1	2.7	17.2

Quelle: Wood Mackenzie <https://www.woodmac.com/>

5. DIE AUSSENPOLITIK DER WICHTIGSTEN STAATEN BEZUGLICH KATAR

5.1. Die USA

Wie oben beschrieben wurde, verfügt Katar über die größten LNG-Reserven und ist der größte LNG Exporteur der Welt. Deswegen ist Katar so wichtig in der Außenpolitik der Weltstaaten. Die USA wollte mit Katar große Handelsabkommen unterschreiben, wie sie mit Saudi-Arabien den größten Waffen-Deal der Geschichte bei dem ersten Staatbesuch des US-Präsidenten Donald Trump unterschrieben hat. Am 20.05.2017 verkaufte die USA bei der ersten Auslandsreise von Trump, Waffen im Wert von 110 Milliarden US-Dollar an Saudi Arabien. Das bilaterale Handelsvolumen zwischen den USA und Saudi Arabien erreichte im Jahr 2016 etwa 40 Milliarden Dollar und die Saudis lieferten 1,1 Millionen Barrel Erdöl pro Tag nach Amerika (International, 2017). Außerdem vereinbarten die beiden Staaten, dass Saudi-Arabien über einen Zeitraum von zehn Jahren sogar Waffen im Wert von etwa 350 Milliarden Dollar aus den USA kaufen werde (Online focus, 2017). So schaffte der Präsident Trump mit diesem milliardenschweren Verkauf von Rüstungsgütern in den USA neue Jobs und neue Arbeitsplätze. Genau dieselbe Strategie wollte die USA auf Katar ausüben. Aber am Anfang war Katar dagegen, deswegen brach an der Golfregion die Sanktionskrise gegen Katar aus. Während die Sanktionen gegen Katar von seinen Nachbarn weiter am laufenden waren, verkaufte die USA am 15.06.2017 Katar 36 Kampfflugzeuge vom Typ F-15 insgesamt im Wert 12 Milliarden Dollar (Spiegel Online, 2017). So schaffte die USA wieder für seine Bürger neue Jobs und neue Arbeitsplätze. Obwohl sich die Isolationskrise gegen Katar zuspitzte, sagte der Präsident Trump gegen Katar:

„Katar ist leider historisch ein Terror-Sponsor und auf sehr hohem Niveau gewesen“ ... „Wir müssen die Finanzierung des Terrorismus beenden. Ich habe zusammen mit dem US-Außenminister Rex Tillerson sowie mit unseren hervorragenden Generälen beschlossen, dass die Zeit gekommen ist, Katar dazu aufzurufen, die Finanzierung zu stoppen. Sie müssen diese Finanzierung der extremistischen Ideologie einstellen“ (Sputnik, 2017).

Da gibt es ein großes Dilemma. Auf der einen Seite beschuldigt die USA Katar den Terrorismus zu finanzieren und extremistische Ideologien zu fördern und auf der anderen Seite verkauft die USA Katar Rüstungsgüter im Wert von 12 Milliarden Dollar. Das sollte auch nicht vergessen werden. Anfang des Jahres 2017 kaufte Katar Kriegswaffen wie Kampfpanzer und Panzerhaubitzen im Wert von fast 800 Millionen Euro von Deutschland (Spiegel Online 2017). Damit entsteht die große Frage, was Katar und Saudi-Arabien mit so vielen Waffen machen werden. Man denkt eher, dahinter steckt die USA und der Hauptgrund wäre nur das Waffengeschäft in den USA anzukurbeln. In Katar befindet sich die größte Militärbasis der USA in der Golfregion. Dort auf den US-amerikanischen Luftwaffenbasis sind mehr als 10 tausend US-Soldaten stationiert (TR Deutsch, 2017). Die Luftwaffenbasis ist ca. 30 Km entfernt vom Hauptstadt Doha. Die USA hat den Irakkrieg 2003 von dieser Luftwaffenbasis koordiniert und geleitet.

Die USA plant bis zum Jahre 2019 mit jetzigen und zukünftigen LNG-Baustellen und LNG-investitionen ihre LNG-Export Kapazität, Katars LNG-Export Potential zu steigern. Das heißt, falls es eine Sanktion gegen Katar in den 2020'er Jahre gäbe, könnte die USA die LNG Produktion reduzieren und mit den LNG-preisen spielen (Oğuzhan, 2017: 22).

5.2. Die Türkei

Die Türkei hat mit Katar nach wie vor fast immer gute Beziehungen gehabt. Die Türkei verfolgt seit den 2000'er Jahren das Ziel zwischen Osten und Westen ein Energietransit-Land und/oder ein Energiehub zu werden. Nach dieser Strategie versucht die Türkei vor allem die Energiereserven von Zentralasien (Turk-Republiken: Aserbaidschan, Kasachstan, Turkmenistan und Usbekistan), über die Golfregion und dem Mittelmeer über die Türkei verlaufenden Energie Pipelinerouten in den Westen zu transportieren (Özalp, 2015: 115-116).

Das Handelsvolumen zwischen der Türkei und Katar ist groß. Im Jahre 2016 betrug der türkische Export nach Katar 439 Millionen US-Dollar und im selben Jahre betrug der türkische Import aus Katar 271 Millionen US-Dollar (Tc. Ekonomi Bakanlığı). Die Türkei importiert aus Katar überwiegend LNG-gas und Katars Investitionen in die Türkei liegen bei ca. 20 Mrd. Dollar (Doğru Haber, 2017).

Die Beziehungen zwischen dem türkischen Präsidenten Tayyip Erdoğan und Katars Emir Tamim bin Hamad Al Thani intensivierten sich nach dem Putschversuch am 15 Juli 2016. Katars Emir Al Thani gehörte zu den ersten Staats- und Regierungschefs, die den Präsidenten Erdogan nach dem gescheiterten militärischen Putsch in der Türkei anriefen und ihm Unterstützung zusicherten (Cumhurbaşkanlığı, 2016: 201). Die Türkei hatte

damals nach dem Putschversuch eine solche Unterstützung von den anderen Staaten auch erwartet aber die Unterstützung ist viel später als die von Katar gekommen. Deswegen kritisierte die Türkei, die Staaten, die (wie z.B. USA, Deutschland und auch einige arabische Staaten) nicht rechtzeitig gegen den Putsch reagiert haben (Cumhurbaşkanlığı, 2016: 201).

Im Jahre 2014 haben die Türkei und Katar ein Verteidigungsabkommen beschlossen und das wurde im Jahr 2015 ratifiziert. Gemäß dieses Abkommens könnte die Türkei in Katar ein Militärstützpunkt errichten und ihre Soldaten nach Katar schicken. In Katar befindet sich eine Luftwaffenbasis für die 94 türkischen Soldaten. Die Kapazität der türkischen Militärbasis in Katar ist groß genug um ca. 3000 Soldaten stationieren zu können. Anfang Juni 2017, gleich nach der Sanktionskrise gegen Katar stimmte das türkische Parlament Katar zu, noch weitere zusätzlichen Soldaten schicken zu wollen (sabah.com.tr, 2017). Nach dieser Entscheidung der Türkei wurde verstanden, dass die Türkei und Katar enge Verbündete sind.

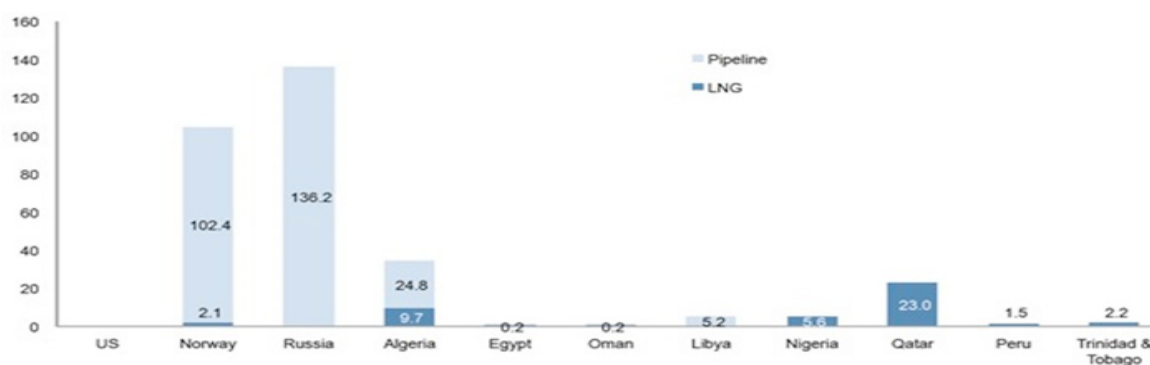
5.3. Russland

Russland ist der größte Erdgasexporteur der europäischen Länder. Seit den 2000'ern gibt es immer Kalkulationen zwischen der EU und Russland. Ukraine ist das wichtigste Energietransitland zwischen den beiden Seiten. Fast die Hälfte des russischen Bruttoinlandsprodukts hängt vom russischen Energieexport-Einnahmen ab. Russland versucht nach wie vor durch seine Energiereserven die EU von sich abhängig zu machen. Damit Russland Europa noch mehr Energie verkaufen kann und für sich noch mehr Gewinn erhalten kann. Die EU will ihre Energiebezugsquellen und Energiepipeline-Routen diversifizieren. Aufgrund dieser Strategie entstand zwischen der EU und Russland im Jahre 2004 eine Gas-Krise, welche zu Gas-Unterbrechungen und zur Orangen-Revolution in der Ukraine führte und wodurch die Annexion der Krim-Insel seitens Russland erfolgte (Özalp, 2016: 106).

Genau dasselbe Strategie verfolgt Russland im Mittelmeer unter dem Syrien-Konflikt. Denn laut United States Geological Survey (USGS) 2010 gibt es in der Umgebung Zypern (Mittelmeer) 13,25 Billionen Kubikmeter Erdgas, 6 Mrd. Barrel LNG und 11,5 Mrd. Barrel Erdölreserven. Diese Reserven kosten im heutigen Energiemarkt 1.5 Billionen US-Dollar (Aksoy, 2016: 6).

Die Abbildung 1 zeigt die Verteilung der EU Gasimport-Länder. Katar ist nach Russland, Norwegen und Algerien der viertgrößte Gasexporteur der EU. Die EU und USA haben gemeinsam das Ziel die europäischen Energiebezugsquellen und Energiepipeline-Routen zu diversifizieren bzw. wollen aus den Energiereserven der Mittelmeerregion und der Golfregion (wie Katar) für sich Profit machen. Bei dieser Diversifizierungsstrategie will Russland auch beteiligt werden. Denn wenn die EU ihre Energie statt von Russland aus der Mittelmeerregion und aus der Golfregion bezieht, verliert Russland sein Energieexportmarkt (Özalp, 2017: 461)

Abbildung 1: Verteilung der EU gasbezugsquellen 2013 in Milliarden Kubikmeter

Quelle: Akyener, Oguzhan, 2017 KATAR KRİZİ & ENERJİ, Enerji Politikalarında Yeni Yaklaşımlar, Türkiye Enerji Stratejileri & Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM) haziran, s.

5.4. Saudi Arabien

Die Spannungen zwischen Saudi-Arabien und Katar nahmen ab dem Jahre 1995 zu. Nachdem der neue Emir Hamad bin Khalifa al-Thani an die Macht kam, versuchte er sich von dem übermächtigen Patron und den Nachbarn zu befreien. Katars einflussreichstes Instrument war der 1996 mit staatlicher Finanzierung gegründete

Fernsehsender al-Jazeera, der sowohl auf Arabisch als auch auf English berichtete und zum populärsten Medium der arabischen Welt avanciert wurde.

Die Gründung des Satellitensenders al-Jazeera machte Katar überregional bekannt. Bezüglich dessen erwähnt Guido Steinberg vom deutschen Institut Stiftung Wissenschaft und Politik folgendes:

„Mit hoher journalistischen Professionalität und seiner verhältnismäßig freien Berichterstattung, die oppositionellen stimmen jegliche Couleur ein Forum bot, sorgte er dafür, dass das bisdahin weithin unbekannte Doha zu einer viel beobachteten Adresse in der Politik der Region wurde. Es gibt kaum Regime in der arabischen Welt, das nicht versuchte, die Berichterstattung durch diplomatische Proteste, Schließungen von Büros des Senders Schikanen gegen seine Journalisten vor Ort zumindest zeitweilig zu verhindern. Vor allem Saudi Arabien zeigte sich mehrfach äußerst verstimmt über die dortigen Auftritte Saudi arabischer Dissidenten“ (Guido, 2012: 2).

Während Katars Bruttoinlandsproduktion und Prokopfeinkommen zunahm, spielte Katar in der Region als Vermittlungsstelle. Dabei leistete der Kanal al-Jazeera einen großen Beitrag dazu, dass Katars Ansehen und Berühmtheit von den Nachbarstaaten akzeptiert und sie überzeugt wurden. Als Beispiel erwies sich Katar im Jahre 2008 bei den Problemen im Sudan, im Jemen und im Libanon als Vermittler. Der al-Jazeera hatte die Protestbewegungen im Arabischen Frühling unterstützt aber die Diktatur-Regime, vor allem Saudi-Arabien waren dagegen. Weil Saudi-Arabien behauptete der „al-Jazeera“ würde eine Anti-saudi-arabische Berichterstattung machen.

Bis vor der KatarKrise Anfang Mai 2017 hatte Katar gute Beziehungen zu allen politischen Lagern in der Region um Doha aufgebaut, als Vermittler auftreten zu können. Dabei waren es insbesondere die engen Verbindungen der Doha zu Iran, Türkei, Israel, Syrien, Hamas und Hizbullah, die als guter Grund galten, in die Beziehungen zu Katar zu investieren (Guido, 2012: 3). Das heißt als regionaler Mediator ist Katar außerordentlich wichtig geworden. Während Katars Macht in der Region zunahm, war Saudi-Arabien dagegen, weil Saudi Arabien in der Region auch ein Reiches und großes Land war. Katar ist auch aufgrund seines Gasreichtums ein Energiepolitischer Akteur von globaler Bedeutung, deswegen versuchte Katar eine ähnliche diplomatische Rolle zu spielen wie die arabischen Führungsmächte Saudi Arabien und Ägypten (Katja, 2009: 1). Zusammenfassend gibt es nach wie vor einen Machtkampf zwischen diesen beiden Staaten. Deswegen versuchten die Saudis Anfang Mai 2017 durch Unterstützung der USA, mit den Staaten, Ägypten, Bahrain und VAE über Katar Sanktionen zu verhängen, damit Katars Ansehen in der Region schlecht dargestellt werden kann. Saudi-Arabien hatte durch die KatarKrise (Katar-Isolation) in der Region das Ziel gehabt, statt Katar, selbst eine Regionalmacht zu werden (Ayata, 2017: 8).

5.5. Iran

Die Beziehungen zwischen dem Iran und Katar laufen sehr gut. Beide Staaten haben gemeinsame Gasfelder und deswegen ist Katar wirtschaftlich vom Gasexport darauf angewiesen gute Beziehungen zum Iran zu hegen (Katja, 2009: 1). Bei der KatarKrise unterstützte der Iran wie die Türkei Katar gegen Saudi Arabien. Obwohl es eine fortschreitende Ausbeutung des gemeinsamen Gasfeldes gibt, werden sich die Förderanlagen Teheran und Dohas immer näher kommen und Grenzstreitigkeiten werden damit zusehends wahrscheinlicher (Katja, 2009: 1). Auch produziert und exportiert Doha viel mehr Gas (LNG) aus dem gemeinsamen Gasfeld als Iran. Der Iran hat Katar unterstützt, weil es zwischen dem Iran und Saudi-Arabien viel große Streitigkeiten und Eskalationen im Rahmen der Sunnitisch-schiitischen Debatten und regionalen Hegemonien gab. Katar und Iran vermeiden gegenseitig unnötige Provokationen. Die beiden Staaten bemühen sich ihre Probleme mit einem Dialog zu lösen, die Beziehung zu pflegen auf die beide angewiesen sind. Diesbezüglich wurde im Jahre 2007 zum ersten Mal der iranische Präsident Ahmadinejad zum Gipfel des Golfkooperationsrates nach Doha eingeladen (Guido, 2009: 2) und im Mai 2017 schickte Katars Emir zum iranischen wieder gewählten Präsidenten Hasan Ruhani als Gratulation eine Begrüßungsnachricht (Parstoday, 2017).

6. SCHLUSS

In diesem Artikel wurde die ‚KatarKrise‘ im Rahmen der energiepolitischen Beziehungen in der Welt analysiert. Bezüglich dieser Krise wurden die politischen Positionierungen der Staaten USA, Türkei, Russland, Iran und Saudi Arabien aus der Sicht pro und Kontra angeschaut. Bei der Analyse wurde untersucht, warum die Staaten Gegner –bzw. Unterstützer Katars sind und warum gleich nach dem ersten Auslandsbesuch des US-amerikanischen Staatspräsidenten Donald Trumps (Anfang Mai 2017) nach Saudi Arabien und Israel so scharfe Aufspaltungen entstanden. Was waren die Interessen dieser Staaten über Katar. Und was wurde Katar vorgeworfen.

LITERATURVERZEICHNIS

- Ayata, A. (2017), "Suriye Krizinin Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri" *Researcher: SocialScienceStudies*, Cilt 5, Sayı 10, s. 1-13
- Akyener, O. (2017). "KATAR KRİZİ & ENERJİ, Enerji Politikalarında Yeni Yaklaşımlar". Türkiye Enerji Stratejileri & Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM) haziran
- Arabische Staaten setzen Dutzende Personen auf Terrorliste, <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/qatar-arabische-staaten-setzen-dutzende-personen-auf-terrorliste-15053230.html> abgerufen am 19.06.2017
- Cumhurbaşkanlığı, Y. (2016). „15 Temmuz Darbe Girişimi ve Milletın Zaferi“, *Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği*, 2016, Birinci Baskı: Ağustos 201
- Exop, (2017). *Enabling Business Worldwide, Katar-Krise, Wie stabil ist die Golfregion?* <https://www.exop-group.com/en> abgerufen am 16.06.2017
- Ercan, M. (2011), "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasında Türkiye'in Önemi", *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Ay, Temmuz – Ağustos Cilt: Sayı:25
- frankfurter allgemeine zeitung, (2017). *Arabische Staaten setzen Dutzende Personen auf Terrorliste*, <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/qatar-arabische-staaten-setzen-dutzende-personen-auf-terrorliste-15053230.html> abgerufen am 19.06.2017
- Habertürk Gündem - 10 Haziran 2017 (Katar Krizi) <https://www.youtube.com/watch?v=Du6l452Znsk> abgerufen am 16.06.2017
- IGU, (2017). "World LNG Report". *The International Gas Union*, <http://www.igu.org/news/igu-releases-2017-world-lng-report>
- Aksoy, M. (2016). "İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mevcut Enerji Açısından Doğu Akdeniz Bölgesi". *İnsamer Araştırma Ortadoğu 23 Eylül 2016*.
- İşte Türkiye'nin Katar'daki o üssü <http://www.sabah.com.tr/gundem/2017/06/08/iste-turkiyenin-katardaki-oussu> abgerufen am 20.06.2017
- SDAM), (2017). *Katar Krizi ve Bölgesel Güç Dengeleri Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi* <https://dogruhaber.com.tr/haber/251348-katar-krizi-ve-bolgesel-guc-dengeleri/> abgerufen am 16.06.2017
- Katar emirinden Hasan Ruhani'ye kutlama mesajı, http://parstoday.com/tr/news/iran-i71502-katar_emirinden_hasan_ruhani%27ye_kutlama_mesaj%C4%B1 abgerufen am 24.06.2017
- Niethammer K. ve Steinberg G. (2009). "Katars Nahostpolitik. Neuer Akteur mit begrenztem Handlungsspielraum". *Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Siherheit*, SWP-Aktuell, A 18, April.
- OPEC, (2016). *World Energy Supply* <http://www.theglobaleducationproject.org/earth/energy-supply.php>
- Online focus. "US-Präsident besucht Saudi-Arabien und handelt Waffendeal aus". http://www.focus.de/politik/ausland/donald-trump-us-praesident-besucht-saudi-arabien-und-handelt-waffendeal-aus_id_7159910.html abgerufen am 20.06.2017
- Özalp, M. (2015). "Die Sanktionskrise Der Weltgroßmächte – Die Hintergründe Der Gegenseitigen Sanktionen Zwischen der EU Den USA und Russland und Deren Auswirkungen Auf Zukünftige Beziehungen", *ASOSJOURNAL (The Journal of Academic Social Science)* Yıl: 3, Sayı: 13, Hazira, s. 404-415
- Özalp Mustafa, (2015). Ukrayna Krizi Ekseninde Türkiye ve AB Enerji Güvenliği Cumhuriyet Üniversitesi, iktisadi ve idari bilimler dergisi, cilt 16, sayı 1, 103
- Özalp, M. (2017). "Die neue Ära der Türkisch-Russischen Beziehungen nach dem Gescheiterten Staatsstreich in der Türkei". *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyalbilimler E-Dergisi*, Sayı 63 Eylül-ekim, s. 461
- RT Deutsch, (2017). *Trumps Geschäfte mit dem angeblichen Terrorhelfer Katar: USA schließen Mega-Waffendeal mit Doha* <https://deutsch.rt.com/der-nahe-osten/52417-f15-trump-terrorstaat-katar-usa-boeing/> abgerufen am 20.06.2017
- Steinberg, G. (2012). "Katar und der Arabische Frühling Unterstützung für Islamisten und anti-syrische Neuausrichtung". - *Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Siherheit*, SWP-Aktuell, A 07, Februar.
- Spiegel Online, (2017). USA verkaufen Kampffjets an Katar, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/usa-verkaufen-katar-f-15-kampffjets-fuer-12-milliarden-dollar-a-1152212.html> abgerufen am 20.06.2017

Suputnik, (2017). US-Präsident Donald Trump hat Katar vorgeworfen, den Terrorismus zu finanzieren <https://de.sputniknews.com/politik/20170609316107931-trump-katar-terror-sponsor/> abgerufen am 20.06.2017

Trump will Streit in Golfregion schlichten, http://www.focus.de/politik/ausland/katar-krise-trump-will-streit-zwischen-golfstaaten-schlichten_id_7215755.html abgerufen am 16.06.2017

Tc. Ekonomi Bakanlığı, (2017). TÜRKİYE – KATAR TİCARETİ http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disliskiler/ulkeler/ulke-detay/Katar/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160315&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=4651392217829781&_afWindowMode=0&_afWindowId=19a4bvjwj_303#!%40%40%3F_afWindowId%3D19a4bvjwj_303%26_afLoop%3D4651392217829781%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160315%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D19a4bvjwj_333 abgerufen am 20.06.2017

Wood Mackenzie Katars, (2016), LNG Exportländer 2016 in Millionen Tonnen <https://www.woodmac.com/>

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 26.02.2018 ✓Accepted/Kabul: 20.07.2018

DOI:10.30794/pausbed.398897

Araştırma Makalesi/ Research Article

Korkmaz, O., Uysal, H. T., Çelik, K., (2019). "İzleyicilerin Pozitif Ve Negatif Duygularının Liderin Hız Ve Etkililiği Üzerindeki Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.203-219.

İZLEYİCİLERİN POZİTİF VE NEGATİF DUYGULARININ LİDERİN HIZ VE ETKİLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Oya KORKMAZ*, Hasan Tezcan UYSAL**, Kayhan ÇELİK***

Özet

Bir liderin hızlı ve etkili olmasında etkili olan faktörlerden biri izleyicilerin içerisinde bulunduğu duygu durumudur. İzleyicilerin duygu durumu duygusal bulaşma yoluyla lidere geçmekte ve dolayısıyla onun hızı ve etkililiği üzerinde bir etki yaratmaktadır. Bu durumun varlığını test etmek amacıyla Mersin ilinde faaliyet gösteren bir devlet kurumunda çalışan 86 personele anket uygulanmış, anket sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda ise şu sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucunda izleyicilerin pozitif duyguları ile liderlerinin hız ve etkililiği arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmış, bunun yanında izleyicilerin negatif duyguları ile liderlerinin etkililiği arasında ise negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. İzleyicilerin negatif duyguları ile liderlerinin hızı arasında ise istatistiki olarak herhangi bir anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Liderin etkililiği, Liderin hızı, Pozitif ve negatif duygu.*

JEL Sınıflandırması: D91, M12, J24.

THE EFFECT OF THE POSITIVE AND NEGATIVE EMOTIONS OF THE FOLLOWERS ON THE SPEED AND EFFECTIVENESS OF THE LEADER

Abstract

One of the factors influencing a leader's speed and effectiveness is the emotional state of the followers. The emotional state of the followers passes through the leader by the emotional contagion, thus having an effect on the leader's speed and effectiveness. In order to test the presence of such state, a questionnaire has been carried out for 86 personnel who work in a public institution operating in the province of Mersin, and the following results have been obtained as a result of the evaluation of the questionnaire data. As a result of the study, it has been found that there is a positive and moderate level of significant relationship between the positive emotions of the followers and the speed and effectiveness of their leaders. Besides, it was determined that there was a negative and moderate significant relationship between the negative emotions of the followers and the effectiveness of their leaders. There was no statistically significant relationship between the negative emotions of the followers and the speed of their leaders.

Keywords: *Effectiveness of the leader, Speed of the leader, Positive and negative emotion.*

Jel Classification: D91, M12, J24.

*Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Tarsus/MERSİN.

e-posta: oyakorkmaz@yahoo.com (orcid.org/0000-0003-4570-803X)

**Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak Meslek Yüksekokulu, Kilimli/ZONGULDAK.

e-posta: h.tezcanuysal@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-8962-7824)

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, MERSİN.

e-posta: k.celik5@gtb.gov.tr (orcid.org/0000-0002-9609-7702)

1. GİRİŞ

Yaşadığımız dünya bilgi ve iletişim sektöründeki gelişmelere bağlı olarak küçük bir köy haline dönüşmekte ve bu dönüşümün etkileri kendisini her düzeyde hissettirmektedir. Böyle bir ortamda rekabet kısıymış ve örgütler sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmak için yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Bu yeni arayışlar çerçevesinde örgütler pek çok yöntem geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden birisi de liderlik hızında ve etkililiğinde görülen farktır. Liderlik faaliyetlerini etkili ve hızlı bir şekilde yerine getiren örgütler uygulamada fark yaratacak, rekabette öne geçecek ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazanacaklardır.

Bir liderin örgütüne rekabet üstünlüğü sağlaması, sağladığı bu üstünlüğü sürdürülebilir hale getirmesi uygulamada yarattığı farktan ileri gelmektedir. Etkili ve hızlı olan bir lider uygulamada; örgüt içerisinde yarımlaşmayı ve paylaşmayı sağlayarak, örgüt ortamının sosyal ve manevi ortamının kalitesini artırarak, çalışanların kendisini daha iyi hissetmesini sağlayarak, kişisel gelişimlerini ve kariyer planlarını destekleyerek onlarda var olan potansiyelin ortaya çıkmasını sağlayarak bir fark yaratmaktadır. Ayrıca bu tür bir lider bir örgütte çalışanları örgütsel amaçların başarımı konusunda güdülemekte ve örgütsel iklimi olumlu yönde etkileyerek olağanüstü sonuçların alınmasını sağlamaktadır. Etkili ve hızlı olan bir lider aynı zamanda gerekli yetkinliğe ve vizyona sahip olan bir liderdir (Sağsan vd., 2016: 4). Bu tip lider takipçilerin genellikle arzu ettiği bir liderlik tarzını ifade etmektedir. Çünkü takipçiler açısından etkili ve hızlı olan bir lider personelinin güçlendiren bir liderdir (Attah vd., 2017: 39; Liu vd., 2012: 73). Bu tip bir lider insan odaklı bir yönetim anlayışını örgüte yerleştirerek ve onlarda var olan potansiyelin ortaya çıkmasını sağlayarak; yenilik, yaratıcılık ve maliyet gibi konularda bir değer yaratılmasını ve bu konularda da öncü olunmasını sağlamaktadır (Liu vd., 2012: 73). Görüldüğü üzere etkili ve hızlı olan bir lider, diğer lider tiplerine göre uygulamada pek çok fark yaratmaktadır. Bu farkın sonucu olarak; izleyiciler örgütü ve lideri pozitif bir bakış açısıyla algılamakta, tatmin düzeyleri, bağlılıkları, verimlilikleri ve performansları artmakta, işten ayrılma niyetleri ve devamsızlıkları ise azalmaktadır. Etkili ve hızlı olan bir liderin izleyicileri üzerinde yarattığı bu olumlu duygular örgütte verimlilik ve performans gibi birtakım pozitif sonuçların alınmasını sağlamaktadır. İşte bu sonuçların alınmasında liderin çalışanlar üzerinde yarattığı olumlu duyguların yanında, izleyicilerin de lider üzerinde yarattığı olumlu duyguların etkisi bulunmaktadır. Ama her zaman örgüt için olumlu sonuçların alınması söz konusu değildir bazen örgüt için istenmeyen sonuçların alınması da söz konusu olabilmektedir. İşte bu sonuçların alınmasına neden olan faktörlerden biri de izleyicilerin sahip olduğu negatif duygularıdır. Bu duyguların kaynağını araştırmak ve ortadan kaldırmak ya da pozitif duygulara dönüştürmek ve pozitif duyguları sürdürmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Literatürde bu bakış açısıyla yapılmış çalışma yok denecek kadar azdır. Bu nedenle bu çalışma bu alandaki boşluğu doldurmak ve bir ihtiyaca cevap vermek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma daha önce yapılmış çalışmalardan farklı olarak literatüre farklı bir bakış açısı getirmektedir. Bu çalışmada, örgütün olumlu ya da olumsuz sonuçlar almasına etki eden sebeplerden sadece biri olan, izleyicilerin pozitif ve negatif duygularının liderin görev etkililiği ve hızı üzerinde anlamlı bir etki yapıp yapmadığını tespit etmektir. Eğer böyle bir etki varsa çalışanların negatif duygularını yok edecek ya da olumlu hale dönüştürecek birtakım düzenlemelerin yapılması yani gerekli önlemlerin alınması karar alıcılara önerilmektedir. Bu çalışmada, örgütün olumlu ya da olumsuz sonuçlar almasına etki eden sebeplerden sadece biri olan, izleyicilerin pozitif ve negatif duygularının liderin görev etkililiği ve hızı üzerinde anlamlı bir etki yapıp yapmadığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar liderin başarılı sonuçlar alması için personel güçlendirmeye gitmesi gerektiğine dikkat çekerken, bu çalışma ile tersine güçlendirmeye yani çalışanların da lideri güçlendirebileceğine dikkat çekilmiştir.

Örgütlerin hızlı değişen iş çevresine ayak uydurması ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü sağlaması bugün her işletmenin üzerinde durması gereken bir sorun haline gelmiştir. Çalışmamız bu sorunsalın örgütler tarafından ancak insan kaynağına önem vermeleri, onlara mutlu bir çalışma ortamı sunmaları başka bir deyişle çalışanların negatif duygularını giderici bir faaliyet içerisine girmeleri ile giderilebileceğine dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır. Çünkü işletmelerin değişen iş çevresine ayak uydurması ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü sağlaması işletmenin sahip olduğu insan kaynağı sayesinde gerçekleşmektedir. Rekabetin yoğun yaşandığı iş dünyasında; çalışanlarına önem veren, onların duygularını anlayan ve onlarla empati kuran duygusal zekası gelişmiş liderlere sahip örgütler diğer örgütlere göre rekabette bir fark yaratacaklardır.

2. LİDER ETKİLİLİĞİ

Lider, bir grup insanın kendi kişisel ve grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere takip ettikleri, onun isteği, emir ve talimatı doğrultusunda davrandıkları kişidir (Koçel, 2015: 675). Etkili bir lider, izleyicilerinin karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmasına ve karmaşık problemler karşısında yaratıcı çözümler üretmesine yardımcı olmakta ve

onların yönlendirilmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2014: 1-2). Lider sosyal konulara eğildikçe yani sosyal konularda daha duyarlı bir hale geldikçe daha da etkili olmaktadır. Liderin etkililiği aslında bir birimin hedeflediği başarıya ulaşmak amacıyla yaptığı faaliyetleri etkilemedeki ve yönlendirmedeki performansı olarak da ifade edilmektedir. Yani liderin performansı aslında liderin etkililiği olarak da tanımlanmaktadır. Aynı zamanda etkili bir lider takipçilerini amaçlarına etkili bir şekilde ulaştıran bir kişi olarak da tanımlanmaktadır (Rothman ve Melwani, 2017: 274).

Bir örgüt içerisinde etkili bir lidere sahip olmak gerek kamu gerekse özel sektör işletmeleri için kıskanılacak bir ayrıcalıktır. Ancak liderlik etkililiği lider ile takipçi arasındaki ilişkiye ve takipçinin algısına bağlı olarak değişmektedir. Liderin etkililiğini ölçmede iş memnuniyeti gerçek bir indikatör olarak kullanılmaktadır (Manasseh, 2015: 143-144). İş memnuniyeti sayesinde örgüte olan bağlılık artmaktadır. Etkili bir lider bağlılığın yanında örgüte esneklik kazandırmakta, örgütte yaşanacak değişim ve dönüşümlere örgütün daha çabuk adapte olmasını sağlamakta ve örgüt içerisinde yapıcı tartışmaları destekleyerek yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasını yani iç girişimciliği desteklemektedir (Manasseh, 2015: 152). Ayrıca etkili bir lider sayesinde bir örgütte stres azalmakta, daha yüksek düzeyde öğrenme gerçekleşmekte, belirsizlik yönetilebilmekte ve izleyicilerin performansı artırılabilir (Wasylikiw vd., 2015: 905-906).

Lider-üye arasındaki informal bağın gücü de liderin etkililiğinin derecesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Lider-üye arasındaki informal bağın güçlü olması sonucu lider ile üyeleri arasında bir arkadaşlık ilişkisi gelişmekte ve liderin üyelerine daha fazla bilgi, daha fazla sosyal destek ve daha iyi kaynak sağlamasıyla liderin izleyiciler tarafından algılanan etkililiğinde bir artış gözlenmektedir (Wang vd., 2017: 119-120). Etkili bir lider ayrıca personelinin psikolojik sağlığını korumakla beraber onların örgüt içerisinde kendilerini ifade etmelerine de olanak sağlamaktadır (Liu vd., 2017: 258). Bu sayede takipçiler pozitif duygular edinmekte, edindikleri bu pozitif duygular duygusal bulaşma yoluyla lidere geçmekte, bu duygulara sahip liderin ise etkililiği artmaktadır (Rothman ve Melwani, 2017: 259).

Liderin etkililiğinin olumlu yönde algılanmasında birçok faktör etkili olmaktadır. Bu faktörlerden birisi liderin duygusal zekâsının gücü ve liderlik stildir. Yani çalışanların duygularını olumlu bir şekilde yöneten, onlarla etkili bir şekilde iletişim ve empati kuran, örgüt içerisindeki çatışmayı etkisiz hale getiren bir lider örgüt içerisinde etkili bir hale dönüşebilmektedir (Dabke, 2016: 27). Liderlik stili açısından ise dönüşümcü lider tipinin etkili bir lider tipi olduğu söylenebilir (Dabke, 2016: 30). Liderin etkililiğinin olumlu yönde algılanmasını sağlayan bir başka faktör ise örgüt kültürüdür. Çalıştığı kurumdaki kültürü iyi anlayan bir lider/yönetici daha etkili bir hale dönüşebilmektedir (Chai vd., 2016: 815). Bütün bunların yanında bir lider örgüt içerisinde açık iletişimi cesaretlendirdiği, astlarının sorununu çözdüğü ve onları kararlara kattığı sürece de etkili olabilmektedir (Hamlin vd., 2016: 243). Bir lider güven ortamı yarattığı ve izleyicilerine karşı şeffaf olduğu sürece de etkili olabilmektedir (Goldring vd., 2015: 576). Bu nedenle lider tarafından inşa edilen örgüt yapısı liderlik kurumunun etkililiği açısından oldukça önem arz etmektedir (Frackenpohl vd., 2016: 843). Etkili bir lider kuracağı örgüt yapısı içerisinde sosyal etkileşimi artırarak takipçilerinin bakış açısını pozitif yönde değiştiren bir kişi olmalıdır (Frackenpohl vd., 2016: 858). Bir liderin takipçilerinin bakış açısını pozitif yönde değiştirebilmesi için kendi duygularını da düzenleyebilme becerisine sahip olması gerekmektedir. Bu da ancak liderlik eğitimi sayesinde gerçekleşebilmektedir. Liderlik eğitimi sayesinde bir lider duygularını düzenleyebilme becerisi kazanabilmekte ve bu sayede liderin etkililiği ve dolayısıyla çalışanların motivasyonunun artırılması sağlanmaktadır. Çalışanların motivasyonunun artırılmasında ve liderin etkili bir lider olmasında sadece izleyicilerin pozitif duygulara sahip olması değil, liderin de olumlu duygulara sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla pozitif duyguya sahip olan bir lider negatif duygulara sahip olan bir lidere göre örgüt içerisinde daha etkili olmaktadır (Edelman ve Knippenberg, 2017: 749-750).

Etkili bir lider bir örgütte küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojisindeki gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan değişim dönemlerinde özellikle de radikal değişimlerin yaşandığı dönemlerde organizasyonun yönetimi açısından oldukça önemli bir kriteri oluşturmaktadır. Çünkü bu dönemlerde etkili lidere çalışanların değişime karşı olumsuz tutumlarını olumluya çevirebilme yeteneğinden dolayı ihtiyaç duyulmaktadır (Attah, 2017: 30).

Örgütler küreselleşmenin bir sonucu olarak farklı kültürlere sahip çalışanları yapısında bulundurmaktadırlar. Farklı kültürlere sahip çalışanların yönetilmesi örgütler açısından oldukça önemli bir sorunu teşkil etmektedir. Örgütler bu sorunun üstesinden gelebilmek için onlarla empati kurabilen, onların duygularını yönetebilen etkili liderlere ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü etkili liderler farklılıkların yönetimini başarıyla gerçekleştiren liderlerdir (Hopkins ve Scott, 2015: 365).

Bu tip liderler sadece farklılıkların yönetimini değil, aynı zamanda zaman yönetimi de başarıyla gerçekleştirmektedirler. Etkili liderler sayesinde; ruh sağlığı yerinde, kaliteli çalışanlar yetiştirilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bir liderin etkili yönetimi sayesinde bir örgütte birçok olumlu psikolojik ve örgütsel değişimler yaşanmaktadır (Gebremariam ve Delesa, 2014: 59). Bu değişimler; yönetim etkililiğinde ve organizasyonda, finansal sonuçlarda, çalışanın moral ve mutluluğunda görülmektedir. Görüldüğü üzere etkili bir lider bir örgüt için anahtar bir başarı faktörünü oluşturmaktadır (Attah vd., 2017: 41). Fakat tüm bu başarıların ortaya çıkma süresi ise her örgütte o örgütün sahip olduğu liderin hızına bağlı olarak değişmektedir.

3. LİDER HIZI

Bugün iş dünyasında teknolojinin etkisiyle hızlı bir değişim yaşanmaktadır (Zenger ve Folkman, 2017: 23). Teknoloji sadece örgütler için var olan zaman ve coğrafi sınırları ortadan kaldırmamış, aynı zamanda örgütlere hız kazandırmıştır (Nichols, 2009: 102). Örgütlerin hızında görülen bu değişim ancak hızlı liderler sayesinde başarıyla yönetilebilmektedir (Bissell, 2002: 26; Hess ve Bacigalupo, 2013: 206). Teknolojinin örgütlere kazandırdığı bu hızlı olma sendromu liderlerin örgütsel problemleri hızlı bir şekilde belirlemelerini ve bu problemleri ertelemeyen çözmelerini gerekli kılmıştır. Kısacası, liderlik hızı değer kazanma süresinin yani optimum kalite ve maliyette ürün üretme süresinin kısaltılması olarak tanımlanabilmektedir. Bir liderin hızı, liderlerin nokta problemleri ya da trendleri erkenden belirlemelerine, bu problemlere çabucak tepki vermelerine ve değişiklikleri çabucak yapmalarındaki göstermiş oldukları performansa göre belirlenmektedir. Bu tip liderler, etkililik ve hız bakımından diğer liderlere göre daha fazla yeteneğe sahip olan liderlerdir. Liderin hızı ile etkililiği arasında ise bir korelasyon bulunmaktadır. Liderin hızı, liderlik etkililiğini belirleyen önemli bir parametredir. Çünkü hızlı bir lider, kendisine verilen zaman periyodu içerisinde daha fazla iş başarmaktadır (Zenger ve Folkman, 2017: 24). Bu nedenle liderlik hızı, liderlik etkililiğini ve verimliliği etkileyen ve belirleyen en önemli parametredir.

Günümüzde küresel piyasa, tüketicinin talebine hızlı bir şekilde cevap verebilecek ve pazara sunulan yeni ürünler ve teknolojilerle şirketlerin hızlı bir şekilde rekabet avantajı yakalamasını sağlayacak, zamana dayalı bir rekabetin içerisine girmiştir. Böyle bir ortamda örgütler artık stratejik karar yapma hızı yüksek liderlere ihtiyaç duymaktadırlar (Gu vd., 2012: 606). Pazar odaklı örgütler ise ürünlerini piyasaya süren ilk örgüt olmaları nedeniyle öncü liderlere gereksinim duymaktadırlar (Leng vd., 2015: 1261). Aksi taktirde yavaş hareket eden örgütler özellikle bugünün makro ekonomisi içinde pazar paylarını kaybedeceklerdir. Bu tür örgütlerdeki liderler etkin süreç ve sistemlere odaklanarak örgütün hızını ve performansını artırabildikleri gibi, insan kaynağına odaklanarak da hızlarını ve performanslarını artırabilmektedirler (Brunner, 2013: 5). Çünkü örgüt içerisindeki çalışanların sahip olduğu duygular da diğer faktörler gibi liderin hızını belirlemede etkili bir faktörü oluşturmaktadır. Çünkü çalışanların sahip olduğu pozitif duygular liderin hızını artırmakta, negatif duygular ise liderin hızını azaltmaktadır (Pearson, 2017: 52).

Bir lider insan kaynağına odaklanmanın dışında, günlük faaliyetlerinde uyguladıkları farklı yöntemlerle de hızını arttırabilmektedir. Bunlardan birincisi liderin günlük faaliyetlerini hızlandırması (planlama yapması, acil işlere öncelik vermesi), ikincisi ise toplantıları hızlandırmasıdır (Zenger ve Folkman, 2017: 25). Bir lider yukarıda belirtilen yolların dışında deneyim kazanarak ya da öğrenerek de en büyük stratejik hız geliştiricisi olarak bir örgütte görev yapmaktadır (Boswell vd., 2010: 1). Liderlerin hız verimliliğinin artmasında zaman baskısı da önemli bir rol oynamaktadır. Zaman baskısı bazen başarısızlık getirirse de bunun yanında öğrenmeye yardım ettiği için çoğu zaman liderlere başarı da getirmektedir (Billings, 2017: 29).

Bilindiği üzere yüksek potansiyelli liderler kariyerlerinde hızla ilerleyen liderlerdir. Liderlerin hızlarını basitçe ölçmek yerine uzun olan kariyer yaşamları boyunca sahip oldukları kariyer değişiklikleri yolu ile onların hızını ölçmek onların hızını değerlemede daha doğru bir yöntem olacaktır. Liderler arasındaki artan hız, organizasyonlarının yaşama savaşında, büyümesinde ve dönüşümünde kritik bir tehdit unsurunu oluşturmaktadır (Billings, 2017: 25).

Görüldüğü üzere bir örgütün pazarda lider olabilmesi ve başarı sağlayabilmesi o örgütün rakiplerine göre daha zeki ve daha çevik olmasını gerektirmektedir. Lider hızı bir örgütte kritik iş stratejisini oluşturduğu için o örgüte stratejik bir üstünlük kazandırmaktadır. Bu stratejik üstünlük yani stratejik hız, bir örgütte ancak bir liderin süreçlerden daha çok insan faktörüne odaklanması ile sağlanabilmektedir (Davis vd., 2010: 16).

4. POZİTİF VE NEGATİF DUYGU

Bir bireyin iş başarısında, performansında ve iş yaşamında sahip olduğu bilgi, beceri ve yetkinliğin yanı sıra, duyguları da büyük önem taşımaktadır. Çalışanların sahip olduğu duygular; işe, iş ortamlarına ve çevrelerine verecekleri tepkileri etkilemektedir. Geçici veya kısa süreli pozitif veya negatif duygusal olaylar bireyin o andaki davranışları ve algılaması üzerinde etkilidir. Özellikle bazı alanlarda çalışan iş görenler için bu duygu durum değişikliği, süreci olumlu veya olumsuz etkileyen sonuçlar doğurabilmektedir. Duygular belirli durumlar karşısında aniden gelen ve giden tepkiler olarak ifade edilmektedir. Duygular pozitif ve negatif duygu olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Pozitif duygu, olumlu bir duygusal duruma olan eğilimi, negatif duygu ise olaylara olan olumsuz eğilimi ifade etmektedir. Pozitif ya da negatif duygu organizmanın bir tercihidir. Organizmanın bir konuya verdiği önem ile alakalıdır. Pozitif duygu olumlu değerlendirme ya da temelde iyi hisler ile alakalıyken, negatif duygu ise bunun tam tersi ile alakalıdır (Kaya vd., 2015: 487-488).

Pozitif duygu (PD), bireyin kendini hevesli, uyanık, hareketli hissetme eğilimidir. Yüksek pozitif duygu ise; yüksek enerji, bütünüyle odaklanma ve yaşamdan zevk alma durumudur. Buna karşın negatif duygu (ND), öznel sıkıntı ve yaşamdan zevk alamama halidir. Yüksek negatif duygu ise; kızgınlık, küçük görme, iğrenme, korku, suçluluk gibi olumsuz ruh hallerinin daha çok görüldüğü bir durumdur. Yüksek pozitif duygu, düşük pozitif duyguya kıyasla bireylerin daha az iş gerginliği yaşamalarına neden olmaktadır. Yüksek negatif duygu ise, düşük negatif duyguya göre bireylerin daha fazla iş gerginliği, dolayısıyla daha az iş tatmini yaşamalarına neden olmaktadır (Özdemir, 2015: 50). Yani pozitif ya da negatif duygu durumu çalışanların liderlerinin hızını ve etkililiğini olumlu ya da olumsuz yönde algılamaları gibi birçok olumlu ya da olumsuz örgütsel sonuçlara yol açmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın bu bölümünde araştırma yöntemine ilişkin bilgilere ve açıklamalara yer verilmektedir. Araştırmanın yöntemi kapsamında; araştırmanın amacı ve önemi, evreni ve örnekleme, veri toplama yöntemi, modeli ve hipotezleri hakkında bilgi verilmektedir.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde çalışanların fiziksel durumu kadar, duygu durumlarının da iş hayatı üzerinde önemli bir etki yaptığı görülmektedir. Çalışanların duygu durumlarının; iş performansı, karar verme, yaratıcılık, ciro, takım çalışması, müzakereler ve liderlik gibi konularda kendisini doğrudan hissettirdiği görülmektedir (Barsade, 2002). Bu noktadan hareketle bu çalışma, örgütlerin psikolojik sermayesinin örgütler için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmak ve izleyicilerin duygu durumlarının liderin hız ve etkililiği üzerinde doğrudan bir etki yapıp yapmadığını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca bu araştırma liderlerin dolayısıyla örgütlerin başarılı olabilmesi için liderlerin izleyicilerinin duygu durumunu dikkate almaları gerektiği konusunda bir farkındalık yaratması amacıyla da gerçekleştirilmiştir. Kısaca bu araştırma bir liderin hızlı ve etkili olabilmesi yani başarılı olabilmesi için liderlerin izleyicilerinin pozitif duygularını sürdürecektir, negatif duygularını ise olumlu yöne çevirecek birtakım faaliyetler içerisine girmesi gerekliliğine dikkat çekmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bu çalışma liderlere ve insan kaynağı uzmanlarına yol gösterici olma özelliği taşımaktadır.

5.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini Mersin ilinde faaliyet gösteren bir devlet kurumunda çalışan beyaz yakalı personel oluşturmaktadır. Araştırmada tam sayım yöntemi kullanılmış olup anketler elektronik ortamda katılımcılara gönderilmiştir. Gönderilen bu anketlerden ancak 88'inden geri dönüş sağlanabilmiş ve hatalı olan iki anket çıkartılarak 86 anket değerlendirmeye alınmıştır.

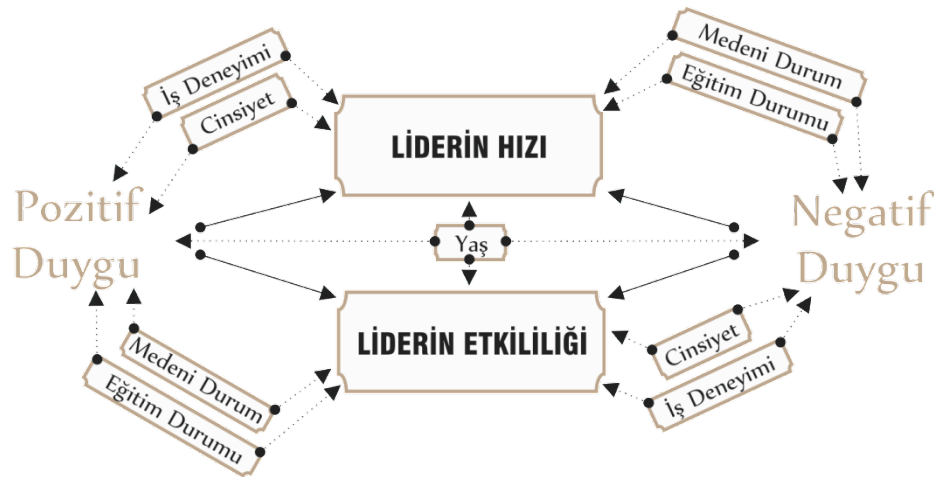
5.3. Araştırmanın Veri Toplama Metodu

Araştırmada iki farklı ölçek kullanılmıştır. Bunlardan ilki liderin görev etkililiği ve hızı ölçeğidir. Bu ölçek çalışanların kurumlarında var olan liderlerin hızını ve etkililiğini değerlendirmeye yönelik bir ölçektir. Bu ölçek, 2006 yılında Tee ve Ashkanasy tarafından geliştirilmiştir. Korkmaz (2016) ise İngilizceye hakim iki dil bilimci ile birlikte bu ölçeğin Türkçeye uyarlamasını yapmıştır. Bu işlemin ardından ilk tercüme yapanlardan farklı olarak başka bir dil bilimci tarafından bu ölçeğin tekrar İngilizceye çevirisi yapılarak dil geçerliliği sağlanmıştır. Dil geçerliliği sağlandıktan sonra ölçeğin yapı geçerliliği ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. 12 maddeden oluşan bu ölçek 5'li Likert Tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum) cevap kategorisine sahiptir.

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek ise liderin hızı ve etkililiği üzerinde bir etki yaptığı düşünülen çalışanların duygu durumunu analiz eden PANAS ölçeğidir. Bu ölçek 1988 yılında Watson, Clark ve Tellegen tarafından geliştirilmiştir (PANAS-Positive Affectivity, Negative Affectivity Scale). Heyecanlı, güçlü, hevesli, gururlu, uyanık, ilhamlı, kararlı, aktif, ilgili ve dikkatli olmak üzere 10 duygu durumu pozitif duyguyu (PD); sıkıntılı, mutsuz, suçlu, ürkmüş, düşmanca, asabi, utanmış, sinirli, tedirgin ve korkmuş olmak üzere 10 duygu durumu ise negatif duyguyu (ND) ölçmektedir. Bu ifadeler 5’li likert ölçeği ile değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ölçekte 1 “çok az hissederim” i, 5 ise “çok fazla hissederim” i ifade etmektedir.

5.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Tarama modelinin kullanıldığı araştırmanın bağımlı değişkenleri liderin görev hızı ve etkililiği, bağımsız değişkenleri ise pozitif duygu ve negatif duygudur. Bu kapsamda geliştirilen kavramsal model Şekil 1’de ifade edilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmanın Hipotezleri;

- H_{1a1}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu ile liderin hızı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H_{1a2}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu ile liderin etkililiği arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H_{1a3}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu ile liderin hızı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H_{1a4}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu ile liderin etkililiği arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H_{1b1}: Çalışanların pozitif duygusu arttıkça liderin hızı artar.
- H_{1b2}: Çalışanların pozitif duygusu arttıkça liderin etkililiği artar.
- H_{1b3}: Çalışanların negatif duygusu arttıkça liderin hızı azalır.
- H_{1b4}: Çalışanların negatif duygusu arttıkça liderin etkililiği azalır.
- H_{1c1}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
- H_{1c2}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
- H_{1c3}: Liderin hızı cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
- H_{1c4}: Liderin etkililiği cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
- H_{1d1}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
- H_{1d2}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1d3}: Liderin hızı medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1d4}: Liderin etkililiği medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e1}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e2}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e3}: Liderin hızı eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e4}: Liderin etkililiği eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f1}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu iş deneyimine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f2}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu iş deneyimine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f3}: Liderin hızı iş deneyimine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f4}: Liderin etkililiği iş deneyimine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1g1}: Çalışanların sahip olduğu pozitif duygu yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1g2}: Çalışanların sahip olduğu negatif duygu yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1g3}: Liderin hızı yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1g4}: Liderin etkililiği yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

5.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırmadan elde edilen bulgular SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma ölçeklerinin iç tutarlılığının tespitinde güvenilirlik analizi, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi sınamak, eğer anlamlı bir ilişki var ise yönünü ve şiddetini saptamak amacıyla korelasyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için basit doğrusal regresyon analizi, farklılık hipotezlerine yönelik olarak da Kruskal Wallis ve One-Way ANOVA testleri kullanılmıştır.

5.6. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Tablo 1’de araştırmaya katılan çalışanların demografik sorulara ilişkin frekans değerleri yer almaktadır. Bu tabloya göre, örneklem hacminin %77,9’unun erkek, %22,1’inin ise kadın olduğu belirlenmiştir. Çalışanların yaşları incelendiğinde; %75,6’sının 25 ile 38 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Bu çalışanların eğitim düzeyleri detaylandırıldığında %89,5’lik bir çoğunluğun lisans ve yüksek lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. İş deneyimi incelendiğinde tüm çalışanların %72,1’inin 5 yıl ve 5 yıldan daha fazla bir iş deneyimine sahip olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılanların medeni durumlarına bakıldığında, %72,1’inin evli, %27,9’unun ise bekâr olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışanların gelir düzeyleri ölçüldüğünde, %43,4’ünün aylık 2501 TL ve daha fazla bir gelire sahip olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 1: Veri Sağlayıcıların Temel Bilgileri (N=86)

	Frekans	%Yüzde
Cinsiyet		
<i>Erkek</i>	67	% 77,9
<i>Kadın</i>	19	% 22,1
Yaş		
<i>18-24</i>	1	% 1,2
<i>25-31</i>	38	% 44,2
<i>32-38</i>	27	% 31,4
<i>39-45</i>	6	% 7,0
<i>46-52</i>	8	% 9,3
<i>53 yaş ve üzeri</i>	6	% 7,0
Eğitim Düzeyi		
<i>Lise</i>	2	% 2,3
Önlisans	7	% 8,1
<i>Lisans</i>	58	% 67,4
<i>Yüksek Lisans</i>	19	% 22,1
İş Deneyimi		
<i>1-4 yıl</i>	24	% 27,9
<i>5-8 yıl</i>	39	% 45,3
<i>9-12 yıl</i>	7	% 8,1
<i>13-16 yıl</i>	4	% 4,7
<i>17-20 yıl</i>	1	% 1,2
<i>21 yıl ve üzeri</i>	11	% 12,8
Medeni Durum		
<i>Evli</i>	62	% 72,1
<i>Bekâr</i>	24	% 27,9

Tablo 2’de araştırmada uygulanan ölçeklerin güvenilirliğinin test edilmesinde kullanılan alfa katsayıları (Cronbach’s Alpha) yer almaktadır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda; pozitif ve negatif duygu ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0.750, liderin hızı ve etkililiği ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise 0.933 olarak saptanmıştır. Ölçeklerin tümü değerlendirildiğinde güvenilirlik katsayısı 0.854 olarak belirlenmiş ve bu değerlere bağlı olarak araştırmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlılığına sahip olduğu saptanmıştır.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi

	Cronbach’s Alpha	N of Items
Ölçeklerin Tümü	0.854	32
Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği	0.750	20
Liderin Hızı ve Etkililiği Ölçeği	0.933	12

Tablo 3’te araştırmanın bağımlı değişkenleri ile bağımsız değişkenleri arasındaki korelasyon analizi görülmektedir. Bu tabloya göre araştırmanın bağımsız değişkeni pozitif duygu ile bağımlı değişkeni olan liderin hızı ve diğer bağımlı değişkeni olan liderin etkililiği arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Diğer bağımsız değişken olan negatif duygu ile bağımlı değişken olan liderin etkililiği arasında ise negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Negatif duygu ile liderin hızı arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo 3: Korelasyon Analizi

		Liderin Hızı	Liderin Etkililiği
Pozitif Duygu	Pearson Correlation	0.390	0.353
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.001
Negatif Duygu	Pearson Correlation	-0.096	-0.305
	Sig. (2-tailed)	0.379	0.004

Tablo 4’te araştırma modelinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik 4 modelden oluşan basit doğrusal regresyon analizi görülmektedir. Gerçekleştirilen regresyon analizleri incelendiğinde, model 1, 2 ve 4’te F değerinin istatistiksel anlamlılık değerinin 0.05’ten küçük ($p < 0.05$) olduğu ve dolayısıyla da bu 3 modelin istatistiksel olarak anlamlılık ifade ettiği saptanmıştır.

Tablo 4: Modellerin Anlamlılığı & ANOVA

<i>Model</i>			Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
1	Pozitif Duygu & Liderin Hızı	Regression	229.130	229.130	15.091	0.000
		Residual	1275.428	15.184		
		Total	1504.558			
2	Pozitif Duygu & Liderin Etkililiği	Regression	502.307	502.307	11.929	0.001
		Residual	3536.995	42.107		
		Total	4039.302			
3	Negatif Duygu & Liderin Hızı	Regression	13.855	13.855	0.781	0.379
		Residual	1490.703	17.746		
		Total	1504.558			
4	Negatif Duygu & Liderin Etkililiği	Regression	376.792	376.792	8.642	0.004
		Residual	3662.511	43.601		
		Total	4039.302			

Elde edilen verilere yönelik gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizinin ANOVA sonuçları Tablo 5’te ifade edilmektedir. Model 1 incelendiğinde; liderin hızındaki değişimin %14,2’sini çalışanların sahip olduğu pozitif duyguların açıkladığı ve model 2 incelendiğinde ise liderin etkililiğindeki değişimin %11,4’ünü yine çalışanların sahip olduğu pozitif duyguların açıkladığı saptanmıştır. Model 4 incelendiğinde ise; liderin etkililiği üzerindeki değişimin %8,2’sini çalışanların negatif duygularının açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 5: Model Özetleri

<i>Model</i>			β	t	Sig.	R ²	Ad-justed R ²
1	Pozitif Duygu & Liderin Hızı	Constan Constant	11.205	6.591	0.000	0.152	0.142
		Pozitif Duygulanım	0.196	3.885	0.000		
2	Pozitif Duygu & Liderin Etkililiği	Constan Constant	8.804	3.109	0.003	0.124	0.114
		Pozitif Duygulanım	0.290	3.454	0.001		
4	Negatif Duygu & Liderin Etkililiği	Constan Constant	23.359	12.497	0.000	0.093	0.082
		Negatif Duygulanım	-0.282	-2.940	0.004		

Çalışanların pozitif ve negatif duygularının liderin hızı ve liderin etkililiği üzerindeki etkisi aşağıdaki şekilde formüle edilebilir;

$$\text{“Liderin Hızı} = 11.205 + (0.196 \times \text{Pozitif Duygu)}\text{”}$$

$$\text{“Liderin Etkililiği} = 8.804 + (0.290 \times \text{Pozitif Duygu)}\text{”}$$

$$\text{“Liderin Etkililiği} = 23.359 - (0.282 \times \text{Negatif Duygu)}\text{”}$$

Elde edilen bu formüllere göre; çalışanların pozitif duygusundaki 1 birimlik artışın liderin hızı üzerinde 0.196 birimlik, liderin etkililiği üzerinde ise 0.290 birimlik bir artışa neden olduğu saptanmıştır. Çalışanların negatif duygusundaki 1 birimlik artışın ise liderin etkililiğini 0.282 birim azalttığı saptanmıştır.

Araştırmada öne sürülen farklılık hipotezlerinin sınanması için gerçekleştirilen analizler Tablo 6, 7, 8, 9 ve 10’da yer almaktadır. Tablo 6’da; pozitif duygu, negatif duygu, lider hızı ve lider etkililiği ile cinsiyet arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu tablodaki Asymp. Sig. (anlamlılık) satırındaki değerler incelendiğinde, çalışanların negatif duyguları dışındaki diğer değişkenlerin anlamlılık değerlerinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre, pozitif duygunun, lider hızının ve liderin etkililiğinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği, negatif duygunun ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ve erkeklerde negatif duygunun daha baskın olduğu saptanmıştır.

Tablo 6: Cinsiyet Odaklı Mann-Whitney U Testi

Cinsiyet	N	Mean	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)	
Pozitif Duygu	<i>Erkek</i>	67	44.34	2970.50	580.500	770.500	-0.584	0.560
	<i>Kadın</i>	19	40.55	770.50				
Negatif Duygu	<i>Erkek</i>	67	46.81	3136.00	415.000	605.000	-2.312	0.021
	<i>Kadın</i>	19	31.84	605.00				
Liderin Hızı	<i>Erkek</i>	67	43.01	2882.00	604.000	2882.000	-0.340	0.734
	<i>Kadın</i>	19	45.21	859.00				
Liderin Etkililiği	<i>Erkek</i>	67	43.22	2896.00	618.000	2896.000	-0.193	0.847
	<i>Kadın</i>	19	44.47	845.00				

Tablo 7’de çalışanların medeni durumları ile pozitif duyguları, negatif duyguları, lider hızı ve etkililiği arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tablodaki Asymp. Sig. (anlamlılık) satırındaki değerler incelendiğinde 4 değişkene ait anlamlılık değerinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği üzerinde medeni durumun anlamlı bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır.

Tablo 7: Medeni Durum Odaklı Mann-Whitney U Testi

Medeni Durum		N	Mean	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pozitif Duygu	<i>Evli</i>	62	42.35	2626.00	673.000	2626.000	-0.684	0.494
	<i>Bekâr</i>	24	46.46	1115.00				
Negatif Duygu	<i>Evli</i>	62	46.73	2897.50	543.500	843.500	-1.936	0.053
	<i>Bekâr</i>	24	35.15	843.50				
Liderin Hızı	<i>Evli</i>	62	43.30	2684.50	731.500	2684.500	-0.121	0.904
	<i>Bekâr</i>	24	44.02	1056.50				
Liderin Etkililiği	<i>Evli</i>	62	44.06	2732.00	709.000	1009.000	-0.338	0.735
	<i>Bekâr</i>	24	42.04	1009.00				

Tablo 8’de pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği ile çalışanların eğitim durumları arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlara göre, liderin hızı dışındaki değişkenlere ait Asymp Sig. (anlamlılık) değerlerinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; pozitif duygu, negatif duygu ve liderin etkililiğinin eğitim durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermediği, liderin hızının ise çalışanların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ve lise mezunlarının lider hızına daha fazla etki yaptığı saptanmıştır.

Tablo 8: Eğitim Durumu Odaklı Kruskal-Wallis H Testi

	Eğitim Durumu	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Pozitif Duygu	<i>Lise</i>	2	34.25	4.947	3	0.176
	<i>Yüksekokul</i>	7	52.64			
	<i>Lisans</i>	58	39.78			
	<i>Yüksek Lisans</i>	19	52.45			
Negatif Duygu	<i>Lise</i>	2	23.75	3.683	3	0.298
	<i>Yüksekokul</i>	7	30.86			
	<i>Lisans</i>	58	46.02			
	<i>Yüksek Lisans</i>	19	42.55			
Liderin Hızı	<i>Lise</i>	2	70.50	8.239	3	0.041
	<i>Yüksekokul</i>	7	29.57			
	<i>Lisans</i>	58	40.97			
	<i>Yüksek Lisans</i>	19	53.50			
Liderin Etkililiği	<i>Lise</i>	2	73.50	3.208	3	0.361
	<i>Yüksekokul</i>	7	38.43			
	<i>Lisans</i>	58	43.25			
	<i>Yüksek Lisans</i>	19	42.97			

Tablo 9’da; pozitif duygu, negatif duygu, lider hızı ve etkililiği ile çalışanların iş deneyimi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlara göre; negatif duygu ile liderin etkililiğine ait Asymp Sig. (anlamlılık) değerlerinin 0.05’ten büyük olduğu, pozitif duygu ile liderin hızına ait Asymp Sig. (anlamlılık) değerlerinin ise 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Buna göre; pozitif duygu ile lider hızının çalışanların iş deneyimi süresine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği, 13-16 yıl arasında iş deneyimine sahip çalışanlarda pozitif duygunun daha yüksek, liderin hızına ait etkinin ise en üst seviyede olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9: İş Deneyimi Odaklı Kruskal-Wallis H Testi

	İş Deneyimi	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Pozitif Duygu	1-4 yıl	24	54.79	12.117	5	0.033
	5-8 yıl	39	38.17			
	9-12 yıl	7	28.79			
	13-16 yıl	4	63.13			
	17-20 yıl	1	53.50			
	21 yıl ve üzeri	11	39.09			
Negatif Duygu	1-4 yıl	24	37.67	3.722	5	0.590
	5-8 yıl	39	47.35			
	9-12 yıl	7	44.43			
	13-16 yıl	4	35.63			
	17-20 yıl	1	69.00			
	21 yıl ve üzeri	11	42.55			
Liderin Hızı	1-4 yıl	24	46.40	12.851	5	0.025
	5-8 yıl	39	38.45			
	9-12 yıl	7	29.79			
	13-16 yıl	4	77.75			
	17-20 yıl	1	60.50			
	21 yıl ve üzeri	11	49.82			
Liderin Etkililiği	1-4 yıl	24	45.75	8.998	5	0.109
	5-8 yıl	39	36.67			
	9-12 yıl	7	40.00			
	13-16 yıl	4	59.75			
	17-20 yıl	1	63.00			
	21 yıl ve üzeri	11	57.36			

Tablo 10’da çalışanların yaş dağılımı ile pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlara göre; tüm değişkenlere ait Asymp Sig. (anlamlılık) değerinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; pozitif duygu, negatif duygu, lider hızı ve etkililiği ile çalışanların yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Tablo 10: Yaş Odaklı Kruskal-Wallis H Testi

	Yaş Grubu	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Pozitif Duygu	18-24	1	44.50	0.660	5	0.985
	25-31	38	43.34			
	32-38	27	44.76			
	39-45	6	36.00			
	46-52	8	45.38			
	53 yaş ve üzeri	6	43.67			
Negatif Duygu	18-24	1	23.50	1.987	5	0.851
	25-31	38	43.39			
	32-38	27	42.28			
	39-45	6	46.83			
	46-52	8	51.94			
	53 yaş ve üzeri	6	38.42			
Liderin Hızı	18-24	1	60.50	3.945	5	0.557
	25-31	38	43.49			
	32-38	27	38.56			
	39-45	6	41.42			
	46-52	8	56.50			
	53 yaş ve üzeri	6	47.75			
Liderin Etkililiği	18-24	1	37.00	8.016	5	0.155
	25-31	38	42.01			
	32-38	27	37.80			
	39-45	6	41.42			
	46-52	8	56.81			
	53 yaş ve üzeri	6	64.00			

6. SONUÇ

Dünyamız artık günümüzde küreselleşmenin ve bilgi iletişim teknolojisindeki gelişmelerin etkisiyle hızlı bir değişim ve kaos yaşamaktadır. Bu değişimin sonucu olarak bağımsız ekonomiler birleşmekte ve hibrit bir hale dönüşmektedir. Ayrıca dünyadaki sınırlar ortadan kalkmakta, dünya ticareti çok hızlı bir şekilde gelişmekte ve sektöre birçok işletmenin girmesi nedeniyle rekabet kızışmaktadır. İşte bu belirsizlik ve kaos ortamı içerisinde örgütler yaşamlarını sürdürebilmeleri ve büyüebilmeleri için birtakım fark yaratacak uygulamalar içerisine girme zorunluluğunu kendilerinde hissetmişler ve bu zorunluluk ortamı içerisinde örgütler kendilerine uygun olan ve fark yaratabilecek rekabet araçlarından birini seçmek zorunda kalmışlardır. Örgütlerin seçebileceği bu rekabet araçlarından biriside liderin etkililiğinde ve hızında görülen farktır. Çünkü etkili ve hızlı olan bir lider rakiplerine göre daha başarılı örgütsel sonuçların alınmasını sağlamaktadır. Bu nedenle bu çalışma, liderin hızı ve etkililiği üzerinde çalışanların duygu durumunun ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmek, liderin çalışanlarını güçlendirmesinin yanında, çalışanların da lideri güçlendirmesi yani tersine güçlendirmenin mümkün olabileceğine dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla çalışmamızda Mersin ilinde faaliyet gösteren bir devlet kurumunda çalışan beyaz yakalı personel üzerine bir anket çalışması yapılmış, çalışanların duygu durumlarının liderin hızı ve

etkililiği üzerinde bir etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre çalışanların duygu durumu ile liderin etkililiği ve hızı arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin ise şu şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Çalışanların pozitif ve negatif duygularının, liderin hızı ve etkililiği üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada yapılan korelasyon analizi sonucunda araştırmanın bağımsız değişkeni pozitif duygu ile bağımlı değişkeni olan liderin hızı ve diğer bağımlı değişkeni olan liderin etkililiği arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Diğer bağımsız değişken olan negatif duygu ile bağımlı değişken olan liderin etkililiği arasında ise negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Negatif duygu değişkeni ile liderin hızı arasında ise istatistiki olarak herhangi bir anlamlı ilişki saptanmamıştır.

Elde edilen verilere yönelik olarak gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizinin ANOVA sonuçlarına göre ise çalışanların pozitif duygusunun liderin hızının %14.2'sini, liderin etkililiğinin ise %11.4'ünü açıkladığı, çalışanların negatif duygusunun ise liderin etkililiğinin %8.2'sini açıkladığı belirlenmiştir.

Ayrıca bu çalışmada demografik değişkenlerin; pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği ile olan ilişkisi incelenmiş ve bu inceleme sonucunda şu sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre cinsiyetin sadece negatif duyguya göre farklılık gösterdiği ve erkeklerde negatif duygunun daha baskın olduğu saptanmıştır. Medeni durum demografik değişkenine göre ise bu dört faktör incelendiğinde, medeni durumun; pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır. Yapılan Kruskal-Wallis H Testine göre ise eğitim durumu ile pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği arasındaki ilişki incelenmiş ve eğitim durumunun bu dört değişkenden sadece liderin hızı üzerinde anlamlı bir farklılık gösterdiği ve lise mezunlarının duygularının lider hızı üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yine yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonucuna göre ise iş deneyimi ile yalnızca pozitif duygu ve lider hızı arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu, 13-16 yıl arasında iş deneyimine sahip olanların hem pozitif duygularının hem de liderin hızı üzerindeki etkisinin üst seviyede olduğu belirlenmiştir. Yaş demografik değişkenine göre ise pozitif duygu, negatif duygu, liderin hızı ve etkililiği algısının anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Çalışanların pozitif ve negatif duygularının liderin hızı ve etkililiği üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada çalışmanın amacına bağlı olarak 7 grupta toplam 28 hipotez öne sürülmüş ve bu hipotezlerin sınanması sonucu aşağıdaki özet tablo elde edilmiştir.

Tablo 11: Araştırma Hipotezlerinin Test Matrisi

Hipotez	Sonuç	Anlamlılık	Anlamlılık	Sonuç	Hipotez
H_{1a1}	Kabul Edildi	0.000	0.000	Kabul Edildi	H_{1b1}
H_{1a2}	Kabul Edildi	0.001	0.001	Kabul Edildi	H_{1b2}
H_{1a3}	Ret Edildi	0.379	0.379	Ret Edildi	H_{1b3}
H_{1a4}	Kabul Edildi	0.004	0.004	Kabul Edildi	H_{1b4}
H_{1c1}	Ret Edildi	0.560	0.494	Ret Edildi	H_{1d1}
H_{1c2}	Kabul Edildi	0.021	0.053	Kabul Edildi	H_{1d2}
H_{1c3}	Ret Edildi	0.734	0.904	Ret Edildi	H_{1d3}
H_{1c4}	Ret Edildi	0.847	0.735	Ret Edildi	H_{1d4}
H_{1e1}	Ret Edildi	0.176	0.033	Kabul Edildi	H_{1f1}
H_{1e2}	Ret Edildi	0.298	0.590	Ret Edildi	H_{1f2}
H_{1e3}	Kabul Edildi	0.041	0.025	Kabul Edildi	H_{1f3}
H_{1e4}	Ret Edildi	0.361	0.109	Ret Edildi	H_{1f4}
H_{1g1}	Ret Edildi	0.985	0.557	Ret Edildi	H_{1g3}
H_{1g2}	Ret Edildi	0.851	0.155	Ret Edildi	H_{1g4}

Literatürde yapılan araştırmalar sonucunda liderin hızı ve etkililiği üzerine etki eden parametrelerden biri olan çalışanların içerisinde bulunduğu duygu durumu ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar az olduğu için bu konu bu çalışmada incelenmeye değer bulunmuştur. Yine yapılan incelemeler sonucunda bu konuda Tee ve Ashkanasy (2006)'nın çalışması kayda değer görülmektedir. Bu çalışmada Tee ve Ashkanasy (2006) yaşları ortalama 20 olan liderlik kursuna katılan 288 lisans öğrencisinden oluşan şirketleştirilmiş 48 grup üzerine yaptıkları çalışmada, çalışanların duygu durumunun, liderin hızı ve etkililiği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu saptamışlardır. Bizim çalışmamızda ise aynen Tee ve Ashkanasy (2006)'nin çalışmasında olduğu gibi çalışanların içinde bulunduğu duygu durumunun liderin hızı ve etkililiği üzerinde anlamlı bir etkiye neden olduğu belirlenmiştir. Yani elde edilen bu sonuçlar Tee ve Ashkanasy (2006)'nin çalışmasını destekler niteliktedir.

Görüldüğü üzere çalışanların sahip olduğu olumlu ya da olumsuz duygular liderin hızını ve etkililiğini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle iş yerinde olumsuz duygulara sahip çalışanların duyguları bulaşıcı bir hastalık gibi hızla yayılmaktadır. Mutsuz, motivasyonu düşük çalışanın etrafındaki diğer kişiler ve yöneticiler de bu durumdan etkilenmektedir. Bu nedenle yöneticilerin işletmeler için maliyetli olan çalışanların negatif duygularını yok etmeleri için "Yönetim Becerileri", "Ekip Yönetimi" alanlarında güçlendirilmeleri gerekmektedir. Yöneticilerin yönetim becerilerini yani başarılarını bu denli etkileyen çalışanların duygu durumunun yöneticiler tarafından; çalışanlara koçluk ve mentorluk yapılarak, kurum içi üst yönetim bakış ve vizyonunu alt kadrolara zamanında ve net olarak aktararak, kendilerine bağlı çalışanlarıyla açık iletişim sağlayarak, tüm astlarına eşit uzaklıkta durarak, astlarına düzenli geribildirim vererek, astlarının görüşlerini alarak ve bu görüşleri eleştirmeden doğru bir şekilde yorumlayarak ve doğru aksiyona geçerek yönetmeleri gerektiği bu çalışmada önerilmektedir (Enkavi, 2013). Ayrıca gelecekte yapılacak çalışmalar içinse araştırmacılara liderin hızı ve etkililiği üzerine liderin içinde bulunduğu duygu durumunun etkisinin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Attah, Y. Emmanuel, Obera, Victoria Ahonya ve Isaac, Sani (2017). Effective Leadership And Change Management for Sustainable Development in Nigeria, *International Journal of Public Administration and Management Research (IJPAMR)*, 4(2): 37-42.
- Barsade, G. Sigal (2002). The Ripple Effect: Emotional Contagion and Its Influence on Group Behavior, *Administrative Science Quarterly*, 47(4): 644-675.
- Billings, Andy (2017). When Fast is too Slow: "Xcelerating" Leaders at Electronic Arts, *People+Strategy*, 40(3): 24-29.
- Bissell, Ben (2002). *Resistance Fighters*. California: Leadership.
- Boswell, H. Edwin, Davis, R. Jocelyn ve Frechette, M. Henry (2010). *Strategic Speed*, Harvard Business Publishing: USA.
- Brunner, Laurie (2013). *Four Fundamentals of Revenue Growth*. (28.6.2018) <http://www.mainstreammanagement.com/pdf/four-fundamentals-of-revenue-growth.pdf>
- Chai, Dae Seok, Jeong, Shinhee, Kim, Junhee, Kim, Sewon ve Hamlin, G. Robert (2016). Perceived Managerial And Leadership Effectiveness in A Korean Context: An Indigenous Qualitative Study, *Asia Pac J Manag*, 33: 789-820.
- Dabke, Deepika (2016). Impact of Leader's Emotional Intelligence And Transformational Behavior on Perceived Leadership Effectiveness: A Multiple Source View, *Business Perspectives And Research*, 4(1): 27-40.
- Davis, R. Jocelyn, Frechette, M. Henry ve Boswell, H. Edwin (2010). *The Need for Speed*, New Zealand: Human Resources Magazine
- Edelman, J. Peter ve Knippenberg, Daan Van (2017). Training Leader Emotion Regulation and Leadership Effectiveness, *J Bus Psychol*, 32: 747-757.
- Enkavi, Ayşegül Horozoğlu (2013). Terfi ve Zam Alamadınız mı?. (6. 7. 2018) http://www.hurriyetaile.com/sizin-icin/psikoloji/terfi-ve-zam-alamadiniz-mi_16589.html.
- Frackenpohl, Gerrit, Hillenbrand, Adrian ve Kube, Sebastian (2016). Leadership Effectiveness And Institutional Frames, *Exp Econ*, 19: 842-863.
- Gebremariam, Goitom Woldelibanos ve Delesa, Tesfa Mezgebu (2014). Assessment of Leadership Practices And Effectiveness In Ethiopian Universities, *International Journal of Research in Commerce & Management*, 5(7): 52-59.
- Goldring, B. Ellen, Mavrogordato, Madeline ve Haynes, Katherine Taylor (2015). Multisource Principal Evaluation Data: Principals' Orientations And Reactions to Teacher Feedback Regarding Their Leadership Effectiveness, *Educational Administration Quarterly*, 51(4): 572-599.
- Gun, Jiajun, Xie, Fenghua ve Weng Derek Qingxiong (2012). Leadership, Team and Decision Speed: Empirical Study Using Cross-Provincial Data, *Chinese Management Studies*, 6(4): 598-608.
- Hamlin, G. Robert, Kim, Sewon, Chai, Dae Seok, Kim, Junhee ve Jeong, Shinhee (2016). Perceived Managerial And Leadership Effectiveness within South Korean And British Private Companies: A Derived Etic Comparative Study, *Human Resource Development Quarterly*, 27(2): 237-269.
- Hess, D. James ve Bacigalupo, C. Arnold (2013). Applying Emotional Intelligence Skills to Leadership and Decision Making in Non-Profit Organizations, *Adm. Sci.*, 3: 202-220.
- Hopkins, Willie Edward ve Scott, G. Susanne (2015). Values-Based Leadership Effectiveness in Culturally Diverse Workplaces, *Cross Cultural & Strategic Management*, 23(2): 363-385.
- Kaya, Özlem, Özok, Ahmet Fahri, Özçalık, Fatih ve Akalp, Gizem (2015). Pozitif ve Negatif Duygusallığın Tasarım Birimi Çalışanları Üzerindeki Etkisi (Hazır Giyim Sektörü Örneği), *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3): 487-491.
- Koçel, Tamer (2015). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Basım Yayım Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul.
- Leng, Zongyang, Liu, Zhiying, Tan, Min ve Pang, Jiangang (2015). Speed Leaders And Quality Champions: Analyzing The Effect of Market Orientation And Technology Orientation Alignment on New Product Innovation, *Management Decision*, 53(6): 1247-1267.
- Liu, Wu, Song, Zhaoli, Li, Xian ve Liao, Zhenyu (2017). Why And When Leaders' Affective States Influence Employee Upward Voice, *Academy of Management Journal*, 60(1): 238-263.

- Manasseh, Tumuhimise (2015). Heightening Leadership Effectiveness In Local Governments of Uganda: 'Challenge The Process' for Organisational Support, *International Journal of African Renaissance Studies*, 10(2): 143-155.
- Nichols, Ellen (2009). Communications to Engage Light-Speed Leaders, *Industrial And Commercial Training*, 41(2): 102-105.
- Özdemir, Aytül Ayşe (2015). İş Tatmini, Pozitif/Negatif Duygulanım ve Yaşam Tatmininin Etkisi, *Çalışma ve Toplum*, 46(3): 47-61.
- Pearson, M. Christine (2017). The Smart Way to Respond to Negative Emotions at Work. (27. 6. 2018) http://ilp.mit.edu/media/news_articles/smr/2017/58305.pdf
- Rothman, B. Naomi Ve Melwani, Shimul (2017). Feeling Mixed, Ambivalent, And In Flux: The Social Functions Of Emotional Complexity For Leaders, *Academy Of Management Review*, 42(2): 259-282.
- Sağsan, Mustafa, Ertaş, Abdurrahman ve Burgul, Nazım Serkan (2016). Lider Antrenörlerin Bilgi Sahasında Deplasman Mücadelesi: KKTC Üzerine Görgül Bir Araştırma, *Bilgi Dünyası*, 17(1): 1-21.
- Tee, Eugene ve Ashkanasy, Neal (2006). Emotional Contagion from Followers to Leaders, and its Effect on Leadership Effectiveness and Speed, *Anzam 2006 Conference*, 6-10 Aralık, Australian and New Zealand.
- Wang, Zhenyuan, Chen, Xi ve Yu, Mingyang (2017). Interactive Effect of Leader–Member Tie And Network Centrality on Leadership Effectiveness, *Social Behavior And Personality*, 45(7): 1197-1210.
- Wasylikiw, Louise, Holton, Judith, Azar, Rima ve Cook, William (2015). The Impact of Mindfulness on Leadership Effectiveness in A Health Care Setting: A Pilot Study, *Journal of Health Organization and Management*, 29(7): 893-911.
- Watson, D., Clark, L.A. ve Tellegen, A. (1988). Development and Validation of Brief Measure of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6): 1063-1070.
- Liu, Dong, Wong, Chi-Sum ve Fu, Ping Ping (2012). Team Leader's Emotional Intelligence, Personality, and Empowering Behavior: An Investigation of their Relations to Team Climate, *Advances in Global Leadership*, 7: 71-97.
- Yılmaz, Tolga (2014). Lider Etkinliği Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Çalışması, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 1-24.
- Zenger, H. John ve Folkman, R. Joseph (2017). Tactics to Increase Leadership Speed, *Leader to Leader*, 2017(86): 23-28.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 23.02.2018 ✓Accepted/Kabul: 18.06.2018

DOI: 10.30794/pausbed.397891

Araştırma Makalesi/ Research Article

Subay, Ö. Ö., (2019). "Katılımcı Demokrasinin Gelişiminde E-Demokrasi Uygulamaları" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.221-243.

KATILIMCI DEMOKRASİNİN GELİŞİMİNDE E-DEMOKRASİ UYGULAMALARI

Özlem Özdeşim SUBAY*

Özet

Liberal demokrasinin temsil krizini aşmaya yönelik uygulamalar ürettiğini savunan e-demokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının bir ülkede devlet-vatandaş arasındaki etkileşimi arttırdığını ve demokratikleşme kapasitesini yükselttiğini iddia etmektedir. Bu çalışma, e-demokrasinin katılımcı demokrasinin katılım olgusunu genişletmede ne kadar etkili olduğunu literatür taramasını betimsel bir çerçevede ortaya koymaya çalışmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin siyasal katılmaya etkisini arttırdığını savunan pek çok çalışma, siyasi aktörlerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin çerçevesinde sosyal medyayı kullandıklarını öne sürmektedir. Ancak, e-demokrasi uygulamalarının katılımcı demokrasiye yaptığı tüm bu olumlu katkı ve beklentilerine karşılık; bazı sosyal bilimciler, bu uygulamaların dijital bölünme ve grup kutuplaşması demokrasinin en temel unsurlarından biri olan uzlaşma ve hoşgörü ilkesini zaman zaman zedeleyici sonuçları ortaya çıkardığını belirtmektedir. Diğer yandan e-demokrasi uygulamalarının yarattığı elektronik panoptisizm ise yurttaşı siyasal katılımında özgürleşmekten ziyade kısıtlayıcı ve pasifize edici bir etkiye sebep olmakta; bu da katılımcı demokrasinin yurttaşı etkin bir siyasal aktör olarak kurgulayan imgesini yok etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Katılımcı Demokrasi, E-Demokrasi Uygulamaları, E-Devlet, E- Kampanya, E-müzakere*

E-DEMOCRACY APPLICATIONS IN THE DEVELOPMENT OF PARTICIPANT DEMOCRACY

Abstract

The e-democracy, which argues that liberal democracy produces practices to overcome the crisis of representation, claims that the use of information and communication technologies increases the interaction between state-citizens in a country and increases the capacity for democratization. This study has attempted to reveal the literature review of how e-democracy is effective in expanding participatory democracy's participation phenomenon in a descriptive framework. Many studies that advocate that information and communication technologies increase the impact of political participation, suggest that political actors use social media in the context of information and communication technologies. However, in response to all these positive contributions and expectations of democracy practices to participatory democracy; some social scientists state that the digital division and group polarization of these practices have sometimes resulted in disastrous consequences, namely the principle of consensus and tolerance, which is one of the fundamental elements of democracy. On the other hand, electronic panopticism created by e-democracy practices causes a restrictive and pacifying effect rather than liberating its citizens in political participation; this destroys the image of participatory democracy as an active political actor.

Key Words: *Participatory Democracy, E-Democracy Applications, E-Government, E-Campaign, E-negotiation.*

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: oikiz@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7596-3069)

GİRİŞ

Demokrasi liberalizmden önce ortaya çıkmış bir siyasal sistem olmakla beraber, modern dönemde liberalizmin demokrasiden yaklaşık iki yüzyıl önce ortaya çıktığı görülmektedir. Demokrasi yaygın kabul gören bir siyasal sistem olarak 19. yüzyılda liberalizmin çizdiği çerçeveye içerisinde gelişmiş, özgürlük bir ülkede siyasal sistemin demokratik olup olmadığını belirleyen temel ölçütlerinden birisi haline gelmiştir. Günümüz dünyasında, toplumsal yaşamın dönüşümlerine paralel olarak, toplumsal düşünüş biçimleri de artan bir ivmeyle değişim göstermektedir. Aydınlanma düşüncesi sonrası ön plana çıkan modernleşme kuramlarının artık bu toplumsal dönüşümü yeterince açıklayamadığı ortaya çıkmaktadır. Değişen toplumsal yaşam biçimlerinin değişim taleplerine karşı tepkisiz kalan siyasal sistemler, liberal demokrasi kurumlarına duyulan güvenin yitirilmesine ve bu çerçevede sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Liberal demokrasi uygulamalarının sorgulanmasındaki temel etken, çeşitlilik gösteren toplumsal talepleri karşılayabilecek zengin demokrasi uygulamalarına duyulan gereksinim olmaktadır. Bu bağlamda liberal demokrasinin dayandığı temel ilkeler yeniden değerlendirilirken, toplumsal koşullara ve ihtiyaçlara uygun bir demokrasi anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir (Şimşir, 2007: 118).

Geleneksel liberal temsili demokrasinin, sadece vatandaşın katılımsızlığını ve yabancılaşmasını getiren ve demokrasiyi içten tahrip eden cılız bir demokrasi olduğu eleştirisiyle ortaya çıkan katılımcı demokrasi, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar verme mekanizmasına katılımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. (Schmidt, 2001: 164-165). Katılımcı demokrasi, halkın seçim dışındaki katılma yollarını kullanarak yönetimde etkili olması, iktidarın karar ve eylemlerini etkilemesidir. Temsili demokrasinin katılımcı bir karakter taşıyabilmesi, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim, kurumsal özerklik ve vatandaşların karar alma sürecine dahil edilmesi gibi öğelere yer vermesine bağlıdır. Bu öğeler katılımcı demokraside vatandaşların siyasal katılımlarına arttıran ve organize eden kurumlardır. Özellikle alternatif bilgi kaynaklarına erişim, vatandaşların hükümet yapısını, hükümet görevlilerinin seçimini ve uyguladıkları politikayı destekleyebilecekleri gibi bunlardan herhangi birini eleştirmeyi ve değiştirmeyi sağlayabilmektedir. Bu noktada iletişim teknolojilerinin gelişimiyle siyasal katılımın artışı konusunda doğru orantılı bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Değirmenci, 2003: 161). İnternetin demokrasinin geliştirilmesinde kullanılmasını ifade eden e-demokrasi vatandaşların, yeni teknolojileri kendi semtleri, şehirlerini ve ülkelerini geliştirmek ve yaşamlarında fark yaratmasına sebep olmak amacıyla kullanmasıdır (Polat ve İkiz, 2016: 150-151).

Liberal demokrasinin temsil krizinin aşılmasında e-demokrasi uygulamaları ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin devlet vatandaş arasında nasıl bir rol alacağı sosyal bilimler alanı içerisinde önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi ve teknoloji çağı olarak nitelendirilen içinde bulunduğumuz yüzyılda, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sosyal ve siyasal hayatımızı oldukça yakından etkilemektedir. Bilgi ve teknoloji araçlarının bir ürünü olan sosyal medya araçları, kullanım alanının çeşitliliği yanında, siyasal karar alma süreçlerinde ve siyasal seçim kampanyalarında da etkin olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, liberal temsili demokrasinin krize girmesinden dolayı alternatif olarak sunulan katılımcı demokrasinin e-demokrasi kapsamındaki bilgi ve iletişim teknoloji uygulamalarının ilişkisi incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle demokrasi ile ilgili tartışmalardan bahsedilerek liberal demokrasinin temsil krizi açıklanacak ve bu temsil krizine çözüm olarak ortaya konulan katılımcı demokrasi anlatılacaktır. Daha sonrasında e-demokrasi kavramının tanımı yapılarak, e-devlet uygulamaları ve sosyal medya uygulamaları açıklanacak ve e-demokrasiye yönelik eleştirilerden bahsedilecektir.

1. DEMOKRASİ KAVRAMI

Modern dünyada demokrasi, yönetim sorumluluğunun yetişkin vatandaşlar tarafından üstlenilmediği, siyasetçilerden oluşan bir gruba devredildiği temsil mekanizmasını içermektedir. Bu bağlamda yönetime halk katılımı dolaylı olup yönetimin halkın çıkarına olması beklenmektedir. Yönetime halkın katılımı genellikle oy kullanarak yöneticilerin seçilmesine indirgenmiştir. Sonuç olarak modern demokrasi anlayışı seçim sürecini belirleyen kurallar üzerine yoğunlaşarak, halkın kendi kendini yönetimi anlamına gelen klasik idealini terk etmiştir. Nitekim demokratik yönetimin vurguladığı noktalar, tüm yetişkinlerin oy vermesini kapsayan evrensel oy hakkı, serbest seçimleri garanti eden gizli oy ve açık sayım ve parti rekabetinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şartlar sağlandığı sürece yönetim sisteminin demokratik, böyle bir sistemin de temsilcilerinin siyasetçiler olduğu iddia edilmektedir (Heywood, 1999: 73-74).

Demokrasi teorisyenleri, siyasal eşitliğin önemini vurgulamışlardır. Bütün bireyler siyasal katılma hakkına sahiptir ve bir vatandaşın çıkarı bir diğerinden daha önemli olmamalıdır. Bu nedenle demokrasi, tıpkı

sosyalizmin zenginliğin toplum içinde eşit bir biçimde bölüştürülmesi fikrinde olduğu gibi, siyasal iktidarın halk arasında eşit olarak dağıtılmasını gerektirmektedir. Eğer demokrasi bir kitleye doğrudan katılım şeklinde işliyorsa, herkes karar alma sürecine katılmalı ve karar her bireyin oyu eşit değere sahip olması şartıyla alınmalıdır. Temsili demokraside siyasal eşitliğin sağlanabilmesi için birtakım koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak, tüm yetişkinler, ırk, renk, cinsiyet ve din ayrımı olmaksızın seçme hakkına sahip olmalı, evrensel oy hakkı tahsis edilmelidir. İkinci olarak ise, hiç kimse bir tek oydan fazlasına sahip olmamalı ve seçim bölgelerinin eşit büyüklüğüne sahip olması sağlanarak her oyun eşit değer taşımaya dikkat edilmelidir. Kısaca, siyasal eşitlik bir kişi için bir oy, her oy için de eşit değer anlamına gelmelidir (Heywood, 1999: 72)

20. yüzyılda demokrasi kavramı dönüşümler geçirmiş, modern liberaller daha pozitif bir özgürlük anlayışını benimsemişlerdir. Mill, Green ve Berlin gibi düşünürler, negatif özgürlüğün benimsenmesiyle, kişilerin kendilerinin özerk olma becerisini kazanmadan özgür olamayacaklarını savunmuşlardır. Kişinin özgür olabilmesinin kendisinin efendisi olma beceri ve yeteneğini geliştirmesine, anlayışını genişletmesine ve potansiyelini kullanma olanağına sahip olmasına bağlı olduğunu savunmuşlardır (Yayla, 2014 :153). Örneğin, J. S. Mill'e (2001) göre özgürlük, salt dış baskılardan azade olmaktan çok daha fazlasıdır. Özgürlük, insani beceri ve kapasitelerin geliştirilmesiyle insanın kendini gerçekleştirmesidir.

1870 ile 1930 yılları arasındaki dönemde, modern toplumların değişen koşullarına bağlı olarak sosyal liberalizm ve neo-liberalizm olmak üzere iki temel liberal düşünce ortaya çıkmıştır. Birincisi esas olarak, İngiltere, Fransa ve ABD gibi liberal demokrasinin görece güvencede olduğu ülkelerde egemen olmuştur; ikincisi ise, demokrasinin cılız olduğu ve liberallerin güvenine sahip olmadığı İtalya, Almanya ve Avusturya'da formüle edilmiştir. Sosyal liberalizm, pozitif özgürlük anlayışından etkilenerek özellikle ekonomi ve sosyal reform alanlarında daha fazla devlet müdahalesini savunmaktadır. Bu fikirleri savunan "sosyal refah liberalleri" insanların birbirinden kopuk monadlar olmayıp, başkalarına muhtaç sosyal yaratıklar olduğunu savunmuşlardır. Neo-liberalizm ise, negatif özgürlük anlayışına bağlı olarak piyasanın kendi yeterliliğini savunmaya devam etmişlerdir. Her iki akım da liberal teorinin geliştirilmesine katkı vermiş olup, 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık liberalizm dendiğinde akla sosyal liberalizm (sosyal refah liberalizmi) gelmiştir (Berkday, 2014: 88-89).

1980'lerin başında Thatcherizm ve Reaganizm olarak adlandırılan Yeni Sağ yönetim anlayışının neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlığı sentezlemesi, sosyal refah liberallerinin refah devletinde sosyal demokrasi olarak adlandırdıkları demokrasi liberalizm eklemesini çözerek demokratik öğeleri geriletmiştir. Refah devletinin, devlet-toplum, siyaset-ekonomi ve özel-kamusal gibi modern ayrımların iç içe geçmesi üzerinden var olan iktidar tarzı Yeni Sağ ile birey, toplum, kamu ve devlet arasındaki ayrımların yeniden güçlendiği farklı bir iktidar tarzına dönüşmüştür. Yeni Sağ, refah devletinin toplum-siyaset ayrımını muğlaklaştırmasının demokrasi yoluyla siyaset-toplum arasındaki sınırların aşılmasına, bunun da çoğunluk despotizmi, sıradanlaşma, sapkın bir eşitlik ve özgürlük anlayışı, siyasi gücün merkezileşerek yozlaşması, ekonomik etkinliğin geriletilmesi, hukuk normlarının geçersizleşmesi, özel alana müdahale ve sınıf çatışmalarının artarak siyasi istikrarın bozulmasına yol açtığını iddia etmiştir. Yeni Sağ'ın siyasetin alanını daraltma isteği, anayasal sınırlamaların arttırılması isteğinde belirginleşir. Yeni Sağ'ın siyaseti sınırlama çabasının arkasında ekonominin yüceltilmesi, ekonomi merkezli bir siyasal yapının kurulması amacı yatmaktadır. Bunun için bireylerin eşitlik ve özgürlüğüne dayalı gerçek bir kamu çıkarının gözetilmesi ancak devlet ile güçlü toplumsal çıkarlar arasındaki bağlantıların kopartılmasıyla mümkün olacaktır (Özkazanç, 2007: 42-45).

Geleneksel liberal temsili demokrasinin, sadece vatandaşın katılımsızlığını ve yabancılaşmasını getiren ve demokrasiyi içten tahrip eden cılız bir demokrasi olduğu eleştirisiyle ortaya çıkan katılımcı demokrasi, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar verme mekanizmasına katılımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. (Schmidt, 2001: 164-165). Katılımcı demokrasi, halkın seçim dışındaki katılma yollarını kullanarak yönetimde etkili olması, iktidarın karar ve eylemlerini etkilemesidir. Temsili demokrasinin katılımcı bir karakter taşıyabilmesi, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim, kurumsal özerklik ve vatandaşların karar alma sürecine dahil edilmesi gibi öğelere yer vermesine bağlıdır. Bu öğeler katılımcı demokraside vatandaşların siyasal katılımlarına arttıran ve organize eden kurumlardır. Özellikle alternatif bilgi kaynaklarına erişim, vatandaşların hükümet yapısını, hükümet görevlilerinin seçimini ve uyguladıkları politikayı destekleyebilecekleri gibi bunlardan herhangi birini eleştirmeyi ve değiştirmeyi sağlayabilmektedir. Bu noktada iletişim teknolojilerinin gelişimiyle siyasal katılımın artışı konusunda doğru orantılı bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Değirmenci, 2003: 161). İnternetin demokrasinin geliştirilmesinde kullanılmasını ifade eden e-demokrasi vatandaşların, yeni teknolojileri kendi semtleri, şehirlerini ve ülkelerini geliştirmek ve yaşamlarında fark yaratmasına sebep olmak amacıyla kullanmasıdır.

1980'lerin sonundan itibaren sosyalist sistemlerin etkisini yitirmesi, liberalizmin ve liberal demokrasinin eşitlik, adalet veya demokrasinin tek meşru temeli olarak savunulmasını kolaylaştırmıştır (Fukuyama, 2012). Ancak bu düşüncenin tarafları olduğu kadar bu düşünceye katılmayanlar da mevcuttur. Nitekim liberalizme karşı savlar üç başlık altında toplanabilir: İki, bireysel özgürlük ve haklar vurgusunun, rekabetçi bir bencillığe yol açtığı ve dolayısıyla her açıdan kendini koruma refleksiyle donanmış bireyin daha geniş topluluklar için çaba sarf etmediğidir. İkincisi, liberalizm sadece siyasal eşitlikler üzerine yoğunlaşmakta, toplumsal ve sosyal eşitsizlikleri görmezden gelmektedir. Hatta bu eşitsizliklerin giderek derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Üçüncüsü ise, liberal temsili sistemlerin siyasal katılımı daralttığına ilişkindir. Bu savlar ortadan kalkmamış olmakla birlikte ele alınıp biçimleri farklılık göstermektedir. Nitekim çeşitlilik ve farklılığın liberal demokrasi pratiklerinde anlamını yitirdiğine dair genel bir düşünce, liberalizmi eleştirenler tarafından paylaşılmaktadır (Okutan, 2007: 101-102).

Liberal demokrasinin meşruiyetini sorgulayan eleştirilerin odak noktasını, temsili sistemi oluşturmaktadır. Temsili demokrasinin bunalımı, dayandığı meşruluk ilkeleriyle örtüşmeyen kurum ve işleyişler dizisinden kaynaklanmaktadır. Temsili demokrasinin meşruluk zemininin temelleri, öncelikle bireylerin demokrasiye doğrudan katılımları yerine, temsilciler aracılığıyla dolaylı olarak katılmaları düşüncesi üzerine kurulmuştur. Sorunun kaynağı, liberal demokrasi modelinin "toplumsal sözleşme" kavramı çerçevesine oturtulup, bu sözleşme gereği özerk bireyler arasındaki farklılıkların ve bu farklılıklardan doğan taleplerin görmezden gelinmesidir. Bu kavrayış biçimi ise, demokratik sürecin toplumların kendine özgü ifadelerini dışlamasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada sorun, özellikle liberal demokraside bireylerin siyasal alana oybirliğiyle katıldıkları ön kabulüyle, çoğunluğun seçim yoluyla iktidarı kullanma yetkisine sahip olmasıdır. Temsilcilerin oy çokluğuyla aldıkları tüm kararlar toplumdaki bütün bireylerin rızası üzerine alınmış gibi gösterilmektedir (Manin, 1987: 342). Sonuç olarak, bu durum, eşitlik ilkesini temel alan klasik liberal demokrasilerin, eşitsizlikçi uygulamalarına örnek teşkil etmektedir. Nitekim liberalizmin meşruluğunu hedef alan eleştirilere göre, hakim liberal çevrelerce öngörülen demokrasi anlayışı, etnik, kültürel, dini ve marjinal grupları siyasal süreçten dışlamanın pratik bir yolu olarak kullanılmaktadır. Böylelikle varsayılanın aksine farklı aidiyetlere sahip yurttaşlar kişisel irade ve tercihlerini ortaya koyma noktasında sıkıntıya düşmektedir. Sonuç olarak, halkın iradesi, seçilenlerin iradesi ile kısıtlanarak karar alma yetkisi temsilcilerin tekeline bırakılmıştır (Şimşir, 2010: 120-121).

Liberal devlet modelinde demokrasi, halk adına karar verme yetkisine sahip olacak siyasi elitlerin belirlenmiş olduğu ve halkın çıkarlarından ziyade, siyasi elitlerin çıkarlarının çatıştığı bir sistem olarak görülmektedir. Bu durumun kökenleri 19. yüzyıla kadar gitmekte, liberal demokrasinin özel mülkiyeti dinamitleyeceği endişesiyle liberal düşünürlerin çoğu genel oy hakkına karşı mesafeli davranmaktadırlar. Örneğin, Fransa'da 1789 Bildirgesi genel oy hakkını ilan ettiği ve 1830 devrimini bunu onayladığı halde, burjuvazinin tahta geçirdiği "yurttaş kral" Louis Philippe döneminde 30 milyonluk nüfusunu yalnızca 200 bini oy hakkına sahipti. Liberalizm bireylerin «yaşam, özgürlük ve mülkiyet» haklarını savunurken, en başından itibaren bu kadar ilgi odağı olan bireyin «özel mülk sahibi ve aile reisi erkek» olduğunu varsaymıştır. Ayrıca o kadar yüceltilen yeni özgürlüklerin öncelikle orta sınıfların ya da burjuvazinin erkekleri için geçerli olmasını doğal kabul etmiştir (Berktaş, 2014: 67-68). Bu yönde idealleştirilen demokrasinin egemen olduğu siyasal platform ise siyasal temsilcilerin, temsil ettikleri seçmen kitlesinin belirlediği talepleri siyasal alana taşımak yerine, kişisel ya da ait oldukları siyasi grup tarafından üretilen siyasal tercihleri bir tür pazarlama yöntemiyle sunarak, yurttaşları siyasal süreçten dışlama pratiğine dönüşmüştür (Şimşir, 2010: 121).

Siyasal sürecin siyasal temsilcilerin belirli bir zümrenin çıkarları için mücadele ettiği rekabetçi bir sisteme dönüşmesi durumu, düzenli uygulanan seçim sistemleri kadar, siyasal parti sistemi ya da siyasi örgütlenme biçimlerinin işleyişi açısından da sorunlu olabilmektedir. Siyasal partiler, temsili demokrasiye dayalı bir siyasal düzen içinde birbirinden farklı taleplerin ifade edilmesi işlevini üstlenen örgütlenme biçimleri olarak önemlidir. Ayrıca temsile dayalı demokrasi modelinin geniş bir tabana yayılması ve dışlanmış topluluk, sınıf ya da grupların sisteme bağlılığının artırılması bağlamında işlevseldir. Ancak günümüz siyasetinde siyasal partiler, toplum ile devlet arasındaki iletişimi sağlama görevini adeta unutmışlardır. Bunun yerine seçimlerde rekabet edebilen ve bu süreçte yerine getirilmesi gereken siyasi zorunlulukları karşılayabilecek uzman kadrosu oluşturma amacına yönelmişlerdir. Böylelikle farklı siyasi taleplerden doğan düşüncelerin birbiriyle çatışmasının beklendiği siyasal ortam yerini, bir gösteri alanına bırakmıştır. Nitekim Habermas'ın (1975) da ifade ettiği gibi, parlamento içerisinde onaylanmış kararlar sadece siyasi işleyişin gereğini yerine getirmez, aynı zamanda dışarıya karşı parti iradesinin de gösterilmesini gerektirir. Ancak günümüzde karşı karşıya kalınan tablo, siyasi partilerin ve siyasal temsilcilerin demokratik işlevlerini yerine getirmediklerini göstermektedir. Bunun sonucu olarak da temsile dayalı seçim sistemleri, seçmenleri sınırlı sayıda alternatif arasından seçim yapmaya yönelterek demokratik sürecin

alanını daraltmıştır. Bu durum yurttaşların özgür iradelerini ancak bu alternatifler arasından seçim yapmaları ile kullanmalarını destekleyen bir anlayışla sınırlandırmış olmaktadır (Şimşir, 2010: 121).

Liberal demokrasinin meşruluk krizine dikkat çeken bir diğer önemli husus ise, siyasi işleyişe hakim olan temsilcilerin projelerini ekonomik alanda söz sahibi olan ulus üstü kuruluşlara bağımlı olarak şekillendirmesinde açığa çıkmaktadır. Ulus devletin yurttaşları, aktif üretim araçlarındaki yoğunlaşmış mülkiyetin uluslararası hareketlilik tarafından denetim altında bulunması sebebiyle ekonomik olarak bağımlıdır. Küreselleşme olgusu tarafından belirlenen yeni kapitalist ekonominin, çok uluslu şirketlerin yapısına uygun bir biçimde dayattığı yeni “plüralist-korporatist” siyaset kavrayışı, çıkar gruplarına dayalı bir liberalizm anlayışını ve toplum modelini getirmektedir. Ancak söz konusu çıkar grupları tüm halkı temsil etmemektedir ve güçleri üyelerinin sayısı ile orantılı değildir. Yurttaşların çıkarlarına eşit ağırlık verileceğine ilişkin herhangi bir güvencenin olmaması, demokrasinin bireysel temelini zedelenmesine yol açmaktadır (Doğanay, 2003: 29, 32). Bu durum, ulus devlet anlayışından beslenen ulusal egemenliği tehlikeye sokmasının yanı sıra bu yapının yurttaşların beklentilerini karşılama noktasında yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Çünkü bu yapı, ekonomik olarak uluslararası güçlere bağlı olan yurttaşların taleplerini ve çok uluslu şirketlerin beklentilerini uzlaştırma noktasında yetersiz kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, liberal devletin dayandığı temsili demokrasi küreselleşen dünyanın değişen ilişki biçimleri karşısında yetersiz kalırken, ulus-devlet yapılanması çerçevesinde tanımlanan siyasal alan giderek anlamsız hale gelmektedir (Şimşir, 2010: 122).

Temsili demokrasinin çıkmazları ve özel ve toplumsal yaşama ilişkin yansımaları, liberal devletin demokratik kurumlarına dair güvensizliği giderek arttırmıştır. Temsili sistem, yurttaş ile devlet arasındaki ilişkide iletişimsel akışkanlığı sağlayan toplumsal güçlerin, tasarladıkları siyasal projeleri hayata geçirebilme olanaklarının ortadan kalkması, siyasi elitler ile yurttaşlar arasındaki bağın zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum, devlet ile yurttaş arasındaki iletişim ve etkileşimi pekiştirecek siyasal süreci sağlamakla yükümlü olan demokrasi kurumlarının işlevlerini yerine getirememesi sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak, siyasal, sosyal ve ekonomik taleplerinin kamusal alanda beklenen ölçüde temsil edilmemesine dair yurttaşların farkındalığı artmıştır. Böylece, yurttaşlar giderek siyasal alana sırt çevirmiş, yaşamlarını etkileyen politik kararlara karşı pasif rol üstlenmişlerdir. Yurttaşların siyasete olan ilgisinin azalması, bu sürecinin devamı olarak, toplumsal alan içerisinde yurttaşların birbirleriyle olan iletişimine de ket vurmuştur. Sonuç olarak, yurttaşların yaşamsal tercihlerini diğer yurttaşlarla etkileşime girmedikleri tecrit edilmiş alanlarda belirlemesi, demokrasinin toplumsal yaşam açısından taşıdığı anlam ve önemin kaybolmasına yol açmıştır (Held, 1987: 235-236).

Yurttaşlık bağının zayıflaması ve kolektif eylemin birey odaklı bir yapı kazanması, insanların birbirlerinden ve devletten bağımsız hale geldikleri, paylaşım ilkeleri yerine özerklik arayışının ön plana çıktığı bir siyaset sürecine yol açmaktadır. Toplumsal bağın zayıflamasının en belirgin örneği Amerika Birleşik Devletleri’nde görülmektedir. Bu gelişmenin en önemli sebeplerinden birisi, liberal devlet modelinin demokrasiyi yalnızca yasal süreçler ve usulcü düzenlemelerle ifade edilen hak ve özgürlükler düzeyinde değerlendirmesidir. Böyle bir demokrasi kavrayışı, geri plana itilen grupların toplumsal mücadele zeminlerinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır (Doğanay, 2003: 31).

Liberal demokrasinin toplumsal aktörlerin parçalanması, yurttaşlık bağının ve temsili demokrasinin kurumlarına ilişkin güvenin ortadan kalkması, siyasal aktörlerin toplumsal sınıflar ve bağlar arasındaki ilişkiyi temsil kapasitesinin azalmasıyla şekillenen kriz, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte aşılmaya çalışılmaktadır. 20. yüzyılda kamusal alan siyasal partilerin, medyanın ve yöneticilerin etkinlikleriyle sınırlanmış bir alan haline gelmiştir. Habermas’ın 20. yüzyılda medyanın aracılığında şekillenen kamusal alanın bir kültürel tüketim alanı haline geldiği, kamusal tartışmanın bir yan sanayiye dönüştürüldüğü ve bu şekilde yalnızca “görünüşte bir kamusal alan” olduğu yönündeki saptamaları bu noktada açıklayıcı görünmektedir (Habermas, 1999: 295). Medya, kendi meşruiyetini kurduğu “çoğulculuk ve iletişimsel zenginlik” söylemiyle siyaseti ve kamusal alanı kuşatmış, büyük ölçüde söze ve görüntüye indirgenmiş yeni bir siyasal etkinlik kavrayışı getirmiş, siyasal katılmanın kamuoyu yoklamalarıyla sınırlı bir etkinliğe dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Medyanın ve kamuoyu yoklamalarının toplumsal ve siyasal yaşamın her yerine yayılmış yapısı içinde klasik temsil mekanizmaları bozulmaktadır. Yurttaş televizyon izleyicisine, siyasal etkinlik ise bir izlenmeye dönüştürülmektedir (Doğanay, 2003: 33).

Renault, temsil sisteminin yurttaşlara alternatif kanun ve politikaların değeri hakkında hüküm verme sorumluluğunu kısıtlı bir biçimde sağladığını belirtmekte; özellikle demokratik yetenek ve alışkanlıkların bulunmadığı durumlarda karar vermekten kaçınma görülmektedir. Kaçınma, siyaset bilimi literatüründe “politik soğuma” olarak ifade edilmektedir. Renault, bu durumun sebeplerini işsizliğin büyümesi, refah devletinin karşılaştığı krizler, ekonomik ve siyasi değiş tokuşun küreselleşmesiyle kompleks bir etkilenmenin bileşimi olarak

görmektedir. Yaşlı Batı demokrasilerinde olduğu kadar, Doğu Avrupa'nın yeni demokrasilerinde de birçok birey sosyal problemlerin parlamenter tartışmalarda ve siyasi partilerce dikkate alınmadığını düşünmekte, bu durum politik alandan soğuma hissini yaygınlaştırmaktadır (Renault, 2005: 138).

Gelişmiş sanayi demokrasilerinde bildiğimiz şekliyle demokrasi kurulmuş, temsili sistem onu biçim ve yapı itibarıyla sınırlandırmıştır. Wolin'e göre, anayasal demokrasi bir anayasaya uygun düşen demokrasidir, ancak demokratik veya demokratikleştirilmiş bir anayasa değildir; çünkü aktör olarak "demos"un yer almadığı bir demokrasidir. Siyaset bilimcilerin iddia ettiğinin aksine temsili demokrasiye değil, çeşitli demokrasi temsillerine dayanır: Kamuoyu araştırmalarında, elektronik meclis toplantılarında, telefon katılımlarında ve seçimlerde oylar olarak yurttaşların temsilinin sağlandığı bir demokrasidir. Örneğin, başkanlık sisteminde, "demos"un seçimin sona ermesinden sonra etkili bir söz hakkı bulunmamaktadır. Ortaya çıkan sonuçta, demokratik seçimlerin başlattığı bir sürekli siyasal hareketlenme yanlısamadır. "Demos" artık siyasetini vekâleten ve televizyon kâhinlerinin açıklamaları, talk-show gevelemeleri ve âlimlerin yutturduğu gülünç siyasal gösteriler aracılığıyla pasif olarak yürütmektedir. Böylece siyaset, toplumdaki egemen iktidar grupların ihtiyaçlarıyla bağdaşacak ve onları meşrulaştıracak şekilde faaliyet gösterir (Wolin, 1999: 55-56). Wolin'in bu değerlendirmesi, siyasi özerklik noktasında temsil sisteminin başarısızlığa uğradığı yönündeki değerlendirmelere yol açmaktadır. Temsil sistemi, halkın siyasi özerkliğe sahip olması noktasında yeterli siyasi mekanizmalara sahip değildir. Politik çıktılar, para ve oylarla desteklenen çıkar dengeleriyle veya iktidarı ele geçirmeye yönelik çıkar çatışmalarıyla belirlenmektedir (Okutan, 2007: 103).

2. KATILIMCI DEMOKRASİ

Katılımcı demokrasi teorisi, yeni bir yaklaşım olmamakla birlikte kökenleri Antik Yunan'ın Atina Polisinde var olan ve gerçek demokrasiyi anlatan bir siyasi yapılanmadır. Bugün yapılmaya çalışılan, var olan demokratik yapıları bu sisteme olabildiğince yaklaştırmaktır. Katılımcı demokrasi yaklaşımına göre, halkın sürekli olarak kendini ilgilendiren politikalarda söz sahibi olması gerekmektedir. Son dönemlerde gittikçe taraftar kazanan bu görüşe göre, katılımcı demokrasi halkın çeşitli yollardan siyasete en geniş biçimde katılabilmesidir. Demokrasi kavramının arkasında ve özünde herkesi bağlayan ve ilgilendiren karar süreçlerine yurttaşın katılımı vardır.

Katılımcı demokrasi kuramı, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar verme mekanizmasına katılımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Katılımcı demokrasi, her vatandaşın ve oy kullanma hakkına sahip olanların tümünün siyasal iradesinin, siyasal iradenin oluşum sürecinin önünde bulunmadığını, aksine bu sürecin ürünü olduğunu iddia etmektedir. J. J. Rousseau'ya göre, temsil, katılımı tahrir etmektedir ve bu temsil mekanizması demokrasi için bir tehdit oluşturmaktadır. Barber'a (1995) göre ise geleneksel liberal temsili demokrasi, esas itibarıyla sadece vatandaşın katılımsızlığını ve yabancılaşmasını getiren ve demokrasiyi içten tahrir eden cılız bir demokrasidir (Schmidt, 2001: 164-165).

Dahl (1994, 25), tarihte demokrasi düşünce ve pratiğinin üç büyük dönüşüm geçirdiğini kaydetmektedir. Birincisi, eski Yunan'da demokratik olmayan (monarşik veya oligarşik) kent devletlerinin bütün yurttaşların katılım hakkı bulunan (katılımcı veya doğrudan) demokrasiye dönüşmesidir. İkincisi, demokrasi düşüncesinin kent devletinden daha büyük ölçekli ulus devlete transfer edilmesidir. Kent devletindeki katılımcı demokrasi, ulus devlette temsili demokrasiye dönüşmüştür. Modern demokratik kuram, büyük ölçüde temsile dayanan kurumlar üzerinde durmuştur. Günümüz küreselleşme çağında ise demokrasi üçüncü önemli dönüşümü yaşamaktadır. Ulus üstü sistemlerin gelişmesi ulus devletlerin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel özerkliğini azaltmaktadır. Bir ülkenin ekonomik yaşamı, ulusal güvenliği ve hatta varlığını sürdürmesi, ülkenin sınırları dışında ve doğrudan devlete tabi olmayan aktörlere ve eylemlere bağlı hale gelmiştir. Bir ülke daha büyük sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal dünyanın bir parçası haline geldikçe, yurttaşların özerk olarak kendi kararlarını alma imkanı azalmıştır. Ulus üstü yapıların gücünün artmasının yanında bürokrasiye, uzmanların gücüne ve teknolojinin etkilerine karşı duyulan kaygıların artması, yurttaşların kendilerini etkileyen konularda daha fazla güç ve doğrudan kontrol etme talebini doğurmuştur (Demirci, 2010: 23).

Dahl (1994) ise katılımcı demokrasiyi, onun sadece siyasetin ve ekonominin artan uluslararasılaşması ve küreselleşmesiyle ortaya çıkan demokratik olmayan düzene karşı bir denge unsuru olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin uluslararası veya ulus üstü örgütler, küresel sorunların çözümlenmesinde büyük ölçüde vazgeçilmezlerdir, fakat demokrasi eksiklikleri sebebiyle bu sorunları demokratik düzenin talepleri ile çatışarak ulusal devlet alanına taşımaktadırlar. Uluslar arası veya ulus üstü alanda sorunları etkin olarak çözme ile vatandaş katılımı ikilemi ancak, uluslararası ve ulus üstü örgütlerin demokrasi noksanlığının tartışma, katılım ve birlikte karar verme imkanlarının

ulusal devlet alanında veya ulus üstü alanda yaygınlaştırılarak telafi edilmesiyle çözülebilir (Schmidt, 2001: 165).

Siyasal katılma, demokrasi kavramıyla özdeşleştirilen anahtar bir kavramdır. Bir yönetim biçimi olarak demokrasi, katılım kavramından ayrı düşünülmemelidir, çünkü demokrasiyi üstün kılan halkın siyasete katılımı ve denetimidir. Katılım tüm siyaset konularla ilişki içindedir; katılımın amacı, siyaseti ve yönetimi etkilemektir. Yurttaş, siyaset gücü oluşturan birey olarak, toplumun ilgilendiren kararların alınmasına katılımı sayesinde yurttaşın etkin olarak kararların üretilmesine ortak olması sağlanır (Çukurçayır, 2006: 26-27).

Demokratik sistemin bir boyutu değerler ve kurumlarla ilgili ise diğer bir boyutu siyasete katılmaya ilgilidir. Dahl, siyasete katılmanın boyutlarını “ilgilene”, “önemseme”, “bilgilene” ve “eylemde bulunma” şeklinde dörde ayırmaktadır (Dahl, 1963: 57-58). Katılmanın en gelişmiş boyutu eylemde bulunmaktır. Ancak klasik demokrasi anlayışında katılma seçimlerle sınırlı olduğu için etkin bir katılım imkanı yaygın olarak bulunmamaktadır. Bu bakımdan demokrasiyi aktif, sürekli ve dinamik bir katılmaya açık hale getirmeye yönelik arayışlar ön plana çıkmaktadır. Arka planında bu temel kaygı taşıyan katılımcı demokrasiyi savunan Hannah Arendt, Carol Pateman ve Benjamin Barber gibi siyaset bilimciler katılımcı demokrasiyi sürekli aktif, dinamik ve etkin bir katılım kültürü üzerine inşa etmektedirler. Onlara göre, siyaset, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsadığı için vatandaşın her alanda aktif ve etkin bir biçimde katılım göstermesi gerekmektedir. Bu da ancak katılma mekanizmalarını yaygın biçimde bulduran bir demokrasi içinde mümkün olabilmektedir (Çaha, 2015: 334).

Bununla birlikte, katılımcı demokrasi anlayışının, kapitalist toplumlarda “yığınların yönetsel karar ve önerilerdeki payının arttığını” kanıtlama girişimi olduğu yolunda yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu durum ulusal siyaset için olduğu kadar yerel siyaset için de gereklidir. Ancak gerek sivil toplumun gelişmesi ve gerekse temsili demokrasinin boşlukları, bir karşı iktidar akımı olarak ortaya çıkan katılımcı hareketi, çoğulcu demokrasinin zorunlu bir yapı taşı haline getirmiştir. Ayrıca demokrasinin görece olarak başarılı sayılabilmesi, yalnızca sorun çözme yeteneği ile değil; kamuoyuna kendini ne kadar açabildiğiyle de alakalıdır. Bu nitelik aynı zamanda demokrasinin etik yanısıdır (Çukurçayır, 2006: 27-28). Katılımcı demokrasi ile vurgulanmak istenen yurttaşların kendilerini etkileyen kararların alınmasında çeşitli şekillerde etkin olarak katılmaları ve katılmanın toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir adem-i merkezîyetçilik aracılığıyla gerçekleşmesidir (Held, 1987: 262; Sarıbay, 2014: 88).

Katılımcı demokrasi için gerekli olan yurttaşların bilinç düzeyinde bir değişimin gerçekleşmesi, kendilerini aktif olarak geliştirmeleridir. Yurttaş ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği ölçüde katılımcı demokrasiyi gerçekleştirebilir; buna bağlı olarak da katılımcı demokrasinin gerçekleştiği oranda yurttaş özerk olup kendini gerçekleştirebilir (Sarıbay, 2014: 88).

Katılımcı demokrasi tarihsel süreçte önemli bir aşamayı ifade etmekte ve yurttaşlığa yeni anlamlar kazandırmaktadır. Ancak bu demokrasi kuramına dair en önemli problem, onun nasıl işlediği ve ona nasıl ulaşılacağına dair muammadır. Tarihsel sürece baktığımızda demokrasinin tüm türleri için bir idealin öngörüldüğü ancak bu idealin realiteyle çekişme içinde olduğu görülmektedir (Sarıbay, 2014: 88- 89). Katılımcı demokrasinin ideal ile arasındaki çekişmelerden oluşan problemleri Olsen şu şekilde ifade etmektedir (Olsen, 1982: 27- 28):

- İnsanlar kolektif karar almaya katılmak istiyorlar mı?
  - Ev veya iş yeri gibi küçük çevrelerde öğrenilen katılma hürerleri ve tutumları daha geniş topluluklara ve toplumsal meselelere katılmayı gerekli kılar mı?
  - Oy sandığına ek olarak bireyler, karar alıcılar veya diğer bireyler üzerinde etki sağlayacak hangi mekanizmaları kullanabilirler?
  - Bireyin kolektif karar almaya katılımını kolaylaştıracak yöntemler nelerdir?
  - Örgütler, karar alma sürecini daha işler hale getirmek için nasıl adem-i merkezîyetçi yapıya kavuşur?
  - Katılımcı demokrasinin uygulanabileceği en uygun örgütsel birim nedir?
  - Katılımcı demokrasi, kamu çıkarına uygun kolektif kararlar alınmasını sağlayacak mı?
- Olsen’e göre, katılımcı demokraside, ideal olan ile uygulanan arasından farklar oluşabilmektedir.

Katılımcı demokrasi konusunda önemli çalışmaları olan Barber'a göre, temsili yönetim, güçlü bir demokrasinin sağlanmasında yeterli olmayacaktır. Ancak yurttaşların öz yönetimi de demek olan katılımcı güçlü demokrasi, her düzey ve durumda katılmayı savunmamaktadır. Bunun yerine olabildiğince sık ve özellikle temel siyasal kararlar alınırken, yurttaşların söz sahibi olmalarını savunmaktadır. Bu yönetimin nasıl gerçekleştirileceği Barber tarafından, "Gündem oluşturma, tartışma, yasama ve siyaset yapma süreçlerine yurttaşların sürekli katılımını özendirerek ve kolaylaştıracak kurumlar" olarak açıklanmaktadır. Kısaca katılımcı güçlü demokrasi, çatışmayı sürekli uyum yasalarını oluşturma süreciyle ve bağımlı özel bireyleri özgür yurttaşlara dönüştürebilen siyasal bir topluluk oluşturulmasıyla çözen demokrasidir. Çatışmayı işbirliğine dönüştürerek kamusal amaçlar için kullanma becerisi güçlü demokrasinin en önemli yanıdır. Bunun yanında güçlü demokrasi özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet gibi demokratik değerlerden vazgeçmez. Siyaset, yurttaşın üniversitesi; yurttaşlık çalışma alanı ve katılma da yurttaşın öğretmenidir. Yurttaş, katılma için sürekli bir eğitim sürecinden geçecektir. Tanımlanan bu siyasal sistemde yurttaşlık, bir yaşam biçimi; katılma da benliği tanımlamanın bir biçimi olarak görülmektedir. Ancak, burada güçlü demokrasi kendini halk ve ya kitle yönetimi olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Bunun nedenini de halkın henüz yurttaşlık düzeyine gelmediği biçiminde açıklamaktadır. Barber'a göre, kitleler gürültü yapar, yurttaşlar tartışır; kitleler hareket eder, yurttaşlar eylemde bulunur; kitleler çarpışır ve kesişir; yurttaşlar bağ kurar, paylaşır ve katkıda bulunur (Barber, 1995: 195-200). Bu bağlamda demokratik yurttaşlık, seçimlere katılmaktan öte bir anlam taşımaktadır. Şüphesiz ki seçimler demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur, ancak demokrasi bir yandan da özgürlük, eşitlik, dayanışma, yurttaşların oluşturulan politikalar üzerinde etkin denetimi, bilgiye dayanan ussal tartışma, eşit katılma ve siyasal iktidar anlamına gelmektedir. Bu sebeple, siyasal katılmayı sadece seçimlerle sınırlamak, katılma hakkını yalnızca ayrıcalıklı gruplara tanımak anlamına gelebilmektedir. Bu durum yurttaşlığın anlamını daraltır, çünkü yurttaşlık, toplum içerisinde sadece bir statü olarak değil, eşit bir biçimde etkin ve katılımcı boyutuyla anlamlıdır (Sarıbay, 2014: 87-89). Güçlü demokrasi kuramcılarında Benjamin Barber'a göre ise, yapmaktan çok izlemek durumunda olan yurttaşlar, "bekçi" rolünü oynamakta ve kötü bir filmi izlerken uykuya dalan seyircilerden farklı olmamaktadırlar. Güçlü demokrasi seyirci yurttaşlarla değil, siyaseti bir yaşam biçimi olarak gören etkin yurttaşlarla mümkün kılınabilir. Ayrıca, siyaset salt eylem alanı değil, zorunlu bir eylem alanıdır. Geçerli bir yurttaşlık nosyonuna sahip olmak, sorumlulukla yaşamak demektir (Barber, 165-167).

Katılımcı demokrasi aynı zamanda çoğulculuğun ön planda tutulduğu bir modeldir. Ancak katılımcı demokrasi de tıpkı demokrasinin kendisi gibi ilk ortaya çıktığı hali ile kalmamış, zamanla içerdiği anlam ve yöntemler bakımından değişikliğe uğramıştır. Temsili demokrasinin içinde bulunduğu kriz, katılımcı hareketlerin 1960'lı yıllardaki devrimci niteliğini geri plana itmiştir. Gelinek noktada, devrimci olmaktan çok reformcu bir çizgide, liberal temsili demokrasinin boşluklarını dolduran ve siyasal sistemin pratikte daha demokratik bir yapı kazanmasını sağlamaya yönelik katılımcılık ortaya çıkmıştır. Günümüz modern Batı demokrasilerinde yurttaşların siyasal katılmaya ilgisizliğin artmakta olmasına dikkat çeken Sartori (1993: 133, 266-267), sebebiyle mutlaka her yurttaşın katılmasını, demokrasinin yaşaması ve işlevselliği için gerekli görmektedir. Katılımcı demokrasiyi temsili demokrasinin karşısına bir rakip gibi çıkarmanın mantıklı görünmediğini iddia etmektedir. Çünkü Sartori'ye göre katılımcı demokrasi temsili demokrasiye aykırı kabul edilirse ve birincisi diğerinin aleyhine işletilirse, o zaman ikisi de sıkıntıya girebilecektir. Her yurttaşın her şeye katılması aslında hareketsiz kalmakla eşdeğerdir. Bu durumun yaratacağı tehlike, siyasal katılma ve temsilde dengeli olmakla aşılabılır. Bu nedenle katılımcı ve temsili demokrasiyi, birbirini tamamlayan ve tek başlarına olduklarında tıkanmalara yol açabilen uygulamalar olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Katılımcı demokrasinin açmazlarına yönelik getirilen eleştirilerden ilki, siyasal katılma olayında toplumun fayda- maliyet matriksinin gruplara göre farklılaşmasından ötürü ödül ve teşvikin son derece farklı olarak dağıtılması gerektiğinin gözden kaçırılmasıdır. İkinci bir eleştiri ise, katılımcı öğretinin vatandaşın bireysel çıkarını maksimize eden biri olduğunu, ancak özel şartlar altında toplumsal sorunlar konusunda dayanışma içine girdiği noktada liberal bireyci bakış açısına sahip olmamasıdır. Bir diğer eleştiri ise, Tocqueville'in düşüncesine bağlı olarak kapsamlı demokratikleşmenin azınlık veya çoğunluk despotizmini güçlendirdiği yönündedir. Bu görüşe göre, kapsamlı demokratikleşme aşırı durumlarda, tüm toplumun çıkarına değil de sadece belli bir sınıfın uzun vadeli çıkarını korumasından ötürü, kendini görevlendirmiş öncü bir vatandaşlığın veya bir toplumsal sınıfın despotizmine yol açmaktadır. Dördüncü eleştiri ise, katılımcı demokrasi siyasal sisteme karşılayamayacağı ölçüde talep girdisinin gerçekleşmesi, bu sebepten ötürü çatışma ve uzlaşma arasındaki dengenin bozulmasıyla, beklenenin aksine aşırı vatandaşlık erdemlerinin ortaya çıkmaması ve siyasal düzenin istikrarının bozulmasına yöneliktir. Beşinci olarak ise, katılmanın en üst düzeye çıkarılmasından ötürü bu süreçte üretilen siyasal kararların kalitesi ve sonuçlarını ihmal edilmesi noktasında katılımcı demokrasi eleştirilmiştir (Schmidt, 2002: 169- 170).

Katılımcı demokrasi teorisi altıncı olarak, özellikle gerçekleştirilebilirliği olmak üzere, çeşitli sebeplerden ötürü eleştirilmektedir. Bir diğer görüşün eleştirisi ise, katılımcı teorinin insanların çoğunda siyasal faaliyetlere katılma yönünde belli bir kapasitesi bulunduğu düşüncesinin gerçeği yansıtmadığı öne sürülmektedir. Çünkü siyasal davranış açısından bakıldığında, insanların çoğu, katılımcı demokrasi yanlılarının savunduğu türden siyasal faaliyette bulunma kapasitesine sahip değildir. Katılımcı demokrasi teorisine yöneltilen başka bir eleştiri ise, katılımcı demokrasinin işlerliği ile ilgilidir. Yani, günümüzün büyük ölçekli ve karmaşık toplumlarında katılımcı demokrasinin işlemeyeceği ileri sürülmektedir. Bu sebepten ötürü, bu görüşe göre, sosyal ve siyasal birimlerin gevşek, federal ve çok basamaklı daha küçük yapılara kavuşturulması gerekmektedir (Erdoğan, 1996: 231).

Sartori'ye göre, demokrasi teorisini katılmayı temel alarak yeniden inşa etme çabası iki sebepten ötürü başarısız olmuştur. Bunun birinci sebebi, katılma kavramının tamamlanmamış ve muğlak bir kavram olmasıdır. İkincisi ise, bu teorinin bizi küçük grup demokrasileriyle baş başa bırakmasıdır. Çünkü büyük ölçekli bir toplumda tek tek bireyler bakımından katılımın oranı düşeceği için aynı etkiye sahip olması mümkün olmamaktadır. Bu sebeple, katılımcı demokrasi teorisinin kendine özgü bir teori olabilmesi için referandumlu demokrasiye götüreceği bir yol önermesi gerekmektedir. Bunun dışında katılımcı demokrasinin tek faydası atıl durumda olan yurttaşın ataletine karşı çıkmasıdır (Sartori, 1993: 126, 131).

3. E- DEMOKRASİ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak internetin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında giderek artan etkisi, son yıllarda onu sosyal bilimlerin ortak ilgi alanlarından biri haline getirmiştir. Özellikle siyaset bilimi ve yönetim bilimi alanlarında bu ilgiyi gözlemlemek mümkündür. Bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal ve siyasal hayata yeni biçimlerin, ilişki ve iletişim tarzlarının ve yeni içeriklerin girdiği görülmektedir. Siyasal alanda yeni kamusal alanların ortaya çıkışı demokrasi algısı ve siyasal katılma pratiklerinde de bir değişimi meydana getirmektedir. Özellikle devlet-yurttaş ve yurttaşların kendi arasındaki iletişimde internetin sunduğu yeni alanlar onu siyasal iletişimin farklı bir mekanizması olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu bu yeni alanlar, erişim rahatlığı açısından geleneksel katılma mekanizmalarına karşı bir üstünlüğe sahip olmaktadır. Son yıllarda, bilgi ve iletişim teknolojileri sadece seçim sürecinde adayların ve siyasal partilerin kullandıkları temel iletişim aracı olarak değil, hükümetlerin ve kamu kurumlarının da yurttaşlarla iletişimde kullanılan önemli kanallardan biri olarak kullanılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, devlet ve yurttaş iletişimde hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya açık bir kanal olarak elektronik demokrasi umutlarını beslemektedir. Elektronik demokrasi ideali geniş anlamda, iletişim teknolojilerinin sunduğu yeni etkileşim kanallarını kullanarak online yurttaşlık ve e-devlet uygulamaları aracılığıyla, devlet-yurttaş iletişiminin güçlendirilerek müzakereci yönü kuvvetli güçlü bir demokrasinin kurulması idealini içermektedir (Tosun, 2004: 413).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi bir yandan küresel ağlarla ekonomik faaliyetlerin dolaşım yeteneğini arttırırken, öte yandan bireylerin bilgi edinme ve iletişim yeteneklerini, özellikle de etkileşim imkânlarını zenginleştirerek yönetsel süreçlere katılım açısından yeni olasılıklar sunan bir süreci başlatmıştır. Söz konusu süreç, devletin yurttaşlara kaliteli hizmetler veren bir kurum olarak konumlanmasını ve bu konumlanmanın küresel gelişmede önemli bir rol oynayan bilgi ve iletişim teknolojileri ile daha gerçekleştirilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Bu bakımdan bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, özellikle de internet adı verilen küresel iletişim ağı ile katılımcı ve etkin demokrasiye yeni imkânlar sunacağı iddia edilen adı e-demokrasi olan bir modelin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Uçkan, 2003: 24).

“Media” teriminin “mediation” yani “dolayım” kavramıyla etimolojik olarak anlamı düşünüldüğünde, tarihi boyunca medyanın yönetenler ve yönetilenler arasında belirleyici bir dolayım işlevi yüklediği, bu sebepten ötürü bir “siyaset mekânı” olduğu kabul edilmektedir. “Dördüncü güç” adı verilen medyanın “kamuoyu” oluşturarak yönetimi etkilediği gibi bu kamuoyu tarafından etkilenecek onunla yönetim arasında bir etkileşim imkânı yarattığı da ileri sürülmektedir. Medyanın dijitalleşmesi ve özellikle dijital televizyonların gelişimiyle, bu etkileşimin daha doğrudan bir katılma imkânını ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Bunun yanında, hem geleneksel medyanın hem de bilgi çağının elektronik medyasının, siyaset yapma tarzı ve demokrasi için ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünenler de bulunmaktadır (Uçkan, 2003: 25).

Castells, medyanın bir siyaset mekânına dönüşmesini, özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri ile siyaset arasındaki güçlenen bağı demokrasi krizi olarak nitelendirmektedir. Demokrasinin geleneksel kurumları, bilgi akışının baskın olduğu küresel ağ mantığıyla çelişki içine girmekte ve bu nedenle işlevselliğini ve meşruiyetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Küresel ağ ilişkileri, devletleri yurttaşlarından uzaklaştırmakta,

siyasal sistem güvenilirliğini kaybetmekte, yurttaşların erişim ve katılma imkânları azaldıkça, temsili demokrasi meşruiyet krizi içine girmektedir. Bu durum, demokrasi krizi sorununu öncelikle erişim ve katılma sorunu olarak konumlandırmaktadır. Devlet yurttaşlarına ulaşmak ve meşruiyetini yeniden kazanmak için, yeterince yurttaşın devlete erişimini sağlamak ve güvence altına almak zorundadır. “Katılımcı demokrasi” modellerinin ortaya çıkışı, ulus-devletlerin kimlik kaybının yol açtığı temsili demokrasi krizinin özünde bir erişim sorunu olarak belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. Demokrasi krizi ve demokrasinin daha katılımcı bir temelde yeniden inşasına yönelik talepler, hızla yaygınlaşan elektronik medyanın kullanımıyla bağ kurmuştur. Bilişim çağının yarattığı toplumsal, kültürel ve siyasal paradigma dönüşümü siyaset yapmanın özünü de etkilemiş ve dönüştürmüştür. Bu dönüşüme endüstri çağının örgütsel ve siyasal biçimleri ayak uyduramamış, işlevsiz hale gelmişlerdir. Bu sebeple, elektronik medyayla desteklenen katılımcı bir demokrasi modeline ihtiyaç duyulmaktadır (Castells, 1997: 308-333).

Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla sağlanan iletişim, demokrasinin etkinleştirilmesi için yurttaş katılımı bakımından iki temel alanda önemli olanaklar sağlamaktadır: birincisi, kamu bilgilerine ve belgelere daha kolay ve sürekli erişimin sağlanması; ikincisi ise, yurttaşların, seçilmiş siyasiler ve diğer kamu görevlileri ile daha kolay etkileşime girebilmeleridir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu diğer demokratik olanaklar bu iki alan ile bir şekilde bağlantılıdır. Çünkü elektronik ortam yurttaşların yönetsel süreçlere katılımını özellikle bu iki temel alanda sağlamaktadır (Uçkan, 2003: 33). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı bu olanaklardan kamu belgelerine kolay erişimi kapsayan ilki, elektronik devletin gelişimiyle doğrudan bağlantılıken; yurttaşların, seçilmiş siyasilere etkileşimini kapsayan ikinci olanak ise doğrudan elektronik demokrasinin gelişimiyle bağlantılıdır.

Elektronik demokrasi her bir vatandaşın demokratik sürece katılmasını sağlamak için fırsatlar vermekte ve hükümetin temsil ettiği halkın görüş, bilgi ve deneyimlerine ulaşması için yollar sunmaktadır. Birçok demokratik aktiviteyi kapsayan bir kavram olan e-demokrasi, bilgi iletişim teknolojilerinin hükümet tarafından demokratik katılmayı ve etkinliği arttırmak için kullanılmasını ifade etmektedir. Macintosh e-demokrasi kavramını “bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde vatandaşlarla iletişimi artırarak karar alma mekanizmalarına vatandaş katarak temsili demokrasiyi güçlendirmek” olarak tanımlamıştır (Macintosh, 2004:2). Bu mekanizmayı güçlendirebilmek için internete erişimi kamusal alanlar ve özel alanlarda bilgisayarların, akıllı telefonların ve televizyonların kullanımının artırılması gerekmektedir. Çünkü e-demokrasi mekanizması, siyasal süreçte bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bilgi paylaşımının yaygınlaşmasını, danışma ve interaktif iletişimin sağlanmasını amaçlamaktadır (Lee vd., 2011). Bunun için seçilmiş siyasiler ile vatandaşlar arasındaki karar alma sürecindeki iletişimi sağlamak demokratik gelişim açısından önem arz etmektedir. Päiärinta and Sæbbø, bilgi ve iletişim teknolojilerinin siyasi arenada ve karar alma mekanizmasında geleneksel medyadan farklılaşarak iletişimin şeklini değiştirdiğinden bahsetmiştir. Bu değişim tek yönlü kitle iletişim araçlarının farklılaşarak çok yönlü sosyal medyaya doğru kayması olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bu değişim geleneksel medyayı tamamlayıcı olabileceği gibi ona karşıt düşen durumları da yaratabilmektedir (2006: 818).

Elektronik demokrasi siyasi arenada iletişimin türünü ve yayılım hızını değiştirdiği gibi, uzun süreçte siyasi kültürde de bir dönüşümü gerçekleştirmesi muhtemeldir. Bu dönüşümün geleneksel temsili demokrasiden, bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok yönlü karşılıklı iletişimi sağlayabilmesi sebebiyle doğrudan demokrasiye geçilmesi şeklinde olması öngörülmektedir (Westen, 2000:217) Çünkü temsili demokrasi dünyada meşruiyet krizi içine girmiş olup demokratik beklentileri artık yeterince karşılayamamaktadır.

Hacker ve van Dijk, e- demokrasi kavramının kullanımına karşı çıkarak, dijital demokrasi kavramını kullanmışlar ve dijital demokrasiyi de, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve bilgisayar ortamı iletişimin aracılığıyla, demokratik uygulamalarda herhangi bir şekilde zaman, mekan ve diğer kısıtlamalara maruz kalmadan ve geleneksel siyasi pratikleri ağ mekanizmalarına taşıyarak demokratikleşmenin sağlanması” olarak tanımlamışlardır. Televizyon ve telefon gibi geleneksel medya araçlarının da elektronik olmasından ötürü elektronik demokrasi kavramını çok genel bulmuşlardır. Doğrudan demokrasiyi desteklemek amaçlı ortaya konulan bilgi ve iletişim teknolojileriyle desteklenen tele-demokrasi düşüncesini de yüz yüze görüşmenin etkisini yaratmamasından dolayı eleştirerek, demokratik süreçte vatandaş katılımını arttırabilmek için dijital demokrasi ve temsili demokrasinin birleşimini savunmuşlardır (Hacker ve van Dijk, 2000: 1).

Bilgi iletişim teknolojilerinin ve bilgisayar ortamı iletişimin gelişimiyle birlikte siyasal iletişim değişmektedir. Bazı sosyal bilimciler iletişimdeki bu değişimin demokrasinin gelişimine katkıda bulunduğunu savunurken, bazıları ise bu değişimin demokrasinin üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu savunabilmektedir. Hacker ve van Dijk ise bu etkileri şu şekilde değerlendirmektedir (Hacker ve van Dijk, 2000: 4):

1. Bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgi akışının hızını arttırmakta ve bilgi sağlama yollarını çoğaltmaktadır; bu durum vatandaşların daha bilgili olmasını sağlamaktadır.
2. Siyasal katılmanın kolaylaşmasıyla birlikte yabancılaşma, utanma, soğuma ve engellenme gibi olgular azalmaktadır.
3. Bilgisayar ortamı iletişimin gelişimiyle müzakere ve tartışma amaçlı toplantıların organize edilmesi kolaylaşmaktadır.
4. İnternet, devlet müdahalesinden bağımsız olarak yeni siyasi toplulukların ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır.
5. Hiyerarşik olan siyasal sistem, dönüşüme uğrayarak daha yatay olarak şekillenmektedir.
6. Vatandaşların sesini duyurarak politika sürecini etkilemek için daha fazla mekanizması oluşmaktadır.
7. Bilgi ve iletişim teknolojileri, siyasi partiler, gazeteciler ve politikacılar gibi yönlendirici araçları ortadan kaldırmaktadır.
8. Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla, siyasiler vatandaşların sorunlarıyla doğrudan muhatap olabilmektedir.
9. Temsili demokraside seçim bölgeleriyle ilgili sorunları çözmekte, bilgi ve iletişim teknolojileri ve bilgisayar ortamı iletişim ağları yardımcı olmaktadır.

Pena-Lopez (2011, 6-7), e-demokrasinin faydalarını yurttaşlar, siyasal partiler ve devlet olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirmiştir. Ona göre e-demokrasi vatandaşlar açısından iyi tanımlanan ve iyi yönetilen bir dijital kimliğe sahip olunması; katılma ve uzlaşma bağlamında daha fazla şansa sahip olması; elektronik tartışma ortamlarında sesini duyuracak ilk kişi olma olasılığı; halkla etkileşimin artması ve halka karşı daha fazla sorumluluk duygusu hissedilmesi, müzakereci demokrasiye geçiş ihtimalinin oluşturulması; siyasi sorunlar üzerine tartışabilme ve katılabilme olanağının artması; yerel meselelere daha fazla odaklanılması ve ulusal meselelerin geri planda kalması; tüm siyasi meselelerin, marjinal olanların bile tartışma forumlarının konuşulabilmesi; bilgiye birçok kaynaktan ulaşılabilmesi; olaylara çok kısa süre sonrasında bile vatandaş tarafından tepki gösterilebilmesi sebebiyle faydalıdır. E-demokrasinin faydalarını siyasal partiler açısından da ele alan Pena-Lopez, yeni kurumsal kanallara sahip olunabilmesi; siber politikaların ve siber aktivizmin vatandaşlara ulaşma yollarının kapsamını değiştirerek bilgi akışı ve iletişimi hızlandırması; profesyonel politikacıların parti içindeki, partiler arasındaki ve vatandaşlara karşı rollerinin değişmesi; halk tabanıyla uzlaşmanın geliştirilebilmesinin siyasal partilerin etki kapasitelerini genişleteceğini belirtmektedir. Ayrıca, Pena-Lopez, Siyasal katılımı arttıran ve dolayısıyla katılımcı demokrasinin sahasını genişleten e-demokrasi uygulamalarının şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanabilmesi için daha fazla araçların geliştirilebilmesi imkanı; sadece şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanabilmesi değil, dijital bilgi ve dijital faaliyetlerin daha fazla izlenebilmesi sayesinde hükümetin her adımının bilinebilmesi; iktidarın kaynağının dağılımının genişlemesinden ötürü sosyal kontrollerin artması; vatandaşın problemlerinin açık iletişim kanalları ve açık veri sistemleri sayesinde cevaplandırılabilmesi sebebiyle devlet açısından da çeşitli faydalarını ortaya koymaktadır.

4. E- DEMOKRASİNİN UYGULAMA ALANLARI

Öztürk, e- demokrasinin uygulama alanlarını internet üzerinden yürütülen siyasal kampanyalar (online campaigning) ve siyasal parti faaliyetleri; internet ortamında yürütülen lobicilik faaliyetleri; hükümet kuruluşlarının ve özellikle de temsili kurumlarının e-devlet uygulamaları; kitle iletişim araçlarının internet siteleri ve özel sektörün desteklediği bedava e-mail imkanlarının sağladığı tartışma ortamları; internet tabanlı örgütlenen sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri olmak üzere beşe ayırmaktadır. Sanal ortamda yapılan siyasal kampanyalar, son 10 yılda başta ABD politikacıları olmak üzere tüm batılı ülkelerde kullanılan stratejik bir araçtır. Artık adaylar ve partiler kendi seçmenleriyle hiçbir aracıya gerek kalmadan direkt olarak iletişim kurabilmektedir. Örneğin Japonya Başbakanının internet adresinden iki milyon takipçisi bulunmaktadır. Böylece kendi seçim propagandasını interneti kullanarak yapabilmektedir. Bunun yanında, e-oylama yoluyla, yurttaşların yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok konuda internete bağlı kamu sitelerine evlerinden ya da bu amaç için geliştirilmiş kiosk tarzı terminallerden oy kullanılabilmektedir (Öztürk, 2006: 60).

Lobiler ve çıkar grupları kendilerini ilgilendiren konularda siyasal karar alma mekanizmalarını interneti kullanarak etkilemeye çalışırlar. İnternette broşürler yayınlayıp, e-mail yoluyla sempatanlar kazanmaya çalışırlar. Hükümet kuruluşları hem ulusal hem yerel bağlamda halka ücretsiz bilgi sunmaktadır. Parlamentolar, belediye meclisleri ve diğer seçilmiş kurumlar, görüşülen konuları ve toplantı tutanaklarını internet ortamında vatandaşlara sunmaktadır. Bu durum şeffaflığı ve hesap verebilirliği arttırmaktadır. Bilgi ve iletişim araçlarının sağladığı tartışma ortamlarının sayesinde, insanlar farklı yaşam tarzlarıyla ve zıt düşüncelerle karşılaşılırlar, bu durum insanların farklı düşüncelere aşına olmasını sağlayarak toplumda hoşgörü ortamının filizlenmesine yol açmaktadır. Ayrıca e-anketler aracılığıyla vatandaşın güncel konular hakkında ne düşündüğüne dair siyasal makamlara ipuçları verilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, medya siyasal arenada tarafsız kalamayıp sermaye sahiplerinin çıkarlarına göre eğilimler sergileyebilmektedir (Öztürk, 2006:61).

Bu çalışmada, e-demokrasinin uygulama alanları e-devlet uygulamaları ve sosyal medya kullanımı olarak ikiye ayrılmış; sosyal medya uygulamaları da e-kampanya ve e-müzakere olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir.

4.1. E- Devlet Uygulamaları

Akıllı devlet ya da dijital devlet olarak da adlandırılan elektronik devlet, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kamu hizmetlerinin daha etkin, hızlı ve şeffaf bir şekilde vatandaşlara ve özel sektöre sunumunu kapsamaktadır. E-devlet, devlet-vatandaş, devlet-özel sektör ve devlet-sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkilerde, teknolojinin kullanılmasıyla daha az problemin yaşanmasını öngörmektedir. Yeni bir devlet anlayışını ifade eden bu kavram, geleneksel devletin zihinsel ve yapısal olarak dönüşümünü kapsayarak, yurttaşın gözünde hantal ve verimsiz bir yapı olan kamu yönetiminin meşruiyet krizine adeta bir çare olmuştur. Kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması, yönetim açısından daha düşük bir maliyet ve vatandaşlara yönelik daha hızlı ve kolay hizmet sağlamasından ötürü e-devlet uygulamaları hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. E-devlet uygulamaları, vatandaşlara hızlı ve etkin kamu hizmeti sunmanın yanı sıra vergi gelirlerinin ve kurumlar arası bilgi paylaşımının vatandaşla paylaşılmasından dolayı şeffaflığın ve hesap verebilirliği artırarak, yolsuzluğun önlenmesine de katkıda bulunmaktadır (Delibaş ve Akgül, 2010: 105-106).

Tablo 2. Geleneksel ve E-Devlet Karşılaştırması (Uçkan, 2003: 47)

Geleneksel Devlet	E- Devlet
Pasif Yurttaş	Aktif Müşteri- Yurttaş
Kağıt- Temelli İletişim	Elektronik İletişim
Dikey/ Hiyerarşik Yapılanma	Yatay/ Koordineli Ağ Yapılanması
Yönetimin Veri Yüklemesi	Yurttaşın Veri Yüklemesi
Nakit Akışı/ Çek	Elektronik Fon Transferi (EFT)
Tek Tip Hizmet	Kişiselleştirilmiş Hizmet
Yüksek İşlem Maliyetleri	Düşük İşlem Maliyetleri
Verimsiz Büyüme	Verimlilik Yönetimi
Tek Yönlü İletişim	Etkileşim
Uyruk İlişkisi	Katılma İlişkisi
Kapalı Devlet	Açık Devlet

Geleneksel devlet modelinde yer alan pasif yurttaş, kağıt temelli iletişim, hiyerarşik yapılanma, yönetimin veri yüklemesi, nakit akışı, tek tip hizmet, yüksek işlem maliyetleri, verimsiz büyüme, tek yönlü iletişim, uyruk ilişkisi ve kapalı devlet gibi anlayışlar e-devlet ile birlikte yerini, aktif yurttaş, elektronik iletişim, yatay ağ bağlanması, yurttaşın veri yüklemesi, EFT, kişiselleştirilmiş hizmet, düşük işlem maliyetleri, verimlilik yönetimi, etkileşim, katılma ilişkisi ve açık devlet anlayışına bırakmıştır.

Dünya'daki e-devlet yaklaşımları öncelikle, yerel yönetimler ölçeğinde uygulanmış, İngiltere'de ve Kanada'da e-devlet çalışmaları 1990'lı yılların ortalarında başlatılmıştır. Bu ülkeler, e-devlet oluşumunda yer alan sivil toplum örgütleri ile yerel yönetimlerin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden nasıl etkilendiklerini, bu yöndeki beklentilerin neler olduğunu belirleyerek çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Gelişmiş ülkelerde, bu beklentileri belirlemek amacıyla bir çok üniversitede, e-devlet servisleri ve uygulamaları konusunda araştırma projeleri geliştirilmiştir. Bu üniversitelere, Washington State, California, Texas ve Boston üniversiteleri örnek olarak gösterilebilir. Batılı devletlerde, e-devlete geçişteki öncül amaçlardan birisi, beyan edilen bilginin doğru olduğuna dair vatandaşta güven duygusunun oluşturulmasıyla şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanmasıdır. Bununla birlikte, sadece bilgi paylaşımı değil, güvenlik sistemi kurularak, bilgilerin yetkili olmayanlar tarafından kullanılması ve tahrir edilmesinin önlenmesi de amaçlanmaktadır (TBD, 2002: 37).

Dünya'daki e-devlet organizasyonları ve uygulamaları incelendiğinde, sosyal güvenlik başta olmak üzere, vatandaşlık hakları, e-ticaret için gerekli belge izinleri, vergi ödeme kolaylıkları ve belediye hizmetleri gibi uygulamaların ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nde 2010 yılını hedef alan "Sosyal Güvenlik Yönetimi" projesinde, devletten-devlete (G2G- government to government), devletten-iş çevresine (G2B- government to business), devletten- çalışanlara (G2E- government to employee) ve son olarak devletten- vatandaşa (G2C- government to citizen) olmak üzere dört tip yaklaşım benimsenmiştir. E-devlet uygulamaları, sadece devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri düzenlemekte, ulusal boyuttaki e-ticaret ve e-iş uygulamalarıyla, iş çevresine yönelik hizmetleri de kapsamaktadır (TBD ve Kamu-BİB, 2002: 38).

Sanayi Devrimi'nin kazanımlarıyla, 21. yüzyılda, bilgi toplumu idealinin gerçekleştirilmeye çalışan gelişmiş ülkeler, bilişim devrimine geçiş süreci içinde bir takım kurumsal dönüşümleri gerçekleştirmektedir. Ancak, Sanayi Devrimi'ne ait olan devasa, merkezi, mekanik ve hiyerarşik yapılar; yerini küçük, otonom, ağ sistemli ve geri beslemeli yapılara bırakırken, sosyal, kültürel, hukuksal, organizasyonel ve teknik açılardan birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Gelişmiş ülkeler, bu sorunu aşabilmek için aşamalı tasfiye ve toplumsal dönüşüm stratejilerini uygulamaktadır.

4.2. Sosyal Medya Uygulamaları

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sosyal medya kullanımının siyasi rekabet içinde önemli bir araç haline gelmesine yol açmıştır. Siyasiler tarafından sosyal medya kullanımının ne amaçla ve hangi alanlarda yoğunlaştığını araştıran bu alandaki ilk çalışmalar, siyasiler ve vatandaşlar arasındaki internet ile kurulan ilişkiyi anlamayı amaçlamışlardır. Bu çalışmalar, genellikle siyasiler ve vatandaşlar arasındaki e-mail mekanizmasının ve web-sitelerinin nasıl kullanıldığına odaklanmışlardır. O dönemde siyasiler kendi web sayfalarını oluşturmuşlar ve o sayfadan kendi tanıtımlarını yapmışlardır. Siyasilerin web sayfalarını inceleyen çalışmalar, genellikle içerik analizi yöntemini kullanmışlardır (Bimber, 1999).

Tüm bu çalışmaların benzer bulgularına rastlanmaktadır. Bu bulgular (Gulati ve Williams, 2007):

- a) İnternette kendi görünürlüklerini arttırmaya çalışan adayların, bir süreden sonra içerik, işlevsellik ve kullanılan araçlar çerçevesinde birbirlerine benzedikleri ve web sayfalarının belli bir standarda kavuştuğu görülmüştür.
- b) Ancak içerik kalitesi ve teknoloji kullanımı yönünden web sayfaları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık, seçim kampanyasına ve adayın karakterine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.
- c) Büyük siyasi partilerin adayları ve görece genç olan adaylar, interneti ve web sayfalarını daha fazla kullanma eğilimi göstermektedir.
- d) Siyasi kültür, seçim rekabetinin yüksek olması ve seçim sistemi gibi özellikler seçimin karakterini belirleyerek, web görünürlüğü, içerik kalitesi ve teknolojinin kullanımı noktasında önemli bir etki yaratmaktadır.
- e) Siyasiler tarafından internet kullanımını inceleyen araştırmalar, her ne kadar bu kullanımın bazı olumsuz sonuçlarını bulsalar da, genel anlamda bilgi ve iletişim teknolojileri siyasilere ve vatandaşlara önemli faydalar sağlamaktadır.

2006'da kurulan Twitter, sosyal medya araçları içinde dünyada en popüler olan mikroblog sitesidir. Bu popüleritenin sebebi, Twitter'ın kullanıcılarına ücretsiz bir şekilde kayıt olmalarına izin vermesi ve kullanıcıların takipçilerine herhangi bir konuda tweet olarak tanımlanan 140 karakterli kısa mesajları göndermelerini

sağlamasıdır. Facebook ve MySpace gibi diğer sosyal ağ sitelerinin aksine, Twitter, birini takip etmek veya biri tarafından takip edilmek için, kimsenin onayını veya iznini istememektedir. Twitter'ı karakterize eden iki önemli özellik ise, "Ne yapıyorsun?" sorusuna cevap istemesi ve sadece 140 karakterle sınırlı olmasıdır (İkiz vd., 2014).

Bir çok ülkede ve dünya genelinde en çok ziyaret edilen web sitelerinden birisi olan Twitter'ın, sosyal medya aracı olarak, kullanıcı sayısı her geçen gün hızla artmaktadır. Bazı önemli dönüm noktaları, Twitter'ın dijital dünyadaki popülaritesini arttırmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Dönüm noktalarından birisi, şirketin 2007'de Austin Texas'ta düzenlenen Güneybatı Etkileşim Festivali'nde ödül almasıyla gerçekleşmiştir. Mayıs 2008'de Çin'de gerçekleşen depremde, Mumbai'deki terörist saldırıda ve Hudson Nehri'nde gerçekleşen United States havayollarına ait uçak kazasında Twitter'ın etkin kullanımı da, bu popülariteyi arttırmıştır. Bunlara ek olarak, 2009 Haziran'ında İran'da seçimler sonrası gerçekleşen protestolarda atılan ve 2008'de Mısır'da yönetime karşı gerçekleşen protestolardan ötürü hapse atılan James Karl Buck isimli Amerikan asıllı öğrencinin attığı tweetler, Twitter'ın önemini arttırmış; bilim dünyasının dikkatini çekerek, bir araştırma alanı haline gelmiştir (İkiz vd., 2014).

Twitter'a dair ilk araştırmalar, Twitter'ın genel anlamda insanlar tarafından nasıl ve niçin kullanıldığının daha iyi anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmaların sonuçları, Twitter'ın genel olarak insanlar tarafından bilgi paylaşmak ve insanlarla iletişime geçmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Buna örnek olarak, Honeycutt ve Herring (2009), Twitter'ın resmi olmayan işbirlikleri amacıyla iletişim kurmak için de kullanıldığını iddia etmektedir. Buna benzer olarak, Zhao ve Rosson (2008), Twitter'ın iş yerlerinde resmi olmayan iletişimde önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Jansen ise, Twitter'ın şirketler tarafından, markalarına dair insanların düşünce ve yorumlarına ulaşabilmek için pazarlama stratejilerini belirleme noktasında kullanıldığını belirtmiştir (Jansen vd., 2009). Twitter'ın kurumsal bağlamda kullanımını araştıran, Reimer ve Richter (2010) ise, yöneticilerin, grup çalışmalarında Twitter'ın daha verimli kullanabilmeleri için çalışanlarına daha fazla güvenmeleri gerektiğini iddia etmiştir.

Twitter'ın kullanımını inceleyen diğer bilimsel çalışmalar ise, Twitter'ın sosyal ağı nasıl sağladığını tweetlerin içeriklerini analiz ederek araştırmışlardır. Örneğin, Java (2007), sosyal ağın ve coğrafi dağılımın karakteristik özelliklerini analiz ederek, Twitter'ın hangi amaçlarla kullanıldığını özet bir biçimde açıklamaya çalışmış; insanların sosyal medya üzerindeki ilişkilerinin karşılıklılık hususuna bağlı olduğunu saptamıştır. Twitter, en çok Amerikalılar, Avrupalılar ve Japonya özelinde Asyalılar arasında popüler olarak kullanılmasından dolayı, Tokyo'da, New York'ta ve San Francisco'da Twitter'a uyum sağlamayı kolaylaştıran çalışmalar yapılmıştır. Twitter kullanıcılarının amaçları, günlük sohbetler, bilgi paylaşımı, haber paylaşımı ve sohbet olarak gözlemlenmiştir. Java ile benzer sonuçları bulan Krishnamurty, kullanıcıların karakterlerine ve coğrafik dağılımı odaklanmıştır (Krishnamurty vd., 2008). Kwak daha önceki çalışmaların aksine, Twitter'da karşılıklılık oranının düşük olduğunu ve Twitter'ın sosyal ağı sağlamaktan öte bilgi paylaşımı amacıyla kullanıldığını saptamıştır (Kwak vd., 2010). Honeycutt ve Herring (2009), tweetleri analiz edebilmek için söylem analizi yöntemini kullanarak, tweetleri kategorilere ayırmıştır. Bu kategoriler; duyurular ve reklamlar, başkalarını bilgilendirme, kendini bilgilendirme, Twitter hakkındaki yorumlar, medya kullanımı, fikir paylaşımı, başkalarının deneyimi, kendi deneyimleri ve bilgi talebi olarak ayrılmıştır.

4.2.1. E- Kampanya

90'ların ilk yıllarından itibaren, internet üzerinde oluşturulan siyasilerin kişisel sayfaları, öncelikli olarak seçim dönemlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, 90'lardan beri bir çok araştırma, siyasi partilerin ve siyasilerin seçim dönemlerinde kendilerine ait web sayfalarını kullanmalarının, seçmenlerle ilişkilerini nasıl etkilediğini ve bu ilişkiye herhangi bir olumlu katkısı olup olmadığını araştırmışlardır. Aşağıda e-kampanya konusunda yapılan akademik çalışmaları gösteren tablo yer almaktadır.

Tablo 3. Seçim Kampanyalarında Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal Medya Araçları	Seçim Kampanyaları ile İlgili Akademik Çalışmalar
Sosyal Medyanın Seçimlere Etkisi	Birleşik Devletler 2010 Seçimi (Gibson, 2009; Gibson, 2010); Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimi (Stalling-Carpenter, 2010); Avustralya 2010 Seçimi (Gibson, ve McAllister, 2011). Almanya 2009 Genel Seçimi (Jungherr vd., 2012)
Bloglar	Amerika Birleşik Devletleri 2004 Başkanlık Seçimi (Bichard, 2006; Trammell, 2007; (Williams vd., 2005); 2009 Avrupa Parlamentosu Seçimleri (Vesnic-Alujevic, 2011; Nijerya 2007 Genel Seçimler (Ifukor, 2010).
Facebook	Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimleri (Robertson vd., 2010a; Robertson vd., 2010b; Steger vd., 2010) ; Amerika Birleşik Devletleri 2008 Kongre Seçimleri (Williams ve Gulati, 2009a, Williams ve Gulati, 2009b, Williams ve Gulati, 2009c) ; Amerika Birleşik Devletleri 2006 Kongre Seçimleri (Sweetser ve Lariscy, 2008); Danimarka 2009 Ulusal Seçimleri (Andersen ve Medaglia, 2009); Türkiye 2011 Genel Seçimleri (Bayraktutan vd., 2014).
YouTube	Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimi (Church, 2010; Robertson, 2010) ; Amerika Birleşik Devletleri 2008 Kongre Seçimleri (Klotz, 2010; Gulati ve Williams, 2010); Amerika Birleşik Devletleri 2006 Seçimleri (Gueorguieva, 2008); Finlandiya 2007 Ulusal Seçimleri (Carlson ve Strandberg, 2008); Avustralya 2007 Seçimleri (Gibson ve McAllister, 2011).
MySpace	Amerika Birleşik Devletleri 2006 Seçimleri (Gueorguieva, 2008); Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimleri (Steger vd., 2010).
Twitter	Amerika Birleşik Devletleri 2010 Kongre Seçimleri (LaMarre ve Suzuki-Lambrecht ,2013); 2010 İsveç Seçimleri (Larsson ve Moe, 2012) ; Nijerya 2007 Ulusal Seçimler (Ifukor, 2010) ; Almanya 2009 Federal Seçimi (Tumasjan vd., 2010) ; Türkiye 2014 Yerel Seçimleri (Çetin, 2015).

Tablo 3'te görüldüğü gibi e-kampanyalarına yönelik yapılan çalışmalar; bloglar, Facebook, Youtube, mySpace ve Twitter gibi sosyal medya araçlarının seçim kampanyaları üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve çeşitli Avrupa ülkeleri olmak üzere, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Finlandiya, Yunanistan ve İskoçya'da yapılmıştır. Bu ülkelerde yapılan adayların web sayfalarını inceleyen bazı çalışmalar, kongre ve parlamento seçimlerine odaklanırken, diğer çalışmalar ise başkanlık seçimlerine odaklanmaktadır. Birçok çalışma, sadece bir ülkeye ve bir seçim dönemine odaklanırken, çok az çalışma ise farklı dönemleri veya farklı seçim sistemlerini karşılaştırarak analiz etmektedir. Ancak, seçim dönemlerinde internet kullanımına odaklanan ilk araştırmalar, başkanlık seçimleri ve kongre seçimleri çerçevesinde olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştır.

4.2.2. E-Müzakere

Toffler'a göre, haberleşme araçlarının bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte politik bir devrim yaşanmış ve «Üçüncü Dalga Uygarlığı»¹ ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumunun yapısındaki, siyasi partileri, parlamentoları, seçim sistemleri, mahkemeleri, yasama organları ve devlet bürokrasisi, “Üçüncü Dalga Uygarlığı'nın” ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Bu sebepten, temsili demokrasinin tüm katmanlarında ve biçimlerinde güçlü bir kriz gözlemlenmektedir. Kolektif kararları vermek ve uygulamak için kullanılan tüm araçlar eskimiş ve değişmek zorunda kalmıştır. Üçüncü Dalga Uygarlığı ölçülerine göre, küresel düzeyde ortaya çıkan kitlelilikten uzaklaşma, farklılaşma ve çeşitlenme olgularının dikkate alınması gerekmektedir. Kitlelilikten uzaklaşan bir Üçüncü Dalga Uygarlığı toplumunda, bilgi toplama kanalları eskisi kadar ilkel olmamakta ve oy kullanma yöntemleri ve sandıkları farklı şekillere bürünmektedir. Basit bir şekilde yapılan, “evet-hayır” oylamasının yerine, vatandaşlara alternatif sorular yönelterek değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Toffler, vatandaşların fikir ve ihtiyaçlarına göre gruplaşan kesimlerin bir araya gelerek sorunlarını tartışabileceği, çıkarcı yollar arayabileceği forumların oluşturulması fikrinden bahsetmektedir (Toffler, 2008: 482, 518-519).

1 Toffler'a göre, şimdiye kadar insanlık tarımsal devrim ve endüstri devrimi olmak üzere iki büyük değişim dalgası geçirmiştir. Üçüncü Dalga Uygarlığı ise endüstri devriminden sonra gelmekte ve endüstri toplumunun değerleriyle çatışma yaşamaktadır. İnsanların yaşam tarzlarını ve davranış kalıplarını teknoloji ile dönüştürmektedir (Toffler, 2008: 16-17). Daha fazla bilgi için, Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analiz, Koridor Yayınları, İstanbul.

Toffler'in sözünü ettiği Üçüncü Dalga Uygarlığı toplumunda, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kolektif kararların alınabilmesini sağlayan imkânlar sunmakta ve ortaya elektronik ortamlarda yürütülen bir tartışma olan "elektronik müzakere" uygulaması çıkmaktadır. E-müzakere, bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha sürdürülebilir ve güçlü bir karar almaya olanak sağlayacak girdileri elde etmek için, demokratik kurumlarla çeşitli etkileşim biçimleri aracılığıyla halkın katılmasını sağlamak için kullanılmasıdır. E-müzakere, demokrasi açıklarının birçok unsuruna hitap edebilecek bir yöntem olabilir. Halkın kamusal görüşmelere ve diyaloglara katılımını olanaklı kılmak, vatandaşların beklentileri ile yönetimin ürettiği yanıtlar arasındaki boşluğu, farklı bakış açılarının tartışılması yoluyla müzakere etmek gibi olanaklar sunmaktadır (Peters ve Abud, 2009: 4-5).

E-müzakereler, uygulama olarak, idari birim ve organizasyonlara çeşitli kamusal sorunlar üzerine fikir ve geri bildirim sağlamak için katılımcılara yorumlarının sorulduğu online forumlardır. E-müzakerenin demokratik diyalogu sağlama ve vatandaşların modern demokratik kurumlara olan ilgisini arttırma noktasında etkin bir araç olma potansiyeline sahip olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. E-müzakere araçlarının amacı, daha çok vatandaşın katılmasını sağlayarak, kamusal karar alma sürecine vatandaş katkısını arttırmaktır. Bilgi ve iletişim araçları sayesinde, katılmanın önündeki fiziksel engeller ortadan kaldırılarak, birçok farklı coğrafyada yaşayan nüfusun kolektif karar alınmasına katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak, farklı fikirlerin bir araya getirilmesiyle hükümetlerin politika kapasitesi artmakta, vaat edilmiş olan şeffaflık ve hesap verebilirlik de yerine getirilmiş olmaktadır. E-müzakere araçları her ne kadar demokratik kaldıraç görevi görme potansiyeline sahip olsa da, e-demokrasinin sorunlarından biri olan dijital bölünme noktasında bir etkiye sahip olamamakta ve sosyo-ekonomik sınıflar ve kent ve kırsal kesimler arasındaki eşitsizliği sürdürmeye devam etmektedir (McNutt, 2009:27)

Demokratik katılmayı artırarak kolektif kararların alınmasını sağlayan, e-müzakerenin Ulusal düzeyde daha geniş bir dinleyici kitlesine ulaşarak, müzakereye katılmayı arttırmak, böylece vatandaşları bilgilendirmek ve kolektif kararların alınmasında vatandaşların rızalarını almak; Teknolojinin yardımıyla kullanımı kolay, kullanıcı dostu uygulamaları kullanarak, daha fazla vatandaşa hitap edebilmek; Daha kaliteli bir müzakere gerçekleştirebilmek için, vatandaşlara kolay ulaşılabilir ve anlaşılabilir bilgi sağlamak; karar alma sürecinde açıklık ve şeffaflığı sağlamak amacıyla, vatandaşlara uygun geri bildirimler sunmak; Kamusal karar alma sürecinde, müzakere aşamasında vatandaşlardan geri bildirim alarak, bu geri bildirimleri analiz etmek; analiz edilen geri bildirimlere göre oylamaya sunulan kararı değiştirme ve vatandaşlara anket uygulayarak onların düşüncelerinin daha çok müzakere edilmesini sağlamak gibi birtakım hedefleri bulunmaktadır (Macintosh ve Smith, 2002: 258):

Bunun için genellikle bir web sitesi aracılığıyla vatandaşlara belli başlı konular sunulur ve bu konular üzerinden online olarak fikir beyanında bulunmaları istenir. Elektronik müzakereler aracılığıyla teknoloji, temsil edilen halkın fikirlerini almada kullanılmaktadır. Böylelikle, hükümetler, parlamentolar, belediyeler ve çeşitli organizasyonlar temsil ettikleri vatandaşların, kesimin fikir, dilek ve şikâyetlerini toplama, değerlendirme ve buna göre bir politika belirleme yoluna gidebilmektedirler. Müzakerenin etkinliği açısından daha çok kişiye ulaştırılması, konuların açık ve anlaşılır olması ve süreç hakkında net bilgiler içermesi önemlidir. E-müzakere, devletin tartışmaları gündeme getirmesine ve açmasına imkân tanır. Buradaki amaç, geniş bir dinleyici kesimden ilk girdileri sağlamak ve böylece daha kapsamlı bir politika çizmektir. E-müzakere, 2001 yılında İskoç yönetimi tarafından uygulanmıştır. Çalışma, 6 Haziran – 8 Ocak 2001 tarihleri arasında yürütülmüştür. İskoçya'nın gelecek sorunları hakkında vatandaşa bilgi sunmak ve kaynak kullanımında etkinlikten yaşam tarzı ve taşımacılığa kadar geniş bir alanda fikirlerini sormak amacını gütmektedir. "http://e-consultant.org.uk/sustainability/" web sitesi üzerinden yürütülen çalışma, 19 grup veya organizasyon adına 172 birey tarafından gerçekleştirilmiştir (Macintosh ve Smith, 2002: 259).

5. E- DEMOKRASİYE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim toplumsal ve siyasal yaşamda dönüşümler yaratarak, sosyal bilimcilere göre iki farklı gelişmeye yol açacağı düşünülmektedir. Bunlardan ilki, bilgi ve iletişim teknolojilerinin katılmayı arttırarak demokratikleşmeye olumlu katkıda bulunacağı şeklindedir. Rheingold'un "Atina Senaryosu" da dediği bu teze göre, bilgi ve iletişim teknolojileri yurttaşların bir araya gelebilecekleri, kamusal meseleleri serbestçe tartışabilecekleri ve bu yolla hükümetleri üzerinde doğrudan etki yaratabilecekleri bir tür sanal agora (tele-agora) ortamı yaratacaklardır (Rheingold, 1993). "Orwell Senaryosu" denilen ikinci senaryoya göre ise, devletler ve ticari şirketler bilgi ve iletişim teknolojilerini bireyleri gözetim altında tutmak için kullanacaklardır. Bu kötümser senaryo, internet ağının özel ve kamusal alan ayrımı yapmaksızın her yere nüfuz ederek, "Big Brother" etkisi yaratacağını, demokrasiden daha çok otoriter yönetimlere yol açacağını iddia etmektedir (Saylan, 2009: 143). Dolgun, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamusal ve özel alana girmesinin, hükümetler tarafından insanların

“elektronik panoptisizm”² içinde gözetlenmelerine ve kontrol edilmelerine sebep olduğunu belirtmektedir. Aslında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin özgürlükçü bir tavırla anarşist bir karaktere sahip olmadığını, beklenilenin tam aksine, insanların neredeyse tümünün kayıt altına alındığını, her hareketlerinin ve iletişimlerinin düzenli olarak izlendiğini; böylece özel yaşama dair mahremiyetin hükümetlerce ihlal edildiğini belirtmektedir. Modern toplumda bireylerin dünyaya geldikleri ilk andan itibaren tüm yaşantılarının her aşaması kayıt altına alınmaktadır. Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde, cep telefonları dinlenmekte, akıllı kartlar yoluyla tüm ekonomik işlemler kaydedilmekte, bu yolla tüketici profilleri çıkarılmakta, şehirlerin bir çok köşesine güvenlik amacıyla kameralar yerleştirilmekte, internette ziyaret edilen web siteleri izlenmekte ve düzenli olarak kişilerin mailleri kontrol altına alınmaktadır. Bu uygulamaları hükümetler, 11 Eylül gibi küresel terör saldırıları sonrasında gözetleme alanının ne kadar zayıf olduğu iddiasıyla meşrulaştırmışlardır (Dolgun, 2004: 1-2).

Elektronik demokrasi uygulamalarına yönelik bir diğer eleştiri, insanlara bilgi toplumu kapsamında daha fazla bilginin üretilip sunulması ve internet ortamındaki troller sayesinde verilen bu bilgilerin çarpıtılması, böylece toplumlarda kutuplaşmanın yaratılması ve problemlerin derinlemesine tartışılıp analiz edilmeden, gündemin sürekli olarak değiştirilmesi yönündedir. Bu iddiaya göre, insanlara alabileceklerinden fazla bilgi aktarılmakta, hükümetlerin kontrolündeki trollerle birlikte bu bilgiler çarpıtılmakta ve insanlar manipüle edilmekte, konular ve sorunlar tam anlamıyla analiz edilmeden, başka bir gündem yaratılmaktadır. Bu noktada asıl önemli olan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kontrolünün, toplum üzerinde güç ve iktidar sahiplerinin elinde olduğunun anlaşılmasıdır. Çünkü, modern bilgi teknolojilerinin demokratikleştirici olduğuna dair savlara rağmen, bilgi ve iletişim teknolojileri son 20 yıl içerisinde büyük bir gelişim sergilemiş, merkezi veri sistemlerini ortaya çıkarmış ve toplumsal hayatta büyük dönüşümlere sebep olmuştur (Dolgun, 2004: 4). Yeni Sağ ideolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte, hükümetler giderek otoriter eğilimler sergilemeye başlamış, ekonomideki istikrar kaygıları sebebiyle güçlü tek parti hükümetleri tercih edilir olmuştur. Geleneksel medya ve bilgi ve iletişim teknolojileri ise bu istikrarın meşruiyetini sağlamadaki en önemli mekanizmalardan biri haline gelmiştir.

Günümüz insanı, toplumsal ilişkilerin gevşemesiyle birlikte yalnızlaşma ve aşırı bireysellik tehdidi altında yaşamını sürdürmeye çalışmakta ve bu yalnızlığını internet ortamında oluşturulan sanal cemaatler ile aşmaya çalışmaktadır. Aslında bilgi ve iletişim teknolojilerinin amacı, zamansal ve mekansal kısıtlamaları kaldırarak, farklı ortamlardaki bireylerin birbiriyle iletişime geçmelerini sağlamak ve empati kanallarını açarak ötekileştirme olgusunu azaltmaktır. Bu sayede, demokratik ve çoğulcu bir toplum yapısına ulaşılabilecektir. Ancak, sanal cemaatlerde, muhafazakar, Marksist ve anarşist gibi düşüncelere sahip olanların sadece kendileri gibi düşünenlerle iletişime geçtikleri görülmektedir. “Grup kutuplaşması” adı verilen bu olguya göre, insanlar farklılıkları reddetmekte, küçülme ve içe dönmeyle birlikte farklılıklarına karşı hoşgörülerini yitirmektedirler. İnternet ortamında, radikal gruplardan, cinsel fetişistlere, Hitler taraftarlarından, El-Kaide taraftarlarına bir çok radikal grup bir araya gelmekte ve bu durum hükümetlerin gözetim ve denetleme pratiklerini yapmalarını zorunlu hale getirmektedir. Bu radikal grupların internet ortamında bir araya gelmesiyle ötekine karşı tahammülsüzlük artmakta, ötekini keyfi olarak dışlayan uygulamalara zemin hazırlanmaktadır (Dolgun, 2004: 10- 11).

E-demokrasiye yönelik eleştirilerden bir diğeri ise, demokratikleşme bağlamında internetin yapısından kaynaklanan bazı sınırlar bulunması yönündedir. Bu sınırlardan birisi, sermaye koşullarının internet üzerinde baskın dinamik olmasından kaynaklanmaktadır. İnternet üzerinden ulaşılan bilgi, çeşitli toplumsal güçler tarafından şekillendirilmektedir. Siber mekan, bireylere ileri teknolojiyi sunmaktan öte, pazar sisteminin işleyişini bu ortama taşıyarak sermayenin etki ve kapsamını kitlesel boyutta arttırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, küreselleşmeyle birlikte ulus ötesi sermayeye hizmet etmekte ve bu pazar sisteminin merkezi üretim ve denetim aygıtı haline gelmektedir. İnternet, katılımcı demokrasinin kapsamındaki yurttaşlardan daha çok, kapitalist sistemin tüketicilerine hizmet üretmektedir. Hükümetler bile ellerindeki bilgiyi e-devlet kapsamında şeffaflık ve hesap verebilirlik amacıyla paylaşmak zorunda bırakıldıklarında, bu bilgiyi satma eğilimi göstermektedir. Kısacası, internet ortamı üzerinde pazar mantığının hakimiyeti, yurttaştan daha çok tüketici yaratarak, demokratikleşmeyi baskılamaktadır (Uçkan, 2003: 37).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim sayesinde, katılma olgusunun artmasıyla demokratikleşmenin sağlanması amaçlanmakta ve tüm insanların internet ortamındaki olanaklara katıldığı varsayılmaktadır. Ancak hem toplumların internete ulaşılabilirlikleri hem de bir toplumda yaşayan bireylerin interneti kullanma kapasiteleri ayrılmaktadır. Teknoloji yoğunluklu ülkeler, bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde, bireylerin

² Elektronik panoptisizm, kavramı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla, devletin vatandaşlarını bir gözetim ağı içerisinde izlemesi, gözetim toplumunu yaratması anlaşılmaktadır. Daha fazla bilgi için, Dolgun, U. (2004). “Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1/3, 1-21., bakınız.

yaşam düzeylerini ve toplumsal refahların düzeylerini arttırmakta, bu durum dijital yoksulluk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Her toplumun aynı düzeyde bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olmaması, ekonomik bağlamda toplumların arasındaki farkı arttırmaktadır. Bu durumu birey çerçevesinde incelediğimizde ise, karşımıza dijital bölünme kavramı çıkmaktadır. Her birey, bilgi ve iletişim teknolojilerine aynı düzeyde ulaşamamakta ve aynı pratiklerde bulunamamaktadır. OECD (2001)'ye göre dijital bölünme, "bireyler, hane halkı, işletmeler ve farklı sosyo-ekonomik seviyedeki coğrafi bölgeler arasındaki, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve internet imkanları açısından oluşan farklılık" olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, bilgi ve iletişim teknolojilerine ulaşanlar ve ulaşamayanlar arasında eşitsizliğe yol açmakta ve bu eşitsizlik her geçen gün derinleşmektedir (Kalaycı, 2013: 145- 146). Bu bağlamda, toplumun her kesimine eşit bir biçimde ulaşmayan bilgi ve iletişim teknolojileri, elit kesime yönelik bir mekanizma olarak kalarak, katılımcı demokrasinin gereklerini tam olarak sağlayamamaktadır. Dijital bölünme kavramı, interneti olumsuz anlamda Atina demokrasisine benzetmektedir. Buna göre, bir tarafta bilgiye erişebilen, bunun için yeterli sermayeye ve kültürel birikime sahip olan ve çoğunlukla erkek, seçkin "net yurttaşı"; diğer tarafta ise, bilgisayara sahip olmayan ve kullanmayan "köle ve barbar yığınları" bulunmaktadır (Uçkan, 2003: 37).

Bilgi ve iletişim teknolojilerine yöneltilen bir diğer eleştiri ise, dijital bölünme kavramının yanında, bu teknolojiden faydalananlar arasında, tartışma gruplarına katılıp, fikir alışverişinde bulunan ve düşüncelerini tartışma gruplarında paylaşan gerçek anlamda bilgisayar okur yazarı oranının interneti eğlence gibi diğer amaçlarla kullananların oranına göre daha düşük olmasıdır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, siyasal müzakerelere yol açıp, toplumsal kamuoyunu oluşturmak yerine farklı amaçlarla kullanılmaktadır (Ersöz, 2005: 125). Bu bağlamda, vatandaşların çoğu temsilcilerine az ilgi göstermekte, az sayıda kişi siyasi olarak aktif olmakta ve kendi sayılarıyla orantılı olmayan bir şekilde karar alma süreçlerine müdahale etmektedirler. Karar alma sürecine ilişkin ilgi eksikliği, tüm ülkelerde oy kullanma oranlarının düşmesine ve özel konulara ilişkin ilginin azalmasına yol açmaktadır (Maraş, 2011: 136).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin demokratik amaçlara yönelik kullanımını sağlayabilmek için, dijital bölünmeyi azaltarak, toplumda internet olanaklarını ulaşımın genişletilmesi gerekmektedir. Bunun için, bu erişimi sağlayacak politikaların izlenmesi ve teknik alt yapının yanı sıra hukuk devletinin ilke ve normlarına uygun bir şekilde hukuki alt yapının da inşası gerekmektedir. Bu hukuksal alt yapının, baskıcı ve negatif düzenlemelere olanak vermeyip, bilgi toplumunu destekleyici bir şekilde pozitif düzenlemelere öncelik vermesi ve etkin katılmayı amaçlaması gerekmektedir. Bu amaçla, kamu bilgilerine erişim özgürlüğünü güvence altına alacak, bilgi özgürlüğü yasasının kanunlaştırılması, kişisel verilerin ve özel hayatın yasal güvence altına alınması, elektronik ortamda kullanıcı haklarının korunması, fikri mülkiyet haklarının kamu yararı ve kişisel yarar dengesinin gözetildiği bir çerçevede koruma altına alınması, siber suçlarla ilgili ceza hukukunda insan haklarına saygılı bir düzenleme anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir. Dijital bölünmeye yönelik, politika öncelikleri ise, eğitim ve teşvik yöntemleriyle, bilgisayar okuryazarlığının geliştirilmesi ve en geniş kesimlerin internete hızlı, ucuz ve adil şekilde erişiminin desteklenmesi olmalıdır. Ancak bu çerçevede, bilgi ve iletişim teknolojileri katılımcı demokrasiyi uygulama potansiyeline sahip olabilmektedir (Uçkan, 2003: 43).

SONUÇ

19. Yüzyılın sonlarından itibaren demokratik sistemin işleyişinde önemli bir aşama olarak kabul edilen temsili demokrasi, 1970'lerden sonra küreselleşmenin hızlanması ile birlikte dönüşen toplumsal ve siyasal hayata yeterince çözüm üretememeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle ulusal düzeyde üretilen politikaların sadece ulus içi etkiler yaratan bir nitelik taşımaması, karar alıcılara kamu politikalarının üretilmesinde daha fazla sorumluluk yüklerken, yurttaşların da karar mekanizmasına dahil olma yolundaki istek ve beklentilerini de arttırmıştır. Bu durum ise, temsili demokrasinin seçimler sonucu karar alıcılara yüklediği anlamın değişmesine, temsilcilerin aldıkları kararların temsil etme kapasitesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Çünkü temsil sonucu karar mekanizmalarını ele geçiren temsilcilerin nihayetinde yurttaşların belli bir bölümünün tercihlerini yansıttıkları ileri sürülmüştür. Bu nedenle temsilin genişlemesi yolundaki istekler siyasal katılımı arttırıcı başka mekanizmaların devreye girmesine neden olmuştur.

Siyasal katılımı arttırmada bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının artması, aslında yetersiz temsil olgusunun ortadan kaldırılmasına yönelik bir amaca hizmet etmektedir. Temsili demokrasinin krizine bir yanıt olarak üretilen e-demokrasi uygulamaları, katılımcı demokrasinin alanının genişlemesini sağlayacağı düşünülmüştür. E-devlet uygulamaları ile devlet ve vatandaş arasında bilgi ve hizmet alışverişi güçlenirken, kamu hizmetlerinin sunumunda şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlaması açısından siyasal katılımın arttırılması ve yurttaşın etkinliğini sağlama

konusunda bir katılımcı demokrasinin işleyişine bir takım katkılar sağlamaktadır. Yine seçim dönemi yoğun olarak kullanılan e-kampanya ve e-müzakere yolu ile kamu hizmetlerinin sunumuna yön verecek aday siyasetçilerin seçmenleri ile buluşması, politikalarını ifade etmesi ve yurttaşların bu politika tasarılarında siyasetçiler ile müzakere ortamının yaratılması açısından sosyal medya kullanımının artışı da katılımcı demokrasinin ana argümanlarından biri olan siyasal katılımın etkinlik kapasitesini arttırmaktadır.

Demokratik siyasal sistemlerde öncelikle açık yarışmacı seçimler, siyasiler ile seçmenlerin en yoğun iletişime geçtikleri dönemlerdir. Katılımcı bir siyasal kültüre sahip ülkelerde seçim sürecinde seçmenler ile aday olan temsilcileri arasında e-demokrasi uygulamalarının hem kampanya hem de müzakereci yönü ağır basmaktadır. Burada katılımdan kasıt seçmenin kendisini temsil etmeye aday olan siyasinin üreteceği politikalar konusunda etkileme olanaklarını elinde bulundurmasıdır. Sosyal medya ortamında seçmen ile siyasilerin bir araya gelerek yerel ve ulusal politikaların oluşturulmasında fikir alışverişi yapması ve müzakerede bulunması beklenmektedir.

Ancak, günümüzde, e-demokrasi uygulamalarının, katılımcı demokrasiye yaptığı tüm bu olumlu katkı ve beklentilerine karşılık; bazı sosyal bilimciler gerçekte ortaya çıkan durumun siyasal katılımı arttırma ve katılımcı demokrasiyi geliştirme konusunda çok da beklentileri karşılamadığını iddia etmektedir. Dijital bölünme ve grup kutuplaşması demokrasinin en temel unsurlarından biri olan uzlaşma ve hoşgörü ilkesini zaman zaman zedeleyici sonuçlar doğurmakta, değil katılımcı demokrasiyi, demokratik özü sekteye uğratan bir ortamı yaratmaktadır. Diğer yandan e-demokrasi uygulamalarının yarattığı elektronik panoptisizm ise yurttaşı siyasal katılımı özgürleşmekten ziyade kısıtlayıcı ve pasifize edici bir etkiye sebep olmakta; bu da katılımcı demokrasinin yurttaşı etkin bir siyasal aktör olarak kurgulayan imgesini yok etmektedir.

KAYNAKÇA

- Andersen, K. N., ve Medaglia, R. (2009). "The Use of Facebook in National Election Campaigns: Politics as Usual?", (Edt: Macintosh, A., ve Tambouris, E.), *Electronic participation (Lecture Notes in Computer Science 5694)*, Berlin, Springer, 101–111.
- Bayraktutan, G., Binark, M. Çomu T., Doğu, B., İslamoğlu, G. ve Aydemir, A. (2014). "The Use of Facebook by Political Parties and Leaders in the 2011 Turkish General Elections", (Edt: B. Pătruț ve M. Pătruț), *Social Media In Politics*, Vol. 13, 165–199, Springer, New York.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, (çev: Mehmet Beşikçi), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2014). "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi", (der: Örs, B.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 49-111.
- Bichard, S. L. (2006). "Building Blogs: A Multi-Dimensional Analysis of the Distribution of Frames on the 2004 Presidential Candidate Web Sites", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Cilt:83, No: 2, 329-345.
- Bimber, B. (1999). "The Internet and Citizen Communication With Government: Does the Medium Matter?", *Political Communication*, Cilt:16, No:4, 409-428.
- Carlson, T. ve Strandberg, K. (2008). "Riding the Web 2.0 Wave: Candidates on YouTube in the 2007 Finnish National Elections", *Journal of Information Technology & Politics*. 5, 2, 159–174.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity / The Information Age: Economy, Society and Culture- Volume I*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Church, S. H. (2010). "YouTube Politics: You Choose and Leadership Rhetoric During the 2008 Election", *Journal of Information Technology & Politics*. 7, 2, 124–142.
- Çaha, Ö. (2015). "Demokrasi", (edt. Halis Çetin), *Siyaset Bilimi*, Orion, Ankara.
- Çetin, S. (2015), «2014 Yerel Seçimlerinde Büyükşehir Belediye Başkan Adaylarının Twitter Kullanımları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz», *Global Medya Journal TR Edition*, 5/10, 87-119.
- Çukurçayır, A. (2006). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Çizgi, Konya.
- Dahl, R. (1963). *Modern Political Analysis*, Englewood Clift, Prentice-Hall.
- Dahl, R. (1997). *Demokrasi ve Eleştirileri*, (çev: Levent Köker), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Değirmenci, N. (2003). "Siyasal Katılımın Arttırılmasında E-demokrasinin Yeri", *Bilgi Teknolojileri Kongresi- II*, 01-04 Mayıs, Bilgitek-2003, Denizli, 161-163.
- Delibaş, K., Akgül, A. E. (2010). "Dünya'da ve Türkiye'de E-devlet Uygulamaları: Türkiye'de E-demokrasi ve E-katılım Potansiyellerinin Harekete Geçirilmesi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13 No: 1 (bahar dönemi), 101-144.
- Doğanay, Ü. (2003). *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dolgun, U. (2004). "Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1/3, 1-21.
- Erdoğan, M. (1996). *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev: Zülfü Dicleli), Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
- Gibson, R. K. (2009). "New Media and the Revitalisation of Politics", *Representation*, 45/3, 289–299.
- Gibson, R. K. (2010). "Open Source Campaigning?: UK Party Organizations and the Use of the New Media in the 2010 General Election" *Paper prepared for presentation at the Annual meeting of the American Political Science Association*, Washington DC.
- Gibson, R. ve McAllister, I. (2011a). "A Net Again?: Web 2.0 in the Australian 2010 Election", *The Annual Conference of the American Political Science Association*, Seattle.
- Gibson, R. ve McAllister, I. (2011b). "Do Online Election Campaigns Win Votes? The 2007 Australian "YouTube" Election", *Political Communication*. 28/2, 227-244.
- Gueorguieva, V. (2008). "Voters, MySpace, and YouTube: The Impact of Alternative Communication Channels on the 2006 Election Cycle and Beyond", *Social Science Computer Review*. 26, 3, 311–28.
- Gulati, G. J. ve Williams, C. B. (2007). "Closing the Gap, Raising the Bar: Candidate Web Site Communication in the 2006 Campaigns for Congress", *Social Science Computer Review*. 25/ 4, 443-65.

- Gulati, G. J. ve Williams, C. B. (2010). "Congressional Candidates' Use of YouTube in 2008: Its Frequency and Rationale", *Journal of Information Technology & Politics*, 7/ 2, 93-109.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation Crisis*, Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli", Benhabib, S. (yay), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Hacker, K., van Dijk, J. (2000). "What is Digital Democracy?", (Hacker, K and van Dijk, J Editions), *Digital Democracy Issues of Theory and Practice*, Sage Publications, New York.
- Held, D. (1987). *Models of Democracy*, Stanford University Press, California.
- Heywood, A. (1999). "Demokrasi", *Sosyal ve Siyasal Teori*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 67-84.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, (çev: Ahmet Bayram), Liberte, Ankara.
- Honeycutt, C. ve Herring, S. C. (2009). "Beyond Microblogging: Conversation and Collaboration Via Twitter", *The 42nd Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS '09)*, 1-10. Los Alamitos, California.
- Ifukor, P. 2010. "Elections" or "Selections"? Blogging and Twittering the Nigerian 2007 General Elections. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30/6, 398-414.
- İkiz, Ö., Sobacı, M. Z., Yavuz, N., Karkın, N. (2014). "Political Use of Twitter: The Case of Metropolitan Mayor Candidates in 2014 Local Elections in Turkey", (Edt: E. Estevez, M. Janssen, ve L. Soares Barbosa), *ICEGOV '14: Proceedings of the 8th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, 41-50, New York, NY.
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K. ve Chowdury, A. (2009). "Twitter Power: Tweets as Electronic Word of Mouth", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60/ 11, 2169-2188.
- Java, A., Song, X., Finin, T. ve Tseng, B. (2007). "Why We Twitter: Understanding Microblogging Usage and Communities", *Proceedings of the 9th WebKDD and 1st*.
- Jungherr, A., Jurgens, P. ve Schoen, H. (2011). "Why the Pirate Party Won the German Election of 2009 or the Trouble With Predictions: A Response to "Predicting Elections With Twitter: What 140 Characters Reveal About Political Sentiment"". *Social Science Computer Review*.
- Klotz, R. J. (2010). "The Sidetracked 2008 YouTube Senate Campaign", *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 2, 110-123.
- Krishnamurthy, B., Gill, P. ve Arlitt, M. (2008). "A Few Chirps About Twitter" *In Proceedings of the first workshop on Online social networks (WOSN '08)*, New York 19-24.
- Kwak, H., Lee, C., Park, H. ve Moon, S. (2010). "What is Twitter, A Social Network Or A News Media?" *Proceedings of the 19th. International Conference on World Wide Web (WWW '10)*, New York ACM, USA, 591-600.
- LaMarre H., Suzuki-Lambrech, Y. (2013). "Tweeting Democracy: Examining Twitter As An Online Public Relations Strategy For Congressional Campaign", *Public Relations Democracy*, 39/4, 360-368.
- Larsson, A. O. ve Moe, H. 2012. "Studying Political Microblogging: Twitter Users in the 2010 Swedish Election Campaign", *New Media & Society*, 14/ 5, 729-747.
- Lee, C., Chang, K. ve Berry, F. (2011). "Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy: A Global Perspective", *Public Administration Review*, Mayıs-Haziran, 71/3, 444-454.
- Macintosh, A. ve Smith, E., (2002). "Citizen Participation in Public Affairs", *Electronic Government: First International Conference; Proceedings / EGOVS 2002, Aix-en-Provence, France, September 2-6,2002*, Ed. Roland Traunmüller ve Klaus LENK, Springer.
- Macintosh, A. (2004). "Characterizing e-Participation in Policy-making?", *Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-37)*, 1-10.
- Manin, B. (1987). "On Legitimacy and Political Deliberation", *Political Theory*, Cilt: 15, No:3, 338-368.
- Maraş, G. (2011). "Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-Demokrasi İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 37, Ocak-Haziran 2011, 121-144.
- McNutt, K. (2009). "Citizen Engagement Through On-line Consultation", *IRPP Choices*, Vol:15, No: 1, January-2009, 27-41.
- Mill, J.S. (2001). *On Liberty*, Batoche Books, Ontario, Canada.
- Okutan, Ç. (2007). "Radikal Demokrasi ya da Demokrasiyi Derinleştirme Umudu", *Demokrasi Platformu*, 3/10, 99-118.

- Olsen, M. (1982). *Participatory Pluralism: Political Participation and Influence in the United States and Sweden*, Nelson-Hall, Chicago.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Ötesi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Öztürk, İ. Y. (2006). «E-Devlet bağlamında E-Demokrasi: Türkiye’de ve Dünya’da Öne Çıkan Uygulamaları», (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, Konya.
- Päärinta, T. ve Sæbø, Ø. (2006). “Models of E-Democracy”, *Communications of the Association for Information Systems*, Vol:17 No:1 Article:37, 818-840.
- Pena-Lopez, I. (2011). “The Disempowering Goverati: E-Aristocrats or the Delusion of E-Democracy”, *Journal of E-Democracy*, 3/1,1–21.
- Peters, J. ve Abud, M., (2009). “E-Consultation: Enabling Democracy Between Elections”, *IRPP Choices*, Vol: 15, No: 1, January-2009, 4-5.
- Polat, F. İkiz, Ö. Ö. (2016). “2014 Yerel Seçimlerinde Sosyal Medya Kullanımı: 16 Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimi Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No:43, Spring, 149-174.
- Renault, E. (2005). “Radical Democracy and an Abolitionist Concept of Justice”, *Critical Horizons*, 6/1.
- Riemer, K. ve Richter, A. (2010). “Tweet Inside: Microblogging in a Corporate Context”, *23rd Bled eConference eTrust: Implications for the Individual, Enterprises and Society* (June 20- 23), Bled, Slovenia.
- Robertson, S. P., Vatrappu, R. K. ve Medina, R. (2010a). “Online Video “Friends” Social Networking: Ovelapping Online Public Spheres in the 2008 U.S. Presidential Election”, *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 2, 182–201.
- Robertson, S. P., Vatrappu, R. K. ve Medina, R. (2010b). “Off the Wall Political Discourse: Facebook Use in the 2008 U.S. Presidential Election”, *Information Polity*, 15, 1, 11–31.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Saylan, İ. (2009). “İnternet: Demokrasiye Açılan Kapı? Türkiye ve İtalya Örnekleri Çerçevesinde E-Devlet Uygulamaları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 3 (Eylül), 141-162.
- Schmidt, M. G. (2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (çev: M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara.
- Stalling-Carpenter, C. (2010). “The Obamachine: Technopolitics 2.0”, *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 2, 216–225.
- Steger, W., Williams, C. ve Andolina, M. (2010). “Political Use of Social Networks in 2008”. *The Annual Meeting of the American Political Science Association*. Washington DC, 1-42.
- Sweetser, K. D. ve Lariscy, R. W. (2008). “Candidates Make Good Friends: An Analysis of Candidates’ Uses of Facebook”, *International Journal of Strategic Communication*, 2, 3, 175-198.
- Şimşir, E. (2007). «Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları», *Demokrasi Platformu*, 3/10, 117-138.
- TBD ve Kamu-BİB (2002). *E-Devlet Yolunda Türkiye*, (der. Ali Arifoğlu, Abdullah Körnes, Ali Yazıcı, Kemal Akgül, Ahmet Ayvalı) Yıldız Matbaacılık, Ankara.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analiz*, (Çev: Selim Yeniçeri), Koridor Yayınları, İstanbul.
- Tosun, G. (2004). “Elektronik Demokrasi”, *Çağdaş Kamu Yönetimi II: Konular, Kuramlar, Kavramlar*, (edt. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Trammell, K. D. S. (2007). “Candidate Campaign Blogs: Directly Reaching Out to the Youth Vote”, *American Behavioral Scientist*, 50, 9, 1255-1263.
- Tumasjan, A., Sprenger, T. O., Sandner, P. G. ve Welpke, I. M. (2010). “Predicting Elections with Twitter: What 140 Characters Reveal About Political Sentiment”,
- Uçkan, Ö. (2003). *E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye: Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması İçin Strateji ve Politikalar- I*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Vesnic-Alujevic, L. (2011). “Communicating with Voters by Blogs? Campaigning For the 2009 European Parliament Elections”, *Discourse & Communication*, 5/4, 413-428.

- Yayla, A. (2014). *Liberal Bakışlar: Totaliterizm, Bilgi Çağı, Adalet, İnsan Hakları, Sosyalizm, Demokrasi*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Westen, T. (2000). "E-Democracy: Ready or Not, Here It Comes", *National Civic Review*, Vol: 89, No:3, 217-228.
- Williams, A. P., Trammell, K. D., Postelnicu, M., Landreville, K. D. ve Martin, J. D. (2005). "Blogging and Hyperlinking: Use of the Web to Enhance Viability During the 2004 US", *Campaign Journalism Studies*, Vol:6, 177-186.
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. 2009a. Explaining Facebook Support in the 2008 Congressional Election Cycle. *Working Papers*. Paper 26. (erişim tarihi: 30 Ağustos 2014 http://opensiuc.lib.siu.edu/pn_wp/26)
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. J. (2009b). "Facebook Grows Up: An Empirical Assessment of its Role in the 2008 Congressional Elections", *the 2009 Annual Meeting of the Midwest Political Science Association*. Chicago, Illinois, 1-29.
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. J. (2009c). "Social Networks in Political Campaigns: Facebook and Congressional Elections 2006", *2009 Annual Meeting of the American Political Association*. Toronto.
- Zhao, D., and Rosson, M. B. 2008. "How Might Microblogs Support Collaborative Work?" *the Workshop on Social Networking in Organizations*, San Diego, CA, 1-2.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 20.07.2018 ✓Accepted/Kabul: 10.08.2018

DOI: 10.30794/pausbed.446145

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dolma, Ö. (2019). "Otosansür Eğilimi Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu: Yapı Geçerliliğine İlişkin İlk Bulgular" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli. s.245-257.

OTOSANSÜR EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇE VERSİYONU: YAPI GEÇERLİLİĞİNE İLİŞKİN İLK BULGULAR

Özlu DOLMA*

Özet

Bu çalışmada Hayes ve arkadaşları (2005a) tarafından geliştirilmiş olan Otosansür Eğilimi Ölçeğinin (OSE) (Willingness to Self-Censor– WTSC) Türkçe versiyonunun psikometrik özellikleri incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla bireylerin otosansür eğilimleri ile ilişkili ancak ondan bağımsız bir özellik olduğu düşünülen benlik saygısı kavramı da çalışmaya dâhil edilmiştir. Ölçekler 566 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Öncelikle sadece OSE ölçeğinin faktör yapısı teyit edici faktör analizi ile test edilmiştir. Sonuçlar ölçeğin tek faktörlü yapısını desteklemiştir. Ölçekte yer alan ters yönlü iki madde arasındaki korelasyonun çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Otosansür eğilimi kavramının benlik saygısı kavramı ile farkını ve ilişkisini incelemek üzere iki ölçeği birden içeren ölçüm modeli teyit edici faktör analizi ile test edilmiştir. Otosansür eğilimi ile benlik saygısı arasında ters yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ölçekte yer alan ters yönlü maddelerin ölçeğin yapı geçerliliği ve güvenilirliği üzerindeki olumsuz etkileri tartışılmış ve ileride yapılacak çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Otosansür Eğilimi, Benlik Saygısı, Çift-faktör Modeli, Geçerlilik, Güvenilirlik, Psikometrik Değerlendirme, Teyit Edici Faktör Analizi.*

TURKISH VERSION OF THE WILLINGNESS TO SELF-CENSOR (WTSC) SCALE: INITIAL EVIDENCE OF CONSTRUCT VALIDITY

Abstract

The purpose of this study is to evaluate the psychometric properties of the Turkish version of the "Willingness to Self-Censor (WTSC)" scale developed by Hayes et al. (2005a). 566 students from a university in Turkey participated in the study. In order to test the construct validity of the WTSC scale, Rosenberg's Self-Esteem Scale (1965) was included in the survey. Confirmatory factor analysis (CFA) with Satorra-Bentler Scaled χ^2 estimation was conducted to analyze the factor structure of the WTSC scale. Results attested to the unidimensional factor structure of the WTSC Scale. Further, we assessed the correlation between the latent factors (WTSC and Self-Esteem) in a latent variable measurement model. Findings revealed that the willingness to self-censor as a construct is statistically correlated with but conceptually distinct from the construct of self-esteem, providing tentative evidence for the construct validity of the scale.

Keywords: *Self-censorship, Self-esteem, Bifactor Model, Construct Validity, Reliability, Psychometric Evaluation, Confirmatory Factor Analysis*

*Bu çalışmanın veri toplama aşamasındaki katkılarından dolayı Kasım Subaşı'na ve çift-faktör modelinin kurulumu ve test edilmesindeki katkılarından dolayı Dr. Serkan Dolma'ya teşekkür ederim.
Dr. Özlu Dolma, ozludolma@gmail.com (orcid.org/0000-0002-3947-898X)

1. OTOSANSÜR NEDİR?

Otosansür kavramı, Hayes, Glynn ve Shanahan (2005a: 299) tarafından “kişinin kendisiyle aynı fikirde olmadığını düşündüğü bir topluluktan gerçek fikrini saklaması” olarak tanımlanmaktadır. Otosansür, başkalarının fikirleri hakkında bilgi sahibi olan bir kişinin, kendi fikirlerini açıkça ifade etmekten kaçınmak yönünde, bilinçli olarak verdiği bir karar olarak kavramsallaştırılmıştır (Hayes vd., 2005a). Bireylerin bu eğilimini ölçmek amacıyla Hayes ve arkadaşları 2005 yılında sekiz maddeden oluşan bir ölçek geliştirmişlerdir. *Otosansür Eğilimi Ölçeği*nin geliştirildiği ve geçerliliğinin test edildiği ilk çalışmada maddeler hem öğrenci hem de öğrenci olmayan katılımcılara uygulanmış ve toplam puanı daha yüksek olan katılımcılar otosansür eğilimi daha yüksek olan kişiler olarak tanımlanmıştır.

Bireyin kendi fikrini açıkça ifade edebilme eğiliminin toplumda hâkim olan fikre ilişkin algısının bir fonksiyonu olduğu görüşü ilk kez 1974 yılında *Sessizlik Sarmalı Teorisi* kapsamında Noelle-Neumann tarafından ifade edilmiştir. Sessizlik Sarmalı Teorisi'ne göre, bireyler, kendi sosyal çevrelerinde yer alan insanların fikirlerinin azınlık ve çoğunluk olması bakımından kabaca nasıl bir dağılıma sahip olduğu ve bu dağılımın zaman içerisinde nasıl bir değişim gösterdiği konusunda zihinsel bir değerlendirme yaparlar. Bu değerlendirmeyi yaparken, aynı zamanda, kendi fikirlerinin toplumda hâkim olduğunu düşündükleri fikirle ne kadar uyumlu olduğuna da bakarlar. Bireyler, işte bu zihinsel değerlendirme süreci sonucunda kendi fikirlerini toplum içerisinde açıkça ifade edip etmeyecekleri konusunda bir karara ulaşırlar.

Eğer kişi kendi fikrinin, toplum tarafından onaylanmayacağı veya toplumda hâkim olan fikir ile uyumlu olmadığı sonucuna varmışsa, bu fikrini açıklamaktan kaçınacak ve susma eğilimi gösterecektir. Bunun tersine, eğer kendi fikrinin toplumda hâkim olan fikir ile uyumlu olduğu sonucuna varmışsa, bu fikrini açıkça ifade etmekten kaçınmayacaktır. Sessizlik Sarmalı Teorisi'ne göre, bireysel düzeyde gerçekleşen bu süreçlerin sonucunda azınlık durumundaki fikirler açıklanmadığı için azınlık olarak kalmaya devam ederken toplumsal düzeyde kabul gördüğüne inanılan tek bir fikir oluşmaktadır (Filak, 2012). Noelle-Neumann (1974)'a göre, bireylerin fikirlerinin doğru bulunmayacağına inandığı bir topluluk içerisinde kendi fikirlerini açıklamaktan kaçınmasının temel nedeni ise toplumdaki izole edilme, yani dışlanma korkusudur.

Hayes ve diğerleri (2005a) otosansür eğilimi kavramını iletişim yazınında henüz tanımlamadan önce otosansürün iş ortamında da olumsuz etkileri olabileceği görüşü bazı araştırmacılar arasında kabul görmekteydi. Otosansürün, özellikle çalışanların yaratıcılıkları ve performansları üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri tartışma konusuydu. Örneğin, Williams (2002), bir araştırma notunda otosansürün çalışanların yaratıcılığını engelleyen önemli bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Williams bu çalışmasında, alışılmadık dışındaki (sıra dışı) önerilerinin ya da kullanacakları yeni ve farklı iş yapma metodlarının kurumda eleştirileceğine inanan çalışanların bu önerilerini ifade etmekten ya da bu özgün yöntemleri kullanmaktan kaçınabileceklerini iddia etmiştir. Araştırmacıya göre, rekabetin giderek arttığı ve buna bağlı olarak kurumlardan sürekli gelişmelerinin ve inovasyon yapmalarının beklendiği bir ortamda, kurumlarda performans yönetiminden sorumlu olan yöneticilerin çalışanlardaki otosansür eğilimini dikkate almaları gerekmektedir. Williams (2002), ayrıca, kurumlarda yaratıcılığın ve inovasyonun artması için çalışanlardaki otosansür eğiliminin iyi anlaşılması, onları otosansüre yönelten unsurların tespit edilmesi ve bu unsurların ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.

Glynn ve diğerlerinin (1997) Sessizlik Sarmalı Teorisi üzerine yapılan araştırmaları inceledikleri meta-analiz çalışmasında elde ettikleri sonuçlar, Hayes ve diğerlerini (2005a) otosansür kavramını yeniden tanımlamaya ve bu olguya ilişkin bir ölçek geliştirmeye yöneltmiştir. Söz konusu meta-analizde, Glynn ve arkadaşları (1997), kişinin kendi fikrinin toplum tarafından ne kadar desteklendiğine ilişkin algısı ile bu fikri açıklama eğilimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu araştırmanın sonuçları, iki kavram arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ancak etki büyüklüğü ortalamasının oldukça düşük olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlara dayalı olarak, araştırmacılar, bireylerin fikirlerini açıkça ifade edip etmeyeceklerine karar verirken, kendi fikirlerine ters düşen bir fikrin hâkim olduğu ortamdan eşit düzeyde etkilenmediklerini öne sürmüşlerdir. Yani, fikirlerini açıkça ifade etme eğilimindeki değişkenlik ya ölçme hatasından ya da diğer faktörlerden ve muhtemelen bunların her ikisinden de kaynaklanmaktadır (Hayes, 2007).

2. OTOSANSÜR EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ

Otosansür Eğilimi Ölçeğini geliştiren araştırmacılar, otosansür eğilimi kavramının tanımını bazı varsayımlar üzerine temellendirmişlerdir. Araştırmacılara göre, ancak şu koşulların varlığında otosansürden bahsedilebilir: Öncelikle (1) birey, içinde bulunduğu topluluğu algılayabilmeli ve kendi düşünceleri ile söz konusu topluluğun

düşüncelerinin ne derecede örtüşüğünü değerlendirebilmelidir. Bunun yanı sıra, (2) kişi kendi fikrini ifade edebilme imkânına sahip olduğu halde sebebi ne olursa olsun bilinçli bir şekilde fikrini saklamayı tercih etmiş olmalıdır. Ayrıca (3) birey herhangi bir nedenle (örneğin, işini kaybetmekten korkmak, birini kızdıracağından endişe etmek gibi) otosansür tercihinde bulunabilir. Yani, otosansürün arkasında yatan nedenin önemi yoktur ve kavramın tanımı nedenler bakımından farklılık göstermez. Son olarak, (4) bireyin içinde bulunduğu ortamdaki kişi sayısı bakımından sınırlandırma söz konusu değildir. Yani, bulunulan ortam sadece iki kişiden oluşabileceği gibi tüm toplumdan da oluşabilir. Hayes ve diğerleri (2005a) otosansür eğilimini, bireyin, kendi fikrine ters düşen fikirlerin hâkim olduğu ortamlarda, fikrini ifade etmekten kaçınma olasılığını arttıran, nispeten sabit bir kişisel özellik olarak tanımlamış olsalar da bireydeki bu otosansür eğiliminin içinde bulunulan ortamlara göre de biraz değişkenlik gösterebileceğini kabul etmişlerdir.

Hayes ve diğerlerinin (2005a) Otosansür Eğilimi Ölçeğini geliştirdikleri araştırma, peşi sıra gerçekleştirilen dört ayrı çalışmadan oluşmaktadır: (1) iki ayrı veri toplama aşamasından oluşan ilk ölçek uygulaması, (2) ölçek geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, (3) test-yeniden test güvenilirlik çalışması ve (4) ölçek geçerlilik çalışması. Birinci, üçüncü ve dördüncü çalışmalarda ölçek sadece öğrencilere uygulanırken ikinci çalışmada hem öğrencilere hem de erişkin vatandaşlara uygulanmıştır.

İlk çalışmada Temel Eksen Faktör Çıkarım yöntemi ile elde sonuçlar sekiz maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı ortaya koymuştur. Bu tek faktör, otosansür eğilimindeki toplam değişkenliğin %38'ini açıklamıştır. Bu çalışmada elde edilen iç tutarlılık katsayısı 0,82'dir. Madde-toplam puan korelasyonlarının 0,45 ile 0,65 değerlerinde olduğu görülmüştür. İkinci çalışmada Teyit Edici Faktör Analizi sonuçları ölçeğin tek boyutlu yapısını desteklemiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda yüksek iç tutarlılık katsayıları elde edilmiştir. Üçüncü çalışmada ölçek, test-yeniden test güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Ölçek dört hafta arayla uygulanmış ve bu iki uygulamada elde edilen toplam puanlar arasındaki korelasyonun kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür ($r=0,67$, $p<0,001$). Son çalışmada, ölçeğin yapı geçerliliği tekrar incelenmiştir. Ölçeğin faktör yapısını test etmek ve *Otosansür Eğilimi* kavramının diğer kavramlarla ilişkisini ve onlardan farkını ortaya koymak için, yani nomolojik ağ geçerliliğini incelemek için, bu kavramın *Olumsuz Değerlendirilme Korkusu*, *Toplum İçinde Öz-farkındalık¹*, *Utangaçlık*, *Sosyal Kaygı*, *İletişimden Korkma*, *Benlik Saygısı ve Tartışmaya Açıklık* kavramları ile ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada otosansür eğilimi ile diğer kavramlar arasındaki ilişkiler binde bir anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Otosansür eğilimi yüksek bireylerin, bu eğilimi düşük olanlara göre daha utangaç ($r=0,72$), sosyal kaygısı daha yüksek ($r=0,64$), başkaları ile iletişime geçme korkusu daha yüksek ($r=0,69$), benlik saygısı daha düşük ($r=-0,53$), olumsuz değerlendirilmekten korkusu daha yüksek ($r=0,63$), tartışmaya daha açık ($r=-0,60$) ve toplum gözündeki imajına daha çok önem veren ($r=0,31$) bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu kapsamlı ölçek geliştirme çalışmaları sonucunda sekiz maddeli Otosansür Eğilimi Ölçeğine nihai hali verilmiştir. Ölçekteki Likert tipi maddelere 1=*tamamen karşıyım*'dan 5=*aynen katılıyorum*'a uzanan 5 seçenek üzerinden yanıt verilmektedir. Sekiz maddenin ikisi ters ifadeli maddedir. Bir kişinin ölçek üzerinden aldığı ortalama (veya toplam puan), bu iki madde ters kodlandıktan sonra, tüm maddelere verilen yanıtların skorlarının toplanması (veya bu toplamın madde sayısına bölünmesi) ile hesaplanmaktadır. Bu ölçekten alınan yüksek bir puan bireyin otosansür eğilimi düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Hayes ve diğerleri (2005b), ayrıca deneysel bir çalışma yaparak da Otosansür Eğilimi Ölçeğinin geçerliliğini test etmişlerdir. Bu çalışmada, Otosansür Eğilimi Ölçeğinin uygulanmasından dört hafta sonra, katılımcılar tesadüfi olarak iki ayrı gruba atanmıştır. Gruplardan birinde katılımcılara içinde buldukları grupta hâkim olan fikrin kendi fikirleri ile zıt olduğu (çatışan fikir ortamı), diğerinde ise katılımcılara içinde buldukları grupta hâkim olan fikrin kendi fikirleri ile uyumlu olduğu (uyumlu fikir ortamı) bilgisi verilmiştir. Bunun yanı sıra, her katılımcıya üç farklı senaryodan biri tartışma konusu olarak verilmiştir. Her iki gruptaki katılımcılara içinde buldukları farazi durumda kendi gerçek fikirlerini açıkça ifade edip etmeyecekleri sorulmuştur. Bu araştırma sonucundan elde edilen bulgular, utangaçlık düzeyi istatistiksel olarak kontrol altına alındığında, içinde bulunulan fikir ortamının, bireyin gruba kendi fikrini ifade etme eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Otosansür eğilimi düşük olan bireylere nazaran bu eğilimin yüksek düzeyde olduğu bireylerde, içinde bulunulan fikir ortamının kendi fikirlerini gruptan saklama üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, otosansür eğilimi yüksek olan bireylerin içindeki buldukları ortamda hâkim olan fikrin ne olduğuna daha fazla dikkat ettiği ve kendi fikrini bu ortamda açıkça ifade edip etmeme kararını buna göre verdiği görüşünü ve Otosansür Eğilimi Ölçeği'nin bireyler arasındaki bu farklılığı ölçtüğü iddiasını desteklemektedir.

1 Bu kavram İngilizcedeki *Public Self-Consciousness* olgusunun Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

3. OTOSANSÜR EĞİLİMİ'NİN DİĞER KİŞİSEL ÖZELLİKLERLE İLİŞKİSİ

Hayes ve diğerleri (2005b) *otosansür eğilimi* kavramını, "hoş karşılanmayacağını düşündüğü bir ortamda, bireyin, kendi fikrini saklamaya yönelik genel bir eğilimi" olarak tanımlamışlardır. Araştırmacılar, otosansür eğiliminin bireyleri birbirinden ayıran bir özellik olduğunu ve bazı kişilerin, kendi fikirlerini açıklayıp açıklamama konusunda karar verirken içinde buldukları ortamdaki fikir yapısını diğer kişilere göre çok daha fazla dikkate aldıklarını öne sürmüşlerdir. Buna göre, otosansür eğilimi yüksek olan bir kişi, eğer içinde buldukları ortamın ideolojik olarak kutuplaşmış olduğu ya da ortamda açık bir şekilde hâkim olan fikrin kendi fikri ile ters düştüğü kanaatinde ise, bu fikrini açıklamaktan çekinerek sessiz kalacaktır (Filak vd., 2009).

Hayes ve diğerleri (2005a) *otosansür eğilimi* kavramını, *uyma davranışı* kavramından ayırmışlar, uyma davranışının bireyin kendi fikriyle ters düşen ancak grubun fikriyle uyumlu bir fikri ifade etmesi olarak tanımlamışlardır. Ancak uyma davranışında da birey içinde bulunduğu topluluktan gerçek fikrini sakladığından bu davranışın bir tür otosansür olduğu söylenilebilir (Hayes vd., 2005, p. 300). Hayes ve diğerlerine göre (2005b), *otosansür eğilimi*, genel olarak toplum içinde fikrini ifade etmekten kaçınma davranışından da farklıdır. Genel olarak toplum içinde fikrini ifade etmekten kaçınan bireyler, içinde buldukları toplulukta hâkim olan fikrin kendi fikirlerinden farklı olduğu algısından bağımsız olarak, tartışılan konunun ilgilerini çekmemesi ya da kendi fikirlerinin doğruluğundan tam olarak emin olamamaları gibi diğer başka nedenlerle de susmayı tercih edebilirler (Hayes vd., 2005a).

Otosansür eğilimi kavramı ile öz-izleme² kavramı arasında da bir fark gözetilmektedir (Hayes vd., 2006). Öz-izleme, bireyin sosyal bir ortamda kişisel imajını korumak için hâlihazırdaki koşulları dikkate alarak kendi davranışlarını denetlemesi olarak tanımlanmıştır (Lennox ve Wolfe, 1984). Hayes ve diğerlerine (2006) göre, otosansür öz-izleme eğilimi yüksek olan bireylerin bazı ortamlarda kullanabileceği bir davranış stratejisi olabilir ama bundan "otosansür eğilimi yüksek bir kişinin öz-izleme eğilimi de kesinlikle yüksektir" sonucunu çıkarmak doğru olmaz.

Hayes ve diğerlerinin tanımladığı (2005a) otosansür eğilimi kavramı fikirlerin saklanması ile ilgilidir ve bu açıdan bilginin saklanması kavramından da farklıdır. Bilgiyi iletme bakımından otosansür, herhangi resmi bir engel olmamasına rağmen açıklanmasının bir kişi ya da grup üzerinde olumsuz etkileri olabileceği inancı ile bir bilginin kasti ve istekli olarak saklanmasıdır (Bar-Tal, 2017).

Diğer bir çalışmada, Hayes ve diğerleri (2006b) otosansür eğilimi ile siyasi faaliyette bulunma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacılar, iki kavram arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu ve otosansür eğilimi yüksek olan bireylerin kutuplaşmış bir politik ortamda daha az siyasi faaliyette bulunacaklarını öne sürmüşlerdir. Araştırmada, bu hipotezi destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Siyasete ilgi duyma, siyasal ideoloji ve utangaçlık gibi siyasi davranışı açıkladığı düşünülen diğer pek çok değişken istatistiksel olarak kontrol altına alındığında bile otosansür eğilimi yüksek olan bireylerin kendi fikirlerini topluma açıkça ifade etmekten kaçınmak için daha az siyasi faaliyette buldukları belirlenmiştir.

Filak ve diğerleri (2009), otosansür eğiliminin, ortamdaki fikir ikliminin birey üzerinde yaratabileceği korkudan (örneğin, işten atılma korkusu gibi) kaynaklanan durumsal bir eğilim mi yoksa korkulardan ve endişelerden bağımsız, bireysel bir özellik mi olduğunu araştırmışlardır. Aynı zamanda bu araştırma ile Otosansür Eğilimi Ölçeği ilk kez iş ortamında ve çalışanlar üzerinde uygulanmıştır. Araştırma, liselerde görev yapan medya danışmanları üzerinde yapılmıştır. Danışmanın yöneticisinin tartışmalı konuların okul medyasında yayınlanmasına yönelik bakış açısına ilişkin algısı, işini kaybetme korkusu ve işinden keyif alma gibi işle ilgili değişkenler istatistiksel olarak kontrol altına alınmıştır. Araştırma sonuçları, danışmanın otosansür eğiliminin okul medyasında tartışmalı konuların yayınlanması açısından rahatlık düzeyinin bir kestirimcisi (yordayıcısı) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılara göre bu sonuçlar otosansür eğiliminin ortamdaki fikir ikliminin kişi üzerinde yaratabileceği korkulardan ve endişelerden bağımsız olan, bireysel bir özellik olduğu görüşünü desteklemektedir.

Filak ve Reinardy (2009), benzer bir çalışmayı üniversitede çalışan medya danışmanları üzerinde de gerçekleştirmiş ve aynı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu çalışmada da önceki çalışmadaki gibi işle ilgili değişkenler istatistiksel olarak kontrol altına alındığında, danışmanların otosansür eğiliminin okul gazetesinde tartışmalı konuların yayınlanması açısından rahatlık düzeyinin güçlü bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir.

² Bu kavram İngilizcedeki *Self-Monitoring* olgusunun Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

OES'ye ilişkin teori ve ölçeğin faktör yapısının test edildiği önceki çalışmalar 8 maddeden oluşan tek faktörlü yapıyı desteklemiştir. Bu çalışmada, ölçeğin Türkçe versiyonunun faktör yapısı test edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için bireylerin OSE ile ilişkili ancak ondan bağımsız bir özellik olduğu düşünülen benlik saygısı kavramı da çalışmaya dâhil edilmiştir. OSE ile benlik saygısı arasında ters yönlü bir ilişki beklenmektedir. Yani, benlik saygısı düzeyi düşük olan bireylere göre benlik saygısı düzeyi yüksek olan bireylerin OSE düzeyinin daha düşük olacağı düşünülmektedir. Araştırmanın nihai amacı, ölçeğin Türkçe versiyonunun, hem tek başına, hem de başka bir değişkenle (benlik saygısı) aynı anda bir örtük değişken modeli çerçevesinde faktör yapısını analiz ederek, geçerliliğine ve güvenilirliğine ilişkin bulgular sağlamaktır.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Örneklemi ve Eksik Veri İşleme Yöntemi

Daha geniş bir araştırma projesi çerçevesinde hazırlanan ve çeşitli değişkenlere ilişkin ölçekler ve demografik özelliklere ilişkin sorular içeren anket formu 638 kişiye uygulanmıştır. İfadelerin büyük bir kısmına yanıt verilmediği, hep aynı şıkkın işaretlendiği veya bariz bir şekilde özensiz yanıtlar verildiği görülen 70 anket formu araştırma dışında bırakılmıştır. Kalan 568 anket formundan ikisinde ise katılımcıların üçten fazla ifadeye yanıt vermediği görüldüğünden bu formlar da araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Araştırmanın örneklemini güney Ege'deki bir üniversitenin 566 öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin %16'sı 1. sınıf, %19'u 2. sınıf, %37'si 3. sınıf ve %21'i 4. sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin %7'si bu soruda 'diğer' şıkkını işaretlemiş, iki öğrenci soruya yanıt vermemiştir. Katılımcıların %53'ü kadındır. Dokuz kişi cinsiyetini belirtmemiştir. Araştırmaya katılan kişilerin yaşları 18 ile 30 arasında değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların %83'ü 18 ile 24 yaş arasında %3'ü ise 25 ile 30 yaş arasındadır. Katılımcıların %14'ü kaç yaşında olduğunu belirtmemiştir. Bu soruya yanıt veren 488 kişinin yaş ortalaması 21,53'tür (standart sapma=1,66).

Ankette 18 ölçek ifadesi olduğundan ve nihai olarak 566 katılımcı olduğundan toplam veri hücresi sayısı 10188'dir (18x566). Araştırmada 17 kişi 1'er ifadeye, 3 kişi ise 2'şer ifadeye yanıt vermemiştir. Dolayısı ile eksik verisi sayısı 23, eksik veri oranı ise sadece 1000'de ikidir (23÷10188). Eksik veri oranı çok düşük olduğundan ve eksik veriler tamamen tesadüfi olarak dağılmış gibi görüldüğünden ileri eksik işleme yöntemleri yerine daha basit bir yöntem olan Mellenbergh'in (2011: 93) tamsayıya yuvarlanmış bireysel ortalama skorunun atanması yöntemi uygulanmıştır.

5.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Katılımcıların otosansür eğilimlerini ölçmek için Hayes ve diğerlerinin (2005a ve 2005b) geliştirdiği Otosansür Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Zaten araştırmanın temel amacı bu ölçeğin Türkçe versiyonunun³ geçerliliğini analiz etmektir. Bu ölçeğin orijinali ile ilgili detaylı bilgi, çalışmanın ilk bölümünde verilmiştir. Sekiz maddeli Otosansür Eğilimi Ölçeğinin iki ifadesi ters yönlüdür. Bu çalışmada ölçeğin alfa katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,713, Kompozit (Yapı) Güvenilirlik katsayısı (Raykov, 2011) ise 0,67 bulunmuştur.

Bu çalışma dâhilinde, Otosansür Eğilimi Ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla otosansür eğilimi ile ilişkili olduğu beklenen bireylerin benlik saygısı düzeyi de ölçülmüştür. Benlik saygısı, Rosenberg'in (1965) geliştirdiği 10 maddeden oluşan Benlik Saygısı Ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçekte yer alan maddelerin beşi ters ifadeli maddedir. Bu çalışmada ölçeğin alfa katsayısı 0,846 bulunmuştur.

Katılımcılardan, her iki ölçekte yer alan Likert tipi maddelere 1=*tamamen karşıyım*'dan 5=*aynen katılıyorum*'a uzanan beş seçenek üzerinden yanıt verilmesi istenmiştir. Analizlerden önce ters yönlü maddeler yeniden kodlanmıştır.

5.3. Analizler

Betimleyici istatistiklerin belirlenmesinde ve alfa katsayılarının hesaplanmasında IBM SPSS Statistics 20.0, model analizlerinde ise Mplus Versiyon 7 (Muthen ve Muthen, 1998-2015) kullanılmıştır. Model analizine geçmeden önce maddelere verilen yanıtların dağılımına ve çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak verilerin normal dağılımdan ne kadar sapma gösterdiği incelenmiştir. Maddelere verilen yanıtlara ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi, çarpıklık değerleri -1,48 ile 0,76 arasında, 3 Ölçeğin Türkçe versiyonuna erişim için yazarla iletişime geçilebilir.

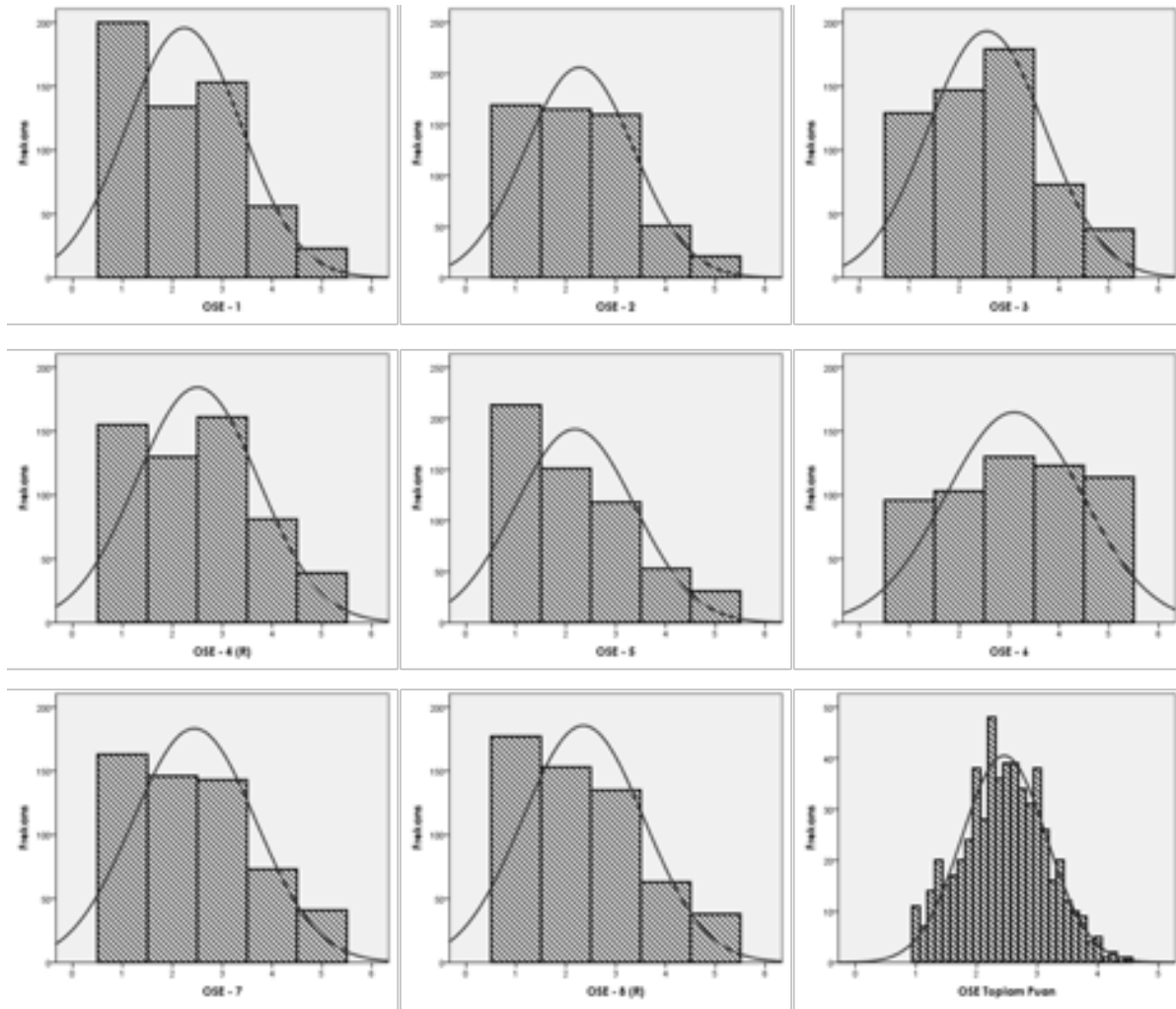
basıklık değerleri ise -1,22 ile 1,82 arasında değişkenlik göstermektedir. Kline'a (2016) göre, mutlak değeri 3'ün üzerinde olan çarpıklık değeri çarpıklığın aşırı düzeyde olduğu bir dağılımın, mutlak değeri 10 ile 20 arasında olan basıklık değeri ise basıklığın aşırı düzeyde olduğu bir dağılımın göstergesidir. Bu çalışmadaki çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında aşırı basık ve aşırı çarpık veri dağılımlarının olmadığı görülmüştür. Buna göre, bu çalışmada maddelere verilen yanıtların normal dağılımdan orta düzeyde bir sapma gösterdiği söylenilebilir. Toplam puan ve maddelere verilen yanıtların dağılımlarına ait histogram grafikleri Şekil 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Maddelere Verilen Yanıtlara İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Madde No	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Çarpıklık Std. Hatası	Basıklık	Basıklık Std. Hatası
Otosansür Eğilimi Ölçeği ⁴	1	2,24	1,15	0,56	0,1	-0,59	0,21
	2	2,28	1,10	0,53	0,1	-0,42	0,21
	3	2,55	1,17	0,33	0,1	-0,66	0,21
	4(R)	2,50	1,23	0,34	0,1	-0,85	0,21
	5	2,18	1,19	0,76	0,1	-0,36	0,21
	6	3,10	1,37	-0,11	0,1	-1,20	0,21
	7	2,44	1,23	0,47	0,1	-0,75	0,21
	8(R)	2,35	1,22	0,58	0,1	-0,61	0,21
Benlik Saygısı Ölçeği	1	4,25	1,01	-1,48	0,1	1,82	0,21
	2	4,12	0,92	-0,79	0,1	-0,03	0,21
	3	4,23	0,88	-1,19	0,1	1,48	0,21
	4	4,00	0,97	-0,84	0,1	0,35	0,21
	5	3,96	0,97	-0,85	0,1	0,50	0,21
	6(R)	3,83	1,09	-0,75	0,1	-0,15	0,21
	7(R)	4,01	1,07	-0,97	0,1	0,30	0,21
	8(R)	4,02	1,12	-0,93	0,1	0,00	0,21
	9(R)	3,16	1,39	-0,08	0,1	-1,22	0,21
	10(R)	4,11	1,12	-1,14	0,1	0,44	0,21

Açıklama: Madde sayıları yanındaki R harfi maddenin ters yönlü olduğunu göstermektedir.

⁴Bu ölçekte yer alan maddelerin sıralaması Hayes ve diğerlerinin (2005a) çalışmasında yer alan maddelerin sıralaması ile aynıdır.

Şekil 1: OSE Ölçeğine Ait Maddelere Verilen Yanıtların ve Toplam Puanın Dağılımları

Modelin analiz edilmesinde Ençok Olabilirlik (Maximum Likelihood, ML) tahminleme yönteminin kullanılabilmesi için çoklu normal dağılım gösteren sürekli veriler ile çalışılıyor olması gerekmektedir. Ölçekte yer alan ifadelerle verilen yanıtlar özellikle dört veya daha az seçeneğe olduğunda, veriler sürekli olmaktan uzaklaştığından, model parametrelerinin tahmin edilmesinde standart ML yönteminin kullanılmaması gerekir (Bovaird ve Koziol, 2012). Beş veya daha fazla farklı değer alabilen yaklaşık eşit aralıklı olan değişkenler eğer yeterince normal dağılıma yakın bir dağılım sergiliyorsa ML tahminleme yöntemi kullanılabilir. Yeterli şık sayısı mevcut olmasına rağmen değişkenler yeterince normal dağılmıyor olabilir. Böyle bir durumda eğer aşırı bir çarpıklık ve basıklık yoksa ve taban veya tavan etkisi söz konusu değilse ML tahminleme yöntemi yerine Satorra-Bentler Düzeltilmiş Ki-Kare (Satorra-Bentler Scaled χ^2 , $SB\chi^2$) tahminleme yönteminin (Satorra ve Bentler, 1994) kullanılması önerilmektedir (Finney ve DiStefano, 2006). Bu çalışmada ifadelerle verilen yanıt seçeneklerinin sayısı beş olmasına rağmen, verilerin dağılımına bakıldığında normal dağılımdan orta düzeyde bir sapma görüldüğünden modelin analiz edilmesinde daha doğru sonuçlar verecek olan $SB\chi^2$ yöntemi kullanılmıştır.

$SB\chi^2$ yöntemi ile model analiz edilirken ki-kare değeri verilerin dağılımındaki basıklık derecesi de dikkate alınarak düzeltilmiş olarak hesaplanır. TFI, CFI VE RMSEA gibi model uyum endeksleri de bu ki-kare değerine dayalı olarak hesaplandığından, bu değerler ve standart hatalar da verilerin normal dağılımdan sapma derecesi dikkate alınarak tahmin edilmiş olur (Finney ve DiStefano, 2013). Parametre tahminleri ise bu alternatif tahminleme yönteminden etkilenmez ve standart ML yöntemi ile aynı parametre tahmin değerleri elde edilir (Brown, 2006).

5.4.Sonuçlar

Araştırmada, öncelikle sadece OSE ölçeğinin faktör yapısı teyit edici faktör analizi ile test edilmiştir. Sekiz ifadenin tümünü içeren tek faktörlü modelin uyumuna bakılmıştır. Model uyum endekslerine bakıldığında tek faktörlü yapının verilerle uyumlu olmadığı görülmüştür ($SB\chi^2=262,701$, $df^5=20$, $p<0,001$, $CFI=0,698$, $TLI=0,577$, $SRMR=0,095$, $RMSEA=0,146$). Modifikasyon endeksleri ters yönlü ifadelerin (Madde 4 ve 8) hata terimleri arasına kovaryans eklenmesini önermiştir. Bir başka deyişle, ortak örtük faktör iki ters ifade arasındaki ilişkiyi tek başına açıklamakta yeterli kalmamaktadır. Buna göre, model ters yönlü ifadelerin (Madde 4 ve 8) hata terimleri arasına kovaryans eklendikten sonra yeniden test edilmiştir. Bu düzeltme sonrasında model uyumunda önemli ölçüde bir iyileşme gözlenmiştir ($SB\chi^2= 28,650$, $df= 19$, $p= 0,072$, $CFI= 0,988$, $TLI=0,982$, $SRMR= 0,033$, $RMSEA= 0,03$).

Benlik saygısı ölçeğinin faktör yapısı da teyit edici faktör analizi ile test edilmiş ancak uygulanmasında teoriye dayalı olarak farklı bir yöntem izlenmiştir. Rosenberg'in (1965) benlik saygısı ölçeği tek boyutlu bir ölçek olarak geliştirilmiştir. Ancak sonraki birçok araştırmada ölçekte yer alan ters ifadelerin diğer ifadelerden ayrı ikinci bir faktörde yüklendiği görülmüştür. Bu nedenle ilgili yazında ölçeğin faktör yapısına ilişkin tartışmalar söz konusudur. Bu çalışmada, son yıllarda yapılan çalışmalarda da uygulandığı gibi (örneğin, Hyland vd., 2014; McKay vd., 2014; Alessandri vd., 2015), ölçeğin faktör yapısı, çift-faktörlü model (bifactor model)⁶ oluşturularak, yani, (1) genel benlik saygısı faktörü (BS), (2) sadece pozitif ifadelerden oluşan metot faktörü (BSP) ve (3) sadece ters yönlü ifadelerden oluşan metot faktörü (BSN) olmak üzere 3 faktörlü bir yapı olarak test edilmiştir. Standart uygulamalara paralel olarak bu çift-faktörlü model, genel benlik saygısı faktörü ile diğer iki metot faktörü arasındaki kovaryans ve iki metot faktörünün birbirileri arasındaki kovaryans sıfır olacak şekilde sınırlandırılmıştır.

Analiz sonucunda, iki veya daha fazla gözlemlenen değişken arasında kuvvetli bir ilişkinin olabileceğine ve sorunun özellikle Madde 5'den kaynaklandığına dair uyarılar görüldüğünden, ilk beş maddeyi içeren ve sadece pozitif ifadelerin oluşturduğu tek faktörlü yapı ayrıca test edilmiştir. Bu beş madde arasındaki Pearson korelasyon katsayılarına da bakılmıştır. Madde 4 ve Madde 5 arasındaki korelasyonun ($r=0,754$, $p<0,01$) yüksek olduğunu görülmüştür. Ayrıca faktör analizinde modifikasyon endekslerine bakıldığında Madde 4 ve Madde 5'in hata terimleri arasına kovaryans eklenmesi önerildiği görülmüştür. Söz konusu iki maddenin içeriklerinin çok benzer olmasından dolayı bu iki madde arasında çok güçlü bir ilişkinin çıkması olağan karşılanabilir. Bu nedenle, çift-faktörlü modelde Madde 4 ve Madde 5'in hata terimleri arasına kovaryans eklenmiş ve çift-faktörlü model yeniden test edilmiştir. Model uyum endekslerine bakıldığında çift-faktörlü modelin verilerle uyumlu olduğu görülmüştür ($SB\chi^2= 73,613$, $df=24$, $p<0,001$, $CFI=0,975$, $TLI=0,954$, $SRMR=0,029$, $RMSEA=0,06$)⁷.

Son olarak, otosansür eğilimi kavramının benlik saygısı kavramı ile farkını ve ilişkisini incelemek ve böylece yapı geçerliliğini test etmek üzere iki ölçeği birden içeren ölçüm modeli bir bütün olarak test edilmiştir. Analiz sonucunda sadece negatif ifadelerden oluşan metot faktörünün varyansı sıfırdan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı çıkmadığı için bu metot faktörü modelden çıkarılıp analiz tekrar yapılmıştır. Negatif metot faktörünün olduğu ve çıkarıldığı iki model tahminleme bakımından benzer sonuçlar vermektedir. Buna rağmen varyansı sıfır olan bir örtük faktörü modelden çıkarmak daha doğru bir yaklaşım olduğu için bu sadeleştirilmiş model tercih edilip onun sonuçları burada raporlanmıştır.

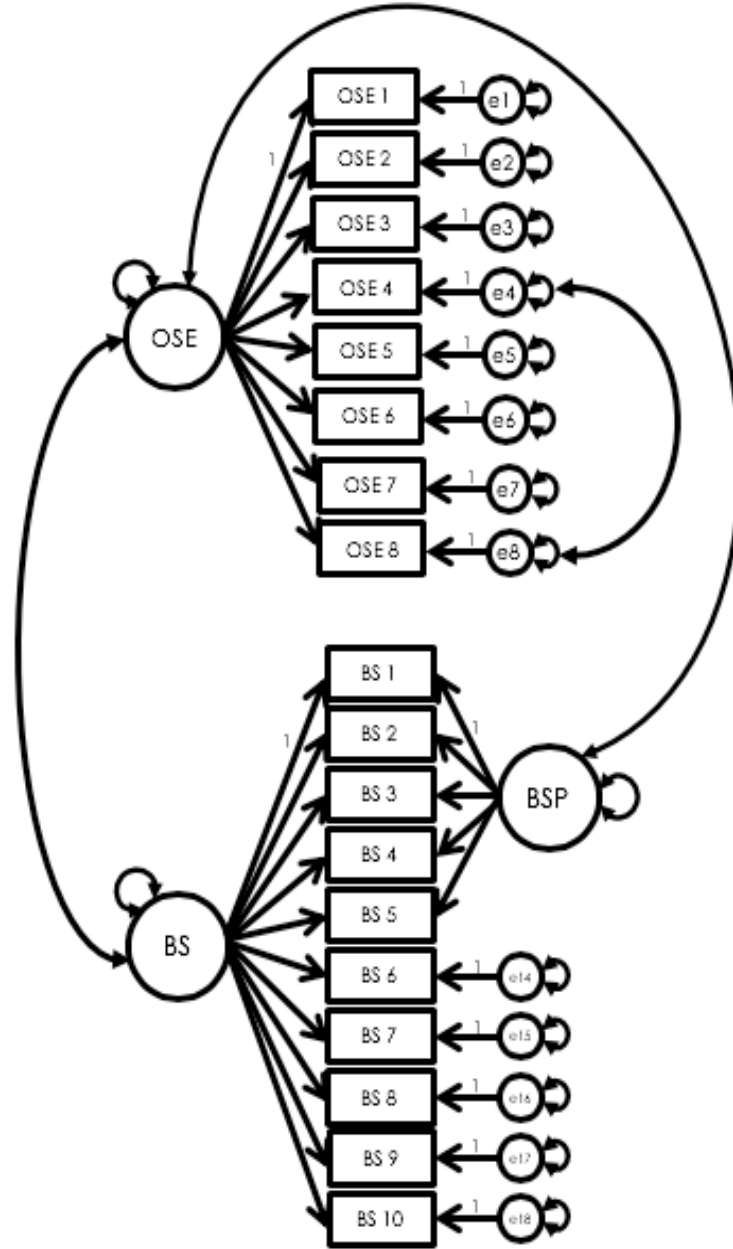
Araştırma modeli Şekil 2'de sunulmaktadır. Otosansür eğilimi faktörü (OSE) ile çift-faktörlü modelde yer alan genel benlik saygısı faktörü (BS) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki beklenirken, otosansür eğilimi faktörü (OSE) ile yöntem faktörü (BSP) arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki beklenmemektedir.

Uyum endekslerine bakıldığında modelin verilerle uyumlu olduğu görülmüştür ($SB\chi^2= 233,189$, $df=126$, $p<0,001$, $CFI=0,965$, $TLI=0,958$, $SRMR=0,053$, $RMSEA=0,039$). Otosansür eğilimi ile benlik saygısı arasındaki ilişki ters yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($r= -0,407$, $p<0,001$). Beklenildiği gibi otosansür eğilimi faktörü ile yöntem faktörü arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Tablo 2'de teyit edici faktör analizi sonucunda tahmin edilen standardize olmayan ve standardize faktör yükleri sunulmaktadır.

⁵ df kısaltması serbestlik derecesini göstermektedir.

⁶ Çift-faktörlü modellerle ilgili detaylı bilgi Brown'dan (2015, s.301-305) ve Raykov'dan (2018, s.157-169) edinilebilir.

⁷ Bu modelde genel benlik saygısı faktörünün varyansı sıfıra yakın olmasına karşın marjinal düzeyde istatistiksel olarak anlamlı olduğu için bu aşamada çift-faktörlü model bu haliyle muhafaza edilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Modeli⁸

⁸ Araştırma modelinin diyagramı, büyük ölçüde McArdle ve McDonald'ın (1984) RAM (Reticular Action Model) temsil sisteminin kurallarına dayalı olarak çizilmiştir. Ancak şeklin çok karmaşık olmaması adına benlik saygısının ilk beş ifadesinin hata terimleri gösterilmemiştir.

Tablo 2. Tahminlenen Temel Model Parametreleri

Parametre	Standardize Olmayan	Standart Hata	Standardize
	<u>Faktör Yükleri</u>		
<u>OSE</u>			
OSE1	1,000	-	0,553
OSE2	1,007	0,102	0,586
OSE3	0,704	0,102	0,384
OSE4(R)	0,535	0,105	0,279
OSE5	1,263	0,113	0,676
OSE6	1,021	0,119	0,475
OSE7	1,327	0,123	0,687
OSE8(R)	0,366	0,097	0,192
<u>BS</u>			
BS1	1,000	-	0,335
BS2	0,928	0,117	0,343
BS3	0,716	0,114	0,278
BS4	1,092	0,144	0,383
BS5	1,495	0,202	0,522
BS6(R)	2,086	0,331	0,652
BS7(R)	2,314	0,350	0,736
BS8(R)	2,713	0,404	0,826
BS9(R)	2,024	0,329	0,493
BS10(R)	2,497	0,377	0,759
<u>BSP</u>			
BSP1	1,000	-	0,663
BSP2	1,007	0,074	0,737
BSP3	0,901	0,063	0,692
BSP4	0,855	0,065	0,595
BSP5	0,655	0,079	0,453
	<u>Faktör Varyansları</u>		
OSE	0,406	0,065	1,000
BS	0,115	0,032	1,000
BSP	0,451	0,063	1,000
	<u>Faktör Kovaryansları</u>		
OSE – BS	-0,088	0,018	-0,407
OSE – BSP	-0,006	0,020	-0,014
	<u>Hata Kovaryansları</u>		
OSE4 – OSE8	0,891	0,071	0,635
BS4 – BS5	0,266	0,034	0,556

Açıklama: OSE – BSP faktör kovaryansı dışındaki tüm tahminlenen standardize olmayan parametreler $\alpha=0,001$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. R harfi maddenin ters yönlü olduğunu göstermektedir.

6.TARTIŞMA, ARAŞTIRMA KISITLARI VE GELECEK ÇALIŞMALARA YÖNELİK ÖNERİLER

Otosansür Eğilimi Ölçeği (OSE) tek boyutlu bir ölçek olarak geliştirilmiştir. İlgili yazına bakıldığında, ölçeğin kullanıldığı ya da geçerliliğinin test edildiği önceki çalışmalarda ölçeğin bu faktör yapısını teyit edici bulgular elde edildiği görülmüştür. Bu çalışmada ölçeğin Türkçe versiyonu için tek boyutlu faktör yapısını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

Otosansür eğilimi ile benlik saygısı arasında ters yönlü bir korelasyon olduğu belirlenmiştir. Benlik saygısı düzeyi düşük olan bireylere göre benlik saygısı düzeyi yüksek olan bireylerin otosansür eğilimi düzeyinin daha düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuç, daha önce bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda elde edilen bulgularla uyumludur.

Ölçek geliştiren araştırmacılar, maddelere, içeriğine dikkat etmeden, gelişigüzel bir şekilde hep aynı yanıtların verilip verilmediğini kontrol etmek amacıyla, pozitif ifadelerin yanı sıra ters (negatif, olumsuz) ifadeler de aynı ölçekte yer verirler. Bu sayede, maddelerin tümüne katılarak ya da katılmayarak özensiz bir şekilde yanıt verilmiş olan anketler kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Böyle bir avantaj sağlamasına rağmen, negatif ifadelerin pozitif ifadelerle beraber aynı ölçekte yer alması ölçeğin faktör yapısının analizinde bazı sorunlara yol açmaktadır. Ters yönlü ifadeler asıl örtük faktörün etkisinden bağımsız ve kavramsal olarak önemi olmayan, suni bir metot faktörü oluşturabilir (Brown, 2015).

Bu çalışmada OSE ölçeğindeki sekiz maddenin ikisinin (Madde 4 ve 8) ters yönlü olması, maddelerin olumsuz ifadeli olmasından kaynaklanan metot etkisini arttırmış, söz konusu iki maddenin hata terimleri arasındaki ilişkinin suni bir şekilde yüksek çıkmasına neden olmuştur. Model uyumunu arttırmak için bu iki maddenin hata terimleri arasındaki kovaryans tahminlenmek üzere serbest bırakılmıştır. Hayes ve diğerleri de (2005a) OES ölçeğini geliştirdikleri ilk çalışmada, ters ifadeli maddelerin hata terimleri arasındaki kovaryansın serbest bırakıldığı model için veri ve model arasındaki uyumun kovaryansın sifıra eşitlendiği modele göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, Matthes ve diğerleri de (2012) otosansür eğilimi ile sosyal olarak izole edilme (dışlanma) korkusu arasındaki ilişkiyi inceledikleri kültürlerarası bir araştırmada OES ölçeğinin İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça, İspanyolca, Korece ve Çince versiyonlarını 2256 kişiye uygulamışlar ve bu iki ters ifade bakımından aynı sonuçları elde etmişlerdir. Araştırmacılar, model analizinde ters ifadeler olan Madde 4 ve Madde 8'in hata terimleri arasındaki kovaryansı tahminlemek üzere serbest bırakmışlardır. Modifikasyon endekslerine dayalı olarak, model uyumunu sağlamak ya da arttırmak için maddelerin hata terimleri arasındaki kovaryansı serbest bırakmak literatürde genellikle kabul edilen bir yöntem olmakla beraber (örneğin, Brown, 2015) bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir (örneğin, Landis vd., 2009: 207-211).

Tablo 2' de görüldüğü üzere, ters maddelerin faktör yükleri diğer maddelere kıyasla oldukça düşüktür. Ayrıca bu maddeler ölçekten çıkartıldığında alfa katsayısının (0,733) ve kompozit güvenilirlik katsayısının (0,737) yükseldiği görülmüştür. Bu sonuçlara dayalı olarak söz konusu maddelerin ölçekten çıkarılması düşünülebilir. Ancak orijinal ölçeğin bütünlüğünü korumak adına bu çalışmada maddeler ölçekte tutulmuştur. Bu maddeleri çıkarmak yerine, ileride yapılacak çalışmalarda, bu iki ters yönlü ifade, düz yönlü ifade haline getirilerek ölçeğin psikometrik özellikleri yeniden incelenebilir.

Bu araştırma yalnızca üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. İleride yapılacak çalışmalarda ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği farklı demografik özelliklere sahip örneklemelerde de (örneğin, çalışanlar üzerinde) test edilebilir. Ayrıca, Otosansür Eğilimi Ölçeğinin Türkçe versiyonunun nomolojik ağ geçerliliğini test etmek amacıyla diğer bireysel özellikler ve örtük yapılarla ilişkisi gelecekteki çalışmalarda incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Alessandri, G., Vecchione, M., Eisenberg, N. ve Laguna, M. (2015). "On the Factor Structure of the Rosenberg (1965) General Self-Esteem Scale", *Psychological Assessment*, 27, 621-635.
- Bar-Tal, D. (2017). "Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon: Conception and Research", *Political Psychology*, 38, 37-65.
- Bovaird, J.A. ve Koziol, N.A. (2012). "Measurement Models for Ordered-Categorical Indicators", *Handbook of Structural Equation Modelling*, (Ed: R.H. Hoyle), Guilford Press, New York.
- Brown, T. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*, 2. Baskı, New York, NY: Guilford Press.
- Filak, V. F. (2012). "A Concurrent Examination of Self-Versus-Others Perceptual Bias and the Willingness to Self-Censor: A Study of College Newspaper Editors and Advisers", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 89(2), 299-314.
- Filak, V. F. ve Reinardy, S. (2009). "College Newspaper Advisers, Controversial Topics and Willingness to Self-Censor", *College Media Review*, 46(2), 15-23.
- Filak, V. F., Reinardy, S. ve Maksl, A. (2009). "Expanding and Validating Applications of the Willingness to Self-Censor Scale: Self-Censorship and Media Advisers' Comfort Level with Controversial Topics", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 86(2), 368-382.
- Finney, S. J. ve C. Distefano (2006). "Non-Normal and Categorical Data in Structural Equation Modeling", *Structural Equation Modeling: A Second Course*, (Ed: G. R. Hancock ve R. O. Mueller), Information Age Publishing, USA.
- Glynn, C. J., Hayes, A. F. ve Shanahan, J. (1997). "Perceived Support for One's Opinions and Willingness to Speak Out: A Meta-Analysis of Survey Studies on the "Spiral of Silence"", *Public Opinion Quarterly*, 452-463.
- Hayes, A. F. (2007). "Exploring the Forms of Self-Censorship: On the Spiral of Silence and the Use of Opinion Expression Avoidance Strategies", *Journal of Communication*, 57(4), 785-802.
- Hayes, A. F., Glynn, C. J. ve Shanahan, J. (2005a). "Willingness to Self-Censor: A Construct and Measurement Tool for Public Opinion Research", *International Journal of Public Opinion Research*, 17, 298-323.
- Hayes, A. F., Glynn, C. J. ve Shanahan, J. (2005b). "Validating the Willingness to Self-Censor Scale: Individual Differences in the Effect of the Climate of Opinion On Opinion Expression", *International Journal of Public Opinion Research*, 17, 443-455.
- Hayes, A. F., Scheufele, D. A. ve Huges, M. E. (2006). "Nonparticipation as Self-Censorship: Publicly Observable Political Activity in A Polarized Opinion Climate", *Political Behavior*, 28, 259-283.
- Hyland, P., Boduszek, D., Dhingra, K., Shevlin, M. ve Egan, A. (2014). "A Bifactor Approach to Modelling the Rosenberg Self Esteem Scale", *Personality and Individual Differences*, 66, 188-192.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, 4. Baskı, New York, NY: Guilford Press.
- Landis, R. S., Edwards, B. D. ve Cortina, J. M. (2009). "On the Practice of Allowing Correlated Residuals Among Indicators in Structural Equation Models", *Statistical and Methodological Myths and Urban Legends: Doctrine, Verity and Fable in the Organizational and Social Sciences*, (Ed: C. E. Lance ve R. J. Vandenberg), Routledge, East Sussex, UK.
- Lennox, R. D. ve Wolfe, R. N. (1984). "Revision of the Self-Monitoring Scale", *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1349-1364.
- Matthes, J., Hayes, A. F., Rojas, H., Shen, F., Min, S. J. ve Dylko, I. B. (2012). "Exemplifying A Dispositional Approach to Cross-Cultural Spiral of Silence Research: Fear of Social Isolation and The Inclination to Self-Censor", *International Journal of Public Opinion Research*, 24(3), 287-305.
- McArdle, J. J., & McDonald, R. P. (1984). "Some Algebraic Properties of the Reticular Action Model for Moment Structures", *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 37, 234-251.
- McKay, M. T., Boduszek, D. ve Harvey, S. A. (2014). "The Rosenberg Self-Esteem Scale: A Bifactor Answer to the Two-Factor Question?" *Journal of Personality Assessment*, 96(6), 654-660.
- Mellenbergh, G. J. (2011). *A Conceptual Introduction to Psychometrics: Development, Analysis, and Application of Psychological and Educational Tests*, Eleven International Publishing, The Hague, Netherlands.
- Muthén, L.K. ve Muthén, B.O. (1998-2015). *Mplus User's Guide*, 4. Baskı, Los Angeles, CA: Muthén & Muthén.
- Noelle-Neumann, E. (1974). "The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion", *Journal of Communication*, 24(2), 43-51.

- Raykov, T. (2018). *Scale Construction and Development*. Course Booklet. Statistical Horizons, Philadelphia, PA.
- Raykov, T. ve Marcoulides, G. A. (2011). *Introduction to Psychometric Theory*, Routledge: New York.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Satorra, A. ve Bentler, P. M. (1994). "Corrections to Test Statistics and Standard Errors on Covariance Structure Analysis", *Latent Variables Analysis*, (Ed: A. Von Eye ve C. C. Clogg), Sage, Thousand Oaks, CA.
- Williams, S. D. (2002). "Self-Esteem and The Self-Censorship of Creative Ideas", *Personnel Review*, 31(4), 495-503.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 27.04.2018 ✓Accepted/Kabul: 01.06.2018

DOI: 10.30794/pausbed.419089

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dilek, S. E., Kulakoğlu Dilek, N., Babacan Aktaş, E. (2019). "Destinasyon Tanıtım Filmleri Ne Anlatır?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.259-274.

DESTİNASYON TANITIM FİMLERİ NE ANLATIR?

S. Emre DİLEK*, Nur KULAKOĞLU DİLEK**, EYLİN BABACAN AKTAŞ***

Özet

Bu çalışmada, turizmde kullanılan destinasyon tanıtım filmlerinin içerik çözümlemesi yapılarak filmlerin amacı, hedef kitlesi, anlatım biçimi ve destinasyon özelliklerinin nasıl aktarıldığına yönelik çıkarımlarda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada öncelikle konuyla ilgili yazın taraması yapılmış, ardından 2017 yılında CIFFT (Comité International des Festivals du Film Touristique, Uluslararası Turizm Film Festivali Komitesi) tarafından düzenlenen festivalde, 109 film arasından CIFFT komitesini oluşturan üye 17 turizm film festivalinin oylarıyla belirlenen en iyi on turizm filminin içerik çözümlemesi yapılmıştır. Çözümleme sonucunda elde edilen bulgular, medya etkisi ve tanıtım filmleri ile destinasyon imajı arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, incelenen destinasyon tanıtım filmleri amaçları, odaklanılan destinasyon türü ve hedef kitle bakımından farklılık göstermektedir. Diğer taraftan destinasyon bağlamındaki kategoriler açısından özellikle turizm işletmeleri (konaklama olanakları) ve ulaşılabilirlik kategorileri çerçevesinde filmler yeterli bilgi içeriğine sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Destinasyon tanıtım filmi, Destinasyon imajı, İçerik çözümlemesi.*

WHAT DOES DESTINATION PROMOTION FILMS TELL?

Abstract

In this study, it is aimed to make inferences about how to transferred the purpose, target audience, expression style and destination characteristics of the films by analyzing the content of the destinations' promotion films used in tourism. In accordance with this purpose, it has been done content analysis towards 10 tourism films competed in the film festival organised by CIFFT and selected by the members of the CIFFT (Comité International des Festivals du Film Touristique) committee among 109 tourism films in 2017. The findings obtained as a result of the analysis were evaluated in terms of the relationship between media effect and promotion films and destination image. According to the findings, the purposes of the promotion films differ in terms of the focused destination type and target audience. On the other hand, in terms of categories of destinations, especially in the context of tourism businesses (accommodation facilities) and accessibility categories, the films do not have sufficient information content.

Keywords: *Tourism, Destination promotion film, Destination image, Content analysis.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, BATMAN.
e-posta:s.emre.d@hotmail.com (orcid.org/0000-0001-7830-1928)

** Arş. Gör., Batman Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, BATMAN.
e-posta: nurkulakoglu@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-2115-301X)

*** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İletişim Fakültesi, DENİZLİ.
e-posta: ebabacan@pau.edu.tr (orcid.org/0000-002-2936-8963)

1. GİRİŞ

Turizm sunduğu ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi fırsatlar sebebiyle ülkeler için öncelikli sektörlerden biridir. Ancak günümüz teknolojisi ve kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte ülkelerin turizmden almak istedikleri pay için daha güçlü bir rekabete ihtiyaç duyulmaktadır. Bu rekabette üstün olabilmek için de ülkeler reklam, halkla ilişkiler ve satış geliştirme gibi tanıtım faaliyetlerine özellikle önem vermektedirler. Tanıtım araçlarından biri olan destinasyon tanıtım filmleri de, potansiyel turistleri destinasyon hakkında bilgilendirmek ve olumlu bir imaj oluşturabilmek için sıklıkla kullanılmaktadır.

Film ve destinasyon imajı veya markalaşması ilişkisine bakıldığında genellikle film turizmi ile ilişkili çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalar sinema filmlerinin destinasyon imajı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Ancak film turizmi ile ilgili çalışmalarda nicelik olarak görülen bu yoğunluk tanıtım filmleri veya tanıtım videoları için geçerli olmamaktadır. Tanıtım filmleri hemen her destinasyon için hazırlanıyor ve hedef kitlelerle buluşturuluyor olsa da tanıtım filmleri ve destinasyon imajı arasındaki ilişki, turizm alan yazınının üzerinde sıklıkla durduğu ve ilgi gösterdiği konulardan biri olmamıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada turizmde kullanılan destinasyon tanıtım filmlerinin bir içerik çözümlemesi yapılarak filmlerde kullanılan imge, sembol ya da kelimelerin amacına ve verdikleri mesajlara yönelik çıkarımlarda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda tanıtım filmleri çerçevesinde yürütülen çalışmalar, ardından medya etkisi ve tanıtım filmleri ile destinasyon imajı arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalar incelenmektedir. Bu incelemeyi takiben tanıtım filmlerinin içerik analizi ve çıkarımlar yer almaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tanıtım; bir ürün, hizmet, işletme, bölge ya da ülkeye yönelik bilgi vermek, dikkat çekmek ve bir imaj yaratmak için anlamlı mesajların kitle iletişim araçları ya da diğer iletişim kanalları yoluyla hedef kitlelere iletilmesi olarak tanımlanmaktadır (Hacıoğlu, 2000; Okay ve Okay, 2002; Ünüsan ve Sezgin, 2005). Tanıtım faaliyetlerinde kullanılan araçlar; basılı araçlar (gazete, dergi, broşür, bülten, afiş gibi), görsel-işitsel araçlar, internet ve sosyal faaliyetler olarak sıralanabilmektedir. Görsel-işitsel araçlardan biri olan filmler, birçok öğeyi içerisinde barındırma özelliğinden dolayı en etkili ancak maliyeti en yüksek tanıtım araçlarından birisidir (Peltekoğlu, 2004).

Turizm sunduğu ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi fırsatlar sebebiyle ülkeler için öncelikli sektörlerden biri olmaktadır. Ancak günümüz teknolojisi ve kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte ülkelerin turizmden almak istedikleri pay için daha güçlü bir rekabete girmeleri gerekmektedir. Bu rekabette üstün olabilmek için de ülkeler reklam, halkla ilişkiler, satış geliştirme gibi tanıtım faaliyetlerine özellikle önem vermektedirler. Tanıtım araçlarından biri olan destinasyon tanıtım filmleri, potansiyel turistleri destinasyon hakkında bilgilendirmek ve buralar hakkında olumlu bir imaj oluşturabilmek için turizm sektöründe sıklıkla kullanılmaktadır.

2.1. Tanıtım Filmleri ve Etkilerine Yönelik Çalışmalar

Tanıtım filmleri bir ürün, kurum, destinasyon veya süreç ile ilgili belirli bir hedef kitleye yönelik olarak hazırlanan ve amacı bilgi vermek, hedef kitlede olumlu imaj (kurumlar için itibar) yaratmak ve/veya ikna etmek olabilen ve genellikle reklamlar gibi doğrudan bir ticari amaç gütmeyen bir tanıtım aracıdır. Kamu veya özel kurumlar, sivil toplum örgütleri ve destinasyonlar tarafından tercih edilen tanıtım filmleri, kurum itibarını güçlendirmek veya kurum ile hedef kitlesi arasında olumlu bir ilişki kurmak amacı ile kullanılabilir gibi, fabrika ve ürün tanıtımlarında da kullanılmaktadır.

Tanıtım filmleri görsel ve işitsel etkileri anlamında sahip olduğu avantajların yanı sıra uzun süreli kullanılabilirliği, yeniden izlenebilirliği bakımından da avantajlara sahip tanıtım araçlarıdır. Bu filmler Demirtaş (2010: 436) tarafından da belirtildiği gibi işyeri ziyaretinde ve dışarıda müşteri bürolarında, satış standlarında, fuarlarda, seminerlerde ve okullarda ya da televizyon programlarında gösterilmekte, tanıtım yapılacak kuruluşlar veya kuruluşlara ait faaliyetler; fuarlar, konferanslar, seminerler, toplantılar, şovlar ya da açılışlarda yapılan film gösterileri ile seyirci kitlelerine sunulmaktadır. Diğer taraftan tanıtım filmleri şehir ve destinasyonlar için de sıklıkla kullanılan tanıtım araçlarından bir tanesidir. Tanıtım filmlerine genellikle web sitelerinde yer verilirken aynı zamanda diğer kitle iletişim araçları yoluyla hedef kitlelerle buluşturulmakta, çeşitli etkinliklerde gösterimi yapılmakta veya çeşitli formatlarda dağıtılmaktadır.

Tanıtım filmleri ile ilgili yürütülen çalışmalara bakıldığında filmlerin kurumsal marka ve pazarlama süreçleri açısından etkilerini inceleyen çalışmalardan (Gottschall ve Saltmarsh, 2017), tanıtım filmlerini kültürel olarak

E. Babacan Aktaş

inceleyen çalışmalara (Zaidman ve Holmes, 2009), ürün tanıtım filmlerini ikna ve satış odaklı inceleyen çalışmalardan (Flavian, Gurrea ve Orus, 2017), tanıtım filmlerinin üretim süreçlerine kadar (Choi, Lim ve Jeong, 2016; Choi, Lim ve Kim, 2016; Fukushima, 2002) pek çok farklı araştırma alanı çerçevesinde kurum ve ürün için yürütülen çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmında tanıtım filmleri araştırma sürecinde incelemeye tabi tutulan materyaller olarak kendine yer bulmaktadır. Destinasyonlar da tanıtım filmlerini yoğun olarak kullanan yapılardır. Bu doğrultuda turizm literatüründe de tanıtım filmlerini inceleyerek destinasyonlar ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalara rastlanmaktadır.

2.2. Medyanın Destinasyon İmajı Üzerindeki Etkisine Yönelik Çalışmalar

Tanıtım filmleri, çeşitli medya ortamlarında yer verilen ve olumlu ve güçlü bir destinasyon imajı oluşturmak için kullanılan tanıtım araçlarından biridir. Bu doğrultuda medya ortam ve araçlarının destinasyona yönelik algı, imaj ve marka üzerindeki etkileri incelenmelidir. Örneğin Mercille (2005) medya temsillerinin (filmler, rehber kitaplar, dergiler gibi) destinasyon imajı üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Mercille (2005) bu çalışmasında Tibet'in medya ortamlarında yansıtılan destinasyon imajı ile turistlerin algıladığı imaj arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Castelltorr ve Mader (2010) bir turist destinasyonu olarak İspanya ile ilgili gazete haberlerini incelemişlerdir. Olumlu bir imaj yaratmak amacıyla yazılı medyada yer alma durumunun incelendiği çalışmada, olumlu haberlerin önemli bir kısmını tanıtım gezilerinin oluşturduğu, kültür ve seyahat haberlerinin genellikle olumlu olduğu ve yazılı medya çerçevesinde destinasyon imaj yönetiminin ölçümlenebileceği bulgularına ulaşmışlardır. Mansson (2011) ise turistler tarafından üretilen ve sosyal medya üzerinden yayılarak başka turistler tarafından da kullanılan medya ürünlerinin/imajlarının destinasyon pazarlama süreçleri içindeki rolünü incelemektedir. Bu şekilde medyatikleşen turizm yoluyla turistler hem tüketim hem de üretim sürecinin bir parçası haline gelmektedir. Görüldüğü gibi çeşitli medya ortamlarında hedef kitle ile buluşan tanıtım araçları (reklamlar, haberler, filmler vb.) destinasyon imajı üzerinde dikkate değer bir etkiye sahiptir. Tanıtım filmleri de bu medya ortamlarında hedef kitle ile buluşan ve destinasyon imajının biçimlendirilmesinde etkili olabilecek tanıtım araçlarıdır.

2.3. Destinasyon İmajı ve Tanıtım Filmlerinin İmaj Üzerindeki Etkilerine Yönelik Çalışmalar

Destinasyon imajı ve film ilişkisi pek çok çalışmaya konu olmuştur. Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında yoğun olarak sinema filmleri ve destinasyon imajı ve markalaşması ilişkisi üzerinde durulduğu görülmektedir (Buchmann, Moore ve Fisher, 2010; Connell, 2012; Riley, Baker ve Van Doren, 1998). Film turizmi olarak kendine yer bulan bu çalışmaların dışında eğlence odaklı mini filmler (Gong ve Tung, 2017) ve reklam filmleri (Pan, 2009) de destinasyon imajı ve markalaşması bakımından üzerinde durulan film odaklı tanıtım araçlarıdır.

Olumlu ve güçlü bir destinasyon imajı yaratmak ve bu imajı pekiştirmek amacıyla destinasyonlar çeşitli tanıtım kampanyaları hazırlarlar ve bu kampanyalar çerçevesinde çeşitli pazarlama iletişimi yöntem ve araçlarından yararlanırlar. Tanıtım filmleri bu tanıtım araçlarından bir tanesidir. Günümüzde hemen her destinasyon tanıtım filmi hazırlamakta ve hedef kitlesi ile iletişim kurmaktadır. Literatür incelendiğinde tanıtım filmlerinin destinasyon imajı/markalaşması üzerindeki etkilerine yönelik çalışmaların nicelik olarak yeterli olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan destinasyonlara yönelik tanıtım filmleri/videoları ile ilgili çalışmalara bakıldığında tanıtım filmlerinin içerik ve etki olarak nasıl daha iyi planlanabileceği ile ilgili çalışmalarda eksiklik olduğu söylenebilmektedir. Tanıtım filmleri hemen her destinasyon tarafından sıklıkla tercih edilen tanıtım araçlarından biri olmasına rağmen, bu alanda yürütülen çalışma sayısı oldukça azdır. Çalışmalarda, genellikle tanıtım filmlerinin araç olarak nasıl daha etkili bir şekilde oluşturulabileceği sorusundan çok destinasyon imajı üzerindeki etkileri üzerine odaklanılmaktadır.

Örneğin Shani ve diğerleri (2010) tanıtım filmlerinin bir turizm destinasyonu olarak Çin'in imajı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Belirlenen destinasyon nitelikleri çerçevesinde katılımcılara izletilen tanıtım filmlerinin etkisini ön ve son test yoluyla ölçümlemişlerdir. Bulgular, tanıtım filminin izlenmesi ile birlikte destinasyon niteliklerinin hemen hepsinde olumlu değişimler olsa da imajı oluşturan yapıların stabil kaldığını, ancak tanıtım filmini izlemenin katılımcıların davranışsal niyetlerinde olumlu etkiye yol açtığını göstermektedir.

Ünüvar ve Şimşek (2012) Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yurt dışı tanıtım filmlerinde kullandığı kültürel imgeleri incelemiş ve Türkiye'nin tanıtım filmlerinde geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan unsurları iç içe kullandığı ve modern bir ülke olmasının yanı sıra geçmişine de sahip çıkan ve zengin bir kültürel mirasa sahip ülke imajı oluşturulmaya çalışıldığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Yüksel (2011) tanıtım filmlerinin Didim'i ziyaret eden turistlerin destinasyona yönelik kalite algısını ve davranışsal niyetlerini olumlu etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

E. Babacan Aktaş

Lim, Chung ve Weaver (2012) sosyal medyanın destinasyon markalaşması üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, destinasyon pazarlama örgütleri tarafından bir destinasyonu markalaştırmak amacıyla üretilen tanıtım filmleri ile tüketiciler tarafından üretilen destinasyon filmlerini analiz etmişlerdir. Bu analiz doğrultusunda tüketiciler tarafından üretilen videoların destinasyon pazarlama örgütleri tarafından üretilenler ile aynı destinasyon marka unsurlarını taşımadığını, tüketiciler tarafından üretilen videoların destinasyon markasına olumlu bir etkisi olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Çin’de yer alan 10 destinasyona yönelik hazırlanan tanıtım filmlerini içerik analizi yöntemiyle inceleyen Hou ve diğerleri (2016) içerik analizini ortak içerik öğeleri, yönlendirmeler, sunum yöntemleri, ikna yöntemleri, zaman yapıları ve ses, müzik ve ses şiddeti çerçevesinde yürütmüşlerdir. Yapılan analiz doğrultusunda tanıtım filmlerinde genellikle kamu kurumlarının özne olarak yer aldığı, gezme-görme, eğlence ve konaklama gibi unsurların düzenli olarak videolarda yer almadığı, bunun yerine kültür, ekonomi, çevre, coğrafya gibi unsurlara ağırlıklı olarak yer verildiği, yenilikçi görsel ve işitsel anlatım biçimlerinin kullanılması gerektiği, tanıtım filmlerinin destinasyon imajını biçimlendiren tanıtım araçları olarak bir tema çerçevesinde kurgulanması gerektiği, duygusal unsurlara yer verilmesinin önemi, farklı formlarda ve medya ortamlarında kullanılabileceği gibi unsurlar belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi turizm literatüründe destinasyon tanıtım filmlerine yönelik çalışmalar nicelik olarak yeterli olmadığı gibi genellikle destinasyon imajı ve markalaşması üzerindeki etkileri ölçmeye yönelik çalışmalardır. Diğer taraftan destinasyon tanıtım filmlerinin nasıl hazırlanması gerektiği, bir destinasyon imajı yapılandırma sürecinde tanıtım kampanyasının bir parçası olarak bütüne nasıl katkı sağladığı, içeriği, çekim teknikleri, filmin hikayesi ve kahramanlar, görüntü kalitesi gibi pek çok diğer unsuru değerlendiren çalışma sayısı ise oldukça azdır.

3. ARAŞTIRMA SORULARI

Bu araştırmada, 2017 yılında CIFFT (Comité International des Festivals du Film Touristique, Uluslararası Turizm Film Festivalleri Komitesi) tarafından düzenlenen festivalde, CIFFT komitesini oluşturan üye 17 turizm film festivalinin oylarıyla belirlenen en iyi on turizm filmi içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın yanıt aradığı temel sorular ise aşağıdaki gibidir:

- Tanıtım filmlerinin çekilme amaçları nelerdir?
- Tanıtım filmleri hangi destinasyon türüne yöneliktir?
- Tanıtım filmlerinin temel vurgusu ve yer verilen turizm unsurları nelerdir?
- Tanıtım filmleri hangi hedef kitleye yöneliktir?
- Tanıtım filmlerinde nasıl bir anlatım dili kullanılmıştır?

4. YÖNTEM

Araştırmada öncelikle konuyla ilgili yazın taraması yapıp, ardından 2017 yılında CIFFT (Comité International des Festivals du Film Touristique, Uluslararası Turizm Film Festivalleri Komitesi) tarafından düzenlenen festivalde, CIFFT komitesini oluşturan üye 17 turizm film festivalinin oylarıyla belirlenen en iyi on turizm filminin içerik çözümlemesi yapılmıştır.

Viyana, Avusturya merkezli CIFFT, kurulduğu 1989 yılından beri her yıl düzenlendiği ve uluslararası alanda öne çıkan turizm filmlerinin yarıştığı “Dünyanın En İyi Turizm Filmi” festivali ile destinasyonların sahip oldukları çekiciliklerin ön plana çıkarılmasına aracı olan en prestijli turizm film festivallerinden biridir. Viyana’da düzenlenen “Festivaller Festivali”nde ise birinci olan ülke, yılın en iyi turizm filmi Grand Prix CIFFT ödülünü almaktadır. Festival aynı zamanda Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve Avrupa Seyahat Komisyonu (ETC) gibi kuruluşlarca da onaylanmaktadır. CIFFT’e üye olan ve oylarıyla en iyi turizm tanıtım filminin seçildiği 17 turizm film festivali Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: CIFFT üyesi turizm film festivalleri

	Festival	Ülke
1	28. International Wirtschaftsfilmtage	Viyana/ Avusturya
2	ARTveTUR - International Tourism Film Festival	Vila Nova de Gaia/Portekiz
3	Baku International Tourism Film Festival	Baku/Azerbaycan
4	Cannes Corporate Media ve TV Awards	Cannes/ Fransa
5	Das goldene Stadttor / The Golden City Gate	Berlin/ Almanya
6	Deauville Green Awards	Deauville/ Fransa
7	FESTIVAL OF FESTIVALS - Grand Prix CIFFT	Viyana/ Avusturya
8	Film Art ve Tourism Festival "FilmAT"	Varşova/ Polonya
9	ITFF-Bulgaria "On the East Coast of Europe"	Veliko Tarnovo/Bulgaristan
10	New York Festivals	New York/ ABD
11	SILAFEST - Intl. Festival of Tourist and Ecology Film	Veliko Gradište/Sırbistan
12	Toura d'Or	Berlin/ Almanya
13	Tourfilm Karlovy Vary	Karlovy Vary/Çekya
14	Tourfilm Riga	Riga/ Letonya
15	US International Film ve Video Festival	Los Angeles/ ABD
16	Zagreb Tourfilm Festival	Zagreb/ Hırvatistan
17	Istanbul International Tourism Film Festival	Istanbul/ Türkiye

Kaynak: <https://www.cifft.com/our-members/>

Çalışmada destinasyon tanıtım filmleri nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yoluyla incelenmiştir. Sosyal bilimler ve medya araştırmaları için sıklıkla kullanılan içerik analizi; mesajlarda yer alan anlam, bağlam ve niyetlerin oluşturduğu içeriğin elde edilen iletişim materyallerine dayanarak incelendiği bir çözümleme yöntemidir (Berelson, 1952; Kerlinger, 1973). Krippendorff'a (2013) göre ise içerik analizi verilerin yazılı/açık özelliklerinden yola çıkarak yazılı/açık olmayan içerik özelliklerine yönelik çıkarımlar yapmayı amaçlayan bir araştırma tekniğidir. İçerik analizi için gerekli olan materyaller gazete haberleri, mektuplar, kişisel günlükler, halk şarkıları, kısa hikâyeler, belgeler, radyo, televizyon veya film içerikleri olabilmektedir.

İçerik analizinde de diğer araştırma tekniklerinde olduğu gibi üç temel bilimsel yöntem ilkesine uyulmaktadır. Bunlar; araştırmacının kendi duygu, düşünce ve beklentilerini araştırmasına yansıtmasını gerektiren objektiflik ilkesi, her olayın kendi koşulları içinde değerlendirilmesini gerektiren doğruluk ilkesi ve araştırmadan elde edilen sonuçların benzer çalışmalara da uygulanabilmesini gerektiren genelleştirilebilirlik ilkesidir (Prasad, 2008). Berelson'a göre söz konusu tekniğin uygulanacağı verilerin içeriği ana materyalleri oluşturmada olup, bu süreçte araştırmacı açısından da içerik analizinin beş temel amacı bulunmaktadır (Macnamara, 2011):

- Mesaj içeriğinin madde özelliklerini tanımlamak,
- Mesaj içeriğinin form özelliklerini tanımlamak,
- İçerik üreticileriyle ilgili çıkarımlarda bulunmak,
- İçeriğin hedef kitesine yönelik çıkarımlarda bulunmak,
- İçeriğin hedef kitlelere olan etkilerini tahmin etmek.

İçerik çözümlemesi; araştırmanın temel amacı belirlendikten sonra, Örneklemin belirlenmesi, Kategorilerin belirlenmesi ve Çözümleme olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmektedir. Newbold ve diğerleri (2002), özellikle medya içeriklerine yönelik içerik çözümlemelerinde örneklemin üç adımdan oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar; medya formlarının ve türlerinin seçimi (gazete, dergi, radyo, televizyon, film gibi), ilgili verilere ait konu ve tarihlerin seçimi ve ilgili içeriğin söz konusu medya içerisinden örneklenmesi olarak ifade edilmektedir (Macnamara, 2011). Bu çerçevede çalışmanın örneklemini 2017 yılında CIFFT tarafından düzenlenen film festivalinde CIFFT komitesini oluşturan 17 üye turizm film festivalinin oylarıyla belirlenen en iyi on turizm tanıtım filminin içerikleri oluşturmaktadır.

E. Babacan Aktar

İçerik çözümlemesinin en önemli adımı olan kategorilerin belirlenmesi aşamasında elde edilen ham veriler belirlenen sistemli kategoriler yardımıyla sınıflandırılmaktadır. Ancak her çalışmaya uygun geliştirilmiş standart bir kategoriler listesi olmadığından içerik çözümleme çalışmalarında genellikle Berelson'un (1952) geliştirmiş olduğu kategoriler listesinden yararlanılmaktadır. Burada önemli olan söz konusu kategorilerin varsayımlar ve araştırmacının yazına ilişkin bilgileri doğrultusunda oluşturulmasıdır. Bir araştırmada kullanılacak en uygun kategorilerin belirlenmesi beş temel koşula bağlıdır:

- Kategoriler, çözümlenecek olan verinin bütün maddelerini içerecek ve bir kategoriye yerleştirilebilecek kadar kapsamlı olmalıdır.
- Herhangi bir madde, kategorilerin yalnızca birine yerleştirilebilir olmalıdır; bunun için de kategoriler her bir maddeye özel olmalıdır.
- Kategoriler birbirinden bağımsız olmalıdır.
- Kategoriler yalnızca bir sınıflandırma ilkesinden elde edilmelidir.
- Kategoriler, araştırmacının temel amacını yansıtmalıdır (Holsti, 1969'dan aktaran: Öğülmüş, 1991).

Bu bağlamda araştırmaya konu olan turizm tanıtım filmlerinin içerik çözümlemesi için kullanılan kategoriler listesi, Berelson'un (1952) çalışmasından yazarlar tarafından uyarlanarak Tablo 2.'de verilmektedir.

Tablo 2: Kategoriler listesi

CIFFT Listesinde;		
Söylenen Şey ile İlgili Kategoriler (Ne?)	Konusu	İletişim ne hakkındadır?
	Yönü (Vurgu)	Konuya nasıl yaklaşmıştır?
	Yöntemler	(Örneğin; taraftar ya da karşıt, güçlü ya da zayıf) Hedeflere ulaşmada kullanılan araçlar nelerdir?
	Özellikler (İnsanlar)	İnsanları betimlemede kullanılan nitelikler nelerdir?
	Aktör	Belli eylemleri yapan kişi olarak kim gösteriliyor?
	Kaynak	İletişimin kaynağı neresidir?
	Hedef (Hedef kitle)	İletişim hangi kişilere ya da gruplara yöneliktir?
	Yer	Eylem nerede ortaya çıkmaktadır?
	Çatışma	Çatışma nedenleri ve çatışma düzeyleri nedir?
	Sonuç	Çatışmalar mutlu bir biçimde mi çözülüyor, yoksa belirsiz ya da hüzünlü mü bitiyor?
	Zaman	Eylem ne zaman ortaya çıkmaktadır?
	Destinasyon Bağlamındaki Kategoriler	Çekicilikler
Etkinlikler/Eğlence		Destinasyonda gerçekleştirilen etkinlikler, eğlence olanakları
Turizm İşletmeleri		Destinasyondaki turizm işletmeleri (oteller, restoranlar)
Alışveriş		Destinasyondaki alışveriş olanakları
Yiyecek İçecek		Destinasyondaki yerel yemekler
Ulaşılabilirlik		Destinasyona ulaşım imkanları, destinasyon içi ulaşım olanakları
Nasıl Söylenildiği ile İlgili Kategoriler (Nasıl?)	İletişim biçimi	İletişim aracı (gazete, radyo, TV, demeç vb.) nedir?
	Araç	Kullanılan propaganda ya da hitap yöntemi nedir?

Kaynak: Berelson, B. (1952). Content Analysis in Communication Research. Illinois: Free Press çalışmasından yazarlar tarafından uyarlanmıştır.

İçerik çözümlemesinin amacı, verilerin niteliklerini sistemli ve nesnel olarak betimlemek olsa da (Kerlinger, 1986), her araştırmada olduğu gibi içerik çözümlemesinde de verilerin geçerli ve güvenilir olması oldukça

E. Babacan Aktaş

önemlidir. Bu bağlamda belirlenen kategoriler ile her bir verinin hangi kategori altında değerlendirileceği net bir şekilde saptanarak araştırmanın güvenilirliği de artırılmıştır. Elde edilen kategoriler listesi çerçevesinde CİFFT 2017 sıralamasındaki ilk on turizm tanıtım filmi söz konusu kriterler ışığında her bir yazar tarafından ayrı ayrı çözümlenmiş ve karşılaştırma yapılmıştır.

Araştırmanın çeşitli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan ilki, çalışmada destinasyonlara ilişkin tanıtım filmleri bilgisel içerikleri bakımından değerlendirilmiş olup, filmlerin, destinasyon kimlik tasarımının diğer unsurları ile olan ilişkisinin ve bütün içindeki rolünün incelenememesidir. Diğer bir sınırlılık ise filmlerin karşılaştırmalı analizlerinin yapılamamasıdır. Öyle ki çalışmada, CİFFT 2017 tarafından seçilen en iyi on tanıtım filmi değerlendirmeye alınmıştır. Ancak bu filmlerin odaklandıkları destinasyon türleri ve amaçları farklılık gösterdiğinden dolayı, filmler karşılaştırmalı olarak incelenememiştir.

5. ANALİZ VE BULGULAR

İçerik analizinin son aşaması olan çözümlenmede, kayıt birimleri ve bağlam birimleri olmak üzere iki temel unsur bulunmaktadır (Öğülmüş, 1991). Kayıt birimi, verinin herhangi bir kategoriye yerleştirilebilecek en küçük çözümlenme birimidir. Bunlar bir kelime, sembol, tema, karakter veya bir kitap ya da film olabilir. Bağlam birimi ise, kayıt birimlerinin bir bütün olarak değerlendirildiği en geniş çözümlenme bölümünü ifade etmektedir. Bağlam biriminde, kayıt biriminde ifade edilen kelimelerin oluşturduğu cümleler ve / veya paragraflar verinin bütünü içerisinde incelenmektedir. Bu çalışmada çözümlenme birimi olarak turizm tanıtım filmleri kullanılmış olup, kayıt birimlerini ise filmlerde kullanılan kelimeler, temalar, renkler veya semboller oluşturmaktadır.

Araştırmanın verileri CİFFT'in resmi web sayfasında (<http://www2.cifft.com/>) yayınlanan 2017 yılı en iyi turizm filmleri videolarından elde edilmiştir. Bu kapsamda Tablo 3'te verilen 2017 yılı CİFFT sıralamasındaki ilk on turizm filmi daha önce Tablo 2'de verilen kategoriler listesi kılavuzluğunda incelenmiştir. Tabloda yer alan puanlar filmlerin CİFFT komitesinden aldıkları puanları ifade etmektedir.

Tablo 3: 2017 CİFFT sıralamasındaki ilk 10 turizm filmi

Sıralama	Film Başlığı	Destinasyon	Puanı
1	Dubai's #BeMyGuest	Dubai / Birleşik Arap Emirlikleri	34
2	An Alpine Sense of Life	Avusturya	29
3	1 Year 1 Minute	Danimarka	16
4	Upper Austria – An incredible journey	Avusturya	15
5	Turismo Centro Portugal – Preferred Destination	Portekiz	14
6	ISTANBUL "YOU CAN"	Istanbul/ Türkiye	12
7	Bursa "Feel The City"	Bursa/ Türkiye	12
8	Live a Day in Alcacer	Alcacer/ Portekiz	11
9	Spirit of Dubai	Dubai / Birleşik Arap Emirlikleri	10
10	Sitia – So hard to say Goodbye	Yunanistan	10

Kaynak: <https://www.cifft.com/cifft-rank-list-2017/>

İncelenen tanıtım filmlerine bakıldığında filmlerin ikisinin ülke, birinin bölge, üçünün kent tanıtımına odaklandığı görülmektedir. Yine incelenen filmlerden biri ekoturizm temalı iken bir diğeri spor turizmi temalıdır. Diğer iki filmden bir tanesi bir kongre ve sanat merkezinin tanıtım filmi iken bir tanesi ise toplantı odaklı etkinlik turizmi hedefi çerçevesinde kent tanıtımı yapmaktadır. İncelenen filmler içerisinde Dubai destinasyonu için hazırlanmış iki tanıtım filmi bulunurken, ülke olarak Portekiz tanıtımı için çekilen bir film ve Portekiz'in Alcacer şehri için çekilen bir film bulunmaktadır. Benzer olarak bir film Avusturya'yı ülke olarak tanıtmayı amaçlarken, bir diğeri film eko turizm odaklı ve Alpler üzerine yoğunlaşmıştır.

5.1.Filmlerin İçerik Çözümlemeleri

Film 1 (Süre: 3.11 dk.)

Tanıtım filminde, Hintli aktör Shah Rukh Khan rol almaktadır. Aktörün filmin başında "*Burası benim Dubai'm. Benimle gelin!*" demesiyle birlikte film başlamaktadır. Aktör önce uçaktan paraşütle atlayış (Skydiving) turuna

E. Babacan Aktas

katılarak, katılımcılara sürpriz yapmaktadır. Ardından sahilde koşu yapan bir kadının yanına gelerek onu şaşırtmakta ve plajda voleybol oynayan gençler ile birlikte zaman geçirmektedir. Sonraki sahnede lüks bir alışveriş merkezinde alışveriş yapan iki kadının yanına giderek onları şaşırtmakta, ardından yine lüks bir restoranda yiyecek ve içecek servisi yaparak orada bulunanlara sürpriz yapmaktadır.

Özetle filmin her karesinde ünlü aktör çeşitli turistik faaliyet içerisinde sürpriz olarak yer almakta, halkın içinde sıradan biri gibi davranmakta ve Dubai'ye gelen ziyaretçilerin kendi misafiri olduğunu vurgulamaktadır. Film de aktörün "*Burası benim Dubai'm. Misafirim olun!*" cümlesi ile bitmektedir. Burada misafir ve misafire verilen hizmet en önemli unsur olarak yansıtılmaktadır. Genel olarak tanıtım filminde vurgulanan öğeler; destinasyondaki alışveriş olanakları, lüks ve konfor, deniz- kum- güneş ve macera sporları gibi turistik etkinlikler, yiyecek-içecek çeşitliliği ve tüm bunların hem otantik hem de modern bir yaşam içerisinde sunulabilmesi olarak ifade edilmektedir.

Film 2 (Süre: 2.14 dk.)

Film, gölde kanoyla ilerleyen ve orman mühendisi olduğunu öğrendiğimiz bir kadının huzurlu ve mutlu yüz ifadesi ile başlamaktadır. Kadın ormandaki suyu, toprağı ve bitkileri incelerken arka fonda #Avusturyayihisset yazısı çıkmaktadır. Bu karelerde de doğa, zengin bitki örtüsü ve özgürce gezen dağ keçileri gösterilmektedir. Sonrasında bir dağ evinin sahibi olduğu belirtilen baba ve kızının dağ keçilerini elleriyle beslemesi gösterilerek yine huzura vurgu yapılmaktadır. Sonraki karelerde de doğa içerisinde köy kahvaltısı yapanlar, dağ evinin önünde odun kıranlar ve bir ailenin çocuklarıyla geçirdiği neşeli anlar gösterilerek sakinlik, doğa ve huzur kavramları görselleştirilmektedir.

Filmin devamında göl kıyısında dağın göle yansımalarını fotoğraflayan ve fotoğrafçı olduğu belirtilen bir kadın sonrasında top oynayan çocukların fotoğrafını çekiyor ve bundan çok keyif aldığı anlaşılıyor. Devamında bir rehber eşliğinde gölün etrafında yürüyüş yapanlar, bisiklete binen iki çiftin mutlu anları ve yeşil bir düzlükte koşan özgür bir at gösteriliyor. Filmde tek tek gösterilen yürüyüş yapanlar, fotoğraf çekenler, çocuklarıyla oynayan aileler, kanoya binenler akşam olduğunda hep birlikte müzik ve dans eşliğinde eğlenmektedirler. Böylece hem gündüz hem de gece aynı sakinlik ve huzur anlayışıyla eğlence bir arada verilmektedir. Filmin sonunda ise bir dağcı dağın zirvesine tırmanıp gün doğumunu izlemekte ve aynı anda yamaç paraşütü ile önünden geçen bir kişi görünmektedir. Fotoğrafçı kadın ise bir başka dağın zirvesinde tüm bu manzarayı fotoğraflamakta ve aynı anda fonda "*Gelin ve canlanın, Avusturya'yı hissedin!*" mesajı verilerek film bitmektedir. Filmde genel olarak Avusturya'nın sahip olduğu doğal güzellikler (dağlar, göller, ormanlar, yeşil vadiler) ön plana çıkarılarak ekoturizm ve doğa temelli turizm faaliyetleri vurgulanmaktadır.

Film 3 (Süre: 1.47 dk.)

Filmde, Kopenhag'da bulunan Mogens Dahl Kongre ve Sanat Merkezi'nin bir yıl içerisinde yapmış olduğu etkinlikler rakamlar üzerinden hızlandırılmış görseller ile anlatılmaktadır. Filmi, diğer tanıtım filmlerinden ayıran özellik tek mekâna yoğunlaşılmasıdır. Filmde Sanat Merkezi'nde bir yıl içerisinde yapılmış olan tüm kongre, konferans, ürün lansmanı, parti, söyleşi, resepsiyonlar gibi farklı türden kültür-sanat etkinlikleri, etkinlikler için gelen ünlü isimler de vurgulanarak, rakamlarla birlikte bir dakika gibi kısa bir sürede anlatılmaya çalışılmaktadır. Kongre-fuar turizmüne dikkat çekilen filmin bitişinde ise ekrana gelen "*see you soon-yakında görüşürüz*" cümlesi ile etkinliklerin devam edeceğinin mesajı verilmektedir.

Film 4 (Süre: 6.34 dk.)

Yeşil ve mavinin buluştuğu bir noktadan "*inanılmaz bir seyahat*" mesajı ile başlayan film, geniş açı doğa manzarası planından geçişle yakın plan detayları (bisiklete binen ve fotoğraf çeken bir çift, çiftin çektiği fotoğraf karesinden geçişle gösterilen gemi turu, tarihi binalar, görkemli bir kütüphane, bilim-sanat merkezleri ve müzeler) hızlandırılmış olarak gösterilmektedir. Film, teknik olarak animasyon görünümü bir sanal tur formatında hazırlanmıştır. Filmde genel olarak Avusturya'da doğal hayat ile şehir hayatının iç içe geçmişliğine (bütünlüğüne) vurgu yapılmaktadır. Doğa yürüyüşü yapanlar, fotoğraf çekenler, seyir terasından doğa manzarasını izleyenler, göl kıyısında bulunan bungalovlarda konaklayanlar, hediyelik eşya dükkanlarında alışveriş yapanlar gösterilerek kalabalıktan uzak, huzurlu ve mutluluğun yakalanabileceği doğa ile iç içe bir destinasyon profili çizilmektedir.

Filmin devamında termal havuzda yüzen bir çift, kış turizmi kapsamında kayak yapan insanlar, yerel yemekleri tadan ve dışarıdaki kar manzarasını izleyenler gösterilerek Avusturya'nın yılın her döneminde çeşitli rekreatif

E. Babacan Aktaş

faaliyetler ile birçok turistik faaliyetin gerçekleştirilebileceği bir destinasyon olduğu vurgusu yapılmaktadır. *“inanılmaz derecede şaşırtıcı”* sloganıyla biten filmde, ekranda hem Almanca hem de İngilizce olarak *“en güzel anlar başkalarıyla paylaştıklarımızdır”* mottosu görülmektedir.

Film 5 (Süre: 2.18 dk.)

Film, Portekiz’in doğal manzarasının havadan genel bir görünümü ile başlamaktadır. Sonrasında denizde kanoya binen iki kişi görüntüye gelmektedir. Tanıtım filmi üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde *“efsaneler ile kuşatılmış, gizemli ve farklı bir destinasyon buldum”* sloganı kullanılarak; bölgenin antik sanat eserleri ve tarihi surlarla çevrelenmiş olduğu, ebedi manastırların bulunduğu, kral ve kraliçelerin toprakları olarak zaferlerden yükselen bir destinasyon olduğu, hüzünlü ve ebedi aşkların yaşandığı, Portekiz kültürü ve bilgi kaynakları ile donatılmış özel ve farklı bir yer olduğu hem görsel hem de sözel olarak anlatılmaktadır.

İkinci bölümde *“farklı bir manzara buldum”* mesajı ile doğal güzelliklere (dağlar, buzul vadiler, nehirler gibi) ve buralarda yapılabilecek turistik faaliyetlere (dağcılık, kayak, kano, deniz sporları, sörf gibi) odaklanılmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise *“bir yer buldum”* mesajı ile geçmişin yeniden yaratıldığı, geleneklerin her zaman yaşatıldığı ve farklı lezzetler ile bezenmiş bir yer olduğu çeşitli görsellerle gösterilmekte ve sözel olarak anlatılmaktadır. Filmin sonunda, tarihi ve doğal güzellikleri, geçmişi ve hala yaşattığı gelenekleri ile farklı bir destinasyon tercihi yapmak isteyenlere *“ben farklı bir destinasyon seçtim, ben Portekiz’i seçtim!”* mesajı verilmektedir.

Film 6 (Süre: 6.40 dk.)

İstanbul destinasyonu için çekilen tanıtım filmi, süresiyle ilk on film içerisinde en uzun film olma özelliğini taşımaktadır. Filmde, fonda çalan otantik doğu ezgileri eşliğinde bir Türk Hava Yolları uçağının inişi ve bir kadın ile bir erkeğin valizlerini alıp havalimanından ayrılışları gösterilerek *“uçabilirsin”* sloganı paylaşılmaktadır. Filmde bu slogan dâhil olmak üzere toplam dokuz mesaj verilmektedir ve bu mesajlara ait gösterimler bütünleşik bir şekilde bölümler halinde ilerlemektedir. İkinci bölümde *“gezebilirsin”* sloganı ile metro, otobüs, vapur vb. ulaşım araçları ile rahatça şehir içerisinde farklı çekim alanlarına gidilebildiği anlatılmaktadır. Filmin üçüncü kısmında *“konaklayabilirsin”* mesajı verilerek, İstanbul’da bulunan otellerin dünya standartlarında hizmet verdiği, konforlu olduğu, boğaz manzarası eşliğinde zengin bir içerik sunduğuna odaklanılmıştır.

Dördüncü bölümde, *“ziyaret edebilirsin”* mesajı verilerek; Kız kulesi, Boğaz turu, vapurda çay keyfi, tarihi binalar, yalılar, köşkler, Adalar ve fayton turu, Ayasofya, Galata kulesi ve çeşitli müzeler filmin başında uçaktan inen iki kişi tarafından ayrı ayrı gezilmesi gösterilmektedir. Beşinci bölümdeki *“tadabilirsin”* mesajı ile zengin Türk mutfağı, restoranlar, ünlü Maraş dondurması, döner, köfte, deniz ürünleri ve tatlılar gibi İstanbul’da tadılabilecek geniş ürün yelpazesi anlatılmaktadır.

Altıncı bölüm ise iki kişinin hat sanatı ve ebru sanatı yapımı, cam işleme ve pide fırınında pide yapımını öğrenmelerini göstererek ve Türk hamamındaki deneyimlerine odaklanarak *“deneyimleyebilirsin”* mesajını içermektedir. Sonraki bölümde *“keşfedebilirsin”* mesajı ile Kapalı Çarşı’da otantik olanı arama ve hediyelik eşya satın alma, çeşitli AVM ve sanat merkezlerinden görüntüler, Akvaryum ve Haydarpaşa Garı yine iki kişinin gözünden anlatılmaktadır. *“Eğlenebilirsin”* mesajının verildiği sekizinci bölümde ise İstanbul’un gece hayatının renkliliğine vurgu yapılmakta ve çeşitli eğlence mekânları gösterilmektedir.

Son bölümde İstanbul’a gelen ve havalimanından valizlerini aldıkları görüntüler ile başlayıp farklı zamanlarda pek çok yeri gezip gören, deneyimleyen, farklı lezzetler tadan ve eğlenen kadın ve erkeğin bir kongre için İstanbul’da buldukları gösterilmektedir. Kadın ve erkek kongre salonunda tesadüfen yan yana oturmaktadırlar ve bu noktada *“tanışabilir ve iletişime geçebilirsiniz”* mesajı verilmektedir. Filmin sonunda ise *“doğu ile batının birleştiği nokta olan İstanbul’da siz de bulabilirsiniz”* mesajı görsel ve sözel olarak anlatılmaktadır.

Film 7 (Süre: 2.54 dk.)

Film, Bursa’dan gün doğumu manzarası ile başlamaktadır. Bisikleti ile Uludağ’ın zirvesine çıkmış bir adam manzarayı seyrederken *“Duyuyor musun?”* diye sormakta ve soruya kendisi cevap vererek *“Şehir seni çağırıyor. Senin için esen rüzgârı hisset!”* mesajını vermektedir. Sonraki sahnede Uludağ’ın genel manzarası ve kayak yapan bir kişi gösterilmektedir. Anlatım ve gösterim devam ederken *“Dışarı çık ve özgürlüğe adım at!”*, *“Tüm zamanların en güzel şehrinde doğan güneşi gör!”* ve *“Burada her şey mümkün. Sadece hayata dokun!”* mesajları verilmektedir. Söz konusu mesajlar verilirken doğa yürüyüşü ve sonrasında kamp yapan bir kişi gösterilmektedir.

E. Babacan Aktaş

Filmde Bursa destinasyonuna ilişkin ön plana çıkarılmak istenen şehir ve tarihten çok, doğa temelli ve özel ilgiye yönelik turizm faaliyetleri olmaktadır.

Dağa tırmanan bir kişi gösterilerek *“dokun ve zirvenin keyfini çıkar!”* mesajı, mağarada gezen ve mağarayı keşfeden bir grup gösterilirken ise *“şehrin doruklarından en derinlere in”* mesajı verilmektedir. Sonraki sahnede *“şehrin saklı cennetini keşfet”* mesajı eşliğinde destinasyonda bulunan şelaleler gösterilmektedir. Ormanın içerisinde hedefe odaklanan ve ok atan biri gösterilirken ise *“doğanın sesine kulak ver ve hedefe odaklan”* mesajı verilmektedir. Böylece destinasyonun hem huzur ve sakinlik veren yapısına hem de macera ve keşif duygusu arayanlar için uygun özelliklerinin bulunduğu vurgu yapılmaktadır

Son olarak *“unutma bu şehir senin ve sen burada her zaman özgürsün!”* mesajı eşliğinde bisiklete binenler, ATV turu yapanlar, at binenler, kano çekenler, yamaç paraşütü ve kayak yapanlar, mağara keşfine çıkanlar ve su altı dalışı yapanlar hızlandırılmış biçimde gösterilmektedir. Son karede ise filmin tümünden ortaya çıkan *“Bursa. Şehri Hisset!”* mottosu paylaşılmaktadır.

Film 8 (Süre: 1.55 dk.)

Filmde Portekiz'in Alcacer şehri bir kişinin gözüyle anlatılmaktadır. Olaylar, kişiler ve mekânlar bakış açısı tipolojisi bağlamında içsel bir odaklanma ile ele alınmaktadır. Bununla birlikte sürekli olarak sözlü bir anlatım da verilmektedir. Olayların onun gözüyle görüldüğü ve anlatıldığı kişi, *“Buradan yelkendeki rüzgârı, zorlukları, geleceği (kucağında bir bebekle), geçmişi ve geçmişteki efsaneleri, beyaz evleri, yerel tatları ve ağız sulandırıcı karidesleri, unutulmaz yüzlerdeki nezaketi (yerli halk), gençlerin ve yaşlıların ebedi gülümsemesini, tüm ırklardan, inançlardan ve renkten insanı görüyorum. Bir ayna gibi parlayan denizin üzerinde uçan kuşların gördüklerini ben de görüyorum gibi hissediyorum.”* demektedir. Devamında *“Burada partilerin gerçekleştiği akşamlar, dostluklar da kurulur. Burada ailemle mutlu anlar yaşayabileceğimi görüyorum. Başlangıç noktası olmadan mükemmel bir yürüyüş için bitiş çizgisini görüyorum. En güzel köyden, nehrin en geniş bulvarına kadar şehrin kozmopolit yapısını görüyorum.”* demesiyle birlikte destinasyondaki doğal ve tarihi mekânlar gösterilmekte ve destinasyonda genç, yaşlı, aile ya da çift fark etmeksizin herkes için ilgi çekici bir şeylerin bulunduğu anlatılmaktadır. Her dilden, dinden, milletten ve renkten insanın ortak yaşam ve dinlenme alanı olduğu vurgusu yapılarak bölgenin zengin kültürel farklılığı vurgulanmaktadır. Ayrıca dostluğun, arkadaşlığın ve huzurun kenti olduğu da ifade edilmektedir. Güneşin ve yıldızların en güzel ve saf haliyle görülebildiği bu sakin kentte yaşama dokunmak ve samimiyeti yaşamının bir ayrıcalık olduğu anlatılmakta ve *“Buradan hayatı görüyorum, daha fazlasını da görmeyi diliyorum ve herkesin benimle aynı şeyi görebilmesini diliyorum”* mesajı paylaşılmaktadır. Son sahnede ise *“Günü Alcacer’de yaşayın ve kalbinizden asla ayrılmayacağını görün!”* mesajı ile film bitmektedir.

Film 9 (Süre: 1.00 dk.)

Tanıtım filmi Dubai’de güneşin doğuşu manzarasıyla birlikte bir kadın sesinin *“Duymadan önce, hissettim!”* demesiyle başlamaktadır. Sahilde iki çocuğun koşuşu ve arkalarındaki yüksek binalara meraklı gözlerle bakışları gösterilmektedir. Böylece filmde *“Dubai’nin ruhunu keşfet!”* mesajı ile tarihin canlılığına tanıklık edilmesinin ve otantik deneyimlerin (Baharat Çarşısı ve çölde gezinti) yaşanmasının yanı sıra, Dubai’deki lüks yaşama, eğlenceye ve mekânları keşfetmeye de bir çağrı yapılmaktadır. *“Ait olduğumu bildiğim yerin kalp atışı”* ifadesiyle mekânlara aidiyet vurgusu yapılmaktadır. *“Seni uyandıran, harekete geçiren mekânları keşfet”* mesajı ile birlikte bir taraftan yelkencilik, paraşütle atlama ve alışveriş olanakları üzerinde durulmuş diğer taraftan ise *“bedenin olduğu kadar zihnin de uyandığı yer”* mesajıyla yine otantikliğe vurgu yapılmaktadır. Ayrıca filmde Dubai’deki insanların oldukça kibar ve nazik olduğu ve burasının yaşanabilir bir yer olduğu ifade edilmektedir. Son karede ise Dubai’nin kuş bakışı görüntüsü eşliğinde uçaktan paraşütle atlayış, çeşitli sportif faaliyetler, lüks ev ve arabalar, yerel halkın kibarlığı ve farklı kültürlerle olan saygı, çöl manzarası ve deve turu gösterilerek aynı kadın sesi aracılığıyla *“Ben mümkün olan her şeyin ruhuyum, Ben Dubai’nin ruhuyum!”* mesajı iletilmektedir.

Film 10 (Süre: 2.48 dk.)

Filmde, Yunanistan’a tatile gelmiş yaşlı turist çiftin otelden ayrılırken kaldıkları süre boyunca yaşamış oldukları deneyimler flashbackler (geçmiş gösteren sahneler) ile anlatılmaktadır. Çift, tatilleri bittiği için oldukça üzgün ve yaşadıkları yere dönmek istememektedirler. Bu bağlamda filmde destinasyonun samimiyeti, keyifli ve huzurlu yönleri ön plana çıkarılmaktadır. Yaşlı kadının otelden ayrılırken oda anahtarını Sitia broşürünün üzerine bırakması kalbini de orda bıraktığını ifade etmektedir. Tatillerini geçirdikleri süre boyunca tarihi yerleri gezen, yerel tatları deneyimleyen, sakinlik ve huzur içinde doğa ile bütünleşen ve yerel halktan gördükleri misafirperverlik

E. Babacan Aktaş

ile onlarla oldukça bütünleşip kaynaşan çift kaldıkları otelin önündeki taksiye bir türlü binememektedirler.

Özellikle yaşlı çiftin oldukça duygusal bir vedalaşma sonrası taksiye zoraki olarak binişi ve arabanın arka camından geriye doğru üzgün bir şekilde bakmaları, destinasyon aidiyetine olan vurguyu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Filmde gösterilen kareler bir opera müziği eşliğinde ve yavaşlatılmış (slow motion) şekilde verilerek destinasyonun sakinliği ve yarattığı iç huzur da bu şekilde desteklenmektedir. Filmde yaşlı çiftin olması Sitia'nın üçüncü yaş turizmüne yönelik hedef kitesinin olduğunu ifade etmektedir. Çiftin sahilde dans etmeleri ve gençlerle eğlenmeleri yeniden gençleşme duygusunu yaratmakta ve boş bir yolda kol kola sekerek yürümleri yaşadıkları özgürlük duygusunu ifade etmektedir. Filmin bittiği düşünülen anda yaşlı adam taksiden bir anda inerek geriye doğru koşmaya başlamakta ve ardından "*hoşça kal demek çok zor!*" sloganıyla film bitmektedir.

5.2. Tanıtım Filmlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

Çalışmanın bu kısmında incelenen tanıtım filmleri, Berelson'un (1952) kategoriler listesi çerçevesinde a) ülke/bölge destinasyonlarına yönelik olan filmler, b) kent destinasyonlarına yönelik filmler ve c) etkinlik, eko turizm ve spor turizmi odaklı hazırlanan tanıtım filmleri olmak üzere üç ayrı başlık altında karşılaştırılmaktadır.

Ülke/bölge destinasyonları (Film 4, Film 5 ve Film 10) ile ilgili tanıtım filmlerine yönelik aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir:

- Film 4'te doğal hayat ile şehir hayatının iç içe geçmişliği vurgusu yapılırken, Film 5'te geçmişten geleceğe aktarılan miras, Film 10'da ise samimiyet, keyif ve huzur vurgusu yapılmaktadır.
- Film 4 ve Film 5'te aktör olarak yer alan birisi bulunmamaktadır. Ancak Film 10'da destinasyon ile ilgili unsurlar yaşlı bir çiftin gözünden anlatılmaktadır.
- Film 4 ve Film 5'te doğrudan destinasyonun turizm çekicilikleri anlatılmaktadır. Film 4 hızlı çekim ve farklı kamera çekimleri ile dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Film 10'da öyküsel bir anlatım tercih edilmiştir. Bu doğrultuda her hikâyede olduğu gibi çatışma ve sonuç kısımları da bulunmaktadır.
- Filmlerin farklı hedef kitlelere yönelik olduğu söylenebilir. Film 4 ve Film 5 kültür, doğa ve spor turizmine ilgi duyan hedef kitlelere yönelik olarak hazırlanmıştır. Ancak Film 10 ile daha spesifik bir hedef kitle olarak yaşlı turistlere ulaşılması hedeflenmektedir.
- Her üç tanıtım filminde de doğal, tarihi ve kültürel turizm çekiciliklerine yer verilmektedir. Film 5'te doğal çekiciliklere daha yoğun olarak vurgu yapılırken Film 4'te doğal çekiciliklerin yanı sıra kütüphane, bilim-sanat merkezleri, müzeler, termal havuzlar gibi çekiciliklere daha fazla yer verilmektedir. Film 10'da ise doğal, tarihi ve yerel yemek gibi çekiciliklere yer verilmektedir.
- Her üç tanıtım filminde de destinasyonda yapılabilecek aktivitelere ve sınırlı da olsa eğlence olanaklarına yer verilmektedir.
- Yerel yemeklere her üç filmde de yer verilmiştir. Ancak Film 4 ve Film 5'te yerel yemeklere vurgu sınırlıdır.
- Turizm işletmeleri ile ilgili vurgu her üç filmde de yetersizdir. Sadece Film 4'te göl kıyısında yer alan bungalovlar, Film 10'da ise yaşlı çiftin konakladığı otel filme dâhil edilmiştir.
- Alışveriş olanakları ile ilgili bilgi her üç film için de yetersizdir. Ancak sadece Film 4'te alışveriş yapılabilecek hediyelik eşya dükkânları ile ilgili görüntü bulunmaktadır.
- Ulaşılabilirlik ve destinasyona ulaşım olanakları ile ilgili bilgi her üç filmde de bulunmamaktadır. Sadece Film 10'da bir taksi görülmektedir.

Kent destinasyonları (Film 1, Film 8 ve Film 9) ile ilgili tanıtım filmlerine yönelik aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir:

- Film 1 ve Film 9 Dubai kentinin tanıtımı amacıyla hazırlanmıştır. İlki daha uzun bir tanıtım filmi (Film 1) iken diğeri reklam filmidir (Film 9).
- Film 1'de misafirperverlik, lüks ve konfor, otantiklik ve modern yaşam vurgusu yapılırken, Film 8'de geçmişten geleceğe değerler, arkadaşlık, farklı kökenlerden insanların bir aradalığı ve huzur üzerine vurgu

E. Babacan Aktaş

yapılmaktadır. Film 1’de Dubai kentinin turizm açısından ilgi çekici olabilecek özellikleri anlatılırken, Film 8’de insanlar ve gündelik hayat üzerinde durulmaktadır. Film 9’da ise Film 1’deki gibi geçmiş, gelecek, modern yaşam ve lüks vurgusu yapılmaktadır.

- Film 8 ve Film 9’da belirli bir aktör-kahraman üzerinden destinasyonu anlatmak yerine doğrudan bir seslendirici aracılığı ile tanıtım yapılmaktadır. Ancak Film 1’de ünlü bir aktör tarafından destinasyon izleyiciye gezdirilmektedir.

- Her üç filmde de doğrudan destinasyonun özellikleri anlatılmaktadır. Belirli karakterler çerçevesinde oluşturulan bir öykü yoktur.

- Film 1 ve Film 9 yüksek gelir düzeyi ve çeşitli spor faaliyetlerine ilgi duyan bir hedef kitleye yönelik olarak hazırlanmıştır. Film 8’de ise farklı kökenlerden ve inanışlardan insanlara yönelik vurguyla çok çeşitli gruplar hedeflenmektedir.

- Her üç filmde de doğal, tarihi ve kültürel çeşitli turizm çekiciliklerine yer verilmektedir. Film 1 ve Film 9 deniz kum güneş, alışveriş, spor ve lüks üzerine şekillenirken, Film 8’de tarihi ve doğal çekiciliklere daha yoğun olarak yer verilmektedir.

- Film 1 ve Film 9’da destinasyonda yapılabilecek aktivitelere yoğun olarak yer verilmektedir (yelkencilik – paraşütle atlama – spor faaliyetleri – deve turu, plaj voleybolu vb.). Sadece Film 1’de at yarışı ve bir festivalden görüntüye de yer verilmektedir. Film 8’de ise eğlenceye yer verilerek destinasyonda yapılabilecek faaliyetler yoğun olarak kullanılmamaktadır.

- Film 1’de lüks restoranlarda hazırlanan ve servis edilen yemek görüntüleri ile yiyecek içecek olanaklarına ilişkin bilgiye yoğun olarak yer verilmektedir. Ancak bu yemeklerin yerelliğine ilişkin bir tespit yapılamamaktadır. Film 9’da sadece kente özgü baharatlar gösterilirken, Film 8’de ise kentin yerel yiyeceklerine vurgu yapılmaktadır.

- Turizm işletmeleri açısından bakıldığında Film 1’de lüks restoranlara yer verilirken, Film 8’de bir otel odası gösterilmektedir.

- Film 1 ve Film 9’da alışveriş ve moda vurgusu yoğun olarak yapılmaktadır. Lüks ürünlerin yer aldığı alışveriş merkezleri, çarşı gibi görüntüler bu filmlerde sıklıkla yer almaktadır. Film 8’de ise alışveriş olanakları hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.

- Destinasyonda ulaşım ve destinasyona ulaşılabilirlik olanakları ile ilgili bilgi her üç filmde de bulunmamaktadır.

Özel bir turizm türüne odaklı hazırlanmış tanıtım filmlerine (Film 2, Film 3, Film 6, Film 7) yönelik aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir:

- İncelenen filmlerden Film 2 eko turizme, Film 7 spor turizmine, Film 3 ve Film 6 ise etkinlik turizmine yönelik hazırlanmıştır.

- Film 2’de doğa ve özgürlük vurgusu yapılırken, Film 7’de huzur, sakinlik, macera ve keşif üzerine odaklanılmaktadır. Film 3’te bir kongre ve sanat merkezinin tanıtım filmi olması sebebiyle bu merkez tarafından düzenlenen etkinlikler vurgulanmaktadır. Film 6, kongre turizmine yönelik hazırlanmış ancak destinasyona ilişkin unsurlar da gösterilmektedir. Film 6’nın odak noktasında bağlantı kurma ve toplantı olanakları yer almaktadır.

- Film 3’te belirli bir karakter üzerine odaklanılmamaktadır. Ancak Film 2’de çeşitli alanlarda uzmanlaşmış ve farklı mesleklerden kişiler isimleri ile birlikte görülmektedir. Film 7’de çeşitli spor dalları ile ilgilenen sporcular yer alırken, Film 6 toplantı amacıyla seyahat eden bir kadın ve bir erkek turist’in bağımsız deneyimlerini ve sonunda birbirleri ile tanışmalarını ve bağlantı kurmalarını konu almaktadır.

- Film 2, Film 3 ve Film 7’de destinasyon ve merkezin özellikleri doğrudan anlatılmaktadır. Film 6’da ise karakterlerin (bir kadın ve bir erkek) birbirleriyle tanışmalarına kadarki sürede yaşadığı deneyimler aktarılmakta ve hikâye bir toplantı salonunda tanışmaları ile çözüme kavuşmaktadır.

- Film 2 ile doğa ve eko turizm ile ilgili turistler hedeflenirken, Film 7’de spor turizmine ilgi duyanlar, Film 3 ve Film 6’da ise etkinlik turistleri hedeflenmektedir.

E. Babacan Aktaş

• Film 2 ve Film 7’de doğal çekiciliklere yer verilirken, Film 3’te kongre ve sanat merkezinin özelliklerine, Film 6’da ise kentin doğal, tarihi, kültürel ve sanatsal çekicilikleri ile birlikte toplantı turizmi açısından sahip olduğu özellikleri vurgulanmaktadır.

• Film 2’de destinasyonda yapılabilecek çeşitli faaliyetler (fotoğrafçılık, dağ yürüyüşleri, kaya tırmanışı vb.) film boyunca anlatılırken, Film 7’de de benzer olarak destinasyonda yapılabilecek spor faaliyetleri (kayak, doğa yürüyüşleri, okçuluk, bisiklet, mağaracılık, su altı dalışları vb.) ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle Film 7’de destinasyonda spor faaliyetleri ile ilgili çok çeşitli seçenekler sunulduğu anlatılmaktadır. Film 3’te düzenlenen etkinlik türleri rakamlarla ifade edilmektedir. Film 6’da ise destinasyonda gerçekleştirilebilecek farklı faaliyetlere, toplantı etkinliklerine ve gece hayatına yer verilmektedir.

• Turizm işletmeleri açısından bakıldığında Film 2’de sadece bir dağ evinde sunulan kahvaltıya yer verilmektedir. Bu bağlamda filmde destinasyondaki konaklama veya restoran olanaklarına ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. Benzer olarak Film 7’de de turizm işletmelerine yer verilmemiştir. Film 6 da doğrudan bir kongre ve sanat merkezini konu aldığı için, filmde turizm işletmeleri ile ilgili bilgi bulunmamakta yalnızca destinasyondaki konaklama olanakları vurgulanmaktadır (verilen hizmetin kalitesi, otel odası görüntüsü vb.).

• Film 2, Film 3 ve Film 7’de alışveriş olanaklarına yer verilmemektedir. Film 6’da ise destinasyondaki alışveriş merkezleri (Kapalı çarşı, alışveriş merkezleri, hediyelik eşya dükkanları vb.) vurgulanmaktadır.

• Film 2, Film 3 ve Film 7’de yiyecek içecek olanakları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak Film 6’da zengin Türk mutfağı ve yerel yemekler ile ilgili görüntülere yer verilmiştir.

• Film 2, Film 3 ve Film 7’de destinasyona nasıl ulaşılacağı veya destinasyondaki ulaşım olanaklarına ilişkin bilgi aktarılmamaktadır. Ancak Film 6’da hem destinasyona nasıl ulaşılacağı hem de destinasyon içinde hangi araçlarla (deniz, kara ulaşımı) gezilebileceği bilgisi yer almaktadır.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

CIFFT 2017 tarafından en iyi on turizm filmi olarak seçilen tanıtım filmleri incelendiğinde, filmlerin çeşitli amaçlarla hazırlandığı görülmektedir. Bu amaçlar arasında destinasyonun genel olarak tanıtımını yapmak ön plana çıkarken, belirli bir turizm türüne odaklanarak bu turizm türüne ilgi duyacak hedef kitle ile iletişim kurmak da amaçlanmaktadır. Örneğin Film 4’de Avusturya bir ülke olarak tanıtılmakta iken Film 2 eko turizm odaklı ve Alp’leri konu almaktadır. Bu doğrultuda her iki film toplamda Avusturya’nın destinasyon imajını biçimlendirirse de farklı amaçlar ile hazırlanmışlardır. Filmlerin hangi amaçla, hangi destinasyon türü için ve hangi hedef kitleler ile iletişim kurmak için hazırlandığı filmin içeriğini ve mesajını da değiştirmektedir.

Filmler genel olarak değerlendirildiğinde bir film hariç diğerlerinin ülke, bölge veya kent destinasyonları için hazırlandığı görülmektedir. Ancak amaçlarına bağlı olarak filmlerin tasarımı değişmektedir. Örneğin Bursa için hazırlanan tanıtım filmi (Film 7) Bursa’yı bir kent merkezi olarak değil, bir spor turizmi merkezi olarak anlatmaktadır. Bu doğrultuda film, Bursa’da spor turizmini geliştirmek ve spor faaliyetlerini tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Bursa’nın bir destinasyon olarak sahip olduğu diğer turizm çekiciliklerine ve kentteki alışveriş, konaklama, yiyecek içecek gibi olanaklarına ilişkin bilgi içermemektedir. Bunun sebebi tanıtım filminin çekilme amacı ve iletişim kurulmak istenen hedef kitle ve bu hedef kitlenin özellikleridir. Diğer taraftan İstanbul için hazırlanan tanıtım filmi (Film 6) ise kongre odaklı etkinlik turizmine yöneliktir. Ancak filmde kentteki çeşitli turizm olanakları da iki karakter çerçevesinde aktarılmaktadır.

Hemen her tanıtım filmi destinasyon bağlamındaki çeşitli kategorilere vurgu yapmaktadır. Her tanıtım filminde destinasyona ait turizm çekicilikleri amaca ve destinasyonun öne çıkan turizm çekiciliklerine bağlı olarak aktarılmaktadır. Benzer olarak çoğu tanıtım filmi destinasyonda yapılabilecek faaliyetlere ilişkin vurguya da sahiptir. Ancak destinasyondaki eğlence olanakları tanıtım filmlerinde daha az yer verilen bir kategoridir. Alışveriş olanakları her tanıtım filminde olmasa da filmlerde kendine yer bulan bir kategori olmaktadır. Ancak turizm işletmeleri, restoranlar (Film 1) ve özellikle konaklama olanakları konusunda destinasyonda sunulan seçeneklere ve hizmet kalitesine vurgu az sayıda (Film 6, Film 8, Film 10) filmde bulunmaktadır. Benzer olarak destinasyona nasıl ulaşılacağı ve destinasyon içindeki ulaşım olanakları da yalnızca bir filmde (Film 6) yer almaktadır. Destinasyon bağlamındaki kategoriler açısından bakıldığında İstanbul için hazırlanan tanıtım filminin (Film 6) destinasyona ilişkin bilgi içeriği bakımından en etkili film olduğu söylenebilir.

E. Babacan Aktaş

Filmlerde genel olarak amaca yönelik olarak destinasyonun öne çıkan özellikleri doğrudan aktarılmaktadır. Sadece iki film (Film 6 ve Film 10) belirli karakterler üzerinden destinasyonun özelliklerini anlatmaktadır. Bu doğrultuda filmlerde karakterlerin yaşadığı deneyimler öyküsel bir biçimde anlatılmakta, karakterlerin yaşadığı çatışmalar da çözüme kavuşturulmaktadır. Diğer taraftan sadece bir filmde (Film 1) ünlü aktör kullanımı, bir filmde de (Film 2) gösterilen karakterlerin isimleri belirtilmektedir. Filmlerde gerek ünlü aktör kullanımı gerek ünlü olmasa bile belirli karakterlere yer verilmesi, hedef kitlenin kendini bu karakterlerle özdeşleştirmesi bakımından önemli ve etkili bir yol olarak ifade edilebilir. Ayrıca filmlerde öyküsel bir anlatımın kullanılması bu özdeşleşmeyi deneyimler çerçevesinde değerlendirmeyi de beraberinde getirecektir.

Destinasyon tanıtım filmleri, amaçlarına ve hedef kitlelerinin özelliklerine bağlı olarak çeşitli içeriklerle kurgulanabilir. Ancak filmlerin destinasyona ilişkin kategoriler bağlamında yeterli düzeyde bilgiyi içermesi, hedef kitlenin destinasyonun sağladığı olanakları bütüncül bir biçimde algılayabilmesi bakımından önemlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde; filmlerde özellikle konaklama ve ulaşılabilirlik kategorileri çerçevesinde yeterli bilginin bulunmadığı ifade edilebilir.

Gelecek çalışmalarda, filmler benzer amaç ve destinasyonlar çerçevesinde sınırlandırılarak seçilen filmler karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu şekilde daha ayrıntılı ve derinlemesine bir inceleme de yapılabilir. Bunun yanı sıra destinasyon tanıtım filmi, bir destinasyon için hazırlanan diğer tanıtım materyalleri ile birlikte incelenebilir. Böylelikle destinasyon kimlik tasarımının diğer unsurları ile olan ilişkisinin ve bütün içindeki rolünün incelenmesi de mümkün olabilecektir. Ayrıca gelecek çalışmalarda filmler, hem duygusal etkiler ve ikna edicilik açısından, o destinasyonu tercih edenler üzerinde yarattığı etkiler açısından da irdelenebilir.

E. Babacan Aktas

KAYNAKÇA

- Buchmann, A., Moore, K. ve Fisher, D. (2010). "Experiencing Film Tourism: Authenticity ve Fellowship", *Annals of Tourism Research*, 37(1), 229-248.
- Castellorrt, M. ve Mader, G. (2010). "Press Media Coverage Effects on Destination - A Monetary Public Value (MPV) Analysis", *Tourism Management*, 31(6), 724-738.
- Choi, H.H., Lim, S.A ve Jeong, C.S. (2016). "New Promotional Video Technique Utilizing Augmented Reality and Popcode", *Multimedia Tools and Applications*, 75(23), 15311-15326.
- Choi, H.H., Lim, S.A ve Kim, J.H. (2016). "An Efficient Expression Technique for Promotional Video Production based on IoT (the internet of things) in Cultural Art Institutions", *Multimedia Tools and Applications*, 75(22), 14111-14124.
- CIFFT (2017). CIFFT film rank list. (04.06.2017) <https://www.cifft.com/cifft-rank-list-2017/>
- Connell, J. (2012). "Film Tourism: Evolution, Progress and Prospects", *Tourism Management*, 33(5), 1007-1029.
- Demirtaş, M. (2010). "Örgütsel İletişimin Verimlilik ve Etkinliğinde Yararlanılan İletişim Araçları ve Halkla İlişkiler Filmleri Örneği", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXVIII (I), 441-444.
- Flavian, C., Gurrea, R. ve Orus, C. (2017). "The Influence of Online Product Presentation Videos on Persuasion and Purchase Channel Preference: The Role of Imagery Fluency and Need for Touch", *Telematics and Informatics*, 34, 1544-1556.
- Fukushima, T. (2002). "Promotional Video Production in a Foreign Language Course", *Foreign Language Annals*, 35(3), 349-355.
- Gong, T. ve Tung, V.W.S. (2017). "The Impact of Tourism Mini-Movies on Destination Image: The Influence of Travel Motivation and Advertising Disclosure", *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 34(3), 416-428.
- Gottschall, K. ve Saltmarsh, S. (2017). "'You're not just learning it, you're living it!' Constructing the 'Good Life' in Australian University Online Promotional Videos", *Discourse: Studies in The Cultural Politics of Education*, 38(5), 768-781.
- Hacıoğlu, N. (2000). *Turizm Pazarlaması*. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Balıkesir.
- Holsti, O.R. (1968). "Content Analysis", *The Handbook of Social Psychology* (Eds:G. Lindzey ve E. Aronson), Addison- Wesley Publishing Company, London.
- Hou, Z. Joppe, M., Choi, C. ve Lin, Z. (2016). *Exploratory Study of Promotional Videos in the 10 Major Tourist Destinations in China: A Content Analysis*, *Tourism Travel and Research Association: Advancing Tourism Research Globally*. 45.
- Kerlinger, F.N. (1986). *Foundations of Behavioural Research*, 3. Baskı, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*, 3. Baskı, Sage, London.
- Lim, Y., Chung, Y. ve Weaver, P.A. (2012). "The Impact of Social Media on Destination Branding: Comsumer-Generated Videos versus Destination Marketer-Generated Videos", *Journal of Vacation Marketing*, 18(3), 197-206.
- Macnamara, J. (2011). "Media Content Analysis: Its Uses; Benefits and Best Practice Methodology", *Asia Pasific Public Relations Journal*, 6(1), 1-34.
- Mansson, M. (2011). "Mediatized Tourism", *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1634-1652.
- Mercille, J. (2005). "Media Effects on Image: The Case of Tibet", *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1039-1055.
- Okay, A. ve Okay, A. (2002). *Halkla İlişkiler*, Der Yayınları, İstanbul.
- Öğülmüş, S. (1991). "İçerik Çözümlemesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(1), 213-228.
- Pan, S. (2009). "The Role of TV Commercial Visuals in Forming Memorable and Impressive Destination Images", *Journal of Travel Research*, 50(2), 171-185.
- Peltekoğlu, F.B. (2004). *Halkla İlişkiler Nedir?*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Prasad, D.B. (2008). "Content analysis: A Method of Social Science Research", *Research Methods for Social Work* (Ed: D.K. Lal Das), Rawat Publications, New Delhi.
- Riley, R., Baker, D. ve Van Doren, C.S. (1998). "Movie Induced Tourism", *Annals of Tourism Research*, 25(4), 919-935.

E. Babacan Aktas

- Shani, A., Chen, P.J., Wang, Y. ve Hua, N. (2010). "Testing the Impact of Promotional Video on Destination Image Change: Application of China as a Tourism Destination", *International Journal of Tourism Research*, 12(2), 116-133.
- Ünüsân, Ç. ve Sezgin, M. (2005). *Turizmde Strateji Kesimli Pazarlama İletişimi*. Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya.
- Ünüvar, Ş. ve Şimşek, S. (2012). "Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Yurtdışı Tanıtım Filmlerinde Kültürel İmge Kullanımı", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, 305-330.
- Yüksel, F. (2011). "Exposure to Promotional Films Whilst on Vacation and Its Effects on Tourists' Evaluations", *Journal of Yasar University*, 23(6), 3904-3912.
- Zaidman, N. ve Holmes, P. (2009). "Business Communication as Cultural Text: Exchange and Feedback of Promotional Video Clips", *International Journal of Intercultural Relations*, 33(6), 535-549.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 19.02.2018 ✓Accepted/Kabul: 10.07.2018

DOI: 10.30794/pausbed.396903

Araştırma Makalesi/ Research Article

Erbaş, S. (2019). "Global Tüketim Kültürü Ve Reklam Stratejileri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.275-287.

GLOBAL TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE REKLAM STRATEJİLERİ

Sefa ERBAŞ*

Özet

Küreselleşme; tüketicilerin ihtiyaçlarını, beklentilerini, tatminlerini homojenleştirmiş, şirketlerin standardize reklam stratejisini her kültürde kullanabilmesine olanak tanımıştır. Kültürel farklılıklara dikkat edilmeden hazırlanan bazı kampanyaların başarısızlığa uğraması ile şirketler, 'Yerel düşün global hareket et' yaklaşımını esas alan bütünlük pazarlama iletişim çalışmalarına yönelmişlerdir. Bu çalışmada, Türkiye'nin global markası Türk Hava Yolları'na ait 'Hayal Edince' reklamı üzerinden markanın reklam stratejisi ve global tüketim kültürü algısını oluşturan değişkenleri belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde belirli bölümlerde eğitim gören öğrencilerin tutumlarını öğrenmeye yönelik bir soru formu hazırlanmıştır. Değişkenleri belirlemeye yönelik yapılan faktör analizi sonrasında 'Bir reklama yönelik tutum', 'Global reklamcılık' ve 'Global tüketim trendi' boyutları belirlenmiştir. Ayrıca regresyon analizi ile global tüketim trendi değişkeninin bir reklama yönelik tutum ve global reklam boyutlarını açıklamada istatistik olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen sonuçların bu alanda çalışan akademisyenlere ve pazar araştırmacılarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketim Kültürü, Global Reklam Stratejileri, Reklama Yönelik Tutum, Faktör Analizi, Regresyon Analizi.*

GLOBAL CONSUMPTION CULTURE AND ADVERTISING STRATEGY

Abstract

Globalization homogenizes the needs, expectations and satisfaction of consumers and allows companies to use standardized advertising strategy in every culture. Some of the campaigns with the failure were prepared without paying attention to cultural differences, companies have moved towards integrated marketing communication studies based on the 'Think global act local' approach. In this research it is aimed to determine the brand's advertising strategy and the

variables that constitute global consumer culture perception on Turkey's global brand Turkish Airlines 'Dream' advertisement. For this aim a questionnaire was prepared to learn the attitudes of the students who are studying in certain departments at Gumushane University Faculty of Literature. After the factor analysis to designate the variables, the dimensions of 'Attitudes towards an advertisement', 'Global advertising' and 'Global consumption trend' were determined. In addition, regression analysis revealed that the global consumption trend variable is statistically significant in explaining an advertising attitude and global advertising dimensions. It is thought that the results obtained from studying which contribute to academicians and market researchers working on this field.

Keywords: *Consumption Culture, Global Advertising Strategy, Attitude Towards Advertising, Factor Analysis, Regression Analysis.*

*Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, GÜMÜŞHANE.
e-posta: sefaerbas@gumushane.edu.tr. (orcid. org/ 0000-0003-3905-9248)

“Günümüzde kültür her şeye benzerlik buluşturır”

(Adorno ve Horkheimer, 2014)

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın sonunda kapitalist üretim endüstrisine sahip olmayan ülkelerde bile insanların çoğu kapitalizmin mallarını tüketme arzusu duymaktadır (Bocock, 2005: 60). Bu tüketim arzularının iletişim araçları ve reklamcılık aracılığıyla güdülenmesi; ürünleri ve markaları fark eden grupların sayısını çoğaltmakta ayrıca kimlik ve ideal kimlik tanımını tüketim aracılığıyla yapan kişilerin sayısında da artış yaşanmasına neden olmaktadır (Bocock, 2005: 115). Bauman (2012: 60), tüketim anlayışındaki bu dönüşümü; satın alınanlarla kimliğin iç içe geçtiği, neyi satın alırsak ona dönüşeceğimiz algısı ve modayı takip etmezsek hayatlarımızın başarısız olacağı gibi yanlış inanışlar ile hayatımızın geri kalanını silikleştiren zamanın alametifarikası tespiti ile açıklamaktadır.

Ürünler artık faydasının yanı sıra yükledikleri anlamlarla kimliği inşa eden bir işlev üstlenmektedir. Tüketim nesnelere yönelik bir ayrıma giden Gottdiener (2005: 285), nesnelere işlevsel amaçlı kullanımını düz anlam, nesnenin gösterge işlevini ise toplumsal temelli kullanılan ikinci tür yükü ya da yan anlamı olduğunu, gösterge işlevinin toplumsal bağlamı vurguladığını belirtmiştir.

Toplumsal anlam üretimi sayesinde global tüketime yönelik ilgi artmakta ve dünya genelinde sınırların belirsizleştiği modern tüketim kültürü oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kültürün taşıyıcısı olarak reklam sayesinde markalar, ürünlerini sadece ev sahibi ülkede değil dünyanın dört bir yanında yürüttüğü kampanyalarla tanıtmakta ve pazarlamaktadır. *Yerel düşün global hareket et* anlayışını benimseyen şirketler, ülkelere özgü değerleri, çekicilikleri, dili ve ünlüleri reklamlarında kullanarak yerel markalarla rekabet etmeye ve tüketicinin değerleri ile uyumu yakalamaya çalışmakta aynı zamanda reklam mesajlarında evrensel değerlere ve çekiciliklere vurgu yaparak birden fazla ülke için ayrı reklam kampanyaları yürütmeye gerek duymamaktadır. Aden ve arkadaşları (1999), 7 gelişmiş ülke arasında reklamların % 81’inde yerel kültüre göre konumlandırma stratejisi (%59) veya bir global kültüre göre konumlandırma stratejisi (%22) kullanıldığını bulmuştur (Steenkamp ve Jong., 2010: 20).

Pazarın globalleşmesi fikri Theodor Levitt (1983) tarafından popüler hale gelmiştir. Levitt, aynı ürünleri ve yaşam biçimlerini isteyenlerin, dünyanın neresinde yaşadıklarının önemi olmadığını ve bu sayede ortak bir pazar alanı yarattıklarını iddia etmiştir (Zhou ve Belk, 2004: 65). Ancak bu fikre karşı çıkanlar, kültüre, pazara, ekonomik gelişmelere, tüketici ihtiyaçlarına, kullanılan modellere, medya kullanımına, yasal sınırlamalardaki farklılıklara, pazarlama ve reklamcılığa global bir yaklaşımda zorluklarla karşılaşılacağını öne sürmektedir (Belch ve Belch, 2012: 647). Mooij (2003:184), birkaç uluslararası büyük firmanın, yerelden yoksun merkezi kontrol ile kazançlarını düşürdüklerini ve nihayetinde stratejilerini globalden lokale doğru değiştirdiklerini (Coca-Cola’nın, 2000 yılında kazancındaki azalmadan dolayı yerel/lokal pazarlara daha yakın olma stratejisi belirlediğini, Coca-Cola pazarlama müdürünün firmalarının başarısının tüketicinin ruhunu her gün okumak ve pazarlama modelini her gün uyarlamaktan ileri geldiğini söylemi örneği) belirtmiştir.

Çalışmada global¹ bir marka olan Türk Hava Yolları markasına ait ‘Hayal Edince’ reklamı üzerinden markanın kullandığı reklam stratejisi ve yerel tüketicilerin global tüketim kültürü algısını belirlemeye yönelik değişkenlerin neler olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yerel ve global tüketim kültürü kavramı ile şirketlerin kullandığı reklam stratejileri açıklanmış ve yerel tüketicilerin konuya ilişkin tutumlarını öğrenmeye yönelik istatistiksel analizlerden faydalanılmıştır.

2. YEREL VE GLOBAL TÜKETİM KÜLTÜRÜ

Tüketimi üretimle karşılaştıran Baudrillard, (2014: 240-241) tüketimin, pasif bir boyun eğme ve satın alma biçimi gibi basit davranış (ve yabancılaşma) örüntüleri yerine kültür endeksli (yalnızca nesnelere değil aynı zamanda toplum ve dünyayla) aktif bir ilişki kurma biçimi, ‘göstergeleri sistemli bir şekilde güdümlenme biçimi’, sistematize etkinlikler dünyası ve tüm soruların yanıt bulduğu nesnelere ve mesajların katkısıyla az ya da çok uyum gösteren

1 Dünya genelinde 120 ülke ve 299 şehir seferi bulunan Türk Hava Yolları’nın kazanmış olduğu bir çok uluslararası ödülle global marka kimliğine sahip bir havayolu şirketi olduğu söylenebilir. Bu ödüller arasında ‘Skytrax 2016 değerlendirmesinde tekrar “Avrupa’nın En İyi Havayolu Şirketi” seçilip, üst üste 6. kez bu ödüle lâyık görülen Türk Hava Yolları aynı zamanda peş peşe sekizinci kez de “Güney Avrupa’nın En İyi Havayolu Şirketi” unvanına sahip oldu. Geçtiğimiz yıla ait değerlendirmede bayrak taşıyıcı ayrıca, dünya sıralamasında “En İyi Business Class Özel Yolcu Salonu İkrarı” ve “En İyi Business Class İkrarı Servisi” ödüllerinin de sahibi oldu. Haziran 2017 Skytrax sonuçlarına göre ise üst üste 9’uncu kez “Güney Avrupa’nın En İyi Havayolu Şirketi” ilân edilen Türk Hava Yolları, business sınıfı ikram kategorisine damgasını vurarak, “En İyi Business Class İkrarı Servisi”, “En İyi Business Class Özel Yolcu Salonu” ve “En İyi Business Class Özel Yolcu Salonu İkrarı” ödüllerinin sahibi oldu.’ <https://www.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/#tcm92-36323> (Erişim Tarihi: 18.02.2018)

bir söylev olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Robins de tüketiciyi pasif olarak düşünen yaklaşımların aksine son yıllarda kültür ve medya çalışmalarında; tüketimin aktif ve yaratıcı özelliklerinin vurgulandığına, zevke verilen öneminin artmasına, tüketimi farklılaştıran ve ayıran mekanizmalar yoluyla da kimliğin biçimlenmesine ve bazı alan araştırmalarında da tüketimin sembolik anlamlarını ortaya koymaya yönelik çalışmaların yararına değinmiştir (2013:209). Bourdieu ise tüketimin biyolojik gereksinimleri karşılamaktan daha fazlası olduğunu, sosyal statü gruplarının yaşam tarzını diğerlerinden ayırt etmede kullanılan tüketim kalıplarını; semboller, göstergeler ve daha genel anlamda kültürel olgularla açıklanması gerektiğini belirtmiştir (Bocock, 2005: 71).

Tüketim kültürü olarak da adlandırılan tüketici kültürü; insanların yaşamlarına anlam katma, çevrelerini anlamlı hale getirme ve deneyimleme çabası olarak tanımlanmaktadır (Steenkamp ve Jong, 2010: 19). Bauman, tüketim piyasasının tüketicileri baştan çıkartmaya çalıştığını tüketicilerin de buna hazır ve istekli olduklarını söylemektedir (1999: 43). Global tüketici kültürü; dünya genelinde tüketiciler ve iş çevreleri tarafından paylaşım zorunluğu bulunmayan, tüketimle ilişkili sembollere ve davranışlara dayalı yaygın anlayış seti olup, kültürel benzerlikleri ve farklılıkları içeren, yapıyı geliştiren, global ve yerel anlamlara sahip kompleks bir kavramdır. (Akaka ve Alden, 2010: 38). Şirketler, ürün ve markaların pazarda dolaşımı için farklı pazarlama stratejileri kullanmaktadır. Aşağıda Tablo 1’de şirketlerin kullandıkları ürün ve iletişim stratejileri gösterilmektedir.

Tablo1: Global Pazarlama Stratejileri

Ürün Stratejisi	İletişim Stratejisi	
	Standardize İletişim	Yerel (Lokal) İletişim
Standardize edilmiş ürün	Global Strateji: Standart ürün/ standart mesaj	Glokal Strateji: Standart ürün/ müşterinin talebine göre değişen mesaj (özelleştirilmiş)
Yerelleştirilmiş ürün	Glokal Strateji: Müşterinin isteğine göre değişen ürün (özelleştirilmiş)/ standart mesaj	Yerel Strateji: Müşterinin isteğine göre değişen ürün (özelleştirilmiş)/ müşterinin talebine göre değişen mesaj
	Glokal Strateji: Müşterinin isteğine göre değişen ürün (özelleştirilmiş)/ müşterinin talebine göre değişen mesaj (özelleştirilmiş)	

Kaynak: Luigi ve Simona, 2010: 149.

Yerel ve global markalara yönelik tüketiciler, olumlu ve olumsuz yaklaşımlar gösterebilmektedir: Aşağıda Tablo 2’de tüketicilerin yerel ve global ürünlere yönelik olumlu ve olumsuz yaklaşımları yer almaktadır.

Tablo 2: Tüketicilerin Yerel Ve Global Ürünlere/Markalara Yönelik Yaklaşımları

	Olumlu Yaklaşımlar	Olumsuz Yaklaşımlar
Yerel ürün/marka	<p>-Yerel tüketimi tercih eden tüketicilerin özgünlük arayışı ile birlikte global yaşam biçimleri, tutum ve davranış kalıpları karşılaştırıldığında kendilerini daha kolay tanımlayabildiklerini düşünmesi (a)</p> <p>- Yerel ürün kullanan tüketicilerin kendilerini eski değerlerin yok olması ve yeni kültürel değerlerin korkutması gerekçesi ile global olanı açık bir şekilde ret ederek kendilerini koruma stratejisi geliştirmesi (a)</p>	<p>-Tüketim kültüründe hızlı değişimler sonucunda; tüketicilerin deneyimlerini nasıl yorumlayacakları ve nasıl yaşayacakları ile ilgili açık bir rehber olmaması (c)</p> <p>-Kültürel değerlerdeki zayıflığı deneyimleyen tüketicilerde geçici bir yabancılaşma yaşanabilmesi (c)</p>
Global ürün/marka	<p>-Global ürünlerin dünya genelinde satılması, 'Güvenilir', 'Üst kalite tercihi', 'Modernite', 'Gelişim', 'Tüketiciyi koruma', ' Etkililik', 'Bolluk' (a) olarak düşünülmesi</p> <p>- 'Yüksek prestijli', 'Yüksek fiyatlı', 'Nadir bulunan', ' Kalite algısı' ve 'Sosyal statü' (b) gibi kavramlarla eşleştirilmesi</p> <p>-Ülkelerin ürün kategorileriyle olumlu çağrışım yaratması (ülke orjini etkisi)* (d)</p> <p>-Paylaşılan global bilincin gelişmesi (a)</p> <p>- Global ölçekte sosyal ve kültürel yaşamın organizesi (a)</p> <p>-Kıtalararası ilişkilerin gelişmesi (a)</p>	<p>- Global ürün başarısının, tüketicilerin yerel ürün tercihlerindeki inanışlarını sarsması (a)</p> <p>- Global ölçekte sosyal ve kültürel yaşamın organizesi (a)</p>

Kaynak: Steenkamp ve Jong, 2010:18-20(a); Akaka ve Alden, 2010:47 (b); Arnett, 2002: 778 (c); Mueller, 2006:31(d).

Glokale tüketiciler hem yerel hem de global ürünleri yaratıcı şekilde birlikte kullanmak isterler. Örneğin, Hindistanlı tüketicilerin, global marka tercihlerine yönelik olumlu ve güçlü düşüncelerinin yanı sıra yerel ürünleri de büyük oranda benimsedikleri bulunmuştur (Steenkamp ve Jong, 2010: 20).

Klasik makalesinde Keeagan (1969)², tüketicinin yerele karşı global ürünleri tercih etmesinin ürün-pazar-sirket karmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Steenkamp ve Jong (2010) ise ürün kategorisindeki geniş çeşide rağmen yerel ve global ürünlerde bireysel tercihin ve tutumların önceden kestirilebildiğini ve sistematik olduğunu belirtmiştir. Tüketicilerin sistematik anlamda yerel ve global olana farklı yaklaşımı, belirli bir ürüne yönelik tutum değil, ürün kategorisindeki fazla çeşitliliğe karşı genelleştirilmiş tutum olarak düşünülmektedir (2010:19).

2.1.Yerel, Bölgesel, Global ve Glokal Reklam Anlayışı

1950'lerden beri uluslararası reklamcılığın gelişimi üç okulun yaklaşımı ile açıklanmaktadır: *Standardizasyon*, *Adaptasyon (uyarlama)* ve *Durumsallık*. Standardize edilmiş reklamlar, dünya genelinde tüketicilerin beğenilerine odaklanmakta ve standardizasyonun fiyatı düşürdüğüne ve ekonomik düzeyde faydası olduğuna inanılmaktadır. Ancak çevresel kültürel farklılıklar, dil, gelenek, değerler, inanışlar, yaşam biçimi, müzik gibi unsurlar reklamcılığın standardize edilmesini zorlamaktadır. Örneğin Nestle, Nescafe hazır kahve markasını tanıtırken Amerika, Avrupa, İngiltere ve diğer birkaç bölgede beş farklı duruma karşı karşıya kalmıştır (Belch ve Belch, 2012: 647):

1. Amerika'da hazır kahve düşüncesi büyük bir penetrasyona sahip olsa da Nescafe pazarda küçük bir paya sahiptir.

* Ülke orjini etkisi: Tüketicilerin bir ülkenin ürünlerine yönelik kalite algısı olarak değerlendirilebilir. Örneğin, İsveç saatleri, Fransız şarabı, Alman birası ve otomobilleri gibi (Belch ve Belch, 2012: 651).

2 Bkz: Keeagan, Warren J. (1969). "Multinational Product Planning: Strategic Alternatives", *Journal of Marketing*, (33), 58-62.

2. Kıta Avrupa'sında Nescafe büyük bir pazara sahipti ancak hazır kahve fikri erken safhalardaydı.
3. İngiltere ve Japonya gibi çay içilen ülkelerde çay içenleri sadece kahveye değil hazır kahveye de alıştırmaya gerekliliği
4. Latin Amerika'da yoğun kahve kullanımı olsa da hazır kahvenin taklit olduğu düşüncesi
5. İskandinavya'da Nestle, sabahın erken saatlerinden gece geç saatlere kadar sobanın üzerinde çaydanlıkta kahvenin piştiği yerleşik gelenekle baş etmek zorunda kalmıştır.

Nestle³, her bir pazarda farklı reklam stratejileri kullanmıştır. Çeşitli durumlara elverişli olmayan tek bir global kampanya ile tüketicilere (Örneğin, Japonya ve Norveç için ayrı basılı reklamlar kullanması gibi) seslenememiştir (Belch ve Belch, 2012: 648).

Adaptasyon okulunun görüşüne göre ise ülkeler düzeyinde yaşanan farklılıkların, reklamcılığı geliştirdiği düşüncesi ileri sürülmektedir. Bu farklılıklar, kültür, ekonomi, endüstriyel gelişim, medya erişimi ve politik/yasal sınırlamaları kapsamaktadır (Akaka ve Alden, 2010: 49). Marka yöneticilerin çoğu farklı ülkelerdeki tüketicileri karşılaştıran bir çerçeve belirlemede ve kültürün ifadesi olarak kendi reklam bileşenlerinin (örneğin dil, model, arka plan, mesaj içeriği ve sembollerin) adapte edilmesinin önemli olduğuna inanmaktadırlar. Global marka uzmanı Nigel Hollis, Milward Brown adına yürüttüğü çalışmasında, her şey eşit olduğunda, yerel kültürle özdeşleşen markaların diğerlerinden daha iyi performans gösterdiklerine dikkat çekmiştir. Hollis, güçlü yerel kültürel kimliğe sahip markaların global marka başarısını, tüketicilerle yerel düzeyde bir araya gelerek, global ölçekte avantaja dönüştürmesine bağlamaktadır (Belch ve Belch, 2012: 655).

Üçüncü okul ise reklamlarda standardizasyon ve uyarılama yaklaşımının birlikte kullandığı kombine bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu iki yaklaşımın birlikteliği; bağlama, çevreye ve kültüre dayanmaktadır (Akaka ve Alden, 2010: 49).

Şirketler, dünya genelinde aynı biçimde ürünlerini satmak istediğinde bütün ülkeler için ortak pazar planı (homojen pazar) ve standardize edilmiş reklam kullanmaktadırlar. (Belch ve Belch, 2012: 645-646). Uluslararası reklamcılıkta hem standardize edilmiş hem de özelleştirilmiş (Coca-Cola'nın, 195 ülkede 5,2 milyar izleyiciye 12 dilde müzik yayını vardır) başarı hikâyeleri bol miktarda bulunmaktadır. Bu hikâyelerden özellikle Marlboro'nun basılı reklamları (neredeyse dünyanın her yerinde kovboyu resmeden açık hava (outdoor) reklamları) ile Coca-Cola'nın uluslararası standardize edilmiş reklamları başarılı örnekler arasında gösterilebilir. (Hsing Hsu, 2002:1). Bu örnekler Levitt'in görüşünü haklı çıkarmaktadır.

Uluslararası reklamcılığın⁴ standardize edilmesini öneren Theodore Levitt (1983), dünya genelinde tüketicilerin istek, ihtiyaç ve beklentilerinin coğrafik, ulusal ve kültürel sınırları aşacağını, pazarın git gide daha homojenleşmekte olduğunu ve bu yüzden tüketicilerin benzer ürünleri ve hizmetleri kullanmaktan memnuniyet duyacaklarını, standardize edilmiş reklam mesajlarının satacağını ileri sürmüştür (Hsing Hsu, 2002:3; Belch ve Belch, 2012: 646). Levitt'in bilhassa global pazarlama fikriyle uyumlu hareket eden bazı şirketler⁵ (Gilette ve Benetton gibi) başarılı olmuşlardır. Örneğin, Gilette'in Sensor tıraş sistemi konumlandırması tüm dünyadaki erkekler için uygundur ("The Best a Man Can Get" reklam kampanyası). Philips'in reklamlarında farklı ülkelerden insanların özelliklerine ağırlık verilirken, Benetton reklamlarında insanların uyumu vurgulanmaktadır: "The United Colors of Benetton" (Zhou ve Belk, 2004: 65).

Uluslararası reklam stratejilerinde başarılı olan çokuluslu Amerikan şirketlerin %9'unun tamamıyla bütün yabancı pazarlarda standardize global reklam kullandığı, %37'sinin tamamıyla yerelleştirilmiş reklam kullandığı, geriye kalan %54'ün ise her ikisini birlikte kullandığı (yerel pazarlara adapte edilen standardize edilmiş reklam) bulunmuştur (Belch ve Belch, 2012: 655).

Şirketlerin kullandığı uluslararası reklam stratejilerini; Tai ve Wong (1998) dört tercih ile (Mueller, 2006: 156-157) açıklamaktadır: 1) Yerel yaklaşım: Merkezileştirilmeyen karar süreci, farklılaştırılmış reklam yaklaşımı. 2) Bölgesel (Regcal) yaklaşım: Merkezileştirilmiş karar süreci, bölgesel reklam yaklaşımı. 3) Global

³ Asya ülkelerindeki anti globalizm yaklaşımından dolayı Nestle, dünya genelinde Milo olarak bilinen ürününü Malezya'da 'Malaysia boleh' yani Malezya kazanabilir (Malaysia can win) şeklinde tekrardan konumlandırmıştır (Mueller, 2006: 31).

⁴ *Uluslararası reklam*; global kültür geçişini sağlayan bir güç, kültürel değişimdeki önemli anlamları ve bir kültürdeki spesifik sembolleri öne çıkaran iletişimin anahtar rolü olarak tanımlanmaktadır (Akaka ve Alden, 2010: 38).

⁵ Bu şirketler, bütünüyle markanın reklamlarını idare edecek bir veya birkaç uluslararası reklam ajansı ile çalışarak, dünya genelinde tutarlı marka imajları yaratmakta ve daha az pazarlama kaynakları kullanarak ortak çekicilikleri reklamlarında kullanmaktadır (Zhou ve Belk, 2004: 63).

yaklaşım: Karar sürecinin merkezileştirilmesi, standardize edilmiş reklam yaklaşımı 4) Glocal yaklaşım (hem yerel hem global): Merkezin dışında karar süreci, standardize edilmiş reklam yaklaşımı. Bu yaklaşımlara ayrı başlıklar halinde aşağıda değinilmiştir.

2.1.1. Yerel Reklamcılık

Merkezi olmayan uluslararası reklamcılık, yabancı pazarlarda yerel yöneticiler tarafından reklam kararlarının alınması ile gerçekleşir. Merkezden olmayan yönetimin avantajı, her bir pazarın ihtiyacına göre tanıtım programlarının uyarlanmasıdır. Pazar yapısının küçük olması, uluslararası iş hacminin ve reklamın genel müdürlüğe yakın olması merkezi olmayan yaklaşımın tercih edilmesinde etkindir.

Yerel pazar savunucuları, reklam mesajlarının değerler, inanışlar, gelenek ve dil gibi kültürel farklılıkların tekrardan organize edilmesi için yerelleştirilmesi gerektiğini, farklı pazarlardaki insanların amaçlarının, ihtiyaçlarının, ürün kullanma biçimlerinin ve yaşam biçimlerinin farklı olduğunu göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır (Mueller, 2006: 158).

Kısaca, yerel yöneticiler reklam ajansı seçiminde, yaratıcı uygulamalarda ve reklam araştırmalarını yürütmede yerel yaklaşımı benimsemektedir (Zhou ve Belk, 2004: 63). McDonalds ve Pizza Hut restoranlarının buldukları yere ait ülkenin yerel reklam ajansları ile özelleştirilmiş reklam kullanması (Hsing Hsu, 2002:1) bu yaklaşım için örnek olarak verilebilir.

2.1.2. Bölgesel Reklamcılık

Bölgesel yaklaşımı Tai ve Wong, (regcal) regional (bölgesel) ilk hecesi ve local (cal) son hecesi ile isimlendirmişlerdir. Yerel yöneticiler, yerel ve bölgesel ihtiyaçlara uygun mesaj, görsel ve metin seçiminde özgürdürler. Bu yaklaşım; yerel girdilere izin verirken, şirketin uluslararası tanıtımında da bir aynılık düzeyi yaratmasına imkân tanımaktadır. Örneğin IKEA, geçmişte sıkı bir şekilde ülkeden ülkeye reklam kampanyaları yürütmüştür (Mueller, 2006: 158-159).

2.1.3. Global Reklamcılık

Uluslararası reklamcılıkta, merkezden karar alma büyük oranda genel müdürlük aracılığıyla olur. Reklam ajansının seçimi, kampanya planlama, yaratıcı strateji ve mesaj, medya stratejisi ve seçimi, bütçeleme ve satış genel müdürlükçe kararlaştırılır. Merkezi karar almanın en önemli avantajlarından biri pazarlamacıların bütünüyle kontrolü ellerinde tutmalarına olanak sağlamasıdır. Dünyanın en büyük oyuncak şirketi Mattel'in (Barbie, Hot Wheels, Fisher Price ve American Girl gibi en iyi satış yapan marka), 36 ülkede ofisi olmakla birlikte dünya genelinde 150 ulustan fazlasına satış yapmaktadır. Mattel, uluslararası ajans olan Ogilvy&Mother ile (bu ajans ile yarım asır çalıştıktan sonra bırakmıştır) global koordinasyon, modifikasyon, dağıtım ve diğer bütün reklam çalışmalarını yürütmüştür (Mueller, 2006: 157).

Gobal reklamların başarı ölçümü; markaya ya da mesaja bir görsel çekiciliğin adapte edilebilmesi, fazla dil çevirisi gerektirmemesi, evrensel ihtiyaç-değer ve duyguların markaların imaj kampanyalarında kullanılabilir olması, ülkenin bir alanda sahip olduğu itibarı, evrensel olarak benzer lezzetleri, ilgi alanları, ihtiyaç ve değerleri, bir pazar segmentine hitap eden ürünlere sahip olması gibi özellikler göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir (Belch ve Belch, 2012: 650). Örneğin IBM, DeBeers, Merrill Lynch, British Airways ve American Express gibi birkaç şirket, global reklam anlayışını başarılı şekilde kullanmaktadır.

Standardize edilmiş reklam kampanyasını başarı ile yürüten bir diğer örnek, Mandarin Otel zinciri, 'O eğlencelidir' sloganı ile pazar kampanyasını 2000'den beri devam ettirmiş ve birçok fan kazanmıştır. Mandarin Otel, her ülkede aynı reklam formatını ve içeriğini kullanmış ancak reklamda kullanılan dili farklılaştırmıştır. Reklamlarında çok sayıda ünlü kullanmış ve 2010'da 'On yılın fanları' isimli bir dergi çıkarmış ve Fan kampanyası ile global popülaritesi olan ünlüleri hedeflemiştir (Belch ve Belch, 2012: 646).

Reklam kampanyasında başarı yakalayan bir diğer marka da Loreal'dir. 1900'lerden beri güzellik sektöründe yer alan Loreal, yıllık 14 milyar satışla ve uzun süreli çift haneli büyüme ile en büyük güzellik şirketi olmuştur. Şirket, ürünlerin global anlamda satışı için standardize yaklaşımı benimsemektedir. Süpermodel Claudia Schiffer, şarkıcı Beyonce ve Andie MacDowell, Heather Locklear ve Catherine Deneuve gibi model veya aktristlerle çoklu

pazarda reklam kampanyası yürütmüştür (Mueller, 2006: 178;). Yapılan araştırmalarda güzellik ürünlerinde diğer ürünlere göre daha fazla standardize reklamlar kullanıldığı bulunmuştur (Alden vd. 1999'dan akt. Akaka ve Alden, 2010: 46).

Birçok şirket ve marka, görsel çekicilik kullanımını, global reklam kampanyalarına kolaylıkla uyarlayabilmekte örneğin; mücevher, kozmetik, içki ve sigara gibi ikincil kategorideki ürünlerde evrensel ihtiyaç, değer ve duyguları global reklam kampanyalarında kullanmaktadırlar.

Global reklam kampanyalarında duygusal ve imaj çekicilikleri sıklıkla kullanılmaktadır (Belch ve Belch, 2012: 650). Örneğin Lambeis ajansı tarafından İtalyan likör markası Campari (30'dan fazla ülkede basılı, televizyon, açık hava ve online reklam kampanyası yürütmüştür) için hazırlanan global reklam kampanyasında kullanılan statü çekiciliği, yüksek gelir düzeyindekilerin içeceği bir içecek vurgusu ile resmedilmiştir (Belch ve Belch, 2012: 650-651).

2.1.4. Glokal Reklamcılık

Standardize ve yerel reklamların birlikte kullanıldığı glokal reklam, global (glo) ve local (cal) ifadelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu reklamcılık anlayışında, genel müdürlük tarafından geliştirilen reklam kampanyalarının kullanılması, yerel yöneticilerin inisiyatifine bırakılmıştır. (Örneğin Coca-Cola glokal yaklaşım ile hareket eden markalardandır). Yerel ofisler, kazançlarından ve kayıplarından kendileri sorumludur ve sıklıkla standardize edilmiş yaklaşımı benimserler çünkü yabancı ve yerel pazarlarda hedef kitlenin tutumları benzerdir (Mueller, 2006: 159).

Çin'de reklam ajanslarına yönelik yaptığı ankette Yin (1999), reklamlarda yerel mi global yaklaşımın mı benimsendiğini araştırmış ve ankete katılanların dörtte üçünün karma strateji kullandıklarını bulmuştur. Ayrıca reklamcılar açısından reklam dili, ürün nitelikleri ve model seçimi, otoriteye yönelik tutumlar, ülke orjinine yönelik tutumlar, bireysel amaçlar, cinsiyet rolleri, yeme modelleri, Çinlilerin ulusallığı, kolektif ihtiyaçların vurgulanması gibi konularda Çin kültürel değerlerinin çok az gösterilmesi tartışma konusu olmuştur (Zhou ve Belk, 2004: 65).

Tüketim kültürüne ve şirketlerin kullandığı reklam stratejilerine yönelik yaklaşımlara ve çalışmalara yukarıda değinilmiş olup, tüketicilerin global tüketim algısını oluşturan değişkenleri belirlemeye yönelik araştırmaya, Yöntem başlığı altında değinilmiştir.

3.YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeline, örnekleme, ölçme aracına, verilerin çözümüne ve yorumlanmasına değinilmiştir.

3.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, yerel tüketicilerin global tüketim kültürü algısını belirleyen değişkenleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmalar incelenmiş ve bir reklama yönelik tutum, marka algısı (Batra vd., 2000) ve ülke orjini (Batra vd. 2000) bağımsız değişkenleri ile global tüketim kültürü algısı bağımlı değişkeni, çoklu ifade ölçeğinden hareketle oluşturulmuştur. Araştırmada öncelikle bir reklama yönelik tutum değişkeni için Türk Hava Yolları markası ve bu markaya ait 'Hayal edince (Dream)' global reklam filmi, deneklere izlettirildikten sonra soru formu dağıtılmıştır. Araştırmacının bu reklamı deneklere izletmeyi tercih etmesinde global bir marka olan Havayolu şirketinin yerel değerler ile hareket eden global bir reklam stratejisi yürütmesi etkili olmuştur.

Soru formunda yer alan 'Reklama yönelik tutum değişkenine' ait ifadeler, Geuens, ve Pelsmacker (1998) tarafından Academy of Marketing Science Review dergisinde yayınlanan 'Feelings evoked by warm, erotic, humorous or non-emotional print advertisements for alcoholic beverages' adlı çalışma referans alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca reklama yönelik tutum ifadelerine araştırmacı tarafından 'Kültürel değerlerle uyumlu olduğunu düşünürüm' ifadesi eklenmiştir. Bu ifadenin eklenmesinde araştırmacının doktora tezinde elde ettiği veriden faydalanılmıştır. Modelde yer alan 'Marka imajı' değişkeni için Chang ve Chieng'in (2006) Psychology&Marketing dergisinde yer alan 'Building consumer-brand relationship: A cross cultural experiential view' adlı çalışmasındaki ifadeler uyarlanarak soru formuna alınmıştır. 'Global marka algısı' değişkeni için ise Batra ve arkadaşları (2000) tarafından Journal of Consumer Psychology dergisinde yer alan 'Effects of brand local and nonlocal origin on consumer attitudes in developing countries' adlı çalışmada yerel/global marka orjini

boyutuna ait ifadeler uyarlanarak soru formuna alınmıştır. Modelin bağımlı değişkeni 'Global tüketim kültürü' için ise Cleveland ve Laroche (2007) tarafından Journal of Business Research'de yayınlanan Acculturation to the global consumer culture: A scale development and research paradigm adlı makaledeki global tüketim kültürü özdeşim boyutuna ait ifadeler alınarak, toplamda 20 ifadeden oluşan bir soru formu elde edilmiştir. Formda yer alan her bir boyuta ilişkin ifadeler 'Kesinlikle Katılmıyorum' ve 'Kesinlikle Katılıyorum' aralığına sahip 5'li likert ölçeği ile ölçülmüştür.

Araştırmada öncelikle global tüketim kültürü algısını açıklayan değişkenleri belirlemeye yönelik literatürden elde edilen değişkenlere faktör analizi uygulanmış ve elde edilen boyutlara, yeni isimler verilmiştir. Faktör analizi sonrası bulunan yeni değişkenlerin istatistiki olarak birbirini yordamada anlamlı olup olmadığı araştırmacı tarafından merak edilmiş ve geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizinden faydalanılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde yer alan Sosyoloji, Felsefe ve Tarih Bölümü birinci öğretim öğrencileri oluşturmaktadır. Bu bölümlerde okuyan toplam öğrenci sayısı: 519 olup, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Öğrencilerin okuduğu bölümlere göre dağılımları şöyledir: Tarih Bölümünde okuyan öğrenciler: 221, Sosyoloji Bölümünde okuyanlar: 118 ve Felsefe Bölümünde okuyanlar ise: 180'dir. Çeşitli nedenlerle bu bölümlerde okuyan öğrencilerin tamamına ulaşmak mümkün olmadığından tesadüfi olmayan örnekleme yönteminden kolayda örnekleme yöntemi ile toplamda 231 kişi ile araştırma yürütülmüştür. Bölümlerde okuyan kadın öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısından fazla olması (örneğin Sosyoloji 2. Sınıf dağılımı: 47 kadın, 9 erkek ve Felsefe 2. Sınıf dağılımında; 44 kadın, 7 erkek gibi) ve araştırmacı tarafından cinsiyetlere göre eşit bir kota uygulanmaması, kadın sayısının araştırmaya daha fazla dahil olmasına neden olmuştur.

'Kolayda örnekleme, ana kütle içerisinde seçilecek örnek kesimin araştırmacının yargılarına belirlendiği tesadüfi olmayan örnekleme yöntemidir. Kolayda örneklemede veriler, ana kütlede en kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplanır' (Malhotra, 2004: 321, Aaker vd., 2007: 394, Zikmund, 1997: 428'den akt. Haşiloğlu vd., 2015: 20). Anket formunu dolduran öğrencilerden 159'u kadın (% 68,8), 72'si ise erkektir (%31,2). Örneklem yeterliliği çalışmada kullanılan faktör analizindeki madde sayısı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğünün madde sayısının (20) en az beş katı olması gerektiği ileri sürülmektedir (Demir ve Okan, 2008: 77). Bu görüşe göre faktör analizine ait ifadelerin sayısı, en az 100 kişi ile anket yapılmasını gerektirmektedir. Araştırmanın örnekleme ile ilgili detaylı veriler, Bulgular başlığı altında Tablo 3'de gösterilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmanın örneklemini oluşturan 231 öğrencinin bölüme, cinsiyete ve yaşa göre dağılımlarını gösteren çapraz tablo analizi aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3. Cinsiyet * Sınıf * Bölüm Durumu Dağılımı

Bölüm			Sınıf				Toplam	
			1	2	3	4		
Tarih	Cinsiyet	Kadın	Sayı	34	25		59	
			% cinsiyet içinde	57,6%	42,4%		100,0%	
	Erkek	Sayı	35	14		49		
		% cinsiyet içinde	71,4%	28,6%		100,0%		
	Toplam		Sayı	69	39		108	
			% cinsiyet içinde	63,9%	36,1%		100,0%	
Sosyoloji	Cinsiyet	Kadın	Sayı	26	25		51	
			% cinsiyet içinde	51,0%	49,0%		100,0%	
	Erkek	Sayı	7	3		10		
		% cinsiyet içinde	70,0%	30,0%		100,0%		
	Toplam		Sayı	33	28		61	
			% cinsiyet içinde	54,1%	45,9%		100,0%	
Felsefe	Cinsiyet	Kadın	Sayı		22	14	13	49
			% cinsiyet içinde		44,9%	28,6%	26,5%	100,0%
	Erkek	Sayı		3	5	5	13	
		% cinsiyet içinde		23,1%	38,5%	38,5%	100,0%	
	Toplam		Sayı		25	19	18	62
			% cinsiyet içinde		40,3%	30,6%	29,0%	100,0%
Toplam	Cinsiyet	Kadın	Sayı	60	72	14	13	159
			% cinsiyet içinde	37,7%	45,3%	8,8%	8,2%	100,0%
	Erkek	Sayı	42	20	5	5	72	
		% cinsiyet içinde	58,3%	27,8%	6,9%	6,9%	100,0%	
	Toplam		Sayı	102	92	19	18	231
			% cinsiyet içinde	44,2%	39,8%	8,2%	7,8%	100,0%

Araştırmaya katılmayı kabul eden öğrencilerin toplam sayısı: 231 olup, bölümlere göre cinsiyet ve sınıf dağılımları şöyledir: Tarih Bölümü 1. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 34 (% 57,6), erkek öğrencilerin 35 (% 71,4)'dir. Tarih Bölümü 2. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 25 (% 42,4), erkek öğrencilerin 14 (% 28,6)'dir. Sosyoloji Bölümü 1. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 26 (% 51), erkek öğrencilerin 7 (% 70)'dir. Sosyoloji Bölümü 2. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 25 (% 49), erkek öğrencilerin 3 (% 30)'dür. Felsefe Bölümü 2. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 22 (% 44,9), erkek öğrencilerin 3 (% 23,1)'dür. Felsefe Bölümü 3. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 14 (% 28,6), erkek öğrencilerin 5 (% 38,5)'dir ve Felsefe Bölümü 4. sınıfta okuyan kadın öğrencilerin sayısı: 13 (% 26,5), erkek öğrencilerin 5 (% 38,5)'dir. Elde edilen veriler incelendiğinde kadın sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni bu bölümlerde okuyan kadın öğrenci sayısının erkeklerden fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Deneklerden elde edilen verilere faktör analizi uygulanmış ancak değişkenlere ait ifadelerin faktör analizinde tutarlı sonuçlar vermemesi, iki boyut altında tek bir maddenin kalması ve belirlenen her bir faktöre ait maddelerin güvenilirlik analizi sonuçlarının istatistiksel geçerliliğe sahip olmamasından dolayı soru formundan çıkartılması ve faktör analizinin tekrarlanması gerekmektedir. *Bir reklama yönelik tutum* değişkenine ait 'Bu reklamın kolay unutulacağını düşünürüm', 'Bu reklamın etkili olmadığını düşünürüm' ifadeleri *Global tüketim kültürü* boyutuna ait 'Geleneksel olarak kendi ülkemde tercih edilen markalar yerine, dünyanın birçok ülkesinde popüler olduğunu düşündüğüm markaları tercih ederim', 'Ürün satın alacağım, sadece yerel olanları araştırmam' ifadeleri ile *Marka İmajı* ve *Ülke Orjini* boyutlarına ait ifadelerin tamamı yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çıkartılmış ve faktör analizi tekrarlanmıştır.

Global tüketim kültürü algısını açıklamaya yönelik değişkenlere keşfedici (exploratory) faktör analizi uygulanmış ve faktörlerin elde edilmesinde en yaygın kullanılan analiz yöntemi; Temel bileşenler analizinden (principal component analysis) faydalanılmıştır. Faktörler arasında korelasyon olmaması önemli olup, veri setinin faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığı KMO değerleri ile tespit edilmektedir. Ortogonal rotasyonda en sık kullanılan teknik Varimax'dır (Kalaycı, 2017: 321-323). Aşağıda Tablo 4'de değişken setlerine ait istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 4: Değişken Setlerine Ait İstatistikler

	Soru Sayısı	Ortalama	Varyans	Cronbach's α
Bir Reklama Yönelik Tutum	4	3,77	,70	,72
Global Reklamcılık	2	2,82	1,21	,74
Global Tüketim Trendi	3	2.44	,80	,64

Faktör analizi öncesinde değişkenlerin güvenilirliğinin test edilmesi önemlidir. Araştırmada değişken setinin güvenilirliği Cronbach's α istatistiği ile değerlendirilmiştir. Bu değer, 'Bir ölçekteki k sorunun varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile elde edilir. 0 ile 1 arasında değer alan bu katsayı (Cronbach) Alfa katsayısı olarak adlandırılır' (Kayış, 2017: 405). Soru formunda yer alan değişkenler için Cronbach Alpha katsayıları şöyledir: Reklama Yönelik Tutum: ,72'dir. Global Reklamcılık faktörü: ,74 olup bu değerler güvenilir kabul edilmektedir. Ancak Global Tüketim Trendine ait ifadeler için: ,64 gibi bir değer bulunmuştur. Bu değer ise ideal kabul edilen 0,70'den düşük olsa da güvenilir kabul edilmektedir (Akgül ve Çevik, 2005: 435'den akt Demir ve Okan, 2008: 81). Aşağıda Tablo 5'de değişkenlere ait ifadelerin toplandığı faktörler, faktör yükleri ve KMO değeri yer almaktadır.

Tablo 5: Faktör Analizine Ait Sonuçlar

Bir Reklama Yönelik Tutum		F1	F2	F3
6	Bu reklamın kültürel değerlerle uyumlu olduğunu düşünürüm	,753		
2	Bu reklamın çok inandırıcı olduğunu düşünürüm	,736		
1	Bu reklamın ilginç olduğunu düşünürüm	,724		
3	Bu reklamın çekici olduğunu düşünürüm	,721		
Global Reklamcılık				
15	Yabancı ya da global markalara ait reklamlar, marka tercihim üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.		,876	
14	Marka tercihimde yabancı veya küresel şirketlerin reklamcılık faaliyetlerinden etkilenirim.		,875	
Global Tüketim Trendi				
17	Global bir tüketici olmak için yaşam biçimi, giyinme şekli vb. örnek almaya çalışırım.			,807
18	Diğer ülkelerdeki moda, dekor ve trendleri takip için dergi okumayı severim.			,779
16	Başka ülkelerde yaşayan yaşlılarımın tercih ettiği markalara dikkat ederim.			,625
Açıklanan Varyans				
Toplam : 63,07 (% 63)				
Faktör-1 : 25,23 (%25)				
Faktör 2 : 19,07 (% 19)				
Faktör 3 : 18,80 (% 19)				
Kaizer-Meyer-Olkin test (KMO): ,67				
Barlett's test of Sphericity: 445, 029 (P<,000)				

Tablo 5’de değişkenlerin 3 faktör altında toplanmış olduğu görülmektedir. Faktörlerden *Bir Reklama Yönelik Tutum değişkeni*, aynı isimle birinci faktör olarak belirlenmiştir. Bu faktörün aynı isimle bırakılmasında literatürde bir reklama yönelik tutum ifadeleri ile aynı olması ve diğer faktörlere dağılmadan tek bir faktör altında toplanması etkili olmuştur. Global tüketim kültürü boyutu, faktör analizi sonrasında reklama yönelik tutum ifadeleri yüklendiğinden, *Global reklama yönelik tutum* olarak isimlendirilmiştir. Global tüketim kültürü boyutu altında yer alan üç ifade ise tüketim trendlerine yönelik ifadelerden oluştuğundan araştırmacı tarafından bu boyut, *Global Tüketim Trendi* faktörü olarak isimlendirilmiştir. Analizi yapılan K=16 maddenin öz eğerinin 1’den büyük olduğu, üç faktörde toplandığı ve ortak varyanslarının (communalities) 0,48-0,70 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bu üç faktörün soru formunda yer alan maddelere ilişkin açıkladıkları varyans: %63’dür.

Faktör analizi sonrası elde edilen boyutların, global tüketim trendini açıklamada anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla regresyon analizinden faydalanılmıştır. Veri setinden elde edilen yeni faktörlerle iki hipotez geliştirilmiştir: Bir reklama yönelik tutum, bilişsel (örneğin, bilgilendirici olması yönüyle reklamın kendisini tanımlama) ve duyuşsal (örneğin, eğlenmek/şaşırmak, usanmak, duygulanmak) bileşenlerle açıklanmaktadır (Erbaş, 2016: 91-92). Araştırmada global bir marka olan Türk Hava Yolları markasının reklamına yönelik tüketici tutumları ile global tüketim trendi arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla H1 hipotezi geliştirilmiştir.

H1. Bir reklama yönelik tutum değişkeni ile global tüketim trendi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Global reklamcılık faktörü, tüketicilerin yeni bir ürün tercihinde sadece yerel değil global markaların reklamlarına da dikkat ettiklerini ortaya koymaktadır. Global reklamcılık faktörü altında yer alan maddelerin global tüketim trendinin anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek için H2 hipotezi geliştirilmiştir.

H2. Global reklam boyutu ile global tüketim trendi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Belirlenen hipotezler regresyon analizi ile test edilmiştir. Reklama yönelik tutum ($\beta=-,133$ $p<,04$) ve Global reklamcılık ($\beta=271$ $p<,00$) boyutu, Global tüketim trendi değişkenini açıklamada istatistiki olarak anlamlıdır. Faktör analizi ile belirlenmiş değişkenler, global tüketim trendini % 12 (R^2) oranında açıklamaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında modelin anlamlı olduğu söylenebilir ($F= 15,988$ $Sig.=,000$).

5.SONUÇ

Küreselleşme ile insanların gündelik yaşamlarında yaptıkları tercihler; ne giyildiği, boş zaman etkinlikleri, beden sağlığı gibi, kişileri kendine dönük yaşamaya zorlamakta ve öz kimlik sürekli dönüştürülmektedir (Giddens, 2012: 102). Tüketim ihtiyaçları, istekleri, tatminleri global anlamda benzerlik gösterse de kültürlerarası farklılıklara (Mueller, 2006: 106) dikkat eden şirketler-markalar başarılı kampanyalar yürütmüşler ve/veya yürütmektedirler.

Global Pazar, yüzlerce ulusun, her birinin kendi adetini, yaşam biçimini, ekonomisini ve tüketim alışkanlıklarını oluşturmada ve pazarlamacılar, şirketleri bu farklılıkların göz önünde tutulması gerektiği konusunda uyarılmaktadırlar. Şirketlerin kullandığı standardizasyona yönelik reklam mesajlarının çoğu durumda ülkeler için uygun olamayacağı ve etkili reklamcılığın kültüre özgü hale getirilmesi gerektiği gibi eleştiriler yapılmaktadır: (Hsing Hsu, 2002:4). Bu eleştirilere karşı ‘Yerel düşün global davran’ anlayışı bazıları tarafından ‘yerel bir dokunuşla küresel vizyon’ bakışı kültürel kodlarla hareket eden pazarlamacıların ve reklamcıların çok az ya da hiç değişiklik yapmadan dildeki, pazar durumundaki ve diğer faktörlerdeki farklılıklara yanıt verecek şekilde mesajlarını uyarlamasından hareketle geliştirilmiştir. Global pazarlamacıların çoğu *model reklamcılık* olarak adlandırılan bir strateji kullanmaktadır. Bu şekilde temel bir reklam yaklaşımı izlenerek konu, metin ve bazı görsel unsurlar yerel pazarlardaki farklılıklara adapte edilmektedir. Örneğin Unilever’in Dove sabun reklamı global reklam ve konumlandırma yaklaşımını kullansa da Avusturalya, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde çekici gelen farklı kadın modellere kampanyalarında yer vermiştir (Belch ve Belch, 2012: 654).

Çalışmada, tüketicilerin global tüketim kültürü algısını belirlemeye yönelik yerel aynı zamanda global bir marka olan Türk Hava Yolları’na ait tutumları, markanın LOWE İstanbul tarafından hazırlanan ‘Hayal Edince’ reklam filmi üzerinden anlaşılmasına çalışılmıştır. Reklam filminde, köy çocuklarının ‘hayali üzerinden’ markanın hizmet ağı genişliği ve yerel bir markanın (hayalin gerçekleşmesi hikayesi) global bir marka haline gelmesi ‘hayal edince’ mesajı üzerinden sunulmaktadır. Reklamda kültüre özgü değerlerin (çocukların şivesi, kıyafeti, köy düğünü gibi) ve duygusal çekiciliklerin (sıcaklık, samimiyet, gurur gibi) kullanılmasının yanı sıra metinlerin İngilizce alt yazılı verilmesi; markanın yerel motiflerle bezeli evrensel beğenileri (çocuk karakter, samimiyet çekiciliğinin kullanımı gibi) reklamda kullanarak ‘yerel düşün global davran’ yaklaşımını benimsediğini göstermektedir. Çocukların

kurduğu hayaller ile markanın da hayallere dair hikâyesinin “Türkiye’de uçmadığımız tek bir yer kalsa dünyada en çok noktaya uçmuşuz ne fayda” mesajı ile gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Markanın ‘A true success story Gerçek bir başarı hikayesi’ adlı bir diğer reklamında da Türk Hava Yolları bünyesinde görev yapmakta olan bir Türk kadın pilotun hayalinin gerçekleşmesi anlatılmaktadır. Hayal edince reklamı ile benzer şekilde yerel bir karakterin sözlerinin İngilizce alt yazı ile verilmesi, kullanılan çekiciliklerin evrensel (samimiyet, azim, çaba, inanç) olması, markanın yerel anlayışla global reklam kampanyası yürüttüğünü gösteren bir başka örnektir.

Araştırmada, tüketicilerin global tüketim kültürü algısını oluşturan değişkenleri belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ülke orjini ve marka imajı değişkenlerine ait ifadeler soru formuna alınmıştır. Ancak istatistikî analizler sonrası bu değişkenlerin global tüketim kültürü algısını açıklamada anlamlı olmadığı bulunmuştur. Araştırma bulgularında dikkat çeken bir diğer nokta, global tüketim trendi olarak elde edilen yeni faktör aracılığıyla global tüketici kültürü eğilimi ortaya konulmuştur. Tüketicilerin, marka tercihlerinde başka ülkelerdeki yaşlılarının tercih ettiği markalara dikkat ettikleri, yaşam ve giyim biçimlerini örnek aldıkları ve yeni trendleri takip ettikleri bulunmuştur. Ayrıca global reklam olarak adlandırılan yeni faktör ile tüketicilerin trendleri takip etmesinde uluslararası reklamın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerin, global tüketim kültürü ve kültürlerarası reklam stratejileri üzerine çalışma yapan araştırmacılara ve pazarlamacılara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T.W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Akaka, M.A. ve Alden, D.L. (2010). "Global Brand Positioning And Perceptions: International Advertising And Global Consumer Culture", *Journal of Advertising*, 29(1), 37-56.
- Arnett, Jeffrey J. (2002), "The Psychology of Globalization", *American Psychologist*, 57 (October), 774–83.
- Batra, R., Ramaswamy, V., Alden, D.L., Steenkamp, J.B. ve Ramachander, s. (2000). "Effects of Brand Local and Nonlocal Origin on Consumer Attitudes in Developing Countries", *Journal of Consumer Psychology*, 9(2), 83-95.
- Baudrillard, J. (2014). *Nesneler Sistemi*. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketimlik Ve Yeni Yoksullar*. İstanbul, Gündüz Basım Yayın.
- ..... (2012). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. İstanbul, Habitus Yayınları.
- Belch, G.E. ve Belch, M.A. (2012). *Advertising And Promotion. An Integrated Marketing Communications Perspective*. Global Edition, McGraw-Hill.
- Bocock, R. (2005). *Tüketim*. Ankara, Dost Yayınları
- Chang, P.-L. ve Chieng, M.-H. (2006). "Building Consumer–Brand Relationship: A Cross-Cultural Experiential View.", *Psychology & Marketing*, 23, 927–959.
- Cleveland, M. ve Laroche, M. (2007). "Acculturaton To The Global Consumer Culture: Scale Development And Research Paradigm", *Journal of Business Research*, 60(3), 249-259.
- Demir, H. ve Okan, T. (2008). "Etkileşimsel Ve Dönüşümsel Liderlik: Bir Ölçek Geliştirme Denemesi", *Yönetim*, 19(61), 72-90.
- Erbaş, S. (2016). *Reklam Beğenilirliği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Geuens, M. ve De Pelsmacker, P. (1998). "Feelings Evoked By Warm, Erotic, Humorous or Non-Emotional Print Advertisements For Alcoholic Beverages", *Academy of Marketing Science Review*, 19 (1), 1-32.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Gottdiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler*. Ankara, İmge Kitabevi.
- Haşiloğlu, S.B.; Baran, T. ve Aydın, O. (2015). "Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örneklem Ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri", *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 2(1), 19-28.
- Hsing Hsu, C. (2002). *Advertising Content And Cultural Consequences: A Cross Cultural Comparison Of Taiwanese And U.S. Magazine Advertisements*. (Doctor of Philosophy). The University of Utah.
- Kalaycı, Ş. (2017). "Faktör Analizi", *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (Ed: Ş. Kalaycı). Ankara, Dinamik Akademi Yayınları.
- Kayış, A. (2017). "Probit Regresyon Modeli", *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (Ed: Ş. Kalaycı). Ankara, Dinamik Akademi Yayınları.
- Levitt, T. (1983). "The Globalization of Markets", *Harward Business Review*, (May/June), 92-102.
- Luigi, D. ve Vinerean, S. (2010). "The Glocal Strategy Of Global Brands", *Journal Studies in Business and Economics*, 5(3), 147-155.
- Mooij, M.de (2003). "Convergence And Divergence İn Consumer Behavior: Implications For Global Advertising", *International Journal of Advertising*, 22, 183-202.
- Mueller, B. (2006). *Dynamics of International Advertising. Theoretical And Practical Perspectives*. Peter Lang.
- Robins, K. (2013). *İmaj*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Steenkamp, J.M. ve Jong, M.G. (2010). "A Global Investigation İnto The Constellation Of Consumer Attitudes Toward Global And Local Products", *Journal of Marketing*, (74), 18-40.
- Zhou, N. ve Belk, R.W. (2004). "Chinese Consumer Readings Of Global And Local Advertising Appeals", *American Academy of Advertising*, 33(3), 63-76.
- Zhou, L., Teng, L. ve Poon, P.S. (2008). "Susceptibility To Global Consumer Culture: A Three Dimensional Scale", *Psychology&Marketing*, 25(4), 336-351.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 19.02.2018 ✓Accepted/Kabul: 24.10.2018

DOI:10.30794/pausbed.396792

Araştırma Makalesi/ Research Article

Erdoğan, S., Şen, K. (2019). "Yeşil Segedik (Gökçe) Kaya Mezarları Ve Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.289-308.

YEŞİL SEGEDİK (GÖKÇE) KAYA MEZARLARI VE SURP KEVORK (KAHRAMAN SEGEDİK) KİLİSESİ*

Serkan ERDOĞAN** Korkmaz ŞEN***

Özet

Antik Çağ'da Sophene adıyla anılan Tunceli yöresinin de içinde bulunduğu bölgenin arkeolojisi hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Tunceli/Hozat yakınlarında tarafımızdan tespit edilen Yeşil Segedik kaya mezarları ve Kahraman Segedik Kilisesi, Sophene'deki mezar tipleri ve mimari plastik anlayışına ilişkin yeni veriler sunmaktadır. Kaya mezarları, Hozat ilçe merkezine karayolu ile 30 km. batısında yer alan Kalecik Köyü - Yeşil Segedik (Gökçe) Mezrası'nın yaklaşık 400 m. doğusundaki tepenin yamacında bulunmaktadır. Güneydoğudan kuzeybatıya uzanan nekropol alanında ekseriyetle *arcosoliumlu* bir yapıya sahip 13 kaya mezarı bir arada olmak üzere 14 kaya mezarı saptanmıştır. Kaya mezarları teraslandırılmış üç kaya platformu üzerine buldukları alanın topoğrafik özelliklerine uygun olarak konumlandırılmıştır. Kaya mezarlarının yaklaşık 2 km. batısındaki Kalecik Köyü - Kahraman Segedik Mezrası'nda tek nefli, dikdörtgen planlı bir özellik gösteren devşirme malzemeden inşa edilmiş Osmanlı Dönemi'ne ait bir kilise yer alır. Barındırdığı özellikler bakımından kaya mezarlarının yapılışını M.S. III -V. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilirken kilisenin devşirme malzemesinin geçmişi Erken Bizans Dönemi'ne değin geriye götürmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Tunceli, Hozat, Sophene, Kaya Mezarları, Erken Bizans Dönemi, Kilise.*

THE ROCK – CUT TOMBS OF YEŞİL SEGEDİK AND THE CHURCH OF SURP KEVORK (KAHRAMAN SEGEDİK)

Abstract

Our knowledge on archaeology of the region, which was called Sophene in the Ancient Age and now located in Tunceli and around the neighbour cities, is so limited. Yeşil Segedik rock-cut tombs and Kahraman Segedik Church that we have found in our research near Tunceli/ Hozat, provide new data on the types of tombs and architectural plastic understanding in Sophene. These rock-cut tombs are located on a hill that is 400 m away on the east to Kalecik village-Yeşil Segedik (Gökçe) hamlet that is 30 km land route away on the west to the center of Hozat Province. 14 rock-cut tombs, 13 of which are together, mostly in *arcosolium* shape have been detected on the necropolis site lying from south east to north west. The rock-cut tombs positioned appropriate for the topographic peculiarities of the three terraced rock platform that they repose on. Approximately 2 km away on the East of these rock-cut tombs, in Kalecik Village- Kahraman Segedik hamlet, there is a single nave church belongs to the Ottoman Era, which has been built of spolia in rectangular shape. Considering the characteristics of rock-cut tombs we can date their building between 3rd and 5th centuries AD; however, spolia material of the church can be date to the period of Early Byzantine.

Keywords: *Tunceli, Hozat, Sophene, Rock - Cut Tombs, Early Byzantine Period, Church.*

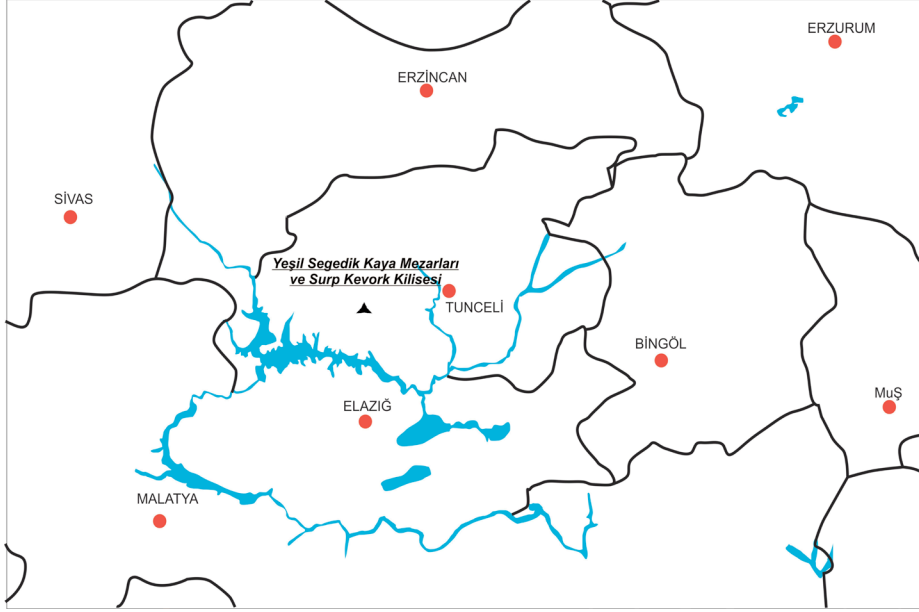
*"Demir Çağ ve Helenistik Dönem & Tunceli Yüzey Araştırması" kapsamında yapılan bu çalışma, Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BEBAP) 2017.14 numaralı projesi ile desteklenmektedir.

** Arş. Gör Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, BİTLİS.
e-posta: serqanerdogan@gmail.com (orcid.org/0000-0002-8049-8093).

***Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, BİTLİS.
e-posta: ksen@beu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-4332-7567).

Giriş

Tunceli ili Hozat ilçe merkezinin karayolu ile 30 km batısındaki Kalecik Köyü sınırları içerisinde iki ayrı fonksiyona sahip mimari kalıntılar tespit edilmiştir. 14 adet kaya mezarı ve bir adet kiliseden oluşan Kalecik Köyü'ndeki söz konusu yapılar her ne kadar farklı dönemlerde yapılmış olsalar da hem mekânsal bir bütünlük içerisinde yer almaları ve hem de birbirlerini takip eden dönemlere ait izler taşımaları, onların aynı çalışma kapsamında ele alınmalarını gerekli kılmıştır (Res. 1).

Resim 1. Yeşil Segedik Kaya Mezarları ve Surp Kevork Kilisesi'nin Konumu

Eldeki verilere göre Hozat yöresinin yerleşim tarihi Urartu Krallığı ile çağdaş olan Orta Demir Çağı'na değin geriye gitmektedir. Hozat yerleşimi, "Huzana" ya da daha farklı okunuşuyla "Hazani" adıyla M.Ö. VIII. yüzyıla ait Urartu Kömürhan (İzoli) Yazıtı'nda kayda geçirilmiştir (van Loon, 1974: 188-190; Salvini, 2008: A 9-4). Erken Orta Çağ'da "Hozan" adıyla belgelenmiş yerleşimin "Kara Hozat" harabeleri olduğu tarafımızdan değerlendirilmektedir¹. Hozat yöresinde bir başka önemli yerleşim, Hozat ilçe merkezinin kuzeybatısında bulunan Masumu-Pak Kalesi'dir (Erdoğan, 2015: 170). Söz konusu kale, Demir Çağı'ndan Orta Çağ'a uzanan farklı dönemlere ait izler taşımaktadır. Kaya mezarlarının takriben 8 km. güneyinde konumlanan ve Pertek ilçesine bağlı Akdemir Köyü yakınlarında bulunan Eski Avşeker Kalesi, yer almakta olup Demir Çağı'na ait izler taşımaktadır (Schäfer, 1977: 252). Daha güneyinde ise Demir Çağı'ndan XIV. yüzyıla değin iskân görmüş bölgenin en büyük yerleşimlerinden biri olan Kurmizak Kalesi bulunmaktadır (Danık, 2010: 99; Sinclair, 1989: 80).

Tunceli Bölgesi'nin Antik Çağ ve Orta Çağ Tarihi

Tarihsel kaynaklar Helenistik Dönem'den itibaren Tunceli yöresinin de içerisinde yer aldığı bölgeyi, Eski Grek yazım şekillerindeki Σωφανηνήν (Sophanenen), Σωφηνής (Sophenes), Σωφηνήν (Sophenen) Σοφανηνή (Sophanene) adları ile kayda geçirmektedir (App. Mithr. XII. 105; Dio Cass. XXXVI. 53. 2 - 3; Diod. XXXI. 22, XL. 4; Plut. Pomp. XXXIII. 4; Procopius, History of Wars, I. 21. 6; Strab. XI. 12. 3, XI. 12. 4, XI. 14. 2, XI. 14. 5, XII. 2. 1; Weissbach, 1927: 1015 vd.). M.Ö. 188 - 90/70 yılları arasında bağımsız yerel bir krallık olarak ortaya çıkan *Sophene* (ΣΟΦΗΝΗ), tarihsel coğrafya bakımından Yukarı Fırat bölgesinin önemli bir bölümü üzerinde egemenlik kurmuştur (Eutr. VI 13; Plin. nat. V. 66. 13; Ptol. geogr.). Roma İmparatorluğu döneminde ise Roma İmparatoru Neron tarafından M.S. 54 yılında Roma'ya sadık bir Suriyeli (İturalı) prens olan Emesa prensi Sohaemos, Sophene tahtına oturtulmuştur (Barrett, 1977: 153; Frankfort, 1963: 187-188; Tac. ann. XIII. 7). Roma'nın vasaal kralı konumundaki Sohaemos'un Sophene'deki saltanatının ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmiyor olsa da M.S. 60 1 Hozat ilçe merkezinin 2 km. kuzeybatısında "Kara Hozat" olarak adlandırılan bir mevki yer almaktadır. Eski yapılara ait kalıntılar ve bu kalıntılara ait taş yığınları, Kara Hozat'ın genel görünümünü ortaya koymaktadır. Yüzeyle görünen seramik parçaları Orta Çağ ve sonrasına işaret etmektedir. Kara Hozat, Bizans ve Osmanlı öncesi Beylikler Dönemi'ne iskân gören bir merkez olarak Hozat kasabasının eski yerleşimi olmalıdır.

yılında sonlandığına ilişkin ipuçları vardır (Barrett, 1977: 156). Roma imparatoru Neron (M.S. 54-68) Dönemi'nin başında, Armenia'daki Partlar lehine yaşanan gelişmeler neticesinde Romalı komutan Corbulo tam yetkiyle donatılmış olarak Anadolu'nun doğusuna gönderilmiştir (Grousset, 2006: 105). M.S. 64/65 yıllarında komutan Cnaius Domitius Corbulo, Sophene'de Roma adına kesin hâkimiyeti sağlamıştır (Lohmann, 1906: 40 vd; Dessau, 1892: no. 232). Bu egemenliği, Elazığ/Kövenk'te ele geçmiş Roma zafer anıtı belgelemektedir. M.S. 252'den itibaren Sasani kralı I. Şahpur, Sophene ve tüm Armenia'ya egemen olmuştur (Grousset, 2006: 112; Frankfort, 1963: 187-188). I. Şahpur Armenia'nın başına kendisine sadık Ardavazt adındaki bir şahsı kral olarak atamıştır (Grousset, 2006: 112). Sasani kralı Narseus, Roma imparatoru Diocletianus ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramış ve M.S. 297 sonbaharında Sophene'nin dâhil olduğu bazı toprakları Romalılar'a bırakmak zorunda kalmıştır (Eutr. IX. 24; Grousset, 2006: 112). Romalılar'ın egemenliğine geçen söz konusu Sophene toprakları, günümüz Tunceli ve Elazığ ile eşitlenebilecek *Dzopk* ve *Hanzit* bölgelerinden oluşmaktaydı. Romalılar'a mağlubiyeti sonucu Sasani kralı, Armenia ve İberya üzerindeki Roma protektorasını tanımak zorunda bırakılmıştır (Grousset, 2006: s. 112).

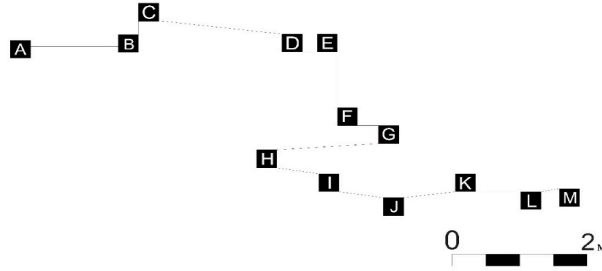
Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası durumundaki *Sophene*, Bizans kaynaklarında *Τζοφανηνή* (Sophanene) ya da *Τζοφηνή* (Sophene) biçiminde belgelenmiştir. Sophene yer adı olarak Orta Çağ Ermeni kaynaklarında *Tzophene*, *Tzoph*, *T'sopk* (*Տօփք*) ya da *Cop'k'* deşışkeleriyle Orta Çağ Süryani kaynaklarında ise *Sop*, *Sophene*, *Şōbah* ya da *Τροῦ Σωφανησῶ* (*Bēth Şōphanāyē*) olarak tanınmaktadır (Luther, 1997: 179, 179 dn. 305; Dupont - Sommer, 1949: 25 vd; Honigmann, 1970: 6, 255; Hauptmann, 1969/1970: 25 dn. 21; Hübschmann, 1969: 209, 227 vd, 227 dn. 1, 245 vd. 294 vdd; P'awstos Buzand's, III. 23, III. 34, III. 35, III. 38, III. 54, IV. 86, IV. 116, Salvini, 1972: 106; Hewsens, 1992: 59 ii, 59A ii, 147, 153-156, 161-162, 250).

Yeşil Segedik (Gökçe) Kaya Mezarları

Hozat – Çemişgezek – Pertek üçgeninde yer alan Yeşil Segedik (Gökçe) kaya mezarları, Abdal Aziz Dağı'nın hemen kuzeyinde bulunan ve yüksekliği fazla olmayan bir tepenin yamacındaki kayalıklara oyulması suretiyle meydana getirilmiştir (Res. 2). Kaya mezarları Hozat'a bağlı Kalecik Köyü - Yeşil Segedik (Gökçe) Mezrası'nın yaklaşık 400 m. doğusundaki tepe yamacında yer almaktadır. Rakımı 1340 m. olarak ölçülen kaya mezarlarına yerel halk tarafından "Kurnikler" mevki denmektedir (Res. 3).

Resim 2. Yeşil Segedik (Gökçe) Kaya Mezarları'nın Genel Görünümü

Res. 3: Kaya Mezarlarının Genel Dağılımı

Güneydoğudan kuzeybatıya uzanan nekropol alanında 13 kaya mezarı bir arada olmak üzere toplam 14 kaya mezarı tespit edilmiştir. Kaya mezarları buldukları alanın topoğrafik özelliklerine uygun olarak ön tarafı teraslandırılmış olan üç kaya platformu üzerine konumlandırılmıştır. Yapılan gözlemler neticesinde konum itibarıyla mezarların antik yerleşim bölgesinin sınırları dışında olduğu gözlemlenmiş, ancak modern yerleşim alanının bu mekânlara yakın olarak kurulduğu anlaşılmıştır. Gözlemlenen bütün mezar odaları kaçak kazılar neticesinde talan edilmiş ve bu nedenle ölü kültü ilgili objeler ile fiziksel kalıntılara dair veriler elde edilememiştir.

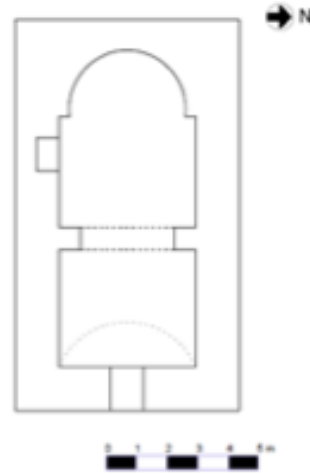
Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi

Kaya mezarlarının yaklaşık 2 km. batısındaki Kalecik Köyü - Kahraman Segedik Mezrası'nda küçük bir Ermeni kilisesi yer alır (Res. 4). Buradaki kiliseden ilk defa 1866 yılında burayı ziyaret eden İngiliz Konsolos J. G. Taylor söz etmiştir. Taylor, kiliseden tek bir taş blok üstüne oturduğunu, büyük kare biçimli bir blok üzerinden yükseldiğini ve içerisinde ilkel bir altar ile kendine özgü taş haçların bulunduğunu belirtmektedir (Taylor, 1868: 321). 20. yüzyılın başlarına ait kayıtlarda Segedik (Sıgedik) Köyü'ndeki bu yapının ismi Surp Kevork Kilisesi olarak geçmektedir (R. H. Kévorkian – P. B. Paboudjian, 2012: 386).

Resim 4. Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nin

Doğu Cepheden Görünüşü

Resim 5. Surp Kevork Kilisesi'nin Planı

Dışta doğu-batı doğrultusunda düzgün dikdörtgen planlı olan Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi, içte ise tek nefli bazilikalıdır (Res. 5). Yapının tek girişi doğu cepheye yer alan 1.80 x 1.00 m. ölçülerindeki kapıdır. Yapının giriş kapısı lentoludur. Yaklaşık 0.10 m. yüksekliğinde kapı eşiği vardır. Örtü ile aynı seviyede, batı yönündeki kapının karşı hizasında ışıklandırma amaçlı küçük bir pencere açıklığı yer alır. Söz konusu iki açıklık dışında yapıda başka bir açıklık bulunmamaktadır.

Güney ve kuzey duvarda aynı eksenle karşılıklı yerleştirilmiş dışa taşkın birer duvar payesi ile *naos* iki bölüme ayrılmıştır. Yapının batısında yarım daire planlı apsis yer almaktadır. Söz konusu apsis *naosa* bir kemerle açılmaktadır. Bir iç mimari döşem olarak kemerli bir niş, kilisenin güney duvarında yer almaktadır. Aşırı tahribat nedeniyle zemin döşemesi hakkında bir veri elde edilememiştir. Yapının üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür.

Bu beşik tonoz iç mekânı ikiye bölen duvar payelerini birbirine bağlayan sivri kemerle takviye edilmiştir.

Kahraman Segedik Kilisesi, M.S. III. ve VII. yüzyıl arasına tarihlenebilecek farklı ebatlara sahip tasvirli taş eserleri içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu yüzyıllara değin geriye giden daha eski kilise ya da kiliselerden devşirilmiş taşların belli bir düzen takip etmeksizin Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nin yapımında kullanıldığı düşünülmektedir. Hozat yöresinde Orta Çağ'a tarihlendirilebilen kiliselerin varlığı bilinmektedir. Yörede saptanabilen en eski ve mimari açıdan en gelişkin Hristiyanlığa ait dinsel yapı, 975 yılında inşa edilen Ergen Manastırı'dır (Thierry, 1986-1987: 395-400). Şu anki görünümüyle kilisenin tarihlendirilmesi konusunda elimizde sağlam bir veri bulunmamasına karşın yapı, XIX. ya da XX. yüzyıl başlarında yeniden inşa edilmiş bir köy kilisesi izlenimini vermektedir.

Yapıda süsleme öğesi olarak karşımıza çıkan bezemelerin en önemlisi, *naosu* ikiye ayıran kemerin zemin ile bağlantısını sağlayan üzengi taşının bindiği karşılıklı (kuzey ve güney ekseninde) yerleştirilmiş dikey blok taşlar üzerine işlenmiş Malta haçı motifli taşlardır. Burada, kuzeyde yer alan üzengi taşının bindiği yekpare blok taşının üzerinde kazıma tekniğiyle üç haç tasvir edilmiştir (Res. 6). Bu haçlardan biri merkezidir. Üst seviyede yer alan söz konusu daha büyük boyutlu merkezi haçın alt seviyesinden yukarıya doğru iki tane çizgi uzatılmıştır. Bu ikili çizginin her iki yan tarafına doğru iki küçük haç tasvir edilmiştir. Üç haçında kolları içbükey olarak sonlandırılmıştır. Bu Malta haçının üzerinde nokta şeklinde bir daire bulunmaktadır. Haç ve üzerinde bulunan daire Hristiyan sanatında simgesel bir anlam taşımaktadır. Buna göre daire tanrıyı, haç ise İsa'yı simgelemektedir. Her ikisinin bir arada bulunması İsa ile tanrının bütünleşmesini sembolize etmektedir. Güneyde yer alan haçın ise kollarından biri tahribata uğradığından üç kolu bulunmaktadır (Res. 7). Haçın alt seviyesine taşın eni boyunca uzanan silik, yatay bir friz ile onun üzerindeki haç motifleri güçlükle seçilebilmektedir. Bir genelleme yapılacak olursa haç kollarının merkezden uçlara doğru içbükey oluşturacak şekilde sonlanan Malta haçları, genellikle M. S. IV. ve VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (Taş – Özcan, 2015: 263, 264, 271 Kat. 1-2).

Res. 6-7: Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nin haç motifleri

A Kaya Mezarı

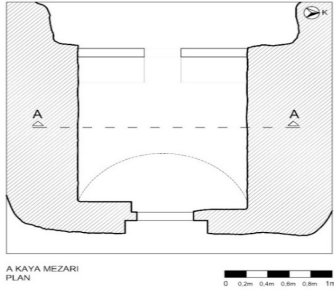
Yeşil Segedik mezarının doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü ilk kaya mezarıdır.

A kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır ve iç mekân ortalama 1.65x2.10 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kısmen tahrip olmuş mezar odasının girişi doğu yöndedir, dar ve alçak tutulmuş kapı açıklığı 0.53x0.75 m. ölçülerinde olup 20 cm. genişliğindeki söveye sahiptir ve üç yönden ince bir silme ile kuşatılmıştır. Mezar odasının bir mezar teknesi ve iki *arcosolium*dan oluşan üç mimari döşem içerdiği gözlemlenmiştir. Mevcut izlerden anlaşıldığına göre girişle aynı ekseninde 1.60 m. uzunluğunda mezar teknesi bulunmaktadır. Fakat günümüzde tahrip edilmiştir ve içi moloz dolguyla kaplanmış durumdadır.

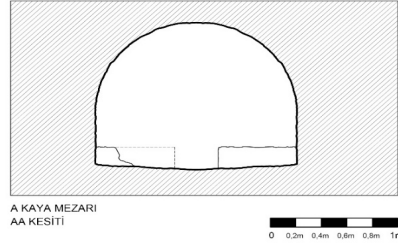
Mezar odasının kuzey ve güney duvarları *arcosoliumlu* olarak düzenlenmiştir. Ancak bu *arcosolium*ların büyük bir tahribata uğramış olmasından ötürü tam bir ölçü verilememektedir. Girişin karşı istikametindeki batı duvardaki 1.85x1.02 m. ölçülerinde bir *arcosolium* bulunmaktadır. Daha sonradan tahrip edilmiş bu *arcosolium*

bölümünün sadece ana kontürlerini gözlemek mümkündür. Mezar odasının üzeri tonozla örtülmüştür.

Kaya mezarının başta batı duvarı olmak üzere kısmen tahribata uğradığı gözlemlenmiştir. Mezar iç duvarları içerisindeki var olan yanık izleri, insanlar tarafından sonraki dönemlerde farklı amaçlarla kullanıldığına işaret etmektedir.

Res.8: A Kaya Mezarı Planı

Res. 9: A Kaya Mezarı Kesiti

Res. 10: A Kaya Mezarı Genel Görünüş

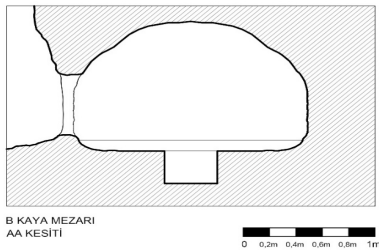

Res. 11: A Kaya Mezarı İçten Görünüşü

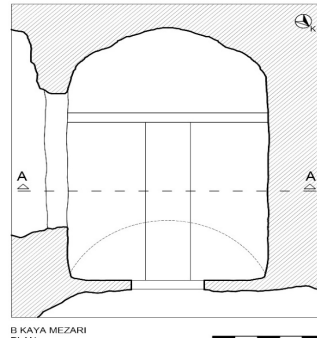
B Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezarası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü ikinci kaya mezarıdır.

B kaya mezarı kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Mezar odasının girişi kuzeydoğu yönündeki kısmen tahrip olmuş tek bir kapıyla sağlanmıştır. Giriş cephesi düzleştirilmiştir. Dar ve basık bir tarzda yapılmış kapı açıklığı 0.65 x 0.55 m. ölçülerindedir. Mezar odasının iç kısmı, yaklaşık 1.80 x 2.70 m. ölçülerinde olup, dikdörtgen planlıdır. Girişin tam hizasında bir mezar teknesi yer almaktadır. Mezar teknesinin doğu ve batı yanlarında bulunan *klineler* ise mezar teknesine göre daha geniş ebatlarda düzenlenmiştir. Mezar teknesi ile mezar odasının güneydoğu duvarında yer alan oval formulu *arcosolium* yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Kaya mezarındaki girişin batısına düşen *kline* duvarının sonradan kırılarak tahrip edildiği tespit edilmiştir. Mezar odasının üzeri tonozla örtülmüştür.

B KAYA MEZARI
AA KESİTİ

B KAYA MEZARI

Res. 12: B Kaya Mezarı Planı

Res. 13: B Kaya Mezarı

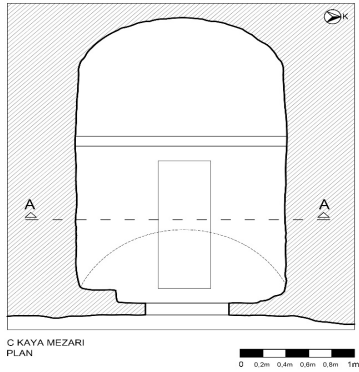
Res. 14: B Kaya Mezarı Genel Görünüşü

Res. 15: B Kaya Mezarı İçten Görünüşü

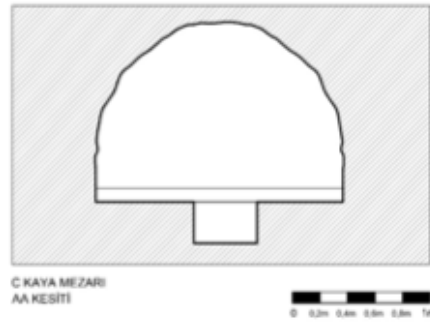
C Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü üçüncü kaya mezarıdır.

C kaya mezarı, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. C kaya mezar odasının girişi doğu yönündeki tek bir kapıyla sağlanmıştır. Ana kayanın ön yüzü hafif düzleştirilerek yapılmış dikdörtgen formlu kapı açıklığı, 1.20 x 0.80 m. ölçülerindedir. Kapı açıklığı, basık bir tarzda yapılmıştır. Mezarın iç kısmı yaklaşık 1.80 x 3.00 m. ölçülerinde olup, dikdörtgen planlıdır. Giriş aksının hizasında 1.70 x 0.50 m. ölçülerine sahip düzgün iççilikli bir mezar teknesi yapılmıştır. Mezar teknesinin kuzey ve güney bölümlerinde kalan kısımlar düzleştirilmiş olup mezar teknesine göre daha geniş tutulan, alçak yapıli *kline* türündedir. Mezar teknesi ile mezar girişinin karşı hizasında yer alan batı duvardaki *arcosolium* bölümü düzgün iççilikli yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. *Arcosolium* daha düşük kotta yer almakta olup, diğer kaya mezarlarına göre oldukça geniş bir şekilde yapılmıştır. Mezar odasının üzeri tonozlu bir yapıya sahiptir.

Res. 16: C Kaya Mezarı Planı

Res. 17: C Kaya Mezarı Kesiti

Res. 18: C Kaya Mezarı Genel Görünüşü

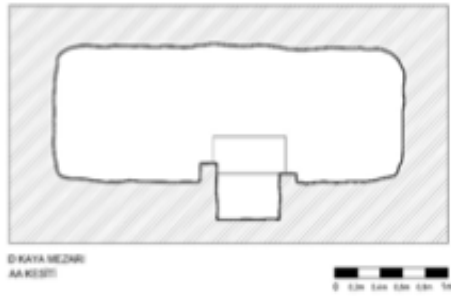

Res. 19: C Kaya Mezarı İçten Görünüşü

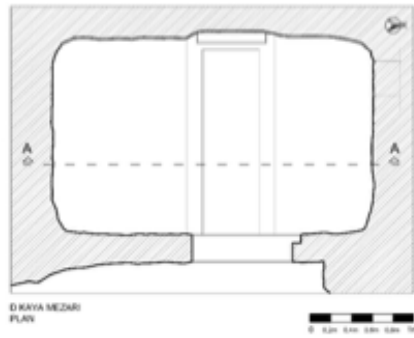
D Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü dördüncü kaya mezarıdır.

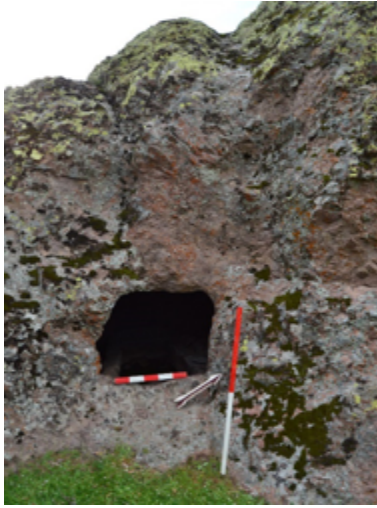
Kaya mezarı, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Doğu yönünde bulunan kaya mezar odasının girişi, 0.90 x 0.80 m ebatlarındaki dikdörtgen biçimli küçük tek bir kapı ile sağlanmıştır. Mezar odasının iç kısmı 3.10 x 1.75 m. ölçülerinde olup, enine dikdörtgen bir form göstermektedir. Mezar odasında, bir mezar teknesi, iki *arcosolium* ve bir nişten meydana gelen üç farklı işleve sahip mimari döşemler bulunmaktadır. Giriş aksında düzgün işçilikli 1.70 m. x 0.50 m. boyutlarında mezar teknesi yer almaktadır. Mezar odasının batı duvarında 0.44 x 0.22 m. ölçülerindeki dikdörtgen biçimli bir niş yer almaktadır. Diğer mezarların aksine *arcosolium* bölümleri girişin, bir başka deyişle mezar odasının kuzey ve güney duvarına alınmıştır. Mezar teknesinin kuzey ve güney kesimindeki *arcosolium* bölümleri, yaklaşık 0.10 m. derinliğinde yapılmışlardır. Mezar teknesi ile *arcosolium*ların arası, mezar teknesi kontürlerinin düzgün bir şekilde belirginleştirilmesi suretiyle birbirinden ayrılmıştır. Oda mezarın üstü, düz örtülü bir görünüm sergilemektedir.

Res. 20: D Kaya Mezarı Planı

Res. 21: D Kaya Mezarı Kesiti

Res. 22: D Kaya Mezarı Genel Görünüşü

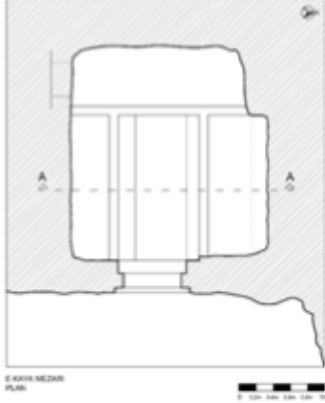
Res. 23: D Kaya Mezarı İçten Görünüşü

E Kaya Mezarı

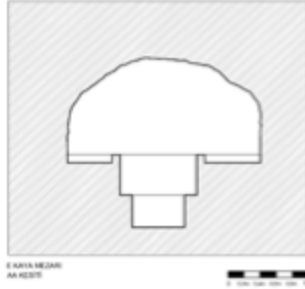
Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü beşinci kaya mezarıdır.

Kaya mezar odası doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Doğu yönünde bulunan 0.85 x 0.65 m. ebatlarındaki dikdörtgen biçimli tek bir kapı açıklığıyla E kaya mezar odasının girişi sağlanmıştır. Ana kayaya oyularak elde edilmiş kapı sövesi 0.10 m kalınlığa sahiptir. Girişin kuzey ve güney kanadı iki kademeli silmeyle profillendirilmiştir. Kaya mezar odasının iç kısmı, ortalama olarak 2.70 x 2.15 m. ölçülerine sahip dikdörtgen bir plan arz etmektedir. Mezar odasının iç kısmı, bir mezar teknesi, iki *kline* ve bir *arcosolium*dan meydana

gelen dört mimari döşemden oluşmaktadır. Giriş aksında düzgün işçilikli, iç içe geçmiş iki kademeli bir mezar teknesi bulunmaktadır. Mezar teknesinin alt kısmı 1.70 x 0.30 m. ölçülerindedir. Fakat teknenin bir üst kademesi daha büyük ebatlarda olup, 1.80 x 0.40 m. ölçülerine sahiptir. Mezar teknesinin kuzey ve güney kısmında kalan *klinelerin* kotları yaklaşık 0.10 m. daha aşağıdadır. Farklı olarak kuzey yönündeki *kline*, *arcosolium* şeklinde yuvarlak kemerli olarak sonlandırılmıştır. Girişin karşı hizasında bulunan mezar odasının batısı duvarında bir *arcosolium* yer almaktadır. Mezar odası içerisindeki bütün mimari döşemler yaklaşık 0.10-0.15 m. yüksekliğinde 0.10 m. genişliğinde düzgün, yatay silmelerle hareketlendirilerek birbirinden ayrılmıştır.

Res. 25: E Kaya Mezarı Planı

Res. 24: E Kaya Mezarı Kesiti

Res. 26: E Kaya Mezarı Genel Görünüşü

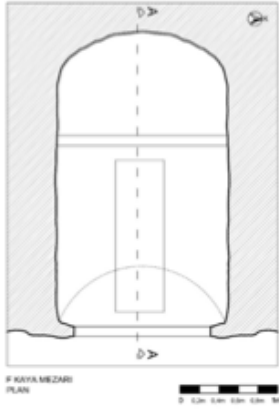

Res. 27: E Kaya Mezarı İçten Görünüşü

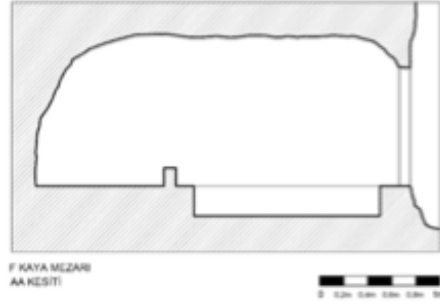
F Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü altıncı kaya mezarıdır.

F kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Doğu yönünde bulunan kaya mezar odasının girişi 1.40 x 1.10 m. ebatlarındaki dikdörtgen biçimli tek bir kapı ile sağlanmıştır. Kapı açıklığı en geniş olan kaya mezarıdır. Kaya mezarı odası, ortalama 1.75 x 2.90 m. ölçülerinde olup, dikdörtgen planlıdır. Mezar odası iki *kline*, bir mezar teknesi ve bir *arcosolium* olmak üzere toplam dört mimari elemana sahiptir. Giriş aksının hizasında, 1.53 x 0.40 m. düzgün işçilikli dikdörtgen ölçülerde bir mezar teknesi yer almaktadır. Mezar teknesinin kuzey ve güney bölümü düz zemin şeklinde *kline* olarak düzenlenmiştir. Giriş aksının tam karşısında bulunan doğu duvarında dikdörtgene yakın ölçülere sahip bir *arcosolium* bölümü bulunmaktadır. *Arcosolium* ile mezar teknesinin olduğu bölüm düzgün işçilikli yatay bir silme birbirinden ayrılmıştır. Mezar odası, tonozlu bir yapıya sahiptir.

Res. 28: F Kaya Mezarı Planı

Res. 29: F Kaya Mezarı Kesiti

Res. 30: F Kaya Mezarı Genel Görünüşü

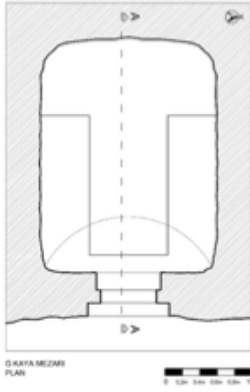

Res. 31: F Kaya Mezarı İçten Görünüşü

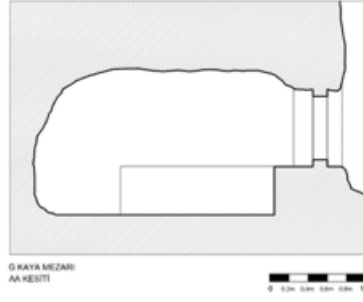
G Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezarası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü yedinci kaya mezarıdır.

G kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Doğu yönünde bulunan kaya mezar odasının girişi, 0.64 x 0.80 m. ebatlarındadır. Düzleştirilmiş bir kaya cephesine yapılmış olan giriş bir silme ile profillendirilmiştir. Kapı açıklığına ait kapı sövesi 0.20 m.'lik kalınlığına sahiptir. Takriben 3.20 x 2.30 m. ölçülerinde olan kaya mezarı dikdörtgen planlıdır. Mezar odası iki *kline*, bir mezar teknesi ve bir *arcosolium* olmak üzere dört mimari elemana sahiptir. Mezar odasının batı duvarında bulunan *arcosolium* ile birleştirilmiş mezar teknesi giriş aksının hizasında yer almaktadır. 1.64 x 0.55 m. ölçülerindeki mezar teknesinin arcosolium ile birleştirilmiş olması yönüyle G kaya mezarı öteki kaya mezarlarından ayrılmaktadır. Mezar teknesinin kuzeyinde ve güneyinde kalan yan alanlar düz bir platform şeklinde *kline* olarak düzenlenmiştir. Mezar odasının üzeri tonozlu bir yapıdadır.

Res. 32: G Kaya Mezarı Planı

Res. 33: G Kaya Mezarı Kesiti

Res. 34: G Kaya Mezarı Genel Görünüşü

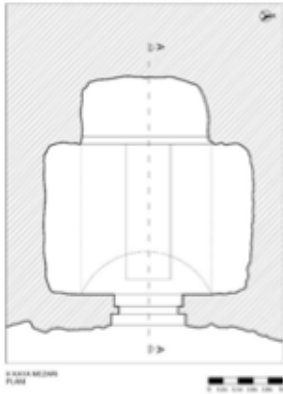

Res. 35: G Kaya Mezarı İçten Görünüşü

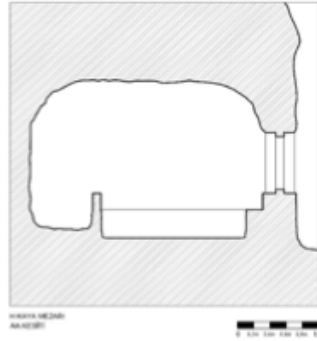
H Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezarası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü sekizinci kaya mezarıdır.

Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılan H kaya mezarına giriş doğu yönünde yer alan 0.75 x 1.00 m. ebatlarındaki dikdörtgen biçimli tek bir kapı açıklığından sağlanmıştır. Kapı sövesi 0.15 m. kalınlığa sahiptir ve 0.12 m. yüksekliğindeki bir kapı eşiğiyle mezar odasına girilmektedir. Eşiğin güney yüzeyi, kapı destek sistemi için dikdörtgen biçimli oyulmuş olup içerisinde yuvarlak formulu küçük bir tıkaç deliği mevcuttur. Basık ve dar yapılı giriş bölümü bir silme ile profilendirilmiştir. Kaya mezar odasının iç kısmı 2.70 x 3.10 m. ölçülerinde, dikdörtgen bir plana sahiptir. Girişin hizasında 1.77 x 0.50 m. boyutlarında bir mezar teknesi yer almaktadır. Mezar teknesinin kuzeyinde ve güneyinde iki *kline* bulunmaktadır. Girişin karşı hizasındaki odanın batı duvarında büyük ve derin bir *arcosolium* yer alır. Batı duvarındaki *arcosolium* ile ön bölümdeki söz konusu üç mekân, düzgün işçilikli yatay bir silme ile birbirinden ayrılmaktadır. Mezar odası tonozlu bir görünüm sergilemektedir.

Res. 36: H Kaya Mezarı Planı

Res. 37: H Kaya Mezarı Kesiti

Res. 38: H Kaya Mezarı Genel Görünüşü

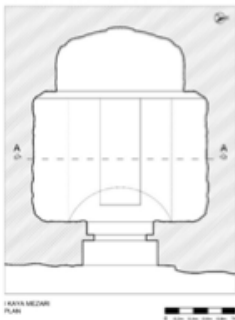

Res. 39: H Kaya Mezarı İçten Görünüşü

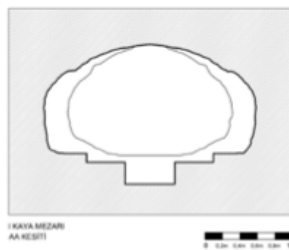
I Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezarası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü dokuzuncu kaya mezarıdır.

I kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Hafif düzleştirilmiş ve bir silme şeklinde vurgulanmış olan giriş cephesi 1.00 x 0.70 m. ölçülerindedir. 0.30 m.'lik kapı sövesi kalınlığıyla öteki mezarlara göre daha kalın bir kapı çerçevesine sahiptir. Kaya mezar odasının iç kısmı 2.85 x 2.45 m. ebatlarında olup dikdörtgen bir plan sergilemektedir. Giriş aksının hizasında 1.75 x 0.35 m. boyutlarında düzgün işçilikli bir mezar teknesi yer almaktadır. Bu mezar teknesinin kuzey ve güney kısmı ise kademelendirilerek birer *kline* elde edilmiştir. Burada *arcosoliumun* yerini *kline* almıştır. Girişin karşı hizasındaki odanın batı duvarında içe doğru hafif oval bir *arcosolium* bölümü bulunmaktadır. Batı duvarındaki *arcosolium* ile ön bölümdeki söz konusu mimari döşemler düzgün işçilikli yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır.

Res. 40: I Kaya Mezarı Planı

Res. 41: I Kaya Mezarı Kesiti

Res. 42: I Kaya Mezarı Genel Görünüşü

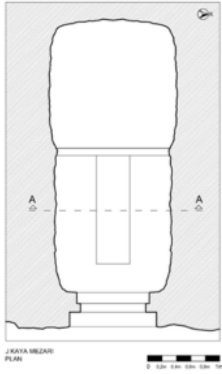

Res. 43: I Kaya Mezarı İçten Görünüşü

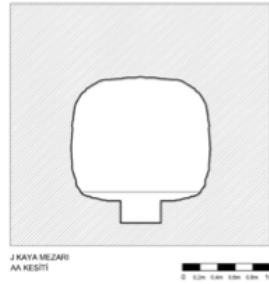
J Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezarası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü onuncu kaya mezarıdır.

J kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Doğu yönünde yer alan kaya mezar odasının girişi, 0.60 x 1.05 m. ölçülerine sahip dikdörtgen biçimli tek bir kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Silme şeklinde profilendirilmiş oda girişine ait kapı sövesi 0.25 m. kalınlığa sahiptir. Kapı açıklığının iç tarafında ikinci bir silmeye sahiptir. Mezar odasına kapı destek sistemine ait karşılıklı iki yuvalı bir eşikle girilmektedir. Kaya odasının iç kısmı 3.80 x 1.61 m. ölçülerinde olup, dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey ve güney yanları alçak bir kline olarak düzenlenmiş 1.60 x 0.38 m. ebatlarına sahip giriş aksı hizasında bir mezar teknesi yer almaktadır. Giriş aksının karşı hizasında bulunan odanın batı duvarında 1.70 x 1.60 m. boyutlarında kare formuna yakın bir *arcosolium* yer alır. Yatay bir silme, söz konusu *arcosolium* ile arkasında yer alan mezar teknesi ve *klineleri* birbirinden ayırmaktadır. Diğer kaya mezarları ile kıyaslandığında buradaki *arcosolium* daha derin ve daha büyük yapılmıştır.

Res. 44: J Kaya Mezarı Planı

Res. 45: Kaya Mezarı Kesiti

Res. 46: J Kaya Mezarı Genel Görünüşü

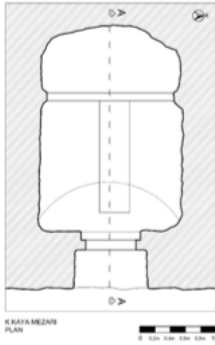

Res. 47: J Kaya Mezarı İçten Görünüşü

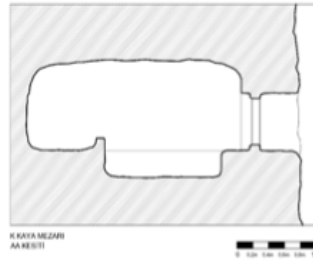
K Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü on birinci kaya mezarıdır.

K kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Doğu yönünde yer alan kaya mezar odasının girişi 0.75 x 0.50 m. ölçülerindeki tek bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Kapı açıklığı bir silme ile profillendirilmiştir. Mezar odasının iç kısmı 2.45 x 1.90 m. ölçülerinde olup dikdörtgen bir plana sahiptir. Giriş hizasında 1.63 x 0.24 m. ebatlarında dikdörtgen formlu düzgün işçilikli bir mezar teknesi bulunmaktadır. Bu mezar teknesinin kuzey ve güney yanları alçak zeminli bir *kline* olarak düzenlenmiştir. Mezar odası girişinin karşı hizasındaki batı duvarda 0.90 x 1.90 m. ölçülerinde bir *arcosolium* yer almaktadır. *Arcosolium* içe doğru hafif oval yapılmıştır. Düzgün işçilikli yatay bir silme, *arcosolium* ile önünde yer alan mezar teknesi ve söz konusu *klineleri* birbirinden ayırmaktadır. Bu oda mezarı tonozlu bir yapıya sahiptir.

Res. 48: K Kaya Mezarı Planı

Res. 49: K Kaya Mezarı Kesiti

Res. 50: K Kaya Mezarı Genel Görünüşü

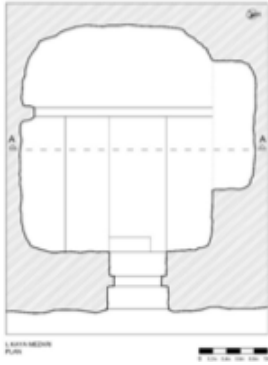
Res. 51: K Kaya Mezarı İçten Görünüşü

L Kaya Mezarı

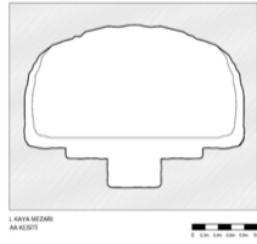
Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü on ikinci kaya mezarıdır.

L kaya mezarı doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Doğu yönünde yer alan mezar odası girişi, 0.80 x 0.50 m. ebatlarındaki ön cephesi düzleştirilmiş ve bir silmeyle belirginleştirilmiş tek bir kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Kaya mezar odasının iç kısmı 3.30 x 3.00-3.90 m. ölçülerine sahip olup, dikdörtgen planlıdır. Bu kaya mezarı daha sonradan tahrip edildiğinden orijinaliği kısmen bozulmuştur. Giriş aksının hizasında 1.60 x 0.60 m. ölçülerinde, dikdörtgen formlu, kademelendirilmiş bir mezar teknesi yer almaktadır. Bu derin mezar teknesine girişin hemen altında 0.30 x 0.12 m. boyutlarındaki bir eşik ile erişim sağlanmıştır. Mezar teknesinin kuzey ve güney kısmı alçak *kline* olarak yapılmıştır. Oda mezarın batı duvarında, giriş hizasının karşısında 1.20 x 1.85 m. ölçülerinde bir *arcosolium* bulunmaktadır. Sonradan tahrip edilmiş düzgün işçilikli yatay bir silme, *arcosolium* ile önünde bulunan mezar teknesi ve *klineleri* birbirinden ayırmıştır.

Res. 52: L Kaya Mezarı Planı

Res. 53: L Kaya Mezarı Kesit

Res. 54: L Kaya Mezarı Genel Görünüşü

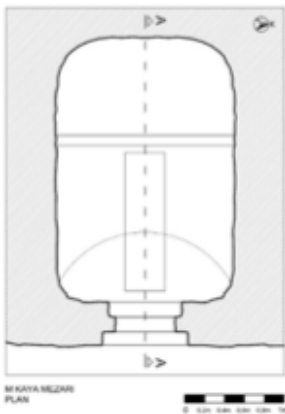

Res. 55: L Kaya Mezarı İçten Görünüşü

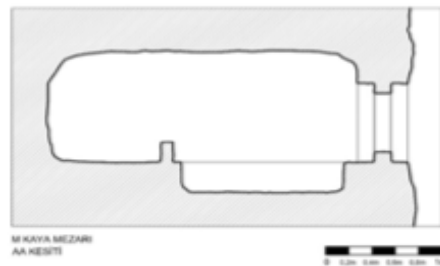
M Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezrası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisindeki güneydoğu yönlü on üçüncü kaya mezarıdır.

M kaya mezarı, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Kaya mezar odasının girişi, 0.85 x 0.45 m. ölçülerindeki dikdörtgen formlu tek bir kapı açıklığından sağlanmıştır. Kapı açıklığı bir silme ile profillendirilmiştir. Mezar odasının iç kısmı 2.70 x 1.65 m. ölçülerinde olup, dikdörtgen bir plana sahiptir. Mezar odası girişinin aksi hizasında 1.30 x 0.27 m. ölçülerinde düzgün işçilik gösteren dikdörtgen biçimli bir mezar teknesi yer almaktadır. Mezar teknesinin kuzey ve güney yanlarında ortalama 1.40 x 1.00 m. boyutlarındaki alçak zeminli iki *klin*e yer verilmiştir. Girişin karşı hizasında bulunan odanın batı duvarında 1.65 x 1.00 m. ölçülerinde bir *arcosolium* yer almaktadır. *Arcosolium*ün köşeleri oval biçimde yontulmuştur. Yatay bir silme, *arcosolium* ve onun önünde yer alan mezar teknesi ile söz konusu *klin*eleri birbirinden ayırmıştır. Kaya mezar odası tonozlu bir yapıdadır.

Res. 56: M Kaya Mezarı Planı

Res.57: M Kaya Mezarı Kesiti

Res. 58: M Kaya Mezarı Genel Görünüşü

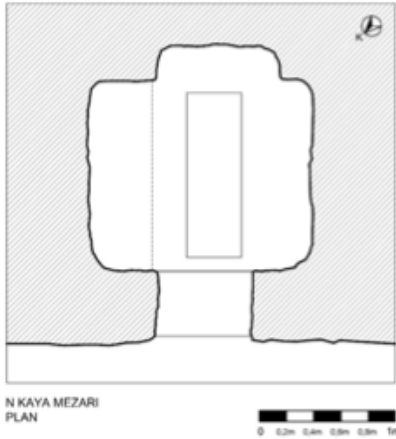

Res. 59: M Kaya Mezarı İçten Görünüşü

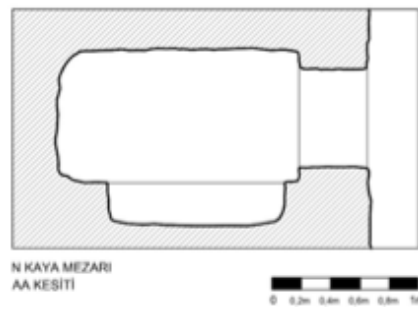
N Kaya Mezarı

Yeşil Segedik Mezarası'nın doğusundaki tepe yamacında yer alan ve kuzey- batıdan güneydoğuya uzanan kaya mezarı topluluğu içerisinde yer almayıp, aynı tepenin daha doğudaki yamacında ayrı yapılmış on dördüncü kaya mezarıdır.

N kaya mezarı, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlandırılmıştır. Kuzeybatı yönünde bulunan girişi, 0.84 x 0.60 m. ölçülerindeki dikdörtgen formulu tek bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Girişi sağlayan kapı sövesi 0.45 m. kalınlığa sahiptir. Kaya mezar odasının iç kısmı ortalama olarak 1.65 x 1.40-1.65 m. ölçülerinde olup, kareye yakın dikdörtgen bir plan sergilemektedir. N kaya mezarı, diğer kaya mezarlarına göre daha az nitelikli bir işçilikle yapılmıştır. Giriş aksının hafif sağ hizasında takriben 1.35 x 0.30 m. ebatlarında bir mezar teknesi yer almaktadır. Mezar teknesinin giriş kısmı dışında kalan her üç yönü *arcosolium* şeklinde düzenlenmiştir. *Arcosolium* mimari döşemleri ile mezar teknesi arasında herhangi bir yatay silmeyle yapılmış bir ayırım bulunmamaktadır.

Res. 60: N Kaya Mezarı Planı

Res. 61: N Kaya Mezarı Kesiti

Res. 62-63: N Kaya Mezarı Genel Görünüşü

Değerlendirme

Yeşil Segedik kaya mezarları dikdörtgen plana sahiptir. Mezar odalarından ana mekâna giriş genellikle bir eşik ile sağlanmış olup söz konusu giriş bölümü, alçak yapılı olarak düzenlenmiştir. Kapıdan iç mekâna geçişi sağlayan basamak sadece L kaya mezarında saptanabilmiştir. Pek çok mezar odasının zemininde izlenebilen dikdörtgen biçimli mezar tekneleri, kaya mezarlarının ortak bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı ebatlardaki kaya mezarlarının iç mimari döşemi genel olarak kayaya oyulmuş *kline* ve teknelerden meydana getirilmiştir. Ölçüleri 1.65 x 1.40 ile 3.10 m x 2.62 m. arasında değişen kaya mezarları, bezemelerden ve sembollerden yoksundur. Bu yapıların içerisinde herhangi bir sıva kalıntısına da rastlanmamıştır. Çoğunluğunda görülen ortak özellikler arasında mezar girişlerinin silmeyle vurgulanmış olmasıdır. Ancak Yeşil Segedik kaya mezarları arasında “E Kaya Mezarı” dışında kademeli bir silmeden söz edecek bir örnek bulunmamaktadır. Mezarlar genellikle tonozlu yapı da olmakla birlikte az da olsa düz örtülü mezar odaları da vardır.

Mezar odası düzenlemesinde standart bir şemanın olmaması, dromoslu örneklerin olmaması, tek kanatlı kapıya sahip olmaları, tek bir kapıyla mezar odasına girilmeleri, mezar odalarının yalın olmaları, *arcosolium*da baş yastığı geleneği olmaması, *arcosolium* duvarına açılan nişler olmaması ve *kolumbarium* (kremasyon kaya mezarı) geleneği olmaması buradaki kaya mezarlarının ortak özellikleri arasında yer almaktadır. Söz konusu özellikleri ile M.S. I.- III. yüzyıllar arasına tarihlendirilen *Isauria* Bölgesi kaya mezarlarına benzerlik göstermektedir (Doğanay, 2009: 273). Ancak görkemli mezar cepheleri ile mezar odalarına sahip olmamaları, mezar cephelerinde su akıtma kanallarının olmaması, yön kaygılarının varlığı, sıva izlerine rastlanmaması Yeşil Segedik kaya mezarlarını *Isauria* Bölgesi kaya mezarlarından ayırmaktadır. Yeşil Segedik kaya mezarları iç mimari düzenleme olarak Helenistik Dönem ile Bizans Dönemi arasına tarihlenmiş Olba - Diocaesarea yerleşimi nekropollerinde yer alan basit tipteki *arcosolium*lu kaya mezarlarına benzerlik göstermektedir (Söğüt – Er, 2005: 99 vd.). Olba - Diocaesarea kaya mezarları, Yeşil Segedik mezarları gibi genellikle dikdörtgen biçimli olup gömü arka ve yan duvarlar boyunca uzanan *kline*lerde yapılmıştır ve bu *kline*lerin arka ve yan duvarlar boyunca sayısı birden üçe kadar değişmektedir (Söğüt – Er, 2005: 99 vd.).

Yeşil Segedik mezarları, plan özelliği açısından Roma Dönemi'nin kaya oyma mezarlarının karakteristiği niteliğindeki *arcosolium*lu tipin benzer bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. *Arcosolium* türündeki mezarlar M.Ö. III. yüzyılda ilk defa ortaya çıkmakla beraber bu tip mezarların Anadolu'da Roma egemenliği ile beraber M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. III. yüzyıl arasında ortaya çıkıp yaygınlaştığı genel olarak kabul edilmektedir (Ergeç, 1995: 150). *Arcosolium* tipindeki mezarların en yaygın olarak kullanımı M.S. III. yüzyıla ait olduğu belirtilmektedir (Taylor, 2000: 16). Bununla birlikte M.S. III. yüzyılı takiben Anadolu'daki politik kargaşa ve ekonomik gerileme nedeniyle zenginliğin bir göstergesi olan kaya mezarı yerine daha çok toprak gömünün tercih edildiği gözlemlenmiştir (Zeyrek, 2007: 197 dn 5). Buna paralel olarak Yeşil Segedik kaya mezarlarının kapı açıklıkları doğu yönlü olması, içerisinde Helenistik ya da Roma Çağı'nın pagan anlayışına ait herhangi bir yontu ya da süslemenin olmaması ve herhangi bir haç motifinin saptanmaması, bu mezarların bölgenin Hristiyanlık ile yeni tanıştığı bir zaman diliminde oluşturulduğuna da işaret etmektedir. Tüm bu verilerden hareketle *arcosolium*lu Yeşil Segedik kaya mezarları, Geç Antik Çağ'da yapıлып kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Bu özellikleriyle kaya mezarlarını M.S. III. ve IV. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Bu tip mezarların M. S. VII. yüzyıla kadar kullanıldığı da bilinmektedir (Çelgin, 1990: 151).

Doğu Anadolu bölgesinde bu tip *arcosoliumlu*, seki tarzındaki *klinelere* sahip tek odalı kaya mezarları, Malatya bölgesinde oldukça yaygındır. Alıçlı, Eski Arapgir, Koru, Bostancık, Ormansırtı, Akçadağ/Aktepe Mahallesi ve Bağköy/Ebeler, Bağköy/Guruklar, Doğanşehir ilçesi Erkenek/Gedikağzı, Erkenek/Kiliseci ile Darende ilçesi Ağılbaşı, Yeniköy, Ağılbaşı/Ergiören kaya mezarları bunlara örnek olarak verilebilir (Özman, 2015: 15).

Dışta doğu-batı doğrultusunda düzgün dikdörtgen planlı olan içte ise tek nefli bazilika olan Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nin benzerlerini bölgede bulabilmek mümkündür. Çemişgezek yakınlarındaki Ulukale (Surp Minas) Kilisesi ve daha gelişkin bir örnek olmasına karşın plan açısından Mırnaşi Kilisesi ile plan açısından Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi paralellik göstermektedir (Erdoğan, 2017: 450; Sözen, 1973: 122).

BİBLİYOGRAFYA

- Appian's Roman History*, (1961). Volume II: Books VIII -XII (with an English translation by W. Horace), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London.
- Barrett, A. A. (1977). "Sohaemus, King of Emesa and Sophene", *The American Journal of Philology*, 98/2, 153-159.
- Çelgin, A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropollerini*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Danık, E. (2010). *Işuwa'dan Tunceli'ye Tarih ve Kültür*. Tunceli Dayanışma ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara.
- Dessau, H., (1892). *Inscriptiones Latinae Selectae - Volume I*, Publisher Berolini, Berlin.
- Dio's Roman History Volume III: Books XXXVI – XL*. (1961). (with an English translation by E. Cary, PH. D.), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London.
- Diodorus Siculus, Volume XI: Fragments of Books XXI-XXXII*. (1967) (with an English Translation by F. R. Walton), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London.
- Doğanay, O. (2009). *Isauria Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*. Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Dupont – Sommer, A. (1949). *Les Araméens, L'Orient Ancien Illustre N. 2*, Librairie A. Maisonneuve, Paris.
- Erdoğan, S. (2015). *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M.Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli – Bingöl Bölgesi*. A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, S. (2017). "Demir Çağ ve Helenistik Dönem Tunceli Yüzey Araştırması - 2016", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Bursa, 447 - 468.
- Ergeç, R. (1995). *Güney Kommagene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol ve Mezarları*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eutropius,(2004) *Breviarium Historiae Romanae & Roma Tarihinin Özeti*. (Latince'den Çev. Ç. Menzilioğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Grousset, R. (2006). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev. S. Dolanoğlu), Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Frankfort, T. (1963). "La Sophéne et Rome", *Latomus* 22/2 (Avril-Juin): 181-190.
- Hauptmann, H. (1969/70). "Norşun-Tepe, Historische und Ergebnisse der Grabungen", *Istanbul Mitteilungen* 19/20, 21-78.
- Hewsen, R. H. (1992). *The Geography of Ananias of Şirak (Aşxarhac'oyc')*, *The Long and the Short Recensions*. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B Nr. 77, Wiesbaden.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. (Çev. F. İşıltan), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hübschmann, H. (1969). *Die Altarmenischen Ortsnamen – Mit Beiträgen zur Historischen Topographie Armeniens*. Oriental Press, Amsterdam.
- Kévorkian, R. H. – Paboudjian, P. B. (2012). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. (S. Dolanoğlu), Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Lohmann, E. (1906). "Durch Sophene und Kataonien" *Globus* XC/3, 37-42.
- Luther, A. (1997). *Die Syrische Chronik des Joshua Stylites*. Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Özman, R. (2015). "Arapgir Onar Köyü Kaya Mezarları" *Tarih Dergisi* 62, 1-36.
- P'awstos Buzand's,(1985) *History of the Armenians*. (Translated by R. Bedrosian), New York.
- Pliny the Elder,(1942) *Natural History, Volume II: Books 3- 7*. (Translated by H. Rackham), Loeb Classical Library 352, Harvard University Press, Cambridge.
- Plutarch,(1917) *Lives. Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*. (with an English translation by B. Perrin), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge.
- Procopius,(1961) *History of Wars Volume I: Books I – II*. (with an English Translation by H. B. Dewing), The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London.
- Salvini, M. (1972). "Le Testimonianze Storiche Urartee Sulle Regioni del Medio Eufrate MEΛITHNH, KOMMATHNH, ΣΟΦΗNH, ΤΟΜΙΣΑ", *La Parola del Passato*, CXLII-CXIV, 100-111.
- Salvini, M. (2008). *Corpus dei Testi Urartei Volume I-II*. Pubblicazioni dell'Istituto di Studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente del Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma.

- Schäfer, H. P. (1977). "Die Inschrift Rusa II Argištehinis in Mazgirt-Kaleköy" *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 18, 249-268.
- Sinclair, T. A. (1989). *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*. The Pindar Press, London.
- Söğüt, B. – Er, Y. (2005). "Dağlık Kilikya'da Olba – Diocaesarea Nekropollerindeki Kaya Mezarları", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 5, 97-110.
- Sözen, M. (1973). "Çemişgezek'in Ulukale Köyü'ndeki Mimari Eserler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, V, 119 -140.
- Strabo,(1928) *Geography, Volume V: Books 10-12*. (Translated by H. L. Jones), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge.
- Tacitus,(1937) *Annals. Books 13 -16* (Translated by J. Jackson), Loeb Classical Library 322, Cambridge, Harvard University Press, 1937.
- Taş, T., – Özcan, F. (2015). "MS 4. ve 7. Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, 247 - 275.
- Taylor, J. G. (1868). "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagħ, in 1866", *Journal of the Royal Geographical Society of London* 38, 281 - 361.
- Taylor, R. (2000). *Death and The Afterlife: A Cultural Encyclopedia*. ABC-CLIO, Santa Barbara – Denver – Oxford.
- Thierry, J. (1986 -1987). "Le Couvent Erkaın ınkuzik'en Dersim" *Revue des Études Arméniennes* XX, 381-417.
- Van Loon, M. N. (1974). "The Euphrates Mentioned by Sarduri II of Urartu", K. Bittel- H. J. Houwink (Ed.) *Anatolian Studies Presented to Hans Güstav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten*, İstanbul, 187-194.
- Weissbach, F. H. (1927). "Sophene", *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Reihe 2, Band III A 1, Stuttgart, 1015-1019.
- Zeyrek, T. H. (2007). "Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2), 194-221.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 05.03.2018 ✓Accepted/Kabul: 19.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.401329

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldırım, Ş., Baydur, H., Uçan, G. (2019). "Yetişkinlerin Sosyal Hizmet Mesleğini Tanıma Ve Sosyal Hizmetler Ve Sosyal Yardımlardan Yararlanma Durumu: Manisa Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s. 309-324

YETİŞKİMLERİN SOSYAL HİZMET MESLEĞİNİ TANIMA VE SOSYAL HİZMETLER VE SOSYAL YARDIMLARDAN YARARLANMA DURUMU: MANİSA ÖRNEĞİ* **

Şeyda YILDIRIM***, Hakan BAYDUR ****, Gülten UÇAN*****

Özet

İnsanlar sosyal işlevselliklerini yerine getirmelerinin önünde engel bir durumla karşılaştıklarında sosyal hizmet uzmanları tarafından verilen hizmetlere gereksinim duyabilirler. Bu çerçevede bu araştırmanın amacı, Manisa kent merkezinde yaşayan yetişkinlerin sosyal hizmet mesleği ve sosyal yardımlar konusundaki bilgilerini, hizmet kullanım durumlarını ve bunu etkileyen etmenleri ortaya koymaktır. Araştırma Manisa kent merkezinde, 18 yaş ve üzeri bireyleri temsil eden bir örnek üzerinde, kesitsel olarak yürütülmüş ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır. Araştırmada örneklem büyüklüğü 1007 olarak hesaplanmıştır. Sonuçlara bakıldığında araştırmaya katılanların % 66,2'sinin sosyal hizmet uzmanının çalışma alanını ve görevlerini bilmediği, % 62,6'sının sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarını bilmediği bulunmuş olup, bu sonuçlar eğitim ve çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe sosyal hizmetlerden haberdar olma da artmaktadır. Ayrıca hane halkı sayısı arttıkça sosyal hizmetlerden faydalanma oranı da yükselmektedir. Sonuç olarak sosyal hizmetlerin ve sosyal hizmet uzmanının yeterince tanınmadığı görülmüştür. Sosyal hizmetlerde hak bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmetler, Sosyal Yardım, Sosyal Hizmet Uzmanı, Hak

RECOGNITION OF THE SOCIAL WORK OCCUPATION AND BENEFITING FROM SOCIAL SERVICES AND SOCIAL ASSISTANCES OF ADULTS: MANİSA CASE

Abstract

People can need to services which given by social workers when they encounter an obstacle to fulfill their social functions. In this context aim of the research that to reveal adults who live in Manisa city center knowledges about social work profession and socail assistances, their using servises and faktors affecting using that services. The research is a study on a sample representing 18 years of age and over in the cross-sectional relational screening model in Manisa city center. The sample size was calculated as 1007 in the study. According the results 66.2% of the participants did not know the work area and tasks of the social worker and 62.6% of them did not know social service institutions. These results vary according to the level of education and employment. As education level increases, awareness of social services is also increasing. In addition, as the

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi 2014/001 no'lu Bilimsel Araştırma Projesinden üretilmiştir.

**Bu makale 05-08 Eylül 2018 tarihinde Pristina/Kosova'da Düzenlenen "New Horizons in Science" adlı 3. Uluslararası Bilim Sempozyumunda Sosyal Bilimler alanında sunulmuş ve en iyi sözlü bildiri ödülünü kazanmıştır.

*** Dr. Öğ. Üyesi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, MANİSA.

e-posta:yildirim.seyda@gmail.com (orcid.org/0000-0003-3178-1068)

**** Doç.Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, MANİSA

e-posta:hakan.baydur@gmail.com (orcid.org/0000-0002-4439-3569)

***** Doç.Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, MANİSA.

e-posta:gultenucan@gmail.com (orcid.org/0000-0002-2920-1979)

number of households increases, the rate of benefiting from social services also increases. As a result, social services and social work specialists have not been well recognized. There is a need for studies on the development of rights consciousness in social services.

Keywords: *Social Work, Social Services, Social Assistance, Social Worker, Right*

1. Giriş

İnsanlar sosyal bir varlık olmaları itibarıyla tüm diğer canlı türlerinden ayrılırlar. Fiziksel olarak yaşamak için belirli koşullara ihtiyaç duyanın yanında bilişsel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için de diğer canlılardan daha özel bir yaşam alanına gereksinimleri vardır. Sosyal hizmetler insanların bu yaşam alanlarını oluşturma noktasında gereksinimlerin karşılanmasını sağlar. İnsanlar bu yaşamsal alana sahip olmadığında bir takım sorunlarla karşılaşır ve bu sorunların çözülmesinde kendi baş etme mekanizmalarını kullanarak yaşama adapte olmaya çalışırlar. Bazı durumlarda kendi baş etme mekanizmaları yeterli olmadığında kişilerin sorunlarını çözmek ve onlara destek olmak gerektiğinde sosyal hizmet mesleğinin uygulamalarının devreye girmesi gerekebilir. Ancak bu hizmetlere ihtiyaç duyan kesimler her zaman bu hizmetleri nereden alacaklarını ya da nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini bilmeyebilirler. Çünkü çoğunlukla dezavantajlı gruplar olarak tanımlanabilecek olan müracaatçı kitlesi eğitim düzeyinin düşüklüğü ve bilgi eksikliği, toplumsal yaşamın dışında kalma ve dışlanma ve damgalanma korkusu ile hizmetlere ulaşmada güçlük yaşayabilirler.

Bir vatandaşlık hakkı olarak sosyal hizmetlerden yararlanmak herkesin hakkıdır. Bu haklardan faydalanabilmenin en önemli koşulu ise elbette ki haklardan haberdar olmaktır. Bu çerçevede bu çalışmada sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar konusunda toplumun bilgi sahibi olma düzeyinin Manisa örneklemini çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın kuramsal boyutunda ise sosyal hizmetler, sosyal hizmet, sosyal yardımlar konuları ele alınmıştır.

2. Sosyal Hizmetler ve Sosyal Hizmet

Sosyal hizmetler, sosyal hizmet uzmanlarının ve diğer yardım mesleklerinin gerçekleştirdiği mesleki uygulamalar yoluyla insanların sağlıklı olmalarına, iyilik halini yükseltmelerine ve kendilerine yeterli olmalarına yardımcı olan, bağımlı olmayı önleyen, aile ilişkilerini güçlendiren ve birey, aile, grup ve toplulukların başarılı sosyal işlevselliğe sahip olmasını sağlayan faaliyetlerdir (Barker 1995: 270). Sosyal hizmetler ekonomik olaylardan doğan sosyal ilişkilerin ve sorunların bütün yönlerini içeren sosyal politikanın (Güven 2001: 14) beş temel alanından birini oluşturur. Diğer alanlar ise düzenli gelir, barınma, eğitim, sağlık olarak sıralanır (Thompson 2009: 66). Aslında bu 4 alandaki uygulamaların yetersizliği vatandaşların sosyal hizmetlere duyduğu ihtiyaçları artırır. Bu nedenle bir anlamda sosyal hizmetler sosyal politikanın koruyucusudur.

Sosyal hizmetlerden yararlanmak her insanın hakkıdır. Kendini geliştirme kapasitesine sahip olan insan bu kapasitesini geliştirirken önüne çıkan engelleri sosyal hizmetler vasıtasıyla aşabilir kılınmaktadır. Bu noktada hak bilinci ve anlayışı devreye girmektedir. Sosyal hizmet uzmanları tüm insanların temel haklarına özen göstermek ve bu hakları savunmak durumundadır (Zastrow ve Kirst-Ashman 2014: 48). Oysa ki sosyal hizmet çoğu zaman klientelist bir tutumla yani kamu kaynaklarının iktidarın kendisine yakın olan grupları kayırmak amacıyla yardım ve hizmetler için kullanılması yoluyla (Aközer 2003: 14) devletlerin vatandaşlarını bağımlı kılmaya yönelik bir tutum sergilemelerine neden olmaktadır (Metin 2011: 199). Hak bilincinin yerleşmediği toplumlarda sosyal hizmetler devletin ya da bir sınıfın ihtiyaç sahibi olan kesimleri baskı altına alma aracı olabildiği gibi bu hizmetlerden sonra vatandaştan beklenen minnet duygusudur. Bu minnet duygusunun karşılığında ödemesi gereken bedel oy kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki hak anlayışının içinde minnet duygusu yoktur. Sosyal hizmetleri hak olarak gören anlayış herkesin sosyal hizmetlerden eşit ve adil şekilde faydalanması gerektiği ifade eder. Bu durum sosyal adaletin sağlanabilmesinin bir yoludur. Sosyal haklar insan haklarının bir boyutu olup bu nedenle vatandaşlık hakları içinde yer alan bir anlam kazanmaktadır (Koray 2000: 47). Sosyal devlet anlayışının temelinde bu vatandaşlık haklarını kapsayan sosyal adalet yatmaktadır. Sosyal hizmetlerin hak olarak görülmesi aslında sosyal politikanın hak temelli bir zemine oturması ile söz konusu olabilir ve bu da toplumun bir bütün olarak kendini koruma hareketi olarak değerlendirilir. (Metin 2011:199). Çünkü hak anlayışı ile şekillenen sosyal hizmetlerde ihtiyaç duyan herkes sosyal hizmetlere kolayca erişebilir iken, hak bilincinin yerini alan yardım ve minnet ilişkisinde vatandaş karşılığını vermeden ancak muhtaçlık noktasına geldiğinde hizmetlerden faydalanabilir bir konum elde etmektedir (Güven 2001:147).

Sosyal hizmetler pek çok farklı sosyal bilim dalının konusu olmakla birlikte sosyal hizmet disiplininin temel uygulama alanını oluşturur. Cılga'ya göre (2004:33):

“toplumsal etkileşim dinamiği ve süreci içinde; insanın gelişim bilgisini, kültürünü, kişisel gücünü, yeteneklerini ve eylemlerini geliştirmek, sorumluluk sahibi, bilinçli, etkili ve örgütlü varlıklar olarak yaşam pratiğine katılımlarını sağlamak, gereksinimlerini karşılamayı bilen, sorunlarını çözen, üretken, özgür ve mutlu insanlar olarak yaşayabilmeleri için nesnel ve öznel yaşam koşullarının gelişmesine yardımcı olmak sosyal hizmet eyleminin bilimsel ve mesleki karakterini oluşturur.”

Buna göre sosyal hizmetin en önemli konularından biri sosyal işlevselliştir. (Zastrow ve Kirst-Ashman 2014: 29). En temelde kişinin sosyal işlevselliğini arttırmayı amaçlayan sosyal hizmet aynı zamanda toplumsal refahını yükseltmesini de amaç edinmektedir. Bu çerçevede sosyal hizmet, birey ve toplumun psiko-sosyal sorunlarına yönelik insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine paralel bir bilgi, değer ve insani hizmet üreten bir bilim ve meslek olarak tanımlanmaktadır (Zengin 2012:220). Barker da sosyal hizmeti (1995: 270), insanların etkili bir psiko-sosyal seviyeye ulaşmalarını ve toplumsal değişimi etkileyerek tüm insanlığın iyilik halini yükseltmeyi hedefleyen bir bilim olarak tanımlamaktadır.

Sosyal Hizmet mesleği uygulamalarında toplum tarafından oluşturulmuş sosyal kaynakları kullanan bir meslektir. Sosyal hizmet problemi ve ihtiyacı ile kendi başa çıkamayan müracaatçı ile ihtiyacı karşılayan kurumlar arasında bağlantı kurmakta kullanılan bir meslek olduğu için sosyal hizmet uzmanlarının mevcut kaynakları çok iyi bilmesi gerekmektedir (Friedlander 1965: 222; Pincus ve Minahan 1977: 9). Meslek tarafından kullanılan ve üzerinde tüm toplumun hak sahibi olduğu bu sosyal kaynaklar tüm toplum gruplarının sosyal refahlarına yönelik olarak kullanılmak istedikleri kaynaklardır (Şahin 1999: 69).

Sosyal hizmet sunumunda sorun çözme sürecinin belirli bir plan çerçevesinde yürütülmesi ve sürekli olarak gözden geçirilerek uygun değişikliklere yer verilmesi meslek elemanlarının sorumlulukları arasında yer alır (Turan 1992:4). Bu planlı çalışma süreci toplumsal sorunlara yönelik sistematik çözüm yolları üreterek daha öncesinde hayır işi niteliğinde gerçekleştirilen pek çok faaliyetin artık profesyonel bilgi ve beceri gerektiren uygulamalar haline gelmesini sağlamakta ve sorunların çözümü için insan haysiyeti, değer ve onurunu korumak ve hak temelli uygulamaları gerçekleştirmek için fırsat sağlamaktadır.

Sosyal Hizmet mesleğinin faaliyet alanı olan sosyal hizmetler alanı özelliği itibariyle multidisipliner bir çalışma yaklaşımı içerisinde yürütülür. Farklı pek çok meslek ve disiplinin bilgi, beceri ve değerleriyle gerçekleştirdiği uygulama alanı olan sosyal hizmetler yine pek çok farklı kurum ve kuruluş tarafından yürütülmektedir.

Ülkemizdeki sosyal hizmet sistemi değerlendirildiğinde özellikle 2012 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmadan önceki yapılanma ele alındığında sosyal hizmetlerin farklı kurum ve kuruluşlar tarafından dağınık bir biçimde verildiği görülmektedir. Bundan önce her ne kadar Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu sosyal hizmet uygulamalarının çoğunluğunu kapsayan bir kurum olarak faaliyet gösterse de sosyal yardımlarda çok büyük ağırlığı olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, sosyal güvenlik iş ve işlemlerini yürüten Sosyal Güvenlik Kurumları, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Aile ve Sosyal Araştırmalara Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Belediyeler ve STK'lar gibi pek çok farklı kurum sosyal hizmet örgütlenmelerinde yer almakta idi. 2012 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması sosyal güvenlik, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin verdiği hizmetler dışındaki sosyal hizmetleri tek çatı altında toplanmış oldu. Ayrıca daha önce İçişleri Bakanlığına bağlı olarak yürütülen Şehit Yakınları ve Gazilere yönelik yardım ve hizmetler de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına devredildi. Buna göre toplumun desteğe ihtiyaç duyan tüm kesimlerinin bağlantılı bulunduğu bakanlık olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının hizmetlerini görmek mümkün olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak sosyal hizmet uzmanlarının en yaygın faaliyet alanı bulunduğu kurum olarak da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı öne çıkmaktadır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın yürüttüğü hizmetler ise temelde bakım, barınma, korunma, rehabilitasyon, sosyal yardım ve destek hizmetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakım ve barınma hizmetleri içerisinde engelli, yaşlı ve çocukların sosyal desteklerinin yeterli olmadığı durumlarda, ayrıca kendilerinin veya yakınlarının istemeleri halinde yaşlı ve engellilerin ücret karşılığı ya da ücretsiz olarak barınmalarını sağlayan hizmetlerdir. Yaşlı ve engellilere yönelik kurum bakımı hizmetleri mevcutken, çocuklara yönelik kurum bakımı

hizmetlerinin yanında evlat edinme ve koruyucu aile gibi aile temelli bakım hizmetlerinin organizasyon ve denetimini yapmak da Bakanlığın sorumluluğundadır.

Koruma ise, şiddet mağduru kadın ve çocukların koruma altına alınarak güvenliklerini sağlamayı içeren hizmetlerdir ki bunlar çocuklar için çocuk destek merkezleri, kadınlar için kadın konukları olurken bu kurumlarda bakım, barınma ve korumanın dışında rehabilitasyon hizmetleri de verilmektedir. Sosyal yardımların da çok büyük kısmı bu Bakanlık çatısı altında verilmekle birlikte sosyal yardımlarda daha dağınık bir kurumsal yapı gözlenmektedir.

Sosyal Politikanın diğer sosyal hizmetlere nazaran en göze görünür hizmeti olarak değerlendirilebilecek sosyal yardımlar yoksullukla mücadelede en önemli araçlar olarak ele alınmakta ve yukarıda sayılan sosyal hizmetlerden yararlananlardan çok daha fazla sayıdaki nüfus kitlesinin ilgilendirmektedir. Yoksulluk sosyal hizmet disiplini için sosyal hizmet uygulamalarının üzerine oturduğu zemin olarak ele alınabilir (Tomanbay 2006:16). Çünkü sosyal hizmet ihtiyacını ortaya çıkaran durumlar incelendiğinde çok büyük çoğunluğunun temel kaynağının yoksulluk olduğunu görmek mümkündür. Bu nedenle sosyal yardımlar diğer sosyal hizmetlere duyulacak ihtiyaçların azalmasını sağlayıcı koruyucu ve önleyici mekanizmalar olarak da ele alınabilir.

3. Sosyal Yardım

Genel olarak yoksulluk insanların temel gereksinimlerini karşılayamama durumu olarak tanımlanabilir ve Zastrow' a göre (2014:174) mutlak ve görel olarak iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. Mutlak yaklaşıma göre bir ailenin ya da kişinin asgari miktarda mal ve hizmetten faydalanmasının gerektiğine inanılır. Bu asgari miktara sahip olmayanlar 'yoksul' olarak adlandırılır. Ancak bu asgari koşullarla ilgili evrensel bir değerlendirme yapılması mümkün değildir. Asgari koşullar içinde yaşanan toplumun kaynakları, çevresel koşullar, refah düzeyi, kültürel yapısı gibi pek çok faktöre göre şekillenmektedir.

Görel yoksullukta ise toplumun yarattığı ortalama gelirin yarısı yoksulluk düzeyi olarak alınmakta, bu düzeyin altına düşen hane halkları yoksul olarak varsayılmaktadır. Yoksulluk bu şekilde ele alındığında mutlak ihtiyaçları belirlemeye gerek kalmaz ve gelir dağılımlarındaki eşitsizliğe daha fazla vurgu yapılır (Zastrow 2014:175). Mutlak yoksulluğu belirlemede iyi beslenme, giyim, konut, ulaştırma ve haberleşmeye ödenmesi gereken para miktarı dikkate alınmaktadır. Gıda bütçesi hazırlanırken genel tüketim kalıpları dikkate alınmakta, bireyin değişen fiziksel faaliyetleri ise dikkate alınmamaktadır (Erdoğan 2002).

Türkiye'de yoksullukla mücadelede ön plana çıkan hizmetler sosyal yardım hizmetleridir. Sosyal yardım alanı, yoksulluk sorununun çözümüne yönelik, politika, mevzuat, hizmet ve uygulamaların oluşturulduğu alan olarak tanımlanır (Koşar 2000:8) En geniş anlamı ile sosyal yardım "yerel ölçüler içinde asgari seviyede dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından kendi ellerinde olmayan nedenlerden dolayı yoksun kalmış kişilere, resmi kuruluşlar veya kanunların verdiği yetkiye dayanarak yarı resmi veya gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve kişileri en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacıyla taşıyan parasal ve nesnel sosyal gelirden oluşan bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanıdır" (DPT 2001).

Yoksul gruplara götürülen hizmetler içinde sosyal yardım uygulamaları, sosyal hizmetler açısından önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, sosyal yardım sosyal hizmetlerin bir uygulama biçimi olarak önem kazanmaktadır. Mutlak yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük düzeyde dahi sürdürmekte güçlük çeken kişi ve ailelere karşılıksız olarak sağlanan aynı ve nakdi yardımlar şeklinde tanımlanabilecek olan sosyal yardım, bir defaya mahsus olarak tahsis edilebileceği gibi sürekliliğe de sahip olabilmektedir. Ancak, bu sürekliliğin, sosyal yardımdan yararlananın ulaşması beklenen düzeye gelene kadar devam etmesi ilke olarak kabul edilmektedir (DPT 2001). Türkiye'deki sosyal yardımların genel niteliğine bakıldığında mutlak yoksullukla mücadeleye uygun bir sosyal yardım sistemine sahip olduğumuz söylenebilir. Çünkü verilen yardımların niteliğine bakıldığında ya asgari düzeyde geçimi sağlamaya yarayacak nakdi yardımlar ya da temel ihtiyaçları içeren aynı yardımlar olarak yardımları sınıflandırmamız söz konusu olabilir. Sınırlı sayıda iş edindirme ve girişimciliği desteklemeye yönelik hibe ya da mikro kredi uygulamaları gerçekleştirilse de bunlardan faydalanan nüfus diğerlerine göre çok daha azdır.

Tomanbay'a göre (2006:23) yoksullukla mücadele konusunda sosyal hizmet disiplininin uygulamaları zorda kalana acil yardım, yoksullara maddi yardım, dar gelirliye ucuz yemek ve öğrencilere okul beslenme programları olarak düşünülüp düzenlenebilir. Bu hizmetlerin örgütlenmesi, düzenlenmesi ve geliştirilmesi yoksulluk alanında ciddi mesleksi müdahalelerdir. Ancak sosyal hizmet mesleğinin diğer sosyal hizmet uygulamalarında çok daha aktif bir şekilde yer alırken sosyal yardımları çeşitlendirici ve kapsamını genişletici çalışmaların içerisinde aktif bir şekilde yer almadığını söylemek mümkündür.

Türkiye'deki sosyal yardım hizmetlerinin neler olduğuna bakılacak olursa öncelikle farklı kurumlarda farklı yardım türlerinin olduğunu görmek söz konusudur. Yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, hayır işi olarak gerçekleştirilen uygulamalar bunlar arasında sayılabilir. Bu çalışmalar arasında en sistemli şekilde yürütülen sosyal yardım hizmetleri Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü bünyesinde verilmekte olup bu yardımlar 3 Mart 2015 tarih ve 29284 sayılı resmi gazete ile yürürlüğe giren Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği çerçevesinde yapılan aynı-nakdi yardımlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfının yaptığı geçici yardımlar, şartlı nakit transferi, doğum yardımı, Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakdi Yardım Programı gibi hizmetlerdir¹. 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun çerçevesinde verilen engelli ve yaşlı aylığı daha önce Emekli Sandığı'nın bir hizmeti iken 25.01.2013 tarih ve 28539 sayılı Resmi Gazete de yayınlanarak güncellenen "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik" hükümlerine göre 2022 sayılı kanun çerçevesinde yapılacak yardımlar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na devredilmiştir.² Engellilere yönelik verilen bakıma muhtaç engellilere bakan kişiye ücret ödenmesi ve şehit yakınları ve gazilere yönelik yardımlar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın ilgili daireleri tarafından yürütülmektedir. Bunun yanında ücretsiz kreş hizmeti gibi destek hizmetleri de bu Bakanlık tarafından yürütülmektedir.

Ülkemizde devlet tarafından verilen sosyal hizmet ve sosyal yardımlar böyle bir teşkilat yapısı ile yürütülürken, 02.07. 2018 tarihinde çıkarılan 703 no'lu Kanun Hükmünde Kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı teşkilatları birleştirilmiş ve "Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı" olarak adlandırılmıştır³. Ancak hemen akabinde 10 Temmuz 2018 tarih ve 30474 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin, altıncı kısım ikinci bölümünde «Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı» olan Bakanlık adı "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak yeniden düzenlenmiştir. Böylece sosyal hizmetler, sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik hizmetleri tek çatı altında toplanmıştır. Ancak bu birleşme yasal düzenlemelerle oluşturulmuş olsa da Bakanlığın yeniden teşkilatlanma süreci devam ettiğinden hizmetlerin verilme şekli ile ilgili önemli farklılıklar henüz gündeme gelmemiştir.

Bakanlığın dışında yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da vatandaşlara sunduğu pek çok farklı hizmet türü mevcuttur. Ancak sivil toplum örgütlerinin sosyal politika faaliyetlerini faydalanıcılar tarafından bir hak değil, hayırseverlik temelli olup, yasal bir talep hakkı doğurmamakta iken devletin uygulamaları vatandaşlık hakkı temelinde talep edilebilir haklar statüsündedir (Sarıpek 2017:94).

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Manisa kent merkezinde yaşayan 18 yaş ve üzeri yetişkinlerin sosyal hizmet mesleği ve sosyal yardımlar konusundaki bilgilerini, hizmet kullanım durumlarını ve bunu etkileyen etmenleri ortaya koymaktır.

4. Gereç ve Yöntem

Araştırma Manisa kent merkezinde, 18 yaş ve üzeri bireyleri temsil eden bir örnek üzerinde, kesitsel olarak yürütülmüş ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır. Araştırmanın verisi Manisa kent merkezinde 2014 yılında toplanmıştır.

1 <http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/sosyal-yardim-programlarimiz>. 27.11.2017 tarihinde erişildi .

2 <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.17049&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch> 02.10.2018 tarihinde erişilmiştir.

3 <https://www.memurlar.net/common/news/documents/761163/20180709m3-1.pdf>, 02.10.2018 tarihinde erişilmiştir.

5. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Manisa kent merkezinde yaşayan 18 yaş ve üzeri erişkinler olup (TÜİK, 2013), örnek seçiminde sosyal hizmeti bilme sıklığı %30 kabul edildiğinde %4 yanılma payı, %5 tip 1 hata ve 2 desen etkisi üzerinden ulaşılmaması gereken en küçük örnek büyüklüğü 1007 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada küme örnek seçim yöntemi uygulanmıştır. Her biri 10 haneden oluşan toplamda 101 kümeye ulaşılmaması hedeflenmiştir. Manisa kent merkezi nüfusunun mahallelere göre dağılımları dikkate alınarak Aile Hekimliği Bilgi Sistemi üzerinden küme başı seçimi basit rastgele yapılmıştır. Küme başındaki hane ile görüşüldükten sonra sistematik bir yaklaşım ile kümenin diğer dokuz hanesi belirlenmiştir. Her bir kümede 18 yaş üzeri 5'i erkek 5'i kadın olmak üzere toplam 505 kadın ve 505 erkek ile yüzyüze görüşme tekniği kullanılarak görüşülmüştür. Hanede bulunamayan, görüşmeyi yarıda kesen ya da soruların tamamına cevap vermeyen kişilerin formu değerlendirme dışı tutulmuştur. Toplamda 986 kişiye (ulaşma oranı %97.6) ulaşılmış ve verisi değerlendirmeye alınmıştır. Görüşmeler bu çalışma için eğitilmiş anketörler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma için etik kurul onayı ve katılımcılardan aydınlatılmış onam alınmıştır.

6. Veri Toplama Araçları

Yüzyüze görüşme tekniğinin kullanıldığı çalışmada veri toplama, anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplamada uygulanan anket formu bireylere ait sosyo-demografik özellikler ve araştırmacılar tarafından oluşturulan sosyal hizmet ve yardımlara ilişkin sorulardan oluşmuştur.

Sosyal hizmet uzmanının çalışma alanını ve görevlerini bilme, sosyal hizmetler alanında hangi kurum ve kuruluşların çalıştığını bilme ve Manisa ilinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürlüğü, belediyeler ya da sivil toplum kuruluşları tarafından sunulan sosyal hizmetlerin neler olduğunu bilme durumu birer soru ile evet, kısmen ve hayır yanıt seçenekleri eşliğinde sorulmuştur. Ailenizde ya da çevrenizde sosyal hizmet ya da yardımlardan faydalanan kişi varlığı ile ihtiyacı olduğu halde yararlanamayan kişiler ise evet ve hayır yanıt seçenekleri ile sorgulanmıştır.

Daha sonra katılımcılara hangi sosyal hizmetleri biliyorsunuz şeklinde soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan önce kendiliğinden sosyal hizmetlere ilişkin yanıtlar alınmış, daha sonra belirlenmiş sosyal hizmet alanları ile ilgili hatırlatmalar yapılarak bunu bilip bilmediği sorulmuştur. Böylece yanıtlar bildiğini kendiliğinden ifade eden, hatırlatılınca ifade eden ve yanıtız olmak üzere üç kategoride toplanmıştır.

Analiz aşamasında yanıtlar bilmiyor/biliyor ve hayır yararlanmıyor/evet yararlanıyor biçiminde kategorize edilmiş, çözümlenmeler bu kategorizasyonlar üzerinden yapılmıştır.

7. Analiz

Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesinde tanımlayıcı olarak sayı ve yüzde dağılımları sunulmuştur. Analiz için ise tek değişkenli ki-kare testi ve %95 güven aralığında Odds Ratio (olasılıklar oranı) ile çok değişkenli lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Lojistik regresyon analizinde model oluşturmada tek değişkenli çözümlenmede yer alan değişkenlerin tamamı anlamlı sonuç verip vermediğine bakılmaksızın analize alınmıştır. Sonuçlar %95 güven aralığında Exp β biçiminde sunulmuştur. Çözümlenmede SPSS 21.0 istatistik paket programı kullanılmıştır.

8. Bulgular

Araştırmaya katılanların temel sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur

Tablo 1. Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri (n=986)

Özellikler	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	479	48.6
Erkek	507	51.4
Yaş		
18-29 yaş arası	265	27.7
30-39 yaş arası	252	26.3
40-49 yaş arası	184	19.2
50-59 yaş arası	132	13.8
60-69 yaş arası	73	7.6
70 ve üzeri yaş	52	5.4
Yaş Ort.±SS	40.5±15.4	
Ortanca (min-max)	38 (18-90)	
Eğitim Durumu		
Okuryazar Değil	48	5.1
Okuryazar	18	1.9
İlkokul	356	37.8
Ortaokul	116	12.3
Lise	246	26.1
Üniversite ve üzeri	157	16.7
Medeni Durumu		
Evli	679	75.9
Bekar	151	16.9
Eşinden ayrı-ölmüş	47	5.2
Diğer	18	2.0

Özellikler	Sayı	%
En Uzun Yaşanılan Yer		
İl Merkezi	745	84.5
İlçe Merkezi	85	9.6
Bucak Köy	51	5.8
Yurt Dışı	1	0.1
Evde Yaşayan Kişi Sayısı		
Kişi Sayısı Ort±SS	3.9±1.6	
Ortanca (Min-Max)	4 (1-14)	
Sosyal Güvenceniz Var Mı?		
Evet	826	85.3
Hayır	142	14.7
Çocuğunuz Var Mı?		
Evet	747	82.3
Hayır	161	17.7
Ailenizin Ekonomik Durumunu Nasıl Tanımlarsınız?		
Gelir Giderden Az	186	19.8
Gelir Gidere Denk	689	73.3
Gelir Giderden Fazla	65	6.9
Düzenli Olarak Gelir Getiren Bir İşiniz Var Mı?		
Evet	398	40.5
Hayır	585	59.5

Ort: Ortalama - SS: Standart Sapma

Araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı erkektir. Yaş ortalaması 40.5±15.4 olup, %37.8'i ilkokul mezunu, %75.9'u evlidir. Katılımcıların %84.5 hayatlarında en uzun süre ile bir il merkezinde yaşadıklarını bildirmiştir. Ortalama hane halkı büyüklüğü 3.9±1.6'dır. Katılımcıların %85.3'ünün sosyal güvencesi bulunmakta, ailenin gelir-gider durumu açısından %73.3'ü gelirlerinin giderlerine denk olduğunu belirtmekte ve %40,5'inin düzenli olarak çalıştıkları bir işi bulunmaktadır.

Tablo 2. Sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ilişkin bilgi ve kullanım durumu

Değişkenler	Sayı	Yüzde
Sosyal hizmet uzmanının çalışma alanını ve görevlerini biliyor musunuz?		
Evet, biliyorum	163	16.8
Kısmen biliyorum	166	17.1
Hayır, bilmiyorum	644	66.2
Sosyal hizmetler alanında hangi kurum ve kuruluşların çalıştığını bilme durumu		
Evet, biliyorum	182	18.8
Kısmen biliyorum	181	18.7
Hayır, bilmiyorum	607	62.6
Ailenizde ya da çevrenizde sosyal hizmet ya da yardımlardan faydalanan kişi ya da kişiler var mı?		
Evet	236	24.4
Hayır	733	75.6
Ailenizde ya da çevrenizde sosyal hizmet ya da yardımlara ihtiyaç duyan fakat faydalanamayan kişi ya da kişiler var mı?		
Evet	276	28.4
Hayır	697	71.6
Manisa ilinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürlüğü, belediyeler ya da sivil toplum kuruluşları tarafından sunulan sosyal hizmetlerin neler olduğunu biliyor musunuz?		
Evet, biliyorum	140	14.6
Kısmen biliyorum	184	19.2
Hayır, bilmiyorum	634	66.2

Araştırmaya katılanlara sosyal hizmet mesleğini ve çalışma alanlarını biliyor musunuz biçiminde soru yöneltilmiştir. Katılımcıların %66.2'si bilmediğini ifade ederken, bu soruya biliyorum şeklinde cevap verenler %16.8 ve kısmen biliyorum şeklinde cevap verenler ise %17.1'dir.

Katılımcıların sosyal hizmet kurum ve kuruluşları ile yaşadığı şehirdeki kuruluşları bilip bilmediği sorulmuştur. %62.6'sı bu tür kuruluşları bilmediğini belirtirken, %18.8'si bildiğini ve %18.7'si kısmen bildiğini belirtmiştir. Bu durumda yanıtlayıcıların yaklaşık %37.5'i sosyal hizmet kuruluşlarından bir şekilde haberdardır. Yaşadıkları ilde ise sosyal hizmet kuruluşlarını bilme sıklığı ise yaklaşık %33.8'dir (evet: %14.6, kısmen %19.2).

Ailenizde ya da çevrenizde sosyal hizmet ya da yardımlardan faydalanan var mı sorusuna %24.4'ü evet, ihtiyacı olduğu halde yararlanamayan var mı sorusuna ise %28.4'ü evet yanıtını vermiştir (Tablo 2).

Tablo 3. Çeşitli sosyal hizmet ve yardımları bilme durumu.

Sosyal hizmetler ve yardımlar	kendiliğinden ifade eden		hatırlatılınca ifade edilen		Yanıtsız	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Bakıma muhtaç çocuklara devlet kurumlarında verilen bakım hizmeti	318	32.3	430	43.6	238	24.1
Yaşlılara devletin huzurevlerinde verilen bakım hizmeti	334	33.9	428	43.4	224	22.7
Engelli kişilere devlet kurumlarında verilen bakım hizmeti	316	32.0	410	41.6	260	26.4
Mağdur kişilere (şiddete uğramış kadın ve çocuklar, evsizler) devlet kurumlarında verilen geçici bakım hizmeti	255	25.9	351	35.6	380	38.5
Sürekli bakıma muhtaç hasta kişilere bakım verenlere devlet tarafından verilen aylık	282	28.6	337	34.2	367	37.2
Yaşlılara devlet tarafından verilen aylık	336	34.1	321	32.6	329	33.4
Eşi vefat etmiş kadınlara devlet tarafından verilen aylık	255	25.9	329	33.4	402	40.8
Yoksul ailelerin çocuklarına verilen eğitim ve yemek yardımı	235	23.8	347	35.2	404	41.0
İlköğretim öğrencilerine ücretsiz verilen ders kitapları	307	31.1	351	35.6	328	33.3
Yükseköğrenim öğrencilerine verilen burslar	257	26.1	324	32.9	405	41.1
Sosyal güvenceden yoksun kişilerin sağlık giderlerinin devlet tarafından karşılanması	264	26.8	310	31.4	412	41.8
Askere giden er ve erbaşların muhtaç ailelerine devlet tarafından verilen maddi destek	220	22.3	331	33.6	435	44.1
İhtiyaç sahiplerine yapılan gıda, yakacak ve barınma yardımları	358	36.3	315	31.9	313	31.7
Diğer (Aklınıza gelen başka sosyal yardımlar)	2	0.2			984	99.8

Araştırmaya katılanlara bildikleri sosyal hizmet ve yardımları belirtmeleri istenmiştir. Yanıtlayıcıların %77.9'u yaşlı bakım evleri (huzurevi), %75.9'u bakıma muhtaç çocukların korumaya alınması ve bakımı ve %73.6'sı engelli kişilere verilen bakımı ifade ettikleri görülmektedir. Kendiliğinde herhangi bir hatırlatma yapmadan ifade edilen ilk üç hizmet/yardım ise %36.3 ile gıda-yakacak-barınma hizmet ve yardımları, %34.1 ile yaşlılara devlet tarafından verilen aylık ve %33.9 ile huzurevi bakımı olarak belirlenmiştir. Katılımcılar geneli itibarıyla sunulan sosyal hizmet ve yardımların yaklaşık olarak 1/3 ile 1/4'ünden haberdardır (Tablo 3).

Tablo 4. Araştırmaya katılanların sosyal hizmet uzmanı ve çalışma alanlarını bilme ile sunulan çeşitli sosyal hizmetleri bilme ve kullanma durumlarının sosyodemografik özellikler ile karşılaştırılması

	SOSYAL HİZMETE İLİŞKİN BİLGİ DURUMU (bilmiyor/biliyor)	SOSYAL HİZMETLERDEN YARARLANAN(MA)MA DURUMU (hayır/evet)			
		Ailenizde / çevrenizde SH yararlanma	Ailenizde/çevrenizde ihtiyacı olan fakat yararlanamayan		
Değişkenler	Kategorileri	SH çalışma alanı ve görevini bilme	SH kuruluşlarını bilme	Manisa'daki kuruluşlarını bilme	SH
		OR (%95 GA)	OR (%95 GA)	OR (%95 GA)	OR (%95 GA)
Cinsiyet	(Erkek/Kadın)	1.06 (0.82-1.39)	0.80 (0.62-1.04)	1.09 (0.84-1.43)	1.47 (1.10-1.98)*
Yaş	(>=40 / <=39)	0.92 (0.70-1.20)	0.87 (0.67-1.13)	0.86 (0.65-1.12)	1.24 (0.92-1.68)
Eğitim durumu	(ilköğretim ve altı / orta öğretim ve üzeri)	3.46 (2.60-4.60)**	3.57 (2.70-4.72)**	2.00 (1.52-2.64)**	0.85 (0.63-1.16)
Çalışma durumu	(Çalışmıyor/çalışıyor)	1.51 (1.15-1.98)**	1.64 (1.26-2.13)**	1.39 (1.06-1.82)*	0.93 (0.69-1.26)
Gelir algısı	(az / eşit+fazla)	1.69 (1.17-2.43)**	1.66 (1.17-2.37)**	1.29 (0.91-1.84)	0.85 (0.59-1.23)
Sosyal güvence varlığı	(Yok/Var)	2.14 (1.39-3.28)**	2.14 (1.42-3.22)**	2.58 (1.64-4.04)**	1.13 (0.74-1.73)
Medeni durum	(evli / bekar)	1.53 (1.09-2.16)*	1.45 (1.03-2.03)*	0.98 (0.69-1.41)	0.81 (0.54-1.21)
Evde yaşayan kişi sayısı	(>=5 / <=4 kişi)	1.52 (1.1-2.1)*	1.36 (1.00-1.86)	0.97 (0.71-1.33)	0.50 (0.36-0.68)**

OR (%95 GA): Odds Ratio-Olasılıklar Oranı (%95 Güven Aralığı)

Ki-kare testi sonucu: * p<0.05, ** p<0.01

Tablo 5: Sosyal hizmet mesleği ve alanını bilme ve hizmet kullanma durumunu etkileyen etmenler, çok değişkenli lojistik regresyon analizi sonucu.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
	SHU çalışma alanı ve görevini bilme	SH kuruluşlarını bilme	Manisa'daki kuruluşlarını bilme	Ailenizde/çevrenizde SH/yardımlardan yararlanma	Ailenizde/çevrenizde ihtiyacı olan fakat yararlanamayan
	Exp β (%95 GA)	Exp β (%95 GA)	Exp β (%95 GA)	Exp β (%95 GA)	Exp β (%95 GA)
Cinsiyet (Kadın)	1.83 (1.27-2.63)**	1.17 (0.83-1.66)	1.55 (1.09-2.2)*	1.56 (1.06-2.28)*	0.94 (0.65-1.34)
Yaş (<=39 yaş)	0.53 (0.37-0.75)**	0.54 (0.38-0.77)**	0.68 (0.49-0.95)*	1.23 (0.86-1.74)	0.83 (0.59-1.16)
Öğrenim durumu (orta öğrenim ve üzeri)	3.90 (2.74-5.55)**	3.88 (2.75-5.46)**	2.41 (1.72-3.39)**	1.04 (0.72-1.51)	0.77 (0.54-1.09)
Çalışma durumu (çalışıyor)	1.30 (0.89-1.90)	1.25 (0.86-1.8)	1.28 (0.89-1.85)	1.04 (0.7-1.57)	1.35 (0.92-1.97)
Gelir durumu (yeterli)	1.21 (0.81-1.83)	1.22 (0.82-1.82)	0.97 (0.66-1.42)	0.84 (0.57-1.25)	1.38 (0.94-2.02)
Sosyal güvence varlığı (var)	1.98 (1.21-3.24)**	1.87 (1.17-2.99)**	2.50 (1.52-4.10)**	1.16 (0.72-1.85)	0.44 (0.26-0.72)**
Medeni durumu(bekar)	1.43 (0.91-2.25)	1.37 (0.88-2.13)	0.96 (0.62-1.51)	0.67 (0.4-1.12)	0.94 (0.60-1.49)
Evde yaşayan kişi sayısı (<=4 kişi)	1.46 (1.00-2.13)	1.24 (0.86-1.78)	0.75 (0.53-1.06)	0.50 (0.35-0.72)**	1.66 (1.17-2.34)**

Exp β (%95 GA): Exporansiyel Beta (%95 Güven Aralığı)

Logistik regresyon analizi sonucu: * p<0.05, ** p<0.01

Yanıtlayıcılara ait temel etmenler incelendiğinde tek değişkenli analiz sonuçlarına göre; orta öğretim ve üzeri eğitilmiş olanlar, gelir getirici bir işte çalışanlar, gelirini yeterli düzeyde bulanlar, sosyal güvencesi olanlar, bekar olanlar ve yaşanan evde beş kişiden daha az birey olanların diğerlerine göre daha fazla oranda Sosyal Hizmet Uzmanı alan ve görevlerini ve sosyal hizmet kuruluşlarını bildikleri görülmektedir. Yaşadıkları ildeki sosyal hizmet kuruluşlarını bilmede ise benzer eğilimde eğitim, çalışma ve sosyal güvence etkili olan değişkenlerdir ($p < 0.05$) (Tablo 4).

Her bir sosyal hizmet/yardım alanı için uygulanan tek değişkenli analiz sonuçlarında bazı değişkenler ile anlamlı düzeyde ilişkinin olduğu görülmektedir. Genellikle elde edilen anlamlı ilişkiler kadın cinsiyetinde olmak, 39 yaş ve daha genç olmak, orta öğretim ve daha üzerinde eğitimi olmak ve sosyal güvenceye sahip olmaktır (Tablo 4).

Sosyal hizmetten yararlanma ise kadınlarda ve hane büyüklüğü beşden büyük olanlarda daha fazladır. Hane büyüklüğü beş ve daha fazla olanların yarısının kendi aileleri ya da çevrelerinde sosyal hizmetlerden yararlananlar bulunmaktadır (OR:0.50).

Ailede ya da çevrede ihtiyacı olduğu halde sosyal hizmet/yardımlardan yararlanamayan kişiler var mıdır? sorusu için ise sosyal güvencesi olmayanların ve hane büyüklüğü beş'in altında olanların daha fazla oranda bu duruma tanık oldukları tespit edilmiştir ($p < 0.01$, Tablo 4).

Mevcut tüm değişkenlerin çok değişkenli lojistik regresyon analizine dahil edilmesi ile oluşturulan beş farklı modelde test edilen bağımlı değişkenler, sosyal hizmet uzmanı çalışma alanı ve görevini bilme, sosyal hizmet kuruluşlarını bilme, Manisa'daki sosyal hizmet kuruluşlarını bilme, ailede/çevrenizde sosyal hizmet/yardımlardan yararlanma ve ihtiyacı olan fakat yararlanamayanların varlığıdır.

İlk üç modele göre kadın cinsiyetinde olanların, yaşı 40 ve üzerinde olanların, orta öğretim ve üzeri eğitime sahip olanlar ile sosyal güvencesi olanların sosyal hizmet uzmanının çalışma alanı ve görevlerini, sosyal hizmet kurumlarını ve yaşadıkları ildeki kuruluşları daha fazla oranda bildikleri belirlenmiştir ($p < 0.05$). Tek değişkenli analizlerden elde edilen sonuçlara benzer ilişkilerin sosyal hizmet kullanımı durumu ile de paralel olduğu görülmektedir (Tablo 5).

9. Tartışma

Araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı erkek ve yarısı kadındır. Yaş dağılımı incelendiğinde ortalama yaşın 40.5 ± 15.4 , ortanca yaşın 38, en düşük yaşın 18 ve en yüksek yaşın ise 90 olduğu görülmektedir. Katılımcıların %37.8 oranında ilk okul eğitimi aldıkları ve ortanca hane halkı büyüklüğünün 4 olarak tespit edildiği, %40.5'inin ise düzenli olarak bir işte çalıştığı belirlenmiştir. Bu özellikler itibarıyla çalışma grubunun 18 yaş üzeri genel popülasyona benzer bir yapı sergilediği görülmektedir (HÜNEE, 2014). Araştırmaya katılan grubun ekonomik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda çoğunluğunun (% 85.3) sosyal güvencesinin olduğu ve % 73.3'ünün gelirinin giderine denk olduğu orta ekonomik düzeyde olduklarının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum elbette ki çalışma grubunun sosyal hizmet ve sosyal yardımları kullanma durumlarına da etki etmekte olup aile ve çevredeki sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ihtiyaç duyan kişilerin varlığına da etki eden bir konu olarak ele alınabilir. Nitekim katılımcıların ancak 1/4 'ü ailesinde ve çevresinde bu tür hizmetlere ihtiyaç duyan kişilerin olduğunu belirtmiş ve bu da sosyal hizmet mesleğini, sosyal hizmet ve yardımları ve bu hizmetleri veren kurum ve kuruluşları bilmeyi etkilemektedir. Gelir-gider dengesi ile sosyal hizmet mesleğini bilme arasındaki denge Manisa'da yapılan başka bir araştırma da görülmekte olup bu çalışmada geliri giderine denk olduğunu ifade edenlerin oranı % 55, 8 iken sosyal hizmet mesleğini duyma oranı % 53 düzeyinde olmuştur (Bolgün vd. 2017:37).

3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanunu çerçevesinde verilen mutlak yoksulluk içerisinde bulunan yani herhangi bir sosyal güvencesi, düzenli bir işi ve üzerine kayıtlı mal varlığı bulunmayan kişilere yönelik yapılan yardımların kendiliğinden ifade edilen yardımlar arasında ilk sırayı aldığı görülmektedir. Burada sosyal hizmetin hak kavramı çerçevesinde ele alınmaması nedeniyle hizmetlerin tanınırlığının muhtaçlık göstergeleriyle birlikte arttığı bulgular tarafından desteklenmektedir. Hatırlatılınca ifade edilen hizmetlerin başında ise çocuk, yaşlı ve engellilere yönelik bakım hizmetlerinin geliyor olması devletin kimsesiz insanlara sahip çıkması, koruyup kollaması gerektiğine ilişkin inancın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Uygulanan çok değişkenli analizlerde kadınların erkeklere göre daha fazla oranda sosyal hizmet mesleğini ve ildeki kuruluşları bildiği görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri kadınlarda işsizlik oranlarının erkeklere göre

daha fazla olması ve sosyal yardım ve hizmetlere daha fazla ihtiyaç duyması ile açıklanabilir. Örneğin 2016 yılında 18-24 yaş genç işsizlik oranı erkeklerde % 17,4 iken kadınlarda bu oran % 23,7'ye kadar çıkmaktadır (TÜİK 2018a) Bunun bir diğer nedeni de sosyal yardım hizmetleri içinde yer alan eğitim ve sağlık için verilen şartlı nakit transferi yardımlarının kadınlara verilmesidir. Bu nedenle kadınların etraflarındaki diğer kadınlardan bilgi alarak sosyal yardımlar konusunda fikir elde ettikleri düşünülmektedir.

Eşten ayrılma ve eşin vefatı durumlarında kadınların maddi durumlarında değişiklik görülmekte ve kadınlar yoksullaşmaktadır. Kadınlar eşleri vefat ettiğinde % 70'ler oranında ve boşandıklarında % 44 oranında çocuklarıyla yaşamaya devam etmektedir (SYDVGM, 2010). Yoksul aile boşanmalarında çocukların velayeti annelere verilmekte ve bundan dolayı çocuklarının bakım yükünü alan anne çocukların geçimini sağlamak için faydalanabileceği sosyal yardım ve hizmetlerden daha fazla bilgi sahibi olabilmektedir (Yusufoğlu ve Kızmaz 2016: 27-40). Canbulut'un sosyal hizmet uzmanları ile yaptığı araştırmada da sosyal hizmet uzmanları "çocuğun maaşı", "çocuk parası" gibi söylemlerle bu parayı devletten talep edenin genelde kadınlar olduğundan bahsetmişlerdir (Canbulut 2017). Yine Apaydın'ın (2011) yaptığı bir çalışmada Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından faydalananların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca evdeki bakıma ihtiyaç duyan yaşlı, engelli ve çocuğa verilecek bakım hizmetleri yine kadınların işi olarak değerlendirildiğinden (Yıldırım 2016: 81-102), bu bakım hizmetini vermesi beklenen kişinin hizmetlerden haberdar olması daha beklenir bir durum olmaktadır. Aslında bu durum ülkemize has bir sorun değildir. Gelişmiş ülkelerde de sosyal yardım kullanıcılarının çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. OECD ülkelerinde yapılan bir çalışmada kadınların yoksulluk riskiyle karşı karşıya oldukları ve sosyal yardımlardan daha çok faydalandıkları bulunmuş ve örneğin, Hollanda'da genel yardımlardan faydalananların % 80'ini kadınların oluşturduğu görülmüştür (Eardley vd. 1996).

Cinsiyet dışında belirleyici değişkenlerden biri de yaş olarak karşımıza çıkmaktadır. 40 yaş ve üzerinde olanlar hem sosyal hizmet uzmanı görev ve çalışma alanlarını hem de sosyal hizmet kuruluşlarını bilmektedir. Bu durum 40 yaş ve üzeri olanlar için yaşamları boyunca bir sosyal hizmet uzmanı ile karşılaşma olasılıklarının daha fazla olması ve sosyal hizmet kuruluşları ile daha fazla olasılıkla karşılaşmış olabilecekleri ile açıklanabilir. 40 yaşın üzerindeki kişiler ya 2022 kapsamında 65 yaş üstü yaşlılara verilen yardımlardan yararlanma durumunda olmaktan ya da yine 40 yaş dönemi sonrasında ebeveynlerinin bu hizmetten yararlanması ile ilgili bilgiye ihtiyaçları olduğu için bu konuda dikkatlerinin çekilmesi ile bu ve buna benzer diğer yardımlardan daha fazla haberdar olmaya başlayabilmektedir. Yine yaşın getirdiği hastalık, sakatlık, işgücü kaybı ve yalnızlaşma gibi sorunlar kişilerin sosyal hizmet ve sosyal yardımlar konusunda bilgi edinmelerini gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan yaş ilerledikçe bireylerin toplumsal sorunlara olan ilgileri de giderek artıyor olabilir. Bu durum yaş ile sosyal hizmet ve yardımlar konusundan ilgisinin artışına bir açıklama getirebilir.

Bulgular arasında önemli noktalardan birisi de eğitim düzeyi ile sosyal hizmetin bilinirliği arasındaki ilişkidir. Özellikle orta öğretim ve üzeri eğitime sahip olanların daha düşük eğitimlilere göre sosyal hizmet uzmanı görev ve çalışma alanlarını bilme olasılığının 3.9 kat daha yüksek olduğu, benzer ilişkinin sosyal hizmet kuruluşları için 3.88 kat ve yaşanılan yerdeki kuruluşlar için 2.41 kat düzeyinde daha farklı olduğu görülmektedir. Bolgün ve arkadaşlarının Manisa'da yaptığı çalışmada da (2017) eğitim düzeyi yüksek olanların sosyal hizmet mesleğini ve disiplini bilme oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle eğitilmiş grupta sosyal hizmet mesleğini bilme/tanıma daha düşük eğitimli gruba göre yüksektir. Bunun nedeni özellikle eğitimli grubun sosyal hizmet mesleğini gerek öğrenim hayatları boyunca duymuş olmaları yanı sıra bu mesleği icra edenler ve ilgili kuruluşlar ile temas kurmuş olmalarından kaynaklanabilir. Eğitimli kişiler hizmetler konusunda farkındalık geliştirip araştırarak bilgiye ulaşırken eğitim düzeyi düşük olan kesim için sosyal yardımlar muhtaç olanların daha çok kulaktan kulağa yayılma şeklinde bilgi sahibi olunan konular arasındadır (SYDVGM 2010) Örneğin şartlı nakit transferini kullananların % 40'ı bu hizmeti komşularından ve akrabalarından öğrenmektedirler (ASPB 2012). Diğer taraftan benzer ilişkinin sosyal hizmet kullanımı ile bulunmadığı yönündedir. Diğer bir deyişle eğitim düzeyi hizmet kullanma ile bağıntılı değildir. Çünkü eğitim düzeyi arttıkça yoksulluğa düşme riski azalmaktadır (TÜİK 2018a).

Sosyal hizmet mesleği ve çalışma alanları ile kuruluşları tanıma arasındaki anlamlı bulunan ilişkilerden bir diğeri ise sosyal güvence varlığıdır. Sosyal güvencesi olanların olmayanlara göre sosyal hizmet uzmanı çalışma alanları ve görevlerini bilme olasılığı 1.98 kat (%95 GA: 1.21-3.24), kuruluşları bilme olasılığı 1.87 kat (1.17-2.99) ve ildeki kuruluşları bilme olasılığı 2.50 kat (1.52-4.10) daha yüksektir. Diğer bir deyişle sosyal güvence varlığı sosyal hizmet ve yardımlardan haberdar olmada etkili görülmektedir. Diğer taraftan sosyal güvencesi olmayanların daha fazla oranda ihtiyacı olduğu halde ailemde/çevremde sosyal hizmetlerden/yardımlardan yararlanamayan var yanıtını verdiği görülmektedir (OR:0.44 %95GA: 0.26-0.72). En yaygın bilinen sosyal hizmet türü olan sosyal yardımlar, mevcut sosyal güvence sisteminin açıklarını kapatıcı tedbirler bütünüdür. Bunlar mevcut sosyal

güvenlik kurumları dışında kalan ve muhtaç durumda olan kişilere yapılan yardımlardır (Koray 2000: 275). Burada sosyal güvence kapsamında çalışanların sosyal hakları konusunda farkındalığının daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal güvenlik iş ve işlemlerini gerçekleştirmek için bağlantıda olduğu kurum ve kuruluşlar ve meslek elemanları vasıtasıyla bilgiye ulaşmaları daha kolay olmaktadır. Ayrıca sosyal güvence kapsamındaki bazı hizmetler de otomatik olarak devreye girmekte iken muhtaçlık noktasında sosyal hizmetlerden faydalanmak için bir başvuruya, başvuru için de bilgiye ihtiyaç vardır.

Son olarak evde yaşayan birey sayısı ile sosyal hizmet/yardımları bilme arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, kalabalık ailelerde sosyal hizmet kullanımının daha fazla olduğu [0.50 (0.35-0.72)], dört ve daha az birey yaşayan ailelerin ise daha fazla oranda ihtiyaç sahibi olan ve yararlanamayan tanıdığı kişiler olduğunu [1.66 (1.17-2.34)] göstermektedir. Bu iki zıt yönlü anlamlı sonuç sosyal hizmetlere ihtiyaç duyanların kalabalık ailelerden oluştuğunu da teyit etmektedir. Çünkü hane halkı sayısı arttıkça yoksul hane halkı oranı da artmaktadır. Kalabalık ailelerde birey sayısı arttıkça toplumdaki sorunlardan etkilenme olasılığı da artış göstermektedir. Eve giren gelirin daha fazla kişi arasında bölünmesi kalabalık ailelerin yoksulluk konusunda risk altında olmasına neden olmaktadır. TÜİK'in 2009 yılı verilerinde Türkiye genelindeki yoksul hane halkı oranı % 14,54 iken bu oran 7 ve daha fazla hane halkı olan nüfus grubu içinde % 38,50'ye yükselmektedir (TÜİK 2018b). Bundan dolayı sosyal hizmet kullanımı kalabalık olmayan ailelere göre daha fazla olmaktadır.

10. Sonuç ve Öneriler

Hayatın her aşamasında ve her kesimden insanın sosyal işlevselliğini yerine getirmesini sağlayan sosyal hizmetlerden yararlanma ancak hak anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilmez. Hak anlayışının gelişmesinin en önemli koşulu ise kişilerin kendi yaşantılarıyla ilgili hak bilincinin oluşturulmasıyla sağlanabilir. Hak bilincinin yerleşmesi sosyal hizmet ve yardımlardan yararlanmanın vatandaş olmanın gereği olarak ortaya çıkacak ve bu hizmetleri sağlamak devletlerin zorunlu yükümlülükleri olarak değerlendirilecektir. Böylece vatandaşın minnet duygusu beklenmesi ya da yardımların belirli kesimlerin bazı siyasi ya da düşünce grupları tarafından baskı ve güdüm altına alınmasının önüne geçilebilir. Aksi takdirde özellikle yoksul ve güçsüz kesimler ekonomik gücü elinde tutan kesimlerin baskısı altına girebilir. Bu çerçevede sosyal yardım ve hizmetlerin tanınma ve bilinirliğini artırma ve hak bilincinin gelişmesi ile ilgili şu önerilerde bulunulabilir:

1. Hak kavramının vatandaşlık bilinci ile bağlantılı olması nedeniyle toplumda vatandaşlık bilincinin gerçekleştirilebilmesi için vatandaşlık ve haklar eğitiminin daha ilkökul çağında çocuklara verilmeye başlanıyor olması oldukça önemlidir.

2. Haklar muhtaçlık durumuna gelmeden vatandaşlara sunulmalıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesinin en önemli koşulu ise koruyucu ve önleyici sosyal hizmet uygulamalarının gelişmesidir. Özellikle yoksullukla ve gelir dağılımdaki adaletsizlikle mücadele için sosyal politikaya müdahale edecek makro sosyal hizmet uygulamaları geliştirilmelidir.

3. Halen başvuruya dayalı olarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılan hizmetler yerinde tespit vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmalıdır. Böylece sosyal hizmet ve yardımlar sadece haberdar olanların faydalanabileceği hizmetler olmaktan çıkarılmış olacaktır.

4. Sosyal yardım ve hizmetlerin hak bilinci içerisinde ele alınması hizmetlerin oluşturulması ve planlanması aşamasında da ihtiyaç sahibi kişilerin görüş ve beklentilerine uygun şekilde olmalıdır. Bu nedenle yardımlardan ve hizmetlerden faydalananların hizmet planlaması sürecine dahil edilmesi hizmetlerle gerçek ihtiyaçların buluşmasını sağlayacaktır.

Sosyal yardım uygulamalarının yoksulluğa düşüp sosyal dışlanmaya maruz kalan kesimlere verilmesine ilişkin yaklaşımdan vazgeçilip, sosyal koruma anlayışı içinde yoksulluğa düşmeden önce sosyal içermeyi sağlayan koruyucu ve önleyici hizmetleri kapsayıcı şekilde düzenlenmesi yoksullukla mücadeledeki en önemli politika olmalıdır.

Kaynaklar

- Aközer, Mehmet. (2003) "Kamuoyu Gözüyle Kamu da Yolsuzluk" *Görüş Dergisi*, NO:57 ss.14 – 23. <http://tusiad.org/tr/yayinlar/gorus-dergisi/item/9208-tusiad-gorus-dergisi-no-57>. 18.12.2017 tarihinde erişildi.
- ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2012) Qualitative And Quantitative Analysis Of Impact Of Conditional Cash Transfer Program In Turkey Project Report. http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/Qualitative_and_Quantitative_Analysis_of_Impact_of_Conditional_Cash_Transfer_Program_in_Turkey_Porject_Report.pdf_15.01.2018 tarihinde erişildi
- Apaydın, Aydın (2011) Social Assistance As A Poverty Alleviation Strategy, Case of Altındağ Social Assistance and Solidarity Foundation. ODTÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Barker, Robert.L. (1995) *The Social Work Dictionary*. 3.rd. Ed. Nasw Press: USA.
- Bolgün, Cemre.;Şahin Fatih.; Baydur, Hakan (2017) "Manisa'da Toplumun Sosyal Hizmet Mesleğine İlişkin Farkındalığı ve Tutumu: Karşılaştırmalı Bir Araştırma" *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 28(2).27-49.
- Canbulut, Tuba (2017) "Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Alanındaki Sosyal Politikaların Sosyal Hizmet Uzmanlarınca Değerlendirilmesi: Sürdürülebilir Yoksulluk" *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 28(1).113-132
- Cılga, İbrahim. (2004) *Bilim ve Meslek Olarak Türkiye'de Sosyal Hizmet*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları No:016.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2001) Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Sosyal Hizmetler Ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
- Eardley, Tony; Bradshaw, Jonathan; Ditch, John; Gugh, Ian, Whiteford, Peter (1996) *Social Assistance in OECD Countries*. London:HMSO.
- Erdoğan, Güniz (2002) "Türkiye'de ve Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler" C.C.Aktan (Ed.), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını
- Friedlander, Walter.A. (1965) *Sosyal Hizmetin Kavram ve Metodları*. Çev: E. Besin. Ankara: Kardeş Mat.
- Güven, Sami. (2001) *Sosyal Politikanın Temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- HÜNEE. (2014). 2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Koray, Meryem. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Koşar, Nesrin G. (2000) Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet). Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Metin, Onur. (2001) "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi:Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar" *Çalışma ve Toplum*. (1).179-200.
- Şahin Fatih. (1999) «Sosyal Hizmetin Doğası ve Paradigmaları" *Prof. Dr. Sema Kut'a Armağan: Yaşam Boyu Sosyal Hizmet*. Eds. N.G. Koşar, V. Duyan. HÜ Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını, Ankara.60-74
- Pincus, Allen; Minahan, Anne. (1977) *Social Work Practice: Model and Method*. 8. Prin. Illinois: F.E. Peacock Publishers.
- Tomanbay, İlhan (2006) Büyük ve Küçük Boy Yaklaşımlarla Yoksulluk. Sosyal Hizmet Sempozyumu 2003: Yoksulluk ve Sosyal Hizmetler. Ankara: H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.ss.11-25.
- TÜİK. (2013). Seçilmiş Göstergelerle Manisa 2013. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2018a) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068. 17.01.2018 tarihinde erişildi.
- TÜİK (2018b) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013. 17.01.2018 tarihinde erişildi.
- Sariipek, Doğa Başar (2017) "Yoksullukla Mücadelede Şartlı Nakit Transferleri; İnsan Hakları Açısından Bir Değerlendirme" *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(20). 94-107.
- SYDVGM (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Genel Müdürlüğü)(2010) Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi Sonuç Raporu. http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/sonuc_raporu.pdf. 15.01.2018 tarihinde erişildi.
- Thompson, Neil. (2009) *Kuram Ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Çev: B. Hatipoğlu Eren, Ö. Cankurtaran Öntaş. Ankara:Dipnot Yayınları
- Turan, Nihal. (1992) *Sosyal Kişisel Çalışma Birey ve Aile İçin Sosyal Hizmet*. Ankara: MN Ofset.
- Yusufoğlu, Ömer Şükrü, Kızmaz, Zahir. (2016) "Parçalanmış Ailelerde Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma: Elazığ Örneği" *Social Sciences* 11(1). 27-40.

- Yıldırım, Şeyda (2016) "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadına Yönelik Şiddet" *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri*. Eds: D. Şaşman Kaylı,, F. Şahin. Ankara: Nika Yayınları.81-102.
- Zastrow, Charles (2014) *Sosyal Hizmete Giriş*. 2. Baskı. Ankara: Nika Yayınevi.
- Zastrow, Charles, Krist-Ashman Karen K. (2014) *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre I*. Çev: F.Çoban, A. Aydın, M. A. Foça, S.E. Türközü, Ç Karaca. Ankara: Nika Yayınları.
- Zengin, Oğuzhan. (2012) "Uygulamalı bir Bilim Olarak Sosyal Hizmet" *Sosyal Hizmet Yazıları* Eds. İ. Cılga, O. Zengin, Ö. Altındağ. Ankara: Sabev.215-234

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:27.02.2018 ✓Accepted/Kabul:28.08.2018

DOI: 10.30794/pausbed.399285

Araştırma Makalesi/ Research Article

Şimşek, Y. (2019). "Kemalettin Kamu ve Gültekin Sâmanoğlu Şiirlerine 'Gurbet Teması' Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, Denizli, s.325-341.

KEMALETTİN KAMU VE GÜLTEKİN SÂMANOĞLU ŞİİRLERİNE 'GURBET TEMASI' BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Yaşar ŞİMŞEK*

Özet

Kemalettin Kamu (1901-1948) ve Gültekin Sâmanoğlu (1927-2003) Modern Türk edebiyatı tarihinde Cumhuriyet dönemi şiirini temsil eden iki önemli isimdir. İki şair sanat anlayışları, bireysel duyarlılıkları, işledikleri temalar, düşünce dünyaları bakımından pek çok yönden benzer özellikler gösterirler. Kamu'nun kendisinden sonra gelen Sâmanoğlu'nu bazı yönlerden etkilediği görülmektedir. Bu bakımdan iki şairin benzeşen hayat öyküleri, estetik duyarlılıkları ve konu seçimleri karşılaştırmalı bir çalışmayı gerekli kılar. Bu makalede çağdaş iki şair Kemalettin Kamu ile Gültekin Sâmanoğlu'nun şiirlerinde işledikleri "gurbet teması" karşılaştırmalı edebiyat biliminin imkânlarıyla incelenmiştir. Yazıda öncelikle karşılaştırmalı edebiyat kavramı ve metodolojisi üzerinde durulmuş, aynı kültür dairesinde yaşayan sanatçıların karşılaştırılmasının önemine değinilmiştir. Ardından gurbet duygusu ve Türk şiirinde gurbet temasının işlenişine ilgili kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra şairlerin yaşamları, sanat anlayışları, edebiyat tarihi içindeki konumları, tematik kaynakları ortaklıklar ve farklılıklar üzerinden anlatılmıştır. Gurbet teması sanatçıların özelinde ayrı olarak ele alınmış, her iki şairin bu temaya yaklaşımı, şiirlerinde bunu yansıtan biçimleri örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı başlık içinde şairlerin gurbet temasını işleyişlerindeki benzerlikler ve farklılıklar belirtilmiştir. Gurbet duygusunun aktarımı konusunda Kamu'nun Sâmanoğlu'nu etkilediği anlaşılmakta iki şairin gurbet olgusu çevresinde duyarlılık ve söyleyiş tarzlarında özdeşlikler göze çarpmaktadır. Ayrıca, şairlerin gurbet temasını ele alışlarında hayat tecrübelerinden kaynaklı olarak birtakım farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Kemalettin Kamu, Gültekin Sâmanoğlu, Karşılaştırmalı edebiyat, Şiir, Gurbet teması.*

A COMPARATIVE VIEW ON POETRY OF KEMALETTİN KAMU AND GULTEKİN SAMANOĞLU IN THE CONTEXT OF 'THE THEME OF ABSENCE FROM HOME'

Abstract

In the history of Modern Turkish Literature, Kemalettin Kamu (1901-1948) and Gultekin Samanoglu (1927-2003) are two prominent figures of Republican period poetry of Modern Turkish Literature. Two poets show similarities regarding their understanding of art, individual sensitivities, the themes they focused on and their worlds of thought. It is seen that Kamu had influence in certain ways on his successor, Sâmanoğlu. Thus, the two poets' similar life stories, aesthetical sensitivities and choices of themes necessitate a comparative study. In this study, 'the theme of absence from home' that two contemporaries, Kemalettin Kamu and Gültekin Samanoglu, reflected in their works was comparatively studied. In the article, firstly the concept and methodology of comparative literature is emphasized, and the importance of the comparison of the artists living in the same culture is mentioned. Then, a brief evaluation was made about the way homesickness was reflected in Turkish poetry. Later on, the poets' lives, their understanding of arts, their positions in literary history, and their thematic resources were explained by referring to the similarities and differences. The theme of absence from home reflected by either poet was handled individually, and their approach to this theme and the way they reflected it in their poems were tried to be explained. Similarities and differences in the way the poets handled the theme of absence from home were stated under a separate heading. It is also understood that Kamu influenced Samanoglu in transferring the sentiments of homesickness, and the similarities and identicalness of the two poets' sensitiveness and way of saying as to the theme of sickness are striking. It is also possible to say that poets have certain differences in their handling of the theme of absence from home because of their life experiences.

Key words: Kemalettin Kamu, Gultekin Samanoglu, Comparative literature, Poetry, The theme of absence from home.

*Öğr. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, TOKAT.
e-posta: yasar.simsek@gop.edu.tr. (orcid.org/0000-0002-9389-4984)

1. GİRİŞ

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları, edebiyat biliminde eser, sanatçı ve dönem ilişkilerinin mukayeseli bir şekilde ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Dünya edebiyatında ve edebiyat araştırmalarında karşılaştırmalı çalışmalar, edebiyat biliminin evrensel gelişimine katkıda bulunduğu gibi farklı edebiyatların ve bunların temsilcilerinin birbiriyle etkileşimini ortaya koyması açısından üzerinde durulmayı gerektirir. Karşılaştırma çalışmaları edebiyatın diğer sanatlarla etkileşimini gösterirken sosyoloji, psikoloji, tarih, felsefe gibi farklı bilimlerin/disiplinlerin edebiyat bilimiyle ilgisi ve ilişkilerini yansıtmaya yönüyle öne çıkar. Ayrıca karşılaştırmalı edebiyat, yalnızca farklı edebiyatların değil ulusal edebiyat içindeki etkilenmelere, benzerliklere, öykümelere konu olan olguları ortaya çıkarır. Metinler arası ilişkilere kapı aralayarak ulusal edebiyata kaynaklık eden malzemeler noktasında ipuçları verir.

Tanım olarak *“Karşılaştırmalı edebiyat; analogi, akrabalık ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle edebiyatı diğer ifade ve bilgi alanlarına ya da zaman ve mekân içerisinde birbirine uzak veya yakın durumdaki olaylarla edebi metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yönetsel bir sanattir”* (Rousseau ve Pichois, 1994: 182). Bir başka tarife göre karşılaştırmalı edebiyat, *“aralarında tarihin belli bir döneminde yakınlık, komşuluk ilişkileri; kültür alış-verişi bulunan milletlerin edebiyatları üzerinde ‘mukayese’ esasına uygun olarak yapılan araştırmalar, incelemeler, çalışmalar için kullanılan bir terimdir”* (Karataş, 2011: 324). Tieghem ise terimin anlam boyutunu geniş bir kapsam içinde düşünür ve *“Mukayeseli edebiyat, ikili (binaire), yani iki unsur arasındaki münasebetleri tetkik eder; bu unsurlar gerek eserler, gerek muharrirler, gerek eser veya insan grupları, gerekse edebiyat heyeti mecmuaları olabilir; münasebetlere gelince onlar da, sanat eserinin gerek cevherine gerek şekline ait bulunabilir”* (1942: 135) der. Bu tariflerden yola çıkarak karşılaştırmalı edebiyatın, farklı dillere ya da kültürlerle mensup sanatçıları, eserleri, metinleri daha iyi tanımlayıp anlamaya, aralarındaki ortak paydaları bulup keşfetmeye teknik ve estetik yönden mukayeseli bir biçimde yansıtmayı amaçladığı söylenebilir. Bununla beraber aynı kültür dairesi içinde yer alan sanatçıların ve eserlerinin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi de edebiyat biliminin farklı düzlemlerde (sanatçı, eser, yapı, tema, dil-üslup, anlatım teknikleri) açısından önemlidir.

Aytaç’a (2009: 105) göre; karşılaştırma çalışmalarında *“ulusal edebiyatın bir eseri aynı edebiyattan bir başka eserle karşılaştırıldığı gibi, aynı yazarın farklı dönemlerine ait iki eseri de karşılaştırılabilir.”* Bayram’ın (2004: 70) da belirttiği gibi *“Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının mutlaka iki farklı dile ve kültüre ait imgeler, konular, tipler, türler, eserler ya da şairler/yazarlar üzerinde yapılması gerektiğini savunanlar yanında; bu çalışmanın millî edebiyatların sınırları içerisinde yapılabileceğini savunanlar da vardır.”* Önal (2008: 96) da *“Mukayeseli edebiyat, en az iki kültür çevresinin birbirini etkilemesiyle gelişen, en az iki edebiyat alanının karşılaştırılarak incelenmesi esasına dayanır; bunun yanında aynı kültür dairesi içindeki eserler de birbirleri ile karşılaştırılabilir”* diyerek karşılaştırma çalışmalarında öne çıkan bu iki kanaati doğrulamaktadır. Bu görüşlerden hareketle karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının sınırlarının hem ulusal hem de uluslararası edebiyatlarda oldukça geniş bir çerçeveyi içine aldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda İnci Enginün, karşılaştırmalı edebiyatın kapsayıcılığına işaret ederek *“Mukayeseli edebiyat[in] edebî türler, üslûp, tem, tip, efsâne, fikir, duygular, kaynaklar, bir yazarın bir başka ülkede tanınması ve talihi, yayılma, tesir ve nakiller, sosyal çevreler, tenkit, süreli yayınlar ve çevirilerin niteliklerini içine alarak genişle[diğini]”* (1999: 15) belirtir.

Diğer taraftan Gürsek Aytaç, *“komparastik çalışmaları[nın] en yaygın şekliyle ‘ortak konu’ ve ‘motif’ ağırlıklı yapıldığını”* söyler. Ayrıca bu konuların/motiflerin insanlık tarihinde önce sözlü ürünlerde var olduğunu, antik dönemin sanatçıları tarafından işlendiğini ve daha sonra edebiyat tarihi içinde pek çok yazarın yeniden ele aldığı beylik konular olduğunu ifade eder (2009: 87). Yavuz Bayram ise Aytaç’ın karşılaştırmalı edebiyat tarifinden mülhem olarak karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının konu, düşünce ve biçim olmak üzere üç ana başlık altında incelenmesini önerir ve bu başlıkların ortaklıklar, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden yorumlanabileceğini dile getirir. Bayram, dokuz başlık altında bir inceleme önerisi getirirken bu maddeler içinde *“Müellif (şâir/yazar) açısından karşılaştırma”, “Konu, tema, mesaj, motif, tip, ana ve ara fikirler açısından karşılaştırma”* ve *“Kültürel ve sosyal yaşantıyla ilgi açısından karşılaştırma”* gibi başlıklara yer verir (2004: 71). Gerek Aytaç’ın ortak konu, motif söylemi gerekse Bayram’ın inceleme önerileri, bu yazının sınırlarını çizmekle birlikte çalışmayla ilgili temel prensiplerin oluşumu, yaklaşım biçimlerinin belirlenmesi ve kuramsal çerçevenin ortaya konulması noktasında dayanak oluşturur.

Diğer taraftan karşılaştırmalı edebiyat yöntemi, belirli ilişkileri ve etkileşimleri beraberinde getirir. Aytaç’ın (2009: 105) belirttiği gibi; *“Birden fazla eseri ya da yazarı incelemek, her şeyden önce eleştirel mesafe ve nesnellik sağlar. Karşılaştırma rasgele iki eser üzerinde yapılmaz, söz konusu eserlerin ‘karşılaştırılabilir’ özellik*

göstermesi istenir. Bu özellik ise konuda, motifte, anlatım tekniğinde benzerlik, etkilenme vb. ilişkiler varsa ya da var gibi geliyorsa mevcuttur.” Bu bakımdan üzerinde mukayese yapılacak eserlerin karşılaştırılabilir özellik göstermesi, birtakım benzerlikler içermesi ve birbirinden izler, tesirler, esintiler taşıması gereklidir. Ayrıca Aytaç, “Komparastiğin asıl işlevi karşılaştırmanın sonucunda ortaya çıkan benzerliklerin üstüne gitmek” olduğunu söyleyerek bu noktanın Türk edebiyatında genel anlamda ihmal edildiğinden şikâyet eder. Bu doğrultuda Carre’nin karşılaştırma araştırmalarına konu edilen eserler arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasını ve “düşünsel kültürel bir ortak paydaya oturtulmasını” salık verdiğini dile getirir (2009: 125). Bu anlamda karşılaştırmalı edebiyatla ilgili bütün bu yöntem bilim aktarımları bu tür incelemelerin gerekliliğini göstermesi açısından önemlidir.

Modern Türk edebiyatının, şiir türü özelinde gelenekle kurduğu ilişkiye bakıldığında şairlerin gerek konu/tema gerekse biçim/yapı ve söyleyiş açısından önceki devirlerin şiir anlayışlarıyla ve şairleriyle temas içinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Modern Türk şiirinin doğasına bakıldığında önceki dönemlerin şiir iklimlerinin etkisi altında kaldığı bir gerçektir. Çağdaş şairlerin, Divan ve Halk şiiri gibi gelenekle iç içe olan, kültürel niteliği haiz bu şiir ırmaklarından esinlendikleri anlaşılmaktadır. İlhan Berk, etkilenme bağlamında hem geleneksel hem de modern şiirde kimi şairlerin akraba olduklarına ve birbirinden ilham aldıklarına dikkati çekmektedir:

“Ben kimi ozanların kimi ozanlarla akraba olduklarına öyle doğduklarına inanırım... Eski şiirimizdeki sayısız akrabalıklar içindeki bir tanesi bizi günümüze de getirdiği için burada anacağım. Böylece ne demek istediğim daha bir anlaşılacaktır sanırım. Bu da Necati-Neşati-Şeyh Galip akrabalığıdır. Ben bu Necati, Neşati, Şey Galip üçgenini, ayrı ayrı üç büyük ozan olmalarına karşın aynı soydan ozanlar olarak görmüşümdür. Bu üç ozanımıza yakından bakıldığında, Necati’nin Neşati’yi nasıl etkilediği, Neşati’nin de Şeyh Galip’i nasıl etkilediği görülecektir. Bu akrabalık belki doğal karşılanacaktır, aynı dünyanın insanları olduğu söylenecektir, bunun için de şaşılacak bir şey bulunmayacaktır. Ama ben bunu burada bırakmayacağım, Ahmet Haşim’in de, onların dünyasıyla büyüdüğünü, geliştiğini, var olduğunu söyleyeceğim. Buradan da Ahmet Haşim’in şiirinden çağdaş şiirimize uzanacağım ki, gelenek dediğim olgunun nasıl attan alta işlediğine parmak basmış olacağım. Ben Ahmet Haşim’i çağdaş şiirimizin hep babası gibi gördüğümü yineledim... Ahmet Haşim’in bugünkü şiirimize olan etkisine gelince, İkinci Yeni dediğimiz, kapalı dediğimiz şiirin kozasını o kurmuştur” (1992: 24).

Berk’in de işaret ettiği gibi edebiyat tarihi içinde, sanatçılar (şairler) arasındaki sanatsal anlamdaki etkileşimler ve yakın ilişkiler; edebiyat ve şiir sanatı için estetik kazanımlar sağlamaktadır. Bu anlamda eski/önceki dönemlere ait estetik tecrübeler, sanatsal duyarlılıklar ve kültürel birikimler sonraki devirlerin edebiyat/sanat anlayışlarının şekillenmesinde rol oynayabilir. Sanatçılar, kendinden önce gelen sanatçılardan ilham alabilirler, birtakım izler taşıyabilirler, yapısal ve tematik ortaklıklar gösterebilirler. Bloom (2008: 20), “endişenin sonradan gelen yazar tarafından içselleştirilip içselleştirilemeyeceği koşullara ve yazarın kişisel özelliklerine bağlıdır, ama bunun pek bir önemi yoktur: Büyük şiir başarılı endişedir. ‘Etkilenme’ hepsi de doğası bakımından son kertede savunmacı nitelikte olan bir ilişkiler matrisini -imgeci, zamansal, tinsel, psikolojik- ima eden bir metaforudur” diyerek şiir türü özelinde bir nevi bu etkilenmenin sınırlarını çizer. Kubilay Aktulum ise edebî etkilenmeyi metinler arası bağlamında temellendirerek “ister çağdaş ister eski, ister klasik metinler söz konusu olsun, metinlerarasının her yazı kılıfına özgü değişmez bir özellik olduğunu, hiçbir metnin daha önce yazılmış başka metinlerden bağımsız olarak yazılamayacağını, açık ya da kapalı bir biçimde her metnin daha önce yazılmış metinlerden izler taşıdığını, önceki metinleri anımsattığını” (1999: 19) söyler. Bu yönüyle sanatçıların birbirlerinden etkilenme durumları ve metinler arası ilişkiler, karşılaştırma çalışmaları için temel teşkil eder. Bu nedenle karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarını şairin geçmişle ilişkisi, ‘etkilenme endişesi’ ve ‘metinlerarasılık kuramı’ ile birlikte değerlendirmek olasıdır. Öte yandan etkilenme, esinlenme ve ilişkiler kimi zaman iki eser arasında paralellik gösterebileceği gibi kimi yönlerden farklılıklar içerebilir. Bu açıdan karşılaştırma çalışmalarının, benzerlikler kadar farklılıkları da göstermeye çalıştığı unutulmamalıdır.

Modern Türk şiirinde şairler arası tesirlerin ve ilişkilerin yukarıda sunulan görüşler etrafında şekillendiği ve bu olguların karşılaştırmalı edebiyat incelemelerine olanak tanıdığı bir gerçektir. Özellikle gündün güne yenileşen, gelişen Modern Türk edebiyatı kendi içinde dahi eskinin anlayış, zevk ve ihtiyaçlarına göre sürekli bir değişime ve edebî anlamda dönüşüme uğramıştır. Bundan dolayıdır ki hem aynı dönemde yaşayan hem de farklı dönemleri temsil eden sanatçıların birbirini etkilemesi kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde şairlerin kendisinden önce gelen isimlerin eserlerini okuduğu, kendi sanat etkinliğinde onlardan esinlendiği ve kimi yönlerden estetik duyarlılıklarının bir tür etkilenme dolayımında oluştuğu söylenebilir. Ayrıca, bu türden etkileşimlerin olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi nitelikli sanat eserlerinin oluşumunu ve aynı temaların, konuların farklı bakış açılarıyla yeniden yorumlanmasını mümkün kılabilen de göz ardı edilmemelidir.

2. GURBET DUYGUSU VE TÜRK ŞİİRİNDE GURBET TEMASI

Tema; “*şiiirde dile getirilen, şiiirin içeriğini oluşturan bir çeşit konu; şiiire hâkim olan ve okura duyurulmak istenen duygu; şiiiri oluşturan öz. Şiiirdeki içsel motiflerin bir araya gelmesiyle sezdirilen temel düşünce[dir]*” (Karataş, 2004: 467). Yazının çıkış noktasını oluşturan ve tema/motif açısından karşılaştırmaya konu olan gurbet kavramı ise “*Memleketinden uzak olma, vatanından ayrı yaşama halinin verdiği duygu, gariplik, yabancılık*” (Ayverdi, 2011: 440) olarak tanımlanabilir. Gurbet duygusu insanı acılandırması, hüznlendirmesi yanında modern zamanlarda insanın yaşadığı mekânla uyşamama hâlini ve ondan uzaklaşma arzusunun ifade eder. Çünkü “*İnsan, içinde doğup büyüdüğü, yetiştiği ve sosyal çevre edindiği doğal mekânından uzun süreli ayrı kaldığında bir yalnızlık, ıssızlık ve gariplik hisseder. Şu veya bu sebeple doğal çevresinden ayrı kalmış insan bir eğretelik, köksüzlük, terk edilmiş, bir kenara atılmışlık duygusu içinde olur*” (Çetin, 2004: 69). Bu açıdan gurbet duygusu, çoğu kez bedbinlik, karamsarlık, yalnızlık, kötümserlik, tedirginlik, iletişimsizlik temalarıyla birlikte anılır. Ahmet Haşim (1929) “İsimsiz Dünya” adlı yazısında “*Gurbet dediğimiz o acı şey, isimlerini bilmediğimiz eşyanın muğlâk çehreleri arasında yaşamaktan başka nedir?*” diyerek gurbetle ilgili belirsizliğe, karmaşıklığa ve yabancılığa göndermede bulunur. Bu doğrultuda insan psikolojisini olumsuz yönde etkileyen gurbet duygusu, şiir türü özelinde daha çok karamsar/kötümser yönüyle işlenen bir tema olarak öne çıkar. Ayrıca şairin otobiyografisini, bireyselliğini, psikolojik hâllerini yansıtan bir imge ve motif olarak belirir.

Nurullah Çetin, gurbet duygusunun felsefi ve sosyal olmak üzere iki boyutu olduğunu belirterek felsefi açıdan gurbeti; “*insanın kendisini sosyal bir topluluk içinde yaşasa bile varoluşsal açıdan yalnız ve kimsesiz hissetmesi*” (2004: 69) olarak açıklar. Eski Türk edebiyatı metinlerinde işlenen kulun tasavvufi anlamdaki dünyada yaşama hâli ile Batı kaynaklı varoluşçuluk akımına göre dünya zindanına atılan ya da sürgüne gönderilen kimsesiz insanın yaşadığı durumu ‘felsefi gurbet’ açısından değerlendirir. Sosyal açıdan gurbet duygusunu ise “*insanın savaşlar, sürgünler, göçler, tabii âfetler, geçim temini için başka yerlere gidişler, askerlik vb. yollarla içinde doğup büyüdüğü sosyal çevresinden uzaklaşmasının gerektirdiği bir ıssızlık ve yalnızlık durumu*” olarak tanımlar (Çetin, 2004: 70).

Gurbet, Türk şiirinde geçmişten bugüne sıkça işlenen, üzerine en fazla şiir söylenen/yazılan temel temalar arasında yer almaktadır. Gerek Klasik Türk şiirinde gerekse Türk Halk şiirinde gurbet, kimi şairlerin odaklandığı bir tema olmuştur. Modern Türk şiirinde ise gurbet izleği, pek çok bakımdan şairler için bir ilham ve anlam kaynağı olmuştur. Her dönemin toplumsal şartlarına, inançlarına ve sosyolojik olgularına göre farklı biçimlerde işlenmiştir. Ayrıca şairlerin beslendikleri kaynaklara, etkilendikleri öncüllere ve mizaç özelliklerine göre şiir literatürüne girmiştir. Tanzimattan itibaren göçlerin, savaşların, baskıların, sürgünlerin gölgesinde geçen sanatçıların hayat öykülerinde gurbet, daha çok kötü yazgının bir getirisi olarak edebî eserlere yansımıştır. Sanatçıların biyografilerine, öz yaşam öykülerine bakıldığında sürgüne gönderilen, baskılara maruz kalan, savaşlara şahit olan ve sevdiklerinden kopan/koparılan sanatçıların gurbet konusundaki duyarlılıkları göze çarpmaktadır. Söz gelimi, Servet-i Fünûn dönemi şairlerinin marazi duygulanımları, içe dönük mizaçları, buldukları mekâna yabancılaşmaları ve başka bir yere kaçış arzuları gurbet duygusunu yaşadıklarını imlemektedir. Bunun yanında eğitim hayatı için ailesinden, yaşamını sürdürdüğü şehirden ya da ülkesinden ayrılmak durumunda kalan şairlerin eserlerinde de gurbet izleği göze çarpmaktadır.

Sosyal yönü açısından öncesinde Halk şiiri geleneğinde sıkça işlenen gurbet duygusu, özellikle ‘Milli Edebiyat’ dönemiyle birlikte başlayan ‘mektepten memlekete’ ve Anadolu’ya yönelme eğilimiyle birlikte baskın bir öge olarak modern Türk şiirinin muhtevasına girer. Şairler memlekete, yurt topraklarına ve Anadolu insanına karşı duygu ve düşüncelerini dile getirirken farklı duyumsamalar içinde gurbet temasını şiirlerinde işlerler. Bu husus hâliyle Cumhuriyet dönemi şiirinde de devam eder. “*Özellikle halk şiiri geleneğinde yoğun olan gurbet duygusu, Cumhuriyet sonrası şairlerinde değişik şekiller gösterir. Çevresinden uzakta kalmanın ıstırabını yaşayan şair[ler], yeni çevreyi tanımaya, tasvire veya ona uymaya çalışır. Daha karmaşık planda ise modern insan gurbette olmanın dışında, derin bir iç yalnızlığını yaşar ve büyütür, hattâ bunu estetik bir mesele olarak şiirinin temeli yapar*” (Enginün, 2003: 42). Modern Türk şiirinde gurbet ve gurbete dair duygulanımlar; şairlerin hem sürgün, kaçış, kimsesizlik, yalnızlık, bunalım, hüzn, yabancılaşma, iletişimsizlik gibi temalar/kavramlar üzerinden bu duyguyu işlemesi hem de içsel serüvenlerini ve sosyal çevreyle münasebetini yansıtmaları açısından dikkate değerdir.

Öte yandan gurbet duygusu modern şiirde daha çok kişinin gerçek/somut mekânlarla ilişkisi ve etkileşimi üzerinden de şiire yansımıştır. Narlı’nın (2014: 32) da ifade ettiği gibi “*Sürekli ya da geçici yaşanan, çok çeşitli sebeplerle ilişki kurulan bütün mekânlarla insan arasında, korunma, barınma, üretme, dinlenme, eğlenme gibi ‘pratik ilişkiler’ olarak adlandırılacak yoğun anlamlar vardır.*” Dolayısıyla, mekân insan ilgisini ortaya koyan, mekân değişimleri ve mekânlar arası geçişlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan gurbet yolculuğu, bu bağlam içinde

değerlendirilebilir. İnsanın (şairin) yaşamının farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirdiği gurbet yolculuğu mekân-şair, mekân-şair (insan) ilişkilerini de ortaya koyar. Aynı zamanda bir mekân poetiği oluşturan gurbet; yaşantıların, düşlerin, şehirlerin, evlerin sembolik ve imgesel kaynağı olarak düşünülebilir. Bütün bu değerlendirmeler ve görüşler ışığında gurbet temasının Türk şiirinde daha çok bireysel ve sosyal boyutuyla işlendiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar çeşitli nedenlerden doğmuş olsa da bu duygunun daha çok savaş, göç, yalnızlık, bunalım, kaçış, özlem, ayrılık, yol/yolculuk, aşk, aile, yurt/vatan sevgisi gibi tema ve kavramlarla birçok şairin ürünlerine konu olduğu bir gerçektir.

3. GURBETİN KIYISINDA İKİ BEDBAHT ŞAİR

Mütareke ve Cumhuriyet dönemi şairleri arasında gösterilen Kemalettin Kamu (1901-1948), Türk şiirinde “ana vatan şairi”, “gurbet şairi” olarak da tanınan bir isimdir. Asıl adı Kemalettin Kâmi Kamu olan sanatçı, babasının memuriyeti sırasında 15 Eylül 1901’de Bayburt’ta doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Refahiye ve Erzurum’da geçirmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında (1918) babasını kaybeden Kamu, annesiyle birlikte ağabeyi Hüsnü Uluğ Bey’in görev yaptığı Sivas, Kayseri ve Bursa illerinde yaşamıştır. Tahsili için 1920’de İstanbul’a yerleşen şair, Darülmualim’in (Erkek İlköğretmen Okulu) son sınıfındayken Millî Mücadele’nin başlaması üzerine okulu bırakıp Ankara’ya gitmiş ve burada kâtip olarak çalışmıştır. 1923’te İstanbul’a geri dönerek yarım kalan eğitimini tamamlamış, ardından Orta Öğretmen Okulu’na devam etmiştir. Anadolu Ajansı’ndan çağrılınca tekrar Ankara’ya giderek burada başyazarlık ve müdürlük vazifelerinde bulunmuştur. Buradaki görevi sırasında 1933’de Paris’e gönderilmiş, beş yıl kaldığı Fransa’da yüksek öğrenimi tamamlamıştır. 1938’de yurda dönen Kamu, 1939 ve 1943’te Rize, 1946’da Erzurum milletvekili olarak üç dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görev almıştır. Şair, 6 Mart 1948 yılında Ankara’da vefat etmiştir (Evrimer, 1949: 6-13; Sâmanoğlu, 1986: 10-26).

Şiire erken yaşlarda aruz denemeleriyle başlayan Kamu, şiirlerinde daha sonra hece ölçüsünü kullanır. İstiklâl Savaşı sıralarında millî, vatanî, ince duygulu şiirleriyle edebî faaliyetlerine devam eder. Şiirlerinde zaman zaman Kemalettin Kami imzasını da kullanan şairin kalem denemeleri *Büyük Mecmua*, *Genç Yolcular*, *Dergâh*, *Türk Yurdu*, *Hayat*, *Varlık*, *Oluş*, *Kalem*, *Fikirler* ve *Ülkü*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* gibi dergi ve gazetelerde yayımlanır. Kamu, halk edebiyatından saz şairlerinin dil, ölçü ve biçim özelliklerinden yararlanır; şiirlerinde “*daha çok savaş, yurt [sevgisi], gurbet, aşk, kahramanlık ve hicret*” (Kolcu, 2010: 394) temalarını işler. Kamu’nun 59 şiiri ilk olarak ölümünden bir yıl sonra, Rifat Necdet Evrimer tarafından *Kemalettin Kamu -Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri-* (1949) adlı kitapta toplanmıştır. Aynı zamanda şairle ilgili Gültekin Sâmanoğlu’nun hazırladığı ve Türk Büyükleri Dizisi’nden çıkan *Kemalettin Kâmi Kamu* (1986) adlı bir inceleme de mevcuttur. Sâmanoğlu “Hayatı, Sanatı ve Şiirleri” alt başlığıyla yayımlanan çalışmasında Evrimer’in kitabında yer verdiği şiirlere, şairin dergilerde unutulmuş bir isim olmak üzere 7 şiirini daha eklemiş, böylece Kamu’nun şiirlerinin sayısı 66’ya ulaşmıştır. Bunun yanında Ziya Karatekin’in 1995’te hazırladığı yüksek lisans tezinde, şairin imzasız bazı şiirlerine ve kimi şiirlerinin müsveddelerine ulaşmasıyla bu sayı 87’ye çıkmıştır (aktaran Apaydın, 2008: 21). Kamu’nun hayatını ve şiirlerini ana hatlarıyla inceleyen Evrimer (1949: 26), Kamu şiiri için; “*içli ve samimi bir ifade, hakiki sanat titizliği ve itinası, onun şiirlerinde göze çarpan başlıca hususiyetlerdir*” demek suretiyle şiirlerinin muhtevasındaki içtenliğe ve samimiyete vurgu yapar. Esin’e (1975: 25) göre de “*Şairin hemen bütün şiirlerinde kalbe dokunur kuvvette heyecan veren, gönülleri huzur ve tesellinin ipek örtüsünde dinlendiren sıcak bir lirizm hâkimdir.*”

Kemalettin Kamu’nun çocukluk ve gençlik yılları Anadolu’nun farklı şehirlerinde geçmiş, Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerine yakından tanıklık etmiştir. Kamu da her sanatçı gibi yaşadığı devrin şartlarından, gündelik kaygılarından ve toplumsal olaylarından etkilenmiştir. Bütün bu hususlar şiirlerinde yansımaları bulmuştur. Şair, “*savaş, yurt, gurbet ve aşk konularında dil ve ahengi sağlam, lirik-epik, hece şiirleriyle tanın[mıştır]*” (Necatigil, 2004, 174). Kamu’nun şiirlerinde bireysel duygulanımları ve imaj dünyası çoğunlukla gurbet izleği ve gurbete dair imgeler etrafında yoğunlaşmıştır. Şiirlerinde geçen zaman, renk, ses, ışık, mekân, ölüm, koku, yalnızlık imajları da gurbet duygusunun habercisi mahiyetindedir. Zira Kamu, “*Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Doğu Anadolu’dan Orta Anadolu’ya göçün ızdırabını halk içinde, halkla beraber, çocukluktan gençlik çağına geçmekte olan insan psikolojisi içinde, annesiyle birlikte yaşar. Artık babasını kaybeden bu çocuk gurbettedir; artık sürekli gurbeti yaşamaya mahkûmdur*” (Aktaş, 1996: 185). Öte yandan Paris seyahati ve orada geçirdiği beş yıllık süre de onda gurbet duygusunun perçinlenmesine neden olur. Bu sebeple şairin, içli bir ruhun ve ahenkli bir sesin temsili olarak şiirlerinde gurbeti farklı bağlamlarda işlediği söylenebilir. Enginün’e (2003: 42) göre; “*Kemalettin Kamu, vatanın işgaline şahit olmuş, doğduğu yer (Bayburt) gibi, okumakta olduğu şehri de terk etmek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan o, gurbet duygusunu bizzat yaşamıştır.*”

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde görülen edebî oluşumlardan Hisar Topluluğu'nun temsilcileri arasında yer alan Gültekin Sâmanoğlu (1927-2003) ise Konya'nın Çumra ilçesinde doğmuştur. Asıl adı Gültekin Samancı olan şair, ilkokulu Konya'da bitirmiş, ortaokula Konya'da başlayıp İstanbul'da devam etse de son sınıfı Konya'ya dönerek Askeri Ortaokul'da tamamlamıştır. 1947'de Kuleli Askerî Lisesi'nden, 1949'da da Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. 1959 yılına kadar ülkenin çeşitli şehirlerinde subay olarak çalışan Sâmanoğlu, zorunlu hizmetini tamamlayarak kendi isteğiyle erken yaşta emekliye ayrılmıştır. Daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda çalışmaya başlayan şair, bakanlık bünyesinde müşavirlik ve müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Ardından Basın İlan Kurumu'nda önce genel müdür yardımcısı, ardından genel müdürlük görevlerini üstlenmiş, bu görevini ölümüne değin sürdürmüştür. Sâmanoğlu, 11 Nisan 2003'te İstanbul'da vefat etmiştir (Işık, 2004: 1549).

Edebî yaşamına ve şairlik serüvenine bakıldığında Sâmanoğlu, Konya'da çıkan dergi ve gazetelerde şiirlerini neşretse de adını ilk olarak 1948'de *Çınaraltı* dergisinde yayımlanan "O Kadın" şiiriyle duyurmuştur. Daha sonra Hisar Topluluğu'na katılan sanatçının yazı ve şiirlerinin büyük bir bölümü çıktığı süre zarfında *Hisar* dergisinde yayımlanmıştır. Bunun yanında Sâmanoğlu *Bayrak*, *Doğu*, *Elif*, *Herhafta*, *Güney*, *Bizim Yayla*, *Nilüfer*, *Boğaziçi*, *Türk Dili*, *Türk Edebiyatı*, *Türke Doğru*, *Millî Kültür* gibi ulusal ve yerel dergilerde yazılarıyla/şiirleriyle yer almıştır. *Alacakaranlık* (1970) ve *Uzun Vuran Gölge* (1983) adlarıyla yayımlanan iki şiir kitabı olan şairin dergilerde kalan, kitaplarına girmeyen şiirleriyle birlikte, henüz gün yüzüne çıkmayan hiçbir yerde yayımlanmamış bazı şiirleri de mevcuttur. Çınarlı (1953: 14) şair için; "Bütün gerçek sanatkarlar gibi, ince ruhlu, hassas yaratılışlı olan şairin eserlerinde şiirin ezeli ve edebî mevzularını (gurbeti, aşkı, tabiatı) bir iç ürpermesi halinde hissetmekteyiz" diyerek şiirlerinin tematik kaynağına dikkati çekmektedir.

Gültekin Sâmanoğlu genel itibarıyla şiirlerinde aile saadeti, kadın, aşk, memleket sevgisi, yalnızlık, gurbet gibi bireysel duyguları içine kapamış bir ruh hâliyle işlemiştir. Enginün'e (2003: 102) göre şair, "Yaşantının dağınık duygularla idrakine dayanan şiirlerinde, saadet ve güzelliği arar. Hatıraların, esrarlı müphem duyguların anlatıldığı bu şiirlerde şair dıştan gelen etkilerin ortadan kaldırılmasıyla mutluluğa ulaşır." Sâmanoğlu, şiirlerinde ana tema olarak işlediği gurbet duygusuyla da dikkati çeker. Şairin gerek küçük yaştaki dağınık aile yaşantısı ve eğitim macerası, gerekse meslek hayatının farklı şehirlerde geçmesi ve 1952'de kurs için gönderildiği Almanya günleri gurbet temasının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan şiirlerinde gurbet duygusunu eşinden, aile fertlerinden ve vatanından uzak olmanın verdiği bir bingunlukla işlemiştir. Ayrıca, gurbet olgusu bazen özlem bazen de yalnızlık, kimsesizlik duygusunun ifadesi olarak şiirlerine yansımıştır. Başka bir ifadeyle, Sâmanoğlu şiirinde, "gurbet ve yalnızlık duygusu memleketten ve sevdiklerinden ayrı olmanın verdiği hüznle kaleme alınmıştır. Özellikle yatılı okul günleri ondaki gurbet duygusunu güçlendirmiştir. Yatılı mekteplerin soğuk duvarları, ıssız odaları, geniş yatakhaneleri bu duygunun daha çocuk yaşta pekişmesine zemin hazırlamıştır" (Şimşek, 2007: 195).

Kamu ve Sâmanoğlu insancıl özellikleri, dünya görüşleri, sanat anlayışları açısından uyumluluk gösterirler. İki şair, muhteva, tema bakımından ortaklıklar taşıdıkları gibi şiirlerinin biçimsel/yapısal özellikleri ve sözcük seçimleriyle de pek çok bakımdan benzeşirler. Aynı zamanda halk şiiri ve Divan şiiri geleneğinden beslenmeleri, Anadolu coğrafyasına yönelimleri ve insanı duygu yüklenmiş bir bağlamda konuşturmaları açısından örtüşürler. Ayrıca, dördümlüklerle şiirlerini kurmaları, hecenin 7'li, 11'li ölçüsünü (4+3/6+5) yaygın bir biçimde kullanmaları ve kafiye tercihleriyle de birbirlerini çağrışırlar. Mehmet Kaplan (2012: 39), Kamu'nun şiirlerinin genelinde santimental bir duygu tarzının olduğunu ve kendi benine dair duygularını dile getirdiğini söylerken; Gültekin Sâmanoğlu için, "dış âlemden çok kendi içine, hâtıralarına gömülü bir şair. Fakat bu içe gömülü oluş onu çevresinden ayırmaz" (2012: 470) değerlendirmesinde bulunur. Kaplan'ın bu belirlemeleri, iki şair arasındaki duygu ve söyleyiş yakınlığına işaret eder. Bu bakımdan birbirinin çağdaşı olan ve aynı kültür dairesinde yetişen Kemalettin Kamu ile Gültekin Sâmanoğlu'nun şiirlerinin kimi yönlerden benzerlikler taşıdığı ve Kamu'nun kendisinden sonra gelen Sâmanoğlu'nu etkilediği bir gerçektir. Gültekin Sâmanoğlu'nun Kemalettin Kamu'nun hayatı, sanatı ve şiirleriyle ilgili yazdığı kitap da bu tesiri kuvvetlendirmektedir.¹ Bloom'un sanatçıların/şairlerin birbirini etkilemesi bağlamında dillendirdiği "Zira şair kendi en derin özlemlerini diğer benliklerin farkına vararak öğrenmeye mahkûmdur. Şiir onun içindedir, ama o kendi dışındaki şiirler -büyük şiirler- tarafından bulunmuş olmanın utancını ve ihtişamını hisseder" (Bloom, 2008: 67) düşüncesini Kamu'nun Sâmanoğlu üzerindeki etkisini açıklaması bakımından burada ayrıca anmak gerekir.

1 Gültekin Sâmanoğlu (1986). *Kemâlettin Kâmi Kamu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Gültekin Sâmanoğlu'nun kendinden önce yaşamış olan ve edebiyat dünyasında şiirleriyle tanınan Kamu'nun hayatını, edebî şahsiyetini anlattığı ve şiirlerinin büyük bir kısmına yer verdiği çalışması bu yönüyle önemlidir. İnci Enginün de Gültekin Sâmanoğlu'nun *Cahit Sıtkı Tarancı* ve *Kemâlettin Kamu* adlı kitapları dolayısıyla üzerinde çalışmayı seçtiği bu isimlerin şairin şiir anlayışını gösteren tercihler olduğunu belirtir (Enginün, 2003: 102).

Edebiyatımızda daha çok “gurbet” şairi olarak tanınan Kemalettin Kamu memleket, savaş, kahramanlık, aşk, tabiat, aile saadeti, hasret, huzur/huzursuzluk, bedbinlik, hüznün gibi temaları ve duyguları şiirlerinde işlemiştir. Özellikle yaratım gücünü yaşanmış olaylardan ve yaptığı gözlemlerden alan şair, ince bir duyarlılıkla döneminin ve kendi beninin durumunu anlatan şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinde “ayrılış” ve “dönüş” gibi iki temel olgudan yola çıkarak ferdi duygulanmalarını yazıya dökmüştür. Ayrıca dışa dönük, milli mücadeleyi anlatan şiirleriyle de realist bir şair hüviyeti kazanmıştır. Buna karşılık Gültekin Sâmanoğlu’nun şiirlerine tematik açıdan bakıldığında ise iki temel düzlemde şekillendiği görülür. Bunlardan ilki bireysellik, diğeri de bu bireyselliğin dışında kalan çevre ve dış dünyadır. Şiirlerinde işlediği çoğu tema, bu bireysellik üzerinde şekillenir. Şair, olaylara daha çok kendi penceresinden bakan bir sanatçı kimliğiyle zaman zaman dış dünyanın görüngülerini, şartlarını ve olgularını şiire sokmuştur. Şiirlerinde ağırlıklı olarak yaşama sevinci, sevgi, aşk, gurbet-yalnızlık, özlem-ayrılık, aile, çocuk, memleket, yaşlılık, hastalık, tabiat, tarih temalarını işlemiştir. Sâmanoğlu şiirini oluştururken romantik, kimi zaman realist/gözlemci bir bakış açısını benimsemiş olup şiirlerinde zaman zaman dış âlemle bireyin iç dünyası bütünleşmiştir. Bütün bu veriler ışığında, yapısal yönden de benzeşen Kamu ve Sâmanoğlu’nun tema seçimleri ve şiirlerinin muhtevaları açısından söyleyişte ve anlamlandırmada benzerlikler gösterdiği bir gerçektir. İki şairin örtüşen hayat hikâyeleri, benzer aile yaşamları içinde yetişmeleri, kişisel duyarlılıkları, yurt dışı maceraları ve mizaç yakınlıkları şiirlerinde, gurbet teması üzerinden somutlaşır. Bu anlamda gurbet duygusu, içerik ve tematik düzlem yönünden şairleri buluşturan başat öge olarak öne çıkar.

3. 1. Gurbetin Acılandığı Bir Şair: Kemalettin Kamu

Kemalettin Kamu’nun hayat hikâyesine bakıldığında gurbet olgusunun yaşamının merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Şairin daha çocuk denebilecek yaşlarda ailevi sebeplerle başlayan gurbet serüveni olgunluk çağında yalnızlığı, yuvasızlığı, iş ve eğitim hayatı gereği yaptığı seyahatlerle daha da derinleşir. Bir başka deyişle; *“Kemalettin Kamu, bir gurbet şairidir. Onun kişilik, şahsiyet tarafını oluşturan temel unsurdur. Onun şiirlerinin birincil konusu gurbettir. Gurbet, vatanın üzerinde inşa edildiği tohum, çekirdektir. Hatta ikisi birbirine geçmiş ve harmanlanmış asli hislerdir. Bu gurbet vatandan ayrılıştır, kopuştur”* (Adıgüzel, 2013: 11). Yaşamının her döneminde gurbetin soğukluğunu ve hüznünü derinden hisseden Kamu, şiirlerinde de bu duyguyu yoğun bir şekilde işlemiştir. Bununla beraber manzumelerinde özlem, aşk, memleket sevgisi, kahramanlık, kimsesizlik, yalnızlık temaları da gurbet duygusuyla iç içe verilir. Aktaş’ın (1996: 185) *“Zira o, gurbeti, hasreti, kimsesizliği bütün boyutları ve renkleriyle yaşamış; bu ızdırıp içinde kendi beni ile vatan toprağı birleşmiştir. Bunun için Kemalettin Kamu, şiirimizde gurbetin sembolü olmuştur. Ama onda gurbet acısı, yalnızlık duygusu şiirin dünyası içinde yeni temaları davet eder: bu temalar, memleket güzellikleri ve kahramanlık duygusudur”* belirlemesi de bu görüşü doğrular niteliktedir.

Kamu’nun ‘gurbet’ teması etrafında yazdığı şiirler “Gurbet”, “Gurbet Geceleri”, “Gurbette Renkler” “Enginde Hatıralar”, “Bir Yolcuya”² isimlerini taşımaktadır. Şairin hayatı, şahsiyeti ve şiirleri üzerine inceleme kitabı hazırlayan Necmettin Esin, Kamu’nun şiirlerini tema/muhteva açısından bölümlerken adı verilen şiirleri “Gurbet Şiirleri” başlığı altında değerlendirmiştir.³ Bu şiirler içeriğinde gurbet duygusunun ve düşüncesinin yoğun bir şekilde işlendiği metinler olarak öne çıkar. Bunun yanı sıra Kamu’nun şiirlerinin içeriğine bakıldığında gurbet duygusunu hissettiren, sezdiyen manzumelere rastlanmaktadır. “İzmir’e Tahassür”, “Siperde Akşam”, “Yurda Dönüş”, “Akdenizden”, “Tuna”, “Yeter Ki”, “Hicret”, “Bahtiyarlık”, “Kimsesizlik”, “Bingöl Çobanları” ve “Ölmüş Nişanlıya” başlıklarını taşıyan şiirler bu bağlamda gurbet temasıyla ilişkilendirilmesi mümkün manzumelerdir. Bu dolayım içinde Kamu şiirinde, sık sık gurbet duygusuna bir yönelim söz konusudur. Bir bakıma *“Çevresinden uzakta kalmanın ızdırabını yaşayan şair, yeni çevreyi tanımaya, tasvire veya ona uymaya çalışır. Daha karmaşık planda ise modern insan gurbette olmanın dışında, derin bir iç yalnızlığını yaşar ve büyütür, hattâ bunu estetik bir mesele olarak şiirlerinin de temelini yapar”* (Enginün, 1992: 576). Kamu’daki gurbet duygusu ve şiirine hâkim olan gurbet izleği de bu duyarlılığın bir dışavurumu olarak düşünülebilir. Şairin şiirlerini beş bölüme ayıran ve bunlardan beşincisini “gurbet şiirleri” bağlamında değerlendiren Gözler’e (1981: 448) göre, Kamu’nun *“şiirlerinin en orijinal olanları teması gurbet olanlardır. Bu şiirlerindeki örgü, gurbetin binbir özelliğiyle birlikte, vatanın binbir renginden meydana gelmiştir.”*

Kamu’nun Türk edebiyatında “gurbet şairi” olarak tanınmasına vesile olan, gurbetin acısını, kötümserliğini ve sarsıntılarını bütünüyle benliğinde hissettiği eseri “Gurbet” adlı şiiridir. Şiirde, ilk dizesinden son dizesine kadar gurbet duygusu üzerinde durulmuş, şair gurbetin acısını ve onulmaz yalnızlığını ruhunda derinden hissetmiştir:

² Bu şiir *Türk Yurdu* dergisinin Kasım 1994 sayısında bu adla yayınlanmış, ancak bazı kaynaklarda “Hazan Yolcusuna” başlığı ile yer almıştır (Sâmanoğlu, 1986: 46). Kamu’nun sağlığında şiirlerinin kitaplaşmadığı düşünüldüğünde şiirlerini derleyenlerin/bir araya getirenlerin neden böyle bir tasarrufta gittikleri bilinmemektedir.

³ Geniş bilgi için bakınız: Necmettin Esin (1975). *Kemalettin Kamu*, İstanbul: Toker Yayınları.

"Gurbet o kadar acı/Ki ne varsa içimde,/Hepsi bana yabancı,/Hepsi başka biçimde!//Eriyorum git gide/Elveda her ümide,/Gurbet benliğimi de,/Bitirmiş bir içimde!//Ne arzum, ne emelim,/Yaralanmış bir elim;/Ben gurbette değilim,/Gurbet benim içimde!" (Evrimer, 1949: 76). Şair, çocukluk günlerinde yaşadığı talihsizliklerin etkisiyle gurbet duygusunu küçük yaşlarda tatmış, bu husus ruhunda ve benliğinde yaralar açmıştır. "Gurbet" şiiri de küçük yaşlarda ölüm, göç gibi nedenlerle gurbet duygusuyla tanışan insanın kederli ve dokunaklı serzenişlerinin bir yansımasıdır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla Kamu gurbette yaşamaktan daha çok gurbete çıkmasına sebep olan üzücü olaylardan ve gurbet düşüncesinin artık bütün benliğini sarmasından hayıflanmaktadır.

Gurbet teması merkezinde yazılan "Gurbet Gecelerinde" şiirinde de sevgiliden, sevilenlerden, aileden uzakta olmanın elemi, uykusuz geçen siyah gecelerdeki bekleyişlerin hüznü şiirleştirilmiştir. Kamu'da, gurbetin derin bir yara oluşu, her gün yeniden ölmenin ıstırabı ve yalnızlık korkusu bu manzumede kesif bir şekilde hissedilmektedir (Esin, 1975: 91). Şair, bu şiirinde gurbet gecelerinde yaşadığı durumları ve iç çekişlerini 'gece, korku, ölüm, soluk, yara' imgeleri/kavramları etrafında samimi bir dille aktarmıştır: "Bekçisiyim bu serin/Ve siyah gecelerin/Gurbetten daha derin/Bir yara yok içimde//Korku bilmez ölümden/Her gün yeniden ölen/Bir bâde gibi neden/Biteyim bir içimde!//Ne aşkım, ne emelim,/Soluk bir karanfilim,/Ben gurbette değilim,/Gurbet benim içimde!" (Evrimer, 1949: 77).

"Gurbette Renkler" şiirinde ise şair, Fransa'da kaldığı günlerde memleketin dört bir yanını zihninde canlandırdığı renklerin ışığında anımsamakta, güzelliklere yelken açmaktadır. Şiir, sanki gurbetteki memleket, sıla özleminin renk imajları ve çeşitli mekânlar etrafında içli bir söyleyişi gibidir: "Doğuda kırmızı, batıda turuncu,/ Yanık bir yürüğü andıran bu tunç,/Bu renk âleminde ne yok ki bizden,/Mavi Marmara'dan, mor Akdeniz'den//Yeşil bir köşedir bana Bursa'dan,/Kara, Erciyas'ın yarıları gibi,/Sarıda gözü var Uzunyayla'nın/Beyaz Erzurum'un karları gibi!" (Evrimer, 1949: 78). Şair, özellikle memleketinden uzakta tek başına yaşadığı Paris günlerinde, anıların ve memleket sevgisinin yarattığı özlemle Anadolu'nun çeşitli bölgelerini yad eder. Gurbet duygusunun psikolojisine yansımalarını ülkenin güzelliklerini anımsayarak hayalinde canlandırır. Bu bir bakıma şairin, gurbet duygusu sebebiyle ruhunu sarıp sarmalayan karanlıklardan/kötümserliklerden renklerin cümbüşü içinde farklı mekânların hatırasıyla uzaklaşma eğilimini gösterir. Behçet Kemal Çağlar, Paris'te bir araya geldiği Kamu'nun şehrin ihtişamlı vitrinlerini seyrederken kendisine 'Bana bu renkler hep memleketi hatırlatıyor' dediğini aktarır. Şairin "gurbetin bir renginde yurdun bir tarafını gören ve bütün memleketi hayalde canlandıran bu mısralarla" ruhunda bir yurt hasreti oluşturduğunu söyler (aktaran Sâmanoğlu, 1986: 23).

"Engin Hatıralar" şiirinde de yalnızlığın kıyasında yaşayan şairi gurbetin bir gölge gibi takip ettiği anlaşılmaktadır. Kamu'nun benliğini saran kimsesizlik, yoksunluk hâli ruhunda birtakım dalgalanmalara sebebiyet verir. Şair de kendisini çepeçevre saran, zihnini meşgul eden bu duygularla mücadele etmeye çalışır. Özellikle ayrılık acısının, kimsesizliğin yarattığı psikolojiyle gurbetin soğuk yüzünü yeniden hisseder. Uzak ve yakın hatıralar ufukta günün batıp hüznün bir yazgı gibi çöktüğü akşamlarda başucunda toplanır. Bu duygulanımlarla gözleri ufuklara dalıp giden şair, çeşitli hayaller kurar. Şiirde gurbet duygusunun verdiği elem ve karamsarlık içinde insanın kendi yalnızlığıyla mücadelesi dikkatlere sunulur. Şair, sarsıcı kötümserlik hâli içinde geçmiş günlerdeki mesut hatıralara sığınma isteğini dizelere döker: "Enginde gün batıyor suların süsü gibi,/Sular öyle temiz ki annemin yüzü gibi,/Yeni gurbete çıkmış bir kalp öksüzü gibi,/Baş ucumda en uzak, en yakın hatıralar.//Kimi solgun sarışın, kimi ak, kimi kara,/Kiminin arkasından görünüyor Ankara,/Dalmışken onun gibi değişen dalgalara./Beni uyandırmayın, bırakın hâtıralar.//Beni bu Bahr-i Muhit akşamında unutun/Engin muhayyilemde gizli bir köşe tutun/Üstümden geçtiği gün gölgesi o bulutun/Yaş yerine gözümden siz akın hatıralar!" (Evrimer, 1949: 83). Şiirde, içinde bulunduğu zaman diliminde gurbet elde yalnızlık içinde yaşayan şairin gözünde daha çok dış unsurlar vasıtasıyla geçmişe dair hatıralar canlanmakta ve gurbet yolcusu maziye anımsayarak bu karamsarlıktan kurtulmaya çalışmaktadır.

Kamu'nun gurbet duygusu etrafında kaleme aldığı "Bir Yolcu'ya" şiiri ise sevdiğinin gurbete gidişinin ardından yakılan ağıt niteliğinde bir manzumedir. Şair, sevdiği kadının çıkacağı gurbet yolculuğu dolayısıyla kendisinden ayrılacak olmasının acısını, burukluğunu gurbet teması bağlamında dile getirmiştir: "Saçların yine solgun,/Bağrın elemle dolgun/Nereye yolculuğun/Yine gurbete mi?//Ben de kuru bir yaprak/Gibi seninleyim bak,/Zülfüne bağlanarak,/Oldum gönül veremi.//Gözlerin dolu melâl,/Yüzün bir ince hilal,/Giderken beni de al/Berberine e mi?" (Sâmanoğlu, 1986: 89). Atik'in (2008: 132) deyişiyle buradaki yolcu, "şairin kendisini sembolize etmektedir ve sanki iç monolog yöntemiyle kendisiyle konuşmaktadır. Aslında o da yolculuğun nereye olduğunun farkında değildir; tek bildiği şey vardır ki o da her yolculuğun sonunun kendi içindeki gurbete varacağıdır."

Kamu'nun bazı şiirlerinde gurbet teması, dolaylı olarak diğer temalarla birlikte işlenmiştir. Bu tarz şiirlerde, gurbet duygusu çeşitli mekânlar, renkler, imajlar, semboller, olumsuz kavramlar üzerinden farklı temalara

eklemlenerek işlenmiştir. Bu türden manzumeler arasında öne çıkan “İzmir’e Tahassür” şiirinde, şehrin düşman işgaline uğramasında duyulan üzüntü dile getirilir. Kamu, işgalden duyduğu üzüntüyü özlem, aile saadeti, memleket sevgisi ve çocukluk günlerinin hatıraları çevresinde aktarırken gurbette oluşuna da yerinmektedir. Şiirde “Anne deniz nerde, yalımız nerde?/ Hani gideceğiz İzmir’e der de/ Beni uyuturdun dizinde anne!” ve “O bağlar nerede, bahçeler nerde?/ Her akşam güneşin battığı yerde/ Gözlerim İzmir’i arıyor anne!” (Evrimer, 1949: 62) dizelerinden de anlaşılacağı üzere gurbet teması şiirde bir alt/yan tema olarak belirmiştir.

Yine savaş, kahramanlık temalı bir şiir olmasına karşın gurbetin alt/yan tema olarak işlendiği “Siperde Akşam”da, savaştan kaynaklı acıklı tasavvurlar içinde milli mücadele günlerinde köyünden ve yuvasından uzakta olan gencin geçmiş günlerine, aile bireylerine duyduğu özlem anlatılır. “Düşünür köyünü, her taraf kara,/ Ne haber gönderen var, ne beş on para,/ Belki birkaç anne bakar yollara,/ Belki bir iki dul saçını yolar;/ Yıllarca gurbette çektiği çile,/ Canlanır yeniden gelerek dile,/ Aksini arayan birkaç ah ile/ Göğsü boşalırken gözleri dolar” (Evrimer, 1949: 66) mısralarından da anlaşılacağı üzere cepheye savaşan, siperde nöbet tutan Ali’nin ağzından gurbette olmanın acısı şiirleştirilmiştir. Ali’nin kutsal saydığı, manevi bir doyum olarak gördüğü vatani görevi esnasında sevdiklerinden ayrı kalışı ve gurbette oluşu, bu duygunun verdiği hüznü köyünü, annesini ve ait olduğu toprakları düşünüşü dokunaklı bir edayla ifade edilmiştir.

Yurt sevgisi ve özlemi bağlamında yazılan “Yurda Dönüş” şiirinde de şair, gurbetten sılaya döndüğünde karşılaştığı manzaraların yarattığı atmosfer içinde yaşadığı üzüntüyü, eski günlerin yaşanmışlıkları üzerinden dile getirmektedir. Şair, “Yolum yaklaşıyor artık yuvama,/ Gördüm her tarafı bürünmüş gama,/ Köyümüz neş’eden öksüzdü ama/ Bu kadar kederli değildi hiç de!” (Evrimer, 1949: 67) dizeleriyle gurbete giderken terk ettiği köyüne tekrar döndüğünde daha bir gam ve keder içinde kalışına vurgu yapar. Kendisi gibi doğup büyüdüğü mekânı terk edip gurbete çıkanların, köylerini ıssızlaştırmalarına serzenişte bulunur. İkinci kıtadaki “Bendim buraların eski sahibi,/ İşte ağladığım ağacın dibi,/ Bu ağaç bir veda mendili gibi/ Sallanıp durmuştu bana gidişte” (Evrimer, 1949: 67) dizeleriyle, gurbet yolcuğuna çıkışındaki hislerini ve vedalaşma anlarını ağaç imgesi etrafında anlatır. Son kıtadaki “Çevreli dağların beyaz bulutla/ Kırkların örtülü yabani ota,/ Suların ağılıyor hep aynı notla,/ Tanıdım tanıdım vatansın işte” (Evrimer, 1949: 67) dizelerinden anlaşılacağı üzere, şair için vatanın binbir güzellikleri ve gurbetten sılaya dönüş âdeta bir teselli kaynağı olur.

Kamu’nun gene bu kategoriye dâhil edilebilecek şiirlerinden olan “Akdenizden”de, vatan toprağından ayrılan kişinin gözünden Anadolu’nun doğal güzellikleri, tarihten esintiler eşliğinde gözler önüne serilir. Şiirde, yapılan yolculuk esnasında Anadolu toprağından uzaklaşıldığı, açık denizlere yaklaşıldığı anlar “Dönüyorken kıyılar bir laciverde,/ Sesini dinliyorum sularda Barbaros’un” (Evrimer, 1949: 68) mısralarıyla ifadelendirilir. Sular, ışıklar ve renkler arasında tarihsel olaylara ve kişiliklere dair bir hatırlatma/gönderme yapılır. Eskiden Türk denizi/yurdu olan bu bölgenin şimdi yabancı bir yurt konumuna düşmüş olmasından kaynaklı üzüntü dile getirilir. Şair, yurt sevgisi bağlamında “Havada bir dost eli okşuyor derimizi,/ Boynu bükük adalar tanıyor sanki bizi,/ İçimize çevirip nemli gözlerimizi/ Geçtik yabancı gibi yakınından Rodos’un” (Evrimer, 1949: 68) dizeleriyle eskiden vatanın bir parçası olan bu toprakların artık, birer gurbet diyarına dönüşmesinden yakını. Mensubu olduğu milletin, bu sularda/topraklarda artık yabancı gibi hissetmesinin ıstırabını şiirleştirir.

“Tuna” şiirinde de aynı acı/hüzün, çeşitli imajlar ve tasvirlerle gurbet teması etrafında anlatılmıştır. Şair, yine bir yolculuk esnasında kıyısından geçtiği Tuna nehri ve etrafını geçmişteki coşkun/huzurlu günleri anımsayarak yerinir. Şiirdeki “Buradan döneli bizim ordular,/ Akmiyor, yerinde duruyor sular,/ Babamın kanından damlalar mı var?/ İçtim kana kana içtim Tunadan” (Evrimer, 1949: 73) mısralarıyla özlemi çekilen, gurbet ele dönüşen Tuna nehri buruk bir şekilde hatırlanır. Kamu, Tuna ve çevresinin zaman içinde değişen yönüne yakından şahit olmuş, gözleme dayalı betimlemeleriyle bu toprakların gurbet diyarına dönüşmesinden duyduğu üzüntüyü şiirleştirmiştir.

Ankara’ya duyulan hasreti, özlemi anlatan “Yeter Ki” şiiri ise gurbet duygusunun doğurduğu yalnızlık ve keder çerçevesinde yazılmış intibai uyandırmaktadır. Şiirin ilk kıtasındaki “Ne gökte gözümün rengini ara/ Ne hayal elimle saçını tara/ Bensiz baharı da bilir Ankara,/ Beni bir dönecek yolcu san yeter” (Evrimer, 1949: 74) dizeleri gurbette yaşayan kişinin sayıklamalarını içermektedir. Şiirin son dörtlüğündeki “Başım dizlerinde ebediyetin,/ Çekerim çevrini bütün gurbetin,/ Bana gölgesini ver saadetin/ Bayramdan bayrama beni an yeter” (Evrimer, 1949: 74) dizeleriyle de şair, önceki mutlulukların, sevinçlerinin kaynağı olan şehre, gurbetten seslenir. Sevdiği kentten, saadetin arttığı bayram günlerinde kendisini hatırlamasını beklediğini ifade eder.

Yine dolaylı olarak gurbet teması etrafında dönen ve şairin ‘Mütareke’ döneminde yazdığı ilk şiirlerinden olan (Esin, 1975: 105) “Hicret”te ise babaevinden ayrılışın acıklı öyküsü anlatılmaktadır: “Allahım ne bunaltıcı, ne boğucu bir gece.../ Gözlerimiz bulutlandı arabaya binince/ Karanlıkta kaçıyoruz, çoğalıyor korkumuz,/

Umulmadık bir felâket geçiriyor ordumuz./Fakirleri yalınayak, zenginleri atında,/Yollar uzun bir inilti yıldızların altında” (Evrimer, 1949: 79). Kamu, 1918’de babasını kaybettikten sonra Refahiye’den ayrılıp annesiyle birlikte ağabeyinin çalıştığı Sivas’a gider. Şair, baba ocağını, aile yuvasını, “bin bahçeli belde”sini ve “dallarında bülbül öten bahçe”leri bırakıp gurbete gitmesinin üzüntüsünü derinden hissetmiş ve bu duyarlıkla şiirini kurmuştur. Şiirde “Gönüllerin gözyaşına inandığı bir anda,/Çok sevgili yuvamızı yâd ellere bıraktık;/Dirseğimi dayayacak bir pencere yok artık,/Elveda ey harap olan baba evi elveda!” (Evrimer, 1949: 79) mısralarıyla ayrılık anının ve gurbet yolculuğunun sancıları dile getirilmiştir.

“Bahtiyarlık” şiirinde ise gurbet kavramı, tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Uzaktaki sevgilinin özlemiyle ve hatırlanmasıyla söylenmiş intibai uyandıran şiirde, sevgilinin yanında olmamasından kaynaklı olarak hayatın anlamsızlığına ve eksikliğine işaret edilir. “Gelmeden edemez gül vakti hulûl/ Onsuz dağlar ölü, bahçeler melûl;/O ki saçlarında eserken eylül,/Turnalarla gurbet eline geçti” (Evrimer, 1949: 86) mısraları mutluluk arayışındaki insanın duygulanımlarını yansıtır. Şair mutlu, bahtiyar olma arzusunu dile getirirken mutsuzluğunun sebepleri arasında sevgilinin turnalarla gurbet ele geçmesini/gitmesini gösterir.

“Kimsesizlik” şiiri de yalnızlık ve kimsesizlik temaları etrafında dönmesine rağmen gurbet duygusuna fazlasıyla göndermeleri olan bir şiirdir. Kamu, “Gözlerimde parıltısı bakır bir tasın/Kulaklarım komşuların ayak sesinde/Varsın gene bir yudum su veren olmasın/Baş ucumda biri bana ‘su yok’ desin de” (Evrimer, 1949: 88) dizeleriyle hem kimsesizliğinden yakınmakta hem de bu kimsesizlik, yalnızlık hâlinin gurbette oluşuyla ilgisini sezdirmektedir. Vedat Yazıcı da şairin bu şiirinden hareketle “Ne var ki, kimsesizlik duygusu peşini bırakmayacak, şiirlerinde gurbetin yanı sıra kimsesizlik ögesi de kendi gösterecektir sürekli” (2002. 185) diyerek bu canıyı güçlendirmektedir.

Kamu, “Bingöl Çobanları” şiirinde ise memleket sevgisi bağlamında Anadolu köylerini, kasabalarını betimlerken çoban çocuğuyla kendini özdeşleştirmektedir. Bu özdeşlik kurgusu, şairin hatıralara bağlılığı ve şiirin yazıldığı günlerde yaşadığı gurbetlik hâli düşünüldüğünde daha bir anlam kazanır. Zira, “‘Bingöl Çobanları’ şiirindeki anlatıcı, anlatılan yerde gibidir. Ancak şiirin sonuna doğru, ‘o gün bugün’ denerek, anlatılan şeyin geçmişte yaşadığı belirtilir” (Temo, 2011: 231). Bu hususiyetleriyle şiir, imge ve çeşitli göndermelerle sıla özlemi ve gurbet temasıyla ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Şiirde geçen; “Anam bir yaz gecesi doğurmuş beni burda,/Bu çamlıkta söylemiş son sözlerini babam;/Şu karşıki bayırda verdim kuzuyu kurda,/Suna’mın başka köye gelin gittiği akşam.” (Evrimer, 1949: 90) dizelerinde gurbet diyarında olgunluk yaşlarını geçiren şair, çocukluğunun kederli ve sevinçli zamanlarına duyduğu özlemi ifadelendirmiştir. Mehmet Kaplan da şiirin, gurbet duygusu ve sıla özlemi etrafında döndüğünü belirterek Kamu’nun şiirinde gurbet duygusuna sıkça rastlanıldığını ifade eder. Ona göre; “Kemalettin Kamu, ruhunda daima Bingöl çobanlarının hâtirasını taşımıştır. Şiiri, bu bakımdan içindeki çocuğun projeksiyonu mahiyetindedir. Çoban çocukla kaynaşmasının psikolojik sebebi budur” (2012: 38). Ayrıca Kaplan, Kamu’nun çok bilinen “Bingöl Çobanları” şiiriyle “Gurbet” şiiri arasında duyuş tarzı bakımından bir yakınlık olduğunu söyler. Kamu’nun çoban çocukla kendini özleştirmesinin gurbet duygusundan ileri geldiğini ve her iki şiirde de ‘iç’ ile ‘dış’ın birleştiğini dile getirir. “Gurbet” şiirindeki ‘dış’ın tamamıyla ‘iç’e dönüştüğünü, “Bingöl Çobanları”nda ise dış âlemin varlığını koruduğunu belirtir.

Son olarak kadın ve ölüm teması etrafında yazılan “Ölmüş Nişanlıya” şiiri ise cephede vatan savunmasında şehit olan nişanlının ardından yakılan ağıt niteliğindedir. Şair, Anadolu kadının (kızlarının) çileli, sabırlı ve vefalı yönünü gösterdiği bu şiirinde sevdiğini gurbet elde, cephede kaybeden genç kızın içli duygulanımlarını aktarır. Şiirde “Beklemeden beni pınar başında;/Adın da yok mezarının taşında,/Gurbet elde yirmi iki yaşında/Boş bıraktın kollarımı nişanlım!/ Sanki kara talimle yarıştın,/Sevmediğin gecelerle barıştın!/Artık adı kalanlara karıştın,/Kim beklesin yollarımı nişanlım! (Kamu, 1921: 104) mısralarıyla gurbette (cephede) genç yaşta şehit olan ve bir mezar taşı bile olmayacak sevgilinin kadersizliğinden yakınılır. Çoğu şiirde olduğu gibi bu manzumede de gurbet duygusu, bir alt/yan tema hüviyetinde şiiri tamamlayıcı bir unsur olarak işlenmiştir. Bütün bu örnekler ve değerlendirmeler ışığında Kamu’da gurbet duygusunun bütünüyle şiirini sarıp sarmalayan, şairin öz benliğini yansıtan, bireysel duygularını ve anlam dünyasını çevreleyen bir olgu olarak öne çıktığı söylenebilir. Canberk (1993) de, “Doğup büyüyen yerlerden uzakta, gurbette olmak Kamu’nun ruh dünyasında soyut bir gurbet duygusu yaratmış ve bu duygu şairi gizemci bir gurbet anlayışına götürmüştür” diyerek şiirlerindeki gurbet temasına ve bu duygunun daha çok soyut, sembolik olarak işlendiğine vurgu yapmaktadır.

3.2. Gurbetin Hüzünlü Şairi: Gültekin Sâmanoğlu

Gültekin Sâmanoğlu’nun yaşam öyküsüne bakıldığında, henüz çocukluk günlerinde gurbet olgusuyla karşılaştığı görülmektedir. Kendisiyle yapılan bir söyleşide de belirttiği gibi şair, ortaokula babasının küçük bir

ilçedeki memuriyetinden dolayı 1940'ta Konya'da uzak bir akrabasının yanında başlamıştır. Eğitiminin birinci yılını burada tamamlamış, ardından İstanbul'a dayısının yanında gönderilerek ikinci sınıfı Beyoğlu Ortaokulu'nda okumuştur (Ergüzel ve Kocakaplan; 1986: 43). Anne ve babasından ayrı, memleketinden uzakta geçen günler şairi âdeta öksüz bırakmış, küçük yaşlarda gurbetin soğuk ve kederli yüzüyle karşılaşmasına neden olmuştur. Yalnızlığın sancıları ve gurbette yaşamanın/kalmanın zorlukları hayatının ilk döneminde ruhunu sarıp sarmalamıştır. Ayrıca, ordudaki görevi esnasında kurs için gönderildiği Almanya günleri de olgunluk çağında gurbeti yeniden tecrübe etmesine sebebiyet vermiştir. Bütün bu hususlar hâliyle şiirlerinde farklı biçimlerde yansımaları bulmuş, gurbet duygusu eserlerinin vazgeçilmez temaları arasına girmiştir. Bir başka deyişle *“Gültekin Sâmanoğlu'nun şiirlerindeki ana temalardan biri de gurbet ve yalnızlıktır. Özellikle ayrılık, özlem, ölüm ve memleket gibi konularında yazdığı şiirlerinin de bu tema ekseninde oluştuğu görül[mektedir]”* (Şimşek, 2007: 195).

Gurbet teması üzerinden Gültekin Sâmanoğlu'nun şiirine bakıldığında bu duygunun başat bir unsur olduğu ve daha çok yalnızlık, kimsesizlik bağlamında şiirleştirildiği söylenebilir. Bunun yanında özellikle aşk, aile, ayrılık, din, çocukluk, özlem, ölüm ve memleket konularında/temalarında yazdığı şiirlerinin de çeşitli ilgililerle bu temaya eklendiği görülmektedir. Sâmanoğlu'nun yayımladığı şiir kitaplarında yer vermediği *“Yoldaki Gurbet”* ile *“Gurbet Akşamları”* ve ilk kitabına aldığı *“Gölge”* şiirleri gurbet teması kapsamında yazılmıştır. Bununla beraber şair, *Alacakaranlık* eserinde yer alan *“Anadolu Türküsü”*, *“Sarıç”*, *“Konya Ovasında Güz Akşamı”*, *“Yıllar Geçedursun”*, *“Üzüntülü Yolculuk”*, *“O Şehirde Kaldı”*, *“Hatırladıkça”* ve *Uzun Vuran Gölge* kitabına aldığı *“Mevlâna'dan Mevlâ'ya”*, *“Anadolu Kokusu”* şiirleriyle bu temaya farklı imajlar, semboller ve izlekler üzerinden yer vermiştir.

Samanoğlu'nun kitaplarına girmeyen şiirlerinden olan ve *Hisar* dergisinde 1952'de yayımlanan *“Yoldaki Gurbet”*, gurbet duygusu merkeze alınarak yazılan bir şiirdir. Sâmanoğlu, daha çocukluk çağında zorunlu durumlar sebebiyle birkaç defa gurbet yolculuğuna çıkmıştır. Şiirde de ailevi nedenler ve eğitimiyle ilgili durumlardan dolayı gerçekleştirilen gurbet seyahatleri, yol/yolculuk bağlamında ele alınmıştır. Şiirde gurbetten arta kalan duygulanımlar, hatıraların ışığında geçmiş mesut günlerin yansımalarıyla birlikte hüznü bir edayla ifadelendirilmiştir: *“Bulutların üzerindeyim şimdi,/Yeryüzünün gürtüsünden uzak/Şu gördüğün temiz maviliğe bak:/Her hâliyle bir zamanlar benimdi.//Takvimlerle alay edercesine/Eski şiirlerin havasındayız./Tam iki dünyanın ortasındayız/Korkulan kudreti severcesine...//Uzun değil saadet kadar kısa,/Fakat üzüntü kadar sık değişen,/Leylâ ile Mecnun gibi sevişen/Şu duygular hercümerci olmasa!//Tabiata karşı gelen her kuvvet/Tabiat oluşun neticesidir;/İnce acıların en incesidir,/Daha yolda iken duyulan gurbet.”* (Sâmanoğlu, 1952(a): 15).

Yine Sâmanoğlu'nun kitaplarına almadığı şiirlerden olan *“Gurbet Akşamları”* da gurbet teması çerçevesinde yazılmış olup eğitimi sebebiyle ailesinden, doğup büyüdüğü çevreden uzak kalan bir çocuğun sayıklamalarını içermektedir. Barınma sorunundan dolayı, ortaokulun ikinci sınıfını İstanbul'da dayısının yanında okuyan Sâmanoğlu için burada geçen bir yıl oldukça zor geçer. Gurbetin derin sızısı içinde şiddetli geçen karlı kış günlerinde soğuk ve isli odalarda hem ders çalışmak hem de anne-baba hasreti çekmek ona ağır gelir. Şair, o günlerin sıkıntılarından geçmiş günlerdeki mutlu tablolarının hayallerine dalarak kurtulmaya çalışır: *“Hayaller görür gibi olurum,/Bir acı akar içime, ince./Gurbetin renksiz akşamlarında/Bir şeyler düşünürüm; delice...//Bir şeyler ki getirir kasımı,/İkiye böler rüyalarımı,/Gem vurmadığım arzularımı/Bir boşluğa fırlatın, derince.//Zor yalnızlığın büyük acısı,/Hele ilk gurbetin ilk sancısı/Ben, bu insanların yabancı/Hayalle avunurum sâdece...”* (Sâmanoğlu, 1952(b): 10). Şiirde gurbet duygusu *acı, akşam, hayal, ıssız, rüya, sancı, sızı, yabancı* gibi yalnızlığı, kimsesizliği imleyen kavramlar ve imgeler etrafında dile getirilmiştir.

Gurbet teması bağlamında yazılan *“Gölge”* şiiri de şairin diğer manzumelerinde olduğu gibi biyografisinden izler taşımaktadır. Gültekin Sâmanoğlu, Silahlı Kuvvetlerdeki subaylığı sırasında 1952 yılının Mart ayında Almanya'da Frankfurt yakınlarında bulunan Amerikan Ordudonatım Okulu'na kursa gönderilir. Görev gereği geldiği bu yabancı ülke, askerî üstün aile ortamından uzak yönü gurbet duygusunu yeniden tatmasına/yaşamaya sebep olur. *“Gölge”* de, bu anlamda Sâmanoğlu'nun hayatının olgunluk döneminde gurbetle ilgili hislerinin dışı vurumu bir baba ve eş olarak ailesinden, çocuklarından uzak kalışını yansıtan bir şiirdir. Şiirde kişinin gurbet duygusundan kaynaklı ıstırabını ve aileden ayrı yaşamanın güçlüğüne görmek mümkündür: *“Gurbet akşamını duyduğum ilk gün/Bir gölge belirdi ıssız odamda,/Karanlık elleri sanki yakamda...//Acısını duymak binbir ölümün/Daha zor değildi bu gölge kadar;/Tatlı tesellisi kısık gönlümün/Uzaklarda kalmış hem de ne kadar?//Göğsümü ellerinle sanki yardım/Kalbimi sökercesine yalvardın/Ey gölge yeter olsun meydana çık/Tek hareket görülmedi ne yazık...//Bir yaş boşandı göğsümden sel gibi,/Yalnızlığının büyük acısına/Karşılık verdi darb-ı mesel gibi...”* (Sâmanoğlu, 1970: 117-118). Muhtevasında özlem duygusunun, gurbetin acısının, yalnızlığın ağır hüznünün yer aldığı şiir, vatanından ve sevdiklerinden uzakta olmanın içli bir terennümü gibidir.

Sâmanoğlu, gurbet duygusuna doğrudan temas eden bu üç şiir dışında kimi şiirlerinde bu duyguyu farklı kavramlar ve temalar üzerinden ele almıştır. Özellikle Anadolu, memleket sevgisi, özlem, aile saadeti, çocuk, yalnızlık, aşk, ölüm temalı şiirlerinde gurbetin yarattığı gönül üzümlüğü ve karamsarlığı hissedilmektedir. Gurbet duygusunun oluşturduğu sıkıntılı süreçler ve kederli duygulanımlar, şairin psikolojisini derinden etkiler. Bu nedenle Sâmanoğlu da gurbetle ilgili tecrübelerini yeniden anımsayarak farklı temalar üzerine kurduğu şiirlerinde kötümser bir havada işlemektedir. Bütün bu hususiyetlerden hareketle Sâmanoğlu şiirinde, gurbet temasının çoğunlukla bir alt/yan tema olarak işlendiği göze çarpmaktadır.

Sâmanoğlu'nun bu gruba dâhil edilebilecek şiirlerinden "Anadolu Türküsü"nde gurbet duygusu, memleket sevgisini ve özlemine içine alan bir duyarlılıkla dile getirilmiştir. Şiirde geçen "Eski içlenişler yeni özlemde durmuş", "Dağınık özelemler bir iç çekişte saklı", "Körpe iç çekişler bir beklenene sözlü", "Uzun bekleyişler harmanlarla nişanlı" (Sâmanoğlu, 1970: 11-12) dizelerinde bu duygunun varlığı hatıralar içinde sezdirilmektedir. Şiirde, yaşamının olgunluk günlerini geçiren şairin Anadolu ile ilgili söylemlerinden hareketle bulunduğu büyük kentte, gurbet duygusuna kapıldığı anlaşılmaktadır. Şair, gurbet ellerde eski güzel günlerin özlemiyle, mesut bir şekilde yaşadığı Anadolu coğrafyasına dair hayıflanmalarını bekleyiş ve pişmanlıklar içinde ifade etmiştir.

"Sarnıç" şiiri de mutlu mesut çocukluk günlerin özlemine dair bir şiir olmakla birlikte gurbet duygusunun işlendiği bir manzume olarak değerlendirilebilir. Şiirde geçen "Öperdi susuzluğumu, serince:/İçi dualı, bakır çeşme taşı,/Ova sarnıcında, dağ pınarında.//Öğrenmişliğimin sırrını saklar/Okumalardan, yazmalardan önce:/Beş numara şişeli gaz lâmbası.// Çocuksu, nasırlı, yalın ayaklar/Güneş sıcağını almış, büyümüş/Orta Anadolu ovalarında." (Sâmanoğlu, 1970: 19) dizeleri hayallere karışmış çocukluk günlerinin hasretiyle, yatılı eğitim gören taşralı çocukların ortak gurbet duygularını yansıtan söyleyişler olarak dikkat çeker. Şair, bu şiirinde de memleket sevgisi ve çocukluk günlerinin özlemiyle an itibarıyla yaşadığı gurbet hayatından bir nebze uzaklaşmaya çalışır.

Gültekin Sâmanoğlu, küçük yaşlarda doğup büyüdüğü ortamdan, topraklardan ayrı kaldığından ilerleyen yaşlarda çocukluğunu, tatillerini geçirdiği Konya ve çevresini özlemekte, düşlerinde sayıklamaktadır. "Konya Ovasında Güz Akşamı" şiirinde de çocukluğunun geçtiği yörenin uyandırdığı hisleri hatıraların ışığında belirtir. Bununla birlikte sıla hasretini, ruhunu derinden sarsan gurbet duygusuyla birlikte dışa vurur. Şiirde geçen "Burada, kimbilir, kaç böyle akşam,/Bu akşam, kör-kötürüm sarhoş etti/Yağmurunu kıskanan bulutları./Burada, kimbilir, kaç böyle akşam,/Ve güneşi ve yanan bulutları:/Özlenen kaç güzel denize, yetti...//Ova akşamlarını sevmek varmış/Güneşi kaçırıp renkleri tutan" (Sâmanoğlu, 1970: 26) mısralarında şair, çocukluk günlerini anımsamak suretiyle gurbette yaşamının hüznünü dile getirmiştir.

"Yıllar Geçedursun" şiirinde ise aşk ve yalnızlık temaları bağlamında eskiye, geçmişin mesut günlerine duyulan özlem dile getirilir. Şair, sevdiğinin bir süredir yaşadıkları mekândan ayrılıp gitmesi karşısındaki çaresizliğini gurbet duygusu bağlamında ifade eder. Şiirin son bölümündeki "Hiçbir şey kalmadı yarına,/İşte odanın camlarından/ Kayboldu şekil./Uyup yağmur bulutlarına/Deli-dolu gidişin yalan./Gelişin değil..." (Sâmanoğlu, 1970: 42) mısraları sevgilinin gurbete çıkması üzerine söylenmiştir. Aynı zamanda bu ayrılık, eski hatıraların canlılığının/renkliğinin kaybolması üzerinden anlatılmıştır.

"Üzüntülü Yolculuk" şiirinde de geçmişte yaptığı gurbet yolculuklarının ve bunun acı hatıralarının gölgesinde kalan şair, bu duyguyu yaşamış olmaktan dolayı mutsuzluğunu aktarır. Şiirdeki "Sevdiklerin dizilirler önüne/Tutamaz havaya kalkan ellerin,/Boşa aradığın sevinç yerine/Gözlerini kaplar bir garip buğu./Burnunda tütmeğe başlar da sıla/Dini bütün Müslüman kesilirsin,/Denediğin duaların aşkına/Terkedersin geceleri uykuyu..." (Sâmanoğlu, 1970: 72) mısralarında kişinin gurbette, memleket/sıla hasretiyle geceleri uyuyamaması ve sevdiklerinin özlemiyle çektiği ıstırap dile getirilir. Bunun yanında gurbette yaşamının acısıyla, canı yanan şairin (kişinin) dini bütün bir Müslüman edasıyla dualar eşliğinde yaratıcıya sığınaşı, şiirin bir başka yönünü oluşturur.

"O Şehirde Kaldı" şiirinde ise Sâmanoğlu, güzel günler geçirdiği Ankara'dan ayrı kalışının hüznünü dile getirmiştir. Başlangıçta şair için bir gurbet diyarı olan Ankara, İstanbul'a yerleşmesiyle özlenen sıcak yuva, ilklerin yaşandığı şehir ve hatıraların sindiği bir sılaya/mekâna dönüşür. Şiirde de gurbet teması geçmiş günlerin özlemi içinde işlenir: "İstanbul'u özleyiş, yok mu ki bundan böyle?/ Bundan böyle, sebepsiz gücencmeler de bitti./Ve gitti avucumdan, ama nasıl da gitti;/Şair olduğum, subay olduğum şehir, öyle./Bundan böyle doğduğum yer/ Ve Ankara, özlenir de/ Ve her şeye başlayış, kaldı ya o şehirde." (Sâmanoğlu, 1970: 77) Şair, yaşamının en güzel evresini, en mesut anlarını yaşadığı; evlendiği, baba ve memur olduğu şehri gurbet duygusu bağlamında ele alır. Şiirde aynı zamanda şiir-mekân ilişkisi, gurbet teması üzerinden verilerek bir gurbet diyarına dönüşen mekânın insan psikolojisi üzerindeki etkisine göndermede bulunulmuştur.

Sâmanoğlu şiirlerinde, zaman zaman kişinin bir başka dünyanın esrarına vardığını/geçtiğini/geçmek istediğini memleket ve çocukluk zamanlarının özlemi içinde yeni şeyler aradığını, bunun da mutluluğa ulaşmak için olduğu söylenebilir. Bu anlamda “Mevlâna’dan Mevlâ’ya” şiirinde din/inanç teması etrafında, gurbet duygusunun verdiği kederden uzaklaşma eğilimi vardır. Şair, çocukluk günlerini anımsayarak gurbet gibi hayatın üzüntü veren somut gerçeklerinden Allah’a sığınarak sıyrılmaya çalışır. “*Namaz sonraları edilen dua/Doldurdu, çocuk kulaklarımı:/‘Mevlâ!’ derler, arada bir ‘Mevlâna!..’/Kayıp gözlerimde Yeşiltürbe var,/Küçük ellerim yakarır o’na;/Yorulan çırcıplak ayaklarımı/Şadırvanındaki serin su yıkar,/Çınarın gölgesi dinlendirirdi.*” (Sâmanoğlu, 1983: 47) dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla şairin gurbette yaşadığı olgunluk çağında memleketi Konya’yı ve çocukluğunun mesut günlerini özlediği anlaşılmaktadır. Şiirde gurbet duygusu içinde, eski günlerde o topraklarda yaşamın merkezinde yer alan, memleketin ve çocukluk zamanlarının manevi değerlerini yansıtan cami, türbe, namaz, *Kur’an*, dua, şadırvan, çınar gibi dinî unsurları, yapıları ve sembolleri anımsadığı görülmektedir.

“Anadolu Kokusu” şiirinde ise küçük memur çocuğunun duygulanımları Anadolu, memleket sevgisi bağlamında aktarılırken çocukluk günlerine duyulan özlem, gurbet duygusu etrafında dile getirilmiştir. Şair, “*Sabah akşam içlerinden geçirim:/Umutla, istekle, sabırla dolu/Bekleşip duran, tozlu kamyonların./İliklerine işleyen soğuğu,/Kavuran sıcağını harmanların/Teke teke, renklerinden seçerim.*” (Sâmanoğlu, 1983: 51) dizeleriyle eski mutlu günlerini anımsar ve yaşadığı gurbet yurdundan silaya bakar. Aynı zamanda küçük bir çocuğun ağzından aktarılmış/söylenmiş intibai uyandıran şiirde Sâmanoğlu, bir taraftan babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu/gezdiği Anadolu coğrafyasıyla ilgili hasretini dillendirirken diğer taraftan sonradan/artık gurbette kalışına/oluşuna üzülmemektedir. “*Ben, küçümencik bir memur çocuğu,/Kahramanı, okunan romanların,‘Şoför mahalli’ değildi ki yerim.../Değişmez alınlarındaki yazı,/Eksilmez genizlerden toz kokusu./Esnek düşlere salıncak kurulur*” (Sâmanoğlu, 1983: 51-52) dizeleriyle de geçmişe duyulan özlemlerle birlikte gurbetin bir yazıya dönüştüğü belirtilmekte ve bunun yarattığı kırılma dışı vurulmaktadır. Sâmanoğlu’nun biyografisinden izler taşıyan bu şiirde “*Okuluna devam edebilmek için İstanbul’a gelmesi evinden, ailesinden uzakta yabancı bir şehirde yaşamının sebep olduğu yalnızlık ve gurbet onu büsbütün karamsarlığa iter. Çoğu zaman bu duyguların oluşturduğu olumsuzluklara direnmeye çalışır. Bu duygulanmaların doğurduğu hisleri; ürperişler, iç çekişler ve ağlayışlar şeklinde şiirlerine yansı[tı]*” (Şimşek, 2007: 195-196). Özetle, Sâmanoğlu’nda gurbet ve yalnızlık duygusu memleketten ve sevdiklerinden ayrı olmanın verdiği hüznle kaleme alınmıştır. Özellikle yatılı okul günleri ondaki gurbet duygusunu güçlendirmiştir. Yatılı mekteplerin soğuk duvarları, ıssız yatakhaneleri bu duygunun daha çocuk yaşta pekişmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında şairin gurbette geçirdiği olgunluk/yaşlılık zamanları ve birtakım hastalıklarının (göz/görme) yarattığı psikoloji; şiirlerinde eskinin sağlıklı, genç, dinç, mesut ve coşkulu günlerini yeniden yaşama arzusu içinde gurbet temine eklenerek dile getirilmiştir.

4. ŞAIRLERİN ETKİLEŞİMİ: BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Kemalettin Kamu ve Gültekin Sâmanoğlu şiirlerinde gurbet duygusu çeşitli temalar, imajlar, imgeler, semboller ve metaforlar dolayımında işlenmiştir. Yol, akşam, gece, renk gibi imaj ve metaforları; yalnızlık, kimsesizlik, özlem, memleket sevgisi, Anadolu, aile, aşk ve kadın vb. temaları iki şairin şiirlerinde gurbet duygusunun oluşumunda önemli rol oynar. Aynı zamanda şairlerde gurbet teması gerçek yaşantıları, bireysel tecrübeleri içinde barındırır. Bunun yanında verilen şiir örneklerinde gurbet duygusunun kimi zaman hayal gücü, varlık, tabiat, eşya ve nesnelere ışığında işlendiğini söylemek mümkündür. Şairlerin gurbet temasını işleyişleri ve bu duyguya yaklaşım biçimleri genel anlamda benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte az da olsa birtakım ayrımlar da göze çarpmaktadır.

Gerek Kamu gerekse Sâmanoğlu gurbeti daha çok kötümser, olumsuz yönleriyle işlerler. Gurbetin acısından, ıstırabından, karamsarlığından ve insanı psikolojik anlamda yıpratmasından söz açarlar. Şairler, gurbet olgusunu kimi zaman sorgulayıcı bir tavırla ve sosyal olaylar çevresinde dikkatlere sunarken bu duygunun dimağlarda oluşturduğu yaralardan sıklıkla bahsederler. Her iki şairin bazı şiirlerinde gurbetle ilgili açıklayıcı, yorumlayıcı ve betimsel söyleyişlere rastlamak mümkündür. İki şairde gurbet mefhumu zaman kavramıyla ilişkili olarak da ele alınmıştır. Akşam, gece, geçen zaman, eski günler/yıllar, güzel hatıralar ve çocukluk anıları bağlamında zamanla ilgili söyleyişlere gurbet teması çerçevesinde yer verilmiştir. Ayrıca, anne-baba ve aile fertleriyle birlikte geçen çocukluk yıllarının hatıralarına sığınma arzusu, aynı ölçüde olmasa da Kamu’nun ve Sâmanoğlu’nun gurbet duygusundan uzaklaşma adına başvurdukları söylem ve yöntem biçimleri olmuştur. Bu bakımdan Nurdan Gürbilek’in dile getirdiği “*hiçbir yapıt boşluğa doğmaz; akan nehre sonradan eklenir. Bu dünya bizden önce de düşünülmüştür; bütün yapıtlar kendilerinden önceki yapıtlarla yapılmış bir konuşmanın izini taşır*” (2012: 10) yorumunu, Kamu’nun şiirlerinde işlediği gurbet temasının Sâmanoğlu’nun yapıtlarının oluşum aşamasında rol oynadığını belirtmek adına burada anmak gerekir.

Gurbette yaşayan ve gurbet duygusu benliklerini saran her iki şairin psikolojisi, özellikle akşamın gelişinden ve gecenin karanlığından dolayı olumsuz yönde etkilenir. Bu sebeple şairlerin gurbet temasını işleyişlerinde, karamsarlığın ve mutsuzluğun ifadesi olarak akşamlar öne çıkar. Şiirlerde, gurbet akşamlarının hissettirdikleri çaresizlik, hasret, hüznün, iç sıkıntısı, keder, kimsesizlik, mutsuzluk ve yalnızlık duyguları üzerinden verilir. Şairler, kendilerine eziyet eden ve ruhlarını tedirgin eden gurbet duygusunu dile getirmek için sık sık akşamdan, akşamüstünden, geceden ve karanlıktan söz açarlar. Akşamlar/geceler, gurbetin acısının ve soğukluğunun ifadelendirilmesinde önemli bir imge olarak öne çıkarılır. Her iki şairin, gurbet temasını devamlı olarak akşamla/geceyle birlikte işlemeleri ve gurbette birbirlerini anımsatan kederli duygulanımlarıyla aralarında bir bağ kurdukları görülmektedir. Ayriyeten akşam vaktinin, şairleri gurbet teması etrafında buluşturan bir zaman ifadesi olmanın ötesinde, gündelik yaşamda sosyal hayatın boyut değiştirdiği anlarda, insanların evlerine dönmesi, sokaklardan el ayak çekilmesiyle birlikte oluşan gurbetteki ıssızlık ve yalnızlık hâlinin dışavurumu için seçildiği söylenebilir.

Gurbet duygusu hem Kamu'da hem de Sâmanoğlu'da daha çok olumsuz ve kötümser duygular doğurmuş; şiirlerini de acı, endişe, hüznün, ıstırap, kaygı, keder, kimsesizlik, yabancılık ve yalnızlık gibi duygular ve kavramlar çevrelemiştir. Yine şairlerde gurbet teması, acılanmaların yanında gurbet duygusunun bir başka yönünü oluşturan memleket özlemi ve sıla hasreti etrafında işlenmiştir. Kamu, çocukluğunun geçtiği Refahiye, Erzurum, Sivas'la birlikte, mütareke devrinde yabancı ülkelerin sınırları içinde kalan vatan toprağını/denizini gurbet duygusu bağlamında ele alırken; Sâmanoğlu da doğup büyüdüğü Konya ve çevresini, ilklerin şehri olarak belirttiği Ankara'yı bu duygular içinde anlatmıştır. Ayrıca, iki şairin olgunluk çağlarındaki yurt dışı maceraları da gurbet duygusunu ülke özlemi ve sıla hasreti dolayımında işlediklerini göstermektedir. Aynı zamanda şairlerin eserlerinde gurbet teması, sevilen kadının gurbete gitmesi bağlamında veya gurbetteyken sevgiliye duyulan özlem çerçevesinde işlenmiştir. Ek olarak iki şairin gurbeti işleyişlerinde anne, aile ve sıla özlemleri de örtüşmektedir. Sâmanoğlu'nda bu özleyişe anne, babası, kardeşleri, eşi ve çocukları dâhil olurken Kamu'da evlilik yapmadığından dolayı bu duyarlık bir parça soyut ve eksik olarak işlenmiştir. Bunun yanında şairlerde gurbet duygusu, belli bir kavuşma heyecanını içinde barındırmaktadır. Şiirlerinde de eve, aileye, memlekete, özlediği topraklara ulaşma arzusu ve bunun heyecanını yansıtılması açısından benzerlikler bulunmaktadır. Gene, şairler eserlerinde anlattıkları gurbet yolculukları bakımından da örtüşen yönler gösterirler. Özneler/kişiler, gurbetin yolunu tutarken üzgün bir hâldedirler ve gözleri daima arkada kalır. Hiçbir zaman kendilerini rahat hissetmezler, yanı başlarında sürekli olarak kaygı, korku kol gezer. Her iki şairde, gurbetin getirdiği karamsarlık ve kötümserlikten dolayı çocukluk anılarına ve mutlu hatıralarına sığınır. Aileyle birlikte geçirilen mesut anlar, alabildiğine dolaştıkları topraklar ve özgürce oyunlar oynadıkları mekânları gurbette, tekrar anımsayarak umutlanırlar ve mutlu olmaya çalışırlar.

Öte yandan Kamu'nun ve Sâmanoğlu'nun şiirlerinde gurbet temasının işlenişinde bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Kamu'da gurbet duygusunun ilk oluşumu vatanın düşman işgaline uğramasıyla birlikte ailesiyle yaşadıkları ilçeyi, evi terk etmelerinden kaynaklıyken Sâmanoğlu'nda bu duygunun oluşumunda çocukluk günlerinin ve eğitim hayatının rolü vardır. Yine Kamu'da gurbet duygusu bazı şiirlerinde ("İzmir'e Tahassür", "Siperde Akşam", "Akdenizden", "Hicret") vatan, memleket sevgisi gibi sosyal içerikli toplumsal olgularla iç içe geçmişken Sâmanoğlu şiirinde ise daha çok bireysel duyarlılıklar ("Yıllar Geçedursun", "Üzüntülü Yolculuk", "O Şehirde Kaldı", "Hatırladıkça") üzerinden işlenmiştir. Ayrıca Kamu'nun hayatının ilk gençlik yılları, savaşıra tekabül ettiği için yabancı askerlerin gezdiği dolaştığı Anadolu toprakları birer gurbetlik hâli yaratmıştır. Bu husus gurbet teması üzerinden şiirlerinde dillendirilmiştir. Sâmanoğlu'nda ise gurbette olma/yaşama durumu, daha çok memlekettten, evden, aileden, eşten, sevgiliden, çocuklardan uzaklaşma bağlamında yansıtılmıştır. Kamu şiirinde, –belki de hiç evlenmediği için– gurbet temasının yansıtılışında eş ve çocuklarla ilgili söyleyişlere rastlanmazken; Sâmanoğlu'nda sıcak yuva, eş, çocuk özlemi ve aile saadeti yitirileceği endişesi gibi hususlar, gurbet duygusu üzerinden anlatılmıştır.

Her iki şairde gurbet duygusu ve izleğinin, Bachelard'ın (1996: 34) "*yeni evimizde aklımıza eski evimizin anıları geldiğinde, devinimsiz çocukluğun ülkesine, çok çok eski olan o devinimsiz ülkeye gideriz. Saptamaları yaşarız, mutluluk saptamalarını. Saklanmış anıları yeniden yaşayarak kendimizi avuturuz*" söylemiyle örtüşüğünü belirtmek mümkündür. Gerek Kamu gerekse Sâmanoğlu şiirinde gurbet; eski evin/yuvanın/mekânın özlemi üzerinden işlemiş, gurbet duygusu çoğu bakımdan mutluluk günlerine, saklanmış anılara sığınma şeklinde verilmiştir. Renkler, mekânlar, zaman dilimleri, kokular bu temanın ortaya konmasında başat imajlar, semboller olarak öne çıkmıştır. Kısacası, Kamu ve Sâmanoğlu şiirlerinde gurbet teması, yaşadıkları dönemin şartları içinde kişilik özellikleri ve psikolojik dünyalarının yansımaları olarak nitelik kazanmış olup eserlerinde bu duyguyu belirgin bir tema (bazen ana bazen alt/yan) olarak işlemişlerdir. Sâmanoğlu, kendisinden önce gelen Kamu'nun

sanat anlayışından, şiiirlerinden etkilenmiş ve sanat hayatı içinde Kamu'nun yazdıkları, şiiirleri için örneklik etmiştir. Buna ek olarak Sâmanoğlu, her ne kadar Kamu'nun şiiiriyle gösterdiği paralelliklere ve benzerliklere karşın şiiirde kendi sesini bulmaya özen göstermiştir.

5. SONUÇ

Türk şiiir geleneğinde çok eskiden beri işlenen gurbet, Modern Türk şiiirinde Tanzimattan Cumhuriyete uzanan süreçte başat temalardan biri olmuş ve farklı şekillerde ele alınmıştır. İlk verimlerini Mütareke döneminde yayımlamasına karşın Cumhuriyet döneminin ilk şiiirleri arasında gösterilen Kemalettin Kamu ile Cumhuriyet dönemindeki edebî oluşumlardan 'Hisar Topluluğu' üyeleri arasında yer alan Gültekin Sâmanoğlu, gurbet temasını kendi mizaçlarının bir yansıması olarak şiiirlerinde işlemişlerdir. İki şiiir, memur çocuğu olmaları, aileden uzakta geçen eğitim hayatları ve iş hayatından kaynaklanan sebeplerden dolayı gurbet duygusunu küçük yaşta tatmışlar ve şiiirlerinde de bu duyguya yer vermişlerdir. Şiiirlerin otobiyografilerinden de anlaşılacağı üzere benzer nedenlerle oradan oraya sürüklenmeleri, doğdukları topraklardan ve ailelerinden uzak kalışları bu temanın doğuşuna kaynaklık etmiştir. Öte yandan edebiyat tarihi ve şiiir sanatı bağlamında Sâmanoğlu'nun kendisinden önce gelen Kamu'dan gerek muhteva gerekse şekil özellikleri açısından etkilenmiştir. Gurbet teması da bu etkileşim içinde bir şiiirden diğerine yansıyan tematik özellik olarak dikkati çekmektedir. Kemalettin Kamu'da başlangıçta bireysel duygulanımlarla beliren gurbet duygusu/izleği daha sonra memleket sevgisi, sıla özlemi ve eski günlerin savaşları da içine alan acı hatıraları etrafında topluma dönük bir eğilim içinde işlenmiştir. Gültekin Sâmanoğlu'nda ise sevgi ve yalnızlık temalarıyla iç içe geçen gurbet teması bireysel duygularla sınırlı kalmış olup aile, eş, çocuk, yurt ve sıla özlemini içine alan bireyci bir eksende işlenmiştir. Kamu'nun gurbet temalı şiiirlerinde acılı ve içli söyleyişlerin yanında bazen memleket hasretinden kaynaklanan lirik bir eda hâkimken; Sâmanoğlu şiiirinde ise yoğun bir hüzün, kırılma ve ümitsizlik hissedilmektedir. Bununla birlikte iki şiiirde de gurbet duygusunun çaresizlik, karamsarlık, ümitsizlik, kimsesizlik ve yalnızlık atmosferi içinde ifade edildiği söylenebilir. Şiiirler, doğup büyüdüğü yerlere/mekânlara sarsılmaz bağlarla bağlıdır ve şiiirlerinde de gurbet temasını bu bağlılıktan kaynaklı olarak duygusal yönüyle ele almışlardır. İki şiiirde gurbet teminin işlenişinde benzerlikler daha belirgin olup evden (yuvadan), aileden, vatandan, siladan kopuşun ifadesi olarak eserlerine yansımıştır. Bu anlamda şiiirlerin, özel hayatlarıyla ilgili durumlarını ve bireysel duygulanımlarını, daha çok gurbet teması üzerine yoğunlaştırarak şiiirleştirdiği göze çarpmaktadır. Gerek Kamu gerekse Sâmanoğlu aile yaşantıları, doğup büyüdüğü çevre, geçirdikleri hastalıklar ve yaşadıkları dönemler bakımından birbirine yakın bir hayat macerası geçirmişlerdir. Buna ailenin sosyal statüleri ve eğitim hayatlarındaki benzerlikler de eklenince ortaya birbirini andıran mizaçta kişilikler ve duyarlılıklar çıkmıştır. Bütün bu özellikler iki şiiirin şiiirlerine doğal olarak yansımış; gurbet teması da bu etkileşimler/ilişkiler bağlamında eserlerinde, benzeşim ve ortaklık gösteren önemli bir unsur olarak belirmiştir.

Sonuç olarak şiiirlerindeki benzer temaların varlığı Kamu ve Sâmanoğlu'nun bu yazıda buluşmasına vesile oldu. Mizaç, estetik ve hayat görüşü bakımından benzerlikleriyle dikkati çeken şiiirler, yeni okumalar ve farklı alımlamalar içinde okurlarına ayrımlı dünyaların kapılarını aralayabilecek nitelikte isimlerdir. Birbirinin çağdaşı olan Kamu ve Sâmanoğlu'nun sanat anlayışı bakımından örtüşen birtakım yönleri bulunmaktadır. Şiiirlerinde aşk, memleket sevgisi, yaşama sevinci, kimsesizlik, yalnızlık gibi temalar üzerinden ortaklıklar gösteren şiiirlerin eserlerinde gurbet teması da bu ortaklığı ve benzerliği en üst seviyede tematik düzlemde temsil etmektedir. Bununla birlikte sadece tematik bağlamda değil, şiiir sanatının diğer unsurları açısından da ortaklıkları görülen Kamu ve Sâmanoğlu, ulusal edebiyatın bünyesinde yapılacak karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için uygun örnek oluştururlar. Ayrıca, gurbet teması bağlamında incelenen Kamu ve Sâmanoğlu ilişkisi/etkileşimi, Türk şiiirinde önce gelen şiiirlerin, sonradan gelen şiiirleri etkileme geleneğinin devam ettiğini gösteren somut bir örnek olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A. (2013). "Kemalettin Kamu'nun Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti ve Hicret Şiirinin Tahlili", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/7, 1-17.
- Ahmet Haşim (1929). "İsimsiz Dünya", *İkdam*, 29 Mart.
- Aktaş, Ş. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Apaydın, Ö. (2012). "Kemalettin Kamu'nun Şiirlerinde Poetik Yapı: İmaj, Dil ve Üslup", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/1, 215-232.
- Atik, Ö. (2008). *Kemalettin Kâmi Kamu'nun Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Aytaç, G. (2009). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Bachelard, G. (1999). *Mekânın Poetikası*. (Çev. A. Derman), Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Bayram, Y. (2004). "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Konya, s. 69-93.
- Berk, İ. (1992). *Şairin Toprağı*, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Bloom, H. (2008). *Etkilenme Endişesi-Bir Şiir Teorisi*, (Çev. F. B. Aydar), Metis Yayınları, İstanbul.
- Canberk, E. (1993). "Kemalettin Kamu'nun Ölümü", *Yeni Yüzyıl*, 6 Mart.
- Çetin, N. (2004). *Şiir Çözümleme Yöntemi*, 2. Baskı, Öncü Basımevi, Ankara.
- Çınarlı, M. (1953). "Hisardan Portreler: Gültekin Sâmanoğlu", *Hisar*, S. 25, Ankara, s. 14-15.
- Enginün, İ. (1992). "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri", *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı IV)*, S. 481-482, Ankara, s. 565-615.
- Enginün, İ. (1999). *Mukayeseli Edebiyat*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Enginün, İ. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ergüzel, M. ve Kocakaplan, İ. (1986). "Gültekin Sâmanoğlu ile Şiiri Üzerine Bir Sohbet", *Türk Edebiyatı*, S. 154, İstanbul, s. 42-46.
- Esin, N. (1975). *Kemalettin Kamu*, Toker Matbaası, İstanbul.
- Evrimer, R. N. (1949). *Kemalettin Kamu (Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri)*, Üçler Basımevi, İstanbul.
- Gözler, H. F. (1981). *Yunustan Bugüne Türk Şiiri*, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul.
- Gürbilek, N. (2010). *Benden Önce Bir Başkası*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Işık, İ. (2004). *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi 3*, 3. Baskı, Elvan Yayınları, Ankara.
- Kamu, K. (1921). "Ölmüş Nişanlıya" *Anadolu Duygusu*, S. 7, Ankara, s. 104.
- Kaplan, M. (2012). *Şiir Tahlilleri 2-Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, 21. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karataş, T. (2011). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yayınları, İstanbul.
- Narlı, M. (2014). *Şiir ve Mekân*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Necatigil, B. (2004). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Önal, M. (2008). *Yeni Türk Edebiyatı I*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Rousseau, A. M. Ve Pichous, C. (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat*, (Çev. M. Yazgan), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sâmanoğlu, G. (1952a). "Yoldaki Gurbet", *Hisar*, S. 24, Ankara, s. 15.
- Sâmanoğlu, G. (1952b). "Gurbet Akşamları", *Hisar*, S. 26, Ankara, s. 10.
- Sâmanoğlu, G. (1986). *Kemâlettin Kâmi Kamu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sâmanoğlu, G. (1970). *Alacakaranlık*, Hisar Yayınları, Ankara.
- Sâmanoğlu, G. (1983). *Uzun Vuran Gölge*, Baha Matbaası, İstanbul.

- Şimşek, Y. (2007). *Gültekin Sâmanoğlu (Hayatı-Sanatı-Eserleri)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Temo, S. (2011). *Türk Şiirinde Taşra*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Tieghem, P.l V. (1942). *Mukayeseli Edebiyat*, (Çev. Y. Ş. Kılıçel), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, V. (2002). *Şiirin Sesinde Koşmak*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 19.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 20.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.425217

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldırım, N. (2019). "Paleh Köyünün Kaderini Değiştiren Bir Sanatçı: İvan İvanoviç Golikov", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.343-357.

PALEH KÖYÜNÜN KADERİNİ DEĞİŞTİREN BİR SANATÇI: İVAN İVANOVİÇ GOLIKOV*

Nejla YILDIRIM**

Özet

Ekim Devrimi ile birlikte Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle Rusya'da Çarlık rejimi sona erer, yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adıyla yeni bir devlet kurulur. Marksist, sosyalist ve komünist düşünce hareketlerinin etkisiyle yeni bir toplumun inşasına başlayan Sovyet hükümeti, din konusunda da devrimin ilk yıllarında ateizmi destekleyen bir tablo çizer. Tanrı inancını zayıflatmak, halkı dinden soğutmak, kilisenin konumunu ve otoritesini kırmak için hükümet devrimin ilk yıllarında yoğun propaganda çalışmaları yürütür. 17. yüzyıldan itibaren ikona sanatıyla uğraşan Rusya'nın en eski ikona yapım merkezlerinden biri olan Paleh köyü de din konusunda yürütülen bu propaganda çalışmalarından olumsuz yönde etkilenir. İkona sanatına olan talebin azalması, ikona üretimi yapan atölyelerin kapanmasıyla Palehli ustalar işsiz kalırlar. Ahşaptan yapılan kaşıkları, matruşkalı vb. objeleri boyarlar, fakat bu işlerde herhangi bir başarı elde edemezler. Palehli ustaların arayışlarına son veren kişi ise Paleh vernikli minyatür sanatının kurucusu olarak kabul edilen İvan İvanoviç Golikov (1887-1937) olur. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da Rusya'nın en önemli geleneksel el sanatlarından biri olarak kabul edilen Paleh vernikli minyatür sanatının ortaya çıkmasında Golikov'un oynadığı rol üzerinde durmak, sanatçının yaratıcılığını etkileyen faktörleri, çalışmalarının özelliklerini ve sanatçının sanat yaşamında ön plana çıkan çalışmalarını ele almaktır. Çalışmada ele alınan Golikov'un çalışmalarının çözümlenmesinde göstergebilim yöntemi, Paleh ikonalarının çözümlenmesinde ise ikonografik çözümlene yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma sonunda da Golikov'un Paleh sanatını yeniden canlandırdığı, çalışmalarıyla hem çağdaşlarına hem de kendisinden sonra gelen sanatçılara esin kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İvan İvanoviç Golikov, Paleh Vernikli Minyatür Sanatı, Rus Halk Sanatı, Geleneksel Sanatlar, El Sanatları.*

AN ARTIST WHO CHANGED THE DESTINY OF THE VILLAGE OF PALEKH: IVAN IVANOVICH GOLIKOV

Abstract

When Bolsheviks seize power in the October Revolution, tsarist regime in Russia comes to an end, and a new state is established which is known as the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The Soviet government starting to build up a new society by the influence of Marxist, socialist and communist thought movements, draws a picture supporting atheism about religion in the first years of the revolution. In the first years of the revolution, the government carries out intensive propaganda works to weaken the faith of God, disincline people from religion and break the position and the authority of the church. The village of Palekh, one of the oldest icon production centers in Russia, which deals with icon painting since the 17th century, is influenced in a negative way by the propaganda works being carried out on religion. Palekhian masters are unemployed due to the reduction of demand for icon art and the close of icon production workshops. They paint wooden spoons, nest dolls (matryoshka) etc but they can not achieve any success in these jobs. The person ending up all searches of Palekhian masters becomes Ivan Ivanovich Golikov (1887-1937) who is considered to be the founder of Palekh lacquer miniature art. In this

*Bu çalışma, Nejla Yıldırım'ın "Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Poemalarının Paleh Sanatına Yansımaları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiş, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi ev sahipliğinde 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen IV. Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu'nda da sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

** Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İZMİT/KOCAELİ.
e-posta: nejla.yildirim@kocaeli.edu.tr (orcid.org/0000-0001-7582-3528)

context, the aim of this study is to focus on Golikov's role in emergence of Palekh lacquer miniature art that is considered to be one of the most important traditional handicrafts in Russia, to examine factors influencing his artistic creativity, features of his works, and works which become prominent in his art life. In the analysis of Golikov's works discussed in the study, semiotic method was used, and in the analysis of icon paintings, iconographic analysis method was used. At the end of this study, it comes to the conclusion that Golikov revives Palekh art and becomes a source of inspiration to both his contemporaries and artists who come after him.

Keywords: Ivan Ivanovich Golikov, Palekh Lacquer Miniature Art, Russian Folk Art, Traditional Arts, Handicraft.

1. GİRİŞ

Rus yazar Maksim Gorki'nin (1868-1936) "*devrimin yarattığı küçük mucizelerden biri*" (Zinoviyev, 1975: 5) sözleriyle ifade ettiği, Rusya'nın en önemli geleneksel el sanatlarından biri olarak kabul edilen Paleh vernikli minyatür sanatının ortaya çıkmasında 1917 Ekim Devrimi'nin büyük bir rolü vardır. Moskova'nın 320 km kuzeydoğusunda Ivanovo bölgesinde bulunan, 17. yüzyıldan itibaren ikona sanatı, bir başka ifadeyle Ortodoks kilisesi tarafından kutsal sayılan kişilerin (Hazreti İsa, Hazreti Meryem ve azizler) ya da İncil'de geçen olayların ahşap, duvar ve mozaik üzerine resmedilmesi işleriyle uğraşan ve Rusya'daki kiliselerin duvar resimlerini restore eden Paleh köyünün kaderi Vladimir İliç Ulyanov (1870-1924), daha yaygın bilinen adıyla Vladimir Lenin'in önderliğindeki Bolşeviklerin Ekim Devrimi ile iktidarı ele geçirmesiyle değişir. Dini her düşünceden nefret eden, dine itimat etmeyen Lenin, ateizmi Komünist Parti üyeleri için bir zorunluluk haline getirir. Kilisenin konumunu zayıflatmak ve dini otoritesini kırmak için de Sovyet hükümeti devrimin ilk yıllarında yoğun bir ateizm propagandası yürütür (Vernadsky, 2009: 470).

Devrim sonrası Sovyet hükümetinin din konusundaki söz konusu bu tutumu üç asırdır ikona yapımıyla uğraşan Paleh köyünü olumsuz yönde etkiler. İkona yapımına olan talep azalır. İkona üretimi yapan birçok atölye kapanır. Bunun sonucunda işsiz kalan ikona ustaları, hayatlarını devam ettirebilmek için yeteneklerini kullanacakları yeni arayışlar içine girerler. Ahşaptan yapılan kaşık, matruşka, kutu gibi objeleri boyarlar, fakat bu işlerde herhangi bir başarı elde edemezler. Ustaların uzun süren arayışlarına son veren kişi ise İvan İvanoviç Golikov (1887-1937) olur. Paleh vernikli minyatür sanatının kurucusu olarak kabul edilen, kendi kendini yetiştiren bir sanatçı olan Golikov, çalışmalarıyla Paleh sanatını farklı bir yöne taşır. Bu bağlamda bu çalışmada, Golikov'un Paleh vernikli minyatür sanatının ortaya çıkmasında oynadığı rol, yaratıcılığını etkileyen faktörler, çalışmalarının özellikleri ve sanatçının sanat yaşamında ön plana çıkan çalışmaları ele alınacaktır. Çalışmada ele alınan Golikov'un çalışmalarının çözümlenmesinde göstergebilim yönteminden yararlanılacaktır. Paleh ikona sanatından Paleh vernikli minyatür sanatına uzanan yolculukta yaşanan gelişmelerin okur tarafından daha iyi anlaşılması, okurun Golikov'un çalışmaları ile Paleh ikona çalışmalarının özelliklerini karşılaştırabilmesi, çalışmalar arasında bir bağlantı kurulabilmesi için, Paleh ikona sanatında ön plana çıkan ikona çalışmalarına da çalışmada yer verilecektir. Çalışmada ele alınan ikona çalışmaları ise ikonografik çözümleme yöntemi ile analiz edilecektir.

2. İVAN İVANOVIÇ GOLIKOV VE PALEH VERNİKLİ MİNYATÜR SANATININ DOĞUŞU

Yaşarken adı efsaneye dönüşen, Palehli ustaların şarkılarında "*Golikov'un atları kaderimiz üzerinde yükseldi*" sözleriyle yâd ettikleri Golikov (Polikarov, www.art-100.ru), yaklaşık üç asırdır ikona yapımıyla uğraşan bir ailenin çocuğu olarak 6 Ocak 1887¹ yılında Moskova'da dünyaya gelir. 1890'lı yılların başında Moskova'da yaşanan kıtlıktan dolayı Golikov, ailesiyle birlikte yedi yaşındayken Paleh köyüne taşınmak zorunda kalır. On yaşında Paleh'in en iyi ikona atölyelerinden biri olan Safonov kardeşlerin atölyesinde ikona eğitimi alır. İkonolardaki kıyafetlerin çizimi konusunda uzmanlaşan Golikov, daha sonra ikona atölyelerinde çalışmak üzere Saint Petersburg ve Moskova'ya gider. Genç sanatçı, on dört yaşında babasını kaybeder. Ailenin en büyük çocuğu olarak kalabalık ailesine bakmak için çalışmak zorunda kalır. Svyatoozerskiy ve Novodeviçiy manastırlarında, Moskova, Petersburg ve Kazan'daki kiliselerde çalışır. Petersburg'da çalışırken baron Aleksandr Lyudvigoviç Ştigliç'in² (1814-1884) adını taşıyan okulda resim derslerine katılır. 1907-1911 yıllarında askere giden Golikov, 1911-1914 yıllarında Paleh'de Safonov kardeşlerin atölyesinde çalışır. 1914-1917 yılında Birinci Dünya Savaşı'na (1914-1918) katılmak için cepheye giden sanatçı 27.Sibirya alayında görev yapar.

¹ Julien takvimine göre 25 Aralık 1886.

² Rus İmparatorluğu devlet bankasının ilk müdürü.

Ekim Devrimi ile birlikte, Golikov da diğer ikona ustaları gibi yeni arayışlar içine girer. Ancak söz konusu bu arayış ikona yapımından zevk almayan, ikona sanatında yeteneğini tam olarak gösteremeyen Golikov'un kendi sanatsal yolunu keşfetmesi adına iyi bir fırsat olur (Kotov, 1962: 17). Devrim sonrası, 1918-1919 yıllarında Şui'de çalışan sanatçı, afişler yapar. Ekim Devrimi sonrası yaptığı ilk afişinde piskoposları anımsatan işçi ve köylü figürlerine yer verir (Polikarov, www.art-100.ru). Afişlerin yanı sıra tiyatro dekorasyonları da yapan sanatçı devrim sonrası şehir şehir dolaşmaya devam eder. Şui, Kineşma, İvanovo-Voznesenska, Kostroma'daki tiyatrolarda sahneye konulan Aleksandr Nikolayeviç Ostrovski'nin (1823-1886) "Orman" (Les), "Fırtına" (Groza), "Kar Kızı" (Sneguročka), Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in (1799-1837) "Boris Godunov" (Boris Godunov), Moliere'in (1622-1673) "Zoraki Hekim" (Lekar ponevole) adlı oyunları için tiyatro dekorasyonları yapar. Ancak söz konusu tiyatro dekorasyonlarının hiçbiri günümüze ulaşmaz.

Ekim Devrimi'ne kadar ikona sanatı ile uğraşan Paleh köyünün ikona sanatı ile tanışması ise Tatar istilasından kaçan Suzdallı keşişler sayesinde olur. 17. yüzyılda adını ikona sanatı ile dünyaya duyurmaya başlayan Paleh köyü, 18. yüzyıldaki ikona çalışmalarıyla da zirveye ulaşır. 18. yüzyılın ortalarında Palehli ikona sanatçıları Novgorod ve Stroganov ikona okullarının en iyi ikona yapım tekniklerini alarak kendilerine ait bir tarz oluştururlar. Novgorod ikona okulundan imgelerin içeriğini, kompozisyonun güzelliğini, süslemenin muazzamlığını, silüetlerin netliğini, grafiği, ince ayrıntıları, yumuşak fakat güçlü, tumturaklı, güzel renk skalasını ve çok katmanlı boyama tekniğini alırlar. Stroganov okulundan çizimin küçük olmasını, renk skalasının parlaklığını, çizgilerin inceliğini, netliğini, altın varakla süsleme ve işlemeyi alırlar. Palehli ustalar söz konusu bu teknikleri geliştirerek kendi tarzını oluştururlar (Zinoviyev, 1975: 51; Yıldırım, 2016: 6-7) Paleh ikona tarzının özelliklerine bakıldığında çalışmaların çok katmanlı sahnelerden, ince ayrıntılardan oluştuğu, çizimin küçük ve genel olarak yumuşak bir tonda çizildiği, figürlerin uzatılarak yapıldığı, süslemede altın varak kullanıldığı, boyamanın ise çok renkli olduğu görülür. İkonanın boyanmasında ise tempera boyama yöntemi, bir başka ifadeyle boyar maddenin tutkallı suyla, genellikle de yumurta akıyla karıştırılmasıyla elde edilen bir boyama yöntemi uygulanır (Uğur ve Tanyeli, 1999: 233-234).

Paleh ikona sanatının en önemli ikonaları arasında kabul edilen "Kurtarıcıya Söylenen İlahi" (Akafist spazitelyu) ve "Acı Çekenlerin Tesellisi" de (Vseh skorbyaşçih rodosti) 18. yüzyılda yapılır. 18. yüzyılın sonlarında İvan İliç Balyakin ve Nikita Mihayloviç Butorin tarafından resmedilen "Kurtarıcıya Söylenen İlahi" (Resim 1) adlı çalışma çok katmanlı ve detaylı sahneleri ile dikkat çeker. İncil'den alınan farklı konuların resmedildiği çalışmanın ortasında Hazreti İsa bulunur. Figürlerin uzatılarak resmedildiği ve çizimin yumuşak tonlarda çizildiği çalışmanın renklendirilmesinde ağırlıklı olarak koyu yeşil, kırmızı, kahverengi ve altın sarısı renkler; Hazreti İsa'nın ve Hazreti Meryem'in kıyafetlerinde ise altın varak kullanılır. İkonanın boyanmasında tempera boyama yöntemi uygulanır.

18. yüzyılın sonlarında resmedilen "Acı Çekenlerin Tesellisi" (Resim 2) adlı çalışma da "Kurtarıcıya Söylenen İlahi" adlı çalışma gibi çok katmanlı ve detaylı sahneleri ile dikkat çeker. Figürlerin uzatılarak resmedildiği çalışmanın ortasında elinde asa tutarak ayakta duran Hazreti Meryem bulunur. Kompozisyonu oluşturan diğer sahnelerde ise Meryem Ana'ya dua eden, ondan şefaht isteyen insanlar betimlenir. Hem inananlar hem de Rus Ortodoks kilisesi arasında oldukça popüler olan bu ikonanın farklı varyasyonları da bulunur. Çalışmada çizimin yumuşak çizgiler ile yapıldığı görülür. Çalışmanın renklendirmesinde ise kırmızı, kahverengi, koyu yeşil, altın sarısı renkleri kullanılır. İkonanın boyanmasında tempera boyama yöntemi uygulanır.

Hem Golikov'un hem de Palehli ikona ustalarının arayışlarına son veren gelişme ise 1922 yılında yaşanır. Golikov, 1921 yılının sonlarına doğru eski ikona tekniklerinin nerede ve nasıl kullanılacağı konusunda fikir alışverişinde bulunmak için ikona atölyesi sahibi olan bacanağı Aleksandr Aleksandroviç Glazunov'u (1891-1960) Moskova'da ziyaret eder. 1922 yılında Golikov ve Glazunov'un Moskova Zanaat Müzesi'nde Rusya'nın en eski vernikli minyatür yapım merkezi olan Fedoskinolu ustaların papier-mâché³ adı verilen malzeme üzerine resmettikleri minyatür çalışmalarını görmesiyle Paleh sanatı farklı bir yönde gelişmeye başlar. Golikov, 1922 yılında Glazunov'un atölyesinde bulunduğu papier-mâchéden elde edilen fotoğrafik film kutuları üzerine altın varakla "Ayı Avı" (Ohota na medvedya) ve "Adem Cennette" (Adam na rayu) adlı çalışmaları resmeder. Siyah fon üzerine eski ikona teknikleri kullanılarak resmedilen çalışmalarla birlikte Paleh vernikli minyatür sanatının temel özellikleri ortaya çıkmaya başlar. Glazunov tarafından Moskova Zanaat Müzesi'nde sergilenen ve büyük ilgi gören Golikov'un çalışmaları birinci dereceden diploma ile ödüllendirilir (Zinoviyev, 1975: 65-66; Yıldırım, 2016: 7-8, Polikarov, www.pionerart.ru).

3 Fransızca ezilmiş kâğıt anlamına gelir.

Ortaya çıkan bu sanatın ilgi çekmesi üzerine Palehli sanatçı İvan Petroviç Vakurov (1885-1968) Moskova'ya gelerek Glazunov'un yanında Golikov ile birlikte çalışmaya başlar. 1924 yılında Paleh Eski Resim Birliği'ni oluşturacak yedi kişilik ekipte yer alacak olan İvan Vasilyeviç Markiçev (1883-1955), İvan Mihayloviç Bakanov (1870-1936) ve Aleksandr Vasilyeviç Kotuhin (1886-1961) de Paleh'de çalışırlar. Sanatçılar, papier-mâché üzerine eski ikona tekniklerini kullanarak birçok resim denemesi yaparlar. Sanatçıları ziyaret eden plastik sanatlar uzmanı Anatoli Vasilyeviç Bakuşinski (1883-1939) de sanatçılara tavsiyeler verir, onlarla tecrübelerini paylaşır (Jidkov, 1937: 17). Çok az resim yapan Glazunov ise daha çok siparişlerin alınması ve teslim edilmesi işlerini organize eder (Zinovyev, 1975: 66).

1923 yılında Moskova'da düzenlenen Tüm Rusya'nın Tarım Fuarı'ndan önce Moskova Zanaat Müzesi Palehli sanatçılara siparişler verir. Bakanov, Markiçev ve Aleksandr Kotuhin tarafından yapılan bu siparişler fuarda sergilenir (Zinovyev, 1975: 66). Hem ahşap hem de papier-mâché üzerine resmedilen çalışmalarla sanatçılar büyük bir başarı elde ederler (Jidkov, 1937: 16). 1924 yılında da sanatçılar çalışmalarıyla Venedik'te düzenlenen Dünya Fuarı'na katılırlar ve çalışmalarıyla büyük bir başarı kazanırlar. Kazanılan tüm bu başarılar üzerine yeni sanatın sanatçıların birleşmesi gerektiği açıkça görülür. Paleh vernikli minyatür sanatının oluşumu ve gelişiminde önemli rol oynayan Gorki ve Bakuşinski'nin desteğiyle aynı düşünceye sahip sanatçılar bir araya gelerek 5 Aralık 1924 tarihinde Paleh Eski Resim Birliği'ni kurarlar. Yedi kişiden oluşan birliğin başkanı Aleksandr Kotuhin, sekreteri Aleksandr İvanoviç Zubkov, üyeleri ise Golikov, Markiçev, Bakanov, İvan İvanoviç Zubkov, Vladimir Vasilyeviç Kotuhin olur. İlerleyen yıllarda birliğe yeni sanatçıların katılımıyla birlik büyümeye başlar.

Paleh vernikli minyatürleri, yukarıda da söz edildiği gibi papier-mâchéden elde edilen malzeme üzerine resmedilir. Siyah fon üzerine resmedilen çalışmalara eski ikona teknikleri - Paleh, Stroganov ve Novgorod ikona okullarının tekniklerinin sentezi – ve tempera boyama yöntemleri uygulanır. Çalışmalarda vernik ve altın varak da kullanılır. Broş, sigara tabakaları, mücevher kutuları, boncuk kutuları, kalem kutuları vb. objelerin üzerine resmedilen konular arasında Rus folkloru ve şarkıları, Rus masalları, Rus ve dünya edebiyatı, Rus tarihi, günlük yaşamdan kesitler, devrimi yansıtan motifler vb. yer alır.

Paleh vernikli kutuları yaklaşık 70 günde yapılır. Kâğıt ya da karton şeritler bir araya getirilerek tutkalla yapıştırılır. Elde edilen malzeme, tahta bir bloğa sarılarak presle sıkıştırılması için tahtadan yapılmış bir çerçevenin içerisine yerleştirilir. Presle sıkıştırılan malzemedan elde edilen levha, özel fırınlarda kurutulur. Kurutma işleminden sonra levha, keten yağında kaynatılır ve kuruması için yeniden fırınlanır. Elde edilen levha ahşap kadar dayanıklıdır. Elde edilmiş olan levha kare, oval, dikdörtgen gibi şekiller de kesilir. Daha sonra kutunun kapağı yapılır. Kutunun kenarları düzleştirildikten sonra kutunun üzeri kil, is ve yağ karışımı ile kaplanır. Sünger taşı ile cilâlanan kutuya birkaç kat vernik sürülür. Kutunun dışı siyah, içi ise parlak kırmızı renk ile verniklenir. Her vernikleme işleminden sonra kutu fırınlanarak kurutulur. Kutunun kapağına yapılan resim boyanır. Kutunun kenarlarına da üzüm filizi, noktalar ya da çizgiler ile süslemeler yapılır. Kutuya birkaç kat daha vernik sürüldükten sonra kutu tekrar fırınlanarak kurutulur. En son işlem olarak da kutu parlatılır (Hilton, 1995: 113-114).

3. İVAN İVANOVIÇ GOLIKOV'UN YARATICILIĞI VE ÇALIŞMALARI

Rus sanat eleştirmeni Mariya Aleksandrovna Nekrosova (1828-) nesilden nesle Palehli sanatçıların çalışmalarında yaşamaya, onlara çalışmalarıyla ilham kaynağı olmaya devam eden Golikov'un yaratıcılığını etkileyen üç faktör olduğunu belirtir. Bu faktörlerden birincisi, sanatçının üç asırdır ikona yapımıyla uğraşan, eski Rus sanatının geleneklerini koruyan bir ailede dünyaya gelmesidir. İkinci faktör, Ekim Devrimi; üçüncü faktör ise sanatçının Rus halkına, onun yazgisına ve değerlerine önem vermesidir. Çocukluğundan itibaren halk yaşamının şiiresel dünyasına kendisini kaptıran Golikov, çalışmalarını resmederken el ele daire oluşturarak oynanan *horovod* adlı halk oyunundan, troykalardan, Rus folklorundan (Nekrosova, www.oldchest.ru) ve savaşlardan ilham alır.

Söz konusu bu üç faktör dışında güneşin doğuşu, rastgele biçimde bir araya getirilen hercai çiçekleri, yoncalar, papatyalar, peygamber çiçeklerinden oluşan çiçek demetleri, mehtaplı geceler, kar fırtınaları, avlar vb. sanatçının çalışmalarına esin kaynağı olur (Polikarov, www.art-100.ru). Paleh vernikli minyatür ustalarından Nikolay Mihayloviç Zinovyev (1888-1979) gün doğmadan yola çıkan, farklı biçimdeki yaprakları ve zıplayan atları gözlemleyen, farklı kır çiçeklerini bir araya getirerek çalışma masasına koyan ve çalışmalarında kullanacağı renklere karar verirken masasındaki bu çiçeklerden ilham alan Golikov ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: *"O, farklı biçimdeki yaprakları, güneşte kâh altın kâh gümüş gibi parlayan küçük çiy damlalarını gözlemlemek ve aklında tutmak için sabah erken saatlerde ormanlarımızda ve çayırlarımızda dolaşıyordu. Kır çiçeklerini toplayarak farklı biçimlerde bir araya getiren ve masasına koyan Golikov, kompozisyondaki renklere karar verirken masadaki çiçeklerden yararlanıyordu. Uzun süre dağların eteğinde zıplayan atları izliyordu..."* (Zinovyev, 1975: 75).

Golikov'un çalışmalarını resmederken üç farklı ikona okulunun - Paleh, Stroganov ve Novgorod - tekniğinden de yararlandığı görülür. Ancak Zinoviyev'in de altını çizdiği gibi sanatçının çalışmalarının temeli Stroganov ikona okulu tekniğine dayanır. Sanatçı, Stroganov ikona okulundan kompozisyondaki canlılık, renklerdeki parlaklık, konturların ve kıyafetlerin kıvrımlarındaki ince çizim, kumral yüzlerin başlarındaki keskin ışık gibi özellikleri alır. Söz konusu bu özellikleri ise zaman içerisinde kendi gözlemleriyle birleştirerek zenginleştirir (Zinoviyev, 1975: 75).

Golikov, troykalardan av sahnelerine kadar çok farklı konular üzerinde çalışmasına rağmen resmettiği çalışmaların hiçbirinin birbirine benzemediği görülür. Bunun nedeni ise sanatçının çalışmalarını eskiz yapmadan resmetmesidir. Golikov, resim yapacağı yüzeyin üzerine fırçayla beyazlatma işlemi uyguladıktan sonra aklına gelen düşünceleri resmetmeye başlar. Resmin güzel olması sanatçı için önemli olduğundan resmi beğenmezse beyazlatılmış yüzey üzerine yaptığı resmi silip yenisini yapar. Resmin çizimini tamamladıktan sonra alt boyama işlemini gerçekleştirir. Kıyafetlerin kıvrımlarını ve konturların çizimini kurum ile yapar. Hacim yaratmak için kompozisyondaki bütün öğelerin gölgeli kısımlarına hafif bir eritme işlemi uygular. Başlardaki çizimi yaparken de ikona tekniklerinden yararlanır. Resmi bitirdikten sonra kompozisyondaki bütün öğelerin hacmini arttırmak için bolca altın ve gümüş kullanan Golikov (Zinoviyev, 1975: 75-76), çalışmalarıyla izleyicide değerli bir mücevhere bakıyormuş hissi uyandırır. Golikov'un çalışmalarına hayran olan Paleh vernikli minyatür ustalarından Bakanov da sanatçının çalışmalarıyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: *"Minyatürlerini kolay ve özgürce resmediyordu. Küçük - neredeyse 4.5 cm uzunluğunda - yuvarlak ya da dikdörtgen kutular üzerine horovod adlı halk oyununu ya da savaş motiflerini sanatsal bir yetenekle genişletebiliyordu"* (www.pionerart.ru).

1922 yılında resmettiği "Ayı Avı" ve "Adem Cennette" adlı çalışmalarıyla Paleh sanatını yeniden canlandıran Golikov'un erken dönem çalışmaları arasında "Yaratılışın Altıncı Günü" (Şestoy den tvorenya), "Dama Oyunu" (İgra v şaşki), "Eğlence" (Posidelki) vb. yer alır. Söz konusu bu çalışmalardan "Dama Oyunu" (Resim 3) Bakuşinski'nin de belirttiği gibi ikona sanatı etkisinin belirgin biçimde görüldüğü özgün çalışmalardan biridir (Bakuşinski, 1934: 42). Bu çalışmada bükülmüş kolonlar, parke döşemeleri, oymalı koltuklar resmedilmiş olmasına rağmen dama oynayan yaşlı ve genç adamın yüzleri mucize yaratan kişilere benzemektedir (Polikarov, www.art-100.ru). Çalışmada kullanılan altın varakta, renklerde, renklerin bir tondan diğer tona geçişinde, figürlerin çiziminde, hareketlerinde Stroganov ikona tarzının etkisi görülür.

Stroganov ikona tarzının belirgin biçimde görüldüğü sanatçının bir diğer erken dönem çalışması "İki Düğün Troykası" dır (Dve troyki svadebniye) (Resim 4) (Bakuşinski, 1934: 42). Golikov, bu çalışmasında Rus halkının günlük yaşamının bir parçası olan troyka motifini kullanır. Üç atın aynı anda bir kızağı ya da tekerlekli bir arabayı çektiği bir araç olan troykalar, 20. yüzyılın sonlarına kadar Rusya'da hem ulaşım hem de dinsel törenler ve düğünlerde yaygın biçimde kullanılır. Golikov da söz konusu bu çalışmasında dikdörtgen zemin üzerine iki düğün troykasını betimler. Her troykada at arabacısıyla birlikte iki yolcu yer alır. Koyu yeşil, saf kırmızı ve beyaz renklerin kullanıldığı çalışmada figürlerin yüzlerinde koyu sarı renk kullanılır. Atların ince bacaklı olarak resmedildiği çalışmada atlar sanatçının fantastik yönünü gösterir. Çalışmada hacmi arttırmak için de altın varak kullanılır.

Hem Golikov'un hem de Paleh vernikli minyatür sanatının ön plana çıkan çalışmalarından bir diğeri ise "Çiftçi" dir (Pahar) (Resim 5). 18. yüzyıl Stroganov ikona tarzının, renklerinin ve süslemesinin hâkim olduğu çalışmanın kompozisyonunda toprağı süren yaşlı bir çiftçiyle birlikte bir at betimlenir. Çiftçinin ve atın aynı düzlemde resmedildiği çalışmada saf kırmızı renk ağırlıkta olmak üzere yeşil, beyaz ve kahverengi renkler kullanılır. Çiftçinin yüzünde kullanılan açık renk tonlar yüzündeki iyiliği yansıtır. Atın kuyruğunda betimlenen kıllar ise izleyicide at canlıymış gibi bir izlenim yaratır. Hacmi arttırmak için altın varak, süslemede de parlaklığı arttırmak için gümüş kullanılır (Zinoviyev, 1975: 184).

Golikov'un çalışmalarını resmederken İtalyan ressam Raffaello Sanzio'nun da (1483-1520) etkisi altında kaldığı görülür. Birinci Dünya Savaşı'nda cephede savaşırken Doğu Prusya'da bir çiftlik evinin kütüphanesinde Raffaello'nun monografisini bulan sanatçı, Raffaello'nun sanatına hayran olur. Savaş boyunca yanından ayırmadığı bu monografi, sanatçının hayatı boyunca kullanacağı bir başucu kitabına dönüşür. Sanatçının 1924 tarihinde resmettiği "Buluşma" (Vstreça) (Resim 7) adlı çalışmasını da Raffaello'nun Vatikan Müzesi'nde bulunan "Yakup ve Rahel'in Buluşması" (Vstreça İakova i Rahili) (Resim 6) adlı freskinin etkisiyle betimlediği gözlemlenir (Bakuşinski, 1934: 43). Konusunu İncil'den alan "Yakup ve Rahel'in Buluşması" adlı çalışma kendisini öldürmek isteyen kardeşi Esav'dan kaçan Yakup ile koyunları sulamak için kuyuya getiren Rahel'in buluşmasını anlatır. Söz konusu iki çalışmanın konusu birbirine benzemesine rağmen Golikov'un çalışmasında farklılıklar olduğu göze çarpar. Raffaello'nun çalışmasındaki üç boyutluluk Golikov'un çalışmasında altın kabartmalı formların yardımıyla düz kabartmaya dönüşür. Raffaello'nun çalışmasında yaratılan derinlik Golikov'un çalışmasında siyah vernikli arka

fon ile sağlanır. “Buluşma” da kullanılan renkler daha sakin ve soluktur. Kompozisyonda ve formlarda yapılan değişiklikler de hareketlere kolaylık, figürlerin proporsiyonlarına incelik katar. Sanatçının, 1926 yılında resmettiği “Buluşma” (Resim 8) adlı çalışmasında farklılıkların daha da derinleştiği görülür. İlk çalışmada sade biçimde betimlenen peyzaj, bu çalışmada daha karmaşık biçimde betimlenir. Peyzajda kullanılan parlak renkler ise peyzajı buluşma motifinden ayırır. Kompozisyon güçlü ve keskin hareketlerle doyunluğa ulaşır (Bakuşinski, 1934: 43-45).

Golikov, troykalar ve atların yanı sıra savaş ve av sahneleri betimlemesinde de ustadır. Sosyalist devrimin fırtınalı günlerini çalışmalarında başarıyla resmeden sanatçı şöyle der: “Sanatçı, eskiyi yok eden devrim kasırgasını göstermelidir” (Kotov, 1962: 18). Savaş sahnesini betimlediği birçok çalışmada da bu düşüncesini yansıtır. İnsanların, atların, mızrakların, okların, keskin bıçakların, ağaçların, tepelerin iç içe geçtiği çalışmalarında ise gizli bir isyan ve öfke vardır. Bu isyan ve öfkenin nedeni de sanatçının katıldığı savaşlarda gördüğü insanlık dışı manzaralarla açıklanabilir. Sanatçı, savaşlarda gördüğü bu manzaraları şu satırlarla ifade eder: “Birçok savaş sahnesi betimledim, çünkü kendim de birçok savaşa katıldım. Süvarilerin çarpışmalarını ve savaşlarını, yanan şehirlere ve köyleri, mültecilerin, çocukların ve yaşlıların korkularını gördüm” (Kotov, 1962: 18). Sanatçının 1924 yılında resmettiği “Savaş” (Bitva) (Resim 9) adlı çalışması da Paleh vernikli minyatür sanatının en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilir. Sanatçı, bu çalışmada yanan bir Rus şehrinde savaşan ve kılıçlarını sağa sola sallayan altı bahadırı atlarıyla birlikte dikdörtgen zemin üzerine özenle resmeder. Çalışmanın renklendirmesinde kırmızı, sarı gibi renkler kullanılmasına rağmen çalışmada altın varakla birlikte kullanılan gece mavisi rengi çalışmayı değerli kılar (Zinovyev, 1975: 206).

Sanatçının en başarılı av çalışmalarından biri 1924 yılında resmettiği “Geyik Avı” dır (Ohta na oleney) (Resim 10). Üç avcının köpekleriyle birlikte altın çalılıkların içerisinde iki geyiği avladığı çalışma elips zemin üzerine başarıyla resmedilir. Süslemeler, avcılar, avcılarının taşıdıkları mızraklar, geyiklerin son sıçrayışları, av köpeklerinin geyikleri kovalayışı, onların hareketleri formla uyumludur. Hepsi birbirine bağlı olan bu öğeler bir düğüm gibi çalışmanın merkezine doğru toplanır (Kotov, 1962: 19). Elipsin sınırları kompozisyonun genel canlılığını bozmadı. Harika bir renk oyununun olduğu çalışmada parlak renkler hareket hissini güçlendirir (Zinovyev, 1975: 198).

Golikov’un çalışmaları arasında Puşkin’in çalışmaları da önemli bir yer tutar. Sanatçı, özellikle yazarın “Boris Godunov” (Boris Godunov) ve “Çar Saltan, Şanlı ve Güçlü Oğlu Gvidon Saltanoviç ile Muhteşem Kuğu” (Skazka o tsare Saltane, o sine yivo slavnom i mogučem bogatire knyaze Gvidone Saltanoviçe i o prekrasnoy tsarevne lebedi) adlı yapıtları üzerinde çalışır. Sanatçının, 1930 yılında “Boris Godunov” için resmettiği “Boris Godunov. Aziz Vasili Kilisesi’nin Yanında Bir Sahne” (Boris Godunov. Stsena u Vasiliya Blajennego) (Resim 11) adlı çalışması bitmemiş olmasına rağmen kompozisyonuyla dikkat çeker. Siyah levha zemin üzerine resmedilen çalışmada çarın kıyafeti altın varakla ortaya çıkartılır. Boris Godunov’un çıkışının betimlendiği çalışmanın arka fonunda Pokrovski⁴ kilisesi yer alır. Fırçanın dikey vuruşuyla da halk kalabalığının canlılığı gösterilir. Uzun şapkalılarıyla çara doğru yönelen boyar grubunun hareketlerindeki törensel ritmin galeyana gelen halk yığınyla bir zıtlık oluşturduğu görülür. Çalışmayı etkileyici yapan ise kompozisyona yerleştirilen bu zıtlıktır (Jidkov, 1937: 134-135).

Golikov’un 1933 yılında “Çar Saltan, Şanlı ve Güçlü Oğlu Gvidon Saltanoviç ile Muhteşem Kuğu” adlı masalı için resmettiği çalışmalar sanatçının önemli çalışmaları arasında yer alır. Yedi ayrı levha üzerine resmettiği çalışmalardan “Pencerenin Altında Üç Kız” (Tri devitsı pod oknom) (Resim 12), “Otuz Üç Bahadır” (Tridtsat tri bogatırya) (Resim 13), “Çar Saltan’ın Filosu” (Flot tsarya Saltana) (Resim 14) ve “Buyarn Adası’nda Şölen” (Pir na ostrove Buyarne) (Resim 15) şölensel süslemeleri ve renkleriyle ön plana çıkar. Süslemenin vurgulandığı bu çalışmalarda su, ağaçlar, mimari yapılar, gemiler ve insanlar süslemeyle iç içe geçer. Her süslemenin içinde de hayvan ve bitki süslemeleri yer alır. İddialı ve yoğun renklerin kullanıldığı çalışmalarda altın varak da bolca kullanılır (Kotov, 1962: 54-55).

Golikov’un sanat yaşamındaki çalışmalar arasında en önemli yeri “İgor Destanı” (Slovo o polku İgoreve) (Resim 16) alır. Sanatçının, Gorki’nin gözetimi altında söz konusu yapıt için resmettiği on adet renkli illüstrasyon çalışması 1934 yılında *Academia* yayını evi tarafından yayımlanır (Kotov, 1962: 53). Bütün kitabı baştan sona eliyle yazan sanatçı, illüstrasyon çalışmalarında “İgor Destanı” nda geçen önemli sahneleri betimler. Sanatçının söz konusu yapıt için resmettiği illüstrasyon çalışmaları şunlardır: “Boyan, İgor ve Yaroslavna” (Boyan, İgor i Yaroslavna), “İgor’un Vsevolod İle Karşılaşması” (Vstreça İgorya s Vsevolodom), “Güneş Tutulması” (Zatmeniye solntsa), “Gezi” (Pohod), “Savaş” (Bitva), “İgor’un Esir Düşüşü” (Pleneniye İgorya), “Svyatoslav Boyarlara Kendi Rüyasını Anlatıyor” (Svyatoslav rasskazıvayet boyaram o svojom sne), “Svyatoslav’ın Altın Öğüdü” (Zolotoye slovo Svyatoslava), “Yaroslavna’nın Ağlayışı” (Plaç Yaroslavni) ve “İgor’un Esaretten Kaçışı” dır (Begstvo İgorya iz

4 Pokrovski kilisesi Vasili Blajenniy (Aziz Vasili) kilisesi olarak da adlandırılır.

plena). Cesur kahramanlık hikâyesinin ince sanatsal bir zevkle ve dokunaklı bir içtenlikle resmedildiği çalışmalarda renkler de beklenmedik biçimde bir araya gelir. Betimlemelerin masalsi düzeni ise sanatçının söz konusu yapıttaki imgelerin şiirsel düşüncesini ifade ederken kullandığı bir dildir (www.literatura5.narod.ru).

Golikov, çalışmalarında Ekim Devrimi sonrası Rusya’da yaşanan İç Savaş’a da (1918-1921) yer verir. Partizan olan kardeşinden partizanlarla ilgili çok şey öğrenen sanatçı partizanları, Kızıl Ordu askerlerinin beyazlarla savaşını, onların duygularını, devrim tutkularını minyatürlerinde betimler. Sanatçının, 1935 yılında resmettiği “Partizanlar” (Partizanı) (Resim 17) adlı çalışması İç Savaş konu alan çalışmaları arasında ön plana çıkar. Rus sanat eleştirmeni Vitali Timofeyeviç Kotov (1916-2002), ellerinde kılıçlarla ileriye doğru giden bir grup süvarinin betimlendiği çalışmada, Golikov’un Rus ressam Viktor Mihayloviç Vasnetsov’un (1848-1926) “Üç Bahadır” (Tri bogatırya) adlı çalışmasından etkilenmiş olabileceğini ifade eder. Sanatçı, arka fonun siyah olduğu çalışmasının alt kısmında hafif beyazlıklar kullanır. Karla kaplı ağaçlara, kılıç sallayarak atlarıyla hızla giden süvarilere bakan izleyici uluyan tipiyi, kılıçların keskin sesini ve partizanların haykırışlarını duyabilir. Çalışmanın merkezinde de parlak kırmızı renk kullanılır (Kotov, 1962: 21).

1923 yılından itibaren fuarlara katılan, bine yakın vernikli minyatür çalışması resmeden sanatçı, geçirdiği ağır bir hastalık sonucunda 30 Mart 1937 yılında hayata gözlerini yumar.

4. SONUÇ

20. yüzyılda adını vernikli minyatür sanatı ile tüm dünyaya duyuran ve Rusya’yı ziyaret eden yabancı turistlerin en çok satın aldığı hediyelik eşyalar arasında bulunan Paleh vernikli minyatürleri Rusya’nın en önemli geleneksel el sanatlarından biridir. Söz konusu bu sanatın ortaya çıkıp gelişmesinde ise Ekim Devrimi’nin ve İvan Golikov’un büyük bir rolü vardır. Paleh vernikli minyatür sanatının kurucusu olarak kabul edilen Golikov, çalışmalarını papier-mâchéden elde edilen malzeme üzerine resmeder. Siyah fon üzerine resmedilen çalışmalarında eski ikona tekniklerini ve tempera boyama yöntemlerini uygular. Çalışmalarında vernik ve altın varak da kullanır. Çalışmalarını eski Rus ikona geleneğinin, Ekim Devrimi’nin, Rus halk sanatının etkisiyle resmeden Golikov, çalışmalarında Rus halk folkloruna, troykalara, savaşlara, av sahnelerine, devrimi yansıtan motiflere vb. yer verir. Sanatçının “İgor Destanı” için betimlediği minyatürler, sanat yaşamının en önemli çalışmaları olarak kabul edilir.

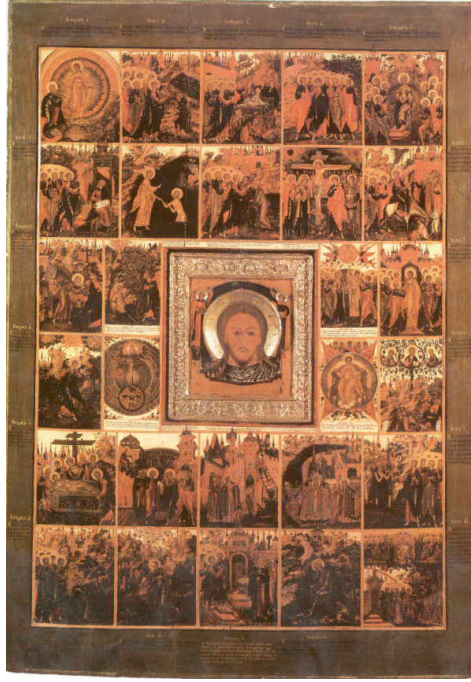
Golikov, papier-mâchéden elde edilen broş, sigara tabakaları, boncuk kutuları, mücevher kutuları vb. objeler üzerine resmettiği minyatür çalışmalarının yanı sıra afişler, tiyatro dekorasyonları, kitap illüstrasyonları, tepsi, pano, porselen ve emaye üzerine de çalışmalar betimler. Gerçeğin fantastik öğeler ile birleştiği, renklerin birbirine karıştığı Golikov’un çalışmaları Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya vb. ülkelerdeki önemli müzelerde sergilenir. Rus sanatına katkılarından dolayı da sanatçı, 1935 yılında “şeref sanatçısı” unvanını alır. Sanatçı adına Paleh’in merkezinde bir anıt yapılır ve Paleh’deki bir sokağa sanatçının adı verilir. 1968 yılında da Paleh’de Golikov’un Müze Evi açılır. Paleh sanatına yeni bir soluk getiren sanatçı, çalışmalarıyla hem çağdaşlarına hem de kendisinden sonra gelen sanatçılara esin kaynağı olur. Golikov’un Rus sanatı için taşıdığı önemi de Rus yazar, şair, sanat eleştirmeni Yefim Fyodoroviç Vihrev (1901-1935) şu sözleriyle ifade eder: “İvan Golikov, sadece Paleh’in gururu değildir. İvan Golikov, Rusya’nın en büyük gurur kaynaklarından ve halk zenginliklerinden biridir” (www.adm-shr.ru).

KAYNAKÇA

- Bakuşinski, A. V. (1934). *İskusstvo Paleha*, Academia, Moskva-Leningrad.
- Hilton, Alison. (1995). *Russian Folk Art*, Indiana University Press, Bloomington.
- Jidkov, V. G. (1937). *Puşkin v iskusstve Paleha*, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İzobrazitelnih İskusstv, Moskva-Leningrad.
- Kotov, V. T. (1962). *İskusstvo Paleha*, putevoditel, Gosuderstvenniy Muzey Palehskogo İskusstva, İzd-vo Literaturi Na İnostrannih Yazıkah, Moskva.
- Nekrosova, M. A. *Paleh. Hudojnik İvan İvanoviç Golikov*. <http://oldchest.ru/painting/paleh-ivan-golikov/>, (07.01.2018)
- Polikarov, V., Golikov, İvan İvanoviç (1887-1937)", *Sto pomyatnih dat. Hudojestvenniy kalendar na 1987 god*. M: Sovetskiy hudojnik, 1986, http://www.art-100.ru/text.php?id_texts=3928, (07.01.2018)
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur. (1999). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Vernadsky, George. (2009). *Rusya Tarihi*, Çev: Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Nejla (2016). *Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Poemalarının Paleh Sanatına Yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zinovyev, N. M. (1975). *İskusstvo Paleha*, Vtoroye İzdaniye, İzdatelstvo "Hudozhnik RSFSR", Leningrad. <http://literatura5.narod.ru/golikov.html> (07.01.2018)
- <http://adm-shr.ru/master-palehskogo-iskusstva.html> (07.01.2018)
- http://pionerart.ru/resursnyy-centr/biblioteka/pamyatnye_daty/golikov/#page-top (07.01.2018)

RESİMLER

Resim 1. İ.İ. Balyakin ve N.M. Butorin, Kurtarıcıya Söylenen İlahi, 18. yüzyılın sonu, Paleh Devlet Sanat Müzesi

Resim 2. Acı Çekenlerin Tesellisi, 18.yüzyılın sonu, Paleh Devlet Sanat Müzesi

Resim 3. İ.İ. Golikov, Dama Oyunu, 1923, Moskova Zanaat Müzesi, Kutu üzerine vernikli minyatür

Resim 4. İ.İ. Golikov, İki Düğün Troykası, 1924, Moskova Zanaat Müzesi, Kutu üzerine vernikli minyatür

Resim 5. İ.İ. Golikov, Çiftçi, 1924, y.y., Kutu üzerine vernikli minyatür

Resim 6. Raffaello, Yakup ve Rahel'in Buluşması, 1519, Vatikan Müzesi

Resim 7. İ.İ. Golikov, Buluşma, 1924, Rus Devlet Müzesi, Kutu üzerine vernikli minyatür

Resim 8. İ.İ. Golikov, Buluşma, 1926, Rus Devlet Müzesi, Kutu üzerine vernikli minyatür

Resim 9. İ.İ. Golikov, Savaş, 1924, Paleh Devlet Sanat Müzesi, Sigara kutusu üzerine vernikli minyatür

Resim 10. İ.İ. Golikov, Geyik Avı, 1924, y.y., Broş üzerine vernikli minyatür

Resim 11. İ.İ. Golikov, Boris Godunov. Aziz Vasili Kilisesi'nin Yanında Bir Sahne, 1930, y.y., Levha üzerine vernikli minyatür

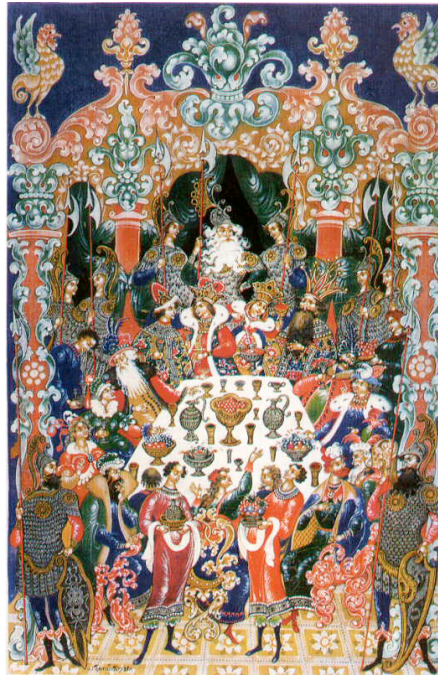
Resim 12. İ.İ. Golikov, Pencerenin Altında Üç Kız, 1933, Paleh Devlet Sanat Müzesi

Resim 13. İ.İ. Golikov, Otuz Üç Bahadır, 1933, Paleh Devlet Sanat Müzesi

Resim 14. İ.İ. Golikov, Çar Saltan'ın Filosu, 1933, Paleh Devlet Sanat Müzesi

Resim 15. İ.İ. Golikov, Buyarn Adası'nda Şölen, 1933, Paleh Devlet Sanat Müzesi

Resim 16. İ.İ. Golikov, İgor Destanı, 1934, Tretyakov Galerisi

Resim 17. İ.İ. Golikov, Partizanlar, 1935, Paleh Devlet Sanat Müzesi, Levha üzerine vernikli minyatür